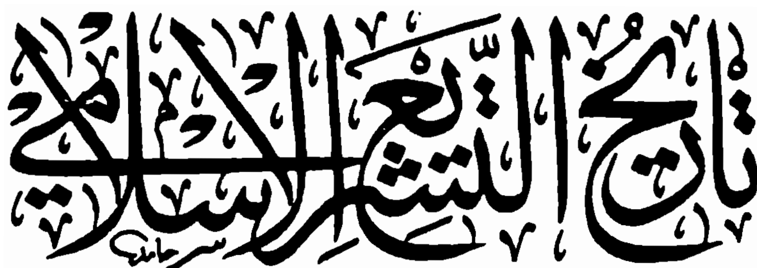
تاريخ التشريع الإسلامي

MUHAMMED EL-HUDARÎ

İSLÂM HUKUKU TARİHİ

Mütercimi
(İzmir Müftüsü)
Haydar HATIPOĞLU

KAHRAMAN YAYINLARI

(ISLAM TEŞRII TARIHI)

2. BASKI

İSLÂM HUKUKU TARİHİ

Müellifi

Muhammed el-HUDARİ

Ezher Üniversitesi İslâm Tarihi Profesörü

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi'nin 28 Şubat 1977 tarih 1923 sayılı nüshasında: Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü'nün 660-00262 - 11744 sayılı kararı olarak ilgililere tavsiye edilmiştir.

Mütercimi

Haydar HATİPOĞLU

(İzmir Müftüsü)

Neşreden :

KAHRAMAN YAYINLARI

KAHRAMAN YAYINLARI
Umumî Neş. No: 2
Dinî ve İlmî Neş. No: 1

İsteme Adresi
KAHRAMAN YAYINLARI
Mollafenari Sok. No: 36/1
TEL • 527 34 49
Cağaloğlu-İSTANBUL

BASKI: ELİF OFSET 1987 İSTANBUL Tel: 527 34 49

TAKTİM :

İnsanlığın tarihi Peygamberle başlar. İlk Peygambere Âdem Aleyhisselâm, O'na gelen ilk kanunlara da SUHUF denir. Bu kanunların yapıcısı Allah'tır. Tatbikatcısı ise Peygamber ve O'nun ümmeti...

Yeryüzünü güzel bir saray şeklinde yapan elbette ki, burada oturacakların içtimaî şartlarını da temin etmiştir. Bilhassa irade sahibi olan insanların, İNSANCA yaşayabilmeleri için onlara temel kaideler göndermiş, bu temel kaideler, ANAYASA hükmünü taşımıştır. Anayasaya dayanarak Peygamberler ve Onların ümmeti içindeki âlimler ceza kanunu, medenî kanun gibi kollarda hukuk nizamını geliştirmişlerdir.

Elinizdeki kitap, beşerî kanunların zayıfladığı zamanlarda bile kuvvetli ve üstün olduğunu gösteren İSLÂM HUKUKUNUN tarihidir. İslâm Hukukunun dayandığı temelleri ve bu temellerdeki sütunları bu eserde bulmanız mümkün olacak; hukukçular, tarihçiler ve bütün Müslümanlar bundan yeteri kadar faydalanacaktır.

Böyle bir eseri hazırlamak ilme hizmettir, ilme hizmet ise büyük bir şereftir. Biz de ilme hizmet edenlere hizmet etmek saadetine erdiğimiz için bahtiyarız. Eserin muharririne ve siz kıymetli okuyucularımıza şimdiden teşekkür eder, başarılı olup, faydalı ilimler öğrenmeyi cümlemize nasip etmesi için Allah'a yalvarırız.

KAHRAMAN YAYINLARI

Ö N S Ö Z

Allah Taâla'ya hamd-u senâ eder efendimiz Hz. Muhammed'e ve Al-u Ashabına Salât ve Selâm sunarım.

Mısır'ın Millî Eğitim Bakanlığı Müfettişi ve Ezher Üniversitesi İslâm Tarihi profesörü rahmetli şeyh Muhammed el-Hudarî tarafından yazılan ve 1967 yılında Mısır'da 8 inci baskısı yapılan «Tarih-üt-Teşri-il İslâmî» adlı kitabı okudum. Büyük bir emeğin mahsulü olduğu her yönü ile belli olan bu eserin konusu olan şer-i şerif tarihinin meraklılar için bakir sayılabileceği kanaatına vardım. Çünkü bu konuda Türkçe telif veya terceme olarak yazılmış bir kitap görmedim ve duymadım. Yalnız 30-40 sayfalık bir tercemeye rastladım. Bu itibarla eseri terceme etmeyi faydalı buldum. Âyetlerin numaralarını yazmadığı için bunları ve kaynaklarını bildirmediği bazı hadîslerin kaynaklarını göstermeyi uygun buldum. Kaynak sayılan Muvatta', el-Umm ve Sahihayn gibi kitaplardan aldığı hadîslerin yerini belirtmeye lüzum görmedim.

Eseri terceme ederken metne sadık kalmaya itina gösterdim. Âyetlerin meâllerini merhum Hasan Basri Çantay'ın tefsirinden almayı münasip gördüm. Çünkü bilindiği gibi çok zatlar tarafından tefsir kitapları yazılmış ise de hiç birisinin eksiksiz olduğu söylenemez. Eserde bulunan 300 küsur âyetin meâllerini kendim hazırlamış olsaydım, mevcut meâllerden daha iyi bir meâl yazdığımı söyleyemezdim.

Sayın okuyucularımın, tercemede bir kusur gördükleri zaman beni bağışlamalarını ve ilmî veya dinî bir hata buldukları takdirde derhâl bana bildirmelerini umarım.

Tercemeyi, Hazro Müftüsü iken Temmuz 1955 de vefat eden merhum pederim M. Nuri Bilici'nin ve diğer üstadlarımın ruhlarına ithaf ederken; hizmetimin ihlâslı ve başarılı olmasını Cenab-ı Allah'dan niyaz ederim.

Terceme eden
Uşak Müftüsü
Haydar HATİPOĞLU

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Hamd, sayısız nimetler bahşeden Allah'a mahsustur. Salât ve selâm efendimiz Hz. Muhammed'e ve Al-u Ashâbına olsun.

Bu eser, İslâm teşriine ait kısa bir tarih kitabı olup ilim tâliplerine takdim ediyorum. Bununla, nezih şer-i şerif uğrunda yapılması gerekli hizmetlerden birisini yapmış olmak ümidindeyim. Sayın okuyucularımın eksiklerimi gördükleri zaman beni bağışlamalarını rica ederim. Çünkü ben, bu konuda daha önce eser vermiş olan zatların derecesini ihraz etmiş değilim.

Mısır'da ilim ve irfan haşmetinin tekrar canlanması fecrinin doğmak üzere olduğu bu günlerde eserin çıkmış olması dolayısiyle yüce Allah'a şükrederim.

Kitabı muhterem müctehidlerimizin ve ilmiyle amel eden değerli âlimlerimizin mübarek ruhlarına ithaf eder, Cenâb-ı Allah'dan hayırlı başarılar dilerim.

Muhammed el-Hudarî

MUKADDİME

İslâm Fıkhının Kaynakları :

1. Kur'ân-ı Kerim.
2. Kur'ân-ı Kerim'in açıklaması durumunda olan ve «Sünnet» denilen Peygamberimizin sözleri ve fiilleri.
3. Fıkıhçıların görüşleri. Bu görüşler Kitap ve Sünnete dayanmaktadır. Bununla beraber fıkıhçıların yaşadıkları asırlarda bulunan değişik tesirlerden etkilenen fikirlerin ve her fıkıhçının şahsî, ilmî ve tabiî karakterlerinin sonucudur. (Ancak bu sonuçlara Kitap ve Sünnetin ışığında varıldığı bir reâlitedir.)

Fıkıhçıların görüşlerinde yukarıda belirtilen fikirler ve ilmî karakterlerin etkisi görüldüğünden dolayı fıkıh ve fıkıhçıların tarih yazarları bu konuda tereddüt geçirmektedirler. Kimisi fıkhı değişik asırlara dayandırır, kimisi de fıkıhçıların değişik ilmî karakterlerini gözönünde bulundurarak fıkhı, müçtehidlerin şahıslarına dayandırmaktadır. Biz birinci görüşe katılıyoruz. Çünki bu değişik asırlar etki bakımından daha kuvvetli ve umumîdir. Fıkıhçıların ilmî karakterleri ise ileride açıklanacağı üzere gerçek bir ihtilâfa yol açmamıştır. Özellikle muasır fıkıhçılar arasında ilmî karaktere dayalı önemsenecek ihtilâf görülmemektedir.

Peygamberimizin risâletle görevlendirildiği günden bu güne kadar İslâm fıkhının tarihî gelişimini okuyucularıma arzetmek isteğiyle bu konuyu ele aldığımda fıkhın 6 döneme ayrıldığını gördüm. Her devirde yaşayan fıkıhçıların bize ulaşan görüş ve fetvalarında muasır Müslümanların sosyal durumlarının izleri görülmektedir.

BU DEVİRLER :

1. Resûlüllah'ın hayatındaki teşri. (Bütün fıkıhçılar buna dayandıklarını açıkça belirtmişlerdir.)
2. Hulefa-i Raşidîn devrinin nihayeti ile son bulan BÜYÜK SAHABELER devrindeki teşrî.
3. Hz. Muhammed (A.S.) zamanında küçük yaşta olup halifeler devrinden sonra ilim sahasında görülen ashab-ı kiram ile onlara muasır tâbiîler devrindeki teşri. (Bu devir yaklaşık olarak hicrî birinci asrın nihayeti ile son bulur.)
4. Fıkhın bir ilim dalı haline geldiği devirdeki teşri. Bu devirde dînî yet-

ki ve otoritenin güvenle kendilerine verildiği büyük fıkıh âlimleri yetişmiştir. Aynı devirde bu âlimlerin yetiştirdiği fıkıh bilginleri, üstadlarının ve feyiz almış oldukları seleflerinin fıkhî görüşlerini açıklamakla beraber kendi görüşlerinin ilmî bağımsızlığına da en küçük bir gölge düşürınemişlerdir. (Bu devir hicrî üçüncü asrın sonuna kadar devam eder.)

5. Büyük eserlerin yazıldığı, fıkhî meselelerin çoğaldığı ve imamlardan alınan meselelerin tetkiki için ilgililer arasında ilmî tartışmaların meydana geldiği teşri. (Bu devir Abbasî devletinin Moğollar tarafından yıkılış tarihine kadar devam eder.)

6. Taklid teşri. (Bu devir beşinci devrin sonundan başlayarak günümüze kadar devam eder.)

Teşriin altı devre ayrılması keyfiyeti benim uygun gördüğüm bir tasnif olup daha önce başkası tarafından yapılmış bir sıralama değildir.

Eserin tamamlanması için gerekli muvaffakiyeti Cenab-ı Allah'tan dilerim.

BÖLÜM I

BİRİNCİ DEVİR

HZ. MUHAMMED (A.S.)'İN HAYATINDAKİ TEŞRİ

KİTAP VE SÜNNET :

Kitap, Kur'ân-ı Kerim'dir. Hz. Muhammed'e (A.S.) 22 yıl, 2 ay, 22 günde peyderpey nâzil olmuştur. İlk âyetleri Resûlüllah'ın tefekkür ve ibadet için gitmeyi itiyat haline getirdiği Hıra mağarasında doğumunun 41. yılı Ramazan ayının 17. gecesi indi.

İnen âyetler :

١ـ بسم الله الرحمن الرحيم ۝ اقرأ باسم ربك الذى خلق ۝
خلق الانسان من علق ۝ اقرأ وربك الاكرم ۝ الذى علم
بالقلم ۝ علم الانسان ما لم يعلم ۝ العلق : ١-٥

(1) «Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Yaratan Rabbının adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku. Rabbın nihayetsiz kerem sahibidir. Ki O, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini O öğretti.» (Alâk : 1-5)

Son âyeti ise doğumunun 63. ve H. 10. yılı Zilhicce'nin 9. Haccı Ekber günü indi.

İnen âyet :

٢ـ اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتى ورضيت لكم الاسلام دينا

(2) « ...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizde nimetimi

tamamladım ve size din olarak müslümanlığı (verip ondan) hoşnud oldum.» (*) (Maide: 3)

Kur'ân-ı Kerim'in ilk âyetleri kadir gecesinde indi. Bu gecenin önemi hakkında Kadir sûresi nâzil oldu.

٣- إنا أنزلناه في ليلة القدر ۝ وما أدراك ما ليلة القدر ۝
ليلة القدر خير من ألف شهر ۝ تنزل الملائكة والروح
فيها بإذن ربهم من كل أمر ۝ سلام هي حتى مطلع الفجر ۝

(3) «Gerçek, biz onu kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin (O büyük fazl ve şerefini) sana bildiren nedir? Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır. Onda melekler ve ruh rablarının izni ile her bir iş için iner de iner. O (gece) tan yeri ağarıncaya kadar bir selâmdır.» (Kadir)

Ayrıca bahis konusu gece hakkında aşağıdaki âyetler nâzil oldu.

٤- إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين ۝ فيها يفرق كل أمر حكيم أمرا من عندنا

(4) «Hakikat, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Gerçek, biz (onunla kâfirlerin uğrayacakları azabı) haber vericileriz. (O, bir gecedir ki) her hikmetli iş, nezdimizden bir emir ile, o zaman ayrılır...» (Duhan: 3, 4, 5)

Bu gecenin Ramazan ayında olduğunda ihtilâf yoktur. Çünkü Bakara sûresinin 185. âyetinde: «*(O sayılı günler) içinde Kur'ân indirilmiş olan Ramazan ayıdır...*» buyurulmuştur. Hz. Muhammed'in (A.S.) Hıra mağarasında tefekkür, ibadet ve oruçla geçirmeyi itiyat haline getirdiği ay da bu aydır. Nitekim ibn-i İshak, senediyle Umeyr bin Katade el-Leysî'den şöyle rivayet eder: «Resûlüllah yılın bir ayını Hıra'da geçirirlerdi. Kureyş kabilesinin cahiliyet devrinde buna benzer dînî âdetleri vardı. Cenab-ı Allah onu Peygamberlikle vazifelendirmeyi dilediği yıla kadar sürdürdüğü âdet üzere o yıl Ramazan ayında Hıra'ya çıktı...»

Vahyin Kadir gecesi indiği bilinmekle beraber Ramazan ayının kaçıncı gecesine tesadüf ettiği hususunda ihtilâf vardır. İbn-i İshak Ramazanın 17. gecesine rastladığı görüşündedir. Aşağıdaki âyet bu görüşe işaret eder:

(*) Bu âyet, ahkâmla ilgili inen son âyettir. İbn-i Abbas'a göre bundan sonra ve Peyğamberimizin vefatına yakın günlerde inen en son âyet, Bakara sûresinin 281. âyetidir.

٥- إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ *

(5) «...Eğer Allah'a (iman etmiş) hak ile bâtılın ayrıldığı gün iki ordunun bir birine kavuştuğu (Bedir) günü kulumuz (Muhammed) e indirdiğimiz (âyetlere) inanmışsanız...» (Enfal: 41)

İki ordunun kavuştuğu gün, Müslümanlarla müşriklerin Bedir'de h. s. 2. yıl Ramazan ayının 17. cuma günü savaştıkları gündür. Âyette fürkan günü diye geçen gün Kur'ân'ın inmeye başladığı gündür. Fürkan günü ve orduların karşılaşma günü aynı yılda olmamakla beraber Ramazan ayının 17. cuma gününe rastlamaları nedeniyle aynı gün olduğu anlaşılıyor. Nitekim Taberî, tefsirinde senedi ile Hasan bin Ali'den şöyle rivayet ediyor: «Furkan gecesi iki ordunun Bedir'de karşılaştığı Ramazanın 17 sidir.» Kastalânî, Buharî şerhinde bu gecenin tesbiti hakkında âlimler arasında bulunan ihtilâfı belirtmiştir. Onun belirttiği görüşlerden biri İbn-i İshak'ın görüşüdür. Kastalânî, İbn-i İshak'ın savunduğu ve İbn-i Ebi Şeybe ile Taberî'nin Zeyd İbn-i Erkam'ın hadîsinden rivayet ettiklerini naklettikten sonra aynen şöyle der: «Ben de bu görüşe katılıyorum. Zira değeri çok yüce olan bu gecenin ima yoluyla dahi olsa Kur'ân-ı Kerim'de tayin ve tesbitinin ihmal edilmiyeceğinden eminim. Gerçekten en münasip yerde ona işaret etmiştir. Çünkü burada Bedir ganimetlerinden bahsedilmektedir. O gün ise Allah'ın Müslümanları aziz ve galip kıldığı ve umulmayan yardımını onlara göstererek kıymetlerini yücelttiği ve İslâmiyeti hakim kıldığı gündür. Cenab-ı Allah'ın Hz. Muhammed (A.S.) ı risaletle şereflendirdiği gün de aynı güne rastlar. Bu münasebetle Kur'ân'ın burada buna işaret etmesi yerinde olur.»

Kur'ân-ı Kerim'in inişinin tamamlandığı gün ise bu konuda Taberî, Maide sûresinin 3. âyetinin tefsirinde «İslâm âlimleri âyette bahis konusu günün, Veda haccına ait arafe günü olduğunu, o günden sonra helâl, haram ve farzlara ilişkin herhangi bir âyetin inmediğini ve Resûlüllah'ın ondan sonra ancak 81 gün yaşadığını beyan ettiklerini» yazar ve bu durumu İbn-i Abbas, Sediy ve İbn-i Cüreyc'den rivayet eder. Nisaburî de tefsirinde, İbn-i Abbas'ın, yanında bir Yahudi bulunurken bu âyeti okuyunca Yahudi: «Eğer bu âyet bize nâzil olmuş olsaydı, iniş gününü bayram kılardık.» dediğini ve bunun üzerine Yahudiye cevaben: «Bu âyet cumaya rastlayan arefe günü indiği için o gün İslâm âlemince iki bayram kadar değerlidir.» dediğini rivayet eder.

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim tedricî olarak inmiştir. Müşrikler tedricî inişine karşı neden toptan inmedi diye itirazda bulundular. Kur'ân bu itirazı ve cevabını şu âyetlerde zikreder:

٦ـ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَٰلِكَ
لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

(6) «O küfredenler (şöyle) dedi(ler): «O'na Kur'ân bir hamlede, toplu bir halde indirilmeli değil miydi?» Biz Onu senin kalbine iyice yerleştirmek için (yaptık) Onu (çok güzel bir nizam ile) âyet âyet ayırdık (ve âheste âheste bildirdik).» (Furkan: 32)

٧ـ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

(7) «Biz Onu bir Kur'ân olmak üzere (âyet âyet) ayırdık ki insanlara karşı, dura dura (ağır ağır, tane tane) okuyasın. Biz onu tedricen indirdik.» (İsra: 106)

Kur'ân-ı Kerim'in özellik bakımından değişik iki sürede indiği bilinmektedir.

1. MEKKE DEVRİ: Peygamberimizin doğumunun 40. yılı Ramazan ayının 17. gününden 54. yılı Rebi-ul'Evvel ayının ilk günlerine kadar. Toplam: 12 yıl, 5 ay, 13 gündür. Bu devirde inen âyetlere «Mekkî» denir.

2. MEDİNE DEVRİ: Onun doğumunun 54. yılı Rebî-ul'Evvel başlangıcından 63. yılı Zil-Hicce'nin 9. gününe kadar. Toplam: 9 yıl, 9 ay ve 9 gündür. Bu devirde inen âyetlere «Medenî» denir.

Mekkî âyetler Kur'an-ı Kerim'in 19/30 unu teşkil eder. Kalan 11/30 unu ise Medenî âyetler meydana getirir.

Medenî sûreler:

Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Hacc, Nûr, Ahzâb, Kıtal, Feth, Hucurat, Hadîd, Mücadele, Haşr, Mümtehıne, Saff, Cuma, Münâfikun, Teğabün, Talak, Tahrîm ve Nasr olmak üzere 23 sûredir. Kalan 91 sûre de Mekkîdir.

Kur'ân toplam olarak 114 sûre olup, 1. Fatiha ve sonuncusu Nas sûresidir.

Sûre, Lüğatta: Bir yüksekliğin mertebelerine denir. Bazıları bu kelimeyi «Su're» olarak kullanmışlar. «Su're» Bölüm anlamına gelir.

Sûrelerin özel isimleri vardır. Bunların çoğu ismini, girişinde geçen bir kelimeden almıştır. Enfal, İsrâ, Tâha, Mü'minun, Furkan, Rum ve Fatır sûreleri gibi. 35 sûre de isimlerini, girişlerinde geçmeyip daha sonraki âyetlerde geçen bir kelimeden almıştır. Meselâ; İkinci sûre, 65. âyette geçen «Bakara», Üçüncü sûre, 32. âyette geçen «Âl-i İmran», Dördüncü sûre, müteaddit yerle-

rinde geçen «Nisa» ve Beşinci sûre, 110. âyetinde geçen «Mâide» kelimelerinden isim almışlardır.

Sûrelerin girişlerinde geçen kelimelerle isimlenişi tabiîdir. Ancak girişinden sonra veya sonuna doğru geçen kelime ile bazı sûrelerin isimlenişi çeşitli sebeplerle izah edilegelmiş ise de bence umumiyetle bu kelimelerin bulunduğu âyetler diğer âyetlerden önce indiği içindir. Çünkü, bilindiği gibi gerek sûrelerin ve gerekse her sûrenin âyetlerinin tertibi nüzûl sırasına göre olmayıp tevkifidir. (Yani tilâvet bakımından sıralanışı Peygamberin tensip ve direktifi iledir.)

Peygamberimize beşer onar âyet indiği gibi, daha az veya daha çok âyetler de inerdi. İfk olayında ve Müminun sûresinin başında onar âyetin toptan indiği sabittir. Diğer taraftan Nisa sûresinin 95. âyetinden :

٨/١ - غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ ۝ ٩٥

kelimelerinin, keza Tevbe sûresinin 28. âyetinden :

٨/٢ - وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝

kısmının ayrı indiği sabittir.

Hz. Muhammed (S.A.) ümmî idi. Okuma yazma bilmediği şu âyetle sabittir :

٩- وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ

(9) «Sen bundan evvel hiç bir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın. Böyle olsaydı bâtıl söyleyenler elbette şüphelenir(ler)di.» (Ankebut : 48)

١٠- لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ۝ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ۝ فَإِذَا
قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ۝ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ۝ قيامة

(10) «Onu acele (kavrayıp ezber) etmek için (Cebrail vahyi iyice bitirmeden) dilini onunla depretme. Onu (göğsünde) toplamak, onu (dilinde akıtıp) okutmak şüphesiz bize aittir. Öyle ise biz onu okuduğumuz vakit sen onun kırâatine uy. Sonra onu açıklamak da hakikat bize aittir.» (Elkıyame : 16-19)

١١- وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

(11) «...Sana onun vahyi tamamlanmazdan evvel Kur'ân'ı (okumada) acele etme, Rabbim, benim ilmimi arttır, de» (Tâhâ : 114)

١٢- سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَىٰ ۝ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ۚ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ۝

(12) « (Habibim) seni okutacağız da (asla) unutmayacaksın. Allah'ın dilediği başka. Çünkü O, âşikârı da bilir gizliyi de. (El-Âlâ :6-7)

١٣- إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝ الْحِجْر ٩

(13) «Kur'ân'ı biz indirdik, biz. Onun koruyucuları da şüphesiz ki biziz.» (El-Hıcr : 9)

Resûlüllah âyetleri melekten hıfzederek aldığı zaman insanlara tebliğ eder ve ayrıca kâtiplerine dikte ederek hurma dallarına, düz taşlara ve deri parçalarına yazdırırdı. Onun tanınmış yazıcıları vardı. Bunların 26 kişi olduğunu söyleyenler vardır. Halebi, Siretül'İrâkî'den naklen, yazıcıların 42 kişi olduğunu, bunların bir kısmının peygamberlik süresi boyunca, başka bir deyimle bütün teşri dönemlerinde ondan hiç ayrılmadıklarını, bununla beraber az veya çok bir süre için kâtiplik yapanlar olduğunu ve en meşhur kâtiplerinin 4 Halife ve Âmir-bin Fuhayre olduğunu söyler. Âmir bin Fuhayre, Resûlüllah'ın devlet başkanlarına ve benzerlerine gönderdiği mektuplarını yazan zat idi.

Tanınmış diğer kâtiplere gelince; Übeyy-bin Kâab (Medine'de ensardan ilk kâtip. Genellikle vahiy kâtipliği yapardı ve Resûlüllah zamanında meşhur fıkıh bilginlerinden idi.), Sabit bin Kays bin Şemmâs, Zeyd-bin Sabit, Muaviye-bin Ebi Süfyan ve kardeşi Yezid (Muâviye ve Sabit oğlu Zeyd vahye ait olan ve olmayan her çeşit yazı işlerinde ve devamlı olarak peygamberin yanında çalışırlardı. Yazışmadan başka şeyle meşgul olmazlardı.), Muğîre bin-Şu'be, Zübeyr bin Avvam, Halid bin Velid, Alâ bin el-Hadramî, Amr bin el-As, Abdullah bin el-Hadramî, Muhammed bin Mesleme ve Abdullah bin Übeyy bin Selûl.

Kur'ân-ı Kerim'den inen âyetler vahiy kâtipleri tarafından yazıldıktan sonra Peygamberin evine konulurdu. Yazıcılar kendileri için de birer suret alakoyarlardı. Âyetlerin hangi sûrenin neresine yazılacağı hususu Peygamber tarafından tesbit edilirdi. Ümmîlerin hafızaları, yazıcılar nezdinde bulunan nushalar, Peygamberin evinde hıfzedilen sahifeler Kur'ân'ın birçok kimse tarafından sıhhatli olarak ezberlenmesi hususunda yardımlaşırlardı.

Gerek sûrelerin ve gerekse âyetlerin sıralanışının tevkîfi oluşu yani peygamberin emriyle tertibi konusunda âlimler ittifak halindedirler.

Bu devirde Kur'ân-ı Kerim bir Mushaf içinde toplanmamakla beraber tamamını hıfzeden sahabeler çoktu. Abdullah bin Mesud (ilk muhacirlerden olup risalet süresi boyunca Peygambere refakatte bulunmuştur.), Ebu Huzeyfe'nin

mevlâsı Salim bin Mi'kal (o da Abdullah bin Mesud gibi ilk Müslümanlardan olup çok refakatte bulunmuşur.), Muaz bin Cebel, Übeyy bin Kâab, Zeyd bin Sabit, Ebu Zeyd, (bu dördü ensardandır.) Ve Ebu Derdâ gibi birçok sahabi Kur'ân'ın tamamını hıfzedenlerden idiler. Ayrıca ashabın pek çoğu Kur'ân-ı Kerim'i kısmen ezberlemişlerdi.

KUR'ÂN-I KERÎM NASIL İNERDİ?

Ahkâm ile ilgili ve teşrii denilen âyetler genellikle İslâm toplumunda vuku bulan olaylara cevap olarak Peygambere inerdi. Bu olaylar esbabı nüzul olarak adlandırılırdı. Birçok müfessirler bu olaylara önem vererek buna dair kitaplar yazdılar ve Kur'ân-ı Kerim'in yüce manasının anlaşılmasına bu olayları temel kıldılar. (Gelecek devirler bahsinde durumu açıklayacağız.) Bazen de mü'minler tarafından Resûlüllah'a sorulan sorulara cevap olmak üzere inerdi. Bu iki durum dışında teşrii âyetlerin inmesi nâdirdir.

Bir olay veya soruya cevap mahiyetinde inen teşrii âyetlerden örnekler verelim.

1. Hicretten sonra Mekke'de kalan ve hicret edemiyen zayıf Müslümanları müşriklerden kurtararak Mekke'den çıkarmak üzere Resûlüllah tarafından gönderilen Mersed el-Ganevî Mekke'ye vardığında müşriklerden güzel ve zengin bir kadın kendisini ona teslim etmek istedi. Mersed ise Allah korkusu ile red cevabı verince kadın yaptığı teklifte israr ederek kendisi ile evlenme talebinde bulundu. Mersed, teklifi kabul etmeyi Resûlüllah'ın iznine bıraktı. Medine'ye dönüşünde durumu Resûlüllah'a arz etmesi üzerine şu âyeti kerime nâzil oldu :

١٤- ولا تنكحوا المشركات حتى يؤمن ولأمة مؤمنة خير من مشركة
ولو أعجبتكم ولا تنكحوا المشركين حتى يؤمنوا ولعبد مؤمن خير من
مشرك ولو أعجبكم أولئك يدعون إلى النار والله يدعوا إلى الجنة
والمغفرة بإذنه ويبين آياته للناس لعلهم يتذكرون (البقرة)

(14) « (Ey mü'minler) Allah'a eş tanıyan kadınlarla (Müşriklerle), onlar imana gelinceye kadar evlenmeyin. İman eden bir cariye, müşrik bir kadından — bu, sizin hoşunuza gitse de — elbet daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de, onlar iman edinceye kadar, (mü'min kadınları) nikâhlamayın. Mü'min bir köle müşrikten — o, sizin hoşunuza gitse de — elbette hayırlıdır. Onlar sizi cehenneme çağırırlar, Allah ise, kendi iradesiyle cenne-

te ve mağfirete çağırır. O, insanlara âyetlerini apaçık söyler. Ta ki iyice düşünüp ibret alsınlar.» (Bakara : 221)

2. Gerek mü'minler, gerekse gayri müslimler tarafından sorulan sorular üzerine inen teşrii âyetler çoktur. Bu nevi âyetlerden bir kısmı şunlardır :

١٥- يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ
وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۝ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ
عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ ۝
وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ
حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ
يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ۝ البقرة: ٢٢٢-٢٢٠-٢١٩

(15) «Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki : «Onlarda hem büyük günah hem insanlar için faydalar vardır. Günahları ise faydalarından daha büyüktür.» (Yine) sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki : «İhtiyacınızdan artanı (verin)» Allah size böylece Âyetlerini (pek güzel) açıklar. Olur ki dünya hususunda da, ahiret işinde de iyice düşünürsünüz. Bir de sana yetimleri sorarlar. Deki : «Onları yarar ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileri ile bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, (yetimlerin) salâhına çalışanlarla (onların mal ve haalinde) fesad (ve fenalık) yapanları bilir. Eğer Allah dileseydi sizi muhakkak zahmete sokardı. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.

Sana kadınların ay halini de sorarlar. Deki : «O bir ezadır (pisliktir) onun için hayız zamanında kadınlar(ınızla cinsî münasebet)den ayrılın, temizlendikleri vakte kadar kendilerine yaklaşmayın. İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin. Her halde Allah

hem çok tevbe edenleri sever, hem çok temizlenenleri sever.» (Bakara: 219 - 220 - 222)

Bir olay veya soru olmaksızın nâzil olan ahkâm âyetleri azdır. Bu nedenledir ki ahkâm âyetlerini açıklayan müfessirler umumiyetle bunların nüzûl sebebini beyan ederler. Nüzûl sebebini beyan etmedikleri ahkâm âyeti pek azdır.

MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLERİN ÖZELLİKLERİ

Daha önce Kur'ân'ın inişi için Mekkî ve Medenî diye iki devre bulunduğunu söyledik. Gerek Mekkî ve gerekse Medenî âyetlerde bulunan özellikleri bilen okuyucular, hangi âyetin Mekkî ve hangi âyetin Medenî olduğunu bilebilirler.

1. Mekkî âyetler umumiyetle kısa, Medenî âyetler ise uzundur. Bunu şu şekilde isbatlıyabiliriz:

Medenî sûrelerin toplamı Kur'ân-ı Kerim'in II/30 unu teşkil eder. Bu sûrelerdeki âyetlerin sayısı ise 1456 adet olup, toplam âyetlerin I/4 ünden biraz fazladır. Bununla Medenî âyetlerin daha uzun olduğu anlaşılır.

KAD SAMIA cüz'ünün tamamı Medenî olup, 137 âyetten ibaret iken, tamamı Mekkî olan TEBAREKE cüz'ünün 431 âyet ve keza tamamı Mekkî olan AMME cüz'ünün 570 âyet oluşları da Medenî âyetlerin uzunluğunu gösterir.

Mekkî ve Medenî cüzlerin mukayesesi neticesinde belirttiğimiz neticeye varıldığı gibi, Mekkî ve Medenî olup, aynı uzunlukta olan iki sûrenin karşılaştırılması halinde de aynı neticeye varılır. Meselâ: Yarımşar cüz'den ibaret «Enfâl» ve «Şuarâ» sûrelerinden Medenî olan «Enfâl» 75 âyetten ibaret iken, Mekkî olan «Şuarâ»nın âyet sayısı 227 dir.

Bu özelliği taşımayan âyetlere nâdiren rastlanır.

2. Medenî âyetlerde genellikle hitap «Ey iman edenler» şeklinde olup, nadiren «Ey nas» tâbirine rastlanır. Mekkî âyetlerdeki hitap şekli ise tamamen bunun aksinedir. Yani genellikle «Ey nas» diye hitap edilir. Mekkî sûrelerde «Ey iman edenler» tâbirine rastlamıyoruz. Fakat Medenî sûrelerde «Ey nas» hitabına yedi yerde rastlanır.

1) Bakara 21, 2) Bakara 168, 3) Nisâ 1, 4) Nisâ 133, 5) Nisâ 170, 6) Nisâ 174, 7) Hucurat 13.

3. Mekkî âyetler İslâmiyetin ilk amacı durumunda olan; Tevhid, Cenab-ı

Allah'ın varlığını isbatlayan deliller, azabından korkutma, âhiret gününün vasıflandırılması ve korkunç durumları ile nimeleri ve Peygamberin, ikmali için gönderildiği güzel ahlâka teşvik konularını işler. Ayrıca geçmiş peygamberlere muhalefet eden muasır milletlerin uğramış oldukları vahim âkibetleri ibret verici dersler mahiyetinde zikreder.

Ahlâmla ilgili âyetlerin çoğu Medenîdir.

Kur'ân'da bulunan konular üç grup halinde düşünülebilir.

1. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe imanla ilgili âyetler. Bunlar usulü din ve kelâm ilmî konularıdır.

2. Duygu, düşünce, niyet ile durum ve davranışlara ilişkin İslâmî ahlâk kurallarına teşvik edici mahiyetteki âyetler. Bunlar ahlâk ilmi bahisleridir.

3. Emirler, nehiler, mübah gibi mükellefin fiilleri ile ilgili âyetler. Bunlar fıkıh konularıdır.

KUR'ÂN'IN TEŞRİ TEMELİ

Kur'ân insanların durumunu islâh için indirildiğini ilân etmiştir. Bunun için pek çok emirler ve yasaklar taşımaktadır.

١٦- يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ
الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ سورة الأعراف : ١٥٧

(16) «...O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülüklerden nehy ediyor, onlara (nefislerine haram kıldıkları) temiz şeyleri helâl (helâl kıldıkları) murdar şeyleri de üzerlerine haram kılıyor...» (Araf: 157).

Teşri'de üç prensibe riayet edilmiştir:

1. Güçlüğün olmaması,
2. Tekliflerin az kılınması,
3. Teşri'de tedriç.

GÜÇLÜĞÜN OLMAMASI:

İslâm teşriinin bu prensip üzerine kurulduğunun delilleri çoktur. Bunlardan birkaç tanesini sıralayalım:

١٧- وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ الأعراف ١٥٧

(17) «...Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor O...» (Araf : 157)

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا... رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

(18) «Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez...» «...Ey rabbimiz bizden evvelki (ümmet)lere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz, takat getiremiyeceğimizi bize yükleme...» (Bakara : 286)

١٩- يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ ● البقرة : ١٨٦

(19) «...Allah size kolaylık diler. Size güçlük istemez» (Bakara : 185)

٢٠- وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ● الحج آيت : ٧٨

(20) «...Din (İşlerin)de üzerinize hiç bir güçlük de yüklemedi...» (Hacc : 78)

٢١- يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفاً ● النساء : ٢٨

(21) «Allah (ağır teklifleri) sizden hafifletmek ister. (Zaten) insan da zaîf olarak yaratılmıştır.» (Nisa : 28)

٢٢- مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ ● المائدة : ٦

(22) «...Allah sizin üzerinize bir güçlük yapmayı dilemez...» (Maide : 6)

١- بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ ●

«Ben dosdoğru ve tolâranslı din ile gönderildim.» (1)

Ayrıca şemaili şerifesinde belirtildiği gibi, «Resûlüllah iki durum arasında muhayyer kılınınca günah olmadığı müddetçe en kolayını seçerdi.» Bu hususta daha pek çok âyet ve hadîs vardır.

(1) Camiü's-Sağir, Cild : 1, Sh : 131, Mısır, h. 1312.

Fıkıhçılar bu prensibi Şari'i Hakimin itibar ettiği esaslardan sayarak onunla birçok hükümler çıkarmışlardır. Bu nedenle güçlüğün olmayışı teşriin kesin prensiplerindendir. Yolcunun oruç tutmaması, abdest yerine teyemmüm etmek, haram olan bir şeyin zaruret halinde helâl kılınması gibi... ruhsat denilen kolaylıklar bu prensibe dayanmaktadır.

TEKLİFLERİN AZLIĞI :

Bu prensip «güçlüğün olmayışı» prensibinin ayrılmaz bir neticesidir. Çünkü tekliflerin çokluğunda güçlük vardır. Kur'ân'la meşgul olanlar ondaki emir ve yasakları görüp bu prensibi müşahade ederler. Zira bu emir ve yasakların kısa zamanda öğrenilmesi mümkün ve uygulanması kolay olan ve Kur'ân'a sarılmak isteyenlerin zorluk çekmemeleri için gayet veciz ve özlü olduğunu görürler.

٢٣ـ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ
تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ
۝ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ۝ المائدة ١٠١-١٠٢

(23) «Ey iman edenler, Allah'ın affettiği şeyleri — ki eğer size açıklanırsa ve siz bunları Kur'ân inerken sorupta hükmü kendinize izhar edilirse fenanıza gidecektir — Sormayın. Allah çok yarlığayıcıdır, cezada da aceleci değildir.»

«Sizden evvel de bir kavm onları sordu da sonra o yüzden kâfir oldular.» (Maide : 101 - 102)

Bu âyet tekliflerin azlığı prensibine delâlet eder. Âyette sorulması yasaklanan meseleler Allah tarafından yasaklanmamış olan ve insanların serbest bırakıldıkları hususlardır. Bu hususları peygambere sormak haram kılınmalarına sebebiyet verir.

Resulüllah haccın farz kılındığını bildirdiği esnada : «Her yıl mı?» diye sorulunca; şu hadîsi buyurdular :

٢ـ لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ
بِكَثْرَةِ مَسَائِلِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ ـه

«Eğer evet deseydim her yıl farz olurdu. Ben sizi bıraktığım müddet-

çe beni bırakınız. Zira sizden öncekiler peygamberlerine çok soru sormaları ve onlara muhalefetleri yüzünden helâk oldular.» (2)

٣- «إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَحُرِّمَ عَلَيْهِمْ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ»

«Müslümanlar içerisinde en büyük suçlu o kimsedir ki, Müslümanlara haram olmayan bir şey sorar ve sormasından dolayı o şey haram kılınır.» (3)

٤- «إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ فَرَائِضَ فَلَا تُضَيِّعُوهَا وَحَدَّ حُدُودًا فَلَا تَعْتَدُوهَا وَحَرَّمَ أَشْيَاءَ فَلَا تَنْتَهِكُوهَا وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رَحْمَةً لَكُمْ مِنْ غَيْرِ نِسْيَانٍ فَلَا تَبْحَثُوا عَنْهَا»

«Gerçekten Allah bir takım ibadetleri farz kıldı. Onları zayi etmeyiniz. Bir takım sınırlar çizdi, onları tecavüz etmeyin. Bazı şeyleri haram kıldı, onları işlemeyiniz. Ve size olan merhameti dolaysiyle bilerek bazı şeyler hakkında şer'i hüküm indirmedi, bunlardan bahsetmeyin.» (4)

Sünnet bölümünde Kur'ân'la olan ilişkisi bahsinde daha açıklayıcı bilgi verilecektir.

TEŞRİDE TEDRİÇ :

Resûlüllah, Araplarda birçok âdetlerin kökleştiği bir ortamda geldi. Bu âdelerin bir kısmı ümmetin oluşumuna zararlı olmadığı için kalabilirdi. Fakat zararlı olanlar da vardı. Kanun vazıı toplumu bu nevi zararlı geleneklerden uzak tutulmasını irade eyledi. Ancak kesin hükmün konulması yolunda azar azar uzaklaştırma metodunun hikmetlere binaen tatbik edildiğini görüyoruz. Bu husustaki hükümleri tetkik edenler sonradan gelen bir hükmün bir önceki hükmü iptal mahiyetinde olmadığını, ancak bu metodun uygulanmasının icabı olduğunu göreceklerdir. Bu keyfiyet aşağıda vereceğimiz örnekle açıklığa kavuşur.

Araplar arasında kökleşmiş alışkanlıklardan olan içki ve kumardan Resûlüllah'a soru sorulunca aşağıdaki âyetle cevap verdi :

(2) Müslim, Cüz : 4, Sh : 102, İstanbul 1330.
(3) Müslim, Cüz : 7, Sh : 92, İstanbul 1330.
(4) El-Fütuhat el-Vehbiye, Sh : 187, Mısır 1316.

٢٤- فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

(24) «...Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar vardır. Günahları ise faydalarından daha büyüktür.» (Bakara : 219)

Âyette içki ve kumardan çekinilme isteği belirtilmemekle beraber teşri sırrına vakıf olan bilginler bunlardan çekinilmesine ima edildiğini anladılar. Zira günahı menfaatından çok olan bir şeyi işlemek haramdır. Yoksa tamamen şer olan yani hiç menfaatı olmayan bir fiil bulunamaz. Bir şeyin helâl veya haram kılınmasında teşriin dönüm noktası; hayır ve şerrin çokluğu ve azlığıdır.

Sarhoşluk yüzünden şuurunu kaybedenlerin söylediklerini bilinceye kadar namaza yaklaşmaları, bir müddet sonra aşağıdaki âyette kesinlikle yasaklanıyor.

٢٥- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

(25) «Ey iman edenler, siz, sorhoşken ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.» (Nisa : 43)

Bu yasak birinci âyetin hükmünü iptal etmez, bilâkis teyid eder. Bundan da bir müddet sonra inen şu âyetle içki ve kumar kesinlikle yasaklanıyor.

٢٦- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ
مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝ إِنَّمَا يُرِيدُ
الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَ
يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ۝ المائدة ٩٠-٩١

(26) «Ey iman edenler, içki, kumaş, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bun(lar) dan kaçının ki muradınıza eresiniz.»

«Şeytan, içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (hepiniz) vaz geçtiniz değil mi?» (Maide : 90 - 91)

Teşrideki tedriç prensibi üzerine diğer bir temele rastlanır. O da önce icmal sonra tafsilât metodudur. Bu durum Mekkî teşri ile Medenî teşriin karşılaştırılmasında açıkca görülür. Çünkü Mekkî teşri nadiren tafsilâtlı hükümlere

temas eder. Genellikle mücmeldir. Medenî teşride ise, Mekkî teşrie nazaran pek çok tafsilâtlı hükümlere yer verir.

Özellikle muamelâta dair Medenî âyetlerde tafsilât durumu apaçık görülür. Bu nedenle şer'i hükümlerin çıkarıldığı âyetlerin çoğu Medenîdir. Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanların etinin haramlığı gibi tevhid akidesini koruyucu bazı hükümler dışında Mekkî âyetlerde tafsilâtlı hükümlere rastlanmaz.

KUR'ÂN'IN DELİL OLUŞU :

٢٧- وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ﴿آل عمران: ١٠٣﴾

(27) «Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılın. Parçalanıp ayrılmayın...» (Âl-i İınran : 103)

Kur'ân, dinin esası ve kendisine sarılmakla emrolunan Allah'ın muhkem ipidir. Kur'ân'ın dinin temeli oluşu, bir delil ile isbata muhtaç olmayan zarurâtı diniyyeden olduğu için bunun üzerinde durmayacağım. Ancak burada açıklanmasını gerekli gördüğüm ve okuyucuyu uyarmak lüzumunu hissettiğim husus var, o da;

Sonradan gelen ilâhî bir teklif ile önceden gelen ilâhî bir teklifin iptal edilip edilmemesi meselesidir. Başka bir deyimle Kur'ân da mensuh olup amel edilmesi gereği kaldırılan âyetlerin bulunup bulunmaması meselesidir.

Kur'ân, açık hükümlerine sarılmak mecburiyeti olan kesin delil ve dinî kaynak olduğu ve onunla amel edilmesi zorunluluğu sabit olduğuna göre bu önemli mesele hakkında konuşmak isteyen kimsenin görüşünü isbatlayıcı kat'î delil göstermesi gerekir. Ben bu meseleyi gereği kadar izah etmek isterim. Allah'ın inayetiyle muvaffak olacağımı umarım.

NESHİN MANASI :

Nesih, fıkıhçıların istılahında iki manaya gelir.

1) Önce gelen bir nasdan (Âyet-Hadîs) çıkarılan şer'i bir hükmün bilâhere gelen diğer bir nass ile iptal edilmesidir. Meselâ :

٥- كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ أَلَا فَزُورُوهَا

«Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim. Bundan böyle ziyaret ediniz. (veya edebilirsiniz)» (5)

(5) Camiü's-Sağir, Sh : 178, h. 1286 İsanbul.

İlk nass kabir ziyaretini yasaklar. İkinci nass ise bu yasağı kaldırır ve onun yerine kabir ziyaretini mübah veya sünnet kılar.

2) A) Önceki nassın şumulünün kaldırılması : Buna iki örnek verelim :

٢٨- وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ ۝ البقرة: ٢٢٨

(28) I. «Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler)...» (Bakara: 228)

٢٩- إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ
فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا ۝ الأحزاب: ٤٩

(29) «...Mümin kadınları nikahlayıp da sonra, kendilerine dokunmadan onları boşadığınız zaman sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur...» (Ahzap : 49)

Birinci nass; kocası ile cinsî teması olan veya olmayan boşanmış bütün kadınları kapsamına almakla umumîdir.

İkinci nass; kocası ile cinsî teması olmadan boşanan kadınlar'a özel bir hüküm getirir.

٣٠- وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً ۝ النور: ٤

(30) II. «Namuslu ve hür kadınlara (zina isnadı ile) iftira atan, sonra (bu bapta) dört şahid getiremeyen kimseler(in her birine)de seksen deynek vurun...» (Nur : 4)

٣١- وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ
فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ۝ النور، ٦

(31) «Zevcelerine zina isnad eden ve kendilerinin kendilerinden başka şahidleri de bulunmayan kimseler(e gelince:) onlardan her birinin (yapacağı) şahidlik kendisinin hakikaten sadıklardan olduğunu Allah'a yemin (ile) dört (def'a ifade ve tekrar edeceği) şahidliktir.» (Nur : 6)

Birinci nass; kadınları zina ile itham edenleri, kim olursa olsun yani kadının kocası olsun olmasın hepsini kapsamına alır.

İkinci nass ise, itham edilen kadınların kocaları için özel bir hüküm getirerek beş def'a yemin etmelerini dört şahit yerine saymak hükmünü koymaktadır. Bu yeminlerden sonra itham edilen kadın, beş def'a yemin etmek suretiyle zina haddinden kurtulma hakkına kavuşturulmaktadır.

2) B) Kayıtsız nassın kayıtlanması : Buna da bir örnek verelim :

٣٢- حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ ● المائدة ٣

(32) «Ölü (boğazlanınıyarak ölen hayvanın eti) ve kan üzerinize haram edilmiştir...» (Maide : 3)

٣٣- قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ
مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا ● الْأَنْعَامِ آيَتْ ١٤٥

(33) De ki : «Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde (Sizin haram dediklerinizden böyle) haram edilmiş bir şey bulmuyorum. Yalnız gerek ölü, gerek dökülen kan...» (En'âm : 145)

Birinci nass; her çeşit kanı haram kılar. İkinci nass ise sadece mesfuh (akıtılan) ı haram kılar, bunun dışındaki kanları mübah kılar. Böylece kayıtsız olan birinci nass'ı kayıtlamış olur.

Yukarıda tarif ettiğimiz ve örneklerini verdiğimiz neshin ikinci çeşidi ittifakla Kur'ân'da vardır.

Kapsamı geniş veya kayıtsız olan nassların, kapsamı dar veya kayıtlı olan nasslardan önce veya sonra gelmiş olması veyahut sonra gelen nassın önce gelen nassın hemen akabinde veya aralıklı gelişi neticeye tesir etmez.

Fıkıhçıların bir kısmı bir nassın kapsamının diğer bir nass ile daraltılmasına «tahsis», bazıları da «nesh» demişlerdir. Keza bir nassın kapsamının diğer bir nass ile kayıtlanmasına «takyid» ve bazıları «nesh» demişlerdir.

Bu deyimler bizce önemli değildir. Takyid, tahsis veya nesh terimlerinden hangisini kullanırsak kullanalım; Şer'i hükümleri taşıyan nassların iptal edilmemiş olması bizim için kâfidir. Çünkü bu gibi nassların kapsamını daraltan veya kayıtlayan nassların taşıdığı hükümler dışında kalan meseleler hakkında hükümleri yürürlüktedir. Bu durum yani bir nassın diğer bir nass ile takyid veya tahsisi teşri hususunda önceden belirttiğimiz tedriç metodunun bir nevi uygulanmasıdır.

Netice itibarı ile din tamamlandığı ve bir bütün halinde ele alındığı zaman umumî veya kayıtsız nass ile onları takyid veya tahsis eden nasslar tek bir nass halini almaktadır. Böylece ikinci nassın hükmü istisnaî bir mahiyet taşır.

Kur'ân, bir bütün halinde olduğu için nassların hangisinin önce ve hangisinin sonra geldiğini belirtmeye önem vermemiştir.

Aynı zamanda ashab-ı kiram da bu hususun bilinmesine ehemmiyet vermemişlerdir.

Birinci çeşit nesh yani şer'i hükmü iptal edilmiş bir nassın, daha uygun bir deyimle hüküm süresi sona ermiş ve sadece tilâvet edilmesi durumu kalmış olan bir nassın Kur'ân'da varlığı inceleme konusudur. Çünkü sonradan gelen bir nassın önceki nassı iptal etmesi iki durumdan biri ile mümkündür :

1— Sonraki nassın önceki nassı iptal ettiğini belirtmesi,

2— Bir nassın diğer bir nass ile takyidi veya tahsisi suretiyle dahi olsa aralarında mevcut tenakuz (çelişki) un kaldırılamıyacak durumda olması. Başka bir deyimle telâfisi imkânsız bir çelişkinin iki nass arasında bulunması.

Kur'ân'da bu durumda nasslar var mıdır?

I. Durum :

Birinci duruma üç yerde rastlanır. Bunlar Kur'ân'da mensuh âyetlerin varlığını söyleyen cumhurun görüşünü teyid eder. Bu yerler :

٣٤- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا ۝ الأنفال : ٤٥

a) (34) «Ey iman edenler, (Harb eden) bir (düşman) topluluğuna çattığınız vakit sebat edin...» (Enfal : 45)

Cenab-ı Allah bu âyette müminlerin düşmanla karşılaşmaları halinde sebat göstermelerini emretmektedir.

Âyet-i kerimeye göre; şartlar ne olursa olsun düşmanlar sayı ve kuvvetçe Müslümanlardan ne kadar üstün olurlarsa olsunlar Mü'minlerin kayıtsız şartsız direnmeleri gerekir. Oysa bunun güçlüğü meydandadır. Mü'minlerin mükellef tutuldukları direnmek için bir sınır koymayı dileyen Allah, bu hususta aralıklı olarak aşağıdaki âyetleri inzâl buyurmuştur :

٣٥- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ
صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ۝ الْآنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ
أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ
مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝ الأنفال : ٦٥/٦٦

(35) «Ey peygamber, Mü'minleri harbe teşvik et. Eğer içinizden sabru sebata malik yirmi (kişi) bulunursa onlar ikiyüze galebe ederler. Eğer sizden yüz (kişi) olursa kâfirlerden binini yener. Çünkü onlar anlamazlar güruhudur.»

«Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti. Bildiki sizde muhakkak bir za'f vardır. O halde eğer içinizden (azimli) sabırlı yüz (kişi) olursa ikiyüzü yenerler. Eğer sizden bin (kişi) olursa iki bine galebe çalarlar. Allah'ın izni ile. Allah sabru sebat edenlerle beraberdir.» (Enfal: 65 - 66)

Birinci âyet Müslümanların dinî duygularını canlandırmak, savaş için gerekli cesaret ve gayretlerini alevlendirmek gayesi ile İslâm ordusunun kendilerinden on kat dahi üstün olandüşmanlarını yenebileceğini haber vermek suretiyle zımnen direnmeyi bu sınıra bağlamıştır.

Hafifletme haberi ile başlayan ikinci âyette ise direnme sınırı on kattan zımnen iki kata indirilmiştir. Âyette ayrıca yapılan tahfifin sebebinin Müslümanlarda beliren zafiyet olduğunu açıklar.

Fıkıhta şer'i bir hüküm, geçici bir mazeret dolayısiyle diğer bir şer'i hükümle hafifletilir. Fıkıh istilâhatında birinci hükme azimet, ikinci hükme ruhsat denir. Meselâ: Her abdest alışta ayakların yıkanması farz olduğu halde mest giyen kimsenin ayaklarını yıkamadan mest üzerine mesh etmesi gibi. Burada ayakların yıkanması azîmet, mesh etmek ruhsattır.

Eğer ikinci âyetin birinci âyete nisbetinin, ruhsatın azimete nisbeti mahiyetinde olduğunu söylersek Müslümanlarda beliren zaaf halinde direnme sınırı, düşman kuvvetinin iki kat olmasıdır. Bu mazeret (zaaf) in kalkması halinde direnme sınırı on kata yükselir.

Birinci nassta Müslümanların sabırla vasıflanmış olması bu âyetlerin ruhsat ve azimet durumunu teyid etmektedir.

Maddî ve manevî kuvvetlerin şart olduğu sabrın mü'minlerde bulunması halinde azimet durumunda olan birinci hüküm uygulanır. Sabrın zedelenmesi ve zaafı halinde ruhsat durumunda olan ikinci âyetin hükmü uygulanır.

Buraya kadar izahına çalıştığımız ihtimale göre (ruhsat, azimet) birinci nass mensuh durumunda değildir. Şayet nassın hükmü zaaf haline münhasır olmayıp umumî olduğu ihtimalini kabullenirsek birinci nassın hükmü mensuh olmuş olur. Bu ihtimal zayıftır.

٣٦- يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ۝ قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا ۝ نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا ۝
أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا ۝ إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ۝ إِنَّ نَاشِئَةَ
اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا ۝ إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ۝ المزمل : ١ - ٧ ۝

b) (36) «Ey (esvabına) bürünen (Habibim) gece(nin) birazından gayri (saatlerinde) kalk. (gecenin) yarısı miktarınca. Yahut ondan birazını eksilt. Yahut (o yarının) üzerine (ilâve edip) arttır. Kur'ân'ı da açık açık, tane tane oku. Hakikat biz sana ağır bir söz vahyediyoruz. Gerçek, gece (yatağından ibadete) kalkan nefs (yok mu?) o hem uygunluk itibarı ile daha kuvvetlidir, hem kırâatçe daha sağlamdır. Çünkü gündüz, senin için uzun bir meşguliyet var.» (Müzemmil : 1 - 7)

٢٧- إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ
وَطَائِفَةٌ مِّنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَن لَّن تُحْصُوهُ
فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ مِنكُم مَّرْضَىٰ
وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ
عِندَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (المزمل)

(37) «Şüphe yok ki Rabbin senin, gecenin üçte ikisinden biraz eksik, yarısı, üçte biri kadar ayakta durmakta olduğunu ve senin maiyyetinde bulunanlardan bir zümrenin de (böyle yaptığını) biliyor. Geceyi gündüzü Allah saymaktadır. O, sizin sayamıyacağınızı bildiği için size karşı (ruhsat canibine) döndü. Artık Kur'ân kolay geleni(ne ise onu) okuyun. Allah muhakkak bilmiştir ki içinizden (hasta(lanan)lar olacak, diğer bir kısmı Allah'ın fazlından (nasiyp) aramak üzere yer(yüzün)de yol tepecekler, başka bir takımı da Allah yolunda çarpışacaklardır. O halde ondan (Kur'ân'dan size) kolay geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın. Zekatı verin. Allah'a gönül hoşluğu ile ödünç verin. Önden nefisleriniz için ne hayır gönderirseniz onu Allah nezdinde bulursunuz, (Hem) bu, daha hayırlı, sevapça da büyük olmak üzere. Allah'tan mağfiret isteyin. Şüphesiz ki Allah (mü'minleri) çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (Müzzemmil : 20)

İlk âyetler yaklaşık olarak gecenin yarısını ibadetle geçirmeyi sebebini belirtmek suretiyle istemekte ve hitap Peygambere tevcih edilmektedir.

İkinci âyet ise Peygamberin birinci âyetle mükellef olduğu teheccüd görevini ifa ettiği ve bir grup mü'minlerin de bu şekilde gecelerini ibadetle ihya ettiklerini belirttikten sonra mü'minler arasında âyetle belirtilen üç sınıfın ile-

ride teşekkül edeceği cihetle birinci âyette verilen emrin hafifletilme hükmünü getirir. Getirilen yükümlülük ise Kur'ân'dan bir miktarı okumaktır.

Yukarıda belirtilen durum müvacehesinde birinci âyetin emri Peygambere münhasır olup, bazı sahabenin teheccüte kalkışı mükellef olduklarından dolayı olmayıp, sırf Peygambere ittiba için olduğu yorumu kabul edilir. Ve ikinci âyette hükme bağlanan hafifletme işi belirtilen sebeplerle sahabelere inhisar ettirilirse birinci âyetin hükmü mensuh değildir.

Bilâkis Resûlüllah'a göre hükmü bâkidir. İbni Abbas bu görüştedir. Diğer taraftan birinci âyetin hükmü umumî ve ikinci âyetteki hafifletme işinin umumî (Peygamberi ve bütün mü'minleri kapsar) olduğunu söylersek birinci âyet mensuh olur.

٣٨- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ
صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ● المجادلة ١٢

c) (38) «Ey iman edenler. Siz Peygambere mahrem bir şeyi arzetmek istediğiniz vakit (bu) mahrem konuşmanızdan evvel sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı, daha temizdir. Eğer bulamazsanız şüphe yokki Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (Mücadele : 12)

٣٩- ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ
تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ
خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ● المجادلة : ١٣ هـ

(39) «Mahrem konuşmanızdan evvel sadakalar vereceğinizden korktunuz mu?. Çünkü işte yapmadınız. (Bununla beraber) Allah sizin tevbelerinizi kabul etti. O halde dosdoğru namazı kılın. Zekatı verin. Allah'a ve Peygamberine (diğer emirlerinde de) itaat edin. Allah, ne yaparsanız hakkıyle haberdardır.» (El-Mücadele : 13)

Birinci âyet Resûlüllah'a mahrem bir iş için müracaat etmek isteyenlerin önce sadaka vermelerini gerekli kılar. İkinci âyet bu gerekliliği kaldırır. Ancak kaldırdığını tasrih etmez.

Bir nassın hükmünün
duğu muhtemel olan üç yeri belirtmiş olduk. Bildiğiniz gibi bu üç yer Kur'ân'da neshin mevcudiyetini kesinlikle isbatlamaz.

II. Durum :

İkinci durum, yani Kur'ân-ı Kerim'de herhangi bir yorumla bile kaldırılması imkânsız bir çelişkinin iki âyet arasında bulunması ve bu yüzden birisinin diğerini nesh ettiğini söylemek Kur'ân'ın azametiyle kabili te'lif değildir. Esasen Kur'ân'da bu durumda olan âyetlere kolay kolay rastlanamaz. Bu nevi mensuh âyetlerin bulunabileceğini söyleyenler olduğu gibi, katiyyetle reddedenler de vardır.

Reddedenlerden Ebu Müslim-i İsfahanî'nin bu konuda görüşünü ve sözlerini tefsirinde nakleden Fahruddin-i Râzi de aynı görüşü savunur.

KUR'ÂN'IN TALEP VE MUHAYYER KILMA ÜSLÛBU

Kur'ân bu iki hususta belli bir üslûba bağlı kalmamıştır. Yapılan etüd neticesinde rastlanan değişik üslûpları önünüze sermeyi faydalı buldum.

TALEP (BİR ŞEYİN YAPILMASINI İSTEMEK)

Kur'ân'da talep hakkında kullanılan üslûplar :

1) Açık emir :

٤٠- إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبٰى ● النحل ٩٠

(40) Şüphesiz ki Alah adaleti, iyiliği, hususiyle) akrabaya (muhtaç oldukları şeyleri) vermeyi emreder...» (En-Nahl : 90)

٤١- إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلٰى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ
بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ● النساء : ٥٨

41) «Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehil (ve erbab)ına vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmeylemenizi emreder...» (En-Nisa : 58)

2) Muhataplara bir şeyin yazıldığının (farz kılındığının) bildirilmesi :

٤٢- كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى ● البقرة : ١٧٨

(42) «...Maktüller hakkında size kısas (misilleme) yazıldı, (farz edildi)...» (Bakara : 178)

٤٣- كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ ● البقرة ١٨٠

(43) «Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit — eğer mal bırakacaksanız — size vasiyet yazıldı...» (Bakara: 180)

٤٤- كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ﴿البقرة: ١٨٣﴾

(44) «...Sizin üzerinize de oruç yazıldı. (farz edildi.)...» (Bakara: 183)

٤٥- وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ ﴿الحديد: ٢٧﴾

(45) «...Onların (yeni bir âdet olmak üzere) ihdas ettikleri ruhbanlığa (gelince) onu üzerlerine biz farz etmedik...» (El-Hadid: 27)

٤٦- كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ ﴿النساء: ٢٤﴾

(46) «...Üzerinize Allah'ın farzı olarak (yazılmıştır.)...» (Nisa: 24)

٤٧- إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿النساء: ١٠٣﴾

(47) «...Çünkü namaz mâ'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur.» (Nisa: 103)

3) Bir işin bütün insanlara veya belirli bir zümreye yüklenmiş olduğunun haber verilmesi:

٤٨- وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ﴿آل عمران ٩٧﴾

(48) «...Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyti hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...» (Âl-i İmran :97)

٤٩- وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ... وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ

(49) «...Onların (annelerin) ma'ruf vechile yiyeceği, giyeceği; çocuk kendisinin olan (babaya)a aittir... Mirasçıya düşen (vazife)de bunun gibidir...» (Bakara: 233)

٥٠- وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿البقرة ٢٤١﴾

(50) «Boşanan kadınların da meşru sûrette faidelenmeleri haklarıdır ki, bu, Allah'tan korkanlar için bir vazifedir.» (Bakara : 241)

4) Talep edilen işin kendilerinden iş istenenlere yüklenmesi :

٥١ـ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ ۞ البقرة: ٢٢٨ ۞

(51) «Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler)...» (Bakara : 228)

٥٢ـ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

(52) «İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler...» (Bakara : 234)

Bu üslûpta bazen talebi teyid eden ifadeler bulunur. Bazen de talebin gerekli olmadığına delâlet eden cümlelere rastlanır. Aşağıdaki âyet bu nevidendir :

٥٣ـ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ (البقرة ٢٣٣)

(53) «Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. (Bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen(ler) içindir...» (Bakara : 233)

5) Kuruluşu itibarı ile istek için olan ve Arapça gramerinde emr-i hazır ve emr-billâm denilen kelime ile talep :

٥٤ـ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ۞ البقرة ٢٣٨

(54) «Namazlara ve orta namaza (vakitlerinde rükünleri ve şartları ile) devam edin. Allah'ın (divanına) tam huşu ve taatle durun.» (Bakara : 238)

٥٥ـ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ۞ الحج ٢٩

(55) «Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i atıki tavaf etsinler.» (El-Hacc : 29)

6) Farz deyiminin kullanılması :

٥٦- قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ الآية

(56) «Öbür (mü'min) lerin zevceleri ve sağ ellerinin malik oldukları (cariyeleri) hakkında uhdelerine ne farz etmiş olduğumuzu bildirdik...» (El-Ahzab : 50)

7) Bir işin bir şarta bağlanması : (Bu üslûp umumî değildir.)

٥٧- فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ البقرة : ١٩٦

(57) «...Fakat (her hangi bir sebeple bunlardan) alıkonursanız o halde kolayınıza gelen kurban (ı gönderin)...» (Bakara : 196)

٥٨- فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ
مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ۚ البقرة آية : ١٩٦

(58) «...Artık içinizden kim hasta olur, yahut başından bir eziyeti bulunursa ona oruçtan, ya sadakadan yahut da kurbandan (biri ile) fidye (vacip olur)...» (Bakara : 196)

٥٩- وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ البقرة آية ٢٨٠

(59) «Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin)...» (El-Bakara : 280)

8) Bir fiilin hayır ile birlikte bulunması :

٦٠- وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ ۚ البقرة آية ٢٢٠

(60) «Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki : Onları yarar ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır...» (Bakara : 220)

9) Bir işin mükâfatla birlikte kullanılması :

٦١- مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً ۚ البقرة ٢٤٥

(61) «Kimdir o ki Allah'a güzel bir ödünç versin de (Alah'da) onu kat kat, bir çok arttırsın?...» (Bakara : 245)

10) Bir işin iyilik ile veya iyiliğe vesile olmakla vasıflanması :

٦٢- وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ ۞ البقرة آيت ١٧٧ ۞

(62) «...Fakat birr (taat) Allah'a iman eden...» (Bakara : 177)

٦٣- لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۞ البقرة آيت : ٩٢ ۞

(63) «Siz, sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcayıncaya kadar asla iyiliğe ermiş (birr-ü taat etmiş) olmazsınız...» (Âl-i İmran : 92)

KUR'ÂN'IN NEHİY (YASAKLAMA) ÜSLÛBU :

Kur'ân bu hususta çeşitli üslûplar kullanmıştır.

1) Açık nehiy (Yasaklama) :

٦٤- وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۤءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۞ النحل آيت : ٩٠ هـ

(64) «... Taşkın kötülük(ler)den, münkerden, zulm ve tecebbürden nehy eder...» (En-Nahl : 90)

٦٥- اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
وَظَاهَرُوا عَلٰۤى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ هـ الممتحنة آيت : ٩ هـ

(65) «Allah, sizi ancak sizinle din muharebesi yapmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza arka çıkmış olanlara dostluk etmeniz-den men eder...» (El-Mümtehıne : 9)

2) Haram Kılmak :

٦٦- قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَ
الْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَاَنْ
تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۞ الاعراف آيت : ٣٣ هـ

(66) De ki: «Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açığını, gizlisini, bununla beraber (her türlü) günahı, haksız isyanı, Allah'a — hiçbir zaman bir bürhan indirmediği — her hangi bir şey'i eş tutmanızı, Allah'a bilemiyeceğiniz şeyleri isnad etmenizi haram etmiştir.» (El-Araf: 33)

٦٧- قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ ۝ (الأنعام: ١٥١)

(67) De ki: «Gelin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım...» (El-En'am: 151)

٦٨- وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ۝ (النور آية: ٣)

(68) «...Bu (sûretle evlenmek) Mü'minler üzerine haram kılınmıştır.» (Nur: 3)

3) Helâl Olmamak:

٦٩- لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ (النساء آية: ١٩)

(69) «...Kadınlara zorla mirasçı olmanız ve onları - tazyik etmeniz - helâl olmaz...» (Nisa: 19)

٧٠- وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا
أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۝ (البقرة آية: ٢٢٩)

(70) «...(Ey zevcler) onlara (kadınlara) verdiğiniz bir şeyi (mehri geri) almanız size helal olmaz. Meğer ki erkekle kadın Allah'ın sınırlarını (evlilik haklarını) ayakta tutamıyacaklarından korkmuş (ümitlerini kesmiş) olsunlar...» (Bakara: 229)

٧١- وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ ۝ (البقرة آية ٢٢٨)

(71) «...Allah'ın, kendi rahimlerinde yarattığını (söylemeyerek) gizlemeleri onlara helal olmaz...» (Bakara: 228)

4) Nehy (yasaklamak) için kurulan fiil: (Ehlinin bildiği gibi bu fiil iki çeşittir: a) Nehy filleri, b) Emir vezninde olduğu halde nehy anlamını taşıyan fiiller.

a— şıkkına bir, b— şıkkına iki örnek:

٧٢- وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ﴿الأنعام ١٥٢﴾

(72) «Yetimin malına, rüşdüne erişinceye kadar, o en güzel olanından başka bir sûretle, yaklaşmayın...»)El-En'âm : 152)

٧٣- وَدَعْ أَذَاهُمْ ﴿الأحزاب ٤٨﴾

(73) «...Onların ezalarına (şimdilik) aldırış etme...» (Ahzab : 48)

٧٤- وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ

(74) «Günahın açığa çıkanını da, gizli kalanını da bırakın...» (El-En'âm : 120)

5) Bir işin iyilik olmadığı :

٧٥- لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ ﴿البقرة : ١٧٧﴾

(75) «(Namazda) yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz: birr (taat bu) değildir...» (Bakara : 177)

٧٦- وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا ﴿البقرة آية : ١٨٩﴾

(76) «...İyilik ve taat, evlere arkalarından gelmeniz değildir...» (Bakara : 189)

6) Bir işin olumsuz ifade edilmesi :

٧٧- فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿البقرة آية : ١٩٢﴾

(77) «...Vaz geçerlerse artık zalimlerden başkasına hiç bir husumet yoktur.» (Bakara : 193)

٧٨- فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ﴿البقرة ١٩٧﴾

(78) «...İşte kim onlarda (o aylarda) Haccı (kendine) farz eder (ihrama girer) se artık haccda kadına yaklaşmak, günah yapmak, kavga etmek yoktur...» (Bakara : 197)

٧٩ـ لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ

(79) «...Ne bir anne çocuğu yüzünden, ne de bir çocuk kendisinin olan (bir baba) çocuğu sebebi ile zarara sokulmasın...» (Bakara : 233)

7) Bir işin günah kazandırması ile birlikte zikredilmesi :

٨٠ـ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ البقرة ١٨١

(80) «Artık kim bunu (ölünün bu vasiyyetini) işittikten sonra onu tebdil ederse her halde vebalı onu değiştirenlerin üzerinedir...» (Bakara : 181)

8) Bir işin ceza ile birlikte kullanılması :

٨١ـ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ سورة التوبة آية : ٣٤ اهـ

(81) «...Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar (yok mu?) işte bunlara pek açıklı bir azabı muştula.» (Tevbe : 34)

٨٢ـ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ

(82) «Riba (faiz) yiyenler kendilerini şeytana çarpmış (birer mecnun) dan başka bir halde (kabirlerinden) kalkmazlar...» (Bakara : 275)

9) Bir işin şer sayılması :

٨٣ـ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ
بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ اهـ سورة آل عمران آية : ١٨٠ اهـ

(83) «Allah'ın fazl(u kereminden) kendilerine verdiğini (sarf-u infakta) cimrilik edenler zinhar bunun, kendileri için bir hayır olduğunu sanmasın(lar). Bil'akis bu, onlar için bir şerdir...» (Âl-i İmran : 180)

TAHYÎR

Bir işi yapmak ve yapmamak hususunda mükellefin serbest kılındığına dair ifadelerde Kur'ân'ın değişik üslûpları vardır.

I) Helâl deyiminin bir iş hakkında kullanılması :

٨٤- أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ ۝ الْمَائِدَةُ آيَتْ: ١

(84) «...Davarlar (ın etleri) size helal edildi...» (Maide: 1)

٨٥- يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ ۝ الْمَائِدَةُ: ٤ ۝

(85) «Kendilerine hangi şey'in helal edildiğini sana sorarlar: De ki: «Bütün iyi ve temiz (nimetler) size helal edilmiştir.» Allah'ın size öğrettiğinden öğretip (terbiye ederek) yetişdirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yeyin...» (Miade: 4)

٨٦- اَلْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ ۝ الْمَائِدَةُ آيَتْ: ٥

(86) «Bu gün size bütün iyi ve temiz (nimetler) helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği sizin için helal olduğu gibi sizin yiyeceğiniz de onlar için helaldır...» (Maide : 5)

II) Bir işin günah olmaması :

٨٧- فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ۝ الْبَقَرَةُ: ١٧٢ ۝

(87) «...Fakat kim bunlardan yemiye muztar kalırsa —(kimseye) saldırmamak ve haddi (ölmeyecek miktarı) geçmemek şartı ile— onun üzerine günah yoktur...» (Bakara : 173)

٨٨ ـ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ● البقرة: ٢٠٣

(88) «...Kim iki günde («Mina» dan dönmek için) acele ederse üstüne günah yoktur. Kim de geri kalırsa onada günah yoktur...» (Bakara : 203)

٨٩ ـ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ● البقرة: ١٨٢

(89) «Bununla beraber, kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden, yahut günaha gireceğinden endişe edip de (alâkalıların) aralarını bulursa ona da hiç bir günah yoktur...» (Bakara : 182)

III) Bir işin sakıncalı olmaması :

٩٠ ـ لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا
إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا

(90) «İman edip de güzel güzel amel (ve hareket) lerde bulunanlar — (bundan sonra haram olan şeylerden de) sakındıkları, iman (larında sebat ile) iyi iyi işlere devam ettikleri, sonra (haram edilen şeylerden daima) sakınıp (haram olduklarına iyice) inandıkları ve yine sakınmakta devam ve israr ile güzel işler (i arayıp onlar) la iştiğal eyledikleri takdirde — (haram kılınmazdan evvel) tatdıklarında üzerlerine hiç bir suç yoktur...» (Maide : 93)

٩١ ـ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ ● النور: ٥٨

(91) «...Bunlardan sonra ise birbirinize dolaşmanızda ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebal yoktur...» (Nur : 58)

٩٢ ـ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا البقرة آيت نومرو: ١٥٨

(92) «Şüphe yok ki «Safaa» ile «Merve» Allah'ın şeâirindendir. İşte kim o «Beyt»i (Kâbeyi) hacc veya umre (kasdı) ile ziyaret ederse bunları güzelce tavaf etmesinde üzerine bir beis yoktur...» (Bakara : 158)

KUR'ÂN'DA BULUNAN HÜKÜMLER

Kur'ân, kulların mükellef oldukları çeşitli amelleri ihtiva eder :

I) Allah ile kul arasında olan muamelelerdir. Bunlar da niyetsiz sahih olmayan ibadetlerdir ki, namaz, oruç gibi bir kısmı sırf ibadettir. Zekât gibi diğer bir kısmı 'da malî ve sosyal ibadettir. Diğer taraftan hacc gibi bazı ibadetler bedenî, malî ve sosyaldır. Bilindiği gibi bu dört ibadet imandan sonra İslâm'ın esasını teşkil eder.

II) Kulların yek diğeri ile olan muameleleri. Bu da birkaç kısma ayrılır:

a) Savaş gücünün temini ve gerektiğinde yapılacak savaş ile ilgili hükümler.

b) Evlenme, boşanma ve miras gibi fert, aile ve cemiyeti ilgilendiren ve İslâm cemaatının teşkili ile idamesinin temini için konulan hükümler.

c) Satış ve kira gibi muamelât adı verilen insanlar arasındaki alış verişlerle ilgili vaz edilmiş hükümler.

d) Kısas ve had gibi cezaya ait müeyyideler.

İleride bunların izahları yapılacaktır.

SÜNNET

Birinci devir teşriin kaynaklarının Kitap ve sünnet olduğunu belirtmiştik. Kitap hakkında genel bilgi verdikten sonra sünnet hakkında umumî bilgi verelim.

Sünnetten maksadımız Peygamberimizin söz, fiil ve takriri (Bir söz veya fiile karşı susması) dir.

Şüphesiz Peygamber kendiliğinden bir şey yapmayıp, Allah tarafından verilen emrin tebliğ edicisi ve Kur'ân'ın açıklayıcısıdır.

٩٣- يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۝ اَلْمَائِدَةُ اٰيَتْ : ٦٧

(93) «Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et...» (Maide : 67)

٩٤- وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

(94) «...(Habibim) biz sana o Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, ken dilerine ne indirildiğini açıkca anlatasın ve ta ki onlar da iyice fikirlerini kullansınlar.» (Nahil : 44)

Bu nedenle bazen Kur'ân'ın kasdettiği manayı sözle, bazen fiille ve bazen söz ve fiille açıklardı. Meselâ; namaz kılardı ve :

٦- صَلُّوا كَمَا رَاَيْتُمُونِى اُصَلِّى

«Beni namaz kılarken bildiğiniz gibi (siz de) namaz kılınız (6)

Hacc ve umreyi yapardı ve :

٧ - خُذُوا عَنِّى مَنَاسِكَكُمْ

«Nüsüklerinizi (hacc ve umre yapılışını) benden alınız» (7) der.

Şu halde sünnet, Kur'ân'ın şerhi durumundadır. Kapalısını açar, kayıtsızını kayıtlar, müşkilini (Peygamberden başkasınca çözümü güç olanı) de yorumlardı.

Kur'ân'ın açık veya kapalı olarak delâlet ettiği hususlardan başka ve onlardan ayrı düşecek hiç bir şey sünnette yoktur.

Kur'ân, sünnette bulunan hükümlere çeşitli yönlerden delâlet eder. Bu yönlerden birkaçını sıralayalım :

1) Kur'ân'ın sünnetle sabit olan bütün hükümlere umumî delâleti :

٩٥- وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (الحشر: ٧)

(95) «...Peygamber size ne verdi ise onu alın, size ne yasak etti ise ondan da sakının...» (Haşr : 7)

٩٦- فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا
فِى اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (النساء: ٦٥)

(96) «Öyle değil, Rabbine andolsun ki, onlar aralarında kimi ora-

(6) Nihayet'ul-Muhtaç, Cild : 1, Sh : 342, Mısır, h. 1304.
(7) Nihayet'ul-Muhtaç, Cild : 2, Sh : 405, Mısır, h. 1304.

ya, kimi buraya çektikleri (kavga ettikleri) şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiç bir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.» (Nisa : 65)

٩٧- قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿آل عمران آية ٣١﴾

(97) «(Habibim) De ki : «Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün. Çünkü Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (Âl-i İmran : 31)

٩٨- قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿آل عمران ٣٢﴾

(98) «De ki : «Allah'a ve o Peygambere itaat edin». Eğer yüz çevirirlerse şüphesiz ki Allah da o kâfirleri sevmez.» (Âl-i İmrân : 32)

Yukarıda yazılı âyetler Resûlüllah'a uymayı gerekli kıldığına göre, sünnetle sabit olan bütün hükümlere uyma emri mahiyetindedir.

2) Âlimlerce meşhur olan yön :

Namaz, zekât ve bunlara benzer birçok meselelere ait hükümler Kur'ân'da gayet mücmel (kısaca) zikredilmiştir. Bu meselelerin şartları, rükünleri, manileri, sebepleri, keyfiyetleri ve saire hususları Kur'ân'ın beyanı durumunda olan hadîslerle sabittir. Böylece, sünnetde beyan edilen hususlara Kur'ân mücmelen (özetle) delâlet etmiş olur.

3) Kur'ân'da, apaçık helâl kılınan şeyler ile apaçık haram kılınan şeyler dışında kalan ve hangi tarafın hükmüne tabi tutulması gerekliliği içtihada konu edilen şeylere ait delâlet şekli :

Buna ait örnekler :

a) Kur'ân, İslâm cemaatının tab'an iğrenç görmediği ve temiz telakki ettiği hayvanların etini helâl kılarak bunlar için — Tayyıbat — terimini kullanmış, onların tab'an iğrenç ve pis telakki ettiğinin etini ise haram kılarak bunlar için — «Habais» — tabirini kullanmıştır.

Bu durumda İslâm cemaatının iğrendiği ve iğrenmediği bilinen hayvan çeşitleri dışında kalan hatta İslâm cemaatınca bilinmeyen birçok hayvanlara ait şer'i hükmün ne olacağı bilinmiyordu. Bunlar, helâl veya haram guruba dahil olabilirdi. Bu nedenle Peygamber azı dişleriyle kapıp avlayan, parçalayan ve kendisini müdafaa eden hayvanların, tırnaklarıyle kapıp avlayan kuşların ve ehli merkebin etlerinin haramlılığını açıklamakla, bunları Kur'ân'da habais tâbir edilen hayvanlar grubuna ilhak edildiğini belirtmiş olduk.

Burada da Kur'ân, sünnetle haramlılığı açıkca sabit olan mezkûr hayvanların haramlılığına habais kelimesiyle delâlet etmiş olur.

b) Kur'ân, sarhoşluk vermeyen meşrubatı helâl; ve sarhoşluk vereni haram kılmıştır. Bu arada Peygamber gerçekten müskir olmamakla beraber sarhoşluk vermesi endişesi duyulan çeşitli meşrubatı müskirata ilhak ederek içilmesini ihtiyaten yasaklamıştı. Bilâhere haramlığı kesin olmayan bir şeyin helâl olduğu temel kaidesi gereğince, müskir olması endişesi duyulan meşrubat çeşitlerinin helâl meşrubata tâbi olduğunu şu hadîsle açıkladı :

٨ ـ نهيتكم عن النبيذ إلا في سقاء فاشربوا في الأسقية كلها ولا تشربوا مسكرا

«Tulumdan başka kablara konan ve sarhoşluk vermeyen hurma ve üzüm şerbetinden sizi menetmiştim. Bundan sonra her kaptan bunu içebilirsiniz. Sarhoşluk veren şeyi içmeyiniz.» ([8])

Böylece, sarhoşluk verme endişesi bir an için duyulan fakat sarhoşluk vermeyen meşrubatın helâl olan meşrubata tâbi olduğu sünnetle sabit olduğundan Kur'ân'la helâllığı sabit olan meşrubata eklenmiş olmakla buna da Kur'ân delâlet etmiş olur.

c) Kur'ân, avcılık için eğitilen (tazı, şahin gibi) hayvanın yakaladığı ve avcı için tutup dokunmadığı avı helâl kılmıştır. Eğitilmemiş hayvanın yakalayarak dokunduğu (bir parçasını yediği) avın haramlığı anlaşılmış oluyor.

Bu iki mesele dışında kalan üçüncü bir durum var.

Şöyle ki : Eğitilmiş hayvanın yakalayarak bir parçasını yediği avın hükmünün ne olduğu açıkca anlaşılmıyor. Hayvanın eğitilmiş olması avın helâllığını gerektirir. Avdan bir parça yemiş olması da avın haramlığını iktiza eder. Sünnet, bu durumdaki avın haramlığını beyan etmiştir.

٩ ـ فإن أكل فلا تأكل فإني أخاف أن يكون إنما أمسك على نفسه

«Eğer (eğitilmiş hayvan, yakaladığı avdan bir şey) yerse, sen (o avdan) yeme. Çünkü onu kendisi için yakaladığından endişelenirim.» ([9])

Burada da sünnet bu durumdaki avın haramlığını beyan etmekle bunun Kur'ân'la haram kılınan avlara ilhâk edilmiş olduğunu ifade ettiğine göre Kur'ân, bu nevi avın hükmüne de delâlet etmiş olur.

d) Kur'ân, ihramda olan bir kimsenin kasıtlı-kasıtsız av hayvanını öldürmesini yasaklamış ve kasıtlı öldürene maddî ceza tevcih etmiştir. İhramda olmayan kimsenin kasıtlı-kasıtsız av hayvanını öldürmesini mübah kılmıştır. Ancak ihramda olan kimsenin kasıtsız av hayvanını öldürmesi halinde maddî cezanın tevcih edilip edilmeyeceği, Kur'ân'da belirtilmemiştir. Sünnet, kasıtlı ol-

(8) Sahih-i Müslim, Cüz : 6, Sh : 98, İst. h. 1331.
(9) Sahih-i Müslim, Cüz : 6, Sh : 56, İst. h. 1331.

sun olmasın, ihramda olanın av hayvanını öldürmesi halinde maddî cezanın gerekliliğini açıklamıştır.

Bu hususa ait birçok örnek vardır. İleride bir kısmı gelecektir.

4— Usûl ve fürû' arasında cereyan eden kıyasa dayalı delâlet şekli :

Kur'ân'da bazı şeyler hakkında bulunan hükümlere «Usûl» denir. O şeylerin benzerlerine de «Fürû'» denir.

Kur'ân'da bulunan bu nevi şer'î hükümler temel hükümler mahiyetinde olduğundan, sünnette rastlanan aynı nevi şer'î hükümlere ve bunlara ilişkin meselelere (fürû'a) delâlet etmiş olur. Dolayısıyle sünnet bir nevi açıklama olur. Peygamberin sünnet ile yaptığı bu açıklamanın, vahye ve kısaya dayalı olduğunu söylememiz neticeyi değiştirmez. Bu çeşit delâlet şekline ait örnekler :

1— Kur'ân, riba (faizcilik ve tefecilik) yı yasaklamıştır. Cahiliyet devrinden kalma tefecilik denilen riba çeşidi yaygın idi. Tefecilikte karşılıksız bir kazanç temin edildiği için yasaklanmıştı. Ribanın diğer çeşitleri aynı sebepten dolayı sünnet ile yasaklanmıştır.

١٠ـ الذهب بالذهب والفضة بالفضة والبر بالبر والشعير بالشعير والتمر بالتمر والملح بالملح مثلا بمثل سواء بسواء يدا بيد فمن زاد او استزاد فقد اربى فاذا اختلفت هذه الاصناف فبيعوا كيف شئتم اذا كان يدا بيد

«Hacım veya tartı (altın, gümüşe ait) bakımından aynı ölçüde ve peşin olmak şartıyle altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla satılabilir. Kim artırırsa veya artırmak isterse, ribacılık etmiş olur. Bu maddeler değişik olduğu zaman, peşin olınak şartıyle istediğiniz gibi satabilirsiniz.» (10)

Maddelerin değişik oluşu halinde veresiye satışı da ribadan saymıştır. Çünkü satışta, maddelerden birisinin ödünç olması karşılıksız bir fazlalığı gerektirir. Aksi takdirde elde mevcut olan bir malı günün rayicine göre aynı kıymette olan diğer bir mal ile kısa veya uzun bir vade ile satışına kimse razı olmaz.

Peşin bir malın vadeli mal ile satışı halinde, satışı yapılan bu malların altın, gümüş, para ve mat'umat (yiyecek) maddelerinden olması halinde riba sayılıyor. Nakit ve yiyecek maddeleri dışında kalan maddelerin bu şekilde satışında riba hükmü konulmuyor (*). Riba hükmüne tâbi olan maddeler ile bu hük-

(10) Sahih-i Müslim, Cüz: 5, Sh: 44, İst. h. 1331.

(*) Yazar, Şafiî gibi bazı müctehitlerin görüşünü yansıtıyor. Hanefî gibi bazı müctehitlere göre: (Hacım ölçüsü ile) ölçülen veya tartılan bütün maddelerin mübadelesinde riba durumu olabilir. Bu konuda geniş malûmat isteyenler fıkıh kitaplarına müracaat etsin.

mün dışında kalan maddeler arasında müctehitlerce bilinebilecek açık bir farklılığın tesbiti güç olduğu için birçok meselelerin çözümü müctehitlere bırakıldığı halde, riba hükmüne tâbi maddelerin tayin ve tesbiti müctehitlere bırakılmayarak sünnet ile beyan edilmiştir.

2— Kur'ân, bir kadın ile kızını veya iki kız kardeşi bir nikâh altında bulundurmayı yasaklamıştır. Bunun yasaklanmasına ait Nisa' sûresinin 23. âyetini takib eden 24. âyetinde:

١١- وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ

bunların dışında kalanlar ile evlenmenin helâl kılındığı belirtilmektedir.

Bu âyetlerin nüzûlünden sonra Resûlüllah, kıyas yoluyla bir kadının, halası veya teyzesi ile aynı anda bir nikâh altında bulundurulmayacağını ifade etmekte ve bunun yasaklanma hikmetini, başka bir deyimle illetini şu cümle ile beyan etmektedir:

١٢- فَإِنَّكُمْ إِذَا فَعَلْتُمْ ذَٰلِكَ قَطَعْتُمْ أَرْحَامَكُمْ

«Çünkü, bunu yaptığınız zaman, akrabanız arasında bulunan bağları koparmış olursunuz.»

3— Kur'ân, insan öldürmenin diyet cezasını tayin etmiş ise de, bir organı kesme veya yararsız hale getirmenin diyet cezasını tayin etmemiştir. Bu cezanın akıl yoluyla tesbiti güç olduğu için organların diyet cezalarını ana hatları ile sünnet beyan etmiştir. Bu da bir nevi kıyaslama durumudur.

Bu kısa izah ile ilâhî teşrî'de kitap muvacehesinde sünnetin mevkiini anlatmaya çalıştık.

Sahabe, toplu halde ve ayrı ayrı Peygamberden sünneti alırlardı. Namaz, zekât, hac gibi bazı mühim konuları açıklayan amelî sünnetin çoğu birçok sahabe (Cemmî gafir) tarafından Resûlüllah'dan rivayet edilmiştir. Bunun yanında Resûlullah'dan bir veya iki kişinin işittiği sünnetler de vardır. Sahabenin çoğunun okur-yazar olmayışı dolayısı ile umumiyetle Peygamberden işittikleri sünneti ezberlerdi. Abdullah b. Amr b. As gibi okur-yazar olan bazı sahabeler de rivayet ettikleri sünneti yazarlardı. Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde Abdullah b. Amr'ın şunu söylediğini rivayet eder: «Ben Resûlüllah'dan işittiğim her şeyi, hıfzetmek için yazardım. Kureyşliler, «Sen Peygamberden işittiğin herşeyi yazıyorsun, halbuki o, normal ve öfkeli durumlarda konuşan bir beşerdir.» diyerek beni bu işten vazgeçirdiler. Bilâhare durumu Resûlüllah'a arz ettiğimde buyurdular ki:

١٣- اُكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنِّي إِلَّا حَقٌّ

«Yaz. Zira nefsim kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, hakdan başka benden bir şey sadır olmaz.»

BU DEVRİN TEŞRÎ TEMELİ :

1— Resûlüllah'ın insanlara tebliğ ettiği ve onların ezberlediği, yazdığı Kur'ân'dır. Ahkâm ile ilgili âyetleri üçyüzü pek aşmamaktadır. Bunların çoğu ilerde geçecektir.

2— Sünnet denilen ve Resûlüllah tarafından yapılan (Kur'ân'daki teşrîin) açıklamasıdır ki, ashab tarafından Resûlüllah'dan alınarak hıfz edilirdi. Fakat Kur'ân gibi yaygın halde yazılmazdı.

Kur'ân ahkâmının bir kısmı ve cumhurun ittifakla rivayet edip amel ettiği sünnetten buna ilişkin olan bir kısmı ilerde zikredilecektir.

Kur'ân, teşrîin temeli olduğuna göre ahkâma ait âyetleri açıklayalım.

SALÂT (Namaz)

Salât kelimesi İslâmiyetten önceki devirlerde Araplar tarafından dua ve istiğfar anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin Kur'ân-ı Kerim'de de aynı manalarda kullanıldığı yerler vardır.

٩٩- وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ﴿التوبة آيت: ١٠٣﴾

(99) «...Onlara duâ et. Çünkü senin duân onlar için (onların yürekleri için medar-ı) sükûnettir...» (Tevbe : 103)

١٠٠- إِنَّ اللهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ
وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿الأحزاب: ٥٦﴾

(100) «Şüphesiz ki Allah ve melekleri O Peygambere çok salât (ve tekrîm) ederler. Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin.» (Ahzab : 56)

İslâm'dan önce Araplar arasında bilinen bir namaz şekli yoktur. Ancak hacc esnasında yaptıkları dua şekli ile aşağıdaki âyetin haber verdiği bir davranışları vardı.

١٠١- وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً ﴿الأنفال ٣٥﴾

(101) «...Onların Beyt (-i şerif) huzurundaki duâları ıslık çalmaktan, el çırpmaktan başka bir şey değildir...» (Enfal : 35)

İbni Abbas, bu âyetin açıklanmasında der ki: «Kureyş, çıplak halde, ıslık çalarak ve ellerini çırparak tavaf ederlerdi.» Mücahid ise: «Resûlüllah Kâ'be'yi tavaf ve namazla meşgul iken onu şaşırtmak ve huzurunu kaçırmak için muarızları, etrafında toplanır, alay eder, ıslık çalar ve ellerini çırparlardı» der.

«İbn-i Abbas'ın rivayetine göre âyette geçen mükâ' ve tasdiye Kureyş'in bir nevi ibadet şekli idi. Mücahid ve Mukatilin rivayetlerine göre müka ve tasdiye Peygambere eziyet etmekten ibaret idi. Birinci rivayet âyette geçen salât kelimesine daha yakındır.» (Razî)

Müfessirler, müşriklerin Kâ'be'yi ıslık çalarak, ellerini çırparak tavaf ettiklerini, içinde günah işledikleri elbise ile Allah'a münacaatta bulunmak istemediklerinden dolayı tavafta soyundukları için bu olumsuz âdeti yermek ve Müslümanlara ibadet adabını öğretmek için bu âyetin nâzil olduğunu rivayet ederler.

Bu meyanda Müslümanların ibadet esnasında elbiselerini giymeleri şu âyetle özellikle emrolunmuştur.

١٠٢- يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ ۝ الاعراف : ٣١ ۝

(102) «Ey Adem oğulları, her mescid huzurunda ziynetinizi alın (giyin)...» (Araf : 31)

Müfessirlerin bu rivayeti İbn-i Abbas'ın bu görüşünü te'yid eder.

İslâmiyette ilk farz kılınan ibadet namazdır. İlk zamanlarda namaz, sabah ve akşam ikişer rekat'tan ibaret olduğu rivayet olunur.

١٠٣- وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ۝ المؤمن : ٥٥ ۝

(103) «...Akşam, sabah Rabbine hamd ile (tenzih) ve tesbih et.» (Mü'min : 58)

Gece ibadeti ise «Müzzemmil» sûresinin ilk âyetlerinde bildirildiği Kur'ân tilâvetine münhasır idi. Hicretten az önce beş vakit namaz farz kılındı.

Kur'ân, namaza verdiği önemi hiç bir ibadete vermemiştir. Değişik üslûplarla onun farzıyyetini beyan etmiştir. Gâh namaz kılanlardan övgü ile bahseder, gâh namaz kılmayanları zemeder, gâh açık emirle, kılınmasını ister. Böylece, değişik üslûplarla namazın önemini belirten âyetlere muttalî olan kimseler namazın İslâm dininin direği olduğunu, namazı terk edenin veya geciktirenin veyahut münafıklık edenin İslâmiyetten pek nasibi olmadığını görürler.

Kur'ân, farz namazların sayısını ve rek'at sayısını açık olarak beyan etmemiştir. Ancak vakitlerini kısaca zikretmiştir:

١٠٤- فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ● الروم : ١٧

(104) «Haydi akşama girerken, sabaha ererken, Allah'ı tenzih (ve tesbih) edin (namaz kılın).» (Rûm: 17)

١٠٥- وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ● الروم ١٨

(105) «Göklerde ve yerlerde hamd Onundur. Gündüzün nihayetinde de öğle vaktine vardığınız vakitde de (Allah'ı tenzih ve tesbih edin, namaz kılın)». (Rûm: 18)

١٠٦- اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ
الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ● الاسراء آية : ٧٨

(106) «Güneşin (zeval vaktinde) kayması anından gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da (öylece eda et). Çünkü sabah namazı şahitlidir.» (İsra: 78)

١٠٧- وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ ● هود : ١١٤

(107) «Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl...». (Hûd: 114)

١٠٨- حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى ● البقرة آية : ٢٣٨

(108) «Namazlara ve orta namaza (vakitlerinde rükünleri ve şartları ile) devam edin...». (Bakara: 238)

Ayrıca namazın kılınış şekline de işaret etmiştir:

١٠٩- وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ● سورة البقرة آية : ٢٣٨

(109) «...Allah'ın (divanına) tam huşû ve taatle durun». (Bakara: 238)

١١٠- يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا ﴿الحج : ٧٧﴾

(110) «Ey iman edenler, rüku edin, sücud edin...». (Hacc : 77)

Sünnet, namazların sayısını, her namazın rek'at sayısını ve kılınış şeklini uygulamalı olarak açıklamıştır. Peygamber, beş vakit farz namazı cemaatler halinde Müslümanlara kıldırırdı. Ve onlara : «Ben nasıl kılıyorsam, siz de öyle kılınız.» buyururdu.

Kur'ân, cuma namazını ayrı zikretmekle ona özel bir önem vermiştir :

١١١- يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ﴿سورة الجمعة اية : ٩﴾

(111) «Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrıldığı(nız) zaman hemen Allah'ı zikretmeye gidin. Alış verişi bırakın...» (Cuma : 9)

Sünnet de cuma namazını ve hutbesini uygulamalı olarak açıklamıştır.

Kur'ân, düşmandan korkulduğu zaman Müslümanların kılacağı namaz şeklini de açıklamakla, korkulu anlarda dahi namazın terk veya te'hir edilemiyeceğini ifadeyle bir kere daha önemini belirtmiştir.

١١٢- وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ ﴿النساء : ١٠٢﴾

(112) «Sen de içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit onlardan bir kısmı seninle birlikte dursun, silâhlarını (yanlarına) alsınlar. Bu sûretle secde ettikleri zamanda arka tarafınızda bulun(up düşmana karşı dur) sunlar. (Bundan sonra) henüz namazını kılmamış olan diğer kısmı gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar...» (Nisa : 102)

١١٣- فَاِذَا اطْمَاْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

(113) «...Sükun ve emniyet haline geldiğiniz vakit ise namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur.» (Nisa : 103)

Kur'ân namaza durmak için taharatı şart koşmuştur.

١١٤- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ
إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا
فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ
أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۝ سُورَةُ الْمَائِدَةِ آيَت : ٦

(114) «Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza mesh edip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp olduysanız boy abdesti alın. Eğer hasta olmuşsanız, yahut bir sefer üzerinde iseniz veya içinizden biri ayak yolundan gelmişse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız ve bu halde su da bulamamışsanız o vakit tertemiz bir toprakla teyemmüm edin, binaenaleyh (niyyetle) ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün...» (Maide: 6)

١١٥- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا
مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ
عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً
فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۝ النِّسَاء : ٤٣

(115) «Ey iman edenler, siz, sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye ve cünüp iken de — yolcu olmanız müstesna — gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur, ya bir sefer üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse, yahut da kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız o vakit temiz bir toprağa teyemmüm edin; Yüzlerinize ve ellerinize sürün...» (Nisa : 43)

١١٦- وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ۝ سُورَةُ الْمُدَّثِّرِ آيَت : ٤

(116) «Elbiseni (bundan sonra da) temizle (mekde devam et.» (Müddessir : 4)

Kur'ân, namaz için iyi giyinmeyi gerekli kılmıştır.

١١٧- يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ (الأعراف: ٣١)

(117) «Ey Adem oğulları, her mescid huzurunda ziynetinizi alın (giyinin)...» (Araf: 31)

Sünnet de farz olan örtünme miktarını açıklamıştır.

Kur'ân, namaz kılanın, namazda Mescid'i Haram'a teveccüh etmesini gerekli kılmıştır. Resûlüllah ilk zamanlarda Mescid'i Aksa'yı kıble edinmişti. Sonradan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in bina ettiği ve insanlar için yeryüzünde kurulan ilk mabed olan Mescid'i Haram'ı kıble edinmesi şu âyetle emrolundu:

١١٨- وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ (البقرة آيت: ١٥٠)

(118) «(Evet habibim) hangi yerden çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Harama doğru çevir. (Siz de ey mü'mü'minler) nerede olursanız (olun) yüzlerinizi o yana dönderin...» (Bakara: 150)

Sünnet, farz kılmamakla beraber kılınmasını istediği bazı namazları uygulamalı olarak açıklamıştır. Bunların bir kısmı farz namazlar ile beraber kılınan sünnetlerdir. Diğer bir kısmı farz namazlara tâbi değildir. (Cemaatla kılınan bayram namazları gibi.)

SAVM (ORUÇ)

Savm ve sıyam, Arap sözlüğünde «bir şeyi terk etmek ve ondan uzak durmakdır.» Bilinen oruç manasında kullanılan savm ve sıyam kelimeleri de bu manadan alınmıştır.

Oruç Araplarca İslâmdan önce bilinirdi. Buharî: Hz. Âişe'den rivayetle diyor k:i «Kureyş kabilesi cahiliyet devrinde âşûre günü orucu tutardı. Sonra ramazan orucu farz kılınıncaya kadar Resûlüllah aşûre günü orucuna devam etti. Ramazan orucu farz olunca Resûlüllah buyurdular ki:

١٤- مَنْ شَاءَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ

«Dileyen aşûre günü orucunu tutsun dileyen tutmasın.» (14)

İbn-i İshak da vahiy başlangıcına ait hadîsde der ki: «Resûlüllah Peygamber olmazdan önce her senenin bir ayını Hîra mağarasında geçirirdi. Ku-

(14) Sahih-i Buhâri, Cüz: 2, Sh: 226, İstanbul h. 1257.

reyş kabilesi cahiliyet devrinde senenin bir ayını bu şekilde bir takım ibadetlerle geçirmeyi itiyad haline getirmişlerdi. Resûlüllah bu ayı ibadetle geçirdiği gibi fakir ve düşkünlerden yanına gelene yardım eder ve yedirirdi...»

İşte o ay, Kur'ân'ın ona indiği ramazan ayıdır. Bundan anlaşılıyor ki, Arapların İslâm'dan önceki ibadetlerinden biri de oruç idi.

Cenab-ı Allah, Resûlüllah'ın peygamberlikten önceki yıllarda Hîra'da ibadetle geçirdiği ve içinde Peygamberlikle görevlendirildiği bu ayı oruç tutmak için seçerek buyurdular ki :

١١٩- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ
عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ «البقرة ١٨٣»

(119) «Ey iman edenler, sizden evvelki (ümmet) lere yazıldığı gibi sizin üzerinize de oruç yazıldı. (farz edildi). Ta ki korunasınız.» (Bakara : 183)

١٢٠- أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ
أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ
لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ «البقرة آية: ١٨٤»

(120) «(O) sayılı günler(dir). Artık sizden kim (o) günlerde» hasta, yahut sefer üzerinde olur (ve orucunu yemiş bulunur) sa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar ihtiyarlığından, yahut şifa bulması ümit edilmeyen bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya) gücü yetmeyenler üzerine de bir yoksul doyumu fidye (lazımdır). Bununla beraber kim gönül isteğiyle bir hayır yaparsa işte bu, onun için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız sizin hakkınızda (yemenizden ve fidye vermenizden) hayırlıdır, bilirseniz.» (Bakara : 184)

١٢١- شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ
مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ
مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ
بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(121) «(O sayılı günler) ramazan ayıdır ki Kur'ân onda (ki Kadir gecesinde levh-i mahfuzdan sema-i dünyaya) indirilmiştir. (O Kur'ân ki) insanlara (mahz-ı) hidayettir, doğru yolun ve hak ile bâtılı ayırd eden hükümlerin nice açık delilleridir. Öyleyse içinizden kim o aya erişirse hazır olur, (müsafir olmazsa) onu (orucunu) tutsun, kim de hasta olur yahud bir sefer üzerinde bulunursa o halde başka günlerde, oruç tutamadığı günler sayısınca (orucunu kaza etsin). Allah size kolaylık diler, size güçlük istemez. (Bu kolaylığı istemesi;) o sayıyı (kaza borcunuzu) ikmal etmeniz, Allah'ı — sizi muvaffak buyurduğu o şeyden dolayı da — büyük tanımanız içindir. Olur ki şükredersiniz.» (Bakara : 185)

Kanaatımıza göre sünnet, oruç tutanların, ramazan gecelerinde ailelerine yaklaşmalarını yasaklamış olacak ki, Kur'ân bu zorluğu hafifleterek şöyle buyurdular :

١٢٢- أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ
لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ
وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَ
اشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ
ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ
فِي الْمَسَاجِدِ ﴿سورة البقرة الآية : ١٨٧﴾

(122) «Oruç (günlerinizin) gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl edildi. Onlar sizin için, siz de onlar için birer libassınız. Allah nefislerinize karşı zaâf göstermekte olduğunuzu bildi de tevbenizi kabul etti, sizi bağışladı. Artık (bundan sonra geceleri) onlara yaklaşın ve Allah'ın hakkınızda yazdığını isteyin. (Bütün gece) fecr (-i sadık) olan ak iplik kara iplikten size seçilinceye kadar yeyin, için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde i'tikâfda bulunduğunuz zaman kadınlarınıza (geceleri de) yaklaşmayın...» (Bakara : 187)

Ramazan orucundan başka Peygamber bazı günlerin orucunu sünnet kılmıştır.

Ramazan orucu, hicrî ikinci yılda farz oldu.

HACC VE UMRE

Bütün dindar ümmetlerin toplu halde Allah'a ibadet etmek ve ona yaklaştırıcı bir takım malî hayırlarda bulunmak için mukaddes saydıkları muayyen kutsal yerleri vardır.

١٢٣- وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ

(123) «Biz her ümmet için kurban kesmeyi meşrû kıldık, kendilerini rızıklandırdığı dört ayaklı davarlar üzerine (yalınız) Allah'ın adını ansınlar diye...» (Hacc : 34)

١٢٤- لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ ● الحج : ٦٧ هـ

(124) «Biz her ümmete bir ibadet yolu (şeriat) gösterdik ki onlar bunun âmilleridir...» (Hacc : 67)

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Hz. İbrahim ve İsmail tarafından bina edilen Mescid-i Haram öteden beri Araplarca kutsal yer olarak kabul edilirdi.

١٢٥- وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ● رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا
أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ ● سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَتْ : ١٢٧-١٢٨ هـ

(125) «Hani İbrahim o Beyt'in temellerini (yahut: Duvarlarını), İsmail ile birlikte, yükseltiyordu (da ikisi de şöyle duâ etmişlerdi:) «Ey-Rabbimiz, bizden (şu hizmeti) kabul buyur. Şüphesiz hakkıyle işiden kemali ile bilen sensin Sen.»

«EyRabbimiz, ikimizi de Sana teslimiyette sabit kıl. Soyumuzdan da (yalnız Sana boyun eğen) müslüman bir ümmet (yetiştir), bize ibadet edeceğimiz yerleri (hacc amellerini) göster (öğret), tevbemizi kabul et. Çünkü tevbeleri en çok kabul eden ve (mü'minleri) hakkıyle esirgeyen Sensin Sen.« (Bakara : 127, 128)

١٢٦- إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ
فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۝ البقرة ٩٧-٩٦

(126) «Şüphesiz âlemler için, çok feyizli ve ayn-ı hidayet olmak üzere, konulan ilk ev (mabed) elbette Mekke'de olandır.»

«Orada apaçık alâmetler, İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse (taarruzdan) emin olur...» (Âl-i İmran : 96, 97)

١٢٧- وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ
لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۝ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا
وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ۝ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ
وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ
فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ۝ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا
نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ۝ الحج ٢٩-٢٨-٢٧-٢٦ ۝

(127) «Hatırla o zamanı ki biz Beyt'in yerini İbrahim'e: (bana hiç bir şey'i eş tutma, Beyt'imi tavaf edenler, kıyam ederler, rükû ve sücud edenler için iyice temizle) diye merci yapmıştık.»

«İnsanlar için de haccı ilân et. Gerek yaya, gerek her uzak yoldan gelecek arık develerin üstünde (süvari) olarak sana gelsinler.»

«Ta ki kendilerine ait menfaatlere şahid (ve hazır) olsunlar. Allah'ın rızk olarak kendilerine verdiği dört ayaklı davarlar(kurbanlıklar) üzerine malûm olan günlerde Allah'ın adını ansınlar. İşte bunlardan yiyin, yoksulu, fakiri de doyurun.»

«Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i Atîkı tavaf etsinler.» (Hacc : 26 - 29)

Hz. İbrahim ve İsmail zamanından, Hz. Muhammed zamanına kadar geçen süre boyunca Arap âlemi Mescid-i Haram'a saygı göstermiştir. Fakat, Hz. İbrahim ve İsmail'in üzerinde bulundukları birçok dinî hususları değiştirmişlerdi. Putları, Allah'a ortak kılarak Ka'be'nin damına, çevresine, Safa ve Merve tepelerine dikerlerdi. Ve sözde putların aracılığı ile Allah'a yaklaşmaya çalı-

şırlardı. Hatta bazı hayvanları boğazlarken yüce Allah'ın ismini anmayı terk ederek taptıkları putların isimlerini anarlardı.

Bütün dinlerden yüz çevirerek tevhid dinine sıkıca sarıldığı Kur'ân ile tescil edilen Hz. İbrahim'in şeriatını yenilemek mahiyetinde olan Hz. Muhammed'in dini zuhur edince Kur'ân Mescid-i Haram'ı Müslüman ümmeti için de kutsal yer kılarak, onun hacc ve umresini emreylemiştir.

١٢٨- وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ
فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ۝ اٰلِ عِمْرٰنَ : ٩٧

(128) «...Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyt-i hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse şüphesiz ki Allah âlemlerden gani (müstağnî) dir.» (Âl-i İmran : 97)

١٢٩- وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ۝ اَلْبَقَرَة اٰيَت : ١٩٦

(129) «Haccı da, umreyi de Allah için, tam yapın...» (Bakara : 196)

Kur'ân, cahiliyet ehlinin üzerinde bulunduğu şirk ve olumsuz davranışlarını bırakmayı ve ihlâslı tevhidi emretmiştir.

١٣٠- فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ۝ الحج ٣٠

١٣٠- حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ
السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ۝ الحج : ٣١

(130) «...O halde murdardan, putlardan kaçının, yalan sözden çekinin. Allah'ın muvahhidleri, Ona eş tutmayanlar olarak (kaçının, çekinin). Kim Allah'a eş koşarsa o, yüksekten düşüp de (parçalanmış ve) kendisini kuş kapmış, yahud rüzgar onu uzak bir yere atmış (nesne) gibidir.» (Hacc: 30 - 31)

Kur'ân, hacc mevsimini ve âdabını açıklamıştır.

١٣١- اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ
وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۝ سُورَةُ الْبَقَرَةِ اٰيَت : ١٩٧

(131) «Hacc (ayları) bilinen aylardır. İşte kim onlarda (o aylarda) Haccı (kendine) farz eder (ihrama girer) se artık haccda kadına yaklaşmak, günah yapmak, kavga etmek yoktur...» (Bakara : 197)

Kur'ân, Mescid-i Haram çevresinde bulunan mukaddes yerleri ve hacc münasebetiyle yapılacak çeşitli ibadetleri beyan etmiştir.

١٣٢- إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

(132) «Şüphe yok ki «Safaa» ile «Merve» Allah'ın şeâirindendir. İşte kim o «Beyt»i (Kâ'beyi) hacc veya umre (kasdı) ile ziyaret ederse bunları güzelce tavaf etmesinde üzerine bir beis yoktur. Kim gönlünden koparak (vacip olmayan amellerden) bir hayır işlerse (mükâfatını görür). Çünkü Allah tâatlerin ecrini veren, (her şeyi de) hakkıyle bilendir.» Bakara : 158)

١٣٣- فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ
كَمَا هَدٰيكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ۝ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ
حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ فَإِذَا
قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ۝ البقرة ١٩٨-٢٠٠

(133) «...Arafattan (orada «vakfe» den sonra, seller gibi) boşanıp (el birlik) aktığınız zaman «Meş'ar-i Haram»ın yanında Allah'ı zikredin, O, size nasıl hidayet etti ise sizde Onu öylece anın. (Bilirsiniz ya) siz bundan evvel gerçek sapıklardandınız.»

«Sonra insanların (el birlik) döndüğü yerden sizde dönün. Allah'dan (günahlarınızı) mağfiret (buyurınasını) isteyin. Şüphesiz ki Allah çok yarlığayıcı, hakkıyle esirgeyicidir.»

«Menasikinizi (hacca ait ibadetlerinizi) bitirince (cahiliyyette) atalarınızı (böbürlenerek) andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.» (Bakara : 198 - 200)

١٣٤- وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ
فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى ۝ البقرة آية: ٢٠٣

(134) «Bir de sayılı günlerde Allah'ı zikredin (tekbir alın). Kim iki günde («Mina»dan dönmek için) acele ederse üstüne günah yoktur. Kim de geri gelirse ona da günah yoktur. (fakat bu) takva sahibi için (dir)...» (Bakara :203)

١٣٥- ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَٓائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ۝ لَكُمْ فِيهَا
مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَٓا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ۝ الْحَجّ : ٣٢ - ٣٣

(135) «Bu, budur. Kim Allah'ın şeâirini büyük tanırsa şüphesiz ki bu, kalplerin takvasındandır.»

«Onlardan muayyen bir zamana kadar sizin için menfaatler vardır. Sonra varacakları (kurban edilecekleri) yer Beyt-i Atîka müntehidir.» (Hacc : 32, 33)

١٣٦- وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ
اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ

(136) «Biz, kurbanlık develeri de sizin için Allah'ın şeâirinden kıldık. Onlarda size hayır vardır. O halde onlar ayakta dur (up boğazlanır) larken üzerlerine Allah'ın ismini anın. Yanları üstü düş (üp öl) dükleri vakit de ondan hem kendiniz yeyin, hem ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyip dilenen fakir (ler) e yedirin...» (Hacc : 36)

١٣٧- يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ
رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا ۝ سُورَةُ الْمَائِدَةِ اٰيَتْ : ٢ ۝

(137) «Ey iman edenler, Allah'ın şeâirine haram olan aya, kurbanlık hediyelere, (onlardaki) gerdanlıklara ve Rablerinden hem bir ticaret, hem bir rızaa arayarak Beyt-i Haramı kasdedip gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin...» (Maide : 2)

١٣٨- جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَ ۝ سُورَةُ الْمَائِدَةِ اٰيَتْ : ٩٧ ۝

(138) «Allah Kâ'beyi, O Beyt-i Haramı, o haram olan ay (lar) ı, (Mekkeye hediye edilecek) kurbanı ve (onların) boyunlarındaki gerdanlıkları insanlar (ın din ve dünyaları) için bir nizam yaptı...» (Maide : 97)

١٣٩- فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى
يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَاْسِهِ فَفِدْيَةٌ
مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

(139) «...Fakat (her hangi bir sebeble bunlardan) alıkonursanız o halde kolayınıza gelen kurban (ı gönderin. Bununla beraber) kurban yerine (Minaya) varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Artık içinizden kim hasta olur, yahut başından bir eziyeti bulunursa ona oruçtan, ya sadakadan yahut da kurbandan (biri ile) fidye (vacip olur). Emin olduğunuz vakit ise kim hacca kadar umre ile faydalanmak (sevaba girmek) isterse kolayına gelen bir kurban (ı kesmek vacip olur). Fakat (onu) bulamazsa hacc günlerinde (ihramlı olarak) üç, döndüğünüz vakit yedi gün olmak üzere oruç tutmak (vacip olur ki) bunlar tam on (gün eder). Bu, ailesi (ikâmetgâhı) Mescid-i Haramda bulunmayanlara aittir...» (Bakara : 196)

Kur'ân, Mekke'yi emniyetli ve kutsal bir şehir kılmıştır.

١٤٠- اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ۝

(140) «Çevrelerinde insanların zorla (yakalanıp) kapılmakta olmasına rağmen (Mekke'yi) korkusuz (ve emin bir yer) yaptığımızı onlar görmediler mi?...» (Ankebut : 67)

١٤١- اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا

(141) «...Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak her şeyin mahsul-

lerinin gelip toplanacağı korkusuz bir haremde yerleştirmedik mi?...» (Kasas : 57)

Kur'ân, ihramda olana av avlamayı haram kılmış ve müeyyidelerini vazetmiştir.

١٤٢- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ
مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا
بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا ۝ المائدة : ٩٥ ۝

(142) «Ey iman edenler, siz, (hacc veya umre için) ihramlı bulunurken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse (üzerine) öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır ki Kâbeye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere bunu içinizden adalet sahibi iki adam hüküm (ve takdir) edecektir. Yahut bir kefâret vardır ki(o nisbette) yoksulu doyurmak, yahut onun dengi oruç tutmaktır...» (Maide : 95)

Hacc, hicretin altıncı yılı farz kılındı. Aynı yıl Peygamber Umre için yola çıktı. Fakat, müşrikler tarafından Mekke'ye girmesi men edildi. Bu yüzden ertesi yıl Umreyi ifa edebildi. Hicretin dokuzuncu yılı Hz. Ebu Bekr-i Sıddîk Müslümanlarla cemaat halinde hacc yaptı. Hicretin onuncu yılı Resûlüllah, refakatında yüzbini aşkın Müslüman bulunduğu halde meşhur veda haccını ifa etti. Ve hac esnasında haccın yapılış şeklini tatbikî olarak insanlara beyan etti. Ayrıca : *«Hacla ilgili ibadetlerinizi benden alınız»* buyurdu.

Hacc nizamında Müslümanlar için birçok faydalar vardır :

I) Hacc ve Umre için muhtelif yerlerden gelen ziyaretçilerden Mekke halkı ekonomik yönden faydalanmaktadır. Bilindiği gibi Mekke, tarıma elverişli olmayan bir beldedir. Yerlilerin ziyaretçilerden maddeten faydalanmaları Hz. İbrahim'in duasının kabul edilmesinin bir tecellisidir.

١٤٣- رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا
لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَ
ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ۝ إبراهيم : ٣٧ ـه

(143) «Ey Rabbimiz, ben evlatlarımdan kimini Senin mukaddes olan evinin yanında ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Sebebi şudur ki, Rabbimiz, dosdoğru namaz (larını) kılsınlar. Artık Sen isanlardan bir kısmının

gönüllerini onlara meylettir. Onların şükretmeleri me'mul olduğu için kendilerini bazı meyvalarla rızıklandır.» (İbrahim : 37)

II) Arap âlemi çeşitli menfaatler sağlar. Ticaret mallarını satar, lüzumlu ihtiyaç maddelerini rahatlıkla temin eder. Hacc mevsiminde Mekke şehri âdeta bir ticaret merkezi olur. Bu mevsimde istihsal maddelerini, ticaret emtiasını, altın ve gümüşünü Mekke'de bulunduran yerli-yabancı herkes can ve mal emniyeit içindedir. Zira, mukaddes bir beldede ve mukaddes bir aydadır.

III) İnancı, ibadeti, kıblesi aynı olan ve dünyanın çeşitli kıt'alarında yaşayan Müslümanlardan her yıl yüzbinlercesinin bir araya gelerek tanışmaları ilim, din ve dünya ile ilgili çeşitli sahalarda görüşmeleri, yardımlaşmaları, dayanışmaları, birleşmeleri gibi hayatî önemi taşıyan müşterek dava ve meselelerin halli için Mekke şehri eşsiz bir toplantı merkezi olmakla âdeta İslâm âleminin kalbini teşkil eder.

Bu toplantı gününün, yalnız orada toplanan mü'minler için değil, İslâm âlemince bayram kılınmasında şaşılacak bir şey yoktur. Ayrıca, Ramazan bayramı Kur'ân'ın yeryüzüne inmeye başlamasının yıldönümü olduğu gibi, Kurban bayramı da nüzûlünün tamamlanışının yıldönümü durumunda olmakla müstesna bir anma günüdür.

Z E K Â T

Zekât kelimesi, Arap dilinde temizlenme, artma, bereketlenme ve övme manalarına gelir. Kur'ân ve hadîste de bu manalarda kullanılmıştır. Ayrıca, zenginin malından sadaka niyetiyle çıkardığı miktar hakkında da kullanılmıştır. Çünkü, zekât; zenginin malını temizler, arttırır ve bereketlendirir. Kur'ân, bu manada zekât kelimesini kullandığı gibi sadaka kelimesini de kullanmıştır.

Kur'ân, namaza verdiği önemi zekâta da vermiştir. Çok yerde ikisi beraber zikredilir. Bazen de yalnız zekâttan bahsedilir.

١٤٤- وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ ۝ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ ۝ فُصِّلَتْ : ٧-٦ ۝

(144) «...«Vay haline o Allah'a ortak tanıyanların» Ki onlar zekât vermezler...» (Fussılet : 6 - 7)

١٤٥- خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۝ التوبة : ١٠٣

(145) «Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini (günahlardan) temizlemiş, bununla onları (n hasenatını) bereketlendirmiş, (kendilerini muhlisler mertebesine yükseltmiş) olasın onlara duâ et...» (Tevbe : 103)

١٤٦- كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ ۝ الأنعام : ١٤١ ۝

(146) «...Her biri mahsul verdiği zaman mahsulünden yeyin. Devşirildiği ve toplandığı günde hakkını (sadakalarını) verin...» (En'âm : 141)

١٤٧- وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا
آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ۝ الروم ٣٩

(147) «İnsanların mallarında artış olması için faiz (cinsin) den verdiğiniz şey (nakt, mal, sadaka ve saire) Allah katında artmaz. Allh'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, sevaplarını kat kat artıranlar onlar (onu verenler) dır.» (Rûm : 39)

Kur'ân, zekâta tâbi malları ve çıkarılması gerekli miktarı beyan etmemiştir. Bu hususlar, Peygamber tarafından, zekât işleriyle görevlendirilen zatlara gönderilen yazılı emirlerde açıklanmıştır.

Kur'ân, zekât verilecek kimseleri aşağıdaki âyette belirtmiştir.

١٤٨- إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً
مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ التوبة آيت : ٦٠

(148) «Sadakalar, Allah'dan bir farz olarak, ancak fakirlere, miskinlere, (sadakaların) üzerine me'mur olanlara, kalpleri (müslümanlığa) alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, (borcundan fazla nisabı olmayan) borçlulara, Allah yolunda (harcamaya) ve yol oğluna (yani memleketinde zengin bile olsa meşr'u bir maksatla seyr-u sefer ederken muhtaç kalmış olan yolculara) mahsustur. Allah hakkıyle bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.» (Tevbe : 60)

Zekât; fakirlerin zenginlere karşı kin ve husumet beslemelerini önleyen, kendi güçleriyle ihtiyaçlarını temin edemeyen kimselerin yaralarını saran, Allah uğrunda savaşan ve vatan bekçiliğini yapan gazilere kısmen verilen yüce bir nizamdır.

Arapların, ziraat ve hayvancılıktan istihsal ettikleri kazançlarının belirli

bir payının sözde Allah için ve diğer bir miktarını da putları için ayırmalarına dair bir nizamları vardı. İlerde, Arapların helâl kıldıkları ve haram saydıkları hususlar açıklanırken bu durum da beyan edilecektir.

KUR'ÂN'IN AÇIKLADIĞI İBADETLERLE İLGİSİ GÖRÜLEN BAZI HUSUSLAR :

I) Yeminler nizamı :

١٤٩- وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا
بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ
وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ۝ بقرة ٢٢٤-٢٢٥

(149) «Allah'ı yeminlerinizden dolayı, iyilik etmenize, (fenalıktan) sakınmanıza, insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah (her şeyi) hakkıyle işidici, kemaliyle bilicidir.»

«Allah, sizi yeminlerinizdeki «Lağv» dan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muahaze eder. Allah çok yarlığayıcıdır, halimdir (kullarını günahı sebebiyle rızıklarını da kesici değildir.» (Bakara : 224, 225)

١٥٠- لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ
الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ
اَهْلِيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ
اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ
اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۝ سُورَةُ الْمَائِدَةِ ، ٨٩ ۝

(150) «Alah, sizi yeminlerinizdeki lağvdan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muahaze eder. Bunun da kefâreti ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece) sından on yoksulu doyurmak, ya onları giydirmek, yahut bir kul azad etmektir. Fakat

kim (bunları) bulamaz (bulmaya muktedir olamaz) sa üç gün oruç (tutması lazımdır). İşte bu andettiğiniz vakit yeminlerinizin kefâretidir. Yeminlerinizi muhafaza edin. Allah âyetlerini size böylece açıklıyor. Ta ki şükredesiniz.» (Maide : 89)

١٥١- قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ ۝ (التحريم اية ٢)

(151) «Allah, yeminlerinizin (kefâretle) çözülmesini size farz kılmıştır...» (Tahrim : 2)

II) Helâl ve haram olan yiyecek maddelerinin beyanı :

١٥٢- وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ ۝ (الاعراف ١٥٧)

(152) «(O peygamber) onlara (nefislerine haram kıldıkları) temiz şeyleri helal, (helal kıldıkları) murdar şeyleri de üzerlerine haram kılıyor...» (Araf : 157)

١٥٣- فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ
كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ۝ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ
وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(153) «Artık Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden helal ve temiz olarak yeyin, Allah'ın nimetine şükredin, eğer Ona kulluk edecekseniz.»

«O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkası için kesilmiş olan (hayvanlar) ı haram kıldı. (bununla beraber kim bunlardan yemiye) muztar kalırsa (kimseye) saldırmamak ve haddi (ölmeyecek miktarı) geçmemek şartıyle (yiyebilir.) Çünkü Allah hakkıyle yarlığayıcı, kemaliyle esirgeyicidir.» (Nahl : 114, 115)

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ
مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ
لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ الانعا ١٤٥

(154) «De ki : «Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde (sizin haram dediklerinizden böyle) haram edilmiş bir şey bulmuyorum. Yalnız gerek ölü, gerek dökülen kan, gerek domuz eti — ki bu, şüphesiz bir murdardır —, yahud Allah'dan başkasının adına boğazlanmış bir fısk olmak müstesnadır. (bunlar haramdır. Bununla beraber) kim (bunlardan bir şeyi yemiye) ınuztar kalırsa (kendisi gibi zaruret halindeki bir kimseye) tecavüz etmemek ve (zaruret miktarını) aşmamak üzere (yiyebilir). Çünkü Rabbin çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» «En'âm : 145)

١٥٥- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ۝ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ
وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ البقرة : ١٧٢-١٧٣ ۝

(155) «Ey iman edenler, size rızk olarak verdiğimiz şeylerin (maddeten ve manen) en temiz olanlarından yeyin, Allah'a şükredin, eğer (hakiykaten) Ona kulluk ediyorsanız.»

«O, size ölüyü (murdar hayvanı), kanı, domuz etini, bir de Allah'dan başkası için kesileni kat'iyyen haram kıldı. Fakat kim bunlardan yemiye muztar kalırsa — (kimseye) saldırmamak ve haddi (ölmeyecek miktarı) geçmemek şartıyle — onun üzerine günah yoktur. Şüphesiz ki Allah çok yarlığayıcıdır, hakkıyle esirgeyicidir.» (Bakara : 172,173)

١٥٦- حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ
اللّٰهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ
إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ ۝ يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ أُحِلَّ
لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ
فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ
سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝ اَلْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ ۝ (المائدة آيت : ٥-٤-٣)

(156) «Ölü, kan, domuz eti, Allah'dan başkası adına boğazlanan — (henüz canı üstünde iken yetişip) kestikleriniz müstesne olmak üzere — boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan yuvarlanmış, süsülmüş, canavar yırtmış olup da ölenler, dikili taşlar üzerinde (onlar adına) boğazlanan (hayvanlar üzerinize haram edilmiştir...»

«Kendilerine hangi şeyin helal edildiğini sana sorarlar. De ki: «Bütün iyi ve temiz (nimetler) size helal edilmiştir. Allah'ın size öğrettiğinden öğretip (terbiye ederek) yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden de yeyin ve üzerine besmele çekin. Allah'dan korkun. Çünkü Allah, hesabı pek çabuk görendir.»

«Bugün size iyi ve temiz (nimetler) helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği sizin için helal olduğu gibi sizin yiyeceğiniz de onlar için helâldır...» (Maide: 3 - 5)

١٥٧- أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ۝ (المائدة ٩٦)

(157) «Deniz avı yapmak ve onu yemek — kendinize de, müsafire de fayda olmak üzere — sizin için helal edildi...» (Maide: 96)

١٥٨- فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ ۝ وَمَا لَكُمْ
اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ
اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ ۝ المائدة آيت : ١١٩ - ١١٨

(158) Artık (o sapanların sözlerine bakmayın da) üzerine Allah'ın ismi anılan (besmele çekilen hayvan) lardan yeyin, eğer O'nun Âyetlerine iman edenler (den) seniz».

«O, size — kendisine kat'i sûretde muzdar ve muhtaç bulunduklarınız müstesna olmak üzere — neleri haram kıldığını ayrı ayrı bildirmişken üzerlerine Allah'ın adı anılmış olanlardan yememeniz de ne oluyor ya?...» (En'âm : 118 - 119)

١٥٩- وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ ۝ الانعام : ١٢١ ۝

(159) «Üzerlerine Allah'ın adı anılmayanlardan yemeyin. Çünkü bu, muhakkak bir fıskdır...» (En'âm : 121)

Meşrubattan şarabı (içkiyi) de yasaklamıştır.

Kur'ân, müşriklerin putları için ayırdıkları bazı yiyecek maddelerini haram kılmalarını kınar.

١٦٠- وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَص۪يبًا فَقَالُوا هٰذَا
لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ وَمَا
كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ۝ الانعام : ١٣٦

(160) «Onlar Allah için Onun yarattığı ekin ve meyvelerle hayvanlardan, bir hisse ayırdılar da kendi boş zanlarınca «Şu Allah'ın dediler. Şu da ortaklarımız (olan putlar) ın.» Ortaklarına ait olanlar Allah'a ulaşmaz ama, Allah'a ait olanlar, (evet) onlar ortaklarına gider. Hüküm edegeldikleri bu şeyler ne kötüdür.» (En'âm : 136)

١٦١- وَقَالُوا هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا اِلَّا مَنْ نَشَاءُ
بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ
عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ۝ وَقَالُوا مَا
فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰى اَزْوَاجِنَا
وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ
قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ
افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ۝ (الانعام: ١٣٨-١٣٩-١٤٠)

(161) «Onlar bâtıl zanları ile dediler ki: «Bu davarlarla ekinler haramdır. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Şu davarların da sırtları (na binmek) haram edilmiştir.» Bir takım davarlar da vardır ki üzerlerine Allah'ın ismini anmazlar onlar. (Besmelesiz öldürüp veya ölü olarak yerler. Bütün bunları) O'na (Allah'a) karşı (böyle emrediyor diye) iftira ederek (uydurdular). O (Allah) bunları, yapmakta oldukları iftiraları yüzünden cezalandıracaktır.»

«Bir de (şöyle) dediler: «Şu davarların karınlarında bulunan (yavru) lar (canlı doğarsa) sade erkeklerimiz için (helaldır), kadınlarımıza haram kılınmıştır. Eğer o, ölü (doğar) sa onlar bunda ortakdırlar». (Allah) onların (bu helaldır, bu haramdır yollu) vasıflarının cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, yegane hüküm ve hikmet sahibidir. Hakkıyle bilendir.»

«İlimsizlik yüzünden çocuklarını beyinsizce öldürenlerle Allah'ın kendilerine ihsan ettiği (helal) rızkı, Allah'a iftira ederek, haram sayanlar muhakkak ki maddî ve manevî en büyük zarara uğramışdır. Onlar şüphesiz ki sapmışlardır ve (ondan sonra) doğru yolu da bulamamışlardır.» (En'âm : 138 - 140)

١٦٢- وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ۝ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ
وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ

الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝ وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ
وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ
أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ ۝ الأنعام : ١٤٤ - ١٤٣ - ١٤٢

(162) «Davarlardan yük taşıyacak, (tüyünden) döşek yapılacak (hayvan) ları yaratan da O'dur. Allah'ın size (helal kılıp) rızık yaptığı şeylerden yeyin. Şeytanın izleri ardınca gitmeyin. Çünkü o, sizin apaçık bir düşmanınızdır.»

«(Allah) sekiz çift (yarattı): Koyundan iki çift, keçiden de iki çift. De ki «(Allah) iki erkeği mi, yahut iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerine sarınıp bürünen (erkek ve dişi yavruları) mı, (hangisini) haram etti? (Davanızda) doğrucular iseniz bana ilme dayanarak haber verin.»

«Deveden de iki, sığırdan da iki (çift yarattı). De ki: «(Allah) iki erkeği mi, yahut iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerine sarınıp bürünen (erkek ve dişi yavrular)ı mı, (hangisini) haram etti?...» (En'âm: 142 - 144)

١٦٣- مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ۝ المائدة ١٠٣ ۝

(163) «Allah ne [Bahıyre] den, ne [Saibe] den, ne [Vasıyle] den, ne de [Ham] dan hiç birini (meşr'u) kılmamıştır. Fakat o küfredenler Allah'a karşı («Bize bunları O emretmiştir.» diye) yalan düzerler. Onların (avamının) ise akılları ermez». (Maide: 103) (*)

Arap müşriklerinin İslâm'dan önce ziraat ve hayvancılıktan elde ettikleri kazançlarla ilgili bir nizamları olduğunu yukarıda söylemiştik. Nizamlarının icabı olarak bahis konusu kazançtan Allah için ayırdıkları hayrı, fakirlere ve düşkünlere tahsis ederlerdi. Diğer taraftan putları için ayırdıkları payı putla-

---

(*) **Bahîre:** Beşinci batında erkek doğuran devedir. **Sâibe:** Putlar için adak kılınan devedir. **Vasıyle:** Küçük baş hayvanın doğurduğu ve putlar için kılınan erkek hayvandır. **Hâm:** Dölünden on batın doğan erkek devedir. Bunlardan istifade edilmezdi. Geniş izahı tefsirlerdedir.

rın hizmetiyle meşgul olanlara verirlerdi. Putlar için ayırdıkları payın korunmasına ve gayesine uygun harcanmasına büyük önem ve titizlik gösterirlerdi. Bir kuruşunun dahi gayesinin dışında harcanmasına müsaade etmezlerdi. Fakat, Allah için ayırdıkları paya hiç önem vermedikleri gibi, zaman zaman bu paydan putların bakıcılarına harcarlardı.

Kur'ân (En'âm : 138) da Allah'dan başkası (putlar) için kılınan davarların ve ekinlerin müşrikler tarafından üçe ayrıldığını beyan eder :

I) Dilediklerinden başkası tarafından yenilemiyen hayvanlar,
II) Binilmesi yasaklanan hayvanlar,
III) Boğazlarken Allah'ın ismini anmadıkları hayvanlar.

Bu üç nevi hayvan (Maide : 103 de) Bahıyre, Saibe, Vasıyle ve Ham tâbir edilen hayvanlardır.

Sonra (En'âm : 139 da) bu davarların karınlarında bulunan yavrular için aldıkları şu kararı açıklar :

Davarların karnında bulunan yavrular canlı doğarsa erkekleri içindir. Sütünü içerler, etini yerler. Ondan her türlü fayda temin ederler, kadınlarına haram telâkki ederlerdi. Hiç bir surette onları faydalandırmazlardı. Fakat, davarların yavruları ölü doğarlarsa erkek-kadın hepsi ortaktılar.

Araplar, bu konuda aldıkları kararları sözde Allah'a atfetmekle böyle bir yola gittiklerini ileri sürüyorlar idi ise de bu iddialarının tamamen asılsız olduğunu, herhangi bir ilâhî kanunla ilişkisi olmadığını ve tamamen kendilerinin ihdas ettikleri bir düzen olduğunu beyan eden aşağıdaki âyet onları mantık dışı bu tasarruflarından dolayı yerer.

١٦٤ـ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا ۝ (اَلْاَنْعَام) آيَت : ١٤٤ ۝

(164) «...Yoksa Allah size bunu (haram kılmayı) tavsiye ettiği zaman siz hazır mıydınız?...» (En'âm : 144)

Kur'ân'ın yukarıda anlattığı durum Arapların düşkünler için çıkardıkları sadakalara ait bir nizamları bulunduğunu, ancak bu nizamın Allah'a şerik koşmak, davarların bir kısmını haram, bir kısmını helâl telâkki etmekle dejenere edildiğini beyan eder.

Kur'ân, bu durum ve nizamı tamamen lağvederek, onun yerine zekât nizamını vazeylemiştir.

Zekâtın temelini şu âyet teşkil eder :

١٦٥ـ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ ۝ (اَلْاَنْعَام) آيَت : ١٤١ ـه

(165) «...Devşirildiği ve toplandığı günde hakkını (sadakasını) verin...» (En'âm : 141)

Kur'ân, aşağıdaki âyette haram kıldığının dışında kalan bütün davarları helâl kılmıştır.

١٦٦- قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ
مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ
بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ الأنعام ١٤٥

(166) «De ki : «Bana vahyolunanlar arasında, yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde (sizin haram dediklerinizden böyle) haram edilmiş bir şey bulmuyorum. Yalnız gerek ölü, gerek dökülen kan, gerek domuz eti — ki bu, şüphesiz bir murdardır —, yahut Allah'dan başkasının adına boğazlanmış bir fısk olmak müstesnadır. (Bunlar haramdır. Bununla beraber) kim (bunlardan bir şeyi yemeye) muztar kalırsa (kendisi gibi zaruret halindeki bir kimseye) tecavüz etmemek ve (zaruret miktarını) aşmamak üzere (yiyebilir). Çünkü Rabbin çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (En'âm : 145)

١٦٧- لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا
مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ
أَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ۝ المائدة ٩٣

(167) «İman edip de güzel güzel amel (ve hareket) lerde bulunanlar — (bundan sonra haram olan şeylerden de) sakındıkları, iman (larında sebat ile) iyi iyi işlere devam ettikleri, sonra (haram edilen şeylerden daima) sakınıp (haram olduklarına iyice) inandıkları ve yine sakınmakta devam ve israr ile güzel işler (i arayıp onlar) la iştiğal eyledikleri takdirde — (haram kılınmazdan evvel) tatdıklarında üzerlerine hiç bir suç yoktur. Allah, iyi hareket edenleri sever.» (Maide : 93)

١٦٨- وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ ۝ الأعراف ١٥٧

(168) «...Onlara (nefislerine haram kıldıkları) temiz şeyleri helal, (helal kıldıkları) murdar şeyleri de üzerlerine haram kılıyor...) (A'raf : 157)

Bu âyetin uygulanması mahiyetinde olmak üzere sünnet, bazı hayvanların etini yasaklamıştır. Ehli merkepler, yırtıcı hayvanlar gibi...

S A V A Ş

Hz. Muhammed (A.S.) Peygamber olarak Mekke'de kaldığı 13 yıllık süre boyunca halkı İslâmiyete çağrıda bulunmuş ve bu nedenle müşriklerden çeşitli hakaret ve eziyyetler görmüştür. Bunca eziyyet ve hakaretler onun mübarek zatına reva görüldüğü gibi, iman eden arkadaşlarına da yapılmıştır. Müşrikler, halkı Kur'ân âyetlerini dinlemekten ve İslâm çağrısına icabet etmekten alıkoymaktaydılar. Peygambere tamamen asılsız ve uydurmadan ibaret iftiralarda bulunmakla da halkı soğutmaya çalışırlardı. Kur'ân, onların yakıştırmaya gayret ettikleri isnadları sıralamakta ve hepsini şiddetle reddetmektedir. Mekkî sûreler bu hususları gereği kadar açıklamaktadır.

Müşriklerin hiç bir meşrû nedene dayanmayan amansız düşmanlıklarını ve insafsızca eziyyetlerini önlemeye maddeten muktedir olmayan Mekkeli Müslümanlar din ve imanlarını korumak için Habeşistan'a göç etmeye mecbur kaldılar.

Cenab-ı Allah, Yesrip (Medine) de oturan Evs ve Hazrec kabilelerinin İslâm çağrısına icabet etmelerini diledi. Resûlüllah onlarla meşhur Akabe sözleşmesini yaptılar. Hayatî önem taşıyan ve İslâmiyetin etrafa yayılmasının ilk adımı sayılan bu sözleşmeye göre Medineli Müslümanlar kendi canlarını ve çoluk çocuklarını korudukları gibi, Peygamberi (arkadaşları ile birlikte) aynı şekilde koruyacaklarını taahhüt ediyorlardı.

Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'i öldürmeyi ittifakla kararlaştırdıktan sonra Allah'ın emriyle Medinelilerin yanına göç edildi. Medine'ye varıldıktan sonra savaşmak meşrû kılındı.

Kur'ân, müteaddit yerlerde; Müslümanlara savaş izni verilmesinin sebebini beyan eder. Bu sebep iki şeyden ibarettir.

1) Düşman saldırısına karşı nefsi müdafaa etmek,

2) İslâmiyeti tebliğe memur zata ve İslâm dinine girmek isteyene engel olmak ve kendi arzusuyle seçtiği İslâmiyyetten dönünceye kadar çeşitli işkencelerle eziyyet edilen kimselere zulmetmek gibi İslâm'ın yayılmasını köstekleyici engelleri kaldırmak, vicdan dışı mezâlimi durdurmak ve bu kutsal davetin gerçekleşmesini sağlamak.

BU HUSUSLARI BEYAN EDEN ÂYETLER :

I) Savaş izni hakkında nâzil olan âyetler :

١٦٩- أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ۝ الَّذِينَ
أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ
النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ
يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ
۝ الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ
وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ۝ الحج : ٤١-٤٠-٣٩

(169) «Kendileriyle mukatele edilen (yani düşmanların hücumuna uğrayan mü'min) lere, uğradıkları o zulümden dolayı, (bil'mukabele harbe) izin verildi. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye elbette kemâliy le kadirdir.»

«Onlar o(mü'minlerdir ki) haksız yere ve ancak «Rabbimiz Allah'dır» diyorlar diye yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah bazı insanları (n şerrini diğer) bazısı ile defetmeseydi içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve Mescidler muhakkak yıkılıp giderdi. (Dinine) yardım edenlere elbet Allah da yardım eder. Şüphesiz ki Allah kavidir, yegane gaaliptir.»

«Onlar (o mü'minlerdir ki) eğer kendilerine yer (yüzün) de bir iktidar mevkii verirsek dosdoğru namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. (Bütün) umurun akıbeti (nihayet) Allah'a (râci) dir.» (Hacc : 39 - 41)

١٧٠- وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَٰئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ ۝ إِنَّمَا السَّبِيلُ
عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَٰئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ الشورى : ٤٢-٤١

(170) «Kim kendine (yapılan) zulmün ardından her halde hakkını alırsa bunlar aleyhinde (mes'uliyyete) bir yol yoktur.»

«O yol ancak insanlara zulmetmekte, yer (yüzün) de haksız olarak tegallübe kalkmakta olanlara karşıdır. İşte bunlar (yok mu?) bunların hakkı pek acıklı bir azaptır.» (Şuuraa : 41, 42)

١٧١- وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ
● وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ
أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ
فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ● فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ● وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا
فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ● الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ
قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ● البقرة : ١٩٣-١٩٢-١٩١-١٩٠

(171) «Size harp açanlarla, Allah yolunda, siz de döğüşün (müdafaa harbi yapın. Ancak) aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki Allah aşırı gidenleri sevmez.

Onları (size harp açanları) nerede yakalarsanız öldürün, onları sizi çıkardıklar yerden (Mekke'den) çıkarın. Fitne katilden beterdir. Onlar Mescid-i Haram yanında, orada sizinle döğüşünceye kadar, (yani döğüşmedikçe) siz de orada kendileriyle döğüşmeyin. (Fakat (orada) sizi öldürürlerse siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.

Bununla beraber (muharebeden) vazgeçerlerse (siz de bırakın). Şüphesiz ki Allah çok yarlığayıcı, hakkıyle esirgeyicidir.

Fitne (den eser) kalmayınca, din de (şunun bunun değil) yalnız Allah'ın (dini diye tanılmış) oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse artık zalimlerden başkasına hiç bir husumet yoktur.

Haram ay, haram aya bedeldir. Hürmetler karşılıklıdır. Onun için kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların üstünüze saldırdıkları gibi, ona saldırın. (Fakat, daima) Allah'dan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah takvaa sahipleriyle beraberdir.» (Bakara : 190 - 194)

١٧٢- وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ
بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ● وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ●

(172) «(Yer yüzünde) bir fitne kalmayıncaya ve din tamamiyle Allah'ın oluncaya kadar onlarla muharebe edin. Eğer vazgeçerlerse (onları bırakın). Şüphesiz ki Allah, ne yapacaklarını hakkıyle görücüdür.»

«Eğer yüz çevirirlerse (korkmayın). Bilin ki Allah sizin mevlânızdır. Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcıdır, O.» (Enfâl : 39, 40)

١٧٢- وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ
وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا
مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ۝ النساء: ٧٥ ۝

(173) «Size ne oluyor ki Allah yolunda — ve acc-ü ızdırap iiçerisinde bırakılıp : «Ey Rabbimiz, bizi ahalisi zalim olan şu memleketden (kurtarıp) çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla» diyen erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda — düşmanla çarpışmıyorsunuz?» (Nisa : 75)

II) Müslümanlarla savaşmak istemedikleri gibi, kendi kavminden müşrik olanlarla da savaşmak istemeyen ve samimî olarak tarafsız kalmayı tercih eden müşrikler hakkında inen Nisâ sûresinin 90. âyetine bakalım :

١٧٣- فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ
لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ۝ النساء: ٩٠ ۝

(173) «Size ne oluyor ki Allah yolunda — ve acz-ü ızdırap içerisinde ruşmazlar ve barışı size bırakırlarsa o halde Allah onların aleyhinde sizin için (tecavüze) bir yol bırakmamıştır.» (Nisa : 90)

III) 2. Madde de durumu belirtilen müşriklerden sözlerinde samimî olmayan münafıklar hakkında inen aynı sûrenin 91. âyeti aşağıdadır :

١٧٤- سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا
إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا
أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا
لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ۝ النساء: ٩١ ۝

(174) «Diğer bir takımını da şu halde bulacaksını: Onlar hem sizden emin olmak hem kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülürler (sevk-u davet edilirler) se onun içine baş aşağı atılırlar. Öyle ise onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilmezler, barışı size bırakmazlar, ellerini çekmezlerse onları nerede bulursanız yakalayıp tutun, onları öldürün. İşte size onlar hakkında apaçık bir huccet (ve selâhıyyet) verdik». (Nisa: 91)

IV) Sulh hakkında olan âyetler:

١٧٥- وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝
وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ
بِالْمُؤْمِنِينَ ۝ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ۝ (الانفال آيت : ٦١-٦٢-٦٣)

(175) «(Eğer düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan. Çünkü her şeyi hakkıyle işiden, kemaliyle bilen bizzat O'dur.

Eğer sana hîlekârlık yapacakları (tutarsa, bunu) dilerlerse muhakkak ki sana Allah yetişir, O, seni yardımıyle ve mü'minlerle destekleyen, Ve onların gönüllerine sevgi verip birleştirendir...» (Enfâl: 61 - 63)

V) Sulh şartlarını bozan düşmanlarla ilgili âyetler:

١٧٦- وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا
أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ۝ أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا
نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ
فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝ (التوبة : ١٢-١٣)

(176) «Eğer ahidlerinden sonra yine andlarını bozarlar ve dininize saldırırlarsa küfrün önderlerini hemen öldürün. Çünkü onlar (hakikatte) andları olmayan adamdır. (Bu sûretle) umabilirsiniz ki (onlara tabi olanlar) vazgeçerler.

(Ey mü'minler,) andlarını bozan, o Peygamberi sürüp çıkarmayı kuran ve bununla beraber ilk defa da sizinle kendileri (muharebeye) başlayan bir kavm ile döğüşmez misiniz?. Onlardan korkacak mısınız? Eğer

(gerçekten) inanmış kimselerseniz kendisinden korkmanıza lâyık olan bir Allah vardır.» (Tevbe : 12 - 13)

Bütün bu nasslar; evvelce arzettiğimiz gibi vukubulan savaşların ancak düşman saldırılarına karşı savunmak ve İslâm dini ile davasını güven altına almak için yapıldığını teyid eder.

Medine Yahudilerinin Müslümanlar arasında bulunan münafıklar ve Mekke müşrikleriyle gizli bağlılıkları ve temayülleri gözlerden pek kaçmazdı.

Hz. Muhammed (A.S.) ile Medine'li Yahudiler arasında bulunan yazılı anlaşmaları ihlâl eden Yahudiler «Ahzab» savaşında Müslümanların bir hayli sarsılmasına sebebiyet verdiler.

Bu olay üzerine Medine'li Yahudiler ile savaşma emri verildi. Buna ait âyeti okuyalım :

١٧٧ـ قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ
اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ
يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ۝ التوبة : ٢٩

(177) «Kendilerine kitap verilenlerden ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle, zelil ve hakıyr kendi el(ler) ile cizye verecekleri zamana kadar, muharebe edin.» (Tevbe : 29)

O ana kadar savaş emri Mekke'li müşriklere ve onlara yardım eden Medine Yahudilerine münhasır idi. Arabistan yarımadasında yaşayan kabileler onlarla birleşince hepsiyle savaşma emri aşağıdaki âyetle verildi :

١٧٨ـ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

(178) «...(Bununla beraber) müşrikler sizinle nasıl topyekün harbederlerse siz de onlarla topyekün harbedin. Bilin ki Allah, (fenalıktan) sakınanlarla beraberdir.» (Tevbe : 36)

Mümtehıne sûresinin 8 ve 9. âyetleri Kur'ân'ın sulh ruhuna verdiği önemi te'yid ve izah eder.

١٧٩- لا ينهاكم الله عن الذين لم يقاتلوكم في الدين ولم يخرجوكم من دياركم
أن تبروهم وتقسطوا إليهم إن الله يحب المقسطين ۝ إنما ينهاكم الله عن الذين
قاتلوكم في الدين وأخرجوكم من دياركم وظاهروا على إخراجكم
أن تولوهم ومن يتولهم فأولئك هم الظالمون ۝ الممتحنة : ٨-٩ ۝

(179) «Sizinle din hususunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara iyilik, onlara adalet (le muamele) etmenizden Allah sizi men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever.»

«Allah, sizi ancak sizinle din muharebesi yapmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza arka çıkmış olanlara dostluk etmenizden men eder. Kim onları dost edinirse işte bunlar zaalimlerin ta kendileridir.» (Mümtehine : 8 - 9)

ANDLAŞMALAR VE SÖZLEŞMELER

Kur'ân'ın önem verdiği ve ihlâl edilmesini şiddetle yasakladığı hususlardan birisi de sözleşmeler ve andlaşmalardır. Bunlara ait nassların bir kısmı umumî, diğer bir kısmı hususîdir.

A— Umumî olan nassların bazıları :

١٨٠- يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود ۝ المائدة آيت : ١ ۝

(180) «Ey iman edenler, bağlandığınız akidleri yerine getiriniz...» (Maide : 1)

١٨١- وأوفوا بعهد الله إذا عاهدتم ولا تنقضوا الأيمان بعد توكيدها
وقد جعلتم الله عليكم كفيلا إن الله يعلم ما تفعلون ۝ ولا تكونوا
كالتي نقضت غزلها من بعد قوة أنكاثا تتخذون أيمانكم دخلا
بينكم أن تكون أمة هي أربى من أمة ۝ النحل : ٩١-٩٢ ۝

(181) «Karşılıklı muahade yaptığınız vakit Allah'ın ahdini yerine getirin. Sapa sağlam ettiğiniz yeminleri bozmayınız. (Nasıl olur ki) üzerinize Allah'ı kefil yapmışsınızdır. Şüphe yok ki Allah ne yapacağınızı bilir.»

«İpliğini sağlamca büktükten sonra söküp bozan (kadın) gibi olmayın. «Bir ümmet diğer bir ümmetden (malca ve sayıca) daha çoktur.» diye yeminlerinizi aranızda bir hîyle ve fesad (mevzuu) edinir misiniz?...» (Nahl : 91 - 92)

١٨٢- وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ● الإسرى ٣٤ ●

(182) «...Bir de ahdi yerine getirin. Çünkü ahid (den cayanlar) sorumludur.» (İsra : 34)

B— Hususî olan nassların bir kısmı :

١٨٣- بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ● التوبة ١

(183) «Müşriklerin içinden (kendileriyle) muahade ettiklerinize Allah'dan ve Resûlünden bir ültümatomdur (bu).» (Tevbe : 1)

١٨٤- إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا
عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ● التوبة ٤

(184) «Muahade yaptığınız müşriklerden size (ahidlerinin şartlarında) hiç bir şey eksiklik yapmamış, aleyhinizde (düşmanlarınızdan) hiç bir kimseye yardım etmemiş olanlar (bu hükümden) müstesnadır. O halde onların müddetleri (bitinceye) kadar ahidlerini tamamlayın. Çünkü Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.» (Tevbe : 4)

١٨٥- إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ
فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ● التوبة ٧ ●

(185) «...Mescid-i Haramın yanında muahade ettikleriniz müstesnadır. O halde bunlar size karşı (ahidlerine sadâkat hususunda) doğrulukla hareket ederlerse siz de kendilerine öğlece doğrulukla muamele edin. Şüphesiz ki Allah (ahde vefasızlıktan) sakınanları sever». (Tevbe : 7)

Bu durum; hiyanet belirtileri kendilerinde görülen veya andlaşmalarını ihlâl etmiş olan müşriklerin mal ve can emniyetinin kaldırıldığına ve böyleleriyle savaş edilebileceğine, bunların dışında kalan ve ahidlerini bozmayan müşriklere andlaşma süresi sonuna kadar savaş açılmıyacağına delâlet eder.

Bu hüküm aşağıda yazılı âyetin hükmünün bir nevi uygulanmasıdır :

١٨٦- وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ

(186) «Eğer (muahade eden) bir kavmin hainliğini (ahdine sadakatsızlığını anlayarak bu cihetten) kat'i endişeye düşersen (evvelâ) hak ve adalet üzere (keyfiyyeti) kendilerine (bildir ve ahidlerini) at. Çünkü Allah hâinleri sevmez.» (Enfâl: 58)

Müslümanlar aleyhinde gizli çalışan münafıkların uzaklaştırılması gerekliliği Nisâ sûresinde emredildiği zaman :

١٨٧- إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ • (النساء) ٩٠

(187) «Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme iltice edenler müstesna...» (Nisa: 90) diye buyuruldu.

Bu emir, anlaşmalı gayri müslim ülkelere saygı gösterilmesinin gerekliliğini ve oraya iltihak edenlere sığınma hakkının dinen tanındığını belirtmektedir. Bu hüküm de Kur'ân'ın andlaşmalara verdiği önemi göstermektedir.

Anlaşmalı ülke halkından birisini yanlışlıkla öldürme cezası bir Müslümanı o şekilde öldürme cezasının aynıdır.

١٨٨- وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ
وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ

(188 a) «...Şayet kendileri ile aranızda andlaşma olan bir kavmden ise o vakit mirasçılarına bir diyet vermek ve bir de mü'min bir köle azad etmek gerekir...» (Nisa: 92)

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ
مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا • (النساء: آيت ٩٢) •

(188 b) «...Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'min bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine (mirasçılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bahası) vermesi lâzımdır. Meğer ki onlar (o diyeti) sadaka olarak bağışlamış olsunlar...» (Nisa : 92)

Diğer taraftan andlaşma olmayan ülkede bir Müslümanı öldürmek halinde gereken ceza yukarıda belirtilen andlaşmalı ülke halkından bir gayri müslimi öldürme cezasından daha hafif kılınarak şöyle buyurulur :

١٨٩- فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ

(189) «...Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman bir kavimden ise o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azad etmesi lâzımdır...» (Nisa : 92)

Bu hüküm de Kur'ân'ın andlaşmalara verdiği değeri bir kat daha te'yid etmektedir.

Düşman ülkesinde oturan ve İslâm ülkesine göç etmeyen Müslümanlarla ilgili Enfâl sûresinin :

وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ
مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (الانفال: ٧٢)

(190) «...(Bununla beraber) eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse yardım etmek üstünüze borçtur. Şu kadar ki sizinle aralarında muahade bulunan bir kavm aleyhinde değil. Allah yapacaklarınızı hakkıyle görücüdür.» (Enfâl : 72)

Âyeti, anlaşma hakkını her türlü hakkın üstünde tutmaktadır.

Kur'ân, yabancı ülkelerle sulh andlaşması hususunda Müslümanlar için süre tahdidini koymadığı aşağıdaki âyetten açıkça anlaşılıyor :

١٩١- وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (الانفا

(191) «Eğer (düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan. Çünkü her şeyi hakkıyle işiden, kemaliyle bilen bizzat O'dur.» (Enfâl : 61)

SAVAŞ ESİRLERİ

١٩٢- حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا • سورة محمد : ٤ •

(192) «...Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun, (ondan) sonra ise iyilik (yapın), yahut fidye (alın). Yeterki harp (erbabı) ağırlıklarını bıraksın...» (Muhammed : 4)

Yukarıdaki âyette Kur'ân, savaş esirlerinin hükmünü sarahaten beyan etmiştir. Ulülemri, esirleri fidye karşılığında serbest bırakmak veya karşılıksız olarak afvetme hususunda yetkili kılmıştır. Ancak bu yetki düşman ordusunun iyice yenilgiye uğratılması, zararsız hale getirilmesi ve İslâm hakimiyyetinin sağlanması şartına bağlanmıştır. Bu nedenledir ki, bahis konusu şartlar gerçekleşmeden asr-ı saadette esirlerin fidye karşılığında tahliye edilmesi Enfâl sûresinin 67. âyeti ile yerilmiştir :

١٩٢- مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ • الانفال ٦٧

(193) «Hiç bir peygamberin yer yüzünde ağır basıp (harpedip) zaferler kazanıncaya kadar (muharip düşmandan) esirler alınması (vaaki) olmamıştır. Siz geçici dünya malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah ahireti (daha çok ahiret sevabını kazanmanızı, ahireti düşünmenizi) ister. Allah azizdir (dostlarını düşmanları üzerine galib kılandır.), hakîmdir (her hâle lâyık olanı hakkıyle ve hikmetiyle bilendir.» (Enfâl : 67)

Peygamber (A.S.) bazı esirlerin öldürülmesini özel sebepler dolayısiyle emretmiştir : Bedir savaşında Ukbe b. Ebî Muîd, Uhud'da Ebu İzzeti el-Cemhî'nin öldürülmesi bu kabildendir. (Bu şahıs, Bedir savaşında bundan böyle Müslümanlar aleyhinde çalışmayacağını ve düşmana yardımcı olmayacağını taahhüd ettiği halde ahdini bozmuştu.) Keza; Mekke fethinden sonra şehir halkından 8 kişi işlemiş oldukları bir takım ağır suçlar dolayısıyle öldürülmüştür.

KÖLE VE KÖLE EDİNME HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ :

İslâm dini geldiği zaman Arapların elinde köleler vardı. Elinde köleler bulunanların mülkiyet hakkını tanımıştır. Aşağıdaki âyetlere bir göz atalım :

١٩٤- وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۝ المؤمنون: ٥-٦ ۝

(194) «(Öyle mü'minler) ki onlar ırzlarını koruyanlardır.»

«Şu var ki zevcelerine, yahut sağ ellerinin malik olduklarına (kendi cariyelerine) karşı (olan durumları) müstesnadır. Çünkü onlar (bu takdirde) kınanmışlar değildir.» (Mü'minun : 5 - 6)

١٩٥- فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۝ النساء: ٣

(195) «...Şayet (bu sûretle de) adalet yapamayacağınızdan endişe ederseniz o zaman bir (tane ile), yahut malik olduğunuz cariye ile iktifa edin...» (Nisa : 3)

Medine devrinde Müslümanlar savaşlara girdikten sonra Kur'ân, kölelerin azad edilmesine çeşitli yollarla teşvikte bulunmuş ve gereği kadar önem vermiştir :

I) Kur'ân; Mekkî olan Beled sûresinde insanoğluna Allah'ın verdiği nimetler beyan edildikten sonra şükretmek isteyene düşen gerekli hizmetlerin başında, köle azad etmek olduğunu ve bu hizmetin, kulun Mevlâsına karşı yapacağı şükürlerin başında geldiğini aşağıdaki âyette belirtmektedir :

١٩٦- فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ۝ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ۝ فَكُّ رَقَبَةٍ ۝ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ
ذِي مَسْغَبَةٍ ۝ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ۝ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ۝ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ
آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ۝ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ۝ البلد: ١١-١٨

(196) «(11) «Fakat o, sarp yokuşa saldıramadı. (12) Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?. (13) (O) kul azad etmektir, (14) yahut (salgın) bir açlık gününde yemek yedirmektir, (15) yakınlığı olan bir yetime, (16) yahut toprakta sürünen bir yoksula. (17) Sonra da (o sarp yokuşu aşıp geçerken) iman edenlerden, birbirlerine sabr (-u sebat) ı tavsiye, (halka) merhameti tavsiye edenlerden olmaktır. (18) İşte bunlar sağcılardır.» (Beled : 11 - 18)

II) Kur'ân, işlenen bazı suçlardan dolayı ceza mahiyetinde ödenen birçok kefaretin başında kölelerin hürriyete kavuşturulmaları müeyyidesini koymuştur.

١٩٧- وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ﴿النساء﴾ : ٩٢

(197) «...Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'min bir köleyi azad etmesi lâzımdır...» (Nisa : 92)

١٩٨- وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا • سورة المجادلة آية : ٣

(198) «Kadınlarından zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra dediklerini geri alacaklar (için) birbiriyle temas etmezden evvel, bir köle azad etmek (lâzımdır.)...» (Mücadele : 3)

١٩٩- فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ
أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ • المائدة : ٨٩

(199) «...Bunun da kefâreti ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece) sinden on yoksulu doyurmak, ya onları giydirmek, yahut bir kul azad etmektir...» (Mâide : 89)

III) Kur'ân, bazı köleleri zekâta müstahak olan sekiz sınıftan biri olarak kabul etmiştir. Yani devlet, halktan alacağı zekâtın 1/8 ini kölelerin azad edilmesi yoluna tahsis edecektir.

IV) Kur'ân, kölelerden bir mal karşılığında hürriyete kavuşturulmasını isteyenlerin dileklerini yerine getirmeyi, efendisine emrettiği gibi böyle bir akdin vukuu halinde köleden istenecek meblağın bir an önce ödenmesi hususunda Müslümanların yardımcı olmalarını istemektedir.

٢٠٠- وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ
إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ • النور ٣٣

(200) «...Ellerinizin malik olduğu (köle ve cariyelerden) mükâtebe isteyenlerin, eğer onlarda bir hayır biliyorsanız, kitabete kesin, onlara Allah'ın size verdiği mallardan verin...» (Nur : 33)

Kölelerin azad edilmesi yukarıda belirtildiği vechiyle Kur'ân'da istendiği gibi, hadîslerde de aynı istek te'yid ve teşvik edilmektedir. Diğer taraftan Müs-

lümanların elinde bulunan kölelere karşı merhametli olmak, yiyecek ve giyecek hususunda efendisinin aile efradından ayırdedilmemesi ve benzeri hususlar da hadîslerde gereği kadar ve def'alarca tavsiyeler yapılıyor.

Savaş esirlerinin köle edinilmesi gerekliliği hakkında Kur'ân'da açık bir hükme rastlanamaz.

SAVAŞ GANİMETLERİ

Araplar İslâm'dan önce savaşlardan ganimetler alır ve muhariplere dağıtmakla beraber büyük bir kısmı başkana verilmek üzere dağıtım dışında tutulurdu. Bazı Arap ediplerinin eserlerinden anlaşıldığına göre ganimetten, en değerli eşya önce başkana takdim edilirdi. Ondan sonra kalanın 1/4 ü yine başkana ayırdedilirdi. İslâmiyet zuhur ettikten sonra ilk ganimet Bedir savaşında elde edilince herkes bunun tevzi şeklini öğrenmek istedi. Bu hususta önce inen âyet:

٢٠١- يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ ﴿الأنفال: ١﴾

(201) «(Habibim) sana harp ganimetleri (nin hükmünü) sorarlar... De ki, (bu) ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür...» (Enfâl: 1)

Sonra inen ve tevzi şeklini açıklayan âyet:

٢٠٢- وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ﴿الأنفال: ٤١﴾

(202) «...bilin ki, ganimet olarak aldığınız her hangi bir şeyin mutlaka beşde biri Allah'ın, Resûlünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcunundur...» (Enfâl: 41)

Bundan sonra Peygamber, âyette sıralanan sınıflara dağıtmak üzere ganimetin 1/5 ini ayırmaya başladı ve şöyle buyurdular:

١٥- لَيْسَ لِي مِنْ مَغْنَمِكُمْ اِلَّا الْخُمُسُ وَالْخُمُسُ مَرْدُودٌ عَلَيْكُمْ

«Ganimetinizin ancak beşde biri bana aittir. O da sizlere iade edilir.» ([15])

Çünkü bunun çoğu sosyal hizmetlere harcanırdı.

---

(15) Tac, Cild: 4, Sh: 378, Mısır, h. 1382 baskılı nüshada aynı manada hadîse rastlandı.

Muhariplerin savaşması olmadan düşmanlardan alınan ve «fey'» denilen malların dağıtım şekline aşağıdaki âyetler işaret etmektedir :

٢٠٣- مَا أَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى الْقُرْبٰى
وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ ۝

(203) «Allah'ın (fethedilen diğer küffar) memleketler (i) ehâlisinden Peygamberine verdiği «Feyi'» «Allah'a, Peygamberine, hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aiddir. Tâki (bu mallar) içinizden (yalınız) zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın...» (Haşr : 7)

٢٠٤- لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ
فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ
۝ وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا
يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ
كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۝
وَالَّذِينَ جَاؤُا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ
سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا اِنَّكَ
رَؤُفٌ رَحِيمٌ ۝ الحشر آيت : ١٠ - ٩ - ٨

(204) «(Bilhassa o feyi'), hicret eden fakirlere âiddir ki onlar Allah'dan fazl (u inayet) ve hoşnudluk ararlar ve Allah ve Peygamberine (malları ile, canları ile) yardım ederlerken yurdlarından ve mallarından (mahrum edilerek) çıkarılmıştır. İşte bunlar saadıkların ta kendileridir.»

«Onlardan evvel (Medine'yi) yurt ve iman (evi) edinmiş olan kimseler, kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı göğüslerinde bir ihtiyaç (meyli) bulmazlar. Kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile (onları) öz canlarından daha üstün tutarlar. Kim nefsinin (mala olan) hırsından ve cimriliğinden korunursa işte muradlarına erenler onların ta kendileridir.»

«Bunların arkasından gelenler (şöyle) derler : «Ey Rabbimiz, bizi ve iman ile daha önden bizi geçmiş olan (din) kardeşlerimizi yarlığa, iman etmiş olanlar için kalplerimizde bir kin bırakma, ey Rabbimiz, şüphesiz ki Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.» (Haşr : 8 - 9 - 10)

Peygamberin katıldığı ve Kur'ân'ın kısmen temas ettiği savaşları sünnet uygulamalı olarak açıklamıştır.

Peygamberin fiilen katılmadan düzenlediği bütün savaşlar Kur'ân ahkâmına göre yürütülmüştür.

PEYGAMBERİN BİZZAT KATILDIĞI VE KUR'ÂN'IN TEMAS ETTİĞİ SAVAŞLAR :

1) *Bedir Savaşı (h. 2. Yıl)*

٢٠٥- كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
لَكَارِهُونَ ﴿الْأَنْفَال: ٥﴾

(205) «(«Bedir» ganimetlerinin taksiminden bazıları nasıl hoşlanmadılarsa) Rabbin seni Hak uğrunda evinden (harbe) çıkardığı zaman da (hal böyle idi.) Çünkü mü'miulerden bir zümre muhakkak ki isteksizdiler.» (Enfâl : 5)

٢٠٦- وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ ﴿آلِ عِمْرَان: ١٢٣﴾

(206) «Andolsun ki siz (adetçe, silahça, binekçe düşmandan daha) zâif ve dûn iken Allah size «Bedir» de kat'i bir zafer verdi...» (Âl-i İmran : 123)

2) *Uhud Savaşı (h. 3. Yıl) :*

٢٠٧- وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿آلِ عِمْرَان ١٣٩﴾

(207) «(Ey mü'minler), gevşemeyin, mahzun olmayın, siz eğer (gerçekten) mü'min iseniz (düşmanlarınıza gaalip ve onlardan) çok üstünsünüzdür...» (Âl-i İmran : 139)

3) *Hamraü'l Esed (h. 3. Yıl)*

٢٠٨- الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ ﴿آلِ عِمْرَان ١٧٢﴾

(208) «Kendilerine yara isabet ettikten sonra yine Allah'ın ve Peygamberin davetine icabet edenler...» (Âl-i İmran : 172)

4) *Küçük Bedir (h. 4. Yıl)*

٢٠٩- اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
اِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ۝ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ
لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ۝ آل عمران ١٧٣-١٧٤

(209) «Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine: «(düşmanlarınız olan) insanlar size karşı ordu hazırladılar, o halde onlardan korkun» dedi de bu (söz) onların imanını artırdı ve: «Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir» dediler...»

«Bunun üzerine kendilerine hiç bir fenalık dokunmadan Allah'dan nimet (afiyet ve selâmet) ve fazl (-u ticaret) ile geri döndüler. (Bu sûretle) Allah'ın rızasına da uymuş bulundular. Allah, çok büyük lûtf-u inâyet sahibidir.» (Âl-i İmran : 173 - 174)

5) *Benî Nadîr (h. 4. Yıl)*

٢١٠- هُوَ الَّذِىٓ اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ ۝

(210) «O, Ehl-i Kitaptan küfredenleri ilk sürgünde yurdlarından çıkarandır...» (Haşr : 2)

6) *Hendek Savaşı (h. 5. Yıl)*

٢١١- يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا ۝ الأحزاب : ٩

(211) «Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki (bunca) nimetini hatırlayın, o zamanda ki size (düşman) ordular (ı) saldırmışdı da biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik...» (Ahzâb : 9)

7) *Benî Kurayza (h. 5. Yıl)*

٢١٢- وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ
فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ۝ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ
وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ۝ الأحزاب ٢٦-٢٧

(212) «Kitablılardan olupda onlara müzaharette bulunanları da, yüreklerine korku düşürerek, kal'alanından indirdi. Bir kısmını öldürüyordunuz, bir kısmını da esir ediyordunuz.»

«Onların yerlerine, yurdlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız diğer araziyede sizi mirasçı yaptı. Allah her şey'e hakkıyle kadirdir.) (Ahzâb : 26 - 27)

8) *Hudeybiye Savaşı (h. 7. Yıl)*

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

(213) «Gerçek, sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üstündedir...» (Feth : 10)

9) *Hayber Savaşı (h. 7. Yıl)*

٢١٤- لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا
فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ۝ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً
يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ۝ الفتح آيت: ١٨-١٩

(214) Andolsun ki Allah mü'minlerden — seninle o ağacın altında bîat ederlerken — raâzi olmuştur da kalplerindekini bilerek üzerlerine kuvvei mâ'neviyyeyi indirmiş ve onları yakın bir feth ile ve alacakları bir çok ganimetler ile mükâfatlandırmıştır. Allah mutlak gaalipdir, yegane hüküm ve hikmet sahibidir.» (Feth â 18 - 19)

10) *Mekke Fethi (h. 8. Yıl)*

٢١٥ـ
لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً
مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى ۝ الحديد : ١٠

(215) «...İçinizde fetihden evvel (Allah yolunda) harcayan ve muharebe eden kimseler (diğerleri ile) bir olmaz. Onlar derece itibariyle (o fetihden) sonra harcayan ve muharebe edenlerden daha büyüktür. (Bununla beraber) Allah (bu iki zümreden) herbirine en güzel olanı (cenneti) va'detti...» (Hadîd : 10)

٢١٦ـ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ ۝ النَّصْر آيت : ١

(216) «Allah'ın nusratı ve fetih gelince.» (Nasr : 1)

11) *Huneyn Savaşı (h. 8. Yıl)*

٢١٧ـ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ
كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ
وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ۝ ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ
وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ۝

(217) «Andolsun ki Allah bir çok (savaş) yerler (in) de ve Huneyn gününde size yardım etmiştir. (O Huneyn günündeki) çokluğunuz o zaman size uçub vermişdi de bu, size (gelecek kazadan) bir şeyi gidermeye yaramamışdı. Yeryüzü, o genişliğine rağmen başınıza dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geri dönüp gitmişdiniz.»

«Sonra Allah; Resûlü ile mü'minlerin üzerine sekînetini (kuvve-i mâ'neviyyesini) indirdi, görmediğiniz (Melek) orduları (nı) indirdi. Ve kâfirleri azaplandırdı. Bu, o kâfirlerin cezası idi.» (Tevbe : 25 - 26)

12) *Tebûk (Usret) Savaşı (h. 9. Yıl) :* Diğer savaşlara nazaran Kur'ân'ın çok yer verdiği bir savaştır. Buna ait âyetlerin başlangıcı :

٢١٨- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ
إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ • سُورَةُ التَّوْبَةِ آيَت ٣٨

(218) «Ey iman edenler, ne oldunuz ki size: «Allah yolunda el birlik gazaye çıkın» denildiği zaman yere (mıhlanıp) ağırlaştınız? Ahiretden (vaz geçip yalınız) dünya hayatına mı raazî oldunuz? Fakat bu dünya hayatının faidesi ahiretin yanında pek azdır.» (Tevbe: 38)

Müteâkip âyetler de aynı konudadır.

Bütün bu savaşlar yukarıda zikrettiğimiz Kur'ân prensiplerine tamamen uygun olarak cereyan etmiştir. Yani saldırıları def etmek, İslâm davetini sağlamak ve getirmiş olduğu sulha herkesin saygılı olmasını gerçekleştirmek.

Arabistan yarımadası halkı İslâmiyet etrafında toplanıp bağlılıklarını ifade ettikten sonra Peygamberin dünya hayatı sona erdi.

AİLE NİZAMI

Kur'ân'ın beyan ettiği nizamlardan birisi de âile nizamıdır. Kur'ân, evlenip yuva kurmayı meşrû kılmış ve evlenme akdine, «Ağır Misak» adını vermiştir.

٢١٩ـ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿النِّسَاء : ٢١﴾

(219) «...Onlar sizden kuvvetli teminat da aldılar.» (Nisa: 21)

Kur'ân, karı koca arasında muhabbet ve şefkat duygusunu yarattığını ve bunun insanoğluna bir nimet olarak verildiğini beyan eder.

٢٢٠ـ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا
وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ● الروم ٢١

(220) «Size nefislerinizden, kendilerine ısınmanız için zevceler yaratmış olması, aranızda bir sevgi ve esirgeme yapması da O'nun âyetlerindendir. Şüphe yok ki bunda fikrini iyi imâl edecek bir kavm için elbette ibretler vardır.» (Er-Rûm: 21)

Kur'ân, karı-kocayı yekdiğerine libas (örtü) kılmıştır. Yani karı kocasıyle, koca karısıyla sükûnet bulur.

٢٢١ـ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ● البقرة آية ١٨٧ ●

(221) «...Onlar sizin için, siz de onlar için, birer libassınız...» (Bakara: 187)

Kur'ân, evlenmeyi önemle tavsiye etmiştir. Bu teşvikde çeşitli faydalar yanında ümmetin çoğalmasının öngörüldüğü unutulmamalıdır. Zira hadîs-i şerifde şöyle buyurulur:

١٦- تناكحوا تكثروا فإني أباهي بكم الأمم يوم القيامة ﻫ

«Evleniniz, tâ ki çoğalasınız. Çünkü ben kıyamet günü diğer ümmetler karşısında sizlerle iftihar ederim.» ([16])

Evlenmeyi teşvik eden âyet :

٢٢٢- وأنكحوا الأيامى منكم والصالحين من عبادكم وإمائكم إن
يكونوا فقراء يغنهم الله من فضله والله واسع عليم ﻫ •

(222) «İçinizden bekârları ve kölelerinizden, cariyelerinizden sâlih (mü'min) olanları evlendirin. Eğer fakir iseler Allah onları (evlenmeleri sayesinde) fazl (-ü kerem) iyle zengin yapar. Allah (ın lütfu) boldur, (O, her şeyi) hakkıyle bilendir.» (Nur : 32)

Erkeğin alacağı zevcelerin sayısı hakkında Araplar arasında belirli bir sınır yoktu. Çoğu zaman bir erkeğin nikâhı altında on kadın bulunurdu. Bu ortamda gelen Kur'ân, müteaddit kadınlar arasında adâletsizlik etmekten emin olan kimseler için normal bir sınır vazederek şöyle buyurdu :

٢٢٣- فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى وثلث ورباع فإن خفتم ألا
تعدلوا فواحدة • (النساء، آيت ٣) ﻫ

(223) «...Sizin için helal olan (diğer kadınlardan) ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şayet (bu sûretle de) adalet yapamıyacağınızdan endişe ederseniz, artık bir zevce ile (iktifa ediniz.)...» (Nisa : 3)

Birden fazla kadınla evlenmek hükmünde aşağıdaki hususlar öngörülmüştür :

1) Tecrübelerle sabit olduğu veçhile çoğu zaman bir insanın tabiî ihtiyaçlarının giderilmesi için bir kadının yeterli olmayışı.

2) Neslin çoğalması.

Ancak Şâri' nazarında, yukarıda öngörülen hususlara hâkim olacak, başka bir deyimle onları gölgeleyecek adâletsizlik korkusunun olmayışı şarttır. Sonra, birden fazla kadınla evlenmek Şâri' nazarında yapılması gerekli bir prensip

---

(16) El-Cami'üs-Sağir, Cild : 1, Sh : 333, İst. h. 1286.

değildir. Ancak âyetten anlaşılacağı veçhile, takdiri mükellefe racî mübahlardandır. Bu mübahlık da ilâhî sınırlara tecavüz etmemek şartına bağlıdır.

Kur'ân aralarında kan, sıhrî ve süt yakınlıklarından birisi bulunan erkek ile bazı kadınların evlenmelerini yasak kılmıştır.

٢٢٤- وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً
وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا ه حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ
وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي
اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي
فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ اَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا
بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا • وَالْمُحْصَنَاتُ
مِنَ النِّسَاءِ.. كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ • النساء، آيت: ٢٤-٢٣-٢٢

(224) «Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak (cahiliyet devrinde geçen) geçmiştir. Şüphe yok ki, o, bir hayasızlıkdı. (Allah'ın en büyük) hışmı (na bir sebeb) di. O, ne kötü bir yoldu.

Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, birader kızları, hemşire kızları, sizi emziren (süt) analarınız, süt hemşireleriniz, karılarınızın anaları, kendileriyle (Zifafa) girdiğiniz karılarınızdan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınız (la evlenmeniz) size haram edildi. Eğer onlarla (üvey kızlarınızın analarıyle) zifafa girmemişseniz (onlarla evlenmenizde) size bir beis yok. Kendi sulbünüzden (gelmiş) oğullarınızın karıları (ile evlenmeniz) ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (keza haram edildi). Ancak (cahiliyet devrinde) geçen geçmiştir. Çünkü Allah hakiykaten yarlığayıcıdır. Çok esirgeyicidir.

Diğer bütün kocalı kadınlar (la evlenmeniz de size haram edildi. Bu hürmetler)... üzerinize Allah'ın farzı olarak yazılmıştır...» (Nisa: 22, 23, 24)

Ayrıca sünnet bir kadın ile halasını veya teyzesini bir erkeğin nikâhı altında beraber bulundurmayı yasaklamıştır. Keza kan yakınlığından nikâhlanamayan kadınların durumunda olan süt yakınlarının da nikâhlanamıyacağını beyan etmiştir.

Kur'ân, bir Müslümanın bir müşrike ile evlenmesini veya bir müşrikin Müslüman bir kadınla evlenmesini yasaklamıştır.

٢٢٥- وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ
وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ
وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِاِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ● البقرة ٢٢١

(225) «(Ey mü'minler) Allah'a eş tanıyan kadınlarla (müşriklerle), onlar imana gelinceye kadar, evlenmeyin. İman eden bir cariye, müşrik bir kadından — bu, sizin hoşunuza gitse de — elbet daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de, onlar iman edinceye kadar, (mü'min kadınları) nikahlamayın. Mümin bir kul müşrikden — o, sizin hoşunuza gitse de — elbette hayırlıdır. Onlar sizi cehenneme çağırırlar. Allah ise, kendi iradesiyle, cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara âyetlerini apaçık söyler, tâ ki iyice düşünüp ibret alsınlar.» (Bakara : 221)

Kur'ân, Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap olan kadınlarla evlenmesini helâl kılmıştır.

٢٢٦- وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
اِذَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي اَخْدَانٍ
وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ● المائدة

(226) «...Namuskâr, zinaya sapmamış ve gizli dostlar da edinmemiş (insanlar) halinde (yaşamanız şartiyle) mü'minlerden hür ve iffetli kadınlarla kendilerine sizden evvel kitap verilenlerden yine hür ve iffetli kadınlar dahi, siz onların mehirlerini ver (ip nikah ed) ince (size helaldır). Kim imanı tanımayıp kâfir olursa her halde bütün yaptığı boşuna gitmiştir. Ve o, ahiretde en çok ziyana uğrayanlardandır.» (Maide : 5)

Kur'ân, hür bir kadınla evlenme masrafını bulamayan bir erkeğin cariye ile evlenmesini mübah kılmıştır.

٢٢٧- وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ
مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ
بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ ۞ النساء : ٢٥

(227) «Sizden kim hür ve müslüman kadınları nikahla alacak bir bolluğa güç yetiştiremezse o halde sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın). Allah sizin imanınızı çok iyi bilendir. Kiminiz kiminizden (haasıl olmuşsunuz) dur. O halde — fuhuşda bulunmayan, gizli dostlar da edinmeyen namuslu kadınlar olmak üzere — onları, sahiplerinin izni ile, kendinize nikahlayın. Ücretlerini (mehirlerini) de güzellikle onlara verin...» (Nisa : 25)

Sünnet, evlenme akdinin icrası için bazı kayıtlar koymuştur. Kur'ân da erkeğin evleneceği kadına mehir ödemek yükümlülüğünü vazeylemiştir.

٢٢٨- وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ
مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ
عَلِيمًا حَكِيمًا ۞ النساء (آية : ٢٤)

(228) «...Onlardan maadası ise — namuskâr ve zinaya sapmamış (insanlar) halinde (yaşamanız şartıyle) mallarınızla (mehir vermek veya satın almak sûretiyle) ara (yıp nikâhla) manız için — size helâl edildi. O halde onlardan hangisi ile kayıtlandı iseniz ücretlerini takdir edildiği veçhile verin. O mehrin miktarını tayin ettikten sonra aranızda gönül hoşluğu ile uyuştuğunuz şey (miktar) hakkında üstünüze bir vebal yoktur. Şüphesiz ki Allah hakkıyle bilicidir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir.» (Nisa : 24)

Kur'ân, erkeğe nisbeten kadının mevkiini aşağıdaki âyetlerde kısmen açıklamıştır :

٢٢٩- وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۝ البقرة ٢٢٨

(229) «...Erkeklerin meşrû sûrette kadınlar üzerindeki (hakları) gibi kadınların da onlar üzerinde (hakları) vardır. (Yalnız) erkekler onlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye mâlikdirler...» (Bakara : 228)

٢٣٠- الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا
مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي
تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ
فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ۝ النساء ٣٤

(230) «Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. O sebeple ki Allah onlardan kimini (erkekleri) kiminden (kadınlardan) üstün kılmıştır. Bir de (erkekler onları) mallarından infak etmektedirler. İyi kadınlar itaatlı olanlardır. Allah kendi (hak) larını nasıl koruduysa onlar da öylece göze görülmeyeni koruyanlardır. Şerlerinden, serkeşliklerinden yıldığınız kadınlara gelince: Onlara (evvela) öğüt verin, (vazgeçmezlerse) kendilerini yataklar (ın) da yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) döğün. Size itaat ederlerse aleyhlerinde bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir. Çok büyüktür.» (Nisa : 34)

٢٣١- وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ۝ وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ
النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ۝ النساء ، ١٢٩- ١٢٨ هـ

(231) «Eğer bir kadın, kocasının uzaklaşmasından (yatağını terketmesinden, nafakasında ihmal göstermesinden), yahut (her hangi bir suretle kendisinden) yüz çevirmesinden endişe ederse sulh ile aralarını dü-

zeltmekde ikisine de vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır. Zaten nefislerde kıskançlık hazırlanmıştır. Eğer iyi geçinir, (kadınlara cefadan) sakınırsanız şüphesiz ki Allah yapacağınız her şeyden tamamen haberdardır.

Kadınlar arasında adalet (ve müsâvâtı tatbik) etmenize ne kadar hırs gösterseniz, asla güç yetiştiremezsiniz. Bâri (birine) büsbütün meyledip-de ötekini (ne dul, ne kocalı bir durumda) askılı gibi bırakmayın. Eğer (nefsinizi) islah eder, (haksızlıktan) sakınırsanız şüphe yok ki Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (Nisa: 128 - 129)

Kur'ân, hukuk bakımından erkek ile kadın arasında eşitlik prensibini vazetmekle beraber âile ocağında erkeği reis kılmıştır. Bunun yanında onun âile efradına, özellikle eşine iyilik etmesini defalarca emrettiği gibi sünnet de buna geniş yer vermiştir.

B O Ş A M A

Kur'ân, evlenme nizamını kurduğu gibi, boşama nizamını da getirmiştir. Boşama işini bazı kayıtlara bağlayarak evlenme akdini, âni tepkilerin hücumuna maruz bırakmamıştır. Böylece kurulan âile ocağının devamını te'minat altına almıştır. Âni kararlarla yuva bozmayı frenlemiştir. Şöyle ki :

I) Eşine karşı nefret duymaya başlayan erkeğin, vicdanına müracaatla eşinin iyi yönlerini hatırlaması istenmektedir.

٢٣٢- وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا
وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿النساء: ١٩﴾

(232) «...Onlarla (kadınlarınızla) iyi geçinin. Eğer kendilerinden hoşlanmadınızsa olabilir ki bir şeyi sizin hoşunuza gitmez de Allah onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur.» (Nisa': 19)

Aşağıdaki hadîs de aynı meâldedir :

١٧- لَا يَفْرَكْ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخَرَ

«Mü'min bir erkek mü'min bir kadına buğz etmemelidir. Eğer onun bir huyundan hoşlanmazsa diğer bir huyundan memnun olacaktır.» ([17])

Kur'ân, erkeğe bu tavsiyelerde bulunduğu gibi, uzlaşma talebine kadını da teşvik etmiştir.

---

(17) Sahih-i Müslim, Cüz: 4, Sh: 178, İst. h. 1330.

٢٣٣- وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِن بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ ﴿ النساء، ١٢٨ ﴾

(233) «Eğer bir kadın, kocasının uzaklaşmasından (yatağını terk etmesinden, nafakasında ihmal göstermesinden), yahut (her hangi bir sûretle kendisinden) yüz çevirmesinden endişe ederse sulh ile aralarını düzeltmekte ikisinede vebal yoktur. Sulh daha hayırlıdır...» (Nisa: 128)

II) Kur'ân, karı koca arasında geçimsizlik ve huzursuzluk korkusu halinde tarafları temsil edecek iki hakemin tayinini emretmiştir.

٢٣٤- وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا
إِن يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ۝ النساء ٣٥

(234) «(Eğer karı ile kocanın) aralarının açılmasından endişeye düşerseniz o vakit (kendilerine) erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarında (ki dargınlık yerine geçime), onları (uyuşmaya) muvaffak buyurur. Şüphesiz ki Allah hakkıyle bilicidir, (her şey'in künhünden) haberdardır.» (Nisa: 35)

Âyetteki hitap bütün mü'minlere tevcih edilmiştir. Bu emrin infazı devletin yetkili kıldığı ülûl-emr'in görevidir.

III) Kur'ân, bir ve ikinci maddede öngürülen emirler uygulandığı halde geçimsizliğin önlenememesi ve başka çare kalmaması halinde yapılacak şeyin, kadının aybaşı âdetinden temiz olduğu süre içerisinde ve henüz cinsî münasebetde bulunmadan boşama işinin yapılmasını emretmiştir. ([18])

---

(18) Bilindiği gibi kadının boşanması halinde başka bir erkekle hemen evlenmesi yasaktır. Onun «İddet» denilen bir bekleme süresi vardır. İddet çeşitlidir. Bu madde ile ilgili olan çeşidi açıklayalım.

İddet: Aybaşı âdeti gören kadının boşanması halinde üç tam temizlik süresidri. Bu nedenle temiz iken kocası ile cinsî teması vukubulduktan sonra boşanırsa o temizlik, İddetinin başlangıcı olamaz. Onu takip eden aybaşı âdetinden çıktığı temizlik, İddet başlangıcı sayılır. Kadının iddetinin uzamaması ve mağdur edilmemesi için boşama işinin temas olmamış bir temizlik halinde yapılması emredilmiştir. H. H.

٢٣٥- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ
وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ ۚ الطلاق : ١

(235) «Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit iddetlerine doğru boşayın. O iddeti de sayın. Rabbiniz olan Allah'dan korkun...» Talâk : 1)

Resûlüllah (S.A.) bu emrin hilâfına âilesini boşayan Hz. Ömer'in oğlunu (Abdullah) kınayarak karısına dönmesini ve bilâhare dilediği takdirde Kur'ân emrine uygun olarak boşama yoluna gidebileceğini emretti.

IV) Kur'ân, boşanan kadının iddet süresince kocası tarafından temin edilecek evde kalmasını emreder. Zira, çıkmasını gerektiren bir durum olmadıkça evlilik hâli bir bakıma devam eder.

٢٣٦- لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي
لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ أَمْرًا ـه الطلاق آيت : ١ ـه

(236) «...Onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Meğer ki apaçık bir kötülük (meydana) getirmiş olsunlar. Bunlar Allah'ın hudûdudur. Kim Allah'ın hudûdunu (çiğneyip) aşarsa muhakkak ki kendisine yazık etmiş olur. Bilmezsin, olur ki Allah bunun arkasından bir iş peyda ediverir.» (Talâk : 1)

V) Kur'ân, boşanan kadının iddeti sona erince kocasını ona dönmek veya fiilen ve kesin olarak ondan ayrılmak hususunda serbest kılmıştır. Ancak bu iki durumdan birisini iki şahid huzurunda seçmesini emretmiştir.

٢٣٧- فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ ـه الطلاق : ٢ ـه

(237) «Sonra (o kadınlar) müddetlerini doldur (mıya yaklaş) dıkları zaman onları ya güzellikle tutun, yahud güzellikle kendilerinden ayrılın ve içinizden adalet sahibi iki kişiyi de şâhid yapın...» (Talâk : 2)

Kur'ân, kadının henüz iddeti bitmemiş iken kocasının dilerse ona dönebileceğini hükme bağlamakla bir bakıma nikâhın henüz devam ettiğine işaret eder. Dolayısıyle iddet bitmedikçe kadının başkasıyle evlenmesini yasaklar.

٢٣٨ـ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا ● البقرة ٢٢٨

(238) «...Kocaları bu bekleme müddeti içinde barışmak isterlerse onları geri almaya (herkesten) çok lâyıkdırlar...» (Bakara : 228)

VI) Kur'ân, iddet denilen bekleme süresini emreder. İddet çeşitlidir. Aybaşı âdetini gören kadının iddeti üç tam temizlik halidir.

٢٣٩ـ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ● البقرة : ٢٢٨ ●

(239) «Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler)...» (Bakara : 228)

Aybaşı âdetinden kesilmiş olan kadın ile âdet görme çağına erişmemiş olan kadının iddet süresi üç aydır.

٢٤٠ـ وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ
وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ ● الطلاق (آية ٤) ●

(240) «Kadınlarınız içinden artık âdetten kesilmiş olanlarla henüz âdetini görmemiş bulunanlar (ın iddetlerin) de, eğer şüphe ederseniz, onların iddeti üç aydır...» (Talâk : 4)

Hamile kadınların iddeti ise; doğum yapmasıdır.

٢٤١ـ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ ● الطلاق ٤

(241) «...Yüklü kadınların iddetleri ise yüklerini vaz'etmeleri (le biter).» (Talâk : 4)

Evlendikten sonra henüz cinsî münasebet vuku bulmadan önce boşanan kadın iddetten muaf tutulmuştur.

٢٤٢- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ
قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ
وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ● اَلْأَحْزَاب : ٤٩

(242) «Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da sonra, kendilerine dokunmadan, onları boşadığınız zaman sizin için üzerlerinize sayacağınız bir iddet yoktur. O sûretde onları faidelendirip kendilerini güzel bir şekilde salıverin.» (Ahzâb : 49)

Kur'ân, erkeğin boşadığı âilesine iddeti süresince şefkatli davranmasını emreder.

٢٤٣- أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ
لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ
حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ
وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى ● لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ
قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا
آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ● اَلطَّلَاق آيَت : ٦-٧

(243) «(Boşanan) o kadınları, gücünüzün yettiği kadar, ikaamet ettiğiniz yerin bir kısmında oturtun. (Evleri) başlarına dar etmek (onları çıkmaya mecbur kılmak) için kendilerine zarar yapmayın. Eğer onlar yüklü iseler yüklerini koyuncaya kadar nafakalarını verin. Eğer (kendilerinden olan evlatlarınızı) sizin faidenize emzirirlerse onlara ücretlerini verin. Aranızda (bu hususta) güzelce müşavere edin. Eğer güçlüğe uğrarsanız o halde (çocuğu) onun (hesabına) bir başka (kadın) emzirecektir.

(Haali, vakti) geniş olan, nafakayı genişliğine göre versin. Rızkı kendisine daraltılmış olan (fakir) de nafakayı Allah'ın ona verdiğinden versin. Allah hiç bir nefse, ona verdiğinden başkasını yüklemez. Allah, güçlüğün arkasından kolaylık ihsan eder.» (Talâk : 6 - 7)

VII) Kur'ân, nikâh akdinde mehri belirtilmeyen ve zifaf olmadan boşanan kadına teselli vesilesi olmak üzere gerekli yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının

giderilmesini dinî bir görev olarak ve ödenmesi gerekli bir hak mahiyetinde kocasına yüklemiştir.

٢٤٤- لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ۝ البقرة ٢٣٦

(244) «Kendileriyle temas etmediğiniz, yahut kendilerine bir mehir ta'yin eylemediğiniz kadınları boşamışsanız (bunda) üzerinize vebal yoktur. Onları — zengin olan (ınız) kudretince, darda bulunan (ınız) da haalince (olmak üzere) — maruf bir faide ile faidelendiriniz. Bu, iyilik etmek şiârında bulunanların üzerine bir borçtur.» (Bakara : 236)

٢٤٥- فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ۝ الاحزاب: ٤٩

(245) «...O sûretde onları faidelendirip kendilerini güzel bir şekilde salıverin.» (Ahzab : 49)

Ayrıca boşanan kadınlara her durumda yardım edilmesi aşağıda yazılı âyetle istenmektedir :

٢٤٦- وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۝ البقرة: ٢٤١

(246) «Boşanan kadınların da meşrû sûrette faydalanmaları haklarıdır ki bu, Allah'dan korkanlar için bir vazifedir.» (Bakara : 241)

Kur'ân, nikâh akdinde mehri tesbit edilmiş olan kadın dühulden önce boşanırsa mehrin yarısının ödenmesini kocasına farz kılmıştır.

٢٤٧- وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

(247) «Eğer siz onları kendilerine temas etmeden önce boşar, fakat daha evvelden onlara bir mehir tayin etmiş bulunursanız, o halde tayin et-

tiğiniz (o mehr) in yarısı onlarındır. Meğer ki kendileri vazgeçmiş olsunlar, yahut nikah düğümü elinde bulunan kimse bağış yapmış olsun. (Ey erkekler) sizin bağışlamanız takvaaya daha yakındır. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyle görücüdür.» (Bakara : 237)

VIII) Kur'ân, zevcin karısına vermiş olduğu bir malı boşama olayından sonra geri almasını yasaklamıştır.

٢٤٨- وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا
فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا • وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ
وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا • النساء : ٢٠-٢١

(248) «Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz öbürüne yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın. (Kendisine hem) bir iftira ve açık bir günah (yükler, hem) alır mısınız onu?. Onu nasıl alırsınız ki birbirinize karılıp katıldınız. Onlar sizden kuvvetli te'minat da aldılar.» (Nisa : 20 - 21)

Ancak Kur'ân, karı koca, evliliğin gerektirdiği dinî yükümlülüklere göre hareket edemiyecekleri korkusu içinde oldukları ve ayrılma zarureti duydukları zaman koca, karısından alacağı bir mal karşılığında boşayabilir hükmünü getirmiştir.

٢٤٩- وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا
حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا
افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ
هُمُ الظَّالِمُونَ ـه البقرة : ٢٢٩ ـه

(249) «... (Ey zevcler) onlara (kadınlara) verdiğiniz bir şey'i (mehri geri) almanız size helal olmaz. Meğer ki erkekle kadın Allah'ın sınırlarını (evlilik haklarını) ayakta tutanuyacaklarından korkmuş (ümitlerini kesmiş) olsunlar. Eğer bu sûretle siz de onları (zevc ve zevcenin), Allah'ın sınırlarını hakkıyle muhafaza ve îfâ edemiyeceklerinden korkarsanız o halde (kadının serbest boşanması için) fidye vermesinde (hakkından vazgeçmesinde de) ikisi üzerinde de vebal yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır.

Onları (çiğneyip) geçmeyin. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zaalimlerin tâ kendileridir.» (Bakara : 229)

IX) Kur'ân, boşamanın tedricî olmasını öngördüğünden ve bir anda âile hayatının yıkılmasını uygun görmediğinden aralıklı olarak birer talâk ile boşamanın daha uygun olacağını belirtmiş ve bu nedenle talâk sayısını üçe çıkarmıştır.

٢٥٠- اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ ۝ البقرة، ٢٢٩

(250) «Boşama iki defadır. (Ondan sonrası) ya iyilikle tutmak, ya güzellikle salmaktır...» (Bakara : 229)

İkinci defa boşama yemini yaptıktan sonra bir defa daha boşama yemini yapan erkeğe âilesi haram kılınarak tamamen boşanmış sayılır. Artık ikisi de kendilerine başka hayat arkadaşlarını arayabilirler.

Boşanan kadın başka bir erkekle evlendikten sonra şayet ikinci kocası ile aralarında çıkan bazı sebepler nedeniyle kocası tarafından yukarıdaki usule göre boşanırsa ilk kocası ile evlenmesi yasaklanmamıştır.

٢٥١- فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ
اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿البقرة آية : ٢٣﴾

(251) «Yine erkek, zevcesini (üçüncü defa olarak) boşarsa ondan sonra kadın kendinden başka bir ere nikahlanıp varıncaya kadar ona (o birinci zevcine) helal olmaz. Bununla beraber, eğer bu (yeni) koca da onu boşar da onlar (birinci zevc ile aynı zevce) Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını (tatbik edeceklerini) zannederlerse (iddet bittikten sonra) tekrar birbirine dönmelerinde (evlenmelerinde) her ikisi hakkında da vebal yoktur. Bunlar bilir, anlar bir kavm için Allah'ın açıkladığı sınırlardır.» (Bakara : 230)

Sahih-i Müslim'de (4. Cüz, 183. S. İst. h. 1331 baskılı) İbn-i Abbas'tan rivayet edilen bir Hadîs'e göre Hz. Ömer'in hilâfetinin ikinci yılına kadar 3 talâk yemini ile bir talâk düşerdi. Hz. Ömer, halkın bu imkânı iyi değerlendirmemesi üzerine bu yeminle 3 talâkın düşeceğine hükmetti. (Hz. Ali ve Ebu Musa hariç diğer sahabîlerin bu hükümde müttefik oldukları rivayet edilir.

Boşamanın tedricî olması ise üç talâkın birden olmayıp aralıklı zamanlarda yemine konu edilmek suretiyle yapılmasıdır ki, bu boşama şeklinin iki

tarafın yararına olduğu malûmdur. Bu şekilde olmayıp da üç talâkla yemin etmek halinde bu faydalara imkân kalmadığından böyle bir yeminin yalnız bir talâk hükmünde kabul edilmiş olduğu kanaatindeyim. [19]

Kur'ân, cahiliyet devrinde muteber olan karı-koca ayrılma çeşitlerini zikrederek getirmiş olduğu nizamı beyan eder.

a) Îlâ : Erkeğin karısına yanaşmamaya ait yaptığı yemin :

٢٥٢- لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاؤُ فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ البقرة : ٢٢٦-٢٢٧

(252) «Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (o müddet içinde kefaret yaparak zevcelerine) dönerlerse şüphe yok ki Allah cidden yarlığayıcı hakkıyle esirgeyicidir.»

«Eğer (o sûretle yemin edenler ric'at etmeyip de kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Şüphesiz Allah (onların sözlerini) hakkıyle işidici(niyetlerini) gerçekten bilicidir.» (Bakara : 226 - 227)

Böyle bir kimseye tanınan en çok süreyi tesbit eden âyet, bu süre zarfında yeminini bozması halinde bundan dolayı işlediği günahın affedileceğini açıklar :

٢٥٣- وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ
بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ۝ البقرة : ٢٢٤-٢٢٥

(253) «Allah'ı, yeminlerinizden dolayı iyilik etmenize, (fenalıktan) sakınmanıza, insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah (her şeyi) hakkıyle işidici, kemaliyle bilicidir.»

«Allah, sizi yeminlerinizdeki «lağv» dan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalplerinizin azmettiği yeminler yüzünden muahaze eder. Allah

---

(19) Bu hadîsin sıhhati, izâhı ve taşıdığı şer'î hükmün değeri, konusu geniş tafsilât isteyen bir konudur. Ancak şunu belirtelim ki, bir adamın ailesine hitaben : «Sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun» şeklindeki yemin ile bir talâk veya üç talâkın vukuu fıkıhçılara göre muhtemeldir. Fakat, «Üç talâk ile sen boşsun» ve benzeri yeminler ile üç talâkın vukubulduğu icma' ve dört mezhebin ittifakiyle sabittir. Bu konuda fıkıh kitaplarında geniş malûmat vardır. Arapçaya vukufu olmayanlar, merhum Ö. Nasuhi Bilmen'in Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhıyye Kamusu adlı eserinin 2. Cild, Sh : 204, 1968 baskısına müracaat edebilirler. H. H.

çok yarlığayıcıdır, halîmdir (kullarının günahı sebebiyle rızıklarını da kesici değildir.)» (Bakara : 224 - 225)

b) ZİHÂR : Araplarda kadınların kocalarına haram kılınmasının çeşitlerinden birisi de erkeğin karısına hitaben : «Senin sırtın annemin sırtı gibidir» ve benzeri sözlerle karısını haram kılmak idi ki, buna zihâr denir. Bu konuda aşağıdaki âyetler inmiştir :

٢٥٤- قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ
تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ۝ اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ
اُمَّهَاتِهِمْ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ
الْقَوْلِ وَزُورًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ۝ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ
ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ۝ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ
اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ۝ المجادلة: ٤-٣-١

(254) «(Habibim) zevci hakkında seninle direşip duran, (nihayet halinden) Allah'a da şikâyet etmekte olan (kadın) ın sözünü (umulduğu vechiyle) Allah dinlemiştir. Allah sizin konuşmanızı (zaten) işitiyordu. Çünkü Allah hakkıyle işitici, kemaliyle görücüdür.

İçinizden «Zihâr» yapagelenlerin karıları onların anaları değildir. Anaları kendilerini doğuranlardan başkası değildir. Şüphe yok ki onlar herhalde çirkin ve yalan bir laf söylüyorlar. Muhakkak Allah çok bağışlayıcı, çok yarlığayıcıdır.»

«Kadınlardan zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra dediklerini geri alacaklar (için), bir birleriyle temas etmezden evvel, bir köle azad etmek (lâzımdır). İşte size bununla öğüt veriliyor. Allah, ne yaparsanız, hakkıyle haberdardır. Fakat kim (bunu) bulamazsa, (yine) birbiriyle temas etmezden evvel, fasılasız iki ay oruç (tutsun). Buna da güç yetiremezse altmış yoksul (doyursun). (Kefâretdeki) bu (hafifletme) Allah'a ve Peygamberine iman (da sebât) etmekte olduğunuz içindir. Bu (hükümler) Aallah'ın

(tayin ettiği) hadlerdir. (Bunları kabul etmeyen) kâfirler için ise elem verici azab vardır.» (Mücadile: 1-2-3-4)

Yukarıda kısaca meâllerini beyan ettiğimiz âyetler tetkik edildiği ve gerçek manada riayet edildiği takdirde her yönü ile hayırlı olduğu görülür. Zira diğer dinlerde ve cahiliyet devri âdetlerinde görülen ifrat ve tefrite yer verilmemiştir. Başka bir deyimle aşırı geçimsizlik ve şiddetli nefret olduğu zaman karı kocanın hayat arkadaşlığına devam mecburiyeti getirmediği gibi, boşanmayı ulu orta, kolay ve tazminatsız bırakmamıştır.

KOCASI ÖLEN KADININ İDDET DURUMU:

٢٥٥- وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا
إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ
مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿البقرة آية: ٢٤٠﴾

(255) — »Sizden zevceler (ini geride) bırakıp ölecek olanlar eşlerinin (kendi evlerinden) çıkarılmıyarak yılına kadar faidelenmesini (bakılmasını) vasıyyet (etsinler). Bunun üzerine onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşrû işlerden dolayı size mesuliyet yoktur. Allah (emr-ü nehyine muhalefet ve ilâhî hududunu tecavüz edenlerden intikam almakta) mutlak gaalibtir, (Teşride ve hükümleri açıklamada da) yüce hikmet sahibidir.» (Bakara: 240)

Müfessirlerin beyanına göre İslâmiyetin ilk sıralarında kocası ölen kadının iddet durumu ve kocasının malından istihkakı yukarıda yazılı âyetin hükmü ile tesbit edilmiştir. Ölen erkeklerin terekesinden dul kalan âilesinin bir senelik yiyecek, giyecek ve mesken masrafı ödenirdi. Böylece bir yıllık iddet denilen bekleme süresi konmuştu. Kadının aldığı masraftan başka miras hakkını haiz değildi. Bilâhare mirasla ilgili inen âyetle bu durumdaki kadın mirasdan belirli bir pay sahibi kılındı. (1/4, 1/8) Dolayısıyle yukarıda hükme bağlanmış olan bir senelik masraf yükümlülüğü kaldırılmış oldu. Diğer taraftan onun iddet süresi aşağıda yazılı âyetle bir yıldan dört ay on güne indirildi:

٢٥٦- وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ
أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ
فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿البقرة: ٢٣٤﴾

256) «İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler. İşte bu müddeti bitirdikleri zaman artık onların kendileri hakkında meşrû vechile yaptıkları şeyden dolayı size günah yoktur. Allah ne işlerseniz (hepsinden) hakkıyle haberdardır.» (Bakara : 234)

Kur'ân, kocasının ölümü dolayısıyle iddetde olan bir kadına herhangi bir erkeğin açıkça talip olmasını yasaklamıştır. Ancak îmâ yollu istekli olmakda bir beis görmemiştir.

٢٥٧ـ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي
أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ
تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ
أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿ الْبَقَرَةُ آيَت : ٢٣٥ ﴾

(257) «(Vefat iddetini bekleyen) kadınları nikahla isteyeceğinizi çıtlatmanızda, yahut böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda üzerinize bir vebal yoktur. Allah bilmiştir ki siz onları mutlaka hatırlayacaksınız. Ancak kendileriyle gizlice va'dleşmeyin. (Çıtlatma sûretinde) meşrû bir söz söylemeniz ise başka. (Farz olan iddet), sonunu buluncaya kadar da nikah bağını bağlamaya azmetmeyin ve bilin ki Allah kalplerinizde olanı muhakkak biliyor. Artık ondan sakının ve yine bilin ki şüphesiz Allah çok yarlığayıcıdır, gerçek hilm sahibidir. (Cezada acele edici değildir.)» (Bakara : 235)

Kur'ân, boşanan bir annenin emzikli çocuğunu emzirmesini istemiştir.

٢٥٨ـ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ
وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا
وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ
مِثْلُ ذَٰلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ

عليهما وإن أردتم أن تسترضعوا أولادكم فلا جناح عليكم
إذا سلمتم ما آتيتم بالمعروف واتقوا الله واعلموا أن الله
بما تعملون بصير ۝ البقرة ٢٣٣

(258) «Anneler çocuklarını iki bütün yıl emzirirler (bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyen (ler) içindir. Onların (annelerin) maruf vech ile yiyeceği, giyeceği; çocuk kendisinin olan (babaya) âiddir. Kimse takatından ziyadesiyle mükellef tutulmaz. Ne bir anne çocuğu yüzünden, ne de bir çocuk kendisinin olan (bir baba) çocuğu sebebi ile zarara sokulmasın. Mirascıya düşen (vazife) de bunun gibidir. Eğer (ana ve baba) aralarında rıza ve müşâvere ile (bil'ittifak çocuğu iki sene dolmadan) memeden kesmeyi arzu ederlerse ikisinin üzerine de vehal yoktur. Çocuklarınızı (başkalarına) emzirtmek isterseniz meşrû sûretde verdiğiniz (emzirme ücretin)i teslim etmek (ödemek) şartıyle yine uhdenize vebal yoktur. Allah'dan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyle görendir.» (Bakara : 233)

AİLE NİZAMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR :

I) Yetimlere ve mallarına nezaret edenlere ait tavsiyeler :

٢٥٩ـ ويسئلونك عن اليتامى قل إصلاح لهم خير وإن تخالطوهم فإخوانكم
والله يعلم المفسد من المصلح ولو شاء الله لأعنتكم إن الله عزيز حكيم ۝ البقرة ٢٢٠

(259) «...Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki : «Onları yarar ve iyi bir hale getirmek hayırlıdır. Şayet kendileriyle bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, (yetimlerin) salâhına çalışanlarla (onların mal ve haalinde) fesâd ve fenâlık yapanları bilir. Eğer Allah dileseydi sizi muhakkak zahmete sokardı. Şüphesiz Allah mutlak gaalibtir, Tam hüküm ve Hikmet sahibidir.» (Bakara : 220)

٢٦٠ـ وآتوا اليتامى أموالهم ولا تتبدلوا الخبيث بالطيب ولا تأكلوا أموالهم
إلى أموالكم إنه كان حوبا كبيرا ۝ النساء : ٢

(260) «Yetimlere (rüşdüne gelince) mallarını verin. Temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza (katarak) yemeyin. Çünkü bu, muhakkak büyük bir günahdır.» (Nisa : 2)

٢٦١- وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا
فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ
كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَاِذَا دَفَعْتُمْ
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا ۝ النساء: ٦

(261) «Yetimleri nikah (çağın)a erdikleri zamana kadar (gözetip) deneyin. O vakit kendilerinde bir akıl ve salâh gördünüz mü mallarını onlara teslim edin. Büyüyecekler (de ellerine alacaklar) diye bunları israf ile tez elden yemeyin. (Velilerden) kim zengin ise (yetimin malını yemeye tenezzül etmesin) kaçınsın. Kim de fakir ise o halde örfe göre (bir şey) yesin. Artık onlara mallarını teslim ettiğiniz vakit karşılarında bir şahit bulundurun. Tam bir hesap sorucu olmak bakımından ise Allah yeter.» (Nisa : 6)

٢٦٢- وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا
اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ۝ اِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْيَتَامٰى ظُلْمًا اِنَّمَا
يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ۝ النساء: ٩-١٠

(262) «Arkalarında aciz ve küçük evlatlar bıraktıkları takdirde onlara karşı (halleri ne olacak diye düşünüp) endişe edenler, (himayeleri altındaki yetimler ve diğer mirasçılar hakkında da aynı hissi taşımaktan) saygı ile korksun(lar), Allah'dan sakınsınlar, (gerek vasîler, gerek onların nezdinde bulunanlar hatıra gönüle bakmıyarak) sözü dosdoğru söylesinler.»

«Gerçek, yetimlerin mallarını haksız (ve haram) olarak yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşte (Cehenneme) gireceklerdir.» (Nisa : 9 - 10)

II — VASİYYET :

٢٦٣- كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ
عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا
فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ الْبَقَرَة ١٨٠-١٨١-١٨٢

(263) **«Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit — eğer mal bırakacaksa — anaya, babaya, yakın akrabaya meşrû bir sûrette vasıyyette bulunmak takvâ sahipleri üzerinde bir hak olarak farzedildi.»**

«Artık kim bunu (ölünün bu vasiyyetini) işittikten sonra onu tebdil ederse her halde vebâli onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz ki Allah hakkıyle işitici, kemaliyle bilicidir.»

«Bununla beraber, kim vasiyyet edenin haksızlığa meylinden, yahut günaha gireceğinden endişe edip de (alâkalıların) aralarını bulursa ona da hiç bir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah çok yarlığayıcı, hakkıyle esirgeyicidir.» (Bakara : 180 - 181 - 182)

Sünnet de vasiyyete ait önemi te'kid etmiştir.

١٨- مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُرِيدُ أَنْ يُوصِيَ فِيهِ يَبِيتُ لَيْلَةً
إِلَّا وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ

«Malının bir kısmını vasiyyet etmek isteyen müslüman, şahitler huzurunda vasiyyetini yapmadıkça gecelememelidir.» (18)

III — Başkasının evine girmek için izin isteme âdabı :

(18) Camiü-s-Sağîr, Cild 2, S. 301, İstanbul 1286 h.

٢٦٤ـ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا
عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا
تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ۝ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا
مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ۝ النُّور : ٢٧-٢٨-٢٩

(264/A) «Ey iman edenler, kendi (ev ve) odalarınızdan başka (evlere ve) odalara sahipleriyle alışkanlık peyda etmeden ve selâm da vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha hayırlıdır. Olur ki iyice düşünür (hikmetini idrak eder) siniz.»

«Eğer orada bir kimse bulmazsanız size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Şayet size «Geri dönün» denilirse dönüp gidin. Bu, sizin için daha temiz (bir hareket) dir. Allah ne yaparsanız hakkıyle bilendir.»

«Meskûn olmayan, içerisinde sizin için bir menfaat (ve alâka) bulunan (ev ve) odalara girmenizde size bir vebâl yoktur. Açıklayacağınızı da gizliyeceğinizi de Allah bilir.» (Nur : 27 - 28 - 29)

٢٦٤ب ـ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا
الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ
الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ
جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ النور : ٥٨-٥٩

(264/B) «Ey iman edenler, sağ elinizin mâlik olduğu (köle ve cariyeleri), bir de sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş (küçük) ler (şu) üç vakitde, sabah namazından önce, öğle sıcağından elbisenizi çıkara-

cağınız zaman, bir de yatsı namazından sonra (odanıza girecek olurlarsa) sizden izin istesin (ler). (Bu) üç (vakit) sizin için avret (ve halvet vakitleri) dir. Bunlardan sonra ise birbirinizi dolaşmanızda ne sizin üzerinize, ne onların üzerine bir vebal yoktur. Allah, âyetleri size böylece açıklar. Allah (her şeyi) hakkıyle bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.»

«Sizden olan (hür) çocuklar bülûğ çağına ulaştığı zaman kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi izin istesinler. Allah size âyetlerini böylece beyan eder. Allah (her şeyi) hakkıyle bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir.» (Nur : 58 - 59)

٢٦٥- فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً

(265) «...(Şu kadar ki) evlere girdiğiniz vakit Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir sağlık (dilemiş) olmak üzere kendinize selâm verin...» (Nur : 61)

Peyğamberin hâneleri hakkında özel âyet :

٢٦٦- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ
غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنٰيهُ وَلٰكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا
مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللّٰهُ
لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ ۝ الْأَحْزَاب اٰيَت : ٥٣ ط

(266) «Ey iman edenler, (bundan sonra) Peygamberin evlerine — yemeğe davet olunmaksızın, vaktına (de) bakmaksızın — girmeyin. Fakat davet olunduğunuz zaman girin. Yemeği yediğiniz zaman dağılın. Söz söylemek veya sohbet etmek için de (izinsiz) girmeyin. Çünkü bu, Peygambere ezâ vermekte, o sizden utanmaktadır. Allah ise hak (kı açıklamak) dan çekinmez...» (Ahzâb : 53)

IV — Örtünme adâbı iki çeşittir :

a) Kadının kendi giyinişi, süslenişi, erkeğe bakması ve erkeğin ona bakmasıyla ilgili örtünme :

٢٦٧- قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى
لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ۝ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ
وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ
بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ
أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي
إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ
أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا
عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ
مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝

(267) «Mü'min erkeklere söyle: gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu, kendileri için çok temiz (bir hareket) tir. Şüphesiz ki Allah, (kullarının ne) yapacaklarından hakkıyle haberdardır.

Mü'min kadınlara da söyle: gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Zînetlerini açmasınlar. Bunlardan görünen kısmı müstesnü. Baş örtülerini yakalarının üstünü (kapayacak sûrette) koysunlar. Zînet (mahel) lerini kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi biraderlerinden, yahut kendi biraderlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut kendi ellerindeki memlûkelerden, yahut erkeklerden yana ihtiyacı olmayan (yani erkeklikten kalmış bulunan) hizmetçilerden, yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizleyecekleri zînetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar. Hepiniz Allah'a tevbe edin, ey mü'minler. Tâ ki korktuğunuzdan emin, umduğunuza nail olasınız.» (Nur: 30 - 31)

٢٦٨- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ
جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ۝ احزاب ٥٩

(268) «Ey Peygamber, zevcelerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına dış elbiselerinden üstlerine giymelerini söyle. Bu, onların tanınıp ezâ edilmemelerine daha uygundur. Allah çok yarlığayıcıdır, çok esirgeyicidir.» (Ahzâb : 59)

٢٦٩- وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ
يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ ● النور : ٦٠ ●

(269) «Kadınlardan hayızdan, evlatdan kesilmiş, artık nikaha ümitleri kalmamış (olan ihtiyarlara gelince; gizli) zînet (mahalleri) ni erkeklere göstermemeleri şartiyle (dış) rubalarını bırakmalarında onlar için bir günah yoktur. (Bununla beraber bundan da) sakınmaları (ve örtünmeleri) kendileri için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyle işiden, hakkıyle bilendir.» (Nur : 60)

b) Kadının ev dışındaki örtünmesi hususunda Peyğamberin hanımlarına hitab edilen âyetler :

٢٧٠- وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى ● احزاب ٣٣

(270) «(Vakaar ile) evlerinizde oturun. Evvelki cahiliyyet (devri kadınlarının kırıla döküle, süslerini göstere göstere) yürüyüşü gibi yürümeyin...» (Ahzâb : 33)

٢٧١- وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَٰلِكُمْ
أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا
أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ● احزاب ٥٣

(271) «... Bir de onun zevcelerinden lüzumlu bir şey istediğiniz vakit perde ardından isteyin onlardan. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem onların kalpleri için daha temizdir. Sizin, Allah'ın Peygamberine ezâ vermeniz (doğru) olmadı (ğı gibi) kendinden sonra zevcelerini nikahla almanız da ebedî (caiz) değildir. Bu, Allah nezdinde çok büyük (bir günah) dır.»

MİRAS NİZAMI

Araplar, İslâm'dan önceki devirlerde kendilerine göre bir mîras usulünü tanırlardı. Bu usule göre yalnız ölenin en yakın akrabası mirascı olurdu. O varken, terekeden başka akrabasına hiç bir şey verilmezdi. Ölenin oğlu birinci derecede yakını sayılırdı. Ölenin erkek çocukları varken miras hakkı onlara münhasır idi. Çünkü, kılıç kuşanan, savaş elbisesini giyen ve ölüye yardım eden ancak bunlar görünürdü. Ölünün kızları dahi hisse alamazdı. Ölünün erkek çocuklarından sonra, sırayla babası, yoksa erkek kardeşi, o da yoksa amcası mirascı kabul edilirdi.

İslâm geldiği zaman akrabalık bağı yanında Müslüman olmak ve hicret etmiş olmak esasını getirmiş idi. Bu kanunla Mekke'den hicret etmiş Müslümanlar ile yakınlarından Müslüman olmayan veya Müslüman olduğu halde hicrete katılmamış olanlar arasındaki yakınlık bağı miras yönünden kopmuş sayılırdı. Çünkü, İslâm ümmetinin oluşturulması için fertlerin sımsıkı ve sağlam bağla yek diğeriyle kenetlenmesi zorunlu idi.

٢٧٢- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا
مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ
فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝
وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ
وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ۝ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ
آوَوْا وَنَصَرُوا أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۝ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولٰئِكَ مِنْكُمْ ۝ الأنفال: ٧٢-٧٣-٧٤-٧٥

(272) «İman edip hicret edenler, Allah yolunda bulunanlar, canlarıyle cihadda bulunanlar, (muhacirleri) barındırıp yardım edenler (yok mu?), işte onlar birbirinin (mirasda) velîleridir. İman getirip de hicret etmeyenlere ise, hicret edecekleri zamana kadar, sizin onlara hiç bir şey ile velâyetiniz yoktur. (Bununla beraber) eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse yardım etmek üstünüze borçtur. Şu kadar ki sizinle aralarında muâhade bulunan bir kavm aleyhinde değil. Allah yapacaklarınızı hakkıyle görücüdür.»

(Kâfir olanlar bile birbirinin yardımcılarıdır. Eğer siz bunu yapmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesad olur.

İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, barındıranlar, yardım edenler: İşte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız rızık da onlarındır.

Henüz iman edip de hicret ve sizinle beraber cihad edenler (e gelince:) onlar da sizdendir...» (Enfâl: 72 - 75)

Daha sonra veraset hakkını ölünün yakınlarına verme prensibini koymuştur.

٢٧٣- وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

(273) «...Hısımlar Allah'ın kitabınca birbirine daha yakındırlar. Allah her şey'i hakkıyle bilendir.» (Enfâl: 75)

٢٧٤- وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَى أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا

(274) «...Akraba da Allah'ın Kitabında birbirine diğer mü'minlerden ve Muhacirlerden daha yakındırlar. Şu kadar ki dostlarınız için her hangi bir iyilikde bulunmanız müstesnâ. Bu, Kitabda yazılıdır.» (Ahzâb: 6)

٢٧٥- وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ
أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (النساء ٤ ، ٣٣)

(275) «(Erkek ve dişiden) her biri için baba ve ananın, yakın hısımların terekelerinden de varisler yaptık (akd ile) yeminlerinizin bağladığı kimselere dahi hisselerini verin. Allah, her şeyin üstünde hakiki şahiddir.» (Nisa: 33)

Bu âyetlerdeki hükümlere göre ölünün terekesi; usulü, füru'u, karı ve kocası gibi yakınlarına bir takım sıralamaya göre ve belirli ölçüler dahilinde tevzî edilir.

Bir müddet sonra miras hakkının erkeklere münhasır kılınması ve kadınların mirasdan mahrum bırakılmasına dair cahiliyyet devrinin usûlünü kökünden yıkarak kadınları mirasta erkeklere ortak etmiştir.

٢٧٦- لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا
تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ۝ النساء ٧

(276) «Ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından erkeklere, ana ve baba ile yakın hısımların bıraktıklarından kadınlara — azından da, çoğundan da — farz edilmiş birer nasiyb olarak, hisseler vardır.» (Nisa : 7)

Kitabın baş kısmında beyan ettiğimiz veçhile teşrî hususunda bu âyetlerde tedric metoduna riâyet edilmiş, her mirascının alacağı payı belirtmeksizin umumî hükümler getirilmiş oluyor.

Yukarıda zikrettiğimiz vasıyyet âyetini indiren Allah (C.C.) mal sahibine, usul ve furu'una, karı veya koca gibi yakınlarına malının kaçta kaçını vermek istediğini şahsen açıklamasını emretmiştir. Sonra erkek çocuklarından ve diğer yakınlarından her mirascının alması gerekli payı şahsen açıklamasını ve aynı derecedeki yakınlarından erkeklere daha çok pay ayırması emrini vermiştir.

Ancak aynı derecedeki yakınlar, anne bir kardeşler olduğu takdirde bunlara eşit pay verilmesini istemiştir.

Evlâdın mirası hakkındaki âyet :

٢٧٧- يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ
اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ ... النساء ١١

(277) «Allah size (miras hükümlerini şöylece) tavsiye (ve emr) eder: Evlatlarınız hakkında (ki hüküm) erkeğe, iki dişinin payı miktarıdır. Fakat onlar (o evlatlar) ikiden fazla kadınlar ise (ölünün) bıraktığının (terekenin) üçte ikisi onlarındır. (Dişi evlât) birtek ise o zaman (bunun) yarısı onundur...» (Nisâ' : 11)

Baba ve annenin mirasına dair âyet :

٢٧٨- وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ
وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ ۝

(278) «...(Ölenin) çocuğu varsa ana ve babadan herbirine terekenin altıda biri (verilir.) Çocuğu olmayıp da ona ana ve babası mirascı oldu ise, üçte biri anasınındır. (Erkek, dişi) kardeşleri varsa o vakit altıda biri anasınındır...» (Nisâ' : 11)

Karı koca mirasına dair âyet :

٢٧٩- وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ
لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ
تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ ... النساء: ١٢

(279) «Zevcelerinizin çocuğu yoksa terekesinin yarısı sizindir. Eğer onların çocuğu varsa size terekesinden (düşecek hisse) dörtde birdir. (Fakat bu da) onların (zevcelerinizin) edecekleri vasıyyet (i) ve borç (u edâ) dan sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızdan dörtte biri onların (zevcelerinizin) dir. Şayet çocuğunuz varsa terekenizden sekizde biri — edeceğiniz vasıyyet ve borç (un edâsın) dan sonra — yine onlarındır...» (Nisâ' : 12)

Anne bir kardeşlerin mirasına dair âyet :

٢٨٠- وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ
مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ
يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ ... النساء: ١٢

(280) «...Eğer mirası aranan erkek veya kadın, çocuğu ve babası olmayan bir kimse olur ve onun erkek veya kız kardeşi bulunursa her birisinin (hakkı) altıda birdir, eğer onlar bu (miktardan) çok iseler o halde

onlar (ölünün) edeceği vasıyyet ve borç (un edâsın) dan sonra üçte birde ortakdırlar...» (Nisâ' : 12)

Asabe durumundaki kardeşlerin mirasına dair âyet : (*)

٢٨١- يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ
فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ
مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللّٰهُ
لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ النِّسَاءُ : ١٧٦

(281) «(Habîbim) Senden fetvâ isterler. De ki: «Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöylece) açıklar: Eğer (erkek veya kız) evlâdı (ve babası) olmayan bir erkek ölür, onun (ana baba bir veya sadece baba bir) bir tane kız kardeşi kalırsa terekesinin yarısı onundur. Eğer (mirascı) erkek kardeş ise çocuksuz (ve babasız) ölen kız kardeşinin (vefatıyle) bıraktığı (nın tamamını alır). Eğer (aynı şartlarla kalan) kız kardeş iki (veya daha ziyade) ise oğlan kardeşinin bıraktığının üçte ikisi (ni alırlar). Eğer (yine aynı şartlarla mirascılar) erkek ve dişi kardeşler ise o zaman erkek için dişinin iki hissesi (vardır.) Allah size —şaşırırsınız diye— (dininizin hükümlerini) açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyle bilendir.» (Nisâ' : 176)

Ölen adamın borcu ve bazı şartlarla vasıyyeti çıkarıldıktan sonra kalan terekesi yukarıda belirtilen usule göre yakınlarına taksim edilir. Kur'ân'da zikredilmeyen amca ve oğullarının bazı durumlarda mirascı olmaları sünnetle sabittir. Zira bir hadîs-i şerifde Resûlüllah (S.A.V.) :

١٩- أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا فَمَا بَقِيَ فَهُوَ لِأَوْلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ

«Belirli payı olan mirascıların paylarını veriniz. Kalanı en yakın erkeğin hakkıdır.» (19)

(*) **Asabe :** Mirasda belirli payı olmayan ve pay sahipleriyle beraber olunca hisse sahipleri hisselerini aldıktan sonra arta kalanı ve yalnız oldukları zaman terekenin tamamını alan mirascılara «Asabe» denir.

(19) Sahih-i Müslim, cüz: 5, sahife: 59. İst. 1330.

M U Â M E L Â T

İnsanların karşılıklı kazanç temini yolunda yaptıkları bil'umum alış veriş ve akidlere muâmelât denir.

Kur'ân, muâmelât hususuna gayet özlü temas ederek bir takım umumî kaideler vazetmiştir. Bu kaidelerin tafsilâtını ümmetin müctehidlerine terketmiştir.

Bahis konusu küllî kaidelerin bazısı :

I) Kur'ân, bilûmum akidlere bağlı kalmayı ve ahidlere vefa göstermeyi emretmiştir.

٢٨١- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ـه المَائِدَة آيَة: ١ ـه

(282) «Ey iman edenler, bağlandığınız ahidleri yerine getirin...» (Mâide : 1)

Âyetde geçen Ukûd (akidler) kelimesi kişinin herhangi bir kimseye karşı kabullendiği, yüklendiği veya sözleştiği bütün ahidlere şamildir.

II) Kur'ân, gayri meşrû yollarla başkalarına ait malları yemeyi ve yedirmeyi yasaklamıştır.

٢٨٣- وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى
الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ه

(283) «Aranızda (birbirinizin) mallarınızı haksız sebeblerle yemeyin ve kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını günah (ı mucip sûretler) le yemeniz için onları (o malları) hâkimlere aktarma etmeyin.» (Bakara : 188)

Kur'ân, diğer taraftan ticaret suretiyle kazanmayı mübah kılmıştır.

٢٨٤- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ
النساء: ٢٩

(284) «Ey iman edenler, birbirinizin mallarınızı haram sebeblerle yemeyin. Meğer ki (o mallar) sizden karşılıklı bir rızaadan (doğan) bir ticaret (malı) ola...» (Nisâ' : 29)

Bu yasakla en yakın akrabaya ait malın bile yenmesinin haram olduğu sanılacağından aşağıdaki âyet ile bu zan bertaraf edilmiştir.

٢٨٥- لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۝ النور: ٦١

(285) «A'maaya göre bir hareç (darlık ve günah) yok. Topala göre bir hareç yok. Hastaya göre bir hareç yok. Size göre de (gerek) kendi evlerinizden, gerek babalarınızın evlerinden, gerek annelerinizin evlerinden, gerek biraderlerinizin evlerinden, gerek kız kardeşlerinizin evlerinden, gerek amcalarınızın evlerinden, gerek halalarınızın evlerinden, gerek dayılarınızın evlerinden, gerek teyzelerinizin evlerinden, gerek (başkasına aid olup da) anahtarlarına mâlik (ve (hazinedârı) bulunduğunuz (evler) den, yahut da sadık dostlarınız (ın evlerinden) yemenizde de (bir hareç yoktur). Hep bir arada toplu olarak da, dağınık dağınık da yemenizde dahi hareç yok...» (Nûr : 61)

III) Mal mübadelesi çeşitlerinin en önemlisi satış olduğu için Kur'ân bunun mübahlığına ve ribanın haramlığına özellikle temas etmiştir.

٢٨٦- الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَوا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَوا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَوا ...
يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ۝ البقرة ٢٧٦-٢٧٥

(286) «Ribâ (fâiz) yiyenler kendilerini şeytan çarpmış (birer mecnun) dan başka bir halde (kabirlerinden) kalkmazlar. Böyle olması da onların: "Alım satım da ancak ribâ gibidir." demelerindendir. Halbuki Allah, alış verişi helâl, ribâyı (fâizi) hâram kılmıştır...

Allah ribânın bereketini tamamen giderir, sadaka (sı verilen mal) ları ise artırır, Allah (hâramı helâl tanımakta israr eden) çok kâfir, çok günahkâr hiç bir kimseyi sevmez.» (Bakara : 275, 276)

٢٨٧- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝
فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ
وَلَا تُظْلَمُونَ ۝ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ البقرة آية ٢٧٨ - ٢٧٩ - ٢٨٠

(287) «Ey iman edenler, (gerçek) mü'minler iseniz Allah'dan korkun, fâizden (henüz alınmamış olupda) kalanı bırakın, (almayın).

İşte (böyle) yapmazsanız Allah'a ve peygamberine karşı harb (e girmiş olduğunuzu) bilin. Eğer (tefeciliğe, murâbahacılığa) tevbe ederseniz mallarınızın başları (sermayeleriniz) yine sizindir. (Bu sûretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olmazsınız.

Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin). Sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır. Eğere bilirseniz.» (Bakara : 278, 279, 280)

٢٨٨- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۝

(288) «Ey iman edenler, ribâyı (fâizi) öyle kat kat artırılmış olarak yemeyin, Allah'dan korkun. Tâki muraadınıza eresiniz.» (Âl-i İmrân : 130)

Bey' ve ribâ (satış ve fâiz) kelimelerinin manâları malûm şeyler olduğu için Kur'ân bu kelimelerin tarifini yapmamıştır. Çünkü, o devirde herkes alışveriş ve çeşitli satışlarla meşgul idi. Keza, birçok kimse ödünç akidlerini yapardı. Borcun ödeme zamanı geldiğinde alacaklı kişi borçludan borcu ödemesini, aksi takdirde verilecek mehil karşılığında borç miktarını fazlalaştırınnasını isterdi. Borçlu o anda ödemediği takdirde borcu artırılırdı. Meselâ : Borç miktarı bir ölçek yiyecek maddesi ise vadesinin uzatılması karşılığında bu miktar

iki ölçeğe çıkarılırdı. Keza, borç, bir yaşındaki bir deve ise bu durumda onun yerine değerce üstün olan iki yaşındaki deve ödeme zarûreti doğardı.

Kur'ân, İslâm teşrîinin temel taşlarından birisi olan müsamaha prensibine ribânın zıd olduğunu aşağıdaki âyetde beyan etmiştir.

٢٨٩- وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ
زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿الرُّومِ: ٣٩﴾.

(289) «İnsanların mallarında artış olması için fâiz (cinsin) den verdiğiniz şey (nakd, mal, sadaka ve sâire) Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, sevâblarını kat kat artıranlar onlar (onu verenler) dır.» (Ruum : 39)

IV) Kur'ân, borçların yazılı belgelerle tevsiki nizamını getirmiştir. Aşağıda yazılı Bakara sûresinin son inen, Kur'ân'ın en uzun âyeti bu nizam hakkındadır.

٢٩٠- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ
كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي
عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا
أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا
شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبَ
الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَٰلِكُمْ
أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً
حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا
تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا

اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۝ وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا
فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ
اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

(290) «Ey iman edenler, ta'yin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın. Kâtib, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmakdan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın (borcunu ikrar etsin). Rabbi olan Allah'dan korksun, ondan (borcundan) hiç bir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üstünde hak olan (borçlu) bir beyinsiz veya bir zâîf olur, yahut da bizzat yazdırmaya (ve ikrara) gücü yetmezse velisi dosdoğru yazdırsın (ikrar etsin). Erkeklerinizden iki de şâhid yapın. Eğer iki erkek bulunmazsa o halde raazi (ve doğruluğuna emin) olacağınız şâhidlerden bir erkekle iki kadın (yeter. Bu sûretle) kadınlardan biri unutursa öbürünün hatırlatması (kolay olur). Şâhidler (şehâdetî edâya) çağrıldıkları vakit kaçınmasın. Az olsun, çok olsun, onu va'desiyle beraber yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah yanında adâlete daha uygun, şâhidlik için daha sağlam, şüpheye düşmemenize de daha yakındır. Meğer ki aranızda (elden ele) devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olsun. O zaman bunu yazmamanızda size bir vebâl yoktur. Alış-veriş ettiğiniz vakit de şâhid tutun. Yazana da, şâhidlik edene de asla zarar verilmesin. (Bunu) yaparsanız o, kendinize (dokunacak) bir fısk (ve isyan olur). Allah'dan korkun. Allah size herşeyi öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyle bilendir. Eğer bir sefer üzerinde iseniz, bir yazıcı da bulamadınızsa o vakit (borçludan) alınmış rehinler (de yeter). Eğer birbirinize emîn olmuşsanız kendisine inanılan adam (borçlu) Rabbi olan Allah'dan korksun da emânetini tastamam ödesin. Şâhidliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse hakıykat şudur ki onun kalbi bir günahkârdır. Allah ne yaparsanız hakkıyle bilendir.» (Bakara : 282,283)

Sünnet, muâmelâta dair Peyğamberin verdiği birçok hükümleri açıklamıştır. Verilen bütün hükümler Kur'ân'ın muamelâta ait umumî emirleri uygulamak, özlü olanı açıklamak ve mutlak olanı kayıtlamaktan ibarettir.

Müctehidler tarafından şer'î hükümlerin delillerden çıkarılması bahsinde bu konuyu bir nebze anlatacağız.

U K Û B A T (Cezalar)

Kur'ân'ın suçlular hakkında bildirdiği cezaların çoğu âhiret hayatına aittir. Beyan ettiği birçok suçlara karşılık uhrevî cezaları zikretmiştir.

Kur'ân'ın vazettiği dünyevî cezalar ise beş çeşittir.

I — *KISAS :* Bilindiği gibi Arap âleminde İslâm'dan önce taklidçiliğe ve geleneklere dayalı bir takım kısas nizamları vardı. Bu cümleden olarak kişinin işlediği cinayetten dolayı bağlı olduğu kabîlenin bütün fertleri sorumlu tutulurdu. Ancak kişi kabîlesinden ihraç edildiği ve herhangi bir ilişkisinin kalmadığı umumî toplantılarda ilân edildiği takdirde ondan sonra işlediği suçtan dolayı şahsen sorumlu tutulurdu, kabîlesi için bir suçluluk durumu kalmazdı.

Bu sebebledir ki, o devirlerde maktûl taraftarları yalnız kâtili öldürmek cezası ile yetinmezlerdi. Özellikle öldürülen kişi kabîle reîsi veya ileri gelenlerinden olduğu zaman ona karşılık birçok kişiyi öldürmekten geri kalmazlardı. Hatta çoğu zaman bu aşırılık, kabîleler arasında uzun süreli kin, düşmanlık ve savaşlara sebebiyyet verirdi...

Kur'ân, bir cinayet işlendiğinde sorumluluğun onu işleyene münhasır olduğunu, yani kısas yoluyle ancak kâtilin öldürülebileceğini ve mensub olduğu kabîle halkından başkasının öldürülemiyeceği hükmünü getirdi.

٢٩١- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ
بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى (الْبَقَرَةُ آيَتْ ١٧٨)

(291) «Ey iman edenler, maktûller haklında size kısas (misilleme) yazıldı (farz edildi). Hür, hür ile, köle, köle ile, dişi ,dişi ile (kısas olunur)...» (Bakara : 178)

Kur'ân, can emniyeti bakımından kısas nizamının zarûri olduğunu en veciz bir deyimle ifade etmiştir.

٢٩٢- وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوٰةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الْبَقَرَة ١٧٩

(292) «Ey sâlim akıl sahipleri, kısasda sizin için (umumî) bir hayat vardır. Tâki (katilden) sakınasınız.» (Bakara : 179)

٢٩٣- وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

(293) «...Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velîsine (mirascısına maktûlün hakkını taleb hususunda) bir salâhiyet vermişizdir. O da katilde isrâf etmesin. Çünkü o, cidden (ve zaten) yardıma mazhar edilmiştir.» (İsrâ' : 33)

Bu âyetden anlaşıldığı veçhile Kur'ân kısas cezasının talebi hakkında maktûlün velîsini yetkili kılmıştır.

Diyetlere ait nizâm keza Araplarca uygulanırdı. Kur'ân bu nizamı ibka ederek şöyle buyuruyor :

٢٩٤- فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ
ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ١٧٨ البقرة

(294) «...Fakat kimin (hangi kâtilin) lehinde maktûlün kardeşi (velîsi) tarafından cüz'î bir şey afvolunursa (hemen kısas düşer). Artık örfe uymak (şer'in ve aklın iyi gördüğünü yapmak, borcu) ona (maktûlün velîsine) güzellikle ödemek (lâzımdır). Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve esirgemedir. O halde kim bu (afivden ve edâdan) sonra (kâtile veya taraflarına muhâseme ve) tecavüzde bulunursa onun için pek acıklı bir azap vardır.» (Bakara : 178)

٢٩٥- وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ
فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ
مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (النساء : ٩٢)

(295) «Bir mü'min diğer bir mü'mini, yanlışlık eseri olmayarak, öl-

dürmesi yakışmaz. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'min bir köleyi azad etmesi ve (ölenin) ailesine (mirascılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bahası) vermesi lâzımdır. Meğer ki onlar (o diyeti) sadaka olarak bağışlamış olsunlar. Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman bir kavimden ise o zaman (öldürenin) mü'min bir köle azad etmesi lâzımdır. Şayet kendileriyle aranızda antlaşma olan bir kavimden ise o vakit mirascılarına bir diyet vermek bir de mü'min bir köle azad etmek gerekdir. Kim (bunları) bulamazsa (bulmaktan âciz ise) Allah (tarafın) dan tevbesi (nin kabulü) için bir biri ardınca iki ay oruç tutması icab eder. Allah, her (şeyi) bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir.» (Nisâ' : 92)

Sünnet, diyetlerin nizamını izah etmiştir. Bazı diyetleri kâtilin yakınlarına yüklemiştir. Kâtilin kabîlesi ile ilgili tek sorumluluk budur. Bunun dışında herhangi bir sorumluluğun İslâm'da bırakılmadığını daha önce belirtmiştik.

Kur'ân, uzuvların kısasına ait Tevrat'ın ağır nizamını aşağıda yazılı âyetde bildirmiştir.

٢٩٦ـ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ
بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ
فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ۝ المائدة ٤٥

(96) «Biz onda (Tevrat'da) onların üzerine (şunu da) yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, (karşılıkdır. Hülâsa bütün) yaralar bir birine kısasdır. Fakat kim bunu (bu hakkını) sadaka olarak bağışlarsa o, kendisine (günahına) kefaret (onun yarlığanmasına vesîle) dir. Kim Allah'ın indirdiği (Ahkâm) ile hükmetmezse onlar zalimlerin ta kendileridir.» (Mâide : 45)

II — ZİNA HADDİ (Cezası) :

Kur'ân, zinâ edene 100 değnek vurulacağını emretmiştir.

٢٩٧ـ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ
بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا
طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝ النور آيت ٢

(297) «Zinâ eden kadınla zinâ eden erkekden her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah'ın dini (ni tatbik) hususunda, acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir zümre de bunların azabına (bu cezalarına) şâhid olsun.» (Nûr : 2)

Kur'ân, zinâ eden cariyenin cezasının da hür kadının cezasının yarısı olduğunu bildirmiştir.

٢٩٨- فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ

(298) «...Onlar evlendikten sonra bir fuhuş irtikâb ettiler mi o vakit üzerlerine hür kadınlar üzerindeki cezanın yarısı (verilir)...» (Nisâ' : 25)

Sünnet, zinâ eden kişi muhsan (sahih bir akidle evlenmiş olan) ise recmedilmesini emretmiştir. Sahih-i Müslim'de Ebu İshak-ı Şeybânî'nin Abdullah b. Ebî Evfa'ya Resûlüllah'ın zinâ eden muhsanı recmedip etmediğini sorduğunu, evet cevabını aldığını ve bu uygulamanın Nur sûresi indikten sonra veya önce mi olduğunu da sorduğunu ve «bilmem» cevabını aldığı yazılıdır. (*)

III — KAZF HADDİ (İffetli bir kadını zinâ ile itham edip isbatlamayan kişiye tatbîk edilen ceza) :

Kur'ân, muhsan'a (fıkıh kitaplarında vasıfları belirtilen iffetli kadın) yı zinâ ile itham ettiği halde isbat edemeyene seksen değnek vurmakla cezalandırılmasını emretmiştir.

٢٩٩- وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ
جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ
تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿النور، ٤-٥﴾

(299) «Namuslu ve hür kadınlara (zinâ isnadı ile) iftira atan, sonra (bu babda) dört şâhid getirmeyen kimseler (in her birine) de seksen değnek vurun. Onların ebedî şâhidliklerini kabul etmeyin. Onlar fâsıkların

---

(*) Yazarın naklettiği haber h. 1215 de İstanbul'da basılan Sahih-i Buharî'nin 8 inci Cüz'ünün 21 inci sahifesindedir.

Aynı sahifede Hz. Ali (R.A.) nın bir cuma günü bir kadını recmettiğinde: «Ben Resûlüllah'ın sünnetiyle onu recmettim» dediği rivâyet edilmiştir.

Keza h. 1331 de İstanbul'da basılan Sahih-i Müslim'in 5 inci cüzünün 116 ncı sahifesinde Hz. Ömer (R.A.) in şöyle söylediği rivâyet edilmiştir : «Resûlüllah recm hükmünü tatbik etti, ondan sonra da biz tatbik ettik.»

ta kendileridir. Meğer ki bu (hareketden) sonra tevbe (ve rücu') ve (hallerini) ıslâh edeler. Çünkü Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir.» (Nûr : 4 - 5)

Fakat, karısını zinâ ile itham eden erkek için özel bir nizam getirmiştir.

٣٠٠- وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ
أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ۝ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ
عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (النور : ٦-٧)

(300) «Zevcelerine zinâ isnad eden ve kendilerinin kendilerinden başka şâhidleri de bulunmayan kimseler (e gelince :) onlardan her birinin (yapacağı) şâhidlik, kendisinin hakıykatan sadıklardan olduğunu Allah'a yemin (ile) dört (def'a ifâde ve takrir edeceği) şâhidliktir. Beşinci (şehâdet) de eğer yalancılardan ise Allah'ın lâneti muhakkak kendisinin üstüne (olmasını ifâde etmesi) dir.» (Nûr : 6 - 7)

Yukarıda belirtildiği gibi kocanın dört defa yeminli şahidliği dört şâhid yerine kabul edildiği gibi, aşağıdaki âyet de zevcenin kendisini temize çıkarması ve hadden kurtarması yolunu kapatmamıştır.

٣٠١- وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ
وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝ (النور ٨-٩)

(301) «O (kadın) ın billâhi onun (zevcinin) muhakkak yalancılardan olduğuna dört (def'a) şehâdet etmesi, beşincide de eğer o (zevci) sadıklardan ise muhakkak Allah'ın gazabı kendi üzerine (olmasını söylemesi) ondan (o kadından) bu azabı (cezayı) defeder.» (Nûr : 8 - 9)

IV — HIRSIZLIK CEZASI :

Kur'ân, hırsızlık edenin elinin kesilmesini emretmiştir.

٣٠٢- وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا
مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ (المائدة : ٣٨-٣٩)

(302) «Erkek hırsızla kadın hırsızın — o irtikâb ettiklerine bir karşılık ve ceza ve Allah'dan (insanlara) ibret verici bir ukûbet olmak üzere — ellerini kesin. Allah mutlak galibtir, yegane hüküm ve hikmet sahibidir. Fakat yaptığı o haksız hareketinden sonra tevbe (ve rücû) eder, kendisini düzeltirse şüphesiz ki Allah onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok yarlığayıcıdır ve esirgeyicidir.» (Mâide : 38 - 39)

V — YOL KESENİN CEZASI :

Kur'ân, yol kesenlerin değişik cezalarını (işledikleri suç durumuna göre) beyan etmiştir.

٣٠٣- إِنَّمَا جَزَاؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ
يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ
ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ • إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ
أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(303) «Allah'a ve Resûlüne (mü'minlere) harb açanların, yer yüzünde (yol kesmek sûretiyle) fesadcılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvârî kesilmesi yahut da (bulundukları) yerden sürülmelidir. Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhiretde ise onlara (başka) pek büyük bir azap da vardır.

Şu kadar ki siz kendileri üzerine kaadir olmadan (kendilerini ele geçirmezden) evvel tevbe eden (muhariblerle yol kesen) ler müstesnadırlar. Bilinki şüphesiz Allah çok yarlığayıcıdır, çok esirgeyicidir.» (Mâide : 33, 34)

Mezkûr beş çeşit ceza dışında Kur'ân'da bir ceza şekli yoktur. Sünnet, altıncı bir ceza çeşidini beyan etmiştir. O da; içki içme cezasıdır. Resûlüllah içki içene ceza tatbîk etmiştir.

CEZA MÜEYYİDELERİNDE KUR'ÂN'IN ÖNEM VERDİĞİ HUSUSLAR :

1) Cezaların fazla tesirli olması için bedenî olması;
2) Halkın huzur, güven ve âsayişini sağlamak.

٣٠٤- وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ البقرة ١٧٩

(304) «Ey sâlim akıl sahibleri, kısasda sizin için (umumî) bir hayat vardır. Tâki (katilden) sakınasınız.» (Bakara : 179)

3) Suç işleyeni tekrar suç işlemekten alıkoymak. Nitekim, hırsızlık eden erkek ve kadının el kesme cezasını beyan eden âyetde şöyle buyuruluyor :

٣٠٥- جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ ۝ اَلْمَائِدَة : ٣٨ هـ

(305) «...Ceza ve Allah'dan (insanlara) ibret verici bir ukûbet olmak üzere...» (Mâide : 38)

Keza, yol kesenlerin cezasına dair âyet-i celîlede de şöyle buyuruluyor :

٣٠٦- ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا هـ اَلْمَائِدَة اٰيَت : ٣٣ هـ

(306) «...Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır...» (Mâide : 33)

Sünnet, isnad edilen suçların isbatı hususunda gerekli titizliği göstermeyi, bir suçla itham edilen kimsenin en ufak bir mağduriyete uğramasına meydan verilmemesini emretmiştir. Diğer taraftan gösterilen titizlik neticesinde suçluluğu sabit olan kişilerin cezalarının aynen tatbikini ve cezaların suç işlemeyi önleyici ve suçluları te'dip edici olmasını istemiştir.

٢٠- اِدْرَؤُا الْحُدُودَ عَنِ الْمُسْلِمِينَ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَاِنْ وَجَدْتُمْ لِلْمُسْلِمِ مَخْرَجًا فَخَلُّوا سَبِيلَهُ فَاِنَّ الْاِمَامَ اَنْ يُخْطِئَ فِي الْعَفْوِ خَيْرٌ مِنْ اَنْ يُخْطِئَ فِي الْعُقُوبَةِ هـ

Hz. Âişe'den rivayet edilen bu hadîsde buyuruluyor ki : «Gücünüz yettikçe cezayı Müslümanlardan def'edin. Eğer, sanığın kurtuluş yolu varsa (yani suçu isbat edilmedikçe) onu serbest bırakın. Çünkü, hâkimin affetme hususunda yanılması, cezalandırma hususunda yanılmasından hayırlıdır.» ([20])

Ahkâm ile ilgili olarak Allah tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilen ve halka tebliği ile açıklanması emredilen âyetler bunlardır. Hz. Muhammed, emrolunduğu gibi gerekli tebliğatı yaptı. Amelî ve kavlî sünnetiyle halka inen emirleri açıkladı.

Birinci Devir son buldu.

(20) Cami-üs-Sağîr, cüz 1, sahife 32, İst. h. 1286.

İKİNCİ BÖLÜM

İ K İ N C İ   D E V İ R

BÜYÜK SAHABELER DEVRİNDEKİ TEŞRÎ
(Hicrî : 11 — 40)

Bu devirde cereyan eden siyasî olayların özeti :

Resûlüllah'ın vefatı üzerine Hz. Ebu Bekr, halife seçiliyor. Bu esnada yer yer irtidat vak'aları görülüyordu. Ancak, halife Ebu Bekr'in azmi ve Ensar ile Mühacirînin kalbinde bulunan iman kuvveti İslâm devlet otoritesinin muhafazası için en iyi ilâç idi. Nitekim; halife, kurduğu ordu ile İslâm âleminin birliğini ve devletin otoritesini sağlamlaştırarak; Peyğamberimiz devrindeki huzur ve asayişi iâde ettikten sonra İslâm dâvetinin neşri için askerî birlikler sevketti. Bizans ve Sasanî ülkelerinde yapılan savaşların henüz neticesi alınmadan Hz. Ebu Bekr, vefat ediyor onun yerine geçen Hz. Ömer'in eliyle fütûhat neticesi alınıyor. Müslümanlar, doğuda Bizans ülkesinin çoğunu zaptederek; Ceyhun nehrine kadar ilerliyor, kuzey cephesinde de Suriye ve Ermenistan şehirlerine hakim oluyorlardı. Batı'da ise Mısır'ın İslâm ülkesine katıldığı görülüyordu. Hz. Ömer devrinde Fustat (eski Mısır), Kûfe ve Basra gibi büyük İslâm şehirleri kuruluyor ve aralarında birçok sahâbînin bulunduğu binlerce Müslüman bu merkezlerde yerleşiyordu. Diğer taraftan Arap olmayan birçok topluluklar İslâm dinine guruplar halinde intisap ediyordu. Hz. Osman devrinde de doğu'da ve batı'da fütuhat devam ediyor. Ancak, bilindiği gibi, Hz. Osman'ın şehadeti olayı, İslâm fütûhâtını frenlediği gibi, Müslümanların birlik ve beraberliğine de gölge düşürdü. O güne kadar tek merkez (Medine) den idare edilen İslâm âlemi (Şam) ve (Kûfe) olmak üzere iki merkezden idare edilmeye başlandı. İlâhî takdirin hazîn bir tecellisi olarak Müslümanlar arasında Sıffîn savaşı vuku buldu. Sahabeler arasında cereyan eden olayların ictihada dayandığı ve herhangi bir tarafın aleyhinde bir söz söylemenin vebâli mucip olduğu hususunda ehli sünnet mezhepleri ittifak etmişlerdir.

Yahudiler ve Müslümanlar arasına sokulan münafıklar, Peyğamberimizin devrinden beri Müslümanları içten yıkmak için gizli ve âşikâr zararlı faâliyetlerden geri kalmadıkları gibi, bu olaylardan bil'istifade Müslümanların üç siyasî guruba ayrılmasında da etkili oldukları bir vakıadır.

Bu devrin nihayetinde teşekkül eden guruplar :

1) Cumhûr,
2) Şiîler,
3) Hâricîler.

Gelecek devrin bahsinde açıklanacağı veçhiyle İslâm teşriinde bu fırkaların özel bir tesiri vardır.

İKİNCİ DEVİRDE KİTAP VE SÜNNET

Birinci devir bölümünde beyan ettiğimiz gibi, Kur'ân peyderpey inerdi, Âyetler indikçe Peyğamber tarafından Müslümanlara tebliğ edilir, vahiy kâtiplerine yazdırılır, inen parçanın hangi sûrenin neresine konacağı, şayet inen parça tam bir sûre ise hangi sûreler arasına yerleştirileceği tesbit edilirdi. Müslümanların bir kısmı tebliğ edilen âyetleri hıfzetmekle yetinirken, bazıları da yazardı.

Peyğamber, vefat ettiği zaman Kur'ân bir mushaf halinde cem edilmemişti. Fakat, vahiy kâtipleri tarafından yazılıp Peyğamberin hâne-i saadetlerinde muhafaza edilen sahifeler halinde, keza; vahiy kâtiplerinin kendileri için alıkoydukları nüshalar halinde hıfzedildiği gibi, birçok Müslüman tarafından tamamı ezber biliniyordu. Ayrıca binlerce Müslüman Kur'ân'ı kısmen ezberlemiş vaziyette idiler.

Hz. Ebu Bekr devrinde vuku bulan Yemâme harbinde birçok hâfızın şehîd olması olayı üzerine endişe etmeye başlayan halife, Kur'ân'ı bir mushaf halinde toplatma lüzumunu duydu.

Sahih-i Buhâri'de Zeyd ibni Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir «Yemâme harbinden sonra Halife Ebu Bekr'in daveti üzerine huzuruna çıktığımda, Hz. Ömer, yanında oturuyordu. Kendisiyle Hz. Ömer arasında cereyan eden görüşmeyi Halife bana şöyle anlattı : «Ömer, bana gelerek; "Yemâme harbinde birçok hâfız şehid oldu. Birkaç yerde de böyle olmasından yani kalan hâfızların da şehid olmasından ve dolayısıyle Kur'ân'ın çoğunun zayi olmasından korkuyorum. Bunun için Kur'ân'ı mushaf halinde toplatmanızı zarurî görüyorum." dedi. Ben, "Peyğamberin yapmadığı bir şeyi yapmış oluruz" dedim. Ömer, "Vallahi bu teklif hayırlıdır.» dedi.

Halife bu durumu anlattıktan sonra bana hitaben şöyle buyurdular :

"Ömer bu dileği yerine getirmem için sık sık müracaatta bulundu. Nihayet ben de bu teklifi yerinde buldum, buna kalbim tatmin oldu. Kur'ân'ı bir mushaf halinde toplatmaya karar verdim. Sen, vahîy kâtipliğini yaptın, gençsin, zekâ ve hafızan kuvvetlidir, her bakımdan sana güveniyoruz. Bu toplama işini senden istiyorum."

Vallâhi, eğer bir dağı nakletmeyi bana teklif etseydiler, Kur'ân'ı toplama emri kadar bana ağır gelmiyecekti. Ben onlara dedim ki : "Peyğamberin yapmadığını nasıl yapacaksınız?" Halife buna karşılık olarak : "Vallâhi bu iş ha-

yırdır." dedi. Bundan sonra da sık sık bu işi benden istemeye devam etti. Nihayet Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in kalben tatmin oldukları ve lüzum duydukları Kur'ân'ı toplama işini ben de aynı şekilde lüzumlu ve hayırlı gördüm. Bunun üzerine Kur'ân âyetlerini yazılı olduğu hurma dallarından ve taşlardan, keza hâfızlardan toplamaya ve bir araya getirmeye başladım. Bu işi titizlikle gerçekleştirdim. Tevbe sûresinin son iki âyetini Ensardan Ebu Huzeyme'nin yanında buldum. Toplama işi bitince, Mushafı halife yanında bulunduruyordu. Vefatından sonra Halife Hz. Ömer'in, onun vefatından sonra da kızı Hz. Hafsa'nın yanındaydı.»

İmamı Suyûtî «İtkan» adlı eserinde Haris el-Muhasibî'nin «Fehm-üs-Sünen» adlı eserinden naklen şöyle rivayet ediyor:

«Kur'ân'ın yazılışı, Peygamber zamanında yapılmamış olan bir şeyi yapmak demek değildir. Zira; Peygamber Kur'ân'ı yazdırmış idi. Ancak yazdırdığı Kur'ân deri ve taş parçaları ile hurma dalları üzerinde dağınık halde idi. Hz. Ebu Bekr'in yaptığı iş, sadece yazılı oaln Kur'ân âyetlerini bir araya getirmek ve istinsah (kopye) etmekten ibarettir. Ayrıca Peygamberin evinde bulunan Kur'ân âyetlerinin yazılı olduğu parçaları bağlayarak; zayi olmaması için yanına alıp muhafaza etmiş olmasıdır.

Zeyd b. Sabit Kur'ân'ın tamamını ezberleyen kuvvetli hâfızlardan ve vahiy kâtiplerinden idi. Bununla beraber hâfızlığı ve şahsı için alıkoyduğu Kur'ân nüshası ile yetinmiyerek; diğer hâfızlardan vahiy kâtiplerinin kendileri için alıkoydukları nüshalardan ve Peygamberin evinde muhafaza edilegelen nüshadan da yardım istemiştir. Muhacirlerden ve Ensardan birer büyük cemaat huzurunda toplama işini tamamlamıştır.

Allah Teâlâ, aşağıdaki yazılı âyette bildirdiği gibi, Kur'ân'ı koruma işini üzerine almış ve bunu Ebu Bekr ile Ömer hazretlerinin isabetli tarihî kararları ile gerçekleştirmiştir.

٣٠٧- إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿الحجر ٩﴾

(307) «Kur'ân'ı biz indirdik, biz. Onun koruyucuları da, şüphesiz ki, biziz.» (Hicr: 9)

Böylece toplanan mushaf Hz. Ebu Bekr yanında, ondan sonra Hz. Ömer yanında ve ondan sonra da Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa'nın yanında muhafaza edildi. Üçüncü halife Hz. Osman, İslâm'ın büyük şehirlerinde bu mushafın nüshalarının bulundurulmasını gerekli gördü. Çünkü, Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş olan hâfızlar etrafa giderek şehirlerde Müslümanlara Kur'ân okutuyorlardı. Bu hâfızlar, lehçelerinin değişikliği dolayısıyle bazı Kur'ân harflerinin telâffuzu hakkında az bir ihtilâfa düşüyorlardı. Bu ihtilâf bazı kurranın kendi kırâetlerini üstün tutmasına yol açtı.

Bu durum Halife Hz. Osman'a intikal edince ilerde endişe verici bazı durumların çıkması ihtimalı karşısında gerekli tedbiri aldı.

Buhâri'nin Enes'ten rivayet ettiğine göre:

«Suriye ve Irak halkı Ermenistan ve Azerbeycan fethi için savaşırlarken Huzeyfe b. el-Yeman, Halife Hz. Osman'ın yanına gelerek, Suriye ve Irak halkının Kur'ân kıraatı hususunda ihtilâfa düştüklerini ve bu basit ihtilâfın Yahudiler arasında veya Hıristiyanlar arasında çıkan ihtilâfa benzer bir ihtilâfa dönüşmeden İslâm ümmetine yetişmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa'dan yanındaki Kur'ân nüshasını, çoğaltmak ve tekrar kendisine iade etmek üzere istedi. Hz. Hafsa yanındaki Kur'ân nüshasını halifeye gönderdi. Halife, ashabın ileri gelenlerinden Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd ibnül'-As, Abdurrahman b. Haris bin Hişam'a bu mushafın teksir emrini verdi ve Kureyş'ten olan hey'etin üç üyesine şu emri verdi: Üçünüz Zeyd bin Sabit ile Kur'ân'ın herhangi bir kelimesinin okunuşunda ihtilâfa düşerseniz onu Kureyş lehçesi ile yazınız. Zira Kur'ân Kureyş lisanı ile inmiştir. Teksir işi tamamlanınca halife asıl nüshayı Hz. Hafsa'ya iade etti ve her mıntıkaya birer nüsha göndererek bu nüshanın dışında kalan toplu veya dağınık sahifelerin yakılmasını istedi. Bu teksir işi hicretin 25. yılı yapıldı. Yazılan nüshaların birer adedini Kûfe, Basra, Dımışk (Şam), Mekke ve Medine'ye gönderdi. Kendisi için de bir nüsha ayırdı. (el-Mushaf-el-İmam diye meşhur olan nüsha budur.)

Gönderilen mushaflar, merkezî şehirlerin büyük camilerine konuldu. Artık bütün okuyucular ondan okurlar, hâfızlar ona müracaat ederdi.

Kur'ân'ın bir harfinde dahi ihtilâfa düşme ihtimali, Hz. Osman'ın yaptırdığı bu teksir işi ile ortadan kaldırılmış oldu.

Kavlî (sözlü) Sünnet ise bir araya getirilmesi ve yazılması hususunda böyle bir öneme kavuşturulmamıştır. Bilâkis, rivayetinin azaltılması hususuna gayret gösterilmiştir. Bu gayretin bir kısmını belirtelim:

1) El-Hafız ez-Zehebi, «Tezkiretü'l-Huffaz» adlı eserinde İbn-i Ebi Melike'nin Mürsel hadîslerinden naklen şöyle rivayet ediyor:

Peyğamberin vefatından sonra Hz. Ebu Bekr, halkı toplayarak dedi ki: «Siz, ihtilâfa düştüğünüz hadîsler rivayet ediyorsunuz. Bu durumda sizden sonra gelenler daha şiddetli ihtilâfa düşer. Onun için siz Peyğamber şöyle söyledi demeyiniz. Size dinî soru soran olursa siz deyin ki aramızda Allah'ın kitabı vardır. O kitabın helâlını helâl, haramını haram kılınız.»

2) Hâfız diyor ki: Şu'be ve başkalarının Şa'bî'den rivayet ettiklerine göre Kuraza b. Ka'b şöyle söyler: «Hz. Ömer bizi Irak'a gönderdiği zaman Medine dışına kadar beraberimizde yürüdü. Bu esnada "Sizlerle buraya kadar gelmemin sebebini bilir misiniz?" diye sorunca, teşyi' ve ikram için zahmet ettiğini söyledik. Kendisi, bununla beraber size şu tavsiyede bulunmak isterim: Siz Kur'ân'a son derece düşkün ve ondan feyz alma gayreti içinde bulunan bir belde halkına gidiyorsunuz. Onları bu güzel gayretten uzaklaştıracak hadîslerle

meşgul etmeyiniz. Peyğamberden az hadîs rivayet ediniz. Daha çok Kur'ân'a önem veriniz. Sizin sorumluluğunuza ben de iştirak ediyorum.» dedi.

Kuraza, Irak'a vardığında halkın hadîs rivayeti isteğine karşılık, Hz. Ömer bu hususta bize izin vermedi dedi.

3) İmam Malik'in Muvatta adlı kitabının «Tenvir-ül-Havâlik» şerhinde yazarı İmam Süyûtî der ki : Herevi, Urve ibn-i Zübeyr'den naklen rivayet ettiğine göre Hz. Ömer hadîsleri yazmak istediğini, bu konuda sahâbelere danıştığını ve sahâbelerin bu isteği terviç ettiklerini Hz. Ömer'in bir ay kadar bu hususta istihare ettikten sonra şöyle söylediğini yazar : «Bildiğiniz gibi sünnetleri yazmak işinden bahsettim. Sonra düşündüm, sizden önceki ehl-i kitabın bir kısmı Kitabullah ile beraber bazı kitaplar yazdılar. Bu tip kitaplara sarıldılar ve Allah'ın Kitabını terk ettiler. Ben Allah'ın Kitabına bir şey karıştırmayacağıma yemin ederim.» diyerek hadîs yazma işinden vaz geçti.

İbn-i Sa'd, Tabakat'ında der ki : Kubeyse, senediyle Zührî'den rivayet ettiğine göre Hz. Ömer hadîsleri yazmak istedi ise de, bir ay istihare ettikten sonra yazmamaya karar verdi. Ve dedi ki : «Bir kavmin kitap yazdığını ve ona yönelerek Allah'ın Kitabını bıraktığını hatırladım.» (*)

4) Buhâr-i Şerif'in A'meş'in senediyle İbrahim et-Teymî'den, o da babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Ali îrad ettiği bir hutbede : «Allah'ın kitabından ve bu sahîfede yazılı olandan başka okunacak bir kitap yanımızda yoktur.» dedikten sonra işaret ettiği sahifeyi açtı. O sahifede şu hususlar yazılı idi :

I) Diyet (tazminat) olarak ödenecek develerin tesbiti.

II) Medine, Ayr dağından falan dağa kadar haremdir. Bu kutsal yerde kim bir bid'at ihdas eder veya zulmederse ona Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun. Allah onun farz ve nafile hiç bir ibadetini kabul etmesin.

III) Müslümanların kâfirlere verecekleri güven ve emniyet birdir. (Müslümanlardan herhangi bir kimse bir kâfire teminat verdiği takdirde başkasının o kâfire dokunması yasaktır.)

Kadın ve köle gibi Müslümanların en zayıfı sayılan kişiler bile bu güvenliği vermeye yetkilidir. Her kim bir Müslümanın verdiği teminatı bozarsa ona Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun. Allah, onun farz ve nafile hiç bir ibadetini kabul etmesin.

IV. Yetkililerin izni olmaksızın bir kavmi veli ittihaz edene Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun.

5) Abdullah İbn-i Mes'ud'un hâl tercümesinde, kendisinin az hadîs rivayet ettiği ve naklettiği hadîslerden lâfızlar hususunda çok titiz olduğu rivayet edilir. Ebu Amr eş-Şeybanî'nin şöyle söylediği rivayet edilir : «Ben, bir

(*) Et-Talik el-Mümecced'e bak. (İmamı Muhammed'in Muvatta haşiyesi.)

yıl ibn-i Mes'ud'un yanında oturdum. Resûlüllah şöyle söyledi demezdi. Bir hadîsi rivayet ederken irklir ve «Peyğamber buna yakın bir söz söyledi» derdi.»

Yukarıda işaret ettiğimiz rivayetlerde isimleri geçen zatlar birer fetva otoritesi ve Müslümanların teşrî' konusunda birer önderi durumundadırlar. Onların, yukarıda belirtildiği vechiyle hadîslerin az rivayet edilmesine taraftarlıkları kendilerinin sünneti, Kur'ân teşriinin tamamlayıcısı olarak kabul etmelerine ve sünnete sarılmalarına gölge düşürdüğü bir an için sanılıyor ise de; onların sünnete verdikleri itibar ve değere ait rivayetler ve bu konuda yaşanan olaylar içerisindeki davranışları incelendiği zaman bütün amaçlarının sahih hadîsleri diğer hadîslerden ayırd etmek olduğu anlaşılır.

Bu konuda, el-Hafız ez-Zehebî'nin «Tezkiretü'l-Huffâz»da rivayet ettiği birkaç örnek verelim :

1) İbn-i Şihab, Kubeyse b. Züeyb'ten şöyle rivayet eder : «Hz. Ebu Bekr'e bir nine gelerek torunundan mirascı olmak hakkını istedi. Hz. Ebu Bekr: «Ben, Kur'ân'da senin için (yani nine için) bir miras hakkını bulmuyorum. Peygamberin de senin bir hakkın olduğunu söylediğini bilmiyorum.» dedikten sonra orada bulunan sahabelere sordu. Sahabelerden Muğîre kalkarak; «Resûlüllah nineye südüs (1/6) verdi» deyince Hz. Ebu Bekr; «Senden başka bu hususta bilgisi olan var mı?» diye sordu. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme aynı şeyi söyleyince Hz. Ebu Bekr nineye südüs hakkını verdi.

2) Cerîrî, senediyle Said'den rivayet ettiğine göre, Hz. Ömer'i ziyaret etmek isteyen Ebu Musa, kapıdan içeri girmek için üç defa selâm vermekle izin istediğini, kendisine izin verilmeyince geri döndüğünü ve bunun akabinde Hz. Ömer'in kendisini çağırtarak niçin geri döndüğünü sorunca; «Biriniz üç defa selâm verdiği zaman cevap alamazsa dönsün» hadîsini Peyğamberden işittiğini, bunun için geri döndüğünü söylediği zaman Hz. Ömer'in kendisinden bu hadîsi isbat etmesini istediğini, aksi takdirde cezalandıracağını söylediğini ifade ettikten sonra aynen şöyle söyler : «Ebu Musa heyecanlı ve endişeli bir çehre ile yanımıza geldi. Endişe sebebini sorduğumuzda Hz. Ömer ile arasında geçeni anlattı ve : «İçinizde benim rivayet ettiğim hadîsi işiden yok mu?» diye sordu. Biz, hepimizin bu hadîsi işittiğimizi söyledik. Bunun üzerine içimizden bir kişi kalkıp kendisiyle beraber Hz. Ömer'e giderek hadîsin sıhhatini bildirdi.»

3) Hişam, babası el-Muğîre b. Şu'be'den rivayet ettiğine göre : Hz. Ömer, kasden çocuk düşürmenin dünyevî cezası hususunda sahabelerle istişarede bulundu. Muğîre, Peyğamberin bu hususda Gurre (beş yüz dirhem nakdî ceza) ile hükmettiğini söyledi. Hz. Ömer ona, «Doğru söylüyorsan bunu bilen bir şahid getir» dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme Peyğamberin ğurre ile hükmettiğine şahadet etti.

4) Hz. Ömer, bir hadîs rivayet eden Hz. Übeyy'den şahid istedi. Übeyy isbat için Hz. Ömer'in yanından çıktıktan sonra Ensar'dan bir cemaatle karşılaştı ve durumu anlattı. Cemaat, hepimiz bu hadîsi Peyğamberden işittik

dedi. Bu durum Hz. Ömer'e intikal edince, Übeyy'e dedi ki: «Ben senden şüphe etmiyordum. Fakat hadîsin bence de sabit olmasını arzuladığım için isbatını istedim.»

5) Osman b. el-Muğîre es-Sakafî, senediyle rivayet ettiğine göre, İbn el-Hakem el-Fezari Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittiğini söyler: «Ben, Peyğamberden bir hadîs işittiğim zaman elimden geldiği kadar o hadîsten faydalanmaya çalışırdım. Başkası bana hadîs rivayet ettiği zaman, ona yemin ettirirdim. Yemin ettiği zaman onu tasdik ederdim». dedikten sonra Hz. Ebu Bekr'den işittiği şu hadîsi rivayet etti. (Bu arada Ebu Bekr'in doğru söylediğini tasdik etti.): «Müslüman bir kul, işlediği günahdan nedametle güzelce abdest alır, iki rek'at namaz kılar ve işlediği günahın afvı için Allah'a yalvarır, istiğfar ederse (tevbe şartlarına riayet etmek kaydı ile) Allah onun tevbesini kabul eder.»

Bu hadîsler, Müslümanların imamları ve liderleri durumunda olan şahsiyetlerin bu devirde az hadîs rivayetine temayülleri, uydurma veya hatalı ve asılsız hadîslerin intişarından endişe etmekten doğduğunu isbat eder. Bu sebepledir ki; bu şahsiyetler rivayet edilen hadîslerin isbatını ve sıhhatini araştırırlardı.

En az iki sahabînin Peyğamberden şahsen işittiklerini ifade ettikleri hadîsleri Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer gibi zatlar kabul ederlerdi, böyle olmayan hadîsleri ise kabul etmezlerdi. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi Hz. Ebu Bekr, Muğîre b. Şu'be'den rivayeti hususunda onu takviye edecek başkasını talep ediyor. Keza; Hz. Ömer, Muğîre'yi, Ebu Musa'yı ve Übeyy'i rivayetlerinde te'yid edecek şahid istiyor. Halbuki Hz. Ebu Bekr ile Hz. Ömer bu zatlara son derece itimad ederlerdi. Bunlar hakkında en ufak bir şüpheleri yoktu. Keza; Hz. Ali hadîs ravisine yemin tevcih ederdi. Bu titizlikten sonra hadîsin sıhhatine kanaat edip kalben mutmain olan mübarek zatlar, rivayet olunan hadîsler gereğince amel ederlerdi ve kat'iyyen hadîse muhalefet etmezlerdi.

Yukarıda belirttiğimiz sebeplerle bu devirde hadîs rivayeti az oluyor ve genellikle bir hadîsin zikredilmesine vesile olacak hadisenin vuku bulması halinde iki şahidin şehadeti ile rivayeti sabit olan hadîsler üzerinde duruluyordu.

İKİNCİ DEVİRDE İCTİHAD

İctihad; Kitap ve sünnetten şer'î hüküm çıkarmak için ehlinin olanca gücünü sarfetmesidir.

İctihad iki çeşittir :

1) Şer'î hükmü nassların zahirinden almaktır. Bu da şer'î hükme konu olan mesele, nassların ihtiva ettiği meselelerden olduğu takdirde tahakkuk eder.

2) Bazı nasslar ihtiva ettiği meselelere aid şer'î hükümlerin illetini (sebep) açık veya kapalı olarak belirtmektedir. Bu meseleler dışında kalmakla beraber, aynı illeti taşıyan başka meseleler hakkında o nassdan şer'î hükmü almakdır. Buna kıyas denir.

Bu devirde Kitap ve sünnetten şer'î hükümleri çıkarmak işiyle pek uğraşılmıyordu ve geliştirilmesine çalışılmıyordu. Hatta, bir olay çıkmadan veya bir mesele sorulmadan ashab durup dururken herhangi bir konuda görüşlerini açıklamazlardı. Ancak, bir mesele sorulduğu veya bir olay vuku bulduğu zaman ilgili şer'î hükmü Kitap ve sünnetten çıkarmaya çalışırlardı. Bu sebepledir ki; büyük sahabeler devrine ait olup bize intikal eden fetvalar azdır. Onlar fetvalarını Kur'ân ve sünnete dayandırırlardı. Çünkü; Kur'ân, dinin esası ve Müslümanların dayanağı idi. Onların ana dili ile inmişti. Onu gayet açık olarak anlıyorlardı. Ayrıca âyetlerin iniş sebeplerini çok yakından bilirlerdi. Arap olmayanlar da henüz aralarına girmemişti.

Sünnete gelince; Sahabîler, rivayetin doğruluğundan emin oldukları hadîslere uyma hususunda müttefik idiler. Hz. Ebu Bekr'e bir olay intikal ettiği zaman Kur'ân'a bakardı. Olaya ait şer'î hükmü Kur'ân'da bulunca; onunla hükmederdi. Şayet bulamasaydı sünneti tetkik ederdi. Eğer hükme mesned olacak bir şey bulsaydı ona göre hükmederdi. Gerek Kitapda ve gerekse sünnetde sadre şifa verecek bir hüküm bulamadığı zaman o mesele hakkında Peyğamberin bir hüküm verip vermediğini sahâbîlere sorardı. Bazan, Peyğamberin konu hakkında hüküm verdiğini bilenler çıkardı. Sabit olan rivayete göre hükmederdi.

Hz. Ömer de aynı usûlü tatbik etti. Kendisine intikal eden bir mesele hakkında Kitap ve sünnetde hüküm bulamadığı zaman selefi olan Hz. Ebu Bekr'in o mesele hakkında hüküm verip vermediğini soruştururdu. Hz. Ebu Bekr'in verdiği bir hüküm bulunursa; aksi sabit olmadıkça onunla hükmederdi.

Hz. Osman ve Hz. Ali de aynı yolu takip ettiler. Daha önce belirttiğimiz gibi hadîslerin sıhhatı hususunda hepsi de ihtiyatı ve titizliği bırakmamışlardır.

Zaman zaman ashab-ı kirama bazı meseleler ve sorular intikal ediyordu. Çözüm bekleyen bu meseleler hakkında Kitap ve sünnetde bir nass bulamıyorlardı. Bunun üzerine re'y tabir ettikleri kıyas yoluna giderlerdi. Hz. Ebu Bekr de böyle yapardı. Çünkü; böyle bir anda Kitapda bir nass ve ashab yanında bir sünnet bulamayınca ashabı bir araya toplar ve mesele hakkında onlara danışırdı. Görüşleri bir noktada toplandığı zaman o görüşle hükmederdi. Hz. Ömer de aynı şekilde hareket ederdi. Hz. Ömer, Hz. Şüreyh'ı Kûfe kadılığına tayin ettiği zaman ona şunu söyledi: «Kur'ân'da apaçık bir hüküm bulmaya bak. Şayet böyle bir hükmü bulursan o konuda kimseye bir şey sorma. Fakat, Kur'ân'da açık bir hüküm bulmadığın bir meselede sünnete ittiba et. Sünnette de bir şey bulamazsan re'yinle ictihad et.»

Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eş'arîye yazdığı mektupta şöyle diyordu: «Şer'î hüküm, Kur'ân'a veya sünnete dayanan hükümdür. Kitap ve sünnetde bulunmayan ve kalbinde tereddütlere sebep olan meseleler hakkında zihnini çok dikkatli kullan. Benzer meseleleri ve emsâl meseleleri çok iyi tanımaya çalış. Bunları çok yakından bilip tanıdıktan sonra bunlar arasında kıyaslama yap.»

Abdullah b. Mes'ud'a; mehri tesbit edilmeden nikâhı kıyılan ve dühûl olmadan kocası ölen bir kadına verilecek tazminat hususu soruluyor. Kendileri: «Ben, o kadın hakkında kendi görüşümle fetva veririm. Eğer doğru ise Allah'tandır. Şayet hatalı ise bendendir ve şeytandandır. Allah ve Resulü bundan berîdir.» dedi.

Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sabit'e Allah'ın Kitabında sülüs-ü ma yebka (kalanın üçte birisi) diye bir miras payı var mı? diye sorduğu zaman Zeyd b. Sabit; «Ben görüşümle hükmederim, sen de görüşünle hükmedersin» diyor. (*)

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre; daha evvel kendisine dinî bir mesele hakkında müracaat eden adama bilâhare rastladığında ne yaptın? diye sorunca adam; «Hz. Ali ve Hz. Zeyd b. Sabit bana şöyle fetva verdiler» diye cevap veriyor. Bunun üzerine Hz. Ömer ona diyor ki: «Eğer sorduğun mesele hakkında Allah'ın Kitabında veya Peyğamberin sünnetinde açık bir hüküm bulmuş olsaydım, seni ona döndürürdüm. Fakat, ben re'yime göre fetva verdim. Re'y müşterektir» (yani onlar da re'yleri ile hükmetmişlerdir.)

Görüldüğü gibi Hz. Ömer bu iki zatın verdiği fetvayı nakzetmemiştir.

Ashab, görüldüğü gibi re'yle hükmetmekle beraber halkın bilmeden dinî konulardan söz söylemeye cesaret etmemeleri ve dinden olmayan şeyleri dine sokmamaları için re'ye dayanmaktan pek hoşlanmazlardı. Bu sebeple ashabın çoğu rastgele re'yi zemmetmiştir. Ancak, zem ettikleri re'y kendilerinin amel ettikleri re'yler olmadığı açıktır. Onların zem ettikleri re'y, Kitap ve sünnete

---

(*) Baba ve anne, karı veya koca ile beraber mirasçı olduğu zaman, Zeyd b. Sabit'e göre; karı veya kocanın hissesi çıkarıldıktan sonra kalanın üçte biri anneye verilir.

gerçekten dayalı olmayan şahsî kanaate ve nefsâni arzuya müstenid görüştür. Makbul ve övgüye lâyık olan re'y ancak Hz. Ömer'in kadısına yazdığı mektupta belirttiği şartlar dahilinde beyan edilmiş olan hükümlerdir. Çünkü o takdirde verilen hüküm, nassın ruhuna ve gayesine uygun olur.

Bununla beraber bu devirde ashabın re'ye müstenid verdikleri fetvalar cidden çok azdır.

Gerek Hz. Ebu Bekr ve gerekse Hz. Ömer, hilâfetleri zamanında şer'î bir hüküm hakkında ashaba danışıp görüşlerini aldıktan sonra varılan hükme bütün Müslümanlar uyarlardı. Dolayısıyle kimsenin muhalefet etmesi bahis konusu olmazdı.

Bu şekil re'yin açıklamasına «İcma'» denilmiştir. O devirde müctehid olan ashab mahsûr (sayılabilen) zatlar olduğu için onlarla istişare etmek ve görüşlerinin neticesine muttalî olmak mümkün olduğu için icma' kolayca gerçekleşirdi.

Yukarıda belirtilen durum sebebiyle şer'î hükümlerin istinad ettiği kaynaklar 4 idi.

1) Kitap, 2) Sünnet, 3) Kıyas (re'y) (Bu kaynak birinci ve ikinci kaynağa dayalıdır.), 4) İcma'.

Ashabın, vardıkları icma' kaynağında kitap veya sünnetin bir nassına veya kıyasa istinad etmiş olmaları zarurîdir.

Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in, halifelik süresince takip ettikleri prensiplerin bir neticesi olarak bu devirde şer'î hükümlerde çok az ihtilâf görülebiliyor. Çünkü hükümler, ya Kitaptan veya sabit olan sünnetten veyahut istişareden sonra icma'dan çıkarılırdı.

Dolayısıyle ihtilâfa mahâl kalmazdı. Ancak, kıyas ve re'yden sadır olan fetvalar arasında ihtilâf görülebilirdi. Oysa ashabın re'ye dayanmaları çok az idi. Diğer taraftan Hz. Ömer'in heybeti fetva hakkında gerekli hassasiyeti göstermeyi takviye ederdi. Keza; Ashabın fetva hususunda gösterdikleri takva önemli bir yer işgal ettiği için ashab dinî soruları yekdiğerine havale ederlerdi.

Ashab, kıyas yoluyla vardıkları şer'î hükümleri, şer-i şerife dayandırmazlardı. Dolayısıyle verdikleri fetvaya göre amel etmeyi zorunlu telâkki etmezlerdi.

Nitekim Hz. Ebu Bekr, re'yle fetva verdiği zaman: «Bu, benim re'yimdir. Eğer doğru ise Allah'tandır. Eğer hatalı ise bendendir. Allah'dan afiv dilerim» derdi.

Hz. Ömer'in re'ye müstenid fetvasını yazan kâtibi: «Bu fetva, Allah'ın ve Ömer'in re'yidir.» ibaresini yazınca; Hz. Ömer onu azarladı ve şöyle buyurdu: «Bu Ömer'in re'yidir. Eğer doğru ise Allah'dandır. Hatalı ise Ömer'dendir.» Ayrıca dediler ki: «Sünnet, Allah ve Resûlünün tayin ettikleri yoldur. Siz insanlar re'y hatasını ümmet için zarurî bir yol kılmayın.»

Muhammed b. el-Hasan, Ebu Hanife'nin Hammad ve İbrahim en-Nahaî senediyle şöyle rivayet ettiğini söyler: «Adamın biri evlendiğinde mehir tesbit

edilmemişti. Zifafa girmeden önce öldüğüne göre kadına bir şey verilip verilmiyeceği hususu soruldu. Abdullah b. Mes'ud, kadının akrabası olan hanımların (emsalinin) mehri ne ise eksiksiz ve fazlasız olarak o miktar verilmesi gerekir, diye hükmetmekle beraber, eğer bu doğru ise; Allah'dandır, şayet hatalı ise benden ve şeytandandır, Allah ve Resûlü bundan berîdirler, dedi. Bunun üzerine meclisinde oturanlardan birisi (bu zatın ashabtan Ma'kil b. Sinan el-Eşcaî olduğu bildiriliyor), yemin ederek; «Sen Resûlüllah'ın Eşca'iye kabîlesinden Vaşık'ın kızı Berû' hakkında verdiği hüküm ile hükmettin» dedi. Bunun üzerine verdiği hükmün Peyğamberin hükmüne uygun olduğunu öğrenen Abdullah b. Mes'ud o güne kadar hiç sevinmediği bir derecede sevindi. Hz. Ali ise bu hükümde ona muhalefet ederek dedi ki: «O kadın miras hakkını haizdir. İddet süresince beklemek zorundadır. Mehir (tazminat) hakkına haiz değildir. Kitabullahda hüküm varken; Eşca' kabîlesinden bir kişinin sözü kabul olunmaz.»

(İmam Muhammed b. el-Hasan'ın rivayeti burada sona erdi.)

Hz. Ali'nin muhalefetinin sebebi şudur; eğer bu kadın kocası tarafından boşanmış olsaydı, mehirden (tazminat) bir hak alamazdı. Nitekim Allah (Bakara sûresi, 236. âyette) şöyle buyuruyor:

٣٠٨- لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً (البقرة ٢٣٦)

(308) «Kendileriyle temas etmediğiniz, yahut kendilerine bir mehir tayin eylemediğiniz kadınları boşamışsanız (bunda) üzerinize vebal yoktur...» (Bakara: 236)

Bu durumda Hz. Ali, ölümü boşamaya kıyas eder ve hadîs hakkındaki fazla titizliği dolayısiyle bir kişinin rivayet ettiği hadîsle amel etmez. İbn-i Mes'ud ise, ölümü boşamaya kıyaslamaz ve re'yini Ma'kil'in rivayeti ile te'yid etmiş olur.

Bu devirde büyük müftîlerin ihtilâfa düştükleri birkaç meseleyi, ihtilâf sebeplerinin vuzuha kavuşması için zikretmeyi uygun bulduk:

1) Hz. Ömer devrinde boşanan bir kadın henüz iddeti bitmeden evleniyor. (Bu ise Kur'ân'ın nassı ile yasaklanmıştır.) Bunun üzerine Hz. Ömer, kocasını kırbaçla döverek ondan ayırıyor ve şöyle buyuruyor: «Henüz iddeti bitmeden evlenen bir kadın, kocası ile zifafa girmeden durum duyulursa; derhal birbirinden uzaklaştırılırlar ve kadın ilk kocasından ötürü kalan iddetini tamamlamak zorunda bırakılır. İddetinin bitmesi neticesinde, iddetde iken onu nikâhlayan koca, başka erkekler gibi o kadına talip çıkabilir. Şayet iddet esnasında kendisini nikâhlayan erkek ile zifafa girmiş ise yine birbirinden uzaklaştırılır-

lar ve kadın ilk kocasından ötürü kalan iddetini ikmal eder. Sonra, ikinci kocasından dolayı ikinci bir iddeti doldurmak mecburiyetindedir ve bu iddet de bittikten sonra bile ikinci koca ile ebedî olarak evlenmesi yasaktır. Başkaları ile evlenebilir.

Hz. Ali ise bu meselenin ikinci şıkkında (iddetde iken evlendiği ikinci koca ile zifafa giren kadın meselesi) der ki: «Bu kadın ikinci kocadan uzaklaştırıldıktan sonra ilk kocasından dolayı kalan iddetini tamamlayınca hemen ikinci koca ile evlenebilir.»

Görülüyor ki; iddetde iken ikinci bir koca ile evlenip zifafa giren bir kadının uzaklaştırıldığı ikinci kocası ile bilâhare evlenip evlenemiyeceği hususunda Hz. Ömer ile Hz. Ali ihtilâfa düşmüşlerdir. Hz. Ömer'e göre; ilelebed evlenemez. Hz. Ali'ye göre; iddet hitamında evlenebilir. Kitabın nasslarında bu iki zatın fetvalarını te'yid edecek bir hüküm yoktur. Ancak Hz. Ömer, ikinci koca tarafından Kur'ân nassı ile yasaklanmış olan bir evlenme işine girişmeyi önlemek ve böyle bir suç işleyeni te'dip ve cezalandırma prensibine uymuştur. Hz. Ali ise umumî prensiplere uymuştur.

2) Hz. Osman ve Hz. Zeyd b. Sabit'e göre, kölenin nikâhı altında bulunan hür bir kadın iki talâkla boşandığı zaman ilelebed o köleye haram olur. Hz. Ali ise; bunlara muhalefet ederek bu kadının ancak üç talâk ile boşanması halinde kocasına ilelebed haram olur, der. Fakat, hür bir erkeğin nikâhı altında bulunan bir cariyenin ise iki talâk ile haram olduğunu ifade etmiştir. Bu üç zat da köle ve cariye hakkının, hür erkek ve kadının hakkından az olduğunda ittifak etmekle beraber, boşama hususunda erkeğin veya kadının durumunun muteber olması ve esas tutulması hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hz. Osman ve Hz. Zeyd, talâk sayısı hususunda kocanın durumunu nazar-ı itibara almışlardır. (Koca, hür ise üç talâka sahiptir. Köle ise iki talâka sahiptir.) Çünkü boşama işlemini yapmaya yetkili olan kocadır. Hz. Ali ise; talâk sayısı hususunda zevcenin durumunu esas almıştır. (Zevce hür ise üç talâkla, cariye ise iki talâkla tam boşanmış olur. Çünkü boşama zevce üzerine vakî oluyor.)

3) Hz. Abdurrahman b. Avf hasta iken ailesini boşuyor. İddeti bittikden sonra Hz. Osman onu vefat eden kocası Hz. Abdurrahman'a mirasçı kılıyor. Diğer taraftan Kadı Hz. Şüreyh: «Hasta iken ailesini üç talâkla boşayan kişinin ölümü halinde boşanmış olan karısının mirascı olup olmıyacağını» yazdığı mektup ile halife Hz. Ömer'e soruyor ve «Boşanmış olan kadının henüz iddeti devam ederken kocasının ölmesi halinde mirascılık hakkının devam edeceği, fakat iddetinin bitiminden sonra kocasının ölümü halinde mirascılık hakkının kalmıyacağı» şeklinde Hz. Ömer'den cevap alıyor.

Burada Hz. Ömer ve Hz. Osman, zevcin hastalık halinde karısını boşaması, onun (zevcenin) mirasçılık hakkını gidermiyeceği hususunda müttefiktirler. Ancak, Hz. Ömer, mirasçılık hakkının devamı için henüz iddeti bitmemiş iken kocasının ölmüş olması kaydını koyuyor. Hz. Osman ise, böyle bir kayıt koymuyor. Bu meselede müracaat edilecek bir nass yoktur.

4) Hz. Ömer, hâmile iken kocası vefat eden zevcenin iddetinin doğum yapması olduğunu söylerken, Hz. Ali, doğum ile dört ay on günlük iddetlerden hangisi uzun ise bu kadının iddeti odur, der. Bu iki zatın ihtilâf sebebi şudur : Allah, boşanan hamile kadının doğum yapmasını onun için iddet kılmıştır. Diğer taraftan kocası vefat eden zevcenin iddetini dört ay on gün kılmıştır. Bu hükümde zevcenin hamilelik durumunu açıklamamıştır. Hz. Ali, kocası vefat eden hamile bir kadının iddeti hakkında verdiği fetvada her iki âyeti de nazar-ı itibare almıştır. Hz. Ömer ise boşama iddeti hakkındaki âyetin, vefat iddeti hakkındaki âyeti tahsis ettiğini (kayıtladığı) kabul ediyor. Yani, boşama iddetine ait âyette geçen hamilelik hükmü dolayısıyle vefat iddetine ait âyette öngörülen dört ay on günlük iddet hükmü hâmile olmayan kadınlara münhasır kabul ediliyor. Hz. Ömer'in görüşünü te'yiden şu hadîsi rivayet ederler : «Haris kızı Sûbey'e el-Eslemiye hâmile iken kocası vefat ediyor. Yirmi beş gün sonra doğum yapıyor. Peyğamber iddetinin bittiğini bildiriyor.)

Bu hadîs rivayet edilmekte ise de Hz. Ali'nin hadîs rivayetinde çok titiz olduğunu daha önce belirtmiştik.

5) Hz. Abdullah b. Mes'ud ve bazı sahâbîler karısına yaklaşmayacağına yemin eden zevc, yemini üzerinden dört ay geçtiği halde yemininden rücu' etmezse karısını bâin bir talâkla boşamış sayılır dolayısıyle karısı, yeniden usulüne göre nikâh kıymakla helâl olur, derler. Diğer bazı sahâbiler ise bu fetvaya muhalefetle diyorlar ki : Yemin üzerinden sadece dört ayın geçmiş olması bâin bir talâk ile boşama sayılmaz. Ancak, zevc bu müddet sonunda yaklaşmama yemininden rücu' etmek veya boşamaktan birisini tercih etmek mecburiyetindedir. Bu konu hakkındaki âyet her iki şekilde yorumlanabilir.

٣٠٩- لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُو فَإِنَّ اللّٰهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ البقرة ٢٢٦-٢٢٧

(309) «Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (o müddet içinde kefaret yaparak zevcelerine) dönerlerse şüphe yok ki Allah cidden yarlığayıcı, hakkıyle esirgeyicidir.

Eğer (o sûretle yemin edenler ric'at etmeyip de kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Şüphesiz Allah (onların sözlerini) hakkıyle işidici, (niyyetlerini) gerçekten bilicidir.» (Bakara : 226, 227)

6) Boşanan bir kadının, boşandıktan sonra üçüncü defa gördüğü aybaşı âdetinden temizlenmedikçe iddetinin bitmeyeceğine Abdullah b. Mes'ud fetva veriyor. Hz. Ömer de bu fetvayı benimsiyor. Zeyd b. Sabit ise bu kadının üçüncü defa aybaşı âdetine başlamakla iddetini tamamlamış olduğuna fetva veriyor. Bu ihtilâfın menşe'i ise bahis konusu iddet hakkında varid olan âyette geçen

(kur') kelimesinin temizlik hali veya aybaşı hali demek olduğundaki ihtilâftır. Zeyd b. Sabit ve arkadaşlarına göre (kur') kelimesi temizlik demektir. Abdullah b. Mes'ud ve onun görüşünde olanlara göre (kur') hayızdır.

7) Hz. Ömer, hayız görme durumunda olan bir kadının boşandıktan hemen sonra hayızdan kesilmesi halinde dokuz ay intizar eder. Bu süre içinde hâmilelik hali belirirse iddet meselesi halolmuş olur. Yani, doğum yapmakla iddetten çıkmış olur. Aksi takdirde yani dokuz ay geçmesine rağmen hâmilelik durumu görülmezse üç ay daha iddet devam eder. Ondan sonra iddeti tamamlamış sayılır, der. Başkaları ise : «Hayızdan kesilmiş olan bu kadın, hayız görme ümidi kesilecek yaşa kadar beklemek zorundadır. Bu yaşa varınca; üç aylık iddet süresi sonunda iddetten çıkmış olur.» derler.

Hz. Ömer'in görüşüne katılmayan bu mübarek zatlar iddet hakkındaki nassların zahirine bakmışlardır. Çünkü; bu kadın boşanırken kur' sahiplerin (iddeti, üç defa temizlenmek veya üç defa hayız görmek olanlar) den idi. Kur' sahiplerinin iddeti ise üç kur' olduğu nass ile sabittir. Bu kadının geçici bir süre için hayızdan kesilmiş olması neticeyi değiştirmez. Başka bir ifade ile bu kadın, hayızdan tamamen kesilme yaşına varmadığından dolayı iddeti üç kur'dan üç aya dönüşmüş olamaz. Dolayısıyle yukarıda belirttiğimiz gibi, o yaşa kadar beklemek ve ondan sonra üç aylık iddetini sürdürmek zorundadır.

Hz. Ömer'in fetvasında ise iddet vaz'ının ruh ve gayesi nazarı dikkata alınmıştır. O da boşanan kadının kocasından ötürü bir hâmilelik ihtimalinin ortadan kaldırılmasıdır. Hz. Ömer'in fetvasına göre bahis konusu kadının normal bir doğum süresi olan dokuz ay beklemesi ve ondan sonra da üç ay iddet sürdürmesi neticesinde rahminin boş olduğunda şüphe etmeye mahal kalmamış olur.

8) Hz. Ömer üç talâk ile boşanmış olan kadının iddeti boyunca nafaka ve meskeninin boşayan kocasına ait olduğuna fetva veriyor. Bilâhare Kays'ın kızı Fatma'nın üçüncü talâk ile boşandığı zaman Peyğamberin ona nafaka ve mesken hakkını vermediği yolunda rivayet olunan hadîs ulaşınca Hz. Ömer buyuruyor ki : «Biz, Rabbimizin Kitabını ve Peyğamberimizin sünnetini bir kadının sözü ile terk edecek değiliz. O kadın geçmiş durumu belki unutmuştur.»

Hz. Ömer'in verdiği fetvayı dayandırdığı âyet şudur :

٣١٠- لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ﴿الطلاق﴾

(310) «Onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Meğer ki apaçık bir kötülük (meydana) getirmiş olsunlar...» (Talâk : 1)

Bazı sahâbiler ise; üç talâk ile boşanmış olan kadının nafaka ve mesken hakkının kalmadığına fetva veriyorlar. Onlar, bahis konusu Kays'ın kızı Fatma'nın hadîsine dayanıyorlar. Ayrıca Hz. Ömer'in delil gösterdiği âyetin sonundaki :

٣١١- لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ أَمْرًا ﴿الطلاق : ١﴾

(311) «Bilmezsin, olur ki Allah bunun arkasından bir iş peyda ediverir.» (Talâk : 1)

cümlesinin Hz. Ömer'e delil değil, bilâkis kendilerinin fetvalarına delil olduğunu ifade ederler. Çünkü bu cümle boşanmış olan kadın ile onu boşayan erkek arasında ilerde bir uzlaşma olabileceğine işaret eder. Halbuki uzlaşmanın dinen makbul olması için kadının bir veya iki talâk ile boşanmış olması şarttır. Üç talâk ile boşanmış ise; tekrar evlenmeleri yasak olduğundan dolayı uzlaşmaları bahis konusu olamaz. Bu durum müvacehesinde, «*Belki ilerde uzlaşırlar*» anlamını ifade eden âyetin sonu, aynı âyetin ortalarında geçen «*onları evlerinden çıkarmayın*» meâlindeki hükmün bir veya iki talâkla boşanan kadınlara münhasır olduğunu gösterir. Dolayısıyle bu hüküm, Hz. Ömer'in üç talâk ile boşanmış olan kadın ile ilgili fetvasına delil olamaz.

Diğer bazı ashab ise; üç talâk ile boşanmış olan kadının mesken hakkı olduğuna, fakat nafaka hakkı olmadığına fetva vermişlerdir. Nafaka hakkı olmadığı hususunda aşağıda yazılı âyeti delil göstermişlerdir. Bu âyette, hâmile olan kadına nafaka verilmesi emrediliyor, onlar hâmile olmayanın nafaka hakkı olmadığı hükmünü çıkarırlar.

٣١٢- وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

(312) «...Eğer onlar yüklü iseler yüklerini koyuncaya kadar nafakalarını verin...» (Talâk : 6)

9) Hz. Ebu Bekr, büyük baba ile beraber bulunan kardeşleri mirascı kılmamıştır. Fakat, Hz. Ömer onları mirascı kılmıştır. Hz. Ebu Bekr büyük babayı baba yerine kabul etmiştir. Baba ile beraber bulunan kardeşlerin mirascı olmadıkları nassla sabittir. Hz. Ömer ise büyük babayı baba yerine kabul etmemiştir. Zeyd b. Sabit de Hz. Ömer'in re'yindedir.

10) İmam Malik, Muvatta'da rivayet ediyor ki; büyük anne Hz. Ebu Bekr'e müracaatla mirascılık durumunu sorunca; Hz. Ebu Bekr : «Allah'ın kitabında senin için bir şey yoktur. Resûlüllah'ın sünnetinde senin için bir şey olduğunu bilmiyoruz. Sen git, ben halka soracağım.» dedikten sonra halka sorduğunda Muğîre b. Şu'be : «Ben Resûlüllah'ın huzurunda idim. Büyük anneye 1/6 (südüs) verdi.» dedi. Hz. Ebu Bekr : «Seninle beraber kimse var mı?» diye sorunca Muhammed b. Mesleme ayağa kalkarak aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekr, soran büyük anneye südüs verdi. Sonra diğer büyük anne Hz. Ömer'e müracaatla mirascılık durumunu sorunca «Kitabullah'da senin için bir

şey yoktur. Hz. Ebu Bekr tarafından hükmedilen südüs hakkı diğerine idi. Ben paylara bir ilâve yapacak durumda değilim. Ancak o südüs vardır. Eğer ikiniz (sen ve Hz. Ebu Bekr'e müracaat eden diğer büyük anne) o südüsde içtima' ederseniz aranızda taksim edilir ve ikiniz onda içtima' etmeyip hanginize verilmesi gerekiyorsa (ölüye yakınlık ve kuvvet gibi feraiz ilminde belirtilen durumlar itibariyle) südüs onadır.» dedi.

11) Keza İmam Malik, Muvatta'da rivayet ettiğine göre Dahhâk b. Halife, arazisinden itibaren çaya kadar devam edecek su arkını Muhammed b. Mesleme'nin tarlasından geçirmek zarureti hasıl olunca; Muhammed b. Mesleme buna rıza göstermedi. Dahhâk ona, «Niçin bana mani oluyorsun? Halbuki; geçireceğim sudan devamlı olarak sen de faydalanacaksın ve sana hiç zarar vermeyecek.» dediyse de Muhammed, bu işten imtina' etti. Bunun üzerine Dahhâk, konuyu Hz. Ömer'e intikal ettirdi. Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'yi çağırtarak mani olmamasını istedi. Muhammed aynı şekilde imtina edince; Hz. Ömer: «Neden kardeşinin menfaatına mani oluyorsun? Oysa ki; başından sonuna kadar senin için de yararlıdır ve sana hiç bir zararı yoktur.» dedi. Muhammed ise: «Vallahi ben müsaade etmiyeceğim.» deyince; Hz. Ömer: «Vallahi karnın üstünden bile olsa Dahhâk arkı geçirecektir.» dedi ve geçirme emrini verdi.

12) İmam Malik, İbn-i Şihab'dan rivayet ettiğine göre, sahibi bilinmeyen develer Hz. Ömer zamanında beslenir, korunur ve dokunulmazdı. Hz. Osman halife olunca bu nevi develerin eşkâlinin tesbiti ile durumun ilânından sonra sahibi çıkmayınca satılmasını ve bilâhare eşkâli tesbit edilmiş olan develerin sahibi çıkınca alınan bedellerinin kendilerine teslimi emrini verdi.

13) Irak ve Suriye'nin fethinden sonra ortaya çıkan en mühim problemlerden birisi de savaş yoluyle fethedilmiş olan arazi hakkında nasıl bir işlemin uygulanması idi. Eğer nassların zahirine göre hareket etmiş olsaydılar, bu araziyi diğer mallar gibi ganimet saymaları icabederdi ve dolayısıyle bütün bu arazinin 4/5 ini gazilere dağıtmaları ve geri kalan 1/5 ni Kitabullah'da zikredilen umumî maslahatlara harcanması gerekecekti. Fakat Hz. Ömer halkın bu şekil bir taksimatı talep ettiklerini görünce dedi ki: «Bu arazinin bütün tasarruflarıyle taksim edilmiş olduğunu ve babalardan evlâda miras kaldığını görecek yarınki Müslümanların durumu ne olacak? Sizin istediğiniz bu taksimat görüşü bence makul bir görüş değildir.» Bunun üzerine Hz. Abdurrahman b. Avf ona dedi ki: «Ya hangi görüş makbûldür? Bu arazi ve tasarrufu, ancak Allah'ın onlara (gazilere) verdiği bir ganimettir.» Hz. Ömer buna karşılık şöyle dedi: «Ya Abdurrahman! tamamen dediğin gibidir. Fakat ben bu re'yi sakıncalı görüyorum. Vallahi benden sonra büyük kazanç verecek bir belde feth edilmeyecektir. Hatta kanaatime göre benden sonra fethedilecek yerler Müslümanlara yük olacak. Eğer ben Irak ve Suriye arazisini bütün tasarruf hakları ile dağıtacak olursam neyle gedikleri kapatır, sınırları muhafaza eder, tehlikeli hudut boylarında tedbir alırım? Keza bu İslâm ülkesinde gele-

cek nesle ve fakir ailelere ne vereceğim?» dedi. Halk, Hz. Ömer'e isteklerinde israrda bulunarak: «Kılıçlarımızla kazandığımız ve Allah'ın bize kıldığı ganimet mahiyetindeki bu araziyi savaşta hazır bulunmayan kavimler ve onların evlâd ve ahfadı için alıkoyuyorsun.» dediler. Hz. Ömer ise bütün bu israrlara karşı: «Bu benim re'yimdir.» derdi ve başka bir şey söylemezdi. Nihayet halk kendisinin ashabla istişare etmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Ömer önce ilk muhacirlere danıştı. Onlardan Hz. Abdurrahman b. Avf arazinin sair ganimet malları gibi taksimi görüşünde idi. Fakat onlardan Osman, Ali, Talha ve İbn-i Ömer Hazretleri halifenin re'yini benimsediler. Bu görüşmeden sonra Halife, Evs ve Hazreç kabilelerinin büyüklerinden ve eşrafından beşer kişi olmak üzere ensardan 10 kişiyi dâvet ederek onları topladı. Toplantıda onlara hitaben şöyle dedi: «Kamu yararına yüklenmiş olduğum idarecilik emanetinde sorumluluğuma ortak olmanızdan başka bir gaye için sizi rahatsız etmiş değilim. Çünkü, ben sizden farklı bir kimse değilim. Herhangi biriniz gibiyim. Sizler bugün hak olanı söyler, kararlaştırırsınız. Sizden önce görüştüğüm zatlardan kimisi bana muhalefet etti, kimisi muvafakat etti. Ben, sizlerin şahsî re'yime uymanızı istemem. Hakkı ifade eden Allah'ın Kitabı beraberinizdedir. Vallahi eğer istediğim bir işi söylersem onunla ancak hakkı diliyorum.»

Hz. Ömer'in bu konuşmasından sonra ensar-ı kiram dediler ki: «Ya Emirel'Mü'minin! söylemek istediğini söyle, dinliyoruz.»

Hz. Ömer: «Haklarına tecavüzle kendilerine zulmettiğimi söyleyen şu halkın dediklerini herhalde işittiniz. Ben zulmü irtikab etmekten ancak Allah'a sığınırım. Eğer ben onların hakkı olan bir şeyi kendilerinden esirgeyip başkalarına verecek olursam gerçekten şekavet etmiş olurum. Lâkin benim kanaatime göre Kisra'nın ülkesinden sonra fethedilecek bir yer kalmamıştır. Cenab-ı Allah Kisra halkının mallarını, arazilerini içindekilerle beraber bize ganimet kıldı. Ben ganimet mallarını gereği gibi hak sahiplerine tevzi' ettim. O ganimetin 1/5 ni mahalline sarfettim ve etmekteyim. Ben bu arada araziyi tasarruf hakkıyle beraber elde tutmayı (dağıtmamayı) uygun gördüm. Araziyi zımmîlerin elinde bırakmakla haraç denilen arazi vergisi ve cizye denilen şahsî vergiler tahsil edilir. Alınacak bu haraç ve cizye savaşan Müslümanlara, zürriyetlerine ve onlardan sonra gelen Müslümanlara bir kazanç olur. Siz birçok askerin nöbet beklemesi gereken hudut boylarını ve gedikleri biliyor musunuz? Keza zabıta kuvvetleri ile techizi gerekli Şam, Kûfe, Basra, Mısır ve el-Cezîre gibi büyük vilâyetleri biliyor musunuz? Bu orduya masraf akıtmak gerekir. Bu arazi, gelirleriyle taksim edilirse işaret ettiğim bunca masraf nereden temin edilecek?» dedi.

Halife Hz. Ömer'in bu konuşmasını dinleyenlerin hepsi ittifakla dediler ki: «Makbul ve doğru görüş yalnız senin buyurduğun re'ydir. Çok güzel söyledin. Eğer serhatler askerle doldurulmaz, şehirler devlet kuvvetiyle teçhiz edilmez ve orduya gerekli masraflar ve takviyeler yapılmazsa düşmanlar fethedilmiş olan ülkeleri işgal ederler.»

Yukarıda işaret olunan bu istişareler neticesinde Halife Hz. Ömer : «Mesele benim için vuzuha kavuştu.» dedi ve araziyi zımmîlerin elinde ibka ile haraç denilen vergi sistemini kararlaştırdı. Onun re'yi gerçekten çok muhkem bir görüş idi. Muhalif olanlar ekalliyette kalınca ekseriyetin görüşüne uydular.

14) Hz. Ebu Bekr, Müslümanlar arasında bir malı taksim ederken; herkese eşit pay ederdi. Ona denildi ki : «Ey Resûlüllah'ın halifesi, sen malı taksim ederken herkesi eşit tuttun. Halbuki, bazı zatlar daha önce Müslüman olmakla, büyük hizmetleri sebkat etmekle ve taşıdıkları üstün meziyetlerle diğerlerinden farklıdırlar. Bu gibi zatlara üstünlükleri itibariyle biraz olsun farklı pay vermeliydin.»

Hz. Ebu Bekr dedi ki : «Sizin zikrettiğiniz özellikleri çok iyi takdir ederim. Ancak bu özellikler, sevabı Allah'a ait olan şeylerdir. Bu (mal) ise bir maîşettir. Bunda eşitlik prensibi daha hayırlıdır.»

Hz. Ömer halife olup, birçok fütuhat ganimetleri gelince yukarıda işaret ettiğimiz üstünlükleri dikkata alarak farklı mal tevziine başladı ve dedi ki : «Peyğambere karşı savaşanları Peyğamberle beraber savaşanlar gibi kılmam.» Bunun üzerine «Divan-ül Ceyş» te'sis edildi. Yani, ordu mensuplarının maaş dereceleri sistemi tanzim edildi.

Gayemiz, ne bu devirde fetva verenlerin fetvalarını saymak, ne de onların ihtilâfa düştükleri bütün meseleleri zikretmektir. Maksadımız sadece o devir fetvacılarının Pyğambere çok yakın olmalarına rağmen yekdiğerine muhalif fetva vermelerinin sebepleri ve onların şer'î hüküm çıkarma keyfiyetini açıklayan birkaç misal vermektir.

Yukarıda yaptığımız izahtan anlaşıldığı gibi onlar arasında görülen ihtilâfın başlıca üç sebebi vardır.

1) Bazı âyetleri veya kelimeleri farklı manada anlamaları sebebiyle fetvaların muhtelif olması. Bu da çeşitli yönlerden oluyor :

A) İki manaya muhtemel kelimelerin kullanılmış olması. Meselâ boşamaya ait iddet hakkındaki, Bakara sûresinin 228. âyetinde geçen (Qurû') kelimesinin anlamı hususunda ihtilâfa düşmeleri gibi.

Hz. Ömer ve İbn-i Mes'ud (Qurû') kelimesini hayız (aybaşı âdeti) manasında anlamışlardır. Zeyd b. Sabit ise, temizlik manasını anlamıştır. İki manayı da te'yid eden deliller vardır. Keza «İlâ'» (erkeğin, eşine yaklaşmamaya yemin etmesi) hakkındaki, Bakara sûresinin 226. âyetinde Cenab-ı Allah (C.C.) İlâ' yeminini yapan erkek için dört aylık bekleme hakkını tanımıştır. Aynı âyetin devamında ve onu takip eden 227. âyetde yemin eden erkeğe, yemininden rücu' etmek ve ayrılmak imkânını veriyor.

٢١٣- لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاؤُوا فَإِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ● وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ البقرة : ٢٢٦-٢٢٧

(313) «Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer erkekler (o müddet içinde kefaret yaparak zevcelerine) dönerlerse şüphe yok ki Allah cidden yarlığayıcı, hakkıyle esirgeyicidir. Eğer (o sûretle yemin edenler ric'at etmeyip de kadınlarını) boşamaya karar verirlerse(ayrılırlar). Şüphesiz Allah (onların sözlerini hakkıyle işidici, (niyyetlerini) gerçekten bilicidir.» (Bakara : 226, 227)

Bu nass iki manaya muhtemeldir.

a) Böyle bir yemin eden zevcin tanınmış olan dört aylık sürenin bitiminde zevcesine yaklaşması veya boşamanın eşi tarafından istenmesi.

b) Bu zevcin tanınmış olan dört aylık süre bitmeden önce yemininden rücu' ile zevcesine yaklaşabilmesi ve süre bittikten sonra rücu' hakkının kalmaması, ayrıca sürenin sona ermesiyle boşama işleminin kendiliğinden vukubulmuş sayılması.

B) İnen değişik iki hükmün konuları ayrı olmakla beraber her hükmün kapsamının diğer hükmün kapsadığı bazı meseleleri içine aldığının sanılması ve dolayısıyle iki hükmün kapsamına giren meseleler hususunda zahirî bir çelişkinin görülmesi. Buna bir misal verelim :

Kocasının ölümü dolayısıyle iddete giren kadın hakkındaki âyet, onun dört ay on gün beklemesini gerekli kılmaktadır. Bu âyetin, hâmile olan kadını da kapsadığı sanılmaktadır. Diğer taraftan boşama âyeti hâmile kadının doğum yapmasını, iddetinin bitimi kılmıştır. Bu durumda kocası vefat eden hâmile bir kadının iddeti; dört ay on gün mü, yoksa doğum yapması mı? Birinci âyetin kapsamına girdiği kabul edilirse, o kadın doğumunu yapsa dahi dört ay on günlük süreyi doldurması gerekecektir. Şayet boşama âyetinin hükmüne göre onun iddeti hamlini vaz'etmek ise dört ay on günlük sürenın doldurulmasının bahis konusu edilmemesi gerekecektir. Bazı büyük sahâbîler birinci görüşe katılırken, diğer bir kısmı da ikinci görüşü benimsemişlerdir.

2) Sünnet sebebiyle fetvaların değişik olması .

Daha evvel beyan ettiğimiz vechiyle sünnetin bir kısmı ashabtan «Cemm-i Gafir» (büyük cemaat) huzurunda Peygamber tarafından apaçık olarak söylenmiş veya yapılmıştır. Bunlar; namaz, namazın kılınış şekli, rek'atlerin sayısı... vs. gibi. Diğer bir kısmı, bir veya iki kişi huzurunda yapılmış veya söylenmiş olduğundan, sadece hazır bulunan kişi veya kişiler tarafından zaptedilmiştir. Kavlî sünnetin çoğu böyledir ve ihtilâf menşe'i de bu nev'i sünnettir.

Peygamberden sünnet rivayeti bu devirde yaygın olmadığı gibi, lüzumu halinde müracaat edilecek bir Kitapta cem edilmiş değildi. Müftîler, kendilerine bir olay arzedildiği ve Kitapta bir nass bulmadıkları zaman, konu hakkında Peygamberin verdiği hükme şahid olan kimselerin bulunup bulunmadığını soruştururlardı. Bazen onlara konu hakkında hadîs rivayet edenler bulunurdu, rivayetin sıhhatine kanaat ettikleri zaman ona göre fetva verirlerdi. Hz. Ömer;

raviden, rivayet ettiği hadîsi işitmiş olan başka bir şahid isterdi. Hz. Ali de raviye yemin tevcih ederdi.

Bu müftîler rivayet edilen hadîsin doğruluğuna kanaat etmedikleri zaman o hadîsle amel etmezlerdi. Nitekim daha evvel belirttiğimiz gibi, bir olayda Hz. Ömer: «Biz, Rabbimizin Kitabını, Peyğamberimizin sünnetini bir kadının sözü için terk edecek değiliz. Zira o kadının doğru mu yanlış mı söylediğini, meseleyi hatırlayıp hatırlamadığını bilemeyiz.» demiştir.

Sünnet rivayetinin yaygın olmayışı ve rivayet edilen sünnetin kabulü hususunda gösterilen titizlik ve inceleme, bu müftîlerin Kur'ân nasslarının umumîliğinden anladıklariyle fetva vermelerini gerektirmiştir. Bazen de, bu genelliği tahsis eden (kayıtlayan) sünnet bulunmuştur, ona göre fetva vermişlerdir. Herhangi bir nass bulamadıkları zamanlar olmuş ki; o vakit re'y ve içtihadla fetva vermişlerdir.

3) Re'y sebebiyle fetvanın değişik olması.

Müftîlerin karşılaştıkları hâdise hakkında Kur'ân'dan veya sünnetten nass bulmadıkları zaman re'y ile fetva verdiklerini anlatmıştık. Onlarca re'y demek; yararlı ve hayırlı gördükleri şeyle amel etmek ve İslâm teşriinin ruhuna en yakın olanını seçmek demektir. Nitekim Hz. Ömer, Muhammed b. Mesleme'nin tarlasından komşusunun su arkını geçirmesi emrini Muhammed'in rızası dışında veriyor. Çünkü; bu arkın geçirilmesi Muhammed'e hiç zarar vermiyeceği gibi, iki taraf için de faydalıdır. Yine, bir kocanın ailesine hitaben: «Sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun.» şeklinde boşama yemini ettiği takdirde, bu yeminle yalnız bir talâkın gittiği Peyğamber zamanında kabul edildiği halde, halkın bunu iyi değerlendirmemesi, işi olup bittiye getirmesi, boşamaya acele etmesi ve bir kısım halkın da bunu istismar etmesi üzerine; Hz. Ömer, bir yemin ile üç talâkın gittiğine fetva veriyor ve bu konuda icma'a varılıyor.

Yine, iddeti henüz bitmeyen bir kadınla evlenme olayı üzerine Hz. Ömer, evlenenleri birbirinden ayırmakla beraber, böyle suçları önlemeyi ve umumî maslahatları dikkata alarak bu çiftin tekrar evlenemiyeceklerini hükme bağlıyor. Tabiî ki, umumî maslahatlar hususunda fikirler ve görüşler değişik olur. Bunun içindir ki; Hz. Ömer devrinde, onun verdiği rey'e müstenid fetvalara bazı Müftîler muhalif kalmışlardır.

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekr'in verdiği bazı fetvalara muhâlif kaldığı vakîdir. Ölünün büyük babasıyle beraber bulunan kardeşlerinin mirasçı olup olmama meselesi, ganimet malının taksiminde mümtaz şahsiyetlerin diğerlerine eşit tutulup tutulmama meselesi gibi... (Bu meseleler yukarıda geçti.)

Hz. Ali de, bazı meselelerde arkadaşlarının verdikleri fetvalara muhalif fetvalar vermiştir. Himayesi altında bulunan yetimlerin malından zekât çıkarması gibi... Halbuki, arkadaşları yetimin malına zekât düşmediğine fetva veriyorlardı.

Bu devirde fetvacılar arasında önemli ve geniş bir ihtilâf olmadığını açık-

lamış oluyoruz. Çünkü, onların verdikleri hüküm sadece meydana gelen olaylara münhasır idi ve onların devrinde verilen fetvalar tedvîn edilmemiş idi. Bu devirde fıkıh; Kur'ân-ı Kerîm'in nasslarından, ittiba edilen apaçık sünnetten ve sahâbîlerden olan bazı kişilerin büyük ashaba rivayet ettikleri ve onlarca sabit görülen sünnetten ibaret idi. Çok az fetvalar da, ictihad ve araştırmalardan sonra büyük ashabın re'ylerine dayanırdı.

MEŞHUR MÜFTÜLER

İKİNCİ DEVRİN MEŞHUR FETVACILARI

Dört halife, Abdullah İbn-i Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'arî, Muaz İbn-i Cebel, Ubeyy b. Kâb ve Zeyd b. Sabit'tir.

Bunlar arasında en çok fetva verenler Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit'tir. (Bu zat, özellikle feraiz hükümlerinde çok fetva vermiştir.)

Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hayatından söz etmeye lüzum görmüyorum. Zira, her Müslümanın bunlar hakkında kısa bir bilgisi vardır. Diğerlerini kısaca tanıtalım.

ABDULLAH BİN MES'ÛD

Hüzelî sülâlesinden Mes'ud oğlu Abdullah, Benî Zühre kabilesinin andlaşmalı dostu idi. İlk Müslümanlardandır. Kendisi; «Benden önce beş kişi Müslümanlığı kabul etmişti. Altıncısı ben oldum.» der. Mekke'de Kur'ân'ı açıktan ilk okuyan kendisidir. Müslüman olunca Hz. Peyğamber onu yanına aldı ve ona dedi ki : «Benim sırlarımı işitmeye mezunsun.» Kendisi Peyğamberin odasına girer, ayakkabılarını giydirir, beraberinde yürür, boy abdesti alırken bekler, uykudan uyarırdı.

Habeşistan ve Medine hicretlerine katılmış, iki kıbleye (Kudüs'teki Mescid-i Aksa, Mekke'deki Kâbe) doğru namaz kılmış, Bedir, Uhud, Hendek, Biat-ı Rıdvan vs. savaşlarda ve seferlerde Peyğamberin beraberinde bulunmuş, ondan sonra da Yermûk savaşına katılmıştır. Ashab ve tabiînden büyük bir cemaat ondan hadîs rivayet etmiştir. Hz. Huzeyfe'ye denildi ki : «Hidayet ve doğru yola rehberlik etmek bakımından Peyğambere en yakın olan zatı bize tanıt ki, ondan feyiz alalım ve hadîs dinleyelim.» Huzeyfe şöyle cevap verdi : «Bu yönden Peyğambere en yakın olan İbn-i Mes'ud'dur. Ashabın ileri gelenleri de İbn-i Ümmü Abd (İbn-i Mes'ud) un irşad bakımından Allah'a en yakın olanlardan olduğunu bilirler.»

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre Peyğamber (A.S.) şöyle buyurdu : «Eğer ben istişare yapmadan bir kimseyi emir (vali) tayin etseydim, İbn-i Ümmü Abd'i tayin ederdim.»

Hz. Ömer onu Kûfe'ye görevli olarak gönderdiği zaman, Kûfelilere gönderdiği mektupta şöyle dedi: «Ben, Ammar b. Yasir'i emir (vali) ve Abdullah b. Mes'ud'u öğretmen ve vezir olarak size gönderdim. İkisi de ashabın ileri gelenlerinden ve Bedir savaşına katılanlardandır. Onlara uyunuz. Sözlerini dinleyiniz ve itaat ediniz. Ben Abdullah'ı göndermekle sizleri kendi nefsime tercih ettim.»

Abdullah İbn-i Mes'ud, Kûfe'de ikamet etti. Kûfeliler ondan hadîs alırlardı. Kendisi onlara öğretmenlik ve hakimlik (kadılık) ederdi. Hz. Ali'nin dediği gibi; o, Kur'ân okur, helâlını helâl ve haramını haram bilirdi. Dinde fakîh idi. Sünneti bilirdi.

Hayatının sonuna doğru Irak'ta beliren fitneler dolayısıyle Hz. Osman tarafından Medine'ye çağırıldı. Bunun üzerine Medine'ye dönerek vefatına kadar orada kaldı. Hicretin 32. senesinde vefat edince Halife Hz. Osman cenaze namazını bizzat kıldırdı.

ZEYD BİN SABİT

İsminden anlaşıldığı gibi Sabit b. Dahhâk'ın oğludur. Ensardan Benî Neccar kabilesindendir. Peyğamber, Medine'ye hicret buyurduğunda kendisi onbir yaşında idi. Onun ilk katıldığı savaş Hendek savaşı idi. Neccar oğlu Malik kabilesinin bayrağı, Tebük savaşında Ammare b. Hazm'ın elindeydi. Hz. Peyğamber bayrağı ondan alıp Zeyd'e teslim etti. Bunun üzerine Ammare: «Ya Resûlallah, bir kusurum mu size ulaştı?» deyince Resûlüllah: «Hayır. Lâkin, Kur'ân'a öncelik tanınmalıdır. Zeyd, Kur'ân'ı senden daha iyi bilir.» diye cevap verdi.

Zeyd, vahiyle ilgili olan ve olmayan yazı işlerinde Peyğambere kâtiplik yapardı. Süryanice yazılar Peyğambere gelirdi. Bunun üzerine Peyğamberin emriyle Zeyd Süryaniceyi öğrendi. Peyğamberden sonra Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'e de kâtiplik etti. Hz. Ömer Medine'den ayrıldığında onu üç defa kendisine vekil bıraktı. Hz. Osman da Hacca gittiğinde vekâletini ona verdi. Ashab arasında feraiz ilmini en iyi bilen kendisi idi. Nitekim Peyğamber ashabına: «Feraizi en iyi bileniniz Zeyd'dir.» Buyurmuştur. Genel kültür ve bilgi bakımından da ashabın en bilginlerindendi. Çoluk çocuğu ile başbaşa kaldığında çok tatlı ve hoş sözlü idi. Halk arasında ise ilmin vekarını korurdu. Kendisi, gerek Hz. Osman'ı ve gerekse Hz. Ali'yi çok takdir eder, üstünlüklerini, faziletlerini ve onlara karşı beslediği saygıyı izhâr ederdi. Birçok sahâbî ve tabiîn ondan hadîs rivayet etmişlerdir. Hz. Ebu Bekr zamanında Kur'ân'ı toplama işinin tedviri ona tevdî edildiği gibi, Hz. Osman zamanında Kur'ân nüshalarını çoğaltma işi için tayin edilen hey'ette ona önemli görev yüklenmişti. (Vefatı: h. 45)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ DEVİR

KÜÇÜK (yaştaki) SAHABİLER DEVRİNDEKİ TEŞRÎ' (h. 41 — 100)

ÜÇÜNCÜ DEVİRDEKİ SİYASÎ DURUM

Bu devirde İslâm tarihi kitaplarında anlatıldığı gibi birçok siyasî olaylar vukû buldu. Bu arada bazı savaşların da meydana geldiği bilinmektedir. Bu olaylar neticesinde Müslümanlar arasında bazı bölünmeler ve üç fırkanın zuhuru görülmektedir.

1) HAVARİÇ: Bunlar; Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Muâviye'den, ileri sürdükleri bazı sebeplerle hoşlanmazlar. Kendilerinin bazı görüşleri vardır. Konumuz dışında kaldığı için buna yer vermiyoruz.

2) ŞİÂ: Bunlar; Hz. Ali'yi ve Ehli Beyti sevmek hususunda ifrat ederler. Kendilerine mahsus bazı görüşleri vardır. Onlar da bir takım kısımlara ayrılırlar.

3) EHL-İ SÜNNET: Müslümanların ekseriyetini teşkil eden bu cemaat, Havaric ve Şiâ'nın yolundan gitmemişlerdir. Müslümanların cumhuru Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur. Bunların görüşleri hak olarak bilinir. Bunlara göre ashab arasında vukubulan olaylar içtihada dayalıdır. Bu olaylardan bahsetmek, unutulmuş olan yaraları deşmek olur. Sonradan gelen Müslümanlar bu olaylardan sorumlu değil iken; bunun münakaşasını yapmakla kendilerini sorumluluk altına almış olurlar.

Bu devrin sonlarında da (Emevî devleti devrinde) bilinen birçok olaylar ve isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar bastırıldı ise de, Emevî devletinin yıkılması ve yerine Abbasî devletinin kurulması yolundaki çalışmalar gizlice sürdürülmüştür.

Bu dönemde çıkan bölünmeler, siyasî olaylar ve isyanlar konumuzun dışında olmakla beraber teşrî faaliyeti üzerinde büyük te'sirleri olmuştur. Biz kendi konumuz bakımından bu devrin özelliklerini özetle tanıtmaya çalışalım.

ÜÇÜNCÜ DEVRİN ÖZELLİKLERİ

BİRİNCİ ÖZELLİK:

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Müslümanlar siyasî yönden fırkalara ayrıl-

dılar. Gerek Havaric'in ve gerekse Şiâ'nın kendilerine mahsus bazı temayülleri vardı. Şiâ, diğer fırkalara mensup Müslümanların sözlerine ve görüşlerine itibar etmezlerdi. Müslümanların kahir ekseriyetini teşkil eden Ehl-i Sünnet ise; ashab arasında hiç bir fark gözetmeksizin hepsinin, rivayeti sahih olmak kaydıyle naklettikleri hadîslerini, sözlerini ve re'ylerini kabul ederlerdi. Şiâ ve Havaric'e itibar etmezlerdi. Ne de olsa bu bölünmenin teşrîde büyük te'siri vardır.

İKİNCİ ÖZELLİK :

Müslümanların âlimleri muhtelif şehirlere dağıldılar. Ashabın bir kısmı gittikleri şehirlerde ikamet ederek; dinî eğitim ve öğretimle iştigal ettiler. Büyük şehirlerde yerleşen ashab-ı kiramdan feyz alan birçok tâbiîler yetişti. Tâbiînden ileri gelen âlimlerin fetva hususunda yetkili oldukları, muasır sahâbîler tarafından kabul edildi. Bu şehirlerin her birisinde yerleşen ashab ile onlara arkadaşlık eden ve ilmin zirvesine yükselen tâbiîn, sorulan hususlar hakkında fetva verirlerdi.

Eğer, Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere bütün Müslümanlarca takdis edilen kutsal merkezler olmasaydı ve ırkı, mezhebi, temâyülü ne olursa olsun Mekke'de bulunan Kâbe'nin tavafı dinî bir vecibe telâkkî edilmemiş olsaydı, yekdiğerinden çok uzak olan büyük şehirlerde oturan âlimler arasında, bulunması zorunlu ilmî irtibat kalmamış olacaktı.

ÜÇÜNCÜ ÖZELLİK :

Hadîs rivayeti yaygın oldu. Çünkü, rastgele hadîs rivayeti engelleri bu devirde kalktı.

İslâmiyet sür'atle etrafa yayıldığı, Müslümanların sayısı çoğaldığı, yeni yeni meseleler çıktığı bu devirde birçok yeni ihtiyaçlar doğuyor, doğan ihtiyaçlara dair şer'î hükmün ne olduğu soruluyor, karşılaşılan birçok problemler hakkında baş vuracak mercîler bu devirde henüz vefat etmemiş olan ashab ve onlarla sıkı temasta bulunan tâbiînlerin büyükleri idi. Bu nedenle zaman zaman halk bir problemin çözümü için diyar diyar gezerek yetkili zevattan fetva isterlerdi. Keza dinî ilimlere âşık olanlar ashabın ve büyük tâbiînlerin bulunduğu şehirlere giderek onlardan feyiz almak için haftalarca hatta aylarca yürürlerdi.

Gerek kalan sahâbe ve gerekse büyük tâbiînin karşılaştıkları yeni mes'eleler ve problemler müvacehesinde hıfzettikleri hadîslerle fetva verirlerdi. Bu hadîslerin bir kısmını bizzat Peygamberden, diğer bir kısmını büyük sahâbeden işitmişlerdi. Bu devrin müftîlerinden rivayet edilen hadîsler çoktur. Bir kısmından binlerce hadîs rivayet edilmektedir. Okuyucuya bir fikir vermek üzere birkaç örnek verelim :

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Ebu Hüreyre'ye isnad edilen hadîsler (313) sahife ve Abdullah b. Ömer'e isnad edilen hadîsler (156) sahifeyi teşkil eder. Bu devirde yaşayan diğer küçük sahâbîlerden rivayet edilen hadîsler de

mebläğa yakındır. Diğer taraftan Hz. Ebu Bekr'e isnad edilen hadîsler (84) sahife, Hz. Ömer (birinci devrin müftîlerinin imamı) e isnad edilen hadîsler (41) sahife ve Hz. Ali'den rivayet edilen hadîsler (85) sahife teşkil etmektedir.

Yukarıda teşkil ettikleri sahife sayısı belirtilen ve bu zatlara isnad edilen hadîslerin tamamı o devirde herhangi bir şehirde toplu halde bulunmadığı gibi, hepsini içine alan bir kitap da yoktu. Fetva verme durumunda olan ashab daha önce belirttiğimiz gibi muhtelif şehirlere dağılmış vaziyette idiler. Bu sebeple her şehir halkı o şehirde ikamet eden sahâbîden hadîs rivayet ederdi. Dolayısıyle bir şehirde bulunan hadîs diğer şehirlerde bulunmayabilirdi.

Bu devirde Hz. Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve Hz. Ebu Hüreyre Medine'de; Abdullah b. Abbas Mekke'de; Abdullah b. Amr b. el-As Fustat (Eski Mısır) da, Enes b. Malik Basra'da ve Ebu Musa el-Eş'arî, Hz. Ali ile Hz. İbn-i Mesud Kûfe'de idiler. Bu zatların hepsi bildikleri hadîslerle fetva verirlerdi.

Bu üç maddede belirtilen özellikler fetvada bazı ihtilâfların çıkmasına âmil olmuştur. Bilhassa siyasî ayrılıklar neticesinde Şiâ için ayrı fetvalar, Havaric için ayrı fetvalar ve bunların dışında kalan Cumhur-u Müslimin için de ayrı fetvalar meydana gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ ÖZELLİK :

Uydurma hadîsler belirdi. Hz. Ebu Bekr'le Hz. Ömer'in korktuğu şey de bu idi. Bu konuda Müslim'in, Sahih'inin Mukaddimesinde rivayet ettiği aydınlatıcı birkaç delili zikredelim.

a) Tavûsdan rivayet ettiğine göre; Büşeyr b. Kâ'b, İbn-i Abbas hazretlerine gelerek hadîsleri okumaya başladı. İbn-i Abbas hazretleri biraz dinlendikten sonra ona; «Naklettiğin hadîslerden şu ve bu hadîsi tekrarlar mısın? dedi. Büşeyr, o hadîsleri tekrarladı ve başka hadîsleri nakletmeye devam etti. Hz. İbn-i Abbas yine bazı hadîsleri tekrarlamasını istedi. O da tekrar okuduktan sonra dedi ki : «Ey İbn-i Abbas, bilmiyorum. Benim naklettiğim hadîslerin hepsini kabul ettiniz de yalnız tekrarlanmasını istediğiniz hadîsleri mi kabul etmediniz. Yoksa tekrarlanmasını istediğiniz hadîsler hariç, diğerlerinin hepsini mi reddettiniz?» İbn-i Abbas hazretleri dedi ki : «Uydurma hadîsler belirmeden önce biz Resûlüllah'ın hadîslerini naklederdik. Halk, doğru-yanlış gözetmeksizin hadîs rivayetine girişince biz bu işi bıraktık.»

b) Mücahid'ten rivayet ettiğine göre; Büşeyr el-Adavî Hz. İbn-i Abbas'a gelerek; «Resûlüllah şöyle söyledi, Resûlüllah böyle söyledi» diye hadîs nakline girişti. İbn-i Abbas Hazretleri ise onu dinlemedi ve ona bakmadı. Kendisi, İbn-i Abbas Hazretlerine; «Ne oluyor? Ben sana Hz. Peyğamberin hadîslerini nakllediyorum. Sen ise dinlemiyorsun.» deyince İbn-i Abbas : «Bir zamanlar birisi Resûlüllah şöyle söyledi deyince gözlerimizi ona diker, kulaklarımızı açar

ve dikkatla onu dinlerdik. Fakat, halk ulu orta hadîs rivayetine başlayınca, bildiklerimizden başka hadîsleri kimseden almaz olduk.»

c) İbn-i Ebu Meliyke'den rivayet ettiğine göre; kendisi İbn-i Abbas hazretlerine bir mektup göndererek, irşad edici, ışık tutucu ve özlü bir yazılı tavsiyede bulunmasını istedi. İbn-i Abbas hazretleri mektubu alınca bazı mühim mes'eleleri özetle ona yazayım diyerek; Hz. Ali'nin hükümnamesini istedi ve onun bazı parçalarını yazdı. Bazı parçalarını da atladı. Bu arada dedi ki : «Vallahi, Ali bu parçalardaki hükümleri vermemiştir. Zira bu hükümleri ancak sapık kimse verir.»

d) Tâvûs'tan rivayet ettiğine göre; İbn-i Abbas hazretlerine Hz. Ali'nin hükümnamesi getirildi. Kendisi bir zirâ' (parmak ucu — dirsek boyu) miktarı hariç, hepsini imha etti.

e) Ebu İshak'dan rivayet ettiğine göre; belirli çevreler (Rafizî ve Şiâ) Hz. Ali'den sonra uydurma bir takım rivayetler ve batıl sözleri Hz. Ali'nin hükümnamesine soktukları zaman Hz. Ali'nin yakın arkadaşlarından birisi : «Allah onların cezasını versin. Hazreti Ali'nin yüce ilmini hurafelerle nasıl bozdular?» dedi.

f) Ebu Bekr b. Ayyaş'tan rivayet ettiğine göre; Ebu Bekr, el-Muğîre'den şu sözleri işitmiştir : «Hz. Ali'den hadîs rivayet edenler arasında yalnız Abdullah b. Mes'ud'un arkadaşları doğru rivayetlerde bulunmuştur. Diğerleri doğru söylememişlerdir.»

g) İbn-i Sîrîn'in şöyle söylediğini rivayet eder : Eskiden hadîs ravilerinden senedleri sorulmazdı. Fitne ve fesad belirince; senedler ve senedlerde geçen zatların adları sorulmaya başlandı. Râvilerin, senedlerinde beyan ettikleri şahısların durumları tetkik ediliyordu. Sünnet ehlinden oldukları anlaşılanların hadîsleri alınır, bid'at ehlinin hadîsleri terk edilirdi.

h) Ebuz-Zinad, Abdullah b. Zekvan'ın şöyle söylediğini rivayet eder : «Ben, Medine'de emin ve itimada şayan yüz zata kavuştum. Hepsi güvenilir zatlar olduğu halde onlardan hadîs alınmazdı. Hadîs ehli olmadıkları söylenirdi.»

k) Hz. Şa'bî'den rivayet ettiğine göre; kendisi Hars-i A'var bana şöyle hadîs rivayet etti derken Hars-i A'var'ın yalancı olduğunu söylerdi. (Şa'bî gibi tefsir, hadîs, fıkıh, cihad ve ibadet sahalarında zirveye yükselmiş bir zatın yalancı olduğunu ifade ettiği Hars-i A'var'a bazı hadîsleri atfetmesi, o hadîslerin uydurma olabileceğine muhtemelen dikkati çekmek içindir.) (*)

o) Cerîr'den rivayet ettiğine göre; kendisi Câbir b. Zeyd el-Caîfiye kavuştuğunu, fakat ona itimat etmediğini, (rivayet ettiği hadîsleri kala almadığını) çünkü; kendisi rec'at (Hz. Ali'nin bulutlar arasında yaşamakta olduğu inan-

(*) Geniş malûmat isteyenler Nevevî'nin Müslim şerhinin isnad ve rivayet babına baksınlar.

cı) na inandığını ifade eder. Züheyr'den naklettiği bir rivayete göre mezkûr Câbir : «Benim yanımda hiç rivayet etmediğim elli bin hadîs vardır.» dediğini ve bir gün bir hadîs rivayet ederek : «Bu hadîs yanımda bulunan elli bin hadîstendir,» dediğini yazar. Diğer taraftan Süfyan'dan şöyle rivayet eder : «Ben, Câbir'in otuz bin hadîs rivayet ettiğine şahid oldum. Benim hadîs konularında bir hayli bilgim olduğu halde, onun naklettiği hadîslerden hiç birisini zikretmeyi helâl görmüyorum.»

Hümam'dan rivayet ettiğine göre; kendisi diyor ki : «Ebu Davud el-A'ma bize geldi ve Zeyd b. Erkam'dan şu hadîsleri ve Berra'dan bu hadîsleri aldım.» der dururdu. Bilâhare biz keyfiyeti Katâde'ye anlatınca Katâde buyurdu ki : «O yalan söylemiş. Kendisi ne Berra ve ne de Zeyd b. Erkam'dan hadîs almamış. Çünkü, kendisinin anlattığı tarihlerde korkunç Tâun hastalığı halkı kırıyordu. Kendisi de avucu ile dilencilik ediyordu.»

ı) Ebu Cafer el-Haşimî el-Medenî, birçok hikmetli sözleri ve mana bakımından doğru olan cümleleri kurarak hadîs şeklinde Peyğambere atfederdi.

Müslim'den naklen verdiğimiz hadîs rivayetine ait şu kısa bilgiden, yalancıları uydurma hadîs rivayetine sevk eden âmiller ve nedenler anlaşılıyor.

İmam en-Nevevî, Sahih-i Müslim şerhinde Kadı Iyaz'dan naklettiğine göre uydurma hadîsleri rivayet eden yalancılar iki kısma ayrılır.

A) Hadîs rivayetinde yalancılıkla tanınmış olan gurup :

Bunlar da çeşitli zümrelere ayrılırlar. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1) İslâmiyete hiç saygısı olmayan zındıklar ve benzerlerinden, İslâmiyeti küçük düşürmek gayesiyle Peyğamberin hiç söylemediği sözleri ona isnad etmek suretiyle hadîs uyduranlar.

2) Sözde dindarlık, Allah'a yaklaşmak ve başkalarını teşvik etmek maksadı ile bir takım ibadetlerin ve hayırlı işlerin fazileti ve sevabı hakkında asılsız hadîsleri vaz eden cahil dindarlar,

3) Çok hadîs rivayet etmekle sözde başkalarından daha çok hadîs bildiğini etrafa yaymak riyakârlığına ve gösterişe düşkün yalancı muhaddisler,

4) Mensubu olduğu mezhebi diğer mezheplerden sözde üstün göstermek maksadı ile hadîs uyduran bid'at ehli ile mezheb mutaassıbları,

5) İslâm'a aykırı yaşayışı sürdüren nüfuzlu bazı çevreleri mazur göstermek ve arzularına göre dinden fedakârlık ederek fetva veren din istismarcıları,

Bu zümreleri teşkil eden belirli kimseler, hadîs ilminde ihtisas sahibi olan İslâm âlimlerince bilinip tesbit edilmiştir.

6) Hadîs uydurmayıp, mevcut zayıf hadîsler için meşhur ve sıhhatli sened uyduranlar,

7) Cehaletini saklamak veya dinî konularda başkalarına galebe çalmak maksadıyle bilerek hadîs senedlerini değiştiren veya senedleri fazlalaştıranlar,

B) Yalnız hadîs rivayetinde değil, her sahada yalancılığı itiyad haline getirenler :

Bunlar işitmedikleri şeyleri duyduklarını, görmedikleri kimselerle görüştüklerini iddia ederek onlardan sahih hadîsleri naklederler. Diğer taraftan bu guruba dahil olanların bir kısmı da ashabın sözlerini, Arapların vecîzelerini ve hikmetli sözlerini bilerek Peyğambere isnad etmekle onları hadîs olarak tanıtmaya çalışırlardı.

Yukarıdan beri sıraladığımız uydurma hadîs rivayetçilerinin çoğu bu devirde bulundular. «Câbir el-Cafî» namındaki şahıs bu devirde ortaya atılarak yanında elli bin, bazı rivayetlerde yetmiş bin hadîs bulunduğunu ve bunların Hz. Hüseyin'in oğlu Muhammed el-Bakır'dan rivayet ettiğini iddia ediyor. Uydurma veya ulu orta hadîs rivayeti yayıldığı gibi İbn-i Abbas hazretlerine intikal ediyor, bu büyük zât bu duruma karşı tepkisini izhâr ediyor.

Siyasî ihtilâflar ve mezheplerin taassubu yüzünden ifratçı ve cahil mütaassıplar, görüşlerini uydurma bir takım hadîslerle te'yid etmekte kendilerince bir beis görmemişlerdi. Bilindiği gibi o devirde Cumhurun karşısında Şiî ve Haricîler vardı. Gerçekten her zümrede yalancı hadîs ravileri bulunuyordu. Haricîler arasında yalancı hadîs râvîleri nisbeten az idi. Çünkü; onların inanışlarına göre büyük günah işleyenler kâfir olurdu. Peyğambere iftira etmek büyük günahların en büyüğü olduğu için buna cesaret edenlere rastlamak kolay değildi.

Buraya kadar özetle anlattığımız hadîs konusundaki yalancılık cereyanı gelecek devrin hadîs âlimlerini müşkil duruma sokmuştur. Ehl-i hadîsin işini cidden çok zorlaştırmıştır. Hakikî hadîsleri, uydurma hadîslerden temizleme işinde yüce İslâm âlimlerinin büyük gayretlerle nasıl çalıştıklarını ve başarı derecesini göreceksin.

BEŞİNCİ ÖZELLİK :

Bu devrin beşinci özelliği Arap ırkından olmayan birçok İslâm âliminin yetişmesidir.

Bilindiği gibi Türkler, İranlılar ve Mısırlılardan birçok kimse İslâmiyete intisab etti. Araplar kendi ırkına mensub olmayan Müslümanlara (Mevalî) derlerdi. Gerek savaşlar dolayısı ile esir olanlar ve gerekse bunların dışında kalan binlerce Müslüman ile Araplar arasında meydana gelen ilişkiler neticesinde Kur'ân ve sünnet ilmi Arap olmayan Müslümanlar arasında sür'atle yayıldı. İslâmî ilimlerle genel kültür ve özellikle okuma yazma biliminde yaygın alış verişler ve karşılıklı istifadeler büyük rağbet gördü. Araplardan İslâmiyeti kabul eden cemaatta o an için ırkcılık duygusu bulunduğu halde diğer ırklara mensup cemaatlardan çıkan büyük ilim adamlarına hürmet etmek, verdikleri fetvalara boyun eğmek ve onlardan hadîs rivayet etmek zorunluğunu duydular. Bu yüce İslâm âlimleri bütün İslâmî şehirlerde bulunarak bazı sahâbîler ve tabiînlerin büyükleriyle görüşüp, öğrenim ve öğretimde büyük payları oldu. Bir kısmı arasında o kadar sıkı temas ve işbirliği kuruldu ki, bir sahâbîden bahsederken yakın arkadaşı olan Mevâlî (Arap olmayan) den bahsetmemek az görülebilirdi.

Meselâ : Genellikle ashâbdan Abdullah b. Abbas ile mevlâsı İkrime, Abdullah b. Ömer ile mevlâsı Nafî, Enes b. Malik ile mevlâsı Muhammed b. Sîrîn ve Ebu Hüreyre ile mevlâsı Abdullah b. Hürmüz el-A'rec beraber zikredilirler. Bu dört sahâbîden herhangi birisinden bahsedilirken; mevlâsının bahis konusu edilmemesi çok az görülebilir. Ashab arasında en çok hadîs rivayet eden ve fetva veren bu dört zattır. Mevlâlarının büyük üstünlükleri de inkâr edilmez. Fıkıh ve hadîs rivayeti hususunda Arapların emeğini küçümsemek hata olur. Çünkü; Arap olan ve olmayan İslâm âlimleri bu hususlarda müşterek çalışmışlardır. Her şehirde bu ırklardan çok sayıda âlim bulunurdu. Ancak, bazı şehirlerde mevâlî denilen İslâm âlimleri hâkim durumda idi. Meselâ : Basra'da vaziyet böyle idi. Bu şehirde yaşayan mevâlî âlimlerinin başında Ebu'l-Hasan el-Basrî'nin oğlu Hasan bulunuyordu. Kûfe gibi bazı şehirlerde ise Arap âlimleri çoğunlukta idi.

ALTINCI ÖZELLİK :

Hadîs ve re'y (kıyas) arasında niza' çıkması ve her iki delilin yetkili İslâm âlimlerinden birçok taraftar bulması :

Daha önce anlattığımız gibi birinci devirde büyük sahâbîler fetvalarında Kitaba istinad ederlerdi. Kitapda mesned bulmayınca sünnete dayanırlardı. Kitap ve sünnette istinad edecekleri bir şey bulmadıkları zaman ise re'yle fetva verirlerdi. Re'y, geniş manasıyle kıyas demektir. Ancak, re'y ile fetva vermek sahasını genişletmeye taraftar değillerdi. Bu nedenle re'yle fetva vermeyi yerdikleri bir vakıadır. Makbul re'y ile yerilen re'yin nasıl olduğunu daha önce açıkladık. Bilâhare ikinci devir gelince bu devrin müftîlerinden bir kısmı fetva verirken hadîs üzerinde durur ve Kitap ile sünnette bir nass bulmayınca fetva vermekten çekinirdi. Mes'eleler arasında irtibat ve münasebet kurmak istemezdi. Diğer bir kısım müftîler Kitap ve sünnetle amel etmek hususunda birinci devir müftîlerine muhalefet etmeyerek mümkün mertebe fetvalarını bunlara dayandırmakla beraber İslâm teşriînin ruhu, gayesi ve hikmetinin akıl yoluyle bulunabileceği görüşünde idiler. İlâhî kanun maddelerinin hikmet ve maksatlarını tesbit için baş vurulan bir takım kâidelerin varlığını benimserlerdi. Bu usul ve kaidelerin Kitap ve sünnetten anlaşıldığını ve şerîatın bu prensiplere dayandığı kanaatinde oldukları için hakkında nass bulamadıkları mes'elelerde re'y ile fetva vermekten birinci gurup gibi imtina etmezdi. Şer'î hükümlerin vaz'ında öngörülen gayelerin ve nedenlerin bilinmesini ve anlaşılmasını çok arzu ederlerdi. Şerîatın usulüne aykırı buldukları hadîsleri kabul etmezlerdi. Hele o usulü te'yid eder mahiyette ellerinde hadîs bulununca buna aykırı düşen hadîsleri kesinlikle reddederlerdi. Re'y ehli diye tanınan bu ekol'e dahil olanların çoğu Irak'ta idi.

Tabiînden Medine fıkıhçılarının büyüğü sayılan Said b. el-Müseyyeb'e Rabia b. Ferrûh, kadın parmakları tazminatı hakkında aşağıdaki soruları sordu ve karşılarında yazılı şu cevapları aldı :

— Kadının bir parmağının tazminatı nedir?
— On devedir.
— Onun iki parmağının tazminatı nedir?
— Yirmi devedir.
— Kesilen parmaklar üç tane ise tazminatı nedir?
— Otuz devedir.
— Kesilen parmak dört olursa tazminatı nedir?
— Yirmi devedir.
— Şu halde kadının yarası büyüdükçe tazminatı azalır.
— Iraklı mısın? Bu hüküm sünnetin emridir.

Hazreti Said'in böyle fetva vermesinin sebebi budur. Kendisi diyor ki: «Tam diyet (tazminat) olan yüz devenin 1/3 ü sülüsü veya daha az miktar tutarındaki organ tazminatı hususunda kadın ile erkek ayırımı yoktur. (Meselâ: Erkeğin üç parmağının kesilmesi otuz develik tazminatı gerektirdiği gibi, kadının üç parmağının kesilmesi de aynı tazminatı gerektirir.) Fakat, organ tazminatı tutarı tam diyetin 1/3 ünden fazla olunca kadının organ tazminatı erkeğin organ tazminatının yarısı olur. Erkeğin üç parmağının tazminatı (otuz), dört parmağının tazminatı (kırk) deve olduğu için kadının dört parmağının tazminatı (yirmi) deve olur. Bu netice akla uygun gelmemekte ise de, teşrîde nassa karşı aklın bir fonksiyonu bahis konusu değildir. Hz. Said bu hükmün sünnete dayandığını ifade ediyor.

Kendisine soru tevcih eden Rabîa, bu sonucun hikmetini bilmediği için Hz. Said'e sorular tevcih ediyor. Son sorusundan Hz. Said hoşlanmayınca «Iraklı mısın?» demekle hoşnudsuzluğunu ve teşrîden bir nass bulunduğu halde Rabîa'nın re'ye yer verdiğini işaret etmiş oluyor.

Irak fıkıhçıları ise kadının üç parmağının tazmînatının (otuz) deve olması ve dört parmak olunca tazminatın yirmi deveye inmesinin akla uygunsuzluğunu dikkata alarak, böyle bir neticeye varmamak için organ tazminatı hususunda kadın için erkek tazminatının yarısını tanımıştır. Hz. Saidi'n sözünde geçen sünnet kelimesi ile Peyğamberin sünneti değil, ashabdan Zeyd b. Sabit'in sünnetinin kasdedildiğini söylerler. Zira, Zeyd b. Sabit'in fetvası bu yolda idi.

Böylece hadîs ehli ve re'y ehli diye iki gurup fıkıhçı meydana gelmiştir. Ehl-i hadîs denilen gurup nassların zahirleri (kat'î olmayan nasslar) karşısında susarak o nassların illet (sebeb) lerini araştırmıyorlar, nâdiren re'yle fetva verirlerdi. Diğerleri ise ahkâmın illetlerini araştırıyor, mes'eleler arasında irtibat kurmaya çalışıyor ve nass olmadığı zaman re'yle fetva vermekten çekinmiyorlardı. Hicaz ehlinin çoğu ehl-i hadîs ve Irak ehlinin çoğu ehl-i re'y idi. Onun için Rabîa, parmak tazminatı hükmündeki hikmeti sorunca Said b. Müseyyeb ona; sen Iraklı mısın? dedi.

Irak'ın önde gelen fıkıhçılarından Ebu Hanîfe'nin üstadı Hammad b. Ebu Süleyman'ın hocası İbrahim b. Yezid en-Nahaî (Kûfeli) Irak fıkıhçılarından re'y ve kıyasla en çok meşhur olanlardan biriydi. Bu zat tabiînin ileri gelenlerin-

den olan ve İbn-i Mes'ud'un seçkin arkadaşlarından sayılan dayısı Alkama b. Kays en-Nahaî el-Kûfî'den fıkıh aldı. Kendisi Kûfe âlimi ve muhaddisi olan Âmir b. Şarâhîl eş-Şa'bî'ye muasır idi. Fakat fetva hususunda ayrı metodları vardı. Çünkü Şa'bî hadîs ve eser ehli idi. Kendisine sorulan bir mes'ele hakkında nass bulmadığı takdirde fetva vermekten imtina ederdi. Re'yden hoşlanmaz idi.

Kendisi bir ara ehl-i re'ye şöyle soruyor: «Eğer el-Ahnef gibi yüce bir zat ile beraberinde küçük bir çocuk öldürülürse bunların diyetleri eşit mi olacak? Yoksa el-Ahnef'in meziyetleri ve halimliği itibariyle diyeti çocuğunkinden fazla mı hesaplanır?» Re'y ehli: «İkisinin diyeti eşittir» diye cevap verince kendisi: «O halde kıyas bir şey değildir» dedi.

Bunlar arasındaki fark görüldüğü gibi Şa'bî ve onun yolunu benimseyenler hadîs ve eser adamları olup sünnet ile fetva verir, hakkında sünnet bulunan ve bulunmayan mes'elelerde re'yleri ile hükmetmezlerdi. Hakkında nass bulunmayan mes'eleler için müftîlere mercî olmak üzere Şâri' tarafından vazedilmiş genel kurallar ve tesbit edilmiş maslahatlar yok idi. Şer'î hükümler arasında bir bağlantı da bilinmezdi. Nitekim, ehl-i hadîs fıkıhçılarının üstadı sayılan Said b. el-Müseyyeb yukarıda anlatıldığı gibi, Rabîa'nın parmak tazminatı hususunda ma'kul olanı sormasından incinmiş idi. Teessürünü gizlememişti. Medine ehli Rabîa'ya, teşriîn illetlerini araştırma ve münakaşa konusu ettiğinden dolayı «Rabîat-ür-rey» derlerdi. Hatta Abdullah b. Sevvâr el-Kadı bir ara dedi ki: «Ben Rabîa'dan daha çok, re'yi bilen bir kimseyi görmedim.» Ona denildi ki: «Rabîa, Hasan ve İbni Sîrîn'den daha mı çok re'ye düşkündür?» O da, evet, dedi.

İbrahim en-Nahaî ve onun yolunu benimsemiş olan Irak fıkıhçıları ve Medinenin bazı fıkıhçıları ise, fetvalarında Kitap ve sünnete dayanırlardı. Ancak onlara göre şerîatın ön gördüğü bir takım maslahatların (yararlıklar) bulunması gereklidir. Bu maslahatları gözönünde bulundurmak yerinde olur. Bu sebeple hakkında Kitap ve sünnette nass bulamadıkları mes'eleler için maslahatların şer'î hükümlerin çıkarılması yolunda bir esas olarak kabul edilmesini uygun görmüşlerdir. Daha önce aynı yolu takip eden sahabîler, bunlar için iyi selef olmuştur. Çünkü, ashab devrinde kendilerine arz edilen mes'ele hakkında Kitap ve sünnette bir hüküm bulmayınca kıyas (rey) la fetva verenler olurdu. Onların re'yleri, bir takım maslahatları dikkata alma neticesi idi.

Hadîs ehli, re'y ehlini, «Kıyas için bazı hadîsleri terk ediyorlar» gerekçesi ile kınıyorlardı. Oysa bu kınama hatalı idi. Çünkü re'y ehlinden kıyası, sabit sünnete tercih edeni görmüyoruz. Ancak şu durum oluyordu. Bir hadise hakkında kendisine hadîs rivayet edilmeyen veya rivayet edilen hadîsin senedini sağlam görmeyen re'y ehli, re'yle fetva verirdi. Bu durumda verdiği fetva kendisi tarafından bilinmeyen veya bilindiği halde rivayetine güvenmediği veyahut da onun nazarında daha kuvvetli bir delile ters düşen bir sünnete aykırı olurdu.

Buna bir misal verelim :

Süfyan İbn-i Üyeyne'nin rivayet ettiğine göre Ebu Hanife ile Evzâî, Mekke'de (zahîre hanında) buluşuyorlar. Evzâî, Ebu Hanife'ye hitaben : «Rükûa giderken ve rükûdan kalkarken neden ellerinizi kaldırmıyorsunuz?» dedi. Ebu Hanîfe : «El kaldırma hakkında Resûlüllah'dan sıhhatli bir şey sabit olmadığı için ellerimizi kaldırmıyoruz!» diye cevap verdi.

Evzâî : «Nasıl sıhhatli bir şeyin sabit olmadığını söylüyorsun? Halbuki bana Zührî, o da Salim'den, o da babasından (İbn-i Ömer), naklettiğine göre Resûlüllah, namaza başlarken rükûa giderken ve rükûdan kalkarken her iki elini kaldırıyordu.» dedi.

Ebu Hanife buna karşılık dedi ki : «Bize Hammad, o da İbrahim'den, o da Alkame ve Esved'den, onlar da İbn-i Mes'ud'dan naklettiğine göre : Resûlüllah yalnız namaza başlarken ellerini kaldırırdı.»

Evzâî : «Ben, sana Zührî, Salim ve babasından hadîs naklediyorum. Sen; halâ Hammad ve İbrahim'den hadîs rivayet ediyorsun.» dedi.

Bunun üzerine, Ebu Hanife şu karşılığı verdi :

«Fıkıh ilmi bakımından Hammad, Zührî'den ve İbrahim de Salim'den üstündür. Alkame, İbn-i Ömer'den eksik değildir. İbn-i Ömer'in ashabdan olma fazileti var, buna karşılık Esved'in de çok fazileti vardır. İbn-i Mes'ud'un mevkii de malûmdur.

Evzâî, bunun üzerine sustu.

Bu iki şahsiyet arasında cereyan eden ilmî sohbet, ehl-i hadîs ve ehl-i re'yin yek diğerine nasıl kıymet verdiğini ve iki ekol mensuplarının, sahih hadîs müvacehesinde nasıl eğildiklerini gösterir. Bu yüce iki fıkıhçı arasında geçen konuşmayı eleştirecek değiliz.

Diğer bir fıkhî mes'elede ehl-i re'y ile ehl-i hadîs arasında geçen ihtilâfı özetle anlatalım.

Süt veren koyunu satın alan bir kimse, bilâhare koyunun memesinde sütün satıcı tarafından birkaç öğün sağılmaması suretiyle biriktirildiği ve aslında koyunun verdiği sütün az olduğu anlaşılınca müşteri satış akdini feshedebilir. Bu takdirde müşteri tarafından hayvanın iadesi halinde sağılan süt karşılığında satıcıya verilecek tazminat konusunda, hadîs ehli ile re'y ehli değişik fetva vermişlerdi.

Ehl-i hadîs, bu tazminatın bir sa' (3333 gr.) hurma olduğuna fetva vermişlerdir. Çünkü, bu konuda Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadîs vardır. Onlar, bu hadîsi esas almışlardır. Re'y ehli ise; bu tazminatın müşteri tarafından sağılan sütün kıymeti olduğuna fetva vermişlerdir. Onlar diyorlar ki : Başkasına ait olup zayî edilen bir malın tazminatı hakkında şer'î kaide, zayî edilen mal, emsali (benzerleri) bulunan çeşitlerden ise benzerinin ödenmesini âmirdir. Şayet, bir kıymet takdir edilecek maddelerden ise onun için takdir edilen kıymetin ödenmesini gerektirir. Halbuki, Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadîs, zayî edilen sütü bir sa' hurma ile takdir ediyor, bir sa' hurma ise; ne sütün ben-

zeri ve ne de kıymeti sayılabilir. Bu durum, hadîsin sıhhati hakkında şüphe uyandırır. Eğer, bu hadîs ehl-i re'ye ulaştığı halde bu şekil fetva vermişlerse, söylediğimiz gibi hadîsin sıhhatindeki şüpheden dolayıdır. Bence, bu hadîs onlara ulaşmamıştır. Zira, umumî kaidelere muhalif bazı hadîsler ehl-i re'ye ulaşınca, umumî kaideleri terk ederek kendilerine intikal eden hadîslerle amel ettikleri ve buna «İstihsan» dediklerini görüyoruz.

Hülâsa; bu devirde Cumhur'un müftîlerinin ehl-i hadîs ve ehl-i re'y diye iki kısma ayrıldıklarını ve bu iki ekol'ün meydana gelişinin bu devrin özelliklerinden olduğunu görüyoruz. Ancak, bu devirde müctehidler için ışık tutacak açık ve malûm bir takım kaideler henüz oluşmamış idi. Zira; fıkıh, bu devirde lâyık olduğu tedvin ve tertip derecesini almamış idi.

ÜÇÜNCÜ DEVİRDE İÇTİHAD

KİTAP ve SÜNNET :

Yukarıda anlattığımız veçhiyle, hülefa-i Raşidîn elleri ile Kitabın yazılışı, nüshalarının çoğaltılması ve hıfzı tamamlanmış idi. Artık, Hz. Osman (R.A.) Mushaflarında yazılı olduğu gibi okunur ve nüshaları çoğaltılırdı. Ashab-ı kiramdan ve Tabiînden birçok kimse, Kitabın tamamını hıfzetmekle ve okutmakla meşhur olmuştu. Onlardan da sayısız Müslümanlar İslâm şehirlerinde Kur'ân-ı Kerim dersini alıyorlardı. Bu devrin sonlarına doğru şöhret bulan bir kısım kurra, aslında, Kur'ân'ın tamamını hıfzeden ve Kur'ân öğreticiliği yapan deryadan ancak bir damla idi.

Sünnet ise; bu devirde çok rivayet edilirdi. Tabiîn âlimlerinden bir gurup kendilerini tamamen hadîs rivayetine vermişlerdi ve başka işlerle meşgul olmazlardı. Buna rağmen hadîs tedvini yapılmadı. Sünnet, Cumhur'un ittifakiyle Kitabın bir nev'i açıklaması durumunda olmakla teşrîin tamamlayıcısı iken, tedvin işinin uzun zaman ele alınmayışı düşünülemez. Hicrî ikinci yüzyılın başlarında Halîfe Ömer b. Abdülaziz, bu boşluğu ilk sezen zat oldu. Bu nedenle devrin Medine valisi Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'e bir yazılı talimat göndererek, Resûlüllah'ın sünnetini ve hadîslerini araştırıp yazmasını istiyor, bu arada ilim adamlarının birer birer vefat etmesi ve ilmin inkirazı (ortadan kalkması) hususunda duyduğu endişeyi ifade ediyor. Adı geçen halîfenin bahis konusu talimatını İmam Malik'in «Muvatta» isimli eserinde, Muhammed b. el-Hasan rivayet ediyor. Ayrıca, «İsfahan şehrinde» Ebu Naim, Ömer b. Abdülaziz'den naklen anlattığına göre; kendisi her tarafa mektuplar yazarak Resûlüllah'ın hadîslerinin araştırılıp toplattırılmasını istemiştir.

Bu devirde sünnetin en büyük hâfızlarından olan, Muhammed b. Müslim eş-Şihab ez-Zührî sünnet yazmak ve yazdırmakla mümtaz bir yer işğal etmiştir. Diğer taraftan yukarıda geçen İbn-i Abbas'ın hadîsinden anlaşılıyor ki, Hz. Ali taraftarı olduğunu söyleyen Şia yanında, Hz. Ali'nin fetvalarını ihtiva eden bir kitap var idi. Ancak, bu kitabın sıhhatini İbn-i Abbas kabul etmemiş, çoğunu imha ederek, «Allah'a yemin ederim Ali, böyle fetvalar vermemiştir» dediği sabittir.

ÜÇÜNCÜ DEVRİN EN MEŞHUR MÜFTÜLERİ

A) MEDİNE EHLİNDEN :

1) Hz. Âişe (R.A.) :

Resûlüllah'ın eşi olup hicretten iki yıl önce nikâh akdi yapılmış, bilâhare Medine'de evlilik hayatı başlamıştır. Resûlüllah, zevceleri arasında adaletin bütün inceliklerine riayet etmekle beraber kalbî sevgi bakımından Onun en sevimli eşi idi. Ata b. Ebî Rabbah der ki : «Hz. Âişe en iyi fıkıh bilginlerinden idi, insanlar içerisinde en isabetli ve en güzel görüş sahiplerinden idi.» Urve de der ki; «Fıkıh ve şiir bilgileri hususunda Hz. Âişe'den daha üstün bir kimse görmedim.» Kendisi çok hadîs rivayet etmiştir. Onun rivayet ettiği hadîsler Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin yirmi dokuzuncu sahifesinden ikiyüz seksen ikinci sahifesine kadar olmak üzere ikiyüz elli üç sahife tutarındadır. Resûlüllah'ın evinde yaptığı ve Fiilî Hadîs diye adlandırılan sünnetin rivayetlerinde Hz. Âişe'den nakledilene itimad edilirdi. Bununla beraber sadece Resûlüllah'ın evdeki hayatı ile ilgili fiilî ve kavlî sünnetin rivayetine münhasır kalınmayarak; fıkhın çeşitli konularının hemen hemen hepsinde Hz. Âişe'den rivayet edilen hadîsler vardır. Ashabın fıkıhçıları ona müracaat ederlerdi. Birçok sahâbî ve tabiî ondan hadîs rivayet etmiştir. Ondan en çok hadîs rivayet edenler Ehl-i Beytten olan yeğenleri Urve b. Zübeyr ve Kasım b. Muhammed'dir. (Vef. h. 57)

2) Abdullah bin Ömer :

Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden Hz. Ömer'in oğludur. Küçük yaşta iken babası ile beraber Müslüman oldu. Bedir savaşı vukubulduğunda küçük olduğu için savaşa katılmadı. Onun katıldığı ilk savaş Hendek savaşıdır. Cafer b. Ebî Talib ile beraber Mute savaşına katıldı. Ayrıca Yermük savaşında ve Mısır ile Afrika fetihlerinde bulundu. Resûlüllah'ın sünneti seniyyesine ziyadesiyle riayet ederdi. Onun konakladığı yerlere iner, namaz kıldığı yerlerde o da namaz kılardı. Resûlüllah'ın dinlenmek için bir ara gölgesinde oturduğu ağaca bakar, kurumasın diye sulardı. Kendisi Müslümanların önderlerinden ve fetva bakımından otoriter olan şahsiyetlerdendi. Fetva hususunda son derece ihtiyatlı davranır, titizlik gösterir, takva yolundan ayrılmazdı. Şahsî arzu ve emellerinin arkasından kat'iyyen yürümezdi. Suriye'liler onun sempatizanı olmalarına ve

Halifelik hususunda ona ziyadesiyle temayül etmelerine rağmen kat'iyyen buna iltifat etmediği gibi, hilâfet konusunda ashab arasında beliren ihtilâftan son derece uzak kaldı. Hz. Ali'nin yaptığı savaşların hiç birisine katılmadı. Bilâhare de Hz. Ali'ye bazı savaşlarda refakat etmediğine nedamet ederdi. Câbir b. Abdullah derdi ki: «İçimizde dünyaya hiç temayül etmeyen yoktur. Ancak Ömer ve oğlu Abdullah gerçekten bundan müstesnadır.»

İbn-i Ömer, Resûlüllah'dan birçok hadîs rivayet ettiği gibi, yaşça büyük olan ashabdan da hadîs rivayet ederdi. Kendisinden de birçok Tabiîn hadîs rivayet etmiştir. Bunlar arasında ondan en çok hadîs rivayet edenler oğlu Salim ve mevlâsı Nâfî'dir. Şa'bî der ki: «İbn-i Ömer'in hadîsçiliği, fıkıhçılığından daha üstün idi.» Kendisi Resûlüllah'ın vefatından sonra 60 sene halka fetva vermekle iştiğal ettikten sonra hicrî 73 de vefat etti.

3) Ebu Hüreyre :

Adı Abdurrahman ve babasının adı Sahr ed-Devsî'dir. Kendisi Hayber savaşından sonra hicrî yedinci yılda muhacir olarak Medine'ye gelip Müslüman oldu. Resûlüllah'ın vefatına kadar daima yanında kaldı. Ondan çok hadîs rivayet etti. Ayrıca ashabdan da hadîs rivayet etti. Diğer taraftan birçok tabiîn kendisinden hadîs rivayet etti. Özellikle Said b. el-Müseyyeb ve mevlâsı A'rec, ondan en çok hadîs rivayet edenlerdir. Ebu Hüreyre ilim kaynağı ve fetva imamlarının en büyüklerinden idi. Ayrıca tevazu, ibadet ve takvası çok üstün idi. Ashab arasında hafızası en kuvvetli olanlardan idi. İbn-i Ömer'in kendisine: «Ey Eba Hüreyre! Gerçekten içimizde en çok Resûlüllah'ın sohbetinde bulunan ve en çok hadîslerini bilen sensin.» dediği rivayet edilmiştir. (Vef. h. 58)

Bu üç zat Medine'de oturan ashab-ı kiramdan en çok hadîs rivayet eden ve en çok fetva veren bu devrin mümtaz simalarıdır. Medine ehlinin ilim mercîleridir. Medineli tabiînin ileri gelenleri, bunlardan ilim almıştır. Biz bu tabiînin en meşhurlarını zikredeceğiz.

4) Said bin el-Müseyyeb el-Mahzumî :

Hz. Ömer'in hilâfetinin üçüncü yılı doğdu. Ashabın büyüklerinden ilim aldı. Geniş ilmi, sağlam diyaneti, hakka bağlılığı, hakkı söyleyişi, fıkıhçılığı ve saygı değerliği ile önemli bir mertebeye yükselmiştir. Hatta ashabdan İbn-i Ömer: «Said b. el-Müseyyeb müftîlerdendir.» demekle onu takdir ettiğini ifade eder. Keza Katâde: «Ben, Said b. el-Müseyyeb'den daha âlim bir kimse görmedim.» der. Diğer taraftan Ali b. el-Medînî: «Tabiîn arasında Said'den daha geniş bilgiye sahib bir kimseyi bilmiyorum. O bence tabiînlerin en yücesidir.» demekle değerinin yüceliğini ifade etmiş olur. Onun meziyetlerinden birisi de Sultanın bahşiş ve hediyelerini kabul etmemesidir. Rivayet ettiği hadîsler genellikle Ebu Hüreyre'den almadır. Hasan el-Basrî, bir müşkülü olduğu zaman Said b. el-Müseyyeb'e mektup yazmakla müracaat ederek müşkilinin hallini isterdi.

Vefat tarihi kesinlikle bilinmemektedir. Bir rivayete göre h. 94. yılında vefat etmiştir.

5) Urve bin Zübeyr bin el-Avvâm el-Esedî :

Hz. Osman'ın halifeliği devrinde doğdu. Birçok Sahâbîden hadîs rivayet etti. Teyzesi Hz. Âişe'den fıkıh aldı. Kuvvetli hâfızlardan ve hadîs âlimlerinden idi. Peyğamberin yaşayışını iyi bilenlerden idi. Kendisinden hadîs rivayet edenlerin başında oğlu Hişam ile diğer oğulları gelir. Ayrıca Medine âlimlerinden Zührî, Ebu Zinâd vesair zatlar ondan hadîs rivayet ettiler. Zührî onun geniş ilmini anlatırken; «Tükenmez bir derya idi.» der. (Vefatı: h. 94)

6) Ebu Bekir bin Abdurrahman bin el-Hâris bin Hişam el-Mahzûmî :

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında doğdu. Gerek babasından ve gerekse diğer ashabdan hadîs rivayet etti. Kendisinden de ez-Zührî ve diğer tabiînlerin yaşça küçükleri hadîs aldılar. Kendisi çok hadîs rivayet eden hadîsçi, fıkıhçı, cömert, sâlih, muttakî, zahid ve ilimde huccet sayılırdı. Zühd-ü takvası dolayısıyle ona Kureyş rahibi denirdi. (h. 94 yılında Medine'de vefat etti.)

7) Ali bin el-Hüseyin bin Ali bin Ebî Talib :

Bu zat İmamiyye olan Şiâ'nın dördüncü imamıdır. Zeynel-Abidin ismiyle tanınır. Babasından, amcası Hz. Hasan'dan, Hz. Âişe'den, İbni Abbas'dan ve başka zatlardan hadîs rivayet etti. Zührî der ki : «Ben Ali bin el-Hüseyin'den daha fıkıhçı bir kimse görmedim. Fakat hadîsçiliği az idi.» Oğlu da der ki : «Hâşîmîler arasında, ondan üstün bir kimse görmedim.» İbn-ül-Müseyyeb de : «Ben, ondan daha muttakî bir kimse görmedim.» der. (Vefatı : h. 94)

8) Übeydullah bin Abdullah bin Utbe bin Mes'ud :

Hz. Âişe, Ebu Hüreyre, İbni Abbas v.s. zatlardan ilim aldı. Fıkıh ve hadîs sahasında imâm olmakla beraber edîb ve şâir idi. Ömer bin Abdül-Aziz'in eğitim ve öğretimi kendisi tarafından yapıldı. Zührî, onun hakkında der ki : «Ubeydullah ilim deryalarından idi.» (Vef: h. 98)

9) Sâlim bin Abdullah bin Ömer :

Babasından, Hz. Âişe'den, Ebu Hüreyre'den, Said bin el-Müseyyeb v.s. zatlardan ilim ve feyz aldı. Babası kendisini takdir eder ve överdi. Hakkında yazdığı bir şiirde, gözü kadar onu sevdiğini ifade eder. İmam Malik : «Zühd ve fazîlet bakımından selef-i sâlihin'e, Sâlim kadar benzeyen muasırları yoktur.» der. Hayatının sadeliği hususunda da babasının izinde idi. (Vefatı : h. 106)

10) Süleyman bin Yesâr : Mevlâ Meymune :

Meymune, Âişe, Ebu Hüreyre, İbn-i Abbas, Zeyd bin Sabit hazretlerinden ve diğer zatlardan hadîs rivayet etti. Hasan bin Muhammed bin el-Hanefiyye, kendisinin Said bin el-Müseyyeb'den daha keskin zekâlı olduğunu söyler. Said bin el-Müseyyeb'in de; fetva soranlara, Süleyman bin Yesar'a müracaat etme-

lerini tavsiye ettiği rivayet edilir. İmam Malik de; onun âlimlerden olduğunu beyan eder. (Vefatı : h. 107)

11) el-Kasım bin Muhammed bin Ebî Bekir :

Halası Âişe, İbn-i Abbas ve İbn-i Ömer gibi birçok zatdan hadîs aldı. Halası onu yetiştirdi. Yahya bin Said : «Medine'de Kasım'dan üstün bir kimseye yetişmedik.» der.

Ebu ez-Zinad da : «Ben, Kasım'dan daha çok fıkıhçı ve hadîsçi bir kimseyi görmedim.» der. İbni Uyeyne de; onun, devrinin en büyük âlimi olduğunu söyler. İbnü Said de der ki : «Kasım, ilimde önder, fıkıhda otoriter, takvaca yüce ve çok hadîs bilen bir zat idi.» Ömer bin Abdülaziz'in de şöyle söylediği rivayet edilir : «Eğer birisini yerime halife seçmem icab etseydi Kasım'ı seçerdim.» (Vefatı : h. 106)

12) Nâfî : Mevlâ Abdullah bin Ömer :

Abdullah bin Ömer, Âişe, Ebu Hüreyre ve diğer bazı zatlardan hadîs rivayet etti. Mısır halkına sünneti öğretmek üzere Ömer bin Abdülaziz tarafından Mısır'a gönderildi. Kendisi, Sâlim (= Abdullah bin Ömer'in oğlu) hayatda iken fetva vermezdi. Otuz yıl Abdullah bin Ömer'e hizmet etti. Aslen Deylemlidir. (Vefatı : h. 117)

13) *Muhammed bin Müslim :* (İbn Şihâb ez-Zührî adıyle tanınmıştır.)

H. 50. yılda doğdu. Abdullah bin Ömer, Enes bin Malik, Said bin el-Müseyyeb v.s. den hadîs rivayet etti. el-Leys bin Sa'd der ki : «Ben, Zührî'den daha geniş bilgilere sahib bir âlim görmedim. Kur'ân ve sünnetten bahsederse, bu konuları çok iyi bilmekle beraber başka ilim dallarını bu ilimler kadar bilmez dersin!.. Tarih konularına temas edince bunu çok iyi bilir, başkasını böyle bilmez dersin. Hülâsa; hangi ilim dalına geçilirse, o sahada geniş malûmatı görülür.» Ömer bin Abdülaziz de : «Zamanına kadar rivayet edilmiş olan sünneti, Zührî kadar bilen bir kimse kalmadı.» der. İmam Malik de : «Âlimlerden Zührî kaldı. Dünyada onun eşi yoktur.» der. Keza, Leys; «Zührî'nin çok cömert olduğunu, halife Hişam bin Abdülmelik'in çocuklarını eğittiğini, Hişam'ın meclisine devam ettiğini, çocuklarına hadîs yazdırması için Hişam tarafından ricada bulunulduğunu, bunun üzerine dörtyüz hadîs yazdırdığını, bir ay sonra yazdırdığı kitab, zayî oldu diye yeniden hadîs yazması istenince; yeniden yazılan kitab, zayî olduğu söylenen kitapla Hişam tarafından karşılaştırılınca aralarında bir harf dahi değişik olmadığını» söyler. İmam Malik de : «İbn Şihâb (Zührî) ın, Medine'ye geldiği zaman Rabîa'nın elini tutarak ilmî sohbette bulunmak üzere girdikleri evde ikindiye kadar oturduklarını, ikindi zamanı İbn Şihâb evden ayrılınca : «Rabîa gibi bir âlimin Medine'de bulunduğunu sanmazdım.» dediğini, bir süre sonra Rabîa çıkınca : «İbn-i Şihâb'ın ulaştığı ilim mertebesine, bir kimsenin ulaşabileceğini tahmin etmem.» dediğini rivayet eder.

Zührî (İbn Şihâb) der ki: «el-Kasım bin Muhammed bir ara bana dedi ki: «Seni ilme çok düşkün görüyorum. Sana ilim kaynağını göstereyim mi?» Ben de: «Çok memnun edersin.» deyince, bana şu tavsiyede bulundu: «Abdurrahman'ın kızına git! Ondan feyz al. Çünkü o kadın, Hz. Âişe'nin yanında yetişip ilim-irfan kaynağı oldu.» Bunun üzerine ben ona gittim, gerçekten onu tükenmez bir derya olarak buldum.»

14) Ebu Ca'fer bin Muhammed bin Ali bin el-Hüseyin:

El-Bakır diye tanınan bu zat, Şiâ'nın imamiyye kolunun beşinci imamıdır. Babasından, Câbir'den, İbn Ömer'den ve başkalarından hadîs rivayet etti. Devrindeki Hâşimîlerin büyüğü idi. (Vefatı: h. 114)

15) Ebu'z-Zinad Abdullah bin Zekvân:

Medine fıkıhçısı sayılan bu zat, Enes bin Malik'den ve birçok tabiînden hadîs rivayet etti. El-Leys bin Sa'd der ki: «Ben, onun etrafında fıkıh, şiir vesair ilim dallarında çalışan üçyüz talebe gördüm. Bilâhare etrafındaki talebelerin onu yalnız bırakarak re'y ehlinden olan Rebîa'nın etrafında toplandıklarını gördüm.» Ebu Hanîfe de der ki: «Ben, Ebuz-Zinad ve Rebîa'yı gördüm. Ebuz-Zinad'ın fıkıh ilmine vukufiyeti daha çoktu.» Süfyan da; Ebuz-Zinad'a «Hadîsde "Emiru'l-Mü'minin"» derdi. (Vefatı: h. 131)

16) Yahya bin Said el-Ensarî:

Enes bin Malikden ve birçok tabiînden hadîs rivayet etti. Yahya el-Kattam, kendisinin Zührî'den daha üstün olduğunu söyleyerek, Zührî'ye yer yer muhâlefet ettiği halde, ona hiç muhalefet etmemiştir. Ahmed bin Hanbel de, kendisinin halk içerisinde çok sağlam bir ilme sahip olduğunu söyler. Vehiyb de der ki: «Medine'den dönüyorum. Orada karşılaştığım âlimlerin söylediklerinin bir kısmında hemfikir iken, bazı hususlara itiraz ettim. Fakat, Yahya bin Said'in söylediklerinin hiç birisine diyeceğim yoktur.» (Vefatı: h. 146)

17) Rabîa bin Ebi Abdurrahman Ferruh:

Enes bin Malik'den ve birçok tâbiînden hadîs rivayet etti. Hadîste hâfız, fıkıhta müctehid ve re'yde keskin görüşlü idi. Onun için kendisine «Rabîat-ür-re'y» denirdi. Yahya bin Said: «Ben, Rabîa'dan daha zeki bir kimse görmedim. Savvar bin Abdullah el-Kadı, Rabîa'dan, re'y hususunda daha âlim bir kimseye rastlamadığını söyleyince ben, el-Hasan ve İbn Sîrîn'den de üstün müdür? diye sorunca, evet diye cevap verdiğini» söyler. İmam Malik ibn Enes'in fıkıh ilmini aldığı yegâne zat budur. (Vefatı: h. 136)

B) MEKKE EHLİNDEN:

1) Abdullah bin Abbas bin Abdülmuttalib:

Hicretten iki yıl önce doğdu. Fıkıh ve tefsirde âlim olması için Resûlüllah'ın özel duasına mazhar oldu. İbn Mes'ud onun hakkında şöyle der: «İbn-i

Abbas Kur'ân-ı Kerim'in ne güzel tercümanıdır. Eğer yaşımıza erişmiş olsaydı, ilmî kudreti dolayısıyla huzurda hiç birimiz konuşamayacaktık.» Muammer de: «İbn-i Abbas'ın bütün ilmi, Ömer, Ali ve Übey b. Ka'b hazretlerine dayanmaktadır.» der. Hadîs ilmine karşı beslediği iştiyak ve saygıyı dile getirme babında kendisinin şöyle söylediği rivayet olunur: «Ben, bir adamın, bir hadîs bildiğini işittiğim zaman gider onun yolunda oturur, beklerdim. Evden çıkıncaya kadar ordan ayrılmazdım. Çıkınca da ona sorardım. Halbuki isteseydim kapısına gider, görüşür ve istediğimi sorabilirdim.» Mekke ehlinin tefsir ve fıkıh ilmi İbn-i Abbas'a dayanır. (Taif'te h. 68 de vefat etti.)

2) Mücahid bin Cebr Mevlâ benî Mahzum:

Sa'd, Âişe, Ebu Hüreyre ve İbn-i Abbas'dan hadîs rivayet etti. Bir süre İbn-i Abbas'ın dersine devam ederek tefsir ilmini ondan aldı. İlim kaynaklarından birisiydi. Kendisi der ki: «Ben, Kur'ân-ı Kerim'in tamamını üç defa İbn-i Abbas'ın huzurunda okudum. Her âyet başında durur, sebeb-i nüzûlünü ve ahkâmını sorardım.» Katade de der ki: «Tefsir ilmini bilenlerden kalanların en büyük âlimi Mücahid'dir.» Kendisi: «İbn-i Ömer, benim atımın dizginini tutardı.» demekle, ilmine hürmeten, İbn-i Ömer gibi şahsiyetlerin kendisine kıymet verdiğini ifade etmiş olur. (Vefatı: h. 103)

3) İkrime Mevlâ İbn Abbas:

İbn-i Abbas'dan, Âişe'den, Ebu Hüreyre'den ve başkalarından hadîs rivayet etti. Fıkıh ilmini İbn-i Abbas'dan aldı. Said b. Cübeyr'e: «Sen kendinden daha üstün bir âlimi bilir misin?» diye sorulduğunda, «Evet, İkrime» diye cevab verdiği söylenir. Şa'bî de: «Kur'ân-ı Kerim'i İkrime'den daha iyi bilen bir kimse kalmadı.» der. Kendisinin, Havaric'in reyine meylettiği söylendiği için, imam Malik ve Müslim b. el-Haccac, İkrime yoluyla hadîs rivayet etmediler. (Vefatı: h. 107)

4) Ata bin ebi Rabbah Mevlâ Kureyş:

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında doğdu. Âişe, Ebu Hüreyre, İbn-i Abbas ve başkalarından hadîs rivayet etti. Hatib ve kuvvetli âlim idi. Ebu Hanife: «Ben Ata'dan üstün kimse görmedim.» der. Evzaî de: «Ata halk içerisinde herkesin rızasını en çok kazanan bir zat olarak vefat etti.» der. İsmâil b. Ümeyye de: «Ata pek konuşmazdı. Konuştuğu zaman bizi mest ederdi.» der. İbn-i Abbas da: «Ey Mekke ehli! yanınızda Ata gibi bir zat varken ne diye benim etrafımda toplanıyorsunuz?» demekle onun değerinin büyüklüğünü ifade etmiştir.

5) Ebuz-Zübeyr Muhammed b. Müslim Mevlâ Hakîm:

İbn-i Abbas'dan, İbn-i Ömer'den, Said b. Cübeyr'den ve başkalarından hadîs rivayet etti. Ya'la b. Ata der ki: «Ebuz-Zübeyr bize hadîs naklederdi. Kendisi çok zeki ve hafızası çok kuvvetli idi.» Ata da: «Biz, Cabir'in yanına gider ondan hadîs dinlerdik. Yanından ayrıldığımız zaman dinlediğimiz hadîslerin mü-

zakeresini yapardık. Aramızda hadîsleri en iyi belleyen, Ebuz-Zübeyr idi.» der. (Vefatı : h. 27)

C) KÛFE EHLİNDEN :

1) Alkame bin Kays En-Nahaî :

Irak fıkıhçısıdır. Resûlüllah hayatta iken doğdu. Ömer, Osman, İbn-i Mes'ud ve Ali hazretlerinden hadîs dinledi. Fıkıh ilmini İbn-i Mes'ud'dan aldı. Onun en zeki talebesi idi. İbn-i Mes'ud onun hakkında şöyle söyler : «Alkame benim okuduğum herşeyi okur ve bildiğim herşeyi bilir.» Kabus b. Ebî Zabyan der ki : «Ben babama neden sahabeleri bırakıp Alkame'ye gider, ondan fetva sorarsın? deyince, babam : «Evlâdım ben birçok sahabînin Alkame'ye giderek, ondan fetva istediklerine şahit oldum,» diye cevap verdi. Zehebî de onun hakkında şöyle söyler : «O, fıkıhçı idi. Had'sçi idi. Çok güzel kıraatı vardı. Hadîs rivayetinde titiz idi, hayırsever, zühd ve takva sahibi idi. Durum ve davranışları itibariyle ibn-i Mes'ud'a benzerdi.» (Vefatı : h. 62)

2) Mesruk bin el-Ecda' El-Hemedanî :

Fıkıh bayraktarlarından olan bu zat, Amr b. Ma'dikerib'in yeğenidir. Ömer, Ali ve İbn-i Mes'ud hazretlerinden hadîs aldı. Şa'bî : «Mesruk'tan daha çok ilme meraklı ve istekli bir kimseyi bilmiyorum. Fetva hususunda Kadı Şüreyh'den daha bilgili idi. O, Şüreyh'e danışmaya hiç htiyaç duymazken, Şüreyh bazı meselelerde ona danışırdı.» der. (Vefatı : h. 63)

3) Ubeyde bin Amr ez-Selmanî El-Muradî :

Mekke fethi senesinde, Yemen'de Müslüman olan bu zat, Ali ve İbn-i Mes'ud hazretlerinden hadîs aldı. Şa'bî : «O, hüküm ve fetva bakımından Şüreyh seviyesinde idi.» der. İclî de : «Ubeyde, Abdullah b. Mes'ud'un yanında okuyan ve halka fetva verenlerdendi.» demiştir. (Vefatı : h. 92)

4) El-Esved bin Yezid En-Nahaî :

Kûfe âlimi idi. Alkame b. Kays'ın yeğeni idi. Muaz, İbn-i Mes'ud ve diğerlerinden hadîs aldı. (Vefatı : h. 95)

5) Şüreyh bin el-Hâris el-Kindî :

Hazreti Ömer, onu Kûfe kadılığına tayin etti. Ondan sonra da Hz. Ali tekrar Kûfe kadılığına atadı ve Haccac b. Yusuf zamanına kadar kadılığına devam etti. Vefatından bir yıl önce kadılıktan istifa etti. Kendisinden başka, 60 yıl aralıksız olarak kadılık eden bir kimseyi bilmiyoruz. Kendisi, Ömer, Ali ve İbn-i Mes'ud hazretlerinden hadîs rivayet etmiştir. (Vefatı : h. 78)

6) İbrahim bin Yezid En-Nahaî :

Irak fıkıhçısı idi. Alkame, Mesruk, el-Esved ve diğerlerinden hadîs riva-

yet etti. Meşhur fıkıhçı Hammad b. Ebi Seleme'nin hocası idi. İhlâslı âlimlerden idi. Şöhretten kaçınır, umera meclislerinde pek oturmazdı. Abdülmelik b. Ebî Süleyman diyor ki: «Said b. Cübeyr; içimizde İbrahim En-Nahaî varken, niçin bana fetva soruyorsunuz? diyerek ilmî kudretini ifade ettiğini duydum.» Kendisine bir mesele sorulmadıkça, ilmî konularda konuşmazdı. (Vefatı: h. 95)

7) Said bin Cübeyr Mevlâ Valibe:

İbn-i Abbas ve İbn-i Ömer ile başkalarından hadîs aldı. Kûfe halkı hacca gittiklerinde, İbn-i Abbas hazretlerini ziyaretle, fıkhî meseleler sordukları zaman; «İçinizde Said b. Cübeyr yok mu ki bana müracaat ediyorsunuz?» derdi. Yanında kimsenin gıybet etmesine katiyyen meydan vermezdi. Meymun b. Mehram der ki: «Said b. Cübeyr vefat etti ama yeryüzünde onun ilmine muhtaç olmayan hiç kimse yoktur.» Haccac, İbnü'l-Eş'as olayında onu öldürdü. (Vefatı: h. 95)

8) Âmir bin Şerahîl Eş-Şa'bî:

Tabiîn allâmesi idi. Hz. Ömer, hilâfeti zamanında h. 17. yılda doğdu. Çok hadîs bilen, kuvvetli hadîsçi ve fıkıhçı idi. Çeşitli ilim dallarında geniş bilgisi vardı. Ali, Ebu Hüreyre, İbn-i Abbas, Âişe, İbn-i Ömer ve diğerlerinden hadîs rivayet etti. Ebu Hanife'nin en büyük hocası idi. Kûfe kadılığını yaptı. Mekhûl: «Ondan daha bilgili; Ebu Hüseyin de: Ondan daha fıkıhçı kimse görmedim.» diye söylerler. Ayrıca İbn-i Sîrîn, Ebu Bekr El-Hüzelî'ye, «Şa'bî'nin sohbetine devam et, zira birçok sahabi varken fetva için kendisine müracaat edilirdi.» demiştir. İbn-i Ebî Leylâ da: «Şa'bî hadîs ehli ve İbrahim kıyas ehli idiler. Bir gün Şa'bî, Resûlüllah'ın savaşlarını ve bunlarla ilgili hadîsleri, bir cemaate anlatırken, oraya uğrayan İbn-i Ömer: «Sen, o olaylarda bizzat bulunduğun için bu konudaki hadîsleri benden daha iyi bilir ve hatırlarsın dedi. Şa'bî'nin de şöyle söylediği rivayet olunur: «Selef-i Salihîn fazla hadîs rivayetinden hoşlanmazlardı. Eğer fırsatlar elimden çıkmamış olsaydı, hayatım boyunca, yalnız hadîs ehlinin ittifak ettikleri hadîsleri naklederdim.» İbn-i Avn da: «Fetva dışında kalan meseleler konuşulduğu zaman Şa'bî konuşmadan çekinir, İbrahim ise açılır, konuşurdu.» demiştir. Ayrıca Şa'bî: «Gerçekten biz fıkıhçılardan değiliz, ancak hadîsleri duyduk, onları rivayet ederiz. Fıkıhçı o adamdır ki, ilmiyle amildir.» derdi. Kendisi kıyastan hoşlanmazdı. (Vefatı: h. 104)

D) BASRA EHLİNDEN:

1) Enes bin Malik el-Ensarî:

Resûlülah'ın hizmetçisi idi. Uzun zaman O'nun sohbetinde bulundu. Devamlı surette Resûlüllah'ın yanında bulunduğu için çok hadîs rivayet etti. Hicretten vefata kadar Resûlüllah'dan hiç ayrılmadı. Vefattan sonra da Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ubeyy hazretlerinden hadîs aldı. Bir asır yaşadı ondan, yal-

nız Buharî 80, yalnız Müslim 70 ve ikisi müştereken 128 hadîs naklettiler. (Vefatı : h. 93)

2) Ebul-Âliye Rafî' bin Mihran er-Riyahî :

Temim'in Riyah kabilesinden bir kadının mevlâsı idi. Ömer, İbn-i Mes'ud, Ali ve Âişe Hazretlerinden hadîs rivayet etti. Kendisinin şöyle söylediği rivayet olunur : «İbn-i Abbas Hazretleri bana çok iltifat eder, değer verirdi. Âlim olmayan yakınlarına böyle bir kıymet vermezdi. Ve «İlim insanın şerefini bu şekilde yüceltir, Padişahları tahtlara çıkarır» derdi.» (Vefatı : h. 90)

3) El-Hasan bin Ebi'l-Hasan Yesar Mevlâ Zeyd bin Sâbit :

Medine'de doğdu. Hz. Osman devrinde, küçük yaşta Kur'ân'ı hıfzetti. Sonra, erginlik çağına erince savaşlara, ilim tahsiline ve hayrat yapmaya devam etti. Tanınmış kahramanlardan idi. Birçok sahâbîden hadîs rivayet etti. İbn-i Sâ'd, onun hakkında der ki : «O, yüce bir âlim, hadîsde güvenilir bir kaynak, zühd-ü takva, geniş kültür sahibi, hitabeti kuvvetli, hakkı söylemekten çekinmez ve Allah yolunda hiç kimsenin kınamasından çekinmeyen bir zat idi.» der. (Vefatı : h. 110)

4) Ebu'ş-Şa'sâ Câbir bin Zeyd :

İbn-i Abbas'ın refakatında bulunduğundan, ondan çok feyiz aldı. İbn-i Abbas'ın kendisi hakkında şöyle söylediği rivayet olunur : «Eğer Basra halkı Câbir bin Zeyd'in sözlerine kulak vererek gereği kadar ondan istifade etmeye çalışmış olsalardı, Kur'ân'da bulunan ilimlerle onları teçhiz ederdi.» Başka bir zaman da İbn-i Abbas'a soru soran Basralılara hitaben : «İçinizde Câbir bin Zeyd varken neden bana soru soruyorsunuz? demiştir. Amr İbn-i Dinar'ın da: «Ben, Câbir bin Zeyd'den fetva hususunda daha âlim bir kimse görmedim.» dediği rivayet olunmuştur. İbn-i Ömer de kendisi ile tavafda karşılaşınca ona : «Ey Câbir! sen, gerçekten Basra fıkıhçılarından ve fetva sorulan âlimlerdensin. Sakın Kur'ân-ı Kerim ve doğruluğu sabit olan sünnetden başka bir şeyle fetva verme. Eğer böyle davranmazsan helâk olursun ve halkı helâk edersin.» demiştir. (Vefatı : h. 93)

5) Muhammed bin Sîrîn Mevlâ Enes bin Mâlik :

Hz. Osman'ın şahadetinden iki sene önce doğdu. Mevlâsı Enes, Ebu Hüreyre, İbn-i Abbas, İbn-i Ömer gibi ashâbdan hadîs rivayet etti. Köklü ilme sahip, önder bir fıkıhcı, hadîs rivayetinde sağlam bir kaynak durumunda olduğu gibi, rüya tâbirinde çok isabetli yorum yapan ve takvâda sivrilmiş bir zat idi. el-İclî de : «Ben, İbn-i Sîrîn kadar, fıkıhda takva sahibi ve takvada fıkıha bağlı bir kimse görmedim.» der. El-Hasan'dan yüz gün sonra hicrî 110 da vefat etti.

6) Katâde bin Diâme ed-Devsî :

Enes, Sâid bin el-Müseyyeb ve başkalarından hadîs rivayet etti. Hafızası kuvvetli bir â'ma idi. İbn-i Sîrîn, onun hafızasının herkesten kuvvetli olduğunu

söyler. Kendisi de; hakkında bir şey duymadığım Kur'ân âyeti yoktur.» demiştir. Yâni inen her âyetin hükmü, sebeb-i nüzûlü ve özellikleri hakkında sünnet bilgisi vardı. Ahmed bin Hanbel; Katâde, tefsir ve âlimler arasında bulunan ilmî ihtilâfları ve görüş ayrılıklarını en iyi bilen olduğunu söyledikten sonra; hafızasının kuvvetini ve fıkıhçılığını anlatıp onu çok övmüştür. Katâde de: «Ben, kendi re'yimle yirmi yıldan beri fetva vermiş değilim.» demiştir. Kuvvetli hafızası ile birlikte Arapça ilimlerde, lügatta ve tarih ilminde bir mercî' idi. (Vefatı: h. 118)

E) ŞAM (= SURİYE) EHLİNDEN:

1) Abdurrahman bin Gânim el-Eş'arî:

Ömer, Muâz hazretlerinden ve başkalarından hadîs rivayet etti. Halka fıkıh ilmini öğretmek üzere Halife Hz. Ömer tarafından Suriye'ye gönderildi. Suriye'deki Tabiînin fıkıh ilmi genellikle ona dayanmaktadır. Dürüst, fazîletli ve çok değerli bir zat idi. (Vefatı: h. 78)

2) Ebu İdris el-Hulânî Âizullah bin Abdullah:

İlmiyle âmil olan bu zat, Muâz bin Cebel ve birçok sahabîden ilim aldı. Şam vâiz ve kadısı idi. Zuhrî, onun Suriye fıkıhçılarından olduğunu söyler. (Vefatı: h. 80)

3) Kubeyse bin Züeyb:

Halife Abdülmelîk'in mühür işlerine bakardı. Ebu Bekr, Ömer hazretlerinden ve başkalarından hadîs rivayet etmiştir. Zührî; onun, bu ümmetin ülemâsından olduğunu söyler. Mekhûl de, ondan daha âlim bir kimse görmediğini ifade eder. Ayrıca Şa'bî; «Zeyd bin Sâbit'in verdiği hükümleri en iyi bilen Kubeyse'dir.» derdi. (Vefatı: h. 86)

4) Mekhûl bin Ebî Müslim:

Huzeyl kabilesinden bir kadının mevlâsı idi. Aslen Kabil'lidir. Küçük sahâbîler (yalnız çocukluk devrinde Peyğamberle buluşabilen) den hadîs rivayet etmiştir. Büyük sahâbîlerden de Tedlis (görmediği râvîden naklen rivayet ettiği hadîsi rivayet ederken, kendisiyle o râvî arasında vasıta olan zatın ismini zikretmeden hadîs rivayet etmek) yoluyle hadîs rivayet etmiştir. İlim talebi uğrunda diyar diyar gezerek, bu geziler sayesinde ilimden büyük bir nasip almıştır. Zührî: «Üç büyük âlim vardır. Bunlardan birisi Mekhûl'dür.» derken, Ebu Hâkem de: «Suriye'de Mekhûl'den daha bilgili bir fıkıhçı tanımıyorum.» der. (Vefatı: h. 113)

5) Recâ bin Hayat el-Kindî:

Suriye halkının üstadı ve büyük devlet adamıdır. Muaviye, Abdullah bin Ömer, Câbir hazretleri ve başka zatlardan hadîs rivayet etti. Matar el-Verrâk: «Ben, ondan daha âlim, Suriyeli bir fıkıhçı tanımıyorum.» der. Mekhûl de:

«Recâ', Şam halkının efendisidir.» der. İbn-i Sa'd da: «Recâ', Fazıl, emîn ve çok ilme sahiptir.» demiştir. (Vefatı: h. 112)

6) Ömer bin Abdülaziz bin Mervan:

Emevîlerin 8. halifesidir. Medine'de doğdu ve Mısır'da büüydü. Ashâb'dan, yalnız Enes bin Malik'den ve birçok tabiînden hadîs rivayet etti. Halife olmakla beraber, müctehid bir fıkıhçı, şanı yüce bir hadîsçi, binlerce sahih hadîsleri bilmekle Hâfız ve Huccet ünvanına sahip, takva ve tevekkülü ile tanınmış bir zat idi. Adaletinde Hz. Ömer'e, zühdünde Hasan-ı Basri'ye ve ilminde Zührî'ye benzerdi. Mücahîd: «Biz ondan ilim öğrenmek için yanına gittik ve arzuladığımız ilmi almadan ayrılmadık.» der. (Vefatı: h. 101)

F) MISIR EHLİNDEN:

1) Abdullah bin Amr bin el-As:

Peyğamber zamanından beri çok oruç tutar, gece namazlarına devam eder, Kur'ân'ı bol bol okurdu. Peyğamberden birçok ilimleri öğrenmeye ziyadesiyle meraklı idi. Ebu Hüreyre, onun ilminin çokluğunu itirafla: «Gerçekte o, Peyğamberden öğrendiğini yazardı, fakat ben yazmazdım.» der. Çok hayırlı bir zat idi. Ashab arasında çıkan ihtilâfa babasının katılmasından hoşlanmazdı. Diğer taraftan kendisinin, bu nizalarda babasına iştirak etmediğinden dolayı, ona karşı gelmek vebalinden endişe duyardı. Sıffîn olayında bulunınakla beraber kılıcını çekmedi. Hıristiyan ve Yahudilere ait kitapları bulup incelemiş ve onlarda şaşılacak pek çok şey görmüştür. Mısırlılar kendisinden geniş çapta ilim aldılar. Mısır'da h. 65 de vefat etti.

2) Ebul-Hayr Mersed bin Abdullah el-Yezenî:

Mısır ehlinin müftîsidir. Ebu Eyyub el-Ensarî, Ebu Basra el- Gıfarî ve Ukbe bin Âmir el-Cehnî'den hadîs rivayet etmiştir. Fıkıh ilmini, genellikle Ukbe ile Abdullah bin Ömer'den almıştır. İbn-i Yunus: «O, zamanın Mısır halkının müftüsü idi.» derdi. (Vefatı: h. 90)

3) Yezid bin Ebî Habib Mevlâ el-Ezd:

Bazı sahabîlerden ve birçok tabiînden hadîs rivayet etmiştir. Ebu Saîd bin Yunus: «O, Mısır halkının müftîsi idi. Çok halim ve zeki idi. İlmî mes'eleleri, helâl ve haramı ve ilim dallarını Mısır'da ilk yayan kendisiydi. Ondan önce, sözde ilimle iştiğal edenler, savaşlardan, ashab arasında vuku bulan olaylardan ve ibadetlere teşvik konularından bahsederlerdi. İlmî çalışmaları bu konulara ilişkin gayretlerden ibaretti.» demiştir. El-Leys bin Sa'd da: «Yezid, âlimimiz ve büyüğümüz idi.» demekle onun kadrini ifade etmiştir. Halife Ömer bin Abdülaziz'in Mısır'da fetva için mercî kıldığı üç zattan birisinin Yezid olduğu söylenir. Aslen Sudan'lıdır. Mısır'da yetişmiştir. Seçilen halifeye bîat edildiği zaman önce bîat etmesi aranan iki zat, Ubeydullah bin Ebî Câfer ile Yezid bin

Ebî Habib idi. Ebu Lemîa diyor ki: «Bir ara Yezid hastalandı. Mısır genel valisi el-Havsere bin Süheyl onu ziyaret ettiğinde; ey Eba Recâ (Yezid)! üzerinde pire kanı bulunan elbise ile namaz kılma hususunda ne dersin? deyince, Yezid ona sırt çevirdi ve cevap vermedi. Biraz sonra vâli ondan müsaade isteyerek kalkınca Yezid ona bakarak: «Sen her gün masum insanları öldürürsün ve bana pire kanı hakkında fetva sorarsın.» dedi. Saîd bin Afîr de şöyle söyler: «Halife Abdülazizin oğlu Zebban, bir gün, ilmî bir takım mes'eleleri sormak üzere Yezid'i yanına çağırttı. Yezid çağırmaya gelen adamla halifenin oğluna gönderdiği cevap şu idi: «Ben sana gelmem, sen bana gel. Çünkü senin bana gelmen, senin için bir ziynet ve şereftir. Benim sana gelmem ise benim için zillet ve lekedir.» (Vefatı: h. 128)

G) YEMEN EHLİNDEN:

1) Tâvus bin Keysan el-Cündî:

Zeyd bin Sâbit, Âişe, Ebu Hüreyre ve diğerlerinden hadîs dinledi. İlim ve amlede bir baş idi. Amr bin Dinar: «Ben Tâvus'un eşini görmedim.» Kays bin Sâid de: «Tâvus, içimizde Basra halkı arasında bulunan İbn-i Sîrîn'in eşi idi.» Zehebî de: «Tâvus, Yemenlilerin büyük ilim adamı, fıkıhcısı ve feyiz kaynağı idi, Onun yüce kadrini bilirlerdi.» derler. Hacca def'alarca gitti. Bir seferinde Mekke'de vefat etti. (h. 106)

2) Veheb bin Münebbeh es-Sanânî:

Yemenlilerin âlimi idi. İbn-i Ömer, İbn-i Abbas, Câbir ve diğerlerinden hadîs rivayet etti. Dinlere, özellikle Ehl-i Kitaba ait geniş araştırmaları ve derin incelemeleri dolayısıyle malûmatı çok idi. İclî; onun hüküm ve fetva hususunda itimada şayan tabiîlerin bilginlerinden idi.» der. (Vefatı: h. 114)

3) Yahya bin Ebî Kesîr Mevlâ Tayy:

Enes bin Malik ve birçok tabiîden hadîs rivayet etti. Şu'be: «O, hadîs sahasında Zührî'den üstündür.» der. Ahmed de: «Zührî, Yahya'ya muhalefet ettiği zaman, makbul söz Yahya'nındır.» demiştir. (Vefatı: h. 129)

Yemenlilerin âlimi idi. İbn-i Ömer, İbn-i Abbas, Câbir ve diğerlerinden haren ve Resûlüllahdan hadîs rivayet eden âlimlerin ileri gelenleridir. Bu devirde geniş halk kitlelerinin muayyen bir fıkıh âlimine intisab ile onun rivayet veya re'yine göre amel ettiği bahis konusu değildi. Bu müftîler, muhtelif şehirlerde fıkıh ve hadîs rivayetiyle tanınmışlardı. Fetva sormak isteyen kişi onlardan dilediğine müracaatla mes'elelerini sorar, fetvasını alırdı. Başka zaman zuhûr eden diğer bir mes'ele için icabında başka bir müftîye gider ondan fetva alırdı. Böylece aynı şahıs, değşik zamanlarda, ayrı ayrı fıkıhçılara baş vururdu. Kadılar ise görevli oldukları şehirlerde Kitap veya sünnetten anladıkları hükümlere göre karar verirlerdi. Bu iki kaynakta ilgili hükmü açıkça bulamadıkları zaman kıyas yoluyle durum kendilerince aydınlığa kavuştuğu takdirde

re'y ile hükmederlerdi. Gerektiğinde, şehirde bulunan meşhur fıkıhçılara baş vururlardı. Buna rağmen verecekleri hüküm konusunda tatmin olmadıkları mes'eleler hususunda halifeye konuyu iletirlerdi. Ömer bin Abdülaziz devrinde, şer'î mes'elelerin, kadıları tarafından halifeye intikali çok olmuştur.

Bu devirde, tarihçilerin Havariç (Haricîler) dedikleri bir fırka çıkmıştır. Bunun nüvesini halife Hz. Osman'a karşı ayaklananlar teşkil eder. İsyancılar halifenin idareciliğinin yetersizliğini ve bazı tasarruflarının yersizliğini iddia ederek, önce isyan etmeyi sonra onu öldürmeyi mübah telakkî ettiler. Aynı gurup Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hz. Ali'ye bîat edince; Hz. Ali ve Hz. Muaviye ile taraftarları arasındaki gerginlik şiddetlendi ve nihayet İslâm âleminin belkemiğini teşkil eden iki tarafın Sıffîn'de savaşmasına yol açtı. Hz. Muaviye ve taraftarları «Hakem» vasıtasıyle mevcut ihtilâfın bertaraf edilmesini teklif edince Haricîler fırkası önce buna rıza gösterdiler, sonra hakemlik mes'elesinin aleyhinde bulunarak bunun küfür olduğunu, zira Allah'dan başka hakem yoktur; demeye başladılar. Bu söz Haricîlerin şiârı oldu.

Haricîler fırkası ile Hz. Ali ve taraftarları arasında da bir sürü müessif olaylar cereyan ederek binlerce kişinin ölümüne yol açan harpler oldu. Bu harpler dolayısıyle Hz. Ali taraftarları bir hayli sarsıldıkları için Hz. Muaviye taraftarlarına karşı zayıf duruma düştü. Netice itibariyle de bilindiği gibi Haricîlerden Abdurrahman ibn-i Mülcem eliyle Hz. Ali şehîd oldu. O tarihten itibaren İslâm âleminde Haricîler denilen ve bir takım özel görüşleri ve inanışları bulunan bir fırka teşekkül etmiş oldu. Bunlar, aşağıda yazılı âyetten mülhem olarak Şürat (fedâiler) ünvanını aldılar.

٣١٤- وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

(314) «İnsanlardan öyle kimseler de vardır ki Allah'ın rızasını isteyerek nefsini satın alır. Allah kullarına çok merhametlidir.» (Bakara : 207)

Haricîlerin hepsi Ebu Bekir ve Ömer hazretlerinin halifeliklerini kabul etmekle beraber sözde Hz. Osman'dan haksız icraatı, Hz. Ali'den de hakemlik mes'elesine rıza göstermesi ve Hz. Muaviye'den de halkın rızası dışında, kuvvet zoruyle onların başına geçmesi nedeniyle nefret ederlerdi. Hilâfet mes'elesi hakkındaki görüşleri de şu idi:

«Hilâfet ümmete bırakılan bir mes'eledir. Arzu edilen sülâleden halife seçilir, halifelik Kureyş sülâlesine mahsus değildir. Kur'ân ve sünnetde tesbit edilmiş olan sınırlar çerçevesi içinde halifeye itaat etme yükümlülüğü vardır. Bu sınırlara muhalefet eden halifeye karşı ayaklanmak dînen vaciptir. Halife dînî hükümlere karşı bir harekette bulununca, fâsık olur. Fâsık olan kimse kâfirdir. Kâfire ise itaat edilmez.» Onlar bu görüşlerinde bazı âyetlerin zâhirine bakarlar. Kendileri Osman, Ali ve Muaviye hazretlerinden nefret etmeyen kimseleri

İslâm dininin dışında kabul ederler. Bu durumda onlara göre; ümmetin cumhuru, İslâm'ın dışına çıkmıştır. Cumhurla savaşmak ve onları öldürmek mubahtır. Cumhurun halifeletine karşı onları ayaklandıran bir takım ileri gelenleri ve elebaşıları vardı. Bu tutumları yüzünden dinî mes'elelerde güç ve çetin bir takım re'yleri vardı. Kur'ân'ın zahiri ile amel ederlerdi. Sünnetden ise, yalnız kendilerinin bağlı oldukları kimselerin rivayet ettiği kısmı kabul ederlerdi. Diğerlerini kabul etmezlerdi. Onlar genellikle Ebu Bekir ve Ömer hazretlerinin devirlerine ait olduğu bilinen hadîslere itimad ederlerdi. Aralarında gerçekten büyük âlimler ve müftîler çıkmıştır. Dinî mes'elelerde bu âlimlere müracaat ederlerdi. Fakat gerek Hâricîlerin ve gerekse başlarındaki âlimlerin Cumhûr'a karşı tutum ve davranışlarıyle yukarıda işaret edilen görüşleri yüzünden, Cumhûr'un nefretini kazanmışlardır. O görüşte olanların hiç birisinin hadîs rivayetine ve fetvâ vermesine iltifat edilmezdi. Cumhûr, Haricîlerden hadîs rivayet etmezdi. Bu nedenledir ki, bazı hadîs imamları İkrime'nin İbn-i Abbas'dan rivâyet ettiği hadîsleri almamışlardır. Meselâ; Mâlik bin Enes ve Müslim bin el-Haccac, İkrime vasıtasıyle rivayet edilen hadîsleri nazara almamışlardır. Çünkü, Haricîlerin görüşünü benimsemekle ithâm edilmişti. Kezâ, Haricîlerin şâir ve fıkıhçılarından olan İmrân bin Hitâm'ın rivayeti, aynı nedenle zayıf telakki edilmiştir.

O devirde Şî'â fırkası da doğdu. Bu fırkanın görüşüne göre hilâfet Hz. Ali'nin hakkıdır, Resûlüllah'ın vasıyyetiyle hak etmiştir. Bunun için Hz. Ali'ye «Vasıyy» ünvanını vermişlerdi. Onlara göre; Hz. Ali'den sonra hilâfet onun çocuklarının hakkıdır. Onlardan bu hakkı alanlar zâlimdir. Bu görüş bir kısım Şiî'leri, Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer aleyhine sürükledi. Şî'â fırkası, ittifakla Hz. Hasan'ı ve ondan sonra da Hz. Hüseyin'i imam tanımışlardır. Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra iki fırkaya ayrıldılar. Bunlardan Keysâniye ismiyle meşhur olan fırka Hz. Hüseyin'den sonra Muhammed bin el-Hanefiyye'yi, Hz. Ali'nin en büyük oğlu olması hasebiyle İmam kabul etmişlerdir. Emevîlere ve Abdullah bin Zübeyr'e karşı ayaklanan Muhtar İbn-i Ebî Ubeyd es-Sakafî, bu İmam uğrunda ayaklandığını ve genel halife olmasını gerçekleştirmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Aslında bu ayaklanma dinî değildi. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Haricîlerin ayaklanması dine dayalı idi. Muhtar'ın ise dünyevî olduğundan dolayı hedefe ulaşmak için yalan söylemekte bir beis görmezlerdi. Keysânîler Muhammed bin El-Hanefiyye'yi beklenen «Mehdî» olarak tanırlardı.

Şîâ'nın diğer bir fırkası da hilâfeti yalnız Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan doğma evlâdına inhisar ettirirlerdi. Dolayısıyle Hz. Hüseyin'den sonra oğlu Ali Zeynel Abidîn'i halife olarak kabul ederlerdi. Zeynel Abidîn bu devrin fıkıhçılarından birisidir. Vefat ettiği zaman el-Bâkır diye tanınan Muhammed ve Zeyd isminde iki oğlu vardı. Bu fırka, kardeşlerden el-Bâkır'ı İmam seçtiler. El-Bâkır'ın vefatından sonra bu fırka da ikiye ayrıldı. Bir kısmı el-Bâkır'ın kardeşi Zeyd'i halife seçtiler ki bunlara Zeydiye denilir. Diğer bir kısmı el-Bâkır'ın

evlâdına imametin intikal ettiğini söyleyerek, el-Bâkır'ın oğlu Ca'fer-i Sadık'ı seçtiler. (Bunlara da Râfizî denir.)

Zeydilerin, imamet konusunda özel görüşleri vardır. Çünkü kendileri Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in adaletle halifelik yaptıklarına inanarak saygılarını ifade ederlerdi. İmamlığın Hz. Fatıma'dan doğma Hz. Ali'nin erkek nesline ait olduğunu söylemekle beraber, bunun vasıyetle tayin ve tesbitine karşı olduklarını ve bu işin liyâkat esasına dayandığı görüşünde idiler. Ca'feriyye fırkası ise bu işin vasıyyet esasına bağlı olduğu görüşünü savunuyorlardı.

Zeydiyye fırkasının görüşüne göre Hz. Ali'nin sülâlesinden imamet evsafına haiz herhangi bir erkeğin hilâfet iddiasıyle halka çağrıda bulunması halinde, ona tâbi olmak ve yardımına koşmak dinî bir vecibedir. Bu görüşten hareket eden Zeydiyye fırkası, Hişâm bin Abdü'l-Melik zamanında ayaklanan Zeynel Abidin oğlu Ali'nin etrafında toplandı. Zeyd vefat edince bu kerre Zeyd oğlu Yahya ile ihtilâl teşebbüsünde bulundular. Yahya'dan sonra da en-Nefs ez-Zekiyye ünvanıyle meşhur olan Muhammed el-Mehdî bin Abdullah bin el-Hasan el-Müsenna bin el-Hasan bin Ali ile Abbasî devletinin kuruluş günlerine yakın zamanlarda ayaklandılar.

Bu devirde Şiâ'nın teşkil ettiği üç fırka doğdu. Bunları; «el-Keysaniyye», «el-İmamiyye Ez-Zeydiyye» ve «el-İmamiyye el-Câferiyye»dir. Her gurup ilmini ve dinini bağlı bulunduğu imamlardan ve o guruba dahil ilim adamlarından alırdı. İmamlar hakkında kısmen ifrata kaçan değişik itikatları vardı. Yine bir kısmının Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e bağlılık hususunda ifrat ve taassuba kaçmaları, uydurma olduğu Cumhûr'un âlimleri tarafından kesinlikle bilinen birçok hadîsleri rivayet etmeye onları sürükledi. Asılsız hadîslerin Şiâ tarafından rivayeti umumîleştiğinden dolayı aşırı olsun olmasın Şiâ'ya mensub veya görüşlerini normâl telakki edilen kimselerin rivayet ettiği hadîsleri kabul etme hususunda Cumhûr tereddüt etmiştir. Kezâ Haricîlerden müfritlerin rivayet ettikleri hadîslerde de tereddüt etmişlerdir. Cumhûr bu iki fırka mensublarının rivayet ettiği hadîsleri tetkik ve tahkik etmeden ve bunların dışında kalan zatlardan rivayet edilmedikçe sıhhatine pek hüküm vermemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ DEVİR

Bu devirdeki teşri, hicrî ikinci asrın başından, dördüncü asrın ortalarına kadardır.

Bu devir sünnet ve fıkhın tedvini ile Cumhûrun takdir ettiği büyük imamların ve müctehidlerin çıktığı devirdir.

GENEL SİYASÎ DURUM

Bu devrin başlarında hilâfeti Emevîlerden alıp Abbasîlere vermek için kurulmuş gizli cemiyet, hedefine ulaşmıştır. Bu cemiyet, hilâfeti hangi şahsa vermek istediğini gizli tutmak gayesiyle halife adayının, Resûlüllah'ın âlinden (Hâşimîlerden) er-Riza isminde bir şahıs olduğunu söylerdi. Bu meçhul şahıs namına yapılan çalışmalar neticesinde hilâfet, Hz. Abbas sülâlesinden Seffah lâkabiyle tanınan Ebü'l-Abbas bin Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'a intikal ettirildi. Hilâfet Emevîlerden Abbasîlere intikal ettikten sonra gerçekten, tarihte benzeri az görülebilen baskı ve şiddet hareketleri, Emevîler hakkında, yeni devlet adamları tarafından reva görüldü. Bu baskılar neticesinde Emevîlerin ileri gelenlerinden birisi Endülüs'e gitme imkânını bularak bu yerde bağımsız bir devlet kurmuştur. Böylece İslâm devleti ve ülkesi ilk olarak fiilen ikiye bölünmüş olduğu söylenebilir.

Hilâfetin Hz. Abbas'ın sülâlesine geçişi müvacehesinde, amcazadeleri olan Hz. Ali'nin evlâdı kendilerini hilâfete daha müstahak gördükleri için vaziyetten pek hoşnud kalmadılar. Bilhassa Şiâ fırkası bu duruma seyirci kalmama azmi içine girince, hilâfeti Abbasîlerden almak için ayaklanmaya giriştiler. Alevîler büyük gayretler içerisine girmekle bir hayli ilerlediler. Ancak bir takım yanlış hareketler ve kötü tesadüfler neticesinde Şiâ'nın halife namzedi durumunda sayılan el-Mansur bin Mehdî'nin, Medine'de ve kardeşi İbrahim bin Mehdî'nin Basra ile Kûfe arasında öldürülmeleri neticesinde bu hareket neticesiz kaldı.

Diğer taraftan Mekke dolaylarında cereyan eden bir çarpışmada Musa el-Hâdî bin Muhammed el-Mehdî bin Ebî Câfer'in öldürülmesi ile Şiâ fırkası ikinci bir yenilgiye uğradı. Ancak bundan kurtulan İdris bin Abdullah uzak batıya

giderek Berberîler arasında halifeliğini ilân etti. Bu şekilde Abbasî hilâfetinden ikinci bir hilâfet daha kopmuş oldu. Buna da «el-Hilâfet el-İdrisîye» denilir.

Kardeşi Yahya bin Abdullah da doğu mıntıkasına giderek Deylem dolaylarında etrafında geniş bir kitle topladı. O da orada bağımsız bir devlet kuracaktı. Şartlar müsait idi. Fakat Abbasî halifesi Harun er-Reşîd, siyasî dehâsını kullanarak el-Fazl bin Yahya bin Halid bin Bennek vasıtasıyle onu hilâfet davasından vazgeçirmeyi başardı. Ona güven verdi ve birtakım vaadlerde bulundu. Bilâhare vaadini yerine getirmedi.

Harun er-Reşid, batıda İdrisiyelilerin hareketlerini durdurucu set mahiyetinde bir emirliğe şiddetle ihtiyaç duyduğundan, kendi eliyle Afrika'da Benî Ağleb devletinin temelini kurdurdu. Sonra onun oğlu el-Me'mun da Horasan'da Tahiriye emirliğini ve Yemen'de Zeyadiye emirliğini kendi eliyle te'sis ettirdi. Bu emirlikleri kurmakdan gaye, muhtelif ülkelerdeki Şiâ fırkasının isyanlarını te'sirsiz hale getirmek idi.

İmamiyye olan Şiâ ise ittifakla Muhammed oğlu Câfer'i Sadık'ın halife olduğunu söylerdi. Bu zat Şiâ imamlarının altıncısıdır. Ona bağlı olanlar çok olduğu halde halifelik istemedi. Vefatından sonra onun tâbileri iki fırkaya ayrıldılar. Bir fırka, oğlu Musa Kâzım'a ve onun evlâdına İmametin intikal ettiğine inanırlardı. Museviyye denilen bu fırka on iki İmamı kabul ettiği için onlara «İmamiyye-i İsnâ Aşeriyye» denilir. On iki İmam şunlardır: Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidîn bin Hüseyin, Muhammed Bâkır bin Zeynelbaidîn, Câfer-i Sadık bin Muhammed Bâkır, Musa Kâzım bin Câfer, Ali Rıza bin Musa Kâzım, Cevad Muhammed Tâki bin Ali Rıza, Ali Nakî bin Muhammed Tâki, Hasan Askerî bin Nâkî ve Muhammed Mehdî bin Hasen-i Askerî hazretleridir. Allah cümlesinden razî olsun.

İmamiyye olan Şiâ'nın itikadına göre 12. İmam olan Ebul Kâsım Muhammed Mehdî, babasının vefatından sonra h. 260 da gizlenmiş olup, son zamanlarda zuhur edecek, yeryüzü zulümle dolmuş olduğu gibi, kendisi tarafından adâletle doldurulacaktır. Onlar, şimdiye kadar onun gelişini intizar edegelmişlerdir.

Câfer-i Sadık'ın etbaından olup, vefatından sonra teşekkül eden ikinci fırka ise, onun oğlu İsmail'i İmamete liyâkâtlı gördüğünden dolayı bu fırkaya «İsmailiyye» denilir. Bu fırka, birinci fırkadan farklı olarak hilâfeti elde etmek için çalışmışlardır. Önce, dâvalarına gizli yolla başladılar. Karşılarında bulunanları dahi kendilerine çekici bir takım metodlarla faaliyetlerini sürdürdüler. Dâvalarını çevrelerine iyice benimsetip müsait bir ortamı hazırladıktan sonra, imamları Ubeydullah el-Mehdî, Afrika ülkesinde ortaya atıldı ve kurulan Fatımî devletinin başına geçti. Afrika'nın geniş bir muhitini istilâ ederek, Kahire'yi merkez edinen kuvvetli bir devleti te'sis etmiş oldu.

Abbasî devleti, Arap ve İran halkına dayanıyordu. Abbasî devletinin kuruluşunda İran halkının rolü büyük idi. Abbasî halifeleri bu iki milletten iyice istifade etmesini biliyorlardı. Araplardan bir hareket gördükleri zaman İranlılarla bastırırlardı. İranlılardan bir durum belirince Araplar vasıtasiyle problem-

lerini hallederlerdi. Harun'ür-Reşîd oğlu Me'mun'un eğitim ve öğretimi tamamen Farsçaya dayanırdı. Kardeşi Muhammed Emin'in hareketini de İranlıların eliyle önlemişti. Bu iki nedenle kendisi Arap milletini bırakıp İranlılara dayanmayı daha uygun buluyordu. Kardeşi el-Mu'tasım halife olunca, bu iki milleti bırakıp Türklere dayanmayı ve mes'elelerini Türkler marifetiyle halletmeyi tercih etti. Onun devrinden itibaren Abbasî devletinin hakimiyyeti Türklerin eline geçti denilebilir. El-Mu'tasım'ın oğlu el-Mütevekkil halife olduğunda babasının prensibine ters düşen bir siyasetle Türkleri mühim noktalardan uzaklaştırmayı istedi ise de durumu sezen Türkler, halifenin oğlu el-Muntasır ile ittifak kurarak el-Mütevekkili saf dışı ettiler. Bu olaydan sonra bütün halifelerin hakimiyeti Türklerin eline geçmiş, halifeler Türklere boyun eğmiş oldular. Halifeyi seçmek veya görevden uzaklaştırma yetkisi hemen hemen Türklerin elindeydi denilebilir.

Abbasî devletini teşkil eden Türk, Arap ve Acem ırkına mensup halk arasında gerekli birlik, beraberlik ve dayanışma arzulandığı gibi uzun zaman devamını koruyamadığından doğuda; Maverâünnehir'de Samân oğulları devleti ve İran'da Saffâriye devleti gibi birçok emirlikler kuruldu. Diğer taraftan Büveyhoğulları, bağımsızlıklarını ilân ederek te'sis ettikleri devlet, kısa zamanda kuvvetlendi ve nihayet Abbasî devletinin merkezi olan Bağdat'ı bile istilâ ettiler. Artık, Irak'ta bile hakimiyet Büveyh oğullarının idi. Abbasî devletinin sadece bir ismi kalmıştı. Cidden büyük bir mirası Emevîlerden h. 132 de devren alan Abbasî devletinin durumunu kısaca belirtmiş olduk. Bu devlet, h. 330 tarihlerinde hakimiyetini ve gücünü yitirmiş Arap hakimiyeti; Türk, Acem, Deylem ve Berberîler arasında dağılmış, Abbasîlerde hilâfetin sadece ismi kalmıştı. Esasen, el-Mu'tasım devrinde ordu kademelerinde hemen hemen tek Arap kalmamıştı.

DÖRDÜNCÜ DEVRİN ÖZELLİKLERİ

1— Şehircilik ve Kalkınmada Gelişme :

Ebu Câfer el-Mansur halife olunca, İslâmî şehirlerine merkez olmak üzere, Bağdat şehrini te'sis etti. Teşkilinde büyük titizlik gösterdiğinden dolayı o devirde dünyadaki bütün şehirlerden üstün bir şehir haline getirildi. Şehrin kuruluşu tamamlanınca, İslâm şehirlerinin hepsinden birçok âlimler burada toplandığı gibi çeşitli sanatkâr ve tüccarlar da burada yerleştiler. Halifenin devri kapanmadan önce Bağdat, benzeri çok nadir olan büyük bir merkez oldu. Nüfusu iki milyonu aştı. Dicle nehrinin batı yakasında «el-Mansur» şehri ve karşı yakasında «el-Mehdî» şehri uzanmıştı. El-Mansur, şehri inşa ettirirken Arap, İran ve Roma sanatını ve stillerini dikkata aldığı için gayet güze, tarihî değer taşıyan sanat eserlerini meydana getirmiş oldu.

İslâm memleketinin batı sınırına gidildiğinde, İspanya yarımadasında En-

dülüs Emevî devletinin kurucusu Muaviye oğlu Abdurrahman'ın nezaretinde «Kurtuba» şehrinin, Bağdat'a nerede ise rekabet eder ve denk sayılır bir merkez olduğu görülür.

Afrika'da da çok önemli bir merkez olan «Kirvan» beldesi bulunuyordu. Diğer taraftan Mısır'ın merkezi olan Fustat beldesi, bir İslâm kültür merkezi durumunda idi. İctihad ve şer'i mes'elelerin çıkarılmasında en büyük eserler bırakan İslâm âlimlerinin halkaları, bu şehrin büyük câmiinde ilmî çalışmalarını sürdürüyorlardı. Büyük müctehidlerin ve mezheb imamlarının fıkıh ilimlerini ve görüşlerini İslâm âlemine aktaran âlimler, bu tedris halkalarında yetişmiştir. Bunlardan birkaç tanesini belirtelim.

İmam Malik'in arkadaşlarından İbn Veheb ve İbn el-Kâsım;

İmam Şafiî'nin arkadaşlarından er-Rabi' ve el-Müzenî — İmam Şafiî'nin ilmini dünyaya yayan Fustat medresesidir. —;

Ebu Hanife'nin arkadaşlarından Ebu Câ'fer et-Tahâvî, Fustat'ta yetişmiştir. Bütün bu zevat-ı kirâm Fustat'ın eserlerindendir. Bu beldenin tarihini yazan tarihçilerin verdiği bilgiye muttalî olanlar onun, ilimde, ticarette ve san'atta Bağdat'tan eksik olmayan bir kalkınma ve ilerleme kaydettiğini görür.

Dımışk (Şam) a gelince; Hilâfet merkezi olmaktan çıkarılmakla beraber Emevîlerin bu yere kazandırdığı ilerleme ve kalkınmayı Abbasîler devrinde de devam ettirdiğini görüyoruz. Kûfe ve Basra da birer ilim yatağı idi. Abbasî devletinin merkezi olan Bağdat'ta yakın oldukları halde parlak gelişmelerini devam ettirmişlerdir. Çünkü Basra, Hint ticareti yolu üzerinde idi. Kûfe de Arap milletinin yerleşme yeri idi. Doğuya yöneldiğin zaman «Merv» ve «Nisâbur» gibi büyük şehirleri görürdün. Gözleri kamaştırıcı bu sür'atli ilerleme ve kalkınma; ticaret, san'at ve ziraat alanlarında büyük gelişmeleri sağladı.

İslâm medeniyeti sayesinde, bu devirdeki İslâm ülkeleri, dünyadaki bütün ülkelerden üstün bir ilerleme ve kalkınmaya eriştiği bir gerçektir.

2— İslâm şehirlerindeki ilmî hareket :

Üçüncü devrin sonlarında ilmî hareket başlamış idi. Bu devirde ise başlamış olan ilmî hareket neşv-ü nemâ bularak büyük bir gelişme kaydettiğini görüyoruz. Çünkü bu devirde Arap mütefekkirlerinin eski ve yeni medeniyetleri ve ilimleri meczettiğini görüyoruz.

İlmî hareketin bu derece inkîşâfı iki sebebe dayanmaktadır :

Birinci sebep; Arap olmayan milletlerin İslâm dinini kabul etmesidir.

Bilindiği gibi Türklerden, İranlılardan ve Mısırlılardan çok sayıda kimseler Müslüman oldular. Genç yaşta Araplara karışan bu muhtelif millet mensupları Kitap ve sünnete dayalı İslâmî ilimleri miras olarak aldılar. Onlardan büyük kurra ve yüce hadîsciler yetişti. Bunların ilmî yetenekleri Arap olan âlimlerden eksik değildi. Bu arada yetişmiş ve değişik kültürler almış olan binlerce yabancılar da İslâm'a girince, kendi kültürlerini Araplara miras bıraktılar. Karşılıklı fikir teâtîsi ve ilmî görüşmeler neticesinde, iki taraf da büyük ilmî isti-

fadeleri sağladılar. Bu devrin başlangıcından itibaren Arap olmayan Müslümanların, siyasette önemli mevkileri vardı. Özellikle Abbasî devleti, Horasan ve Irak halkını devletin önemli birçok mevkilerine yerleştirince, eskiden tamamen Arap milletine dayalı olan devlet dahi, topyekûn Müslümanların ortak serveti haline geldi. Dolayısıyle, Araplar ve «Mevâlî» dedikleri Arap olmayan milletler, devlet alanında ilimde ve siyasette de ortak olmuş oldular.

İkinci sebep; bu devrin başlangıcından itibaren Arapçaya tercüme edilen Farsça kitaplardır.

Esasen üçüncü devrin sonlarına doğru başlayan bu terceme işi, Abbasîlerin ikinci halifesi Ebu Câ'fer el-Mansur devrinde büyük bir önemle hızlandı ve h. 3. asrın başlarında işbaşına gelen Me'mun devrine kadar bu hızını devam ettirdi. Me'mun Yunan edebiyatına ve Aristotales'in görüşlerine cidden düşkün idi. Onun bu durumu da ayrıca terceme işini kamçılıyordu.

Bu eserler geniş çapta yayınlanarak, kelâmcıların bilgilerinin oluşmasında büyük te'sirler meydana getirdi. Kelâmcılar Me'mun devrinde, bu nedenle önemli bir yer işgal ettiler. Hatta hadîs ehlinin işgal ettiği önemli mevkilerini nerede ise sarstılar. Çünkü halife Me'mun kelâmcılara temayül ediyordu. Bu nedenle onun bu temayülü neticesinde Kur'ân'ın «Mahlûk» olduğu mes'elesi etrafında münakaşalar çıktı ve Me'mun hadîs ehline, Kur'ân hakkındaki akidelerini değiştirmek için baskı yapmaktan geri kalmadı. Hadîs ehlinin öncüleri hakkında halife Memun'un Bağdat valisine yazdığı talimatı tetkik edenler, kelâmcıların hadîs ehli hakkında besledikleri fikrin nasıl olduğunu rahatlıkla görebilir. Zira, talimatta hadîs ehlinin öncülerini birer birer ismen belirtiyor, onların fikir ve davranışlarını ağır bir dille yeriyordu.

Müslümanların halifesi olarak Me'mun'un bu baskısı, hiç bir zaman tasvip edilemez. Özellikle Cumhûr'un ihtilâf ettiği bir dinî akîdeye müdahale etmesi ve âlimlerden bir gurubu, tesbit ettiği bir görüşe zorlamasının büyük bir hata olduğunda şüphe yoktur. Zira en azından onun bu hareketi fikir ve vicdan hürriyetine kelepçe vurmak idi.

Halifenin haksız baskısına rağmen hadîs ehli, kelâmcıların «Yeni hareket» diye nitelendirilebilecek görüşleri karşısında ittifakla direndiler. Cumhûr, hadîs ehli yanında yer aldı. Bu sebeple bizle kelâmcılar arasında ilişki kesilmiştir. Onların görüşlerinden yalnız hadîs ehlinin naklettiği kısmı biliyoruz. Kendileri tarafından yazılmış kitaplardan hemen hemen bir şey görmüyoruz. Bununla beraber amelî hükümlerin teşriinde kelâmcıların etkisi olmuştur. İleride onların sünnet ve kıyas konularında yaptıkları münakaşaların bir kısmını anlatacağız.

Amr bin Ubeyd (Vefatı : h. 144), Ebu-l-Huzeyl el-Allâf (Vefatı : h. 235) ve Amr bin Bahr el-Cahız (Vefatı : h. 255) kelâmcıların en meşhur reislerindendirler.

3— Hâfızların çoğalması ve buna verilen önemin artması :

Bu devirde Kur'ân nüshalarının her tarafta yayımlanması yanında, hâfız-

lar bütün Müslüman şehirlerinde çok sayıda yetişti. Ancak her mıntıkada yaşayan Müslümanlar oradaki meşhur kurranın kıraatını diğer mıntıkalarda bulunan meşhur kurraların kıraatlerine tercih ettiler. Böylece değişik kıraatler görüldü. Biz meşhur kurraların isimlerini ve bulundukları mınıtkaları kısaca belirtmekle yetinelim.

A— Medine'de Nafi' bin Ebî Naîm Mevlâ Caune :

İbn-i Abbas'ın yetiştirdiği âlimlerden ders almıştır. Ondan kıraatı rivayet edenlerin en meşhurları Kalûn lâkabını alan İsa b. Minâ (Vefatı : h. 205) ve Verş lâkabıyle meşhur olan Ebu Saîd Osman b. Saîd el-Mısrî (Vefatı : h. 197) dir. Mağrib halkının çoğu Verş'in kıraatı ile okurlar (Vefatı : h. 167)

B— Mekke'de Abdullah b. Kesîr Mevlâ Amr b. Alkame :

Aslen İranlı olan bu zat da, İbn-i Abbas'ın yetiştirdiği âlimler yanında okudu. Onun kıraatını rivayet eden en meşhur raviler, Ebu-l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-Bezzî (Vefatı : h. 205) ve Kunbul lâkabını alan Ebu Amr Muhammed (Vefatı : h. 291) dir. Bu iki ravi İbn-i Kesir'in yetiştirmiş olduğu âlimlerden rivayet ederler. (Vefatı : h. 130)

C— Basra'da Ebu Amr b. el-Â'lâ el-Mazinî : Aslen Kâzirunludur. O da İbn-i Abbas yanında okuyan âlimlerden ders aldı. Ondan rivayet eden en meşhur ravi Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'dir. Yahya'dan da Ebu Ömer Hafs b. Ömer ed-Devrî (Vefatı : h. 246) ve Ebu Şuayb Salih b. Ziyâd es-Sûsî (Vefatı : h. 261) dir. Sudan halkının çoğu onun kıraatını almışlardır. (Vefatı : h. 154) dür.

D— Şam'da Abdullah b. Âmir :

Hz. Osman'ın ilim tezgahında yetişen zevattan ve Hz. Ebu-d-Derda'dan kıraat aldı. Ondan kıraat rivayet eden en meşhur raviler Ebu'l-Velid Hişâm b. Ammar ed-Dımışkî (Vefatı : h. 245) ve Ebu Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân (Vefatı : h. 242) dir. Her iki ravi de İbn-i Âmir'den vasıtalı olarak rivayet ederler. (Vefatı : h. 118)

E— Kûfe'de,

a) Ebu Bekr Âsım b. Ebî-n-Necûd :

Osman, Ali, İbn-i Mes'ud, Ubeyy ve Zeyd b. Sâbit hazretlerinin talebelerinden ders aldı. Onun kıraatını rivayet eden en meşhur raviler, Şu'be b. Ayyaş el-Kûfî (Vefatı : h. 193) ve Hafs b. Süleyman (Vefatı : h. 180) dir. Mısır halkı ve İslâm âleminin çoğu Hafs'ın rivayet ettiği Âsım kıraatını okur. (Vefatı : h. 128)

b) Hamza b. Habîb ez-Zeyyad :

Ali, İbn-i Abbas ve Osman Hazretleri yolundan okudu. Onun kıraatını rivayet eden en meşhur raviler, Halef b. Hişam el-Bezzar (Vefatı : h. 229) ve Hallâd lâkabını alan İsa b. Halid (Vefatı : h. 220) dir. Hamza'nın talebelerinden ders okudu. (Vefatı : h. 145)

c) Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî Mevlâ Benî Esed :

Aslen İranlı olup, Hamza b. Habib'den ders almıştır. Onun en meşhur ravileri Ebu'l-Hars el-Leys b. Halid (Vefatı : h. 420) ve Ebu Amr b. el-Âlâ'nın ravisi ed-Devrî'dir. (Ebu'l-Hasen'in vefatı : h. 179)

Kurra'i Seb'a (yedi kurra) diye meşhur olan bunlar İslâm âlemince kıraat bakımından en üstün olanlardır. Şöhret bakımından bunlardan sonra gelen en meşhur üç kurra da şunlardır.

1— Ebu Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka' :

Medineli olan bu zatın ravileri İsa b. Verdân ve Süleyman b. Cemmaz'dır. (Vefatı : h. 130)

2— Yakub b. İshak el-Hadramî :

Ravileri Ruveys ve Ravh'dır. (Vefatı : h. 205)

3— Halef b. Hişâm el-Bezzar : (Hamza b. Habib'in ravisi).

Ravileri İshak el-Verrak ve İdris el-Haddad'dır.

Bu üç zat ile daha önce geçen yedi zata «Kurra-i Aşere» (on kurra) denir.

Şöhrette bunlardan sonra gelen dört meşhur kurra daha vardır.

1— Muhammed b. Abdurrahman :

İbn-i Muhaysin künyesi ile meşhur olan bu zat Mekke'lidir. Ravileri, İbn-i Kesîr ravisi olan el-Bezzi ile Ebu'l-Hasen b. Şünûz'dur.

2— Yahya b. el-Mübarek el-Yezîdî :

Ebu Amr b. el-A'lâ'nın ravisidir. Ondan kıraat rivayet edenler, Süleyman b. el-Hakem ve Ahmed b. Ferah'dır.

3— El-Hasan b. Ebü'l-Hasan el-Basrî :

Ravileri Belhli Şûca b. Ebî Nasr ve Ebu Amr'ın ravisi olan ed-Devrî'dir.

4— El-A'meş Süleyman b. Mihran :

Ravileri el-Hasen b. Saîd ve Ebu'l-Ferac eş-Şenbûzî'dir.

Bu dört Kurranın kıraatleri tevatür (kesin bilgi veren cemaatin rivayeti) derecesine ulaşmadığından dolayı muteber sayılmamıştır. Bunlara «Şaz Kıraat» ünvanı verilmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz on kıraat arasında çok cüz'i bir fark vardır, ki Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushafların hattı, bu cüz'i farklı kıraate muhtemeldir. Mahdut kelimelerin kıraatında bulunan farkın, manaya pek değişiklik getirmediğini belirtmek yerinde olur.

Bu devir henüz kapanmadan önce Kur'ân-ı Kerim kıraat ilmi, dinî ilim-

lerin bir dalı durumuna geldi ve kıraat âlimleri, kıraat ve rivayetleri hususunda kitaplar yazmaya başladılar.

4— Sünnetin Tedvîni :

Bu devir, sünnet bakımından parlak bir devirdir. Çünkü ravileri onun tedvîn ve tasnif ihtiyacını duymaya başladılar. Tedvîn ve tasniften maksadımız; aynı konu hakkındaki hadîsleri bir araya toplayıp yazmaktır. Meselâ : Namazla ilgili hadîsleri derleyip toplamak ve bir bölüm halinde yazmak. Kezâ; oruçla ilgili hadîsleri aynı şekilde, ayrı bir bölüm haline getirmek... gibi.

Bu fikir İslâm şehirlerinin hepsinde yekdiğerine yakın tarihlerde doğduğu için hangi şehir âlimlerinin daha önce bu işe başladığı bilinmemektedir. Bu devrin birinci tabakasını teşkil eden hadîs yazarlarının birkaç tanesini belirtelim :

Medine'de İmam Malik b. Enes, Mekke'de Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc; Kûfe'de Süfyan-ı Sevrî, Basra'da Hammad b. Seleme ve Sâid b. Ebu Urûbe; Vâsıt' (*) da Heşîm b. Beşîr; Şam'da Abdurrahman el-Evzâî; Yemen'de Muammer b. Raşid; Horasan'da Abdullah b. el-Mubarek ve Rey'de Cerir b. Abdülhamîd.

Yukarıda isimlerini yazdığımız âlimler, H. 140 kusur senelerinde hadîs tedvîn işini yapmışlardır. İmam Malik'in Muvattâ' adlı kitabında gördüğümüz gibi bu zatların yazdıkları kitaplarda hadîsler, sahâbîlerin ve tabiîlerin sözleriyle karışık bir durumda idi.

Birinci tabakadan sonra görülen ikinci tabaka hadîs tedvîncileri (yazarları) yeni bir metodla sadece Resûlüllah'ın hadîslerini yazmayı uygun buldular ve ashâb ile tabiîlerin sözlerini almadan hadîs kitaplarını te'lif ettiler. Bu durum h. 2. yüzyılın başlarına rastlar. İkinci tabakanın yazdığı hadîs kitaplarına «Müsned» ismi verildi. Kûfeli Abdullah b. Musa'nın Müsnedi, Basra'lı Müsedded b. Müserhed'in Müsnedi, Mısır'lı Esed b. Musa'nın Müsnedi, Huzâ'lı Nâîm b. Hamd'ın müsnedi, İshâk b. Raheveyh'in Müsnedi, Osman b. Ebî Şeybe'nin Müsnedi ve İmam Ahmed b. Hanbel'in müsnedi bu nevi hadîs kitaplarındandır.

Müsned sahipleri, her sahabîye ulaşan hadîsleri bir arada ve sıra ile yerleştirmişlerdir. Meselâ : Ebu Bekr-i Sıddîk'ın Müsned'ini (ona ulaşan hadîsleri) zikrederek kendisinden rivayet edilen bütün hadîsleri yazdıktan sonra diğer sahabîlerin Müsnedlerini de aynı şekilde yazarlar.

Yukarıda isimleri geçen zatlardan yalnız Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi bize kadar gelmiştir.

Bilâhare gelen üçüncü tabaka hadîsçiler, selefleri tarafından önlerine serilmiş bu muazzam serveti görerek seçme hadîs yazma kapısını açtılar. Bunların başında, «Sünnet Şeyhleri» ünvanını alan iki büyük İmam vardır. Bunlardan birisi; h. 256 da vefat eden Ebu Abdillah Muhammed b. İsmaîl el-Buhârî'dir. Diğeri ise; h. 261 de vefat eden Müslîm b. el-Haccac en-Nisâburî'dir.

(*) Kûfe ve Basra arasında h. 133 de Yusuf oğlu Haccac tarafından inşa' edilen bir şehirdir.

Bunlar, rivayetleri derin bir incelemeye tabi tutarak büyük bir titizlikle seçtikleri hadîslerle «Sahîhayn» adlı iki büyük eser meydana getirdiler. Bunların yanında h. 275 de vefat eden Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, h. 279 da vefat eden Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Silmî et-Tirmîzî, h. 273 de vefat eden ve İbn-i Maceh künyesiyle tanınan Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî ve h. 303 de vefat eden Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî de aynı şekilde seçme hadîs kitapları yazmışlardır.

Hadîs âlimleri nezdinde «Kütüb-i Sitte» diye isimlendirilen kitaplar yukarıda isimleri geçen zatlar tarafından yazılan hadîs kitaplarıdır. Bunların hadîs rivayetinde büyük bir titizlik ve geniş bir araştırma ile derin bir inceleme göstermeleri dolayısıyle bütün Müslümanlar üstün bir itimad ve güvenle bu kitaplara bağlanmışlardır. (Allah onlardan razı olsun) İslâm âlemince «Kütüb-i Sitte»; özellikle Buhârî ve Müslim çok yüce bir mevkî işgal ettiler.

Hadîs yazarları, yukarıda zikredilen âlimlerden ibaret değildir. Onların yanında daha birçok hadîs yazarları vardır. Ancak, bunlar o derece meşhur olmamışlardır.

Bu devirde âlimlerin bir gurubu, hadîs ravilerinin durumunu tetkik etmek işiyle meşgul olarak buna gerekli önemi vermişlerdir. Onlar, gerek tabiînden ve gerekse tabiînden sonra gelen hadîs ravilerinin her birinin durumunu ayrı ayrı incelemişlerdir. Her ravinin zekâ, kabiliyet, hafıza, dürüstlük, adalet derecelerini inceden inceye tetkik ve tahkik neticesinde tesbit etmişlerdir. Çeşitli yönlerden yaptıkları bu tetkik ve tahkikin neticesinde âdil (itimada şâyân) gördükleri râvilerin hadîsleri, hadîsciler tarafından kabul edilmiş, bu derecede görmediklerinin rivayet ettikleri hadîsler ise terk edilmiştir.

Râvilerin durumunu inceleyen âlimlere «Cerh ve Tâdîl Ricâli» (yani; meziyet ve kusurları tesbit eden âlimler) denmiştir.

Râviler, bu durum müvacehesinde gayet tabiî aynı seviyede görülmemişlerdir. Onların bir kısmı tâdil (meziyet) in zirvesine yükselmekle rivayetinin sıhhatına icma' edilmiştir. Diğer bir kısmı cerh (kusur) in en büyüğü içinde görülmekle rivayetinin terk edilmesine icmâ' edilmiştir. En yüksek ve en aşağı olan bu iki derece arasında itimad bakımından değişik birçok dereceler vardır.

İsnâdların bir kısmı güneş gibi parlak olduğundan, onu işiten, rivayetinin doğruluğunu kesinlikle kabul eder. Ama böyle olmayan isnadlar da vardır.

Sünnet, bu devirde müstâkil bir ilim haline geldi. Bütün mesâîsini ona harcayan birçok hadîs âlimleri yetişti. Onlar, fıkıhta ve şer'î hükümleri nasslardan çıkartma kuvvetini hâiz olmamakla beraber, hadîs ilminde gerçekten her türlü takdirin fevkinde büyük bir ihtisas sahibi idiler.

5— Fıkıh kaynakları hususunda çıkan ihtilâf:

Bu devirde şer'î hükümlerin çıkarıldığı usûl ve kaynaklar hususunda, fıkıhcılar arasında çetin bir tartışma meydana geldi. Bize ulaşan bu tartışmayı bütün detaylarıyla izaha çalışacağız.

a) SÜNNET HUSUSUNDA TARTIŞMA:

Bundan önceki devirlerde sünnet, teşrîin bir kaynağı idi. Müftîler, Kitapda bir nass bulmadıkları zaman sünnete müracaat ederlerdi. Ancak, sünnet üzerinden uzun bir zamanın geçmesi, uydurma hadîslerin etrafta yayılması ve sünnet rivayetine girişenlerin çokluğu sünnet hakkında bir takım ihtilâfların çıkmasına sebep oldu. Öyle bir durum oldu ki; şer'î hükümleri çıkarmak isteyen bir âlim, sahîh sünneti inceleme hususunda aşılması güç geçitlerle karşılaşıyordu. Nassları iyice anlamak ve onlardan şer'î hükümleri çıkarma ile meşgul olmadan önce kolay kolay fetvâ veremezdi. Bu nedenle, aşağıda yazılı iki noktada tartışma kapısı açılmış oldu:

I— Sünnet, Kitabın tamamlayıcı durumunda olan teşrîin bir kaynağı mıdır?

II— Bir kaynak olduğunu söylediğimiz zaman ona itimat etme yolu nedir?

Önce birinci nokta üzerinde duralım:

Bu devirde çıkan bir zümre, sünneti tamamiyle terkederek yalnız Kur'ân'ı fıkıh kaynağı olarak kabul etmiştir. İmam Şafiî «el-Umm» adlı kitabının 7. cüz'ünde bunlarla ilgili özel bir bölüm ayırmış, bu bölümün başlığında aynen şöyle demiştir:

«*Bütün Hadîsleri Reddeden Tâifenin Sözlerini Nakletme Bölümü:*

Şafiî Hazretleri, bu bölümde onların sözlerini ve ileri sürdükleri delilleri kendisi ile konuşan bir adamdan naklen alıyor. O adam, Şafiî Hazretlerine aynen şöyle hitab ediyor:

— «Sen Arapsın! Kur'ân, mensubu bulunduğun milletin diliyle inmiştir. Sen, Kur'ân'ı ve Arap dilini çok iyi bilirsin. Kur'ân'da Allah'ın emrettiği bir takım öyle farzlar vardır ki, Kur'ân'ı iyice bilmeyen birisi, onun bir harfinden şüphe ederse, sen, onu tevbe ve istiğfare çağırırsın. Eğer sözünden dönmezse, onun öldürülmesi gerekir diye fetva verirsin. Allah, Kur'ân'ın her şeyin açıklayıcısı olduğunu bildirmiştir. Bu durumda, Allah'ın farz ettiği bir husus hakkında sen veya başkası nasıl konuşursunuz? Bir kerre Kur'ân'daki farz umumîdir, bir başka yerdeki farz hususîdir. Bir yerde verilen emir farzdır, diğer bir yerde ise delâletdir veya mübahlık ifade eder dersiniz. Bu yetkiyi kendinizde veya bir başkası kendisinde nasıl bulabilir? Sonra senin yanında, iki-üç adam aracılığıyle Resûlüllah'a ulaştırdığın bazı hadîsler bulunur. Gerek sen ve gerekse senin yolunda gidenler ulaştığınız ve hadîs rivayet ettiğiniz insanların yanılmadan, unutmadan ve hatâ etmekten masum olduğunu her halde söyleyemezsiniz. Sizin rastladıklarınızdan benim de gördüklerimin şu söylediğim şeylerden pâk olduğu söylenemez. Hatta, hadîs rivayet edenlerden falan adam bu hadîste, filân adam şu hadîste hata ettiğini söylediğinize bile şâhid olduk. Diğer taraftan sizin şöyle davrandığınızı da gördüm; Eğer bir adam, helâl veya haram hükmünü dayandırdığınız bir hadîse itiraz ederek: «Resûlüllah bunu söylememiştir. Siz veya size bu hadîsi nakleden hatalısınız. Siz veya size rivayet eden

yalan söylediniz» dese, siz, onu, sözünü geri almaya ve tevbe etmeye bile çağırmazsınız. Sadece ona verdiğiniz cevapta, çirkin ve yersiz konuştun demekle yetinirsiniz.

Kur'ân'ın zahîri bir olduğu halde, hükümlerinin değişik şekillerde yorumlanması caiz olur mu? Siz, durumunu demin konuştuğumuz bir hadîs'e dayanarak, aynı kelimelerle ifade edilen Kur'ân hükümlerini değişik değerde (umumîlik - hususîlik) ve şekilde yorumlamak doğru olur mu? bu şekil yapmakla siz, bazı adamların haberlerini, Allah'ın Kitabının yerine koyarak onlarla helâl ve haram hükümlerini çıkarıyorsunuz. Onlarda bulunabilen ve yukarıda belirttiğim eksiklerle beraber haberlerini kabul etmeye kalkışırsanız, kim size bunları emretmiş ve o haberleri reddeden kimselere karşı deliliniz nedir? dedikten sonra, yüce İmama aynen şöyle der: «En ufak bir şüphenin bulunabileceği hiç bir hadîsi kabul etmem. Ben, ancak Allah'dan olduğuna şahidlik edebileceğim hükümleri kabul edebilirim. Kur'ân'ın bir harfinde dahi hiç bir kimsenin şüphe etme imkân ve ihtimali olmadığından dolayı, buna şahidlik ettiğim gibi bu derecede olan hadîsleri kabul edebilirim.»

Bütün hadîsleri reddeden zümre namına, Şafiî hazretleriyle konuşan adamın yukarıdan beri imam tarafından naklen anlatılan sözlerine ve ileri sürdüğü gerekçeye bakılacak olursa onlar, mütevatir sünnet gibi kesinlikle sabit olan hadîsleri red etmiyorlar. Zira, gerekçede ravîlerin yanılma, unutma ve hata etme ihtimali üzerinde durulmaktadır. Fakat, Şafiî hazretleri bu zümrenin iddiasını çürütürken, bunların bir kısmının sünneti tamamen inkâr ettiğini belirtmektedir. Diğer bir kısmının da, Kur'ân nassını açıklama durumunda olan sünneti kabul edip, bunun dışında kalanı reddettiğini açıklamaktadır. Çünkü, Şafiî aynen şöyle demektedir:

— «Bu zümre, iki fırkaya ayrılmıştır. Bir fırka, hiç bir hadîs kabul etmiyor, her türlü açıklamanın Kur'ân'da mevcut olduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın, sahibini nerelere sürüklediği besbellidir. Onu, büyük tehlike arzeden bir neticeye götürür. Çünkü, o adam diyor ki: «Kur'ân'da, namaz için bir sayı ve vakit konulmamıştır. Keza; zekât için muayyen bir miktar vaz edilmemiştir. Şu halde bir adam, zekât denilebilecek en cüz'î bir miktarı öderse ve birkaç günde bir iki rek'at namaz kılsa kendisine farz kılınmış olan ibadeti edâ etmiş sayılır. Allah'ın kitabında olmayan bir şey hiç kimse üzerine farz değildir.»

Bu fırkanın, içine düştüğü bataklık böylece anlaşılmış oldu.

Bahis konusu zümrenin diğer bir fırkası ise Kur'ân'da temas edilen hükümler konusunda hadîsleri kabul etmek mümkündür, bunun dışında kalan konularda bulunan hadîsler makbul değildir, derler.

Bu fırka da birinci fırkadan pek farklı değildir. Görüldüğü gibi, hadîsleri bir taraftan reddederken diğer taraftan kabul eder. Nâsih, mensûh, hususî ve umumî hükümleri tanımaz.

Yukarıda durumuna işaret edilen zümrenin, iki fırkasının dalâlette olduğu açıktır.

Şafiî hazretleri, burada görüşlerini anlattığı kişilerin ve muhatabının kimler olduğunu açıklamadığı gibi, İslâm tarihi de bunları bize tanıtmamıştır. Ancak, Şafiî hazretleri kendisiyle re'y ehli arasında cereyan eden ve ileride anlatacağımız münazara esnasında bu mezheb mensubunun Basralı olduğunu açıklamıştır. Basra ise kelâmcıların ilmî hareket merkezi ve Mu'tezile mezheplerinin yatağı idi. Mu'tezilenin liderleriyle yazarları bu yerde yetişerek hadîs ehline karşı husumet beslemekle tanınmışlardı. Bu durumda Şafiî hazretlerinin anlattığı muhatabının, Mu'tezile'den olduğu kanaatine varılıyor.

H. 276 da vefat eden Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe'nin «Te'vîl-ü Muhtelif-il-Hadîs» adlı kitabını tetkik ettiğim zaman Şafiî'nin anlattığı şahsın Mu'tezileden olduğuna dair eski kanaatım kuvvetlendi. Zira, yazar, kitabının başında bir arkadaşına hitaben şöyle diyor:

«Ey arkadaş! Allah, seni tâat ve bereketiyle mesud etsin. Merhametiyle hakka muvaffak kılsın. Seni hak ehline dahil etsin. Ben sana minnettarım. Çünkü bana yazdığın mektupla kelâmcıların hadîs ehline karşı olumsuz davranışlarını, onları çekiştirdiklerini, görülmedik hakaretlerde bulunduklarını, yalancılık ve çelişik rivayetlerle onları itham ettiklerini ve kitaplarında, insafsızca hadîs ehline dil uzattıklarını bana haber vermiş oldun. Değişik mezheplerin türediğini, İslâmî bağların koptuğunu, Müslümanlar arasında düşmanlığın ve yekdiğerini tekfir etmenin baş gösterdiğini ve her fırkanın, mezhebi için bir takım hadîslere bağlandığını senden duymuş oldum...» dedikten sonra; yekdiğerine muhalif fırkaların sarıldıkları hadîsleri sıralamıştır. Bundan sonra da kelâmcıların ileri gelenlerinden olan Nizâm ve Câhiz'in ifadelerine benzeyen ta'birlerle sünnet ehline yapılan şiddetli hücumlara yer veriyor.

Şafiî, ayırdığı ikinci bölümde de kelâmcılara hak ettikleri karşı hücumda bulunarak, onları, herkesten daha çok kendi aralarında düştükleri ihtilâftan dolayı kınıyor. Kelâmcılar, gerçeğe ulaşmak için lüzumlu fikir araç ve gereçlerini ve kıyas'ı bildiklerini iddia ettikleri halde birisinin sözünün diğerininkine zıd olduğunu ağır bir dille yeriyor. Bu arada birkaç tanesini ismen zikrederek diyor ki: «Ebul Huzeyl el-Allâf, Nizâm'a muhâlefet eder. Neccar ise ikisine de muhaliftir. Hişâm b. el-Hâkem de hepsine muhaliftir. Sümâme b. Eşres de tümüne muhalifdir... Kelâmcıların her birisinin özel bir mezhebi vardır. Onun kişisel görüşünü benimseyen tabileri vardır.

Şafiî, bu durumları anlattıktan sonra Nizâm'ın uygunsuz ve yersiz sözlü olduğunu ve kendi arkadaşlarının ona atfettikleri kusurları belirttikten sonra, icmâ'a muhalif fıkhî mes'elelerini zikrediyor. (*) Nizâm'ın icmâ'a aykırı olarak verdiği fetvâlardan birisinin; «Kinâye sözlerle boşama niyeti olsa dahi, boşamanın vuku' bulmayacağı» meselesidir. Diğer bir fetvâsı da; «Uyku, ne durum-

---

(*) Kinâye: Boşamadan başka bir manâya yorumlanabilen boşama yeminidir.

da olursa olsun, abdesti bozmaz.» olduğunu zikreder. Ayrıca Nizâm'ın, fıkıhçı ashab-ı kiram'ın büyük müftîlerine dil uzattığını ve onları kınadığını anlatır. Sonra, aynı durumda olan Ebü'l-Hüzeyl'i menfî tutum ve davranışlarıyle tanıtır. Daha sonra da, usûl dâhil her konuda bütün müctehidlerin fetvâlarında isabetli olduklarını iddiâ eden Basra Kadısı Ubeydullah b. el-Hasan'ın, Ebü'l-Huzeyl'e benzer vaziyetini belirtiyor.

Şafiî, bunu takip eden sahifelerde re'y ehlini zikrederek onları tenkide girişiyor. Re'y ehlinin başında İmam Ebu Hanîfe'yi göstererek nasslara aykırı düşen fetvalarını zikrediyor.

Ondan sonraki bölümde de Câhız hakkında konuşarak; sünnet ehlinin rivayet ettikleri hadîslerin çoğu ile istihza ederek onlara yüklendiğini anlatıyor.

Müellif, bunun akabinde hadîs ehlini Müslümanlara yakışır güzel bir şekilde medhettikten sonra; «Hadîsçilere hücûm edenler, zayıf ve garib hadîsleri araştırma ve alma ile itham ediyorlar. Oysa ki; hadîsçiler bu nev'i hadîsleri haktır diye almıyorlar. Önce sahîh olsun olmasın her türlü hadîsi toplarlar, sonra sahîh olanı seçer, diğerleriyle amel etmezlerdi. Sahîh hadîsleri tutmak için, sıhhatli olmayan (zayıf ve garib) hadîsleri de bu yönü ile tanıtmak için alırlardı.» diyor.

Bu konulardan sonra, kitabın esas konusuna girişerek, kelâmcıların Kur'ân'a ters düştüğünü veya yekdiğerini nakzettiğini iddia ettikleri hadîslerle ilgili gerekli cevabları veriyor. Kitabın bu kısmında açıkca anlaşılıyor ki; Şafiî'nin «el-Umm» adlı kitabını yazdığı asırda veya ona takaddüm eden günlerde hadîs ehline yapılan hücumlar kelâmcılar tarafından vukubulmuştur. Kelâmcıların çoğu Basra'da oturduklarından dolayı Şafiî ile münakaşa eden kişinin Basralı kelâmcılardan olduğuna muhakkak gözü ile bakılır.

Yukarıdan beri belirttiğimiz görüş (sünneti, teşrî' kaynağı saymamak) hadîs ehlinin kuvvetli sadmeleriyle sinmeye mahkûm oldu ve Kur'ân'dan sonra sünnetin ikinci teşrî' kaynağı olduğu mezhebi (görüşü) İslâm âlemince benimsendi. Ancak, sünneti teşrî' kaynağı sayan âlimler, hangi çeşit hadîsleri kabul etmek ve sünnete itimad yolunu tayin ve tesbit etmek hususunda değişik prensipleri benimsediler :

I— Fıkıhçıların dilinde «Haber-ul-Vahid» (Mütevatir olmayan hadîs) denilen ve kesin bilgi ifade etmeyen sünneti reddedenler.

Şafiî, bu görüşü savunanlar namına şöyle diyor : «Müftîler ve hâkimler, Allah tarafından olduğuna şehadet edilen, zahirde ve batında hak olduğu bilinen ve «İhâte» diye nitelendirilen yönde hüküm ve fetvâ verme zorundadırlar. Kesinlikle ilâhî olduğu bilinen ihâte ise; ancak Kitap, ittifakla kabul edilen sünnet ve bütün Müslümanların, üzerinde ictimâ' ettikleri hükümlerden ibarettir. Bu itibarla, hükümlerin tümü birdir. Söylediklerimizin dışında kalan müftî ve hâkimlerin verdikleri fetvâ ve hükümleri kabul etmemiz gerekmez. Fakat, söylediklerimizin istikametinde olanları kabul etmek gereklidir. Meselâ; öğle namazı farzının dört rek'at olduğunu kabul etmek zorunludur. Zira; Müslümanlardan

bu konuda niza'a düşen yoktur. Kimsenin bunda şüphe etmesi mümkün değil» dedikten sonra; uyulması mecburi olan ilmi birkaç bölüme ayırmakla maksadını izaha çalışmıştır :

a) Bütün farzlar gibi Allah ve Resûlü tarafından olduğuna şâhidlik edilen ve büyük camaatler vasıtasiyle bize kadar gelen hükümler...

b) Te'vîle muhtemel olan âyetler... Bunda ihtilâf edildiği zaman, zahîrine hamletmek zorunludur. Onun açık hükmü te'vil edilemez. Ancak bütün Müslümanların icmâı ile muhtemel olduğu bir manaya yorumlanabilir. Müslümanlar, bir âyeti değişik şekillerde yorumlayınca hiç bir yorum makbul değildir. O zahirine göre kabul edilir.

c) Bütün Müslümanların ittifak ettikleri ve kendilerinden önceki Müslümanların da ittifak ettiğini anlattıkları hükümlerdir...

Bu hükümler, Kitap veya sünnete dayalı olmasa dahi bence ittifak edilen bir sünnet gibidir. Zira, bütün Müslümanların bir hükümde ittifak etmeleri bir görüş mahsûlü olamaz. İş görüşe kalınca ayrılıklar doğar.

d) Mütevâtir olmayan ve âhad haberi denilen hadîsler ise; hata, yanılma ve unutma ihtimâli bertaraf edilmedikçe (mütevâtir durumuna yükselmedikçe) dinî kaynak durumunda olan hükümler olamazlar.

Sünnet bakımından bu görüşün özeti şudur ki; yalnız mütevâtir olan hadîsler delil ve kaynaktır. Bu çeşit hadîsler, büyük kitleler aracılığı ile kuşaktan kuşağa intikal ettirildiği için şüpheye mahal kalmaz. Bunun dışındaki hadîsler, makbul değildir.

Sünnetin tümünü red eden bir önceki görüş gibi bu görüş de Cumhûr tarafından red edilmiştir.

II— Fıkıhçıların dilinde «Mütevâtir» denilen hadîs dışında kalan hadîsler içinde bütün şehirlerde uygulandığı bilinen meşhûr hadîsleri kabul eden ve meşhûr olmayanı red edenler :

Bunlara göre âhad hadîsini rivayet ederek onunla hükmeden bir sahabîye karşı sahabelerin muhâlefet etmemesi, o hadîsin bir cemaat huzurunda rivâyet edildiğini ve o cemâatin sükût etmesi, onlarca hadîs'in bilinmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyle bu çeşit hadîs bir nevi mütevâtir hadîs durumuna geçer.

Ebu Hanîfe ve arkadaşları gibi Irak fıkıhçıları bu yola temâyül ederler. İmam Ebu Yûsuf, «Seyr-ul-Evzâî» adlı eseri tenkid konusunda yazmış olduğu kitabın «Binici ve Yayanın ganîmet payı bâbında (bölümünde)» bu görüşü genişçe izah etmiştir. Şafiî de «El-Umm»de Ebu Yûsuf'un yazdığını aynen nakleder. Burada Ebu Yûsuf şöyle söyler :

«Sen, herkesin bildiği meşhûr hadîslere sarılmalısın. Böyle olmayan hadîsleri almamalısın. Çünkü İbn-u Ebu Kerîme, Ebu Câfer'den, o da Resûlüllah'dan naklen bize anlattığına göre; Peyğamber Yahûdîleri çağırdı. Yahûdîler konuştular. Bir ara Hz. İsa'nın söylemediği şeyleri ona isnad ettiler. Bunun akabinde Resûlüllah minbere çıkarak halka şöyle hitap etti : «Benden, yaygın hal-

de hadîs nakledilecek. Bunlardan Kur'ân'a uygun olanlar bendendir, fakat Kur'an'a aykırı düşen hadîsler benden değildir.»

Musaâr b. Keddâm ve Hasan b. Ammâre, Amr b. Mürre el-Bahterî'den Hz. Alinin şöyle söylediğini rivayet ederler: «Resûlüllah'dan size bir hadîs geldiği zaman onun en doğru yola yöneltici, takvaya en iyi şekilde götürücü ve en tatlı yaşayışa kavuşturucu olduğunu zannedin.» (Hz. Ali, meşhûr olmayan ve kişiler tarafından rivâyet edilen hadîs'in sıhhati kesinlikle bilinmedikçe inanılmasının mecbûri olmadığına «zannedin» tâbiriyle işaret eder.)

Eş'as b. Sevvâr ve İsmâil b. Ebî Hâlid, Şa'bî'den Kuraza b. Kâ'b el-Ensârî'nin şöyle söylediğini rivayet ederler: «Ben ensardan bir hey'etle Kûfe'ye gitmek üzere Medine'den ayrıldığım zaman halîfe Hz. Ömer bizi falan yere kadar uğurladı. Sonra: «Ey ensar! Sizlerle buraya kadar ne maksatla geldiğimi bilir misiniz? diye sorunca, arkadaşlarım; «Kadirşinâslığınız dolayısiyledir.» diye cevap verdiler. Halîfe şöyle cevap verdi: «Evet, benim üzerimde bir takım haklarınız vardır. Sizi uğurlamak görevimdir. Bununla beraber size özellikle şunu söylemek isterim. Siz, Kur'ân'a çok düşkün bir kavme gidiyorsunuz. Onlara pek fazla hadîs rivayetine girişmeyiniz. Ben de sizin mes'uliyetinizi paylaşıyorum.» Kuraza, Hz. Ömer'in verdiği talimattan etkilenerek, bundan böyle hadîs rivayet etmiyeceğini söyledi.

Bize gelen haberlere göre iki şahid ile tevsik edilmeyen hadîsleri Hz. Ömer kabul etmezdi. Eğer kitabın uzaması endişesi olmamış olsaydı, Hz. Ömer'in bu tutumuna ilişkin senedi aynen naklederdim. Kezâ Hz. Ali, ravilere yemin ettirmeden hadîslerini kabul etmezdi.

Gerçekten çok hadîs rivayeti vuku' bulmuştur. Bunlar içerisinde meşhûr olmayan ve fıkıhçıların bilmediği, aynı zamanda Kitap ve sünnete uygun olmayan hadîsler de vardır. Bu nedenle sen, şâz (pek tanınmayan) hadîslerden sakın. Fıkıhçıların tanıdığı ve camaatın bildiği hadîslere bağlı kal. Ölçü bu olmalıdır. Kur'ân'a muhâlif olan hadîsler rivayet edilse dahi Resûlüllah'dan değildir.

Emîn zatların bize anlattıklarına göre; Resûlüllah son hastalığında şöyle buyurdular: «Kur'ân'ın haram kıldığını haram kılıyorum.

Yukarıdan beri sana anlattığım gerçekler karşısında sen Kur'ân'ı ve bilinen (meşhur) sünneti kendine rehber kıl ve buna ittiba et. Kur'ân'da ve meşhûr sünnette sana izah edilmemiş olanları, bu iki kaynakta bulunanlara kıyasla. (İmam Ebu Yûsuf'un sözü burada bitti.)

Şâfiî Hazretleri Ebu Yûsuf'un sözlerini, yukarıda belirttiğimiz gibi el-Ümm adlı kitabına aktardıktan sonra, Ebu Yûsuf'un savunduğu ve Irak fıkıhçılarının benimsediği bu görüşü eleştirerek red eder. Hadîs ehlinin Cumhûru da Şâfiî gibi bu görüşe karşıdır.

III— Mütevâtir dışında kalan hadîslerden halkın uygulamadığı âhad hadîsini reddedenler:

Bu görüşte olan İmam Mâlik ve arkadaşları sünnetin şu iki yönden sabit olduğunu kabul ederek derler ki:

«1. Bize rivayet edilen hadîsi tetkik ederiz. Eğer ashâbın ileri gelenlerinin ona uygun bir şey söylediklerine muttalî olursak rivayet edilen hadîsi kabul ederiz ve ancak onunla amel ederiz.

2. Birinci maddede belirttiğimiz şekilde te'yid edilmeyen hadîste halkın ihtilâfa düşmediğini anlarsak o hadîs de bizce sabittir ve üzerinde ittifak edilmiş sayarız.

Fakat rivayet edilen bir hadîsle ilgili olarak yaptığımız araştırmalar neticesinde ashâbın ileri gelenlerinin bir sözüne rastlamaz ve halkın onda ihtilâfa düştüğünü görürsek o hadîsi reddederiz.»

İmam Mâlik'e göre hadîsin sıhhatı için Medine halkının ittifak etmesi ve uygulaması esastır. İmam Malik Medine fıkıhçılarının bu hadîste ittifak etmesine ve Medine halkının onunla amel etmesine haddinden fazla ehemmiyet vererek bu durumu hadîsin sıhhat yollarından birisi olarak kabul etmiştir.

İmam Şâfiî bu görüşün aslını ve ona ilişkin uygulamayı etraflıca ve gereği kadar tenkid etmiştir.

Ben bu arada Medine halkının ameline itimadından dolayı tenkid edilen İmam Malik'e mektup gönderen o asrın fıkılıçılarının reisi, hatta bütün Müslüman şehirlerinde yaşayan fıkıhçıların ilim ve zekâ bakımından efendisi sayılan Mısır fıkıhçısı el-Leys b. Sa'd'ın tenkid mahiyetindeki risalesini aynen buraya almayı istedim. Bu risale İmam Malik'in kendisine yazdığı bir mektubun cevabı olduğu anlaşılıyor. Fakat biz İmam Malik'in mektubuna bütün araştırmalarımıza rağmen rastlayamadık. Nakledeceğimiz risaleyi İbn-i Kayyım el-Cevziyye diye tanınan Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekr'in «A'lâm-ül-Muvakkiîn» adlı eserinde bulduk. Kendisi de risaleyi Ebu Yûsuf Yâkub Ebu-s-Süfyan'ın Kitabu-t-Tarih ve-l Ma'rife adlı kitabından aldığını beyan eder.

El-leys b. Sa'd'ın İmam Malik'e yazdığı mektub:

Selâm sana. Kendisinden başka ibadete lâyık ilâh olmayan Allah'a hamdolsun. Allah cümlemize âfiyet ve din ile dünya işlerimizde iyi neticeler ihsan eylesin.

Mektubunuzu aldım. Durumunuzun iyi olduğunu yazıyorsunuz. Cenab-ı Hak daima bol nimetler ve onlara karşı şükretmeyi nasip eylesin.

Gönderdiğim kitapları tetkik ettiğinizi, içindekilerini tasvip ettiğinizi ve zatınıza ait eserler olduğunu mührünüzle tasdik ederek iâde ettiğinizi bildiriyorsunuz. Bu kitablar elimize geçtiğinde size ait olup olmadığını bilemediğimiz için tarafınızdan tetkikini ve neticeyi anlamak istedik. Allah, harcadığınız emeğin mükâfatını ihsan eylesin...

Tarafınızdan gelen bazı görüşleri yerinde gördüğüm için memnuniyetinizi açıklıyorsunuz. Bu arada bir takım nasihatlerde bulunuyorsunuz. Buna memnun oldum. İnşaallah nasîhatlarınızdan istifade ederim. Her halde eskiden hakkımda hüsnü zan beslediğiniz için nasîhatınızı bu güne kadar geciktirdiniz.

Yanınızda bulunan Müslüman cemaatının tatbikâtına ters düşen bazı fetvalar verdiğimi, herkesin Medine halkına uymak durumunda olduğunu, zira hic-

retin bu yere yapılarak Kur'ân'ın buraya nâzil olduğunu ve benim, selefime dayanarak verdiğim fetvâlardan dolayı endişe duymamın gerektiğini yazıyorsunuz.

Haklı olduğunuza inandığım bu görüşünüzü paylaşıyorum. Ancak ilim sahibi sayılanlar arasında benim kadar, zayıf fetvalardan hoşlanmayan ve Medineli eski âlimlerin ittifakla verdikleri fetvaları tercih eden kimseyi bilmiyorum. Bu prensibimden dolayı ortağı olmayan yüce Allah'a hamd ederim. «Resûlüllah'ın Medine'de ikamet ettiği, Kur'ân'ın orada ona indiği, ashâbın ondan feyiz aldığı ve bütün Müslümanların onlara tabî olduğu» yolundaki anlattıklarınızı aynen kabul ediyorum.

٣١٥- وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ
بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿التوبة: ١٠٠﴾

(315) «İslâmda) birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar (yok mu?) Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. (Allah) bunlar için — kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere — altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük bahtiyarlıktır.» (Tevbe : 100)

Mektubunuzda yazdığınız bu âyetde övgü ile anılan ilk muhacir ve ensarın toplu halde Medinede kalmadıkları bir gerçektir. Çünkü o selef-i Salihînin çoğu Allah rızası için onun yolunda cihâda çıktılar. Silâhlı kuvvetler teşkil ettiler. Halk onların etrafında toplandı. Kendileri de toplanan halka Allah'ın Kitabını ve Resûlünün sünnetini açıkça beyan ettiler. Bildiklerinden hiç bir şey saklamadılar. Her şeyi anlattılar. Kurdukları askerî kuvvetlerin her fırkasında, Kitab ve sünneti iyi bilen ve Kitap ile sünnetin açıklamadığı mes'elelerde re'yle ictihad eden bir gurup bulunurdu. Bunlardan önce Ebu Bekr, Ömer ve Osman Hazretleri re'yle fetvâ vermiştiler. Müslümanların seçtiği bu üç zat, etrafa dağılan mücahidlerle ilişkilerini kesmemişlerdi. Onlardan habersiz kalmamışlar veya onları terk etmemişlerdi. Daima onlarla temas halinde idiler. Müslümanların dosdoğru yola devamlarını sağlamak ve ihtilâfa düşmelerini önlemek için en basit mes'eleler hakkında bile Kitab ve sünnetin emrini onlara yazılı olarak bildirirlerdi. Bu üç halife, gerek Kur'ân'ın açıkladığı hükümlerle Peyğamberin âmel ettiği mes'eleler ve gerekse Peyğamberin vefatından sonra verdikleri emir ve fetvâlardan bildirmedikleri veya öğretmedikleri tek bir husus yoktur. Halifelerden emir gelince; Mısır, Suriye ve Irak'ta bulunan bütün sahâbîler ona göre hareket ederlerdi. Bunun hilâfına bir şey söylemezlerdi. Vefatlarına kadar ashab bu durumda idiler. Bu kerre tâbi durumunda bulunan erlerin selefleri olan sa-

habîlerin amel etmedikleri bir şeyi ihdas etmelerini uygun bulmuyoruz. Bildiğiniz gibi birçok hususlarda ihtilâfa düştüler. Bunu bildiğiniz için yazıyorum. Eğer bilmeseydiniz yazmazdım. Ashâbdan sonra tabiîn de bazı hususlarda ihtilâfa düştüler. Saîd b. el-Müseyyeb ve emsali arasında çıkan ihtilâf malûmunuzdur. Onlardan sonra gelenler de ihtilâfa düştüler. Ben Medine'de ve başka yerlerde aralarında çıkan ihtilâfa şahid oldum. O gün için başlarında İbn-i Şihab ez-Zührî ve Rabîa b. Ebî Abdurrahman (Medine fıkıhcıları) bulunurdu. Rabîa'nın, selefe muhâlefet ettiği mes'elelerden bir kısmı hakkında gerek senin ve gerekse Medine'nin re'y ehlinden Yahya b. Saîd, Ubeydullah b. Ömer ve Kesîr b. Farkad (Rabîa'dan yaşlı idi) ın onu tenkid ettiğine şahid oldum. Hatta Rabîa'nın bu tutumunu tasvip etmediğiniz için onun meclisini bile terk etmeye mecbur kaldınız. Bir ara sizin ve Abdullah oğlu Abdülaziz'in huzurunda ben Rabîa'yı tenkid ettim. Siz de beni desteklediniz. Hoşlanmadığım yönlerinden siz de hoşlanmadığınızı açıkladınız. Bununla beraber hamdolsun Rabîa, Hatîb, Zekî, fazîletli, hayırlı bir zat olup İslâmiyet için iyi çalışır, bütün arkadaşlarına, özellikle bana karşı samimî bir sevgisi vardır. Allah rahmet ve mağfiretini ihsan eyleyip amelinden daha iyi bir mükâfatla mükâfatlandırsın.

İbn-i Şihâb (Zührî) tan da çok muhalefet vuku' bulurdu. Kendisi ile görüştüğümüzde ve arkadaşlarımız onunla mektuplaştığı zaman değişik cevaplar verirdi. Üstün re'y ve yüksek ilmine rağmen aynı konuda muhtelif zamanlarda değişik arkadaşların yazdıkları sorulara verdiği cevaplar birbirini tutmuyordu. Sonradan cevap verirken daha önce aynı mes'ele hakkında beyan ettiği rey'i düşünmüyordu. Sen, benim bazı hususları terketmemden hoşlanmadığını bildiriyorsun. Ben o hususları yukarıda belirttiğim sebeblerle terkettim.

Ben Zührî'yi, verdiği bazı fetvâlarından dolayı kınıyorum. Bunların bir kısmını biliyorsunuz. Ben onun ve Medine'deki arkadaşlarının verdikleri ve hatalı bulduğum birkaç fetvâyı yazayım :

1— Müslüman erlerinden bir kimsenin yağışlı gecede iki namazı (akşam ve yatsı farzları) cem etmesi (bir arada ve akşam vaktinde) hakkındaki fetvasıdır. Şam (Dımışk) çamurunun Medine çamurundan ne kadar fazla olduğunu ancak Allah bilir. Bununla beraber Şam'da hiç br imam herhangi bir yağışlı gece cem-i salât (İki namazı bir arada kılmak) ettiği vâki değildr. Halbuk Şam askerleri arasında Ebu Ubeyde b. Cerrah, Hâlid b. Velîd, Yezîd b. Ebî Süfyân, Amr b. el-Âs ve Muaz b. Cebel bulunurdu.

Resûlüllah'ın şöyle söylediği bize ulaşmıştır :

«Helâl ve haramı en iyi bileniniz Muaz b. Cebel'dir. O, kıyamet günü âlimlerin önünde ve bir adım ilerde gelir.»

Keza Şarâhbil b. Hasan'a, Ebudderdâ ve Bilâl b. Rabâh da Şam askerleri içinde idiler.

Mısır'da, Ebu Zer, Zübeyr b. Avvâm ve Sa'd b. Ebî Vakkas bulunurdu. Humus'ta Bedir ehlinden yetmiş zat vardı. Irak'ta İbn-i Mes'ud, Huzeyfe b. el-Yemân ve İmrân b. Husayn bulunurdu. Ayrıca halife Hz. Ali Irak'ta senelerce

oturdu. Beraberinde ashab da bulunuyordu. Diğer Müslüman şehirlerinde de sahabeler vardı. Bu sıraladığım mübarek zatlardan akşam ile yatsı farzlarını yağışlı gece cem ettikleri kat'î surette vakî değildir.

2— Hak sahibinin yemini ve bir şahidle hüküm verme mes'elesidir. Bildiğiniz Zührî Medine'de bir şahid ve hak sahibinin yaptığı yeminle onun lehinde devamlı surette karar verirdi. Halbuki Şam, Humus, Mısır ve Irak'ta oturan ashab-ı kiram, bu delilleri yeterli görerek hüküm verdikleri vaki değildir. Hulafâ-i Raşidîn de bu durumda hüküm verme hakkında muhtelif şehirlerde oturan ashaba bir şey yazmamışlardır. Sonra Ömer b. Abdilaziz halife olduktan bir müddet sonra Ruzayk b. el-Hakîm ona: «Sen Medine'de iken bir şahid ve hak sahibinin yeminini yeterli görüyordun.» diye yazdığı yazıya karşılık halife, yazdığı cevapta şöyle diyor: «Biz Medine'de bununla hüküm ediyorduk. Şimdi Suriye halkının bununla hüküm etmediklerini gördük. Artık âdil iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şahidliğiyle hüküm veririz.» Bu halifenin kuvvetli ilme, sağlam ve isabetli rey'e sahip olduğunu, İslâmiyetin aynen ve gerçek mahiyetiyle tatbikine gayret eden ve sünnet-i seniyyeyi ihya eden bir zat olduğu malûmunuzdur. Kezâ kendisi halifeliği süresince hiç bir yağışlı gece cem-i salât etmemiştir.

3— Medine ehli, evlenen kadının, vadesi henüz gelmemiş olan (Müeccel Sıdak) mehrini istemesi halinde derhal ödenmesinin gerekliliği yolunda hüküm vermişlerdi. Irak halkı da onlara muvafakat etmiş ise de Mısır ve Suriye halkı, ashabtan ve tâbiînden hiç kimsenin böyle bir hüküm vermediğini ifade ederler. Ancak ölüm veya boşama halinde vadesi gelmemiş olan mehrin derhal ödenmesinin zorunluluğuna ashab ve tâbiîn fetva vermişlerdi.

4— Medine âlimlerinin îlâ' (*) konusunda verdikleri fetvâ:

Onlara göre Kur'ân'la tesbit edilmiş olan dört aylık îlâ' süresi bitse dahi yemin eden erkeğe, âilesine dönmek veya boşamak için bir müddet verilmedikçe bir boşama durumu vuku' bulmuş sayılmaz. Erkeğe bu müddeti verme gereğini rivayet eden Abdullah b. Ömer'den Nâfi' vasıtasıyle bana intikal eden fetvâya göre Kur'ân'da zikredilen îlâ' hükmü tesbit edilmiş olan dört aylık süre hitamında yemin eden erkeğin Allah'ın emrettiği gibi derhal âilesine dönmesini veya boşamaya gitmesini emretmiştir. Îlâ' eden kişinin başka türlü davranışını mübah kılmamıştır. Halbuki siz Medine âlimleri «Îlâ' eden kişinin Allah tarafından tesbit edilen dört aylık süreden sonra boşama veya ailesine dönme yolunu seçmese bile o ona bu seçme işi için bir süre verilmedikçe ailesini boşamış sayılmaz» diyorsunuz.

Bu fetvanız ashabtan bize intikal eden fetvâlara ters düşer. Çünkü Hz. Osman, Zeyd b. Sabit, Kubeyse b. Züeyb ve Ebu Seleme b. Abdurrahman b.

(*) İlâ': Erkeğin belirli bir süre boyunca ailesine yanaşmamaya yemin etmesidir.

Avf'ın îlâ' hakkında şöyle söyledikleri bize ulaşmıştır. «Dört aylık îlâ' süresinin sona ermesi *BAİN* (*) talâk ile bir boşamadır.»

Diğer taraftan Sâîd b. el-Müseyyeb, Ebu Bekir b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişâm ve İbni Şihab (Medine âlimleri) ise dört aylık sürenin bitimi *REC'Î* (y) bir talâktır, diyorlar.

5— Ashabdan Zeyd b. Sabit diyordu ki: «Bir adam boşama yetkisini eşine verdiği zaman eşinin kocasını tercih etmesi (= Kocasından ayrılmak istemediğini beyan etmesi) bir talâkla boşama sayılır. Şayet boşamayı tercih ederek üç talâkla kendimi boşadım, dese bu sözle yine bir talâk vuku bulur.»

Halife Abdülmelik b. Mervân bununla hükmederdi. Rabîa b. Abdurrahman da böyle söylerdi. Diğer taraftan hemen hemen bütün Müslümanlar bu görüşe katılmayarak aşağıdaki fetvada ittifak eder gibidirler:

«Kocası tarafından boşama yetkisi verilen kadın, eşini tercih ederse bir talâk bile vuku bulmaz. Eğer bir veya iki talâkla kendini boşamayı tercih ederse rec'î talâk ile boşamış oluyor. Kocası dilerse ailesine dönebilir. Şayet üç tâlakla boşarsa o zaman tamamen ve üç bain talâkla boşamış oluyor. Artık yeminden dönmek veya nikâhı yenilemekle eşler birbirine helâl olmaz. Ancak kadının bu yetkiye dayanarak üç talâkla boşandım diye yemin ettiği meclisten taraflar henüz ayrılmamış iken erkeğin onu tekzib ederek «ben sana sadece bir talâkla boşama yetkisini verdim» dese o zaman erkeğe yemin teklif edilir. Yemin etmesi halinde ailesi kendisine teslim edilir.

6— Abdullah b. Mes'ud derdi ki: «Bir adam nikâhladığı cariyeyi bilâhare satın alırsa satış akdı üç talâkla boşama hükmündedir.»

Rabîa da böyle söylerdi. Şayet köle ile evlenen hür kadın bilâhare kocası olan köleyi satın alırsa durum yine böyledir.

Halbuki sizin kabule şayan olmayan ve hiç de hoşlanmadığımız bir şekilde fetva verdiğinizi öğrendik. Ben bu konuda sana bir şeyler yazdım. Fakat bana cevab vermediniz. Yazdığım mektubun size ağır geldiği endişesini duyduğum için o tarihten beri, hoşlanmadığım fetvalarınız hakkında bir şeyler yazmayı terk ettim. O mektubumda re'yinize yaptığım, itiraz konusu şu idi:

«Bana gelen haberlere göre yağmur namazını kıldırmak isteyen Züfer b. Âsım el-Hilâlî'ye önce yağmur namazını kıldırmasını, sonra hutbe okumasını emretmişsiniz. Sizin bu emriniz bana ağır geldi. Çünkü yağmur hutbesiyle namazı aynen cuma hutbesi ve namazı gibidir. Sadece şu fark var: Yağmur hutbesinin sonuna doğru hatîb duâ ettikten sonra «Ridâ» (belden yukarı giyilen palto, ceket gibi) sını ters çevirir sonra inerek namaz kıldırır. Ömer b. Abdül-

---

(*) Bain Talâk: Boşamanın bir çeşididir. 1-2 talâk olursa iddetten sonra tecdid-i nikâhla eşler birbirine helâl olurlar.

(y) Rec'î Talâk: Boşamanın bir çeşididir. 1-2 talâk olur henüz iddet de bitmeden tecdid-i nikâh olmaksızın dahî yemin eden şahsın, yemininden dönmesiyle eşler yekdiğerine helâl olurlar.

aziz, Ebu Bekir Muhammed b. Amr b. Hazm vesair zatların hepsi yağmur namazını bu şekilde kıldırmışlardır. Bunun için sizden emir alan Züfer b. Âsım'ın yaptığı şekil, herkesin tuhafına gitmiş ve hoş karşılanmamıştır.

7— İki erkeğin her birisinin hissesi nisâb olmadıkça toplam sermayeleri nisab olsa bile zekât çıkarmayacaklarını söylediğini duydum.

Halbuki Hz. Ömer'in yazdığı talimatta; «Ortakların toplam malları nisab olunca zekât çıkarılır. Herkes hissesine düşeni öder.» hükmü var. Zamanınızdan evvel, halife Ömer b. Abdülaziz'in valiliği zamanında ve ondan sonraki uygulama böyle devam etti. Zamanının en yüksek âlimlerinden aşağı olmayan Yahya b. Sâid'in bize verdiği bilgi de bu yoldadır. (Allah Rahmet ve mağfiretiyle mekânını Cennet eylesin.)

8— Sen, Peyğamberin ganimet malından Zübeyr b. Avvam'a bir at için iki sehim (pay) verdiğini anlatıyorsun. Bütün insanlar ise Peyğamberin Zübeyr'e iki at için dört sehim verdiğini ve üçüncü atı için sehim vermediği hadîsini anlatırlar. Ümmet bu hadîs üzerine ittifak halindedirler. Suriye, Mısır, Irak, Afrika halkının tamamı aynı şeyi söylerler. İki kişi bile bunda muhalefet etmez. Bu durumda itimada şayan bir kişiden, başka türlü bir şey duymuş olsan bile bütün ümmete muhalefet etmen uygun olmaz.

9— «Bir mal satın aldıktan sonra borçlarının çokluğu dolayısıyle hâkim tarafından mallarına haciz konulan kimse, eğer satın aldığı o malın bir kısmını harcamışsa veya satıcı, sattığı bahis konusu malın bedelinin bir kısmını teslim almışsa, satıcı, sattığı malından bulduğunu geri alabilir. O mal, diğer mallar gibi haciz altına girmiş sayılmaz.» diye fetvâ verdiğinizi duyduk. Halbuki insanların taâmül ve uygulamaları şöyledir: «Satıcı, bedelin bir kısmını almışsa veyahut müşteri malın bir kısmını elden çıkarmışsa satıcının mal ile ilgisi kalmamış olur.»

Yukarıdan beri anlattığım mes'elelerin benzerleri de vardır. Fakat onları yazmadım. Ben, senin başarılı ve uzun ömürlü olmanı dilerim. Çünkü Müslümanların senden istifade edeceklerini umarım. Senin gibilerin gitmesi büyük kayıplardan olur. Uzak olsak bile kalben seninleyim.

İşte yanımdaki değerin ve yerin budur. Hakkındaki kanaatim de budur. Buna bilhassa inanınız. Muhabereyi kesmeyiniz. Daima durumunu, aile efradının vaziyetini, senin veya yakınlarının ihtiyacını ve haberlerinizi bildirmenizi beklerim. Çünkü ben bu takdirde çok memnun olurum.

Allah'a hamd olsun bu mektubu yazarken cümlemiz iyiyiz. Sıhhatımız yerindedir. Cenab-ı Allah bizi ve sizi, verdiği nimetlerin şükrünü ödemeye ve tüm nimetlerine erişmeye muvaffak kılsın. Allah'ın selâmı ve rahmeti üzerinize olsun.

*
**

Bu mektubun tam metnini almakla İslâmî edeble yazılan tenkidin en gü-

zel örneğini önünüze sermek istedim. Bundan daha uygun tâbir ve ifadelerle muhalifine tenkid yazısı göndereni görmedik.

Bunun bize iyi bir örnek olmasını dilerim.

Şîâ'nın sünnete karşı davranışına gelince, onlar bağlı bulundukları İmamları vasıtasiyle gelen veya onların mezhebine dahil kimseler tarafından rivayet edilen hadîslere itimad ederler ve bunların dışında kalan hiç bir râvînin rivayet ettiği hadîsleri kabul etmezlerdi. Onlara göre Hz. Ali'ye inandıkları şekilde bağlanmayan kimseler itimada şayân değillerdir.

Hâricîler de ashab arasında çıkan olaylardan önce rivayet edilmiş olan hadîslere itimad ederlerdi. Genellikle Ebu Bekir ve Ömer Hazretleri devrine ait hadîsleri kabul ederlerdi. Olaylardan sonra Cumhûra karşı çıkarak onlara düşman gözü ile baktılar. İddialarına göre, Cumhûr, sözde gayrî meşrû halifelere itaat etmekle itimad edilme niteliğini kaybetmişlerdir.

Başta Şafiî hazretleri olmak üzere hadîsçilerin Cumhûrunun görüşüne göre hadîsin sıhhati, âdil ravilerin rivayetine bağlıdır. Resûlüllah'a ulaşıncaya kadar bir hadîsi rivayet eden bütün raviler «Âdil» oldukları takdirde onunla amel edilir. Senedde râvi sayısı birer kişiye dahi düşse sıhhatine halel gelmez. Bunun dışında bir şart aranmaz.

Rivayet edilen bir hadîsin sıhhat bakımından değerinin tesbit ve takdiri hususunda, bu noktadan dolayı, fıkıhçılar arasında büyük bir ihtilâf çıkmıştır. Meselâ; şöhretinden dolayı, Hanefî fıkıhçının amel ettiği bir hadîsi, senedindeki zayıflık dolayısıyle Şafiî fıkıhçının terk ettiğini görüyoruz. Keza senedindeki kuvvet dolayısıyle Şafiî fıkıhçının amel ettiği bir hadîsi, tatbikat başka türlü olmuştur gerekçesiyle Malikî fıkıhçının terk ettiğini görüyoruz.

Bilâhare gelen şârihlerle, kendi mezheblerini savunarak diğer mezhebleri tenkid eden tabaka teşekkül edince onların bağlı bulundukları mezheb imamlarının, yukarıda işaret ettiğimiz usûl ve prensiplerine iltifat etmediklerini görüyoruz.

İcabında bir mezheb imamının ittihaz ettiği usûl ve şartları taşımadığından dolayı kabul etmediği bir hadîs'e karşı normal davranışının, diğer mezheb âlimleri tarafından büyültülerek, «Senedi sahih olan bir hadîs nasıl dikkate alınmaz?» diye ağır bir dille tenkid edildiğine şahid oluyoruz. Diğer taraftan imamlarının amel etmediği bir hadîs'i zayıf göstermek için senedine veya başka yönden itirazda bulunanlar vardır. Halbuki bu lüzumsuz itirazları yerine, rahatlıkla diyebilirlerdi ki; «İmamımız bu hadîs'i, aradığı şartları taşımadığından dolayı kabul etmemiştir.» İleride bu hususlarda birçok örnekler gelecektir.

b) KIYAS, RE'Y VE İSTİHSAN HUSUSUNDA ÇIKAN TARTIŞMA:

Ashab-ı kirâm ve tâbiîler Kitab ve sünnette nass bulmadıkları zaman «Re'y» diye isimlendirdikleri metod ile fetvâ verirlerdi. Onların fetvâlarından anlaşıldı-

ğına göre, re'y, dinin umumî kaidelerine binâen hüküm vermektir. Bu umumî kaidelerden iki tanesi Resûlüllah'ın şu hadîsleridir :

٢١- دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَا لَا يَرِيبُكَ

«Seni şüpheye düşüreni bırak, şüphesiz olanı al.» (21)

٢٢- لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ

«Zarara sokmak ve zarara karşı intikam almak yoktur.» (22)

Onlar fetvâ verdikleri olayı, belirli bir asla (temel hükme) dayandırmaya ve o hükmün ihtiva ettiği olaya fetva konusu olayı benzetmeye ehemmiyet vermezlerdi. Meselâ; ashabdan Muhammed b. Mesleme'nin tarlasından, arzusu hilâfına komşusunun muhtaç olduğu «su arkı»nı geçirmesine, Hz. Ömer karar veriyor. Çünkü bu karar, tarla sahibine zarar vermiyor ve komşusuna menfaat sağlıyor. Hz. Ömer bu hükmü, belirli bir temel hükme dayandırma ve bir benzer olaya kıyaslama yoluyla vermemiştir. Kendisi verdiği fetvayı umumî bir temel kaide olan; «Faydalıyı helâl ve zararlıyı haram kılma» hükmüne dayandırmış ve bu karar tarla sahibine hiç bir zarar getirmiyeceği gibi, onu da komşusu gibi faydalandıracağı gerekçesine bağlamıştır.

Bu nevi karar gerekçeleri fıkıhçılar lisanında «Mesâlih-i Mürsele» (belirli bir kaynağa dayanmayan kayıtsız yararlıklar) olarak adlandırılır. Ancak bilindiği gibi, bu görüşü genişletmek çok sakıncalıdır. Tâbiri caiz ise, böyle yapmakla, «Kaş yapayım derken, göz çıkarma» olur. Çünkü bu yol icabında birçok hadîsleri terketmeye sebep olur. Özellikle bu yolda giden bir fıkıhçı, geniş çapta hadîs araştırması yapmamışsa derhal hataya düşer. Muhtelif şehirlerde oturan âlimlerin yanında bulunan bütün hadîsleri bilebilen herhangi bir fıkıhçının mevcudiyeti görülmemiştir. Böyle bir fıkıhçının çıkmasının kolay olmadığı takdir edilir. Bu durum müvacehesinde «Mesâlih-i Mürsele» ve «Rey» ile fetva verme sahasını genişleten bir fıkıhçı (mezheb imamları asrındaki âlim) bu yolla vereceği fetvanın kendisinin bilmediği ve başkası tarafından bilinen bir hadîs'e ters düşmesinden kat'iyyen emin olamaz. Bu büyük sakıncayı duyan fıkıhçılar, «Re'y» dairesini daraltmayı lüzumlu gördüler. Bunun için müctehidin re'ye müstenid fetvasını belirli bir kaynağa ve asıl'a dayandırmasını şart koştular. Bu kaynak ve asıl, ancak Kitap veya sünnet olabilir. Fıkıhçıların Kitap ve sünnetten sonra teşri' için üçüncü kaynak kabul ettikleri» Kıyas budur.

---

(21) Cami-üs-Sağîr Şerhi, el-Azîzî, C. 2, Sayfa: 260, Mısır, h. 1306.
(22) Cami-üs-Sağîr Şerhi, el-Azîzî, C. 2, Sayfa: 438, Mısır, h. 1306.

Irak fıkıhçıları kıyas'a geniş yer vererek bu sahada çok çalıştılar. Bu arada, çoğu zaman, kıyas'ı terk ederek «İstihsan» ismini verdikleri metodu alırlardı. Muhammed b. el-Hasan «el-Mebsût» adlı kitabının çok yerinde: «Ben kıyas'ı terkeder istihsan'ı alırım» der. Onun istihsanı, bazen kıyas'ın gerektirdiği hükme muhalif bir esere rücû' etmek olur, bazen de eskiden (ashab devrinde) re'y denilen, umumî kaidelere dönmek olurdu.

Biz, hadîs ehli ile re'y ehlinin yerini tayin ve tesbit eden özellikleri izah etmekle durumu okuyucularımıza sunmak isteriz.

Hadîs ehline göre sünnet, Kur'ân'ın tamamlayıcısı olduğu itibariyle ve Müslümanlığı kabul edenlerin uyması gerekli bir takım kesin deliller olması hasebiyle, taşıdığı hikmetlerle nedenlere bakılmaksızın ve müctehidin müracaat edeceği genel ve özel prensipleri nazara almadan dinî kaynak kabul edilir. Bu itibarla hadîsçiler harfiyyen teşrî'e bağlıdırlar. Şer'î hükümlerde çok titiz oldukları için, sorulan bir mes'ele hakkında bir nass (kesin delil) bulamadıkları zaman susarlardı ve fetva vermekten çekinirlerdi.

Re'y ve kıyas ehli ise, onlar, teşrî hükümlerinin manâ ve gayesi akıl ile çözülebilen şeyler olduğu görüşündedirler. Bu hükümler için Kur'ân'ın ifade ettiği ve sünnetin te'yid ettiği umumî prensipler vardır. Ayrıca fıkhın her bölümü için Kitap ve sünnetten aldıkları bir takım kaideleri ele alarak, o bölümde bulunan bütün mes'elelere, hakkında nass olmasa dahi o kaideleri uygularlardı.

Bunlar sünnete karşı hadîs ehli gibiydiler. Sünnetin sağlamlığına inandıkları zaman sünnetle amel ederlerdi. Ancak onlar, ellerinde bulunan usullere dayandıkları ve güvendikleri için fazla hadîs rivayet etmezlerdi. Aynı zamanda, daha önce belirttiğimiz gibi, görüşlerine göre sünnetle amel etmek için Onun meşhûr olması şartını koşuyorlardı. Bir hadîsi sabit gördükleri zaman edindikleri usullere aykırı olsa dahi o hadîsle amel etmekten geri kalmazlardı. Bu çeşit hükümlere «İstihsan» derlerdi. Bazen de fıkhın bir bölümüne ait belirli kaidelerine kıyaslamayı bırakarak, genel usullere kıyaslama cihetine giderlerdi. Buna da «İstihsan» derlerdi.

Kıyas'ı kabul eden ve büyük çoğunluğu teşkil eden fıkıhçıların kıyas yoluyle çıkardıkları şer'î hükümleri tetkik edenler görecekler ki onlar, Ebu Hanife hazretleri ve arkadaşlarının «İstihsan» ismini verdikleri manâda fetva vermişlerdir. Ne var ki, re'y ehli «İstihsan» kelimesini bazı fetvalarında kullanmışlardır. Diğerleri ise «İstihsan» terimini kullanmamışlardır. Nitekim İmam Malik «Mesâlih-i Mürsele» ismini verdiği delil ile hükmetmiştir. Bu delil «İstihsan»ın bir çeşididir. İleride değişik mezheblere ait olup, bu esasa dayanan birçok mes'eleye rastlayacaksın.

Kıyasçılar ile istihsancılar yeni bir delil icad etmiş değillerdir. Onlara bu yolda rehber durumunda olan ashab'dan büyük selefleri vardır. Birinci devirde Hz. Ömer, İkinci devirde Hz. İbn-i Abbas ve tabiîndan Rabîa ve İbrahim En-Nahaî v.s. gibi zatlar bu delili uygulamışlardır.

Bu devirde, bir yönden hadîsçilerle istihsan ve kıyası delil gösteren re'y

ehli arasında niza' şiddetlenirken; diğer taraftan re'y ehlinin iki kolu durumunda sayılan kıyasçılarla istihsancılar arasında ihtilâf oldukça yayılmıştır.

Hadîsçiler ile kelâmcılar arasında tartışmalar bulunduğu halde iki ekol mensupları değişik yönlerde re'y ehline hücûm ederlerdi. Hadîsçilerin teşrîdeki görüşlerini yukarıda anlattık. Kelâmcılar ise, teşrîî hükümlerin tamamen taabbüdî (hikmeti bilinemez) olduğunu ve bu hükümlerde re'y ve kıyas'ın yeri olmadığını söylerler. Şâri' (teşrî' kurucusu) tarafından geldiği kesinlikle sabit olan hükümlerle amel etmeyi gerekli görürler. İlâhî hükümlerin taabbüdî oluşu hususunda hadîsçilerle fikir birliğine varmaktadırlar. Fakat sünnetin, teşrî' kaynaklarından olduğunu kabul etmemekle hadîsçilerden ayrılıyorlar.

Her fırka, deliline dayanıyor. Biz, hadîsçilerden ve kelâmcılardan çıkan ve re'y ehlini hedef tutan birçok kınamalara rastlıyoruz. Bunlar, ayrı ayrı cihetlerden re'y ehlini yeriyorlar. Hadîsçiler; «teşrî', kulların değişik görüşlerine sahne olacak durumdan çok uzak ve yücedir. Çünkü Kitap olsun, sünnet olsun ilâhîdir. Hata ve ihtilâftan çok uzaktır. Re'y ise kuldandır. Kul, hata etmeye mahkûmdur. Kulun görüşüne teşrîde yer verildiği takdirde değişik görüşler ve ayrılıklar doğar. Halbuki biz Müslümanlar ihtilâf ve ayrılıktan men edilmişizdir.» derler.

Kelâmcılar da; «İlâhî teşrî' değişik mes'eleleri toplayarak aynı veya benzer hükümlere bağlamıştır. Diğer taraftan benzer mes'eleleri yek diğerinden ayırarak tamamen birbirine muhalif hükümlere bağlamıştır. Bu durumda olan şer-î şerif, re'ylere mahal olamaz.» derler ve bazı hükümleri örnek olarak gösterirler.

Kıyası savunmak ve onu teşrî' kaynağı saymak hususunda gördüğümüz malûmatın en güzeli, İmam Şafiî'nin «er-Risalet-ül-Usuliyye» adlı usul kitabı ve «el-Umm» adlı diğer bir kitabındadır. Kıyası terk etme hususunda da en önemli eser, hicrî üçüncü asrın ortalarında görülen Zahiryye İmamı Davut b. Alî'nin yazdığı kitabtır. Kendisi, mezhebini Kitab ve sünnetin zahir (Delâleti zannî olan ve zayıf bir ihtimal ile başka manâya muhtemel olan delil) lerine göre kurmuştur. Te'vili hiç bir surette kabul etmemiştir ve kıyası kesinlikle terk etmiştir.

Bu devrin meşhur fıkıhçılarının ekserisi kıyası teşri'in kaynaklarından saymıştır. Bunlar arasında Ebu Hanife ve arkadaşları kıyası herkesten önce delil olarak kabul ettikleri için yalnız kendileri «Re'y ehli» diye meşhur olmuşlardır.

İstihsan'a gelince; İmam Şafiî, gerek risalesinde ve gerekse el-Umm kitabının yedinci cüz'ünde ona şiddetle hücum etmiştir. el-Umm'de özetle şöyle söyler :

«Hâkimlik veya müftîlik görevine kendisini ehil gören bir kimsenin vereceği hüküm veya fetvasını sabit habere dayandırması zorunludur. Sabit haber de şu dört şeyden birisidir : 1— Kitab, 2— Sünnet, 3— İlim ehlinin ihtilâfa düşmeden söyledikleri sözler, 4— Bu üç maddede yazılı delillerden birisine kıyaslamak.

Hakim veya müftînin istihsan ile hüküm veya fetva vermesi caiz değildir.

Çünkü istihsan yukarıda yazılı dört maddenin dışında kalır. Allah şöyle buyuruyor :

٢١٦- أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ● القيمة (آيت) : ٣٦

(316) «İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanıyor?» (el-Kıyâme : 36)

Bildiğim kadarı ile Kur'ân'ı bilen ilim ehli, âyette geçen «Südâ» kelimesinin herhangi bir emir ve yasakla mükellef olmayan kişi manâsına olduğunda ittifak etmişlerdir. Emredilmemiş olan bir şeyle hüküm veya fetva veren kimse, kendisinin «Südâ» manasında olduğunu caiz görmüş oluyor. Halbuki yüce Allah onu «Südâ» olarak terketmiyeceğini bildirmiştir. Kezâ; bu şahıs : «Ben dilediğimle hükmederim.» demekle Kur'ân'ın hilâfına, peyğamberlerin apaçık yoluna aykırı ve âlimlerin cemaat halinde benimsedikleri prensipler dışında iddialarda bulunmuş sayılır. «Allah'ın ve Resûlünün emri olmaksızın istihsan'la hükmederim.» diyen kişi Allah'dan ve Resûlünden bir şey söylemiş değildir. Dolayısıyle, söylediği sözler, dinî hükümler mahiyetini taşımaz ve kabule şayan değildir.

Dinî kaynaklarda yapılması veya yapılmaması hakkında hüküm bulunmayan bir şeyle hükmederim, diyen bir kimse, kıyas yoluna da gitmeden hüküm verirse onun söz ve hükmünün ne kadar hatalı olduğunu ve kendisinin nasıl bir sorumsuzluk içine girdiği açıktır. Yüce Allah herkesi sorumlu kılmıştır.

Kesin haber veya ona kıyaslama olmadan, hüküm veya fetva vermeyi caiz gören kimsenin «Emredilmemiş olsa bile arzu ettiğimi yaparım» sözünün manası, Kitab ve sünnetin manasına ters düşer. Böylece kendi diliyle herkesin kabul ettiği bir hataya düşmüş olur. O hata nedir diye sorulursa; şöyle cevap verilir :

Hiç bir âlimin, akıl, dirayet ve mantık kabiliyeti en üstün olan herhangi bir şahsa kendi görüşüyle fetva veya hüküm vermesini tecviz ettiğini bilmiyorum. Ancak bahis konusu kabiliyetleri yanında kıyasla ilgili durumları bilir, Kitab, sünnet ve icma'a vakıf benzer mes'eleleri iyice seçebilir durumda ise o zaman re'yle fetva verebilir.

İstihsanı savunanlar, belirttiğim şartları taşımadan re'yle fetva verilebileceğini sanırlarsa, o zaman onlara denilecek ki; «Öyle ise Kur'ân, sünnet ve fetva hususunda âlim olanlardan aklen daha üstün olan kişilerin, vuku bulacak bir mes'ele hakkında Kitab, sünnet ve icma'da hüküm bulunmadığı takdirde söz sahibi olmaları niçin caiz olmasın? Onlar, icabında mantık, zekâ, dirayet ve akıl bakımından hepinizden daha üstün olabilirler.»

Eğer «Onlar, usul ilmini bilmezler» deseniz, size denilecek ki; «Bir asıl'a dayanmadan ve bir asıl'a kıyaslamadan fetva verdiğinize göre usul'ü bildiğinizi ne ile isbat edebiliriniz? Usul ilmini bilmeyen akıl sahipleri hakkında duyduğu-

nuz bütün endişe, onların usul ilmini bilmemeleri ve dolayısıyle bilmeden bir takım kıyaslamalara girişmelerinden ibaret değil midir? Sizler, usul ilmini bilirsiniz, acaba usul ilmini bilmeniz size o usullere göre kıyas yapmayı kazandırdı mı? veyahut onlara kıyaslamayı terketmeyi caiz kıldı mı? Eğer, o usulleri bırakmak sizler için caiz ise onlar için de caiz olmuş olur. Çünkü demin dediğim gibi, onlarla ilgili duyulan endişenin çoğu usullere göre kıyas yapmayı terk etmek veya hataya düşmektir. Sonra bir kimsenin kıyas yapmadan fetva vermesi, övülmeyi gerektiren bir meziyet ise akıl sahiplerinin mantıklarıyle fetva vermeleri daha fazla övünmeyi gerektirecektir. Onlar, size göre daha isabetli olurlar. Çünkü onlar, bilip de terk ettikleri kıyas yoktur. Hata işlerlerse, size nazaran daha ma'zurdurlar. Bilmedikleri hususlarda hata etmiş olurlar. Sizler, yabancısı olmadığınız usullere göre bildiğiniz kıyası terkettiğiniz takdirde, yükleneceğiniz vebâl onlarınkinden daha fazladır.»

Eğer; «Biz, usulü bildiğimiz halde kıyası terk ediyoruz» derseniz size şöyle söylenecek : «Eğer, kıyas hak ise siz bilerek hakka muhâlefet etmiş olursunuz. Bunda öyle bir vebâl vardır ki o vebâli bilmezseniz, ilimde kendinizi söz sahibi saymamanız gerekir. Şayet; kıyası terk ederek hatırınıza gelen, hoşunuza giden ve zihninizde yerleşenle fetvâ vermeye kendinizi yetkili sanıyorsanız, hiç kimsenin bilmeden fetva veremiyeceği ve yukarıda belirttiğimiz gibi Kitab, sünnet ve icma'a dayalı konuşma zorunda olduğunu düşünürseniz, bu işten vaz geçersiniz.»

İmam Şafiî, bundan sonra da İstihsan ehline şöyle hitap eder : «Hâkim ve müftî, sorulan bir mes'eleyle ilgili olarak; «Bu mes'ele hakkında nass ve kıyas yoktur. Ben, İstihsan'la böyle fetva veririm.» derlerse, başkalarının da onun görüşüne muhalif bir görüşe sahip olması ve aynı şekilde; «Ben, İstihsan'la böyle fetva veririm.» diyebilmesi her halde normal karşılanır. İstihsan ehlinin bunu caiz sayması gerekir. Böylece, her şehirde oturan hâkim ve müftînin, aynı konuda değişik birçok hüküm ve fetva vermesi muhtemeldir. Zira, muayyen bir usule bağlı kalmadan İstihsan denilen şahsî görüşlere dayalı çeşitli neticelerle gayet tabiî karşılaşılır. Bunun sonunun nereye gideceğini kimse kestiremez. Eğer, İstihsan ehli olan zat dese ki : «Halk, benim görüşüme uymak zorundadır.» Ona denilecek ki; «Sana itaat etmeyi kim emretti ki, insanların sana uyması mecburî olsun? Eğer başkası, senin ona uymanın gerekliliğini iddia ederse, ona itaat edecek misin? Yoksa, ben ancak itaatı ile emrolunduğum kimselere itaat ederim mi dersin?» Böylece, kimse kimseye itâat etmeye mecbur değildir. İtâat, sadece Allah ve Resûlünün emrettiği kişilere karşı yapılır. Hak, Allah ve Resûlünün emrine uymakdadır.»

Şafiî, yukarıdan beri naklettiğimiz sözlerinde sanki Muhammed b. el-Hasan'ın, «İstihsan'la hükmederim, Kıyas'ı terk ederim. Ebu Hanife de İstihsan'ı tuttu ve Kıyas'ı terk etti.» sözlerine bakarak konuşuyor ve onları herhangi bir delile dayanmadan sırf hatırına gelen ve zihninde beliren indî görüşle fetva vermiye kalkışanların yerine koyuyor. Halbuki Muhammed b. el-Hasan'ın söz-

lerini açıklayanlar, konuşmasından da anlaşıldığı veçhile, İstihsan'ın mücerred bir söz olmadığını belirtirler ve İstihsanı şu şekilde tarif ederler: «İstihsan; muayyen bir asıla kıyaslamayı terk ederek varid olan bir hadîs'e veya umumî asıllara dönmektir. Eski fıkıhçılar, buna re'y derlerdi. Veyahut, muayyen bir asıla kıyaslamayı terk edip başka bir muayyen asıla rücu' etmektir.» (*)

Şafiî, bizzat kıyas ehli arasındaki ihtilâfı beyan ederken; «Sorulan bir mes'ele kıyas yoluyle hal edildiği zaman, bazen dayandırılabileceği iki asıl ile benzerliği bulunur. Bir kıyasçı onu bir asıla benzetirken, ikinci bir kıyascı mes'eleyi diğer bir asıla benzetir ve bunun neticesinde değişik iki fetva verilmiş olur.» der.

Irak ehlinin İstihsan dedikleri şey; bir mes'eleyi özel veya umumî bir asıla dayandırmaktan başka bir şey değildir. Hiç bir zaman Irak ehli İstihsan'ı keyfî fetva olarak almamışlardır. Bu durumda kıyas ehli ile İstihsan ehli arasındaki ihtilâf sadece deyimlere münhasır kalır. Bu da mühim bir şey değildir.

Şafiî «er-Red alâ Muhammed b. el-Hasan» adlı kitabında; Muhammed b. el-Hasan'ın fıkıhta takip ettiği usulün, kesin haber veya kıyasla fetva vermek olduğunu açıkça belirtmiştir.

Hülâsa; bu devirde kıyas, geniş çapta destek görerek, teşrîin temel kaynaklarından sayılmıştır. Fakat fıkıhçılar şer'î hükümlerin çıkarılmasında kıyas'ı diğer kaynaklara nazaran aynı ölçüde kullanmamışlardır. Kıyas'a en çok yer verenler Hanefîlerdir. Ona en az nüfuz edenler Hanbelîlerdir. Malikîlerle Şafiîler ise mutedil derecede ona yer vermişlerdir. Şiâ' ve bazı hadîsçiler, Kıyas'tan kaçınmışlardır. Zahiriye mensupları ise şiddetle Kıyas'a karşı çıkmışlardır.

c) İCMA' HUSUSUNDA ÇIKAN TARTIŞMA :

Fıkıhçılar Kitab ve sünneti dinin temel kaynağı olarak kabul ettikleri gibi İcma'ı da ayrı bir kaynak saydıklarını görüyoruz. Bazı mes'eleler hakkında konuşurlarken, bu konuda icma' var derler. Onlar, İslâm camaâtının ittifak ettiği hususlara karşı çıkmayı haram kılan Kitab ve sünnetteki nassları, İcma'ın bir kaynak olduğuna delil gösterirler. Bu nasslardan maksadın, bir şeyin helâl ve haramlığı hakkında camaâtın vardığı karara uymak olduğunu söylerler.

Şafiî, İcma'ın bir kaynak olduğuna aşağıda yazılı âyeti delil göstermiştir.

٢١٧- وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ
الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿النساء ١١٥﴾

(*) İstihsan: Bir mes'eleyi emsalinden ayırarak daha kuvvetli bir delile dayandırmaktır. Açık Kıyas'a karşı olan bu delil, nass, İcma' veya gizli kıyas olabilir.
İbn-i Abidîn, Cild: 1, Sayfa: 160, Mısır. ?

(317) «Kim kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygambere muhalefet eder. Mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse onu döndüğü o yolda bırakırız. (Fakat âhiretde de) kendisini cehenneme koyarız. O, ne kötü bir yerdir!» (Nisâ' :115)

Şafiî der ki; «Mü'minlerin yolundan başka bir yola uymak, İcma'a muhalefet etmek demektir.» Kendisi, muhâlifleriyle yaptığı ilmî tartışmalarda icma'ın muhaliflerince iddia edildiği gibi fıkhın, derin ve ictihada konu olacak meselelerinde icma'ın olabileceğini kabul etmemektedir. Ona göre icma', herkesin bilebileceği namaz ve zekât gibi farzlara ait mes'elelerde ve haram kılınan şeylere ilişkin konularda olabilir. Âvam tarafından bilinmemesinde sakınca olmayan ve fıkıhçılara ait ilmî mes'elelerde, biz ancak şu aşağıdaki iki sözden birisini söyleyebiliriz :

a) Fıkıh âlimlerinin ihtilâfa düştüklerini bilmediğimiz ilmî mes'eleler hakkında deriz ki; âlimlerin ihtilâfa düştüklerini bilmiyoruz.

b) Fıkıhçıların ihtilâf ettikleri konularda da deriz ki; «âlimler ihtilâf ederek ictihad etmişlerdir. Onların değişik fetvalarına Kitab ve sünnetten delil bulunmasa bile Kitab ve sünnetin ruhuna en uygun olanını aldık.» Zaten Kitap ve sünnet genellikle onların ictihad yoluyle verdikleri fetvalara delâlet eder.

Anlattığım şekilde âlimler değişik fetvalar verdikleri zaman şöyle söyleyebilirsin : «Bu mes'elede iki âlim böyle fetva vermiş, üç âlim de şöyle demişler. Veyahut dört âlim şu şekilde hüküm verirken, beş âlim de bu tarzda karar vermişlerdir. Biz ekseriyetin yanındayız.»

İctihada konu olabilecek böyle ilmî mes'elelerde varılan kararlar hakkında, «Bu İcma'dır» demeyiz. Çünkü İcma', konu hakkında sükût etmiş ve konuşmuş olsaydı ne söyleyeceğini henüz bilmediğimiz zâtlar dahil, âlimler tarafından varılan karar demektir. Hakkında İcma' olduğu iddia edilen bu tür ilmî mes'elelere muhalif kalanlar da bazen bulunur.

Şafiî, kendisiyle münazara eden başka bir âlime, müctehidlerin şahsiyetiyle alâkalı bir soru sorarak der ki : «İttifak ettikleri zaman verdikleri karar İcma' sayılacak âlimler kimlerdir?». Münazara eden, «Onlar, her şehir halkının tayin ettiği ve hükmünü kabul ederek tasvip ettiği fıkıhçılardır.» deyince, Şafiî; uzun bir tartışma yaptıktan sonra şöyle söylediğini yazar : «Ben birçok kelâmcıların, şehirlerin çoğuna dağıldıklarını, her yerde bir takım çevrelerin bunları fetva için merci' kabul ettiklerini ve aynen dediğin şekilde birer fıkıhçı gibi tanıdıklarını gördüm. Aslında fıkıhçılardan kabul edilmeyen, fakat fıkıhçı geçinerek böyle tanınan kelâmcıların ittifakları icma' sayılabilir mi?»

Şafiî aynı şahsa icma'ın naklı hakkında diğer bir soru sorarak der ki : «Sen, bütün şehirlerdeki fıkıhçıların ittifakla vardıkları kararın icma' olduğunu ve böyle olmadıkça fıkıhçılar tarafından varılan kararın delil sayılamıyacağı sözüne dikkat et! Sen hepsinin icma'ını tesbit etme imkânına sahip misin? hepsi ile birer birer mülâkat yapmadan herhangi birisinin karara katıldığını ileri sürebi-

lir misin? veyahut tevâtür haddini bulan râviler aracılığı olmaksızın şunun veya bunun bir fıkıhçı namına sana getireceği sözlerle o fıkıhçıların bahis konusu karara muvafakat ettiklerini söyleyebilir misin?» Münazaracı: «Bu şekil bir icma' bulunmaz» diye cevap verince, Şafiî şöyle söylediğini anlatır; «Eğer bütün fıkıhçıların değil de bir kısmının veya çoğunun kararını ve böyle kararların mahdut şahıslar aracılığı ile naklını kabul edersen, tenkid ettiğin şeyi kendin kabul etmiş oluyorsun. Eğer bunu kabul etmezsen umum halkın aracılığıyle muâsır bütün fıkıhçıların ittifak ettikleri ve İcma' dediğin bir kararı herhalde bulamıyacağız. Çünkü bütün fıkıhçılar senin için bir yerde toplanmazlar. Sen de hepsinin görüşlerini tevâtür haddini bulan halkın aracılığıyle naklı gerçekleştirmeye muktedir değilsin.»

Şafiî, bazı ilmî mes'elelerde icma'ın tam manasıyle gerçekleşemiyeceği hususundaki görüşünde haklı görülüyor. Çünkü böyle bir icma', bir asırda bulunan müctehidlerin şahsiyetlerinin tanınması, onların ictihada ehil olduklarının herkesçe itiraf edilmesi, fetvaya konu edilen mes'ele hakkında her müctehidin söylediği sözün nakledilmesi ve nakledilen sözün şüpheye mahal kalmıyacak birer cemaat tarafından rivayet edilmesiyle gerçekleşebilir. Böyle bir İcma', umum halkın bilebileceği ve «Âmme İlmi» denilen konularda tahakkuk edebilir. Farz namazların beş vakit, sabah namazının farzının iki rek'at olduğu ve benzeri konularda olduğu gibi.

«Hâssa ilmi» denilen ve fıkıhçılar tarafından tetkik konusu edilebilen ilmî konularda «Bir mes'ele hakkında asrın müctehidlerinin ittifakla şöyle cevap vermiş olduklarını» söylemek kolay değildir. Çok nadir mes'elelerde böyle bir şey söylenebilir. Bunun için İmam Ahmed'in, «Kim icma'ı iddia ederse yalan söylemiş olur» dediği rivayet olunur.

Şafiî, yukarıda belirttiğimiz konularda icma'ın gerçek manada tahakkuk ettiğini kabul etmemekle beraber seleften nakledilen hüküm hususunda onlar (selef) ın ihtilâf ettiği bilinmediği takdirde bunu bir hüccet ve dinî kaynak sayar. Kendisinin buna «İcma'» ismini vermemesi, mana ve değer bakımından neticeyi değiştirmez.

Hanefîler çoğu zaman «Sükûtî İcma'ı» zikrederler. Sükûtî İcma' bir müctehidin sorulan hususa cevap vermesi ve diğerlerinin susması demektir. Ancak Hanefîler gördüğümüz gibi bu nevi icma'ı hadîs'in teyidi için bir yol olarak görürler. Sünnet bölümünde bundan bahsetmiştik. Orada anlattığımız gibi, fıkıhçıların verilen fetvâ karşısında susmaları, fetvâya mesned gösterilen hadîsin sıhhatına muvafakat etmeleri anlamına gelir. Dolayısıyle hepsinden alınan hadîs durumuna geçer. Çünkü eğer onların yanında bu delîle muhâlif bir delîl bulunmuş olsaydı, fetvâya karşı çıkarlardı.

İmam Malik de «Bizce ittifak edilen bir durumdur» sözünü çok kullanır. Daha önce belirttiğimiz gibi kendisi de hadîs teyidi için bu yolu uygun görmüştür.

İcma' ile ilgili fıkıhçıların görüşlerini özetlersek şu neticeye varırız:

«Hakkında Kitap ve sünnetde hüküm bulunmayan bir mes'ele hakkında selef tarafından verilen bir fetvâ varsa ve aralarında bir ihtilâf vuku bulduğu bilinmezse bütün fıkıhçılar selefin fetvasını dinî kaynak kabul ederler. Bunun dinî kaynak sayılmasının sebebi de budur ki Selef-i Salihîn'in vardıkları ittifak re'yden mütevellid olamaz. Çünkü iş re'ye kalınca görüşler ayrılır. Selefin bu nevi fetvâsı hakîkatte sünnetle amel etmeye rücu' eder. Bahis konusu fetvâ hususunda selef arasında herhangi bir ihtilâfın yokluğu, fetvânın mercîi olacak bir sünnetin varlığını gösterir.

d) Dinî sorumluluğun medâr (yörünge) ı olan en büyük mes'ele hakkında çıkan tartışmalar :

I— Dinî sorumluluğun tümü iki kelime üzerine kuruludur. O da yap ve yapmama sözleridir. Birinci kelimeye emir, ikinciye ise nehîy (yasaklama) denir. Kur'ân'da emir ve nehîyler vardır. Sünnette de emir ve nehîyler vardır. Bu emirler ve nehîyler, uyulması mecburî olan şeyler midir, değil midir? Eğer mecburî kabul edilirse, emrolunan şey farz ve nehy edilen şeyler harâm olur. Şayet emir ve nehîyler mecburî uymayı gerektirmiyorsa emrolan şeyin farz sayılması için ve nehyedilen şeyin harâmlığı için başka delillerin aranması gerekir.

Emir ve nehîylerin, zarurî uymayı gerektirdiği kabul edildiği zaman şöyle bir durum sorulur : «Eğer emrolunan şey ibadet veya muâmelâtın herhangi bir mes'elesi ile alâkalı ise emrolunan şeyin yapılmaması alâkalı olduğu mes'eleyi bozar mı? Veya ne derecede zedeler? Keza, yasaklanan şey, diğer bir şeye bağlı ise menedilen şeyin yapılması bağlı olduğu şeye te'sir eder mi? Veya ne dereceye kadar te'sirli olur?

Maksadımızı açıklamak için bu mes'eleye âit birkaç misâl verelim :

EMİRLER :

٣١٨- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ
مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ﴿النور﴾ آية ٥٨

(318) «Ey iman edenler, sağ elinizin mâlik olduğu (köle ve câriyeler), bir de sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş (küçük) ler (şu) üç vakıtda, sizden izin istesin (ler)...» (Nûr : 58)

a) İzin istemeye ait bu emir, başka bir şeyle alâkalı değildir.

٣١٩- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى
الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ﴿المائدة﴾ ٦

(319) «Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve ellerinizi dirseklere kadar ve başlarınıza meshedip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın...» (Mâide : 6)

b) Abdest almaya ait bu emir, namazla alâkalıdır.

٣٢٠- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ ﴿البقرة ٢٨٢﴾

(320) «Ey iman edenler, tayin edilmiş bir vakta kadar bir birinize borçlandığınız zaman onu yazın...» (Bakara : 282)

c) Senet yazmaya âit bu emir, borcun korunması ile ilgilidir.

٣٢١- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ ﴿الطلاق ١﴾

(321) «Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit iddetlerine doğru boşayın...» (Talâk : 1)

d) Boşamayı iddetin başlangıcı sayılabilecek bir zamana tahsîsini belirten bu emir, boşanacak kadının zarara uğramaması ile alâkalıdır.

Allah'ın yapınız dediği her şeye uymak zorunluluğu ve diğer bir şeye bağlandığı zaman o şey için şart olduğu, dolayısıyle yapılması istenen, terk edildiği zaman alâkalı olduğu şeye te'sir ettiği söylenebilir mi? Eğer söylenirse, abdestsiz namaz, senetsiz borç ve iddet başlangıcı sayılamıyacak olan aybaşı âdeti esnasında yapılan boşama hükümsüz olur.

NEHİYLER :

٣٢٢- وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ﴿الإسراء ٣٣﴾

(322) «Allah'ın haram kıldığı cana, haklı bir sebeb olmadıkça, kıymayın.» (İsrâ' : 33)

a) Adam öldürmeye âit bu yasaklama, başka bir şeye bağlı değildir.

٣٢٣- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا
مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ﴿النساء ٤٣﴾

(323) «Ey iman edenler, siz, sarhoşken, ne söyleyeceğinizi bilinceye ve cünüp iken de — yolcu olmanız müstesnâ — gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın...» (Nisâ' : 43)

b) Sarhoş olarak namaza durmaya ait bu yasaklama, münacaat mahiyetinde olan namazı ayırd etme şuuruna bağlıdır.

٣٢٤- يَٓا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ
وَذَرُوا الْبَيْعَ ﴿الْجُمُعَةِ اٰيَت ٩﴾

(324) «Ey iman edenler, cum'a günü namaz için çağırıldığı (nız) zaman hemen Allah'ı zikretmeye gidin. Alış verişi bırakın...» (Cum'a : 9)

c) Alış veriş'e ait bu yasaklama, namazı muhafaza etmeye bağlıdır.

٣٢٥- وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ
قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿النساء ٢٠﴾

(325) «Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz öbürüne yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın. (Kendisine hem) bir iftira ve açık bir günah (yükler, hem) alırınısınız onu?» (Nisâ' : 20)

Kadından bir şeyin geri alınmasına ait bu âyetteki yasaklama boşama ile alâkalıdır.

Kur'ân'da yasaklanan her şeyin haram olduğu söylenebilir mi? Haram sayıldığı takdirde başka bir şeye bağlanırsa ona tesir eder mi? Şayet tesir ederse ne dereceye kadar tesir eder? Yani bağlandığı şeyi temelinden bozar mı, onu eksiltir mi?

Yasaklanan şeylerin haram olduğu söylenirse, sarhoş olarak namaz kılmak, cum'a namazı ezanı işitildikten sonra alış veriş etmek ve boşanan kadından mal almak haram olur. Ancak, bu haram şeylerin bağlı olduğu mes'elelerin durumu ne olur? Sarhoş olarak kıldığı namazın zedelenme derecesi, cum'a ezanından sonra yapılan ve namazdan geri bırakan alış verişin ve mal kazandıran boşamanın vaziyeti ne olur? Yani, bunlar sahih midir, değil midir?

Kitabta olduğu gibi, sünnette de emir ve nehiyler vardır. Bütün bu emirlerle nehîylere de saygılı olma mecbûriyeti var mı? Başka şeylere bağlılıkları varsa, aykırı hareketler halinde etki durumu nedir?

Teşrîin temeli olan Kitap ve Sünntteki emirlerle nehiylere ait bu önemli

mes'ele anlattığımız devrin fıkıhçıları tarafından ittifakla bir neticeye bağlanamamıştır. Fıkıhçılar, bu hususta ihtilâf etmişlerdir.

Şafiî, el-Umm adlı kitabının beşinci cüz'ünün 127. sahifesinde şöyle söyler:

Kitap ve sünnetteki emir değişik manalara muhtemeldir.

a) Allah, önce bir şeyi haram kılmış sonra onu helâl kılmıştır. Buna ait emir, harâm kılınmış olan bir şeyi helâl kılmak olur.

Misâl :

٣٢٦- وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ﴿المائدة آيت : ٢﴾

(326) «...İhramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın...» (Mâide : 2)

٣٢٧- فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

(327) «Artık o namaz kılınınca yer (yüzün) e dağılın, Allah'ın fazlından (nasıyb) arayın...» (Cum'a : 10)

Cenab-ı Allah, ihramda olana avlanmayı ve cum'a ezanından sonra alış veriş etmeyi haram kılmıştır. Diğer zamanlarda yapılan alış verişi ve avlanmayı yukarıdaki âyetlerle helâl kılmıştır. Kitap ve sünnette bunların benzerleri çoktur.

Yukarıdaki âyetlerde buyurulan emir mecburiyet manasını taşımıyor. Yani, ihramda olanların, ihramdan çıkınca avlanmaları ve cum'a namazını kılınca ticaret isteği ile cemaatin dağılması zorunlu ve farz kılınmıyor.

٣٢٨- وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ
يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ﴿النور آيت : ٣٢﴾

(328) «İçinizden bekârları ve kölelerinizden, câriyelerinizden sâlih (mü'min) olanları evlendirin. Eğer fakir iseler Allah onları (evlenmeleri sayesinde) fazl (-u kerem) iyle zengin yapar...» (Nûr : 32)

b) Bu âyetteki evlenme emri iki manâya muhtemeldir :

Birinci ihtimâl, mecburiyet olmaksızın insanları evlenmek suretiyle iyi yola yöneltmektir. Âyetin son kısmı, bu ihtimali hatıra getirir. Burada, zengin ve iffetli olma nedenlerine dikkat çekiliyor.

Nitekim, Peyğamberimizin şu hadîsi de emir değil, bir irşâddır :

٢٣- سَافِرُوا تَصِحُّوا وَتُرْزَقُوا

«Yolculuk ediniz (eğer yolculuk ederseniz) sağlamlaşırsınız ve rızıklanırsınız.» (23)

Bilindiği gibi bu hadîsteki emir ile sıhhat ve rızkın talebi için sefere çıkma mecburiyeti konulmuyor, sadece bu hususta bir yol gösteriliyor.

Evlenme âyetindeki ikinci ihtimal, emrin mecburiyet manâsına olmasıdır. Allah'ın zorunlu kıldığı her farzda, irşad da bulunduğuna göre bu ihtimalde, hem mecburiyet hem de doğru yola yöneltmek bir arada toplanmış olur.

Bazı âlimler; «Kitapdaki bütün emirler, mübah kılma ve irşâd içindir. Uyulması mecburî değildir.» derler. Ancak Kitap veya sünnet veyahut icma' ile bir emrin zorunluluk manâsını taşıdığı sabit olursa, o takdirde emredilen şey farz olur ve terki haram olur. Aşağıda yazılı âyetlerde geçen emirler uyulması zorunlu olan ve dolayısıyla yapılması farz olduğu sabit olan şeylerdir.

٣٢٩- وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ﴿البقرة ٤٣﴾

(329) «Dosdoğru namaz kılın, zekât verin...» (Bakara : 43)

٣٣٠- خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً ﴿التوبة آيت ١٠٣﴾

(330) «Onların mallarından sadaka al...» (Tevbe : 103)

٣٣١- وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ﴿آل عمران ٩٧﴾

(331) «...Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyt'i Hacc (ve ziyaret) etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...» (Âl-i İmrân : âyet: 97)

Allah'ın nehyettiği şeyler haram kılınmış sayılır. Ancak haram olmamak üzere menedildiğini isbatlayan bir delil varsa o zaman nehyin, irşad veya eğitim veyahut tenzih için olduğu anlaşılır. Resûlüllah tarafından nehyedilen şeylerin durumu da aynıdır.

Ebu Hüreyre'den nakledildiğine göre Resûlüllah şöyle buyurmuştur :

(23) El-Cami-üs-Sağîr, C. 2, S. 5, İstanbul 1286.

٢٤- ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ فَإِنَّهُ إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ
وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ فَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ مِنْ أَمْرٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ
وَمَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا اهـ

«Ben, sizi bıraktığım müddetçe siz de beni bırakınız. Çünkü gerçekten sizden öncekiler peygamberlerine çok soru sormak ve ihtilâfa düşmek sebebiyle helâk oldular. Size emrettiğim şeylerden takatınız dahilinde olanını (*) yapınız ve sizi nehyettiğim şeylerden sakınınız.» ([24])

c) Kur'ân'daki nehîylerde olduğu gibi bazı emirlere de uymak zarurî olur. Yani emredilen şeyin yapılması farz kılınmış olur. Dolayısıyle yapılmaması diğer nehyedilen şeyler gibi haram kılınmış oluyor. Ancak emredilen bir şeyin yapılması veya nehyedilen bir şeyin yapılmamasının mecburî olmadığına dair kesin delil varsa o takdirde bahis konusu emir farziyyeti ve nehiy haramlığı gerektirmez. Buna göre yukarıda yazılı hadîs-i şerifin aşağıda yazılı emirle ilgili cümlesinin yorumu şu şekilde yapılacak :

«Gücünüzün yettiği işler hakkında olan emirleri yerine getirmek gereklidir.»

Çünkü insanlar güçlerinin yettiği şeylerle mükelleftirler. Bir işin yapılması hususunda gücün yetmesi aranır. Dolayısıyle gücünün yetmediği bir şeyi yapmakla kul mükellef tutulmamıştır. Fakat nehiy emir gibi değildir. Çünkü yapılması istenmeyen her şeyin bırakılması kolaydır. Zira sadece yapılacak iş, yasaklanan şeyden sakınmaktır.

Şafiî diyor ki : «İlim adamları, Kitap ve sünneti okurken emir ve nehye ait hükümlerden mübahlık, irşad ve mecburiyet gibi muhtemel manâlardan hangisinin kastedildiğinin tesbiti için delilleri araştırmak mecburiyetindedir.»

Risale adlı kitabında yine Şafiî : «Nehye ait bir delil bazen mütaaddit manâlara muhtemeldir. Manâlardan birisi Şâri' tarafından kastedilmiş olabilir. Diğer manâ istenmemiştir. Nehyin o manâlardan hangisine ait olduğu başka delilleri arayıp bulmakla anlaşılabilir.»

Bu arada birkaç misâl vermiştir. Biz konunun aydınlığa kavuşması için bir kısmını buraya almakla yetinelim.

(*) Burada «Takatınız dahilinde olanı yapınız» emrinden maksat, herkesin yapmakla mükellef olduğu hizmet ve ibadetlerin tam yapılmasına imkânınız yoksa siz, imkânınız dahilinde olanı yapmakla zorunlusunuz. Diğerinden sorumlu değilsiniz. Meselâ ayakları kesilmiş olan kişinin abdest farzları azalıyor. Kezâ ayakta duramayanın ayakta namaz kılma zorunluluğu kalkıyor. Oruç tutamayacak derecede yaşlı olan kimsenin oruç tutma yükümlülüğü kaldırılıyor. H. H.

(24) Müslim, 4. cüz, sahife: 102, İst. 1330.

Ebu Hüreyre ve ibn Ömer'den, Resûlüllah'ın şöyle söylediği rivayet olmuştur :

٢٥- لَا يَخْطُبْ أَحَدُكُمْ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ

«Hiç biriniz din kardeşinin bir kadına istekli çıkması üzerine (o kadına) tâlip olmasın.» (25)

Şafiî der ki : «Bu hadîsin zahirine göre kıza ilk talip çıkan kişi kızı istemekten vazgeçmedikçe, başkasının aynı kıza talip çıkması haramdır. Lâkin bu hadîsin, zahirine göre olmayıp başka manâda yorumlanmasının gerekliliğine delâlet eden diğer bir hadîs vardır.

Yukarıdaki hadîs muhtemelen bir soruya cevap olarak özel bir mes'ele hakkındadır. Hadîsi rivayet eden zat, onun sebebini işitmediğinden olayın bir kısmını anlatmış veyahut bir kısmında tereddüt ettiği için şüphelendiği kısmı nakletmemiştir. Muhtemelen; bir adam bir kadınla evlenmek istemiş, kadın da buna rıza göstererek nikâh akdi için izin verdikten sonra, kadın nezdinde tercihe şayan diğer bir erkek talip çıkınca birinci adamla evlenmekten caymıştır. Bu olay Peygambere sorulmuş, O da, böyle bir durumda ikinci kişinin kadına istekli çıkmasını yukarıda yazılı hadîsle yasaklamıştır. İcabında kadın, birinci istekliden vazgeçer, bunun akabinde tercih ettiği ikinci talip de onu almaz, dolayısıyle hem kadının işi, hem de ilk talibin işi bozulmuş olur.»

İmam Şafiî, yukarıdaki hadîsi ve yorumunu izah ettikten sonra, yorumun delîli olan, Kays kızı Fatıma'nın Resûlüllah ile olan mülâkatını rivayet etmiştir. Şöyle ki; Fatıma, Peyğambere Ebu Süfyan oğlu Muaviye ve Ebu Cehm'in kendisiyle evlenmek istediklerini anlatmış, Peyğamber de ona : «Ebu Cehm asasını omuzundan bırakmaz, Muaviye de fakirdir. Onun için bunlarla değil, Zeyd oğlu Üsame ile evlen!» demiştir.

Bu mülâkat şuna delâlet eder : «Peyğamber Fatıma'yı isteyen iki kişinin talip çıkmasının aynı anda olmayıp, birisinin diğerinden sonra olduğunu bilirdi. Bildiği halde, isteklilerden hangisi daha önce seni istemişse o, isteğinden vaz geçmedikçe diğerinin seni istemesi yasaktır, demedi. Üstelik iki istekli varken, üçüncü şahısla evlenmesini teklif etti. Durum böyle cereyan edince biz, Fatıma'nın iki istekliden hiç birisi ile henüz evlenmeye karar vermediğini, eğer birisine muvafakat etmiş olsaydı onunla evlenme emri verilmiş olacağını ve Fatıma'nın bu istekleri Peyğambere danışmak için anlattığını, eğer birisi ile evlenmeye karar vermiş olsaydı danışmaya mahal olmadığını anlarız.

Peyğamber, Fatıma'yı Üsame'ye istediğine göre bu isteğin yasaklanmış olan istek üzerine istekten tamamen ayrı ve farklı olduğunu anlamış oluruz.

Birinci olayda, istek üzerine istek yasaklanırken, ikinci olayda helâl kılınıyor. İki olay arasında hiç bir fark yoktur. Ancak kadın, istekliye nikâhını yap-

(25) Sahih-i Buharî, cüz' 6, sh. 137, İst. h. 1257.

tırmak üzere velîsine izin verip velîsi de uygun görürse, evlenecek erkeğin o kadınla nikâh akdini yapması an meselesi haline gelmiş olur. İzin verilmezden önce, velî re'sen nikâh akdini yapmaya yetkili olmadığından, bu işe taraftar olması neticeyi değiştirmez.

Hülâsa, kadının izni ve velîsinin muvafakatı gerçekleştikten sonra, evlenecek erkeğin bir tercih hakkı belirmiş oluyor. Bu iki unsur olmadıkça, yani yalnız kadının temâyül etmesi veyahut onun izni olmadığı halde sadece velîsinin muvafakatı yeterli bir tercih sebebi sayılmaz.»

Şafiî'nin iki olay arasında bulunan ilişkiyi kurarak istidlâl yoluyle vardığı netice şudur ki; kadın istekli çıkan bir erkekle nikâh akdi için velisine izin vererek, velînin yetkili kılınmasından sonra ikinci bir adamın o kadına istekli çıkması meselesi, «yasaklanmış olan istek üzerine istektir.» Velî, anlatılan yolla nikâh akdi için yetkili kılınmadıkça birden fazla adamın birbiri ardında aynı kadına istekli çıkmalarında bir mahzur yoktur. Böylece iki manâya muhtemel olan birinci hadîs, Şafiî tarafından Fatıma'nın olayı delîl gösterilmek suretiyle belirli bir manâda (kayıtlanmış şekilde) yorumlandığını görmüş oluyoruz.

Bazı fıkıhçılar hadîsteki yasaklamayı, kadının ilk istekliye temâyül ettiği kaydına bağlamışlardır. Şafiî ise, gördüğünüz gibi yasaklama işini kadının sadece temâyülüne değil, bilfiil nikâh akdi için velîsine izin vermesine bağlamıştır. Ebu Hanîfe ve Malik b. Enes yasaklamayı kadının temâyül etmesine bağlama görüşündedirler. İmam Malik, Muvatta' adlı kitabında, hadîsi rivayet ettikten sonra diyor ki; «Görüşümüze göre, Resûlüllah'ın sözünün açıklaması budur: Adam, kadına istekli çıkar, kadın ona temâyül eder, belli bir mehir üzerine nikâh akdini yapmada ittifak ederler, birbirini beğenmiş bir duruma varılmış iken ikinci bir şahsın kadına istekli çıkması yasaklanmış oluyor. «Hadîsle yasaklanan, istek üzerine istek» budur. Resûlüllah, bir kadına istekli çıkan erkeğe henüz müsbet bir cevap verilmemiş ve kadın temâyül etmemiş iken başkalarının talip çıkmalarını yasaklamayı kasdetmemiştir. Çünkü, böyle bir yasaklama insanların huzursuzluğuna sebep olur.»

İki imam, hadîsi kayıtlamak hususunda müttefiktirler. Şafiî, Kays kızı Fatıma'nın hadîsini delil göstererek kayıtlar. Malik ise: «Hadîsin kayıtlanmaması huzursuzluğa yol açar.» gerekçesiyle kayıtlar.

Bazı fıkıhçılar da hadîsteki yasaklamayı kayıtsız bırakarak demişler ki: «Bir kadına istekli çıkan adam isteğinden vazgeçmedikçe başkasının o kadına talip olması caiz değildir.»

Fıkıhçılar hadîsi çeşitli şekillerde yorumlayarak farklı hükümler çıkardıkları gibi, yasağa rağmen ikinci bir istekli ile yapılacak evlenme akdinin sahih olup olmadığı hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Ebu Hanîfe ve Şafiî'ye göre akid sahihtir. Bazı fıkıhçılar akdin hükümsüz olduğunu söylemişler. Malik'ten bu iki fetva da rivayet edilmiştir. Ayrıca üçüncü bir rivayete göre cinsî müna-

sebet yapılmadan önce nikâh feshedilir. Şayet cinsî münasebet vukubulursa artık nikâh feshedilemez.

Yapılması emredilerek vacib diye ifade edildiği halde başka deliller dolayısıyle gerekli ve mecburî olmadığı anlaşılan hükümlere ait bir misâl:

Ebu Saîd-i Hudrî'den, Peyğamberin şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

٢٦- غُسْلُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ

«Cuma günü boy abdesti almak, bülûğ çağına eren her adama vacibtir.» (26)

İbn-i Ömer'den, Peyğamberin şöyle söylediği rivayet olunmuştur:

٢٧- إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ

«Biriniz cumaya gelmek istediği zaman boy abdesti alsın.» (27)

Resûlüllah'ın, «Cum'a günü guslü vacibtir.» sözü ve gusletmeyi emretmesi iki manâya muhtemeldir. Hadîslerin zahirine bakılırsa gusül gerekli oluyor. Cuma namazının sahih olması için yalnız abdest almak kâfi gelmiyor. Cünüp adamın namaza durması boy abdestini almaya bağlı olduğu gibi cuma namazına durmak için gusletmek şart kılınıyor. Diğer bir ihtimâle göre cuma namazına gitmek isteyen, temizlik bakımından boy abdesti almalıdır. Nezafet yönünden gereklidir. Namazın sahih sayılması için gerekli değildir.

Şafiî, bunu açıkladıktan sonra Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği şu olayı anlatıyor:

Hazreti Ömer cuma hutbesine çıktıktan sonra Hz. Osman mescide girdi. Hz. Ömer, onun geç kaldığını işaret etmek üzere «saat kaçtır?» diye sorunca Hz. Osman «Ya Emir'el-Mü'minin, ben çarşıdan eve döndüm. Ezanı işitir işitmez hemen abdest alarak geldim, başka bir şeyle meşgul olmadım.» dedi. Hz. Ömer bu kerre onu ikinci bir noktada tenkid etmek maksadı ile «sen Peyğamberin cuma guslünü emrettiğini bildiğin halde yalnız abdestle mi yetindin?» dedi.

Şafiî bu olayı naklettikten sonra diyor ki: «Hz. Ömer, Peyğamberin cuma günü guslünü emrettiğini ve bu emrin Hz. Osman'ın malûmu olduğunu biliyordu. Bununla beraber Hz. Ömer, ona bu emri hatırlatmıştır. Hz. Osman gusül etmediği halde geri dönmeyerek cuma namazını edâ etti. Hz. Osman'ın gusül emrini unuttuğu söylenemez. Çünkü Hz. Ömer ona hatırlatmıştı. Hz. Osman'ın gusül etmediği halde namazı bırakmaması ve Hz. Ömer'in, gusül için onu geri çevirmemesi gösteriyor ki, ikisi de guslün cuma namazı için şart olmadığını ve

(26) Buhârî, 1. cüz, sahife: 212, İst. h. 1257.
(27) Buhârî, 1. cüz, sahife: 212, İst. h. 1257.

bu konudaki emrin temizlik bakımından bir gereklilik manâsını taşıdığını biliyorlardı. Zira eğer gusül emri uyulması mecburî emirlerden olmuş olsaydı, Hz. Osman'ın buna muhalefet etmesi ve özellikle bu emri ona hatırlatan Halife Hz. Ömer'in seyirci kalarak Hz. Osman'ın gusülsüz namaz kılmasına göz yumması düşünülemez. Şu halde bahis konusu hadîslerdeki emir ve vaciblik, uyulma zorunluluğu anlamında değildir.

Hülâsa, Kitap ve sünnetteki emirlerden ve nehîlerden hükümleri çıkarmak yolunda fıkıhçılar arasında ihtilâf vardır. Emirlerin bir kısmı farz, bir kısmı sünnet olarak yorumlandığı gibi, nehîler bazı yerlerde haram, diğer bazı yerlerde mekruh anlamında açıklanmıştır. Bunların dışında kalan bazı emir ve nehîlerin de sadece irşad için olduğu beyan edilmiştir. Tabiî bu farklı yorumlar indî mütalâaalarla yapılmamıştır. Fıkıhçılar, deliller göstererek veya karînelere dayanarak, ya da re'yle ictihad ederek bu sonuçlara varmışlardır.

Fıkıhçıların istinbat (şer'i hükümleri çıkarmak hususundaki) ihtilâfları açıklayıcı birkaç misal verelim :

Şâri, akidleri bir takım hakları kazanmaya vasıta ve sebep kılmıştır. Meselâ; satış akdini, satılan malın mülkiyet hakkının müşteriye ve satış bedelinin satıcıya intikaline sebeb kılmıştır. Keza rehin akdini alacaklının rehine konulan mal üzerine hakkını tesbit etmeye vasıta kılmıştır. Öyle ki gerektiğinde diğer alacaklılara tercih edilerek rehine bırakılan maldan onun alacağı öncelikle ödenir. Daha buna benzer birçok akidler vardır. Böyle akidleri meşru kılan Şâri-i Hakîm'in bazan da akidlere şartlar eklediğinde onu yasakladığını görüyoruz. Faizcilik, tefecilik ve satış bedelinin süresiz tecili gibi özellikler satış akidlerinde bulunduğu zaman bu nevi akidler yasaklanmış oluyor. Bu durumda yapılan bir akid hükümsüz mü, değil mi, bununla mülkiyet hakkının intikali veya herhangi bir hak sabit olur mu, olmaz mı? Bazı fıkıhçılar «böyle akidler hükümsüzdür. Onunla hiç bir hak sabit olmaz. Mülkiyet hakkının intikaline sebep olmaz.» demişlerdir. Ebu Hanîfe ve arkadaşları ise bunu ince bir tetkike tabi tutarak demişler ki : «Satış akdi mülkiyet hakkının intikali için konulmuştur. Bazı satışlara girişmenin haramlığı ise, o akde yerleştirilen uygunsuz şartlardan dolayıdır. Bunlar ayrı şeylerdir, birbirini etkilemez. Yapılan akid muteberdir ve mülkiyet hakkının intikalini gerçekleştirir. Fakat yasağa riayet edilmediğinden dolayı taraflar, günaha girmiş sayılırlar. Yalnız mülkiyet intikalini, satılan malın müşteriye ve bedelinin satıcıya teslim edilmiş olması şartına bağlamışlardır. Bu kabil akidlere «Fasid» ismini de vermişlerdir. Girdikleri günahtan kurtulmak için tarafların, akdi muteber saymayarak, malın satıcıya ve bedelinin müşteriye iadesini gerekli görmüşlerdir. Şayet geri verme işini yapmayarak, alıcı, satın aldığı malda tasarruf edecek olursa, mülkiyet hakkını elde etmiş olduğu malda tasarruf etmiş sayılır. Bu görüşte olan fıkıhçılar diyorlar ki; «Biz, bu görüşü sadece bir re'y gereği olarak benimsemiş değiliz. Şâri-i Hakîm'in boşamaya ait bir hususta aynı prensibi vazettiğini görüyoruz. Şöyle ki : «Boşama, evlenme akdini çözmek için konulmuş şer'î tasarruflar ve akidlerdendir. Kadının hayız ha-

linden çıktıktan sonra cinsî temas vukubulmayan bir temizlik süresinde, boşama akdinin yapılabileceğini emretmiştir. Dolayısiyle, hayız halindeki kadını boşamak yasaklanmıştır.» Yasağa rağmen Hz. Ömer'in oğlu, hayızdaki ailesini boşadığı zaman Resûlüllah, (S.A.V.) ailesine ric'at etmesini (dönmesini) emretti. Bu boşamayı muteber saydığı için ric'at emrini verdi. Eğer hayız halinde olduğundan dolayı yapılan boşama hükümsüz olsaydı ric'at durumu bahis konusu olmazdı. Şu halde, hayız özelliği dolayısıyle boşama haram kılındığı halde hükümsüz değildir.

Bu olaydan hareket eden fıkıhçılar şu neticeyi çıkarmışlardır:

Arzu edilmeyen bir özellik taşıdığından dolayı bir şer'î tasarruf (akid) un yasaklanması onun geçerliliğini kaldırmaz.

Bazı fıkıhçılar, nehyedilen boşamayı geçerli saydıkları halde, menedilen satış akidlerini muteber saymamışlardır. Halbuki aralarında bir fark yoktur. Bir önceki görüşü savunanların re'yi daha kuvvetli görülüyor.

Zahiriyye mezhebi mensubları yasaklanmış olan bil'umum şer'î tasarrufları geçersiz sayarlar. Bunun için, hayızdaki kadını boşama akdini muteber saymazlar. Çünkü yasaklanan bir akid durumundadır, derler. Bunlar demin anlattığımız İbn-i Ömer olayında Resûlüllah'ın yapılan boşamayı muteber saydığına dair sabit olan hadîsin sıhhatına da itiraz ederler.

Meşru kılınan bazı akidlerin sağlamlaştırılması için bir takım emirler verilmiştir. Verilen emirlere riayet edilmediği takdirde bir mesuliyet durumu doğar mı, doğmaz mı? Bu hususta da fıkıhçılar arasında ihtilâfa rastlıyoruz. Buna da bir misâl getirelim:

Cenab-ı Allah, borçlar için yazı (senet) yazılmasını emretmiştir. Konu hakkında inen Bakara sûresinin 282 sayılı âyetini tetkik edenlerin göreceği gibi senedin yazılması üzerinde önemle durulmuştur. Bununla beraber, fıkıhçıların çoğu borç senedini yazmayı zorunlu görmeyerek, âyetle verilen emrin irşad ve tavsiye mahiyetinde olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Yazı işini yapanlar, ihtiyatlı davranmış olurlar, yapmayanlar ise günaha girmiş sayılmazlar, sadece kendileri için ihtiyatı terk etmiş olurlar. Bu fıkıhçılar, emrin, mecburiyet için olmayıp irşad için olduğunu, âyetin:

٣٣٢- فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ـ البقرة ٢٨٣

(332) «...Eğer birbirinize emîn olmuşsanız kendisine inanılan adam (borçlu) Rabbi olan Allah'tan korksun da emanetini tastamam ödesin...» (Bakara: 283)

cümlesinden çıkarmışlardır.

Bütün emirlerin mecburiyet ifade ettiğini savunan Zahiriyye mezhebi fıkıh-

çıları burada da muhalif kalarak; borcun yazılmasının mecburî olduğunu ve yazmayanın günah işlemiş olduğunu iddia etmişlerdir.

Kitap ve sünnetteki emirlerle nehîler meselesi ve buna bağlı olarak, şer'î hükümlerin çıkarılması hususunda, fıkıhçılar arasında çıkan ihtilâfa dair bahisler çok uzun olup hepsini buraya almak mümkün değildir. Nassları harfiyyen dikkate alanlar ile teşrîin ruhunu öncelikle nazara alan fıkıhçılar arasındaki farkı belirtmek ve onlar arasında çıkan ihtilâf sebeblerinden birisi sayılan, emir ve nehînin değerlendirilmesi hususunda okuyucularıma kısa bilgi vermekle yetiniyorum.

6 — USUL-U FIKHIN TEDVÎNİ

Hükümler hakkında çıkan bu nizâlar, âlimlerin usul-u fıkıh denilen ilimle meşgul olmalarına sebep oldu. Usul-u fıkıh ilmi, şer'î hükümleri kaynaklarından çıkarma durumunda olan her müctehidin uymak zorunda olduğu kaidelerden ibarettir.

Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan hakkında bilgi veren eldeki kitaplardan, kendilerinin usul-u fıkıh ilminde kitap yazdıklarını anlıyoruz. Fakat mâalesef, onların bu eserlerinden bir şey bize ulaşmamıştır. İmam Muhammed b. İdris eş-Şafiî'nin bize ulaşan «Usul Risâlesi» gerçekten bu ilmin sağlam esası ve meraklılar için büyük bir servet sayılır. Kendisi bu risâlede şu konulardan bahsetmektedir :

1— Kur'ân ve açıklaması, 2— Sünnet ve Kur'ân'a göre usul-u fıkhın yeri, 3— Nâsih ve mensûh, 4— Hadîslerle ilgili tartışmalar, 5— Haber-i vahid, 6— İcma', 7— Kıyas, 8— İctihad, 9— İstihsân, 10— Fıkıhçılar arasındaki ihtilâf.

Birinci bölümde, Kitap ve sünnetteki beyanların keyfiyetini zikrederek onu şu çeşitlere ayırmıştır :

a) Allah'ın nass (delâleti kat'î olan) larla insanlara beyan ettiği hükümler, (Bütün farzlar bu nevidendir.)

b) Allah'ın, Kitabla farz kılmış olup, şekil ve keyfiyetini Peyğamberin diliyle açıkladığı hükümler, (Namaz sayıları bu çeşittendir.)

c) Kitabda, hakkında nass bulunmayıp sünnetle sabit olan hükümler, (Namazın kılınış şekli bu nevidendir.)

d) İctihad yoluyle araştırılmasını insanlara farz kılarak, ictihad niteliğini taşıyan âlimleri, ictihad vecibesiyle imtihan ettiği hükümler, (Müctehidler tarafından yürütülen ictihadla elde edilen bütün hükümler bu nevidendir.)

Şafiî, bütün bu çeşitler için yeterli misâller vermiştir. Biz bunları almıyoruz.

Bu bölümden sonra Kur'ân'ın tamamının Arapça olduğunu ve onda Arapça olmayan kelime bulunmadığını anlatarak; Kur'ân'da Arapça olmayan keli-

melerin bulunduğunu iddia edenlerle yaptığı münazarayı izah ediyor. Kur'ân'ın tamamen Arapça olduğunu isbatlayarak; Arapların, kendi dillerini anladıkları gibi Kur'ân'ı anladıklarını beyan ederek diyor ki: «Arapların kullandıkları bazı sözlerin zahiri, umumîdir. Kastettikleri mana da umumîdir. Aşağıdaki âyet bunun bir misâlidir.

٣٣٣- اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ۝ الزُّمَر: ٦٢

(333) «Allah hem her şeyi yaratandır, hem her şeyin üstünde nigehbân O.» (Zümer: 62)

Onların bazı sözlerinin zahiri umumî olduğu halde, kastettikleri manâ hususîdir. Aşağıdaki âyet bu nevidendir.

٣٣٤- اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ ۝ آل عمران: ١٧٢

(334) «Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine: "(düşmanlarınız olan) insanlar size karşı ordu hazırladılar"...» (Âl-i İmrân: 137)

Çünkü, anlaşıldığı gibi; gerek söz söyleyenler ve gerekse toplayanlar, insanların tamamı değil, bir kısmıdır.

Bazen de onların sözlerinin zâhiri, bir manâya delâlet eder, fakat söz gelişi, kastedilen manânın başka olduğunu gösterir. Aşağıdaki âyet bunun örneğidir.

٣٣٥- وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا ۝ يُوسُف: ٨٢

(335) «(İstersen) içinde bulunduğumuz (ve döndüğümüz) şehir (yani Mısır ahâlisine) de, aralarında geldiğimiz kervana da sor...» (Yûsuf: 82)

Âyetin siyâkı, kastedilen manânın, köyün kendisi değil, köy halkı olduğuna delâlet eder.

Bazen, âyetin zâhiri, umumî olup sünnet, onun hususî olduğuna delâlet eder. Miras hakkındaki Nisa' sûresinin 11 ve 12. âyetleri bunun bir misalidir. Âyetin zahirine göre ölünün babası, annesi, çocukları ve eşi mutlaka mirasçı olurlar. Sünnet ise bu mirasçılardan köle veya muris (ölü) in kâtili olan varsa miras hakkından mahrum olduğunu açıklamakla âyetin umumî olmadığına delâlet eder.

Şafiî, bundan sonra sünnete uymanın Allah'ın emriyle farz olduğunu beyan ederek aşağıda yazılı iki âyette geçen «Hikmet» kelimesiyle sünnet kastedildiğini ifade eder. Sünnetin, hüccet (delil) olduğunu geniş bir şekilde isbat ettikten sonra Kur'ân'a nazaran sünnetin değişik yerlerini şöylece açıklar:

a) Kitabta bulunan nass (kesin delil) lara ait sünnet tamamen Ona uygundur.

b) Kur'ân'da bulunan mücmel hükümlere ait sünnet de, bu hükümlerden kastedilen manâyı açıklayarak umumî veya hususî olduğunu, mükelleflerin o hükmü nasıl uygulayacaklarını beyan eder.

Bu iki bölüme ait hadîslerde tamamen Kitabüllah'a uyulduğu görülür.

c) Hakkında, Kitabta açık hüküm bulunmayan meselelere ait sünnetler hususunda âlimler arasında ihtilâf vardır.

Bazı âlimler, Kitabta bulunmadığı halde, doğrudan doğruya sünnetle şer'î hükümlerin konulmasının caiz olduğunu söylerler.

Diğer bazı âlimler ise, bu görüşe katılmayarak, sünnetle konulan hükümlerin behemahâl Kitabta dayanak ve aslının varlığını söylemişlerdir. Onlara göre; Peygamberin sünnet ile bazı şeyleri helâl veya haram kılması bir teşrî' olmayıp Kitabta bulunan bir temel hükmü açıklamaktan ibarettir. Kitabla sabit olan namazın kılınış şeklini sünnetle açıklaması bunun bir örneğidir.

Üçüncü bir gurup âlim de, «Sünnetle sabit olan bütün hükümler, risalet ve vahiy yoluyle emredilmiştir.» derler.

Başka bir gurup ise, bu çeşit sünnetin Peygamberin kalbine ilham gelmek neticesinde teşekkül ettiğini söylemişlerdir.

Şafiî bu arada der ki; «Yukarıdaki görüşlerin hangisi olursa olsun netice değişmez. Çünkü Resûlüllah'a itaat ve uymanın farz olduğunu Kitap tevsîk etmiştir.»

Bundan sonra nâsih ve mensûh hakkında konuşarak der ki; «Kur'ân'ın bazı hükümleri halka rahmet, kolaylık ve nîmet olmak üzere, bilâhare inen âyetlerle nesh (hükmün iptali) edilmiştir. Âyetler ancak âyetlerle nesh edilebilir. Sünnet Kitabı neshetmez. Sünnet sadece Kitabta bulunan nasslara uyar. Onların açıklaması olur ve bunun yanında Kitabta geçen mücmel hükümlerin tefsir ve açıklaması durumundadır. Sünnet de ancak sünnet ile neshedilebilir.»

Şafiî'nin «Sünnet ancak sünnet ile neshedilebilir.» sözünden maksadı galiba şudur : «Sünnet, kuvvet bakımından, ondan sonra gelen insanların re'yleriyle neshedilmiş sayılamaz ve sünnet, Kitapla neshedildiği zaman onun mensûh olduğunu açıklayan diğer bir sünnetin bulunması gereklidir.»

Şafiî'yi bunu söylemeye zorlayan sebep : «Halkın, Kitabın umumî hükümlerini alarak, o hükümleri hususîleştiren (kayıtlayan) hadîsleri terk etmeleri ve böylece yanlış bir yola sapmaları hakkında duyduğu endişedir. Çünkü icabında bazı âlimler diyebilirlerdi ki, Kur'ân'ın umumî hükümleri sünnetin hususî hükümlerini nesh (iptal) eder.»

Bundan sonra Şafiî, Kur'ân'daki bir nassın, ondaki diğer bir nass ile neshedilebileceğini hadîsi delil getirmek suretiyle isbatlayarak bu konuda geniş izahat vermiştir. Buna ait getirdiği bir misâl şudur : Vasiyet ve mîras hakkında Kitapta iki müstakil hüküm vardır. Gerek vasiyet ve gerekse mîrasın birer makbul hak olduğu bu nasslarla açıkça belirtilmiştir. Bu kerre, mîrasın vasiyeti nes-

hettiğini ve mîrascı durumunda olan ölünün babası, annesi ve diğer yakınları için ölü tarafından yapılan mal vasiyetinin muteber sayılamıyacağını, Şafiî:

٢٨- لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ

«*Mirasçıya vasiyet yoktur.*» hadîsini delil getirerek isbatlıyor. Böylece nassların yekdiğerini iptâl edebildiğini hadîsle isbatlamış oluyor.

Bundan sonra da Allah'ın nass olarak indirdiği farzlara, Resûlüllah'ın nass olarak sünnetle bildirdiği farzlara ve umumî olduğu halde, hususî olduğu sünnetle sabit olan Kitabın nasslarına misâller getiriyor. Bu arada diyor ki: «Kitabın nassı ile mîrasçılığı sabit olan ölünün yakınlarından onu öldürenin mîrasçılık hakkının kalmadığı sünnetle sabit olup, bütün fıkıhçılar ittifakla bu konudaki sünnetin, Kitabı hususîleştirdiğini kabul ettiklerine göre herhangi bir sünnetin kuvveti konusunda ihtilâf etmemeleri gerekir. Çünkü sünnet Kitapta bulunan kat'î ve apaçık delili hususîleştirerek mîrasçılık hakkı, o nassla sabit olanların bir kısmının (kâtil ve köle gibi) bu haktan mahrum olduğuna delâlet ettiği ve bu kuvveti taşıdığı ittifakla kabul edilince, benzeri Kur'ân'da bulunan sünnetleri de aynı kuvvette görmek gerekir. Keza, hakkında Kitapta nass bulunmayan konulara ait sabit olan sünneti de aynı seviyede tutmak lâzımdır. Gerek Kitaptaki hükümler ve gerekse sünnetteki hükümler arasında bir ihtilâfın bulunmadığını, hepsinin aynı istikamette bulunduğunun gerekliliğinde hiç bir ilim adamının şüphe etmemesi beklenir.»

Şafiî, nâsih ve mensûh bahsini izah ettikten sonra, hadîsler hakkında yapılan îtirazları ve bu îtirazlara verilen susturucu cevapları ele alıyor. Önce ismini vermediği bir adamın, yaptığı şu îtirazı açıklıyor:

«Biz, birçok hadîsler buluyoruz. Bunların bir kısmı nasslar halinde olup aynı konuda benzer nasslar Kitapta da vardır. Bu çeşit hadîslerin bir kısmının belirttiği hükümleri mücmel olarak Kitapta buluyoruz. Bazı hadîslerin de, Kitapta temas edilen konuları çok genişçe ele aldığına şahid oluyoruz. Diğer bir kısım hadîslerin getirdiği hükümlerin hiç birisine Kitapta rastlamıyoruz. Diğer taraftan bazı hadîslerde ittifak varken, diğer bir kısım hadîslerde ihtilâf vardır. Bir kısmı nâsih ve mensûhtur, bir başka kısımda ise nâsih ve mensûha delâlet yoktur.

Resûlüllah, bazen hadîslerle bir takım şeyleri yasaklıyor. Âlimler, bu yasakları çeşitlere ayırıyorlar. Kimisine haram, kimisine mekruh derler. Sonra muhtelif hadîslerin bir kısmından yana çıktığınızı ve onları kıyas kaynağı yaptığınızı, diğer bir kısmı ise kıyasta dikkate almadığınızı görüyoruz. Kıyasta yaptığınız bu tercihin sebebi ne? Sonra birbirinizden ayrılıyorsunuz. Bazı arkadaşlarınızın, bir hadîs'i terk ederek onun gibi başka bir hadîsi aldığını görüyoruz.»

İtirazları böylece sıraladıktan sonra merhûm İmam, sünnetin, Peyğamberden

alınış yönünü en güzel bir şekilde açıkladıktan sonra ileri sürülen bütün îtirazları gayet açık ve kesin bir dille çürütüyor. Bunu takiben de sünnetin nâsih ve mensûhu hakkında konuşarak bundan bol bol örnekler veriyor. Bu arada zahiren birbirine muhalif görülen hadîsleri bir araya getirerek, bunlar arasında görülen zahirî ihtilâfın, aslında olmadığını ve gerçek yönlerini beyan ediyor. Sonra zahiren yekdiğerine uymaz yönleri görülen hadîsleri birleştirme, yani, aslında uymaz yönünün olmadığını meydana çıkarmak ve kuvvet bakımından hadîsler arasında tercih yapmak gibi önemli iki noktada müctehidin yapacağı işleri ve çalışma metodunu vazetmektedir.

Bu konudan sonra haber-i vahid konusunu işleyerek, bunun hüccet (delil) olduğunu çok geniş bir şekilde izah ediyor. Kitabında en geniş beyanı bu konuya ayırmıştır.

Bu konuyu da neticelendirdikten sonra icma' hakkında konuşarak, onun dinî kaynak olduğunu, Resûlüllah'ın; «*Müslümanların cemaatından ayrılmayın.*» meâlindeki sabit hadîsi delil göstererek isbatlıyor ve Müslümanların cemaatından ayrılmamanın, onlara sarılmanın tek manâsı; helâl ve haram kıldıkları şeyi aynen kabul etmek ve bu hususlarda onlara uymaktır, diyor.

İcma' konusunu da işledikten sonra, kıyas ve ictihad bölümüne geçiyor. Bunların aynı manâda iki isim olduğunu söyleyerek, kıyası iki kısma ayırıyor. Birinci kısımda, kıyasa konu edilen meselenin mukayese edilebileceği tek bir aslı (kendisine benzetileni) vardır. Böyle meseleye ait kıyasta ihtilâf düşünülemez. İkinci kısımda, kıyasa konu edilen meselenin, kıyaslanabileceği birden fazla aslı vardır. Bu asılların hepsine benzer yönü vardır. Böyle bir meseleyi en çok benzediği ve daha yakını görülen asla eklemek ve ona kıyasla, aslın hükmünü ona uygulamak gerekir. Bu nevi meselelerde, kıyasçılar arasında bazen ihtilâf vukubuluyor. Kıyasın da dinî kaynak olduğunu delillerle isbatlıyarak ictihadtan doğan ihtilâfı genişçe anlatıyor. Bu arada Amr b. el-Âs'ın Resûlüllah'dan rivayet ettiği şu hadîs-i şerifi naklediyor :

٢٩- إذا حكم الحاكم فاجتهد فأصاب فله أجران وإذا حكم
فاجتهد فأخطأ فله أجر

«Hâkim, hükmedeceği zaman ictihad ederek, ictihadında isâbet ettiği zaman onun için iki ecir vardır ve ictihadında hata ettiği zaman onun için bir ecir vardır.»

Bu mevzu'u müteakip İstihsan hakkında konuşarak şiddetle red eder. İstihsan, hadîs ve kıyas olmaksızın fetvâ vermektir. Bu arada, kimin kıyas yapma hak ve selâhiyetini taşıdığını beyan ettikten sonra kıyasın şekillerinden şöyle söz etmektedir.

«En kuvvetli şekil, Kitap veya sünnetle bir şeyin azının haram kılınmış ol-

ması mes'elesine ait kıyastır. Böyle bir şey azı haram kılınınca çoğunun da haramlık bakımından, azı gibi veya çokluğu dolayısıyle daha haram olduğu kıyas yoluyle bilinmiş olur. Keza, tâatın azı övüldüğü zaman çoğunun daha da övülmesi gerekliliği kıyas yoluyle bilinir. Aynı şekilde Kitap veya sünnet bir şeyin çoğunu mübah kıldığı zaman azının daha da helâllığı anlaşılmış olur. Bazı ilim adamları bu nevi hükümlere kıyas demez: «Bunlar Kitap ve sünnette mevcut olan hükümlerin kapsamına dahildir. Hükmün kendisinden anlaşılır bir başka şeye kıyaslanmış sayılmazlar.» der.

Ona göre kıyas, değişik iki asla benzeyen ve ikisine de tabî olması muhtemel olup, benzerlik bakımından daha ilgili görülen asla mukayese etme işine denir. Kıyas ismi buna münhasırdır.

Bunların dışında kalan bütün ilim adamları, Kitap ve sünnetteki nassların dışında kalan ve onların manâsını taşıyan bütün hükümlere kıyas derler.»

Bu bölümden sonra da âlimlerin ihtilâfından bahseder. Burada ihtilâf edilmesi caiz olmayan meseleleri beyanla der ki: «Kitap veya sünnette kat'î delillerle sabit olan hususlar hakkında bilenler için ihtilâfa düşmek helâl kılınmamıştır. İhtilâf edilmesi caiz olan mes'eleler de vardır. Bunlar, te'vile muhtemel olan veya kıyasla neticeye bağlanabilen mes'elelerdir.» dedikten sonra kıyas yoluyla hükümlerini çıkardığı birçok misaller getiriyor.

Kıyasçılardan kendisine muhalefet edenler var idi. Bunlarla münazara ederek, kuvvetli ilminin ağırlığını burada göstermiştir.

Merhûm Şafiî'nin eserlerinde çok hoşuma giden yönlerden birisi budur ki, kendisiyle münazara edenlerin sözlerini naklederken ileri sürdükleri delillerin tamamını gayet açık bir dille ifade ederek, onlar için mümkün olan bütün ilmî kuvvet ve kudretlerini tafsilâtlı bir şekilde anlattıktan sonra delillerine dönerek, birer birer gayet güzel ve iknâ edici bir şekilde çürütmeye çalışmasıdır. Gerek sünneti kaynak olarak tanımayan hasımlarının delillerini ve gerekse sünnetin dinî kaynak olduğu yolunda beyan ettiği delilleri, Şafiî'nin kitabından daha tafsilâtlı ve isbatlı anlatan bir kitaba rastlamadım.

Bazı müteahhirîn âlimlerin kitaplarında, sünnetin dinî kaynak olduğuna dair bahisleri gördüm. Dikkatle baktım. Hemen hemen diyebilirim ki, bu konuda «Sünnet, zarûrat-ı dîniyyedendir.» sözünden başka bir şey söyledikleri yoktur. Yüce İmam ile bunların konu işleyişleri arasında mukayese edilemiyecek muazzam fark vardır.

Şafiî'nin Usul-ü Fıkıh ilminde yazmış olduğu bu Risale gerçekten o devirden kalma çok değerli bir mîrastır. O sırada yaşayan âlimlerin yazı, edeb, münakaşalarda muhaliflere saygı, ilmî münazaralarda Kitap ve sünneti ön plânda almak gibi önemli meziyyetlerini bize hatıra olarak bildirmektedir.

7 — FIKHÎ ISTILÂH (terim) LARIN MEYDANA GELMESİ

Kur'ân, yapılmasını dilediği hususları birinci devir bahsinde izah ettiğimiz değişik üslûplarla ister. İsteğin değeri bakımından bir üslûbun diğer üslûblara üstünlüğü yoktur. Sünnet de Kur'ân gibi değişik üslûblarla talepte bulunur. Fıkıhçılar gerek Kur'ân ve gerekse sünnet ile yapılan emirleri kuvvet ve değer bakımından sınıflara ayırma görüşüne varınca, her emrin taşıdığı değeri belirtmek üzere bir takım adlar vererek ıstılâhî tabirler kullandılar. Emre ait kullandıkları ıstılâhlar farz, vacib, sünnet, mendub ve müstahab kelimeleridir.

Farz ve Vacib : Behemahâl yapılması mecburî kılınan şeylerdir. Ancak Hanefîler bir ayırım yaparak vürûd (geliş) ve delâlet bakımından kat'î olan delil ile istendiği sabit olana farz derler. Kur'ân âyetleri ile veyahut mütevatir veya meşhur hadîslerle emrolunan şeyler bu kısımdandır. Vürûd veya delâlet bakımından veyahut her iki yönden de zannî (kat'iye yakın) olan delil ile istendiği sabit olan hükümlere vacib derler. Herhangi bir namazın iki rek'atinde Kur'ân'dan bir şey okumak farza, okunacak âyetlerin fatiha olması vacibe misâl gösterilebilir. Yine onlara göre farzın terki ibadeti bozmaya sebeb olurken vacib böyle değildir. Vacibin sehven terki secde-i sehvi gerektirir. Bilerek terki ise vakit devam ettiği müddetçe namazın iadesini gerektrir. Eğer vakit çıkarsa isâe (günah) etmiş olur. Hanefîlerin dışında kalan fıkıhçılar nezdinde farz ve vacib ayrımı yoktur. Zorunluluk taşıyan bütün emirlere farz ve vacib derler. İster kat'î, ister zannî delil ile sabit olmuş olsun değişmez. Onlar yalnız hacc ibadetinde yapılması istenen hususları farz ve vacip diye ikiye ayırarak derler ki : «Arefede durmak, ifaze (rükün) tavafı gibi herhangi kurban vesaireyle tamiri mümkün olmayan hususlara farz derken, ihrama girmek gibi yapılmaması halinde kurbanla tamiri mümkün olan hususlara vacib derler.

Fıkıhçılar, her mükellefin yapmak zorunda olduğu ibadetlere farz-ı ayn, mükelleflerin bir kısmının yapması halinde diğerlerinden sorumluluğu kalkan ibadetlere de farz-ı kifaye derler.

Bir ibadetin sıhhatı için yapılması zorunlu kılınan farz, ibadetin içinde ise rükün, dışında ise şart denir. Meselâ : Kibleye doğru durmak namazın şartı, rüku'a gitmek ise onun rüknüdür.

Hanefîlerin ıstılâhında sünnet, Resûlüllah'ın (S.A.V.) genellikle yaptığı ve özürsüz olarak az zaman terk ettiği şeylere denir. Mendub ve müstehab ise, yapılmasına teşvik ettiği, devamlı yapmadığı şeylere denir. Hatta hiç yapmamış olsa bile yine bu iki tabir kullanılır. Diğer fıkıhçıların ıstılâhında sünnet, mendub ve müstahab aynı şeydir. Mecbur kılmamakla beraber yapılmasını istediği şeylere denir. Hanefîlerin sünnet dedikleri hususlara bunlar, Sünnet-i Müekkede, mendub ve müstahab dedikleri şeylere de Sünnet-i Gayri Müekkede ismini verirler.

Fıkıhçılar sakınılması Şâri' tarafından emredilen şeylere, haram ve mek-

ruh ismini verirler. Hanefîler yanında haram farza, kerahat-i tahrimiyye ile mekruh olan da vacibe karşıdır. Kerahet-i tenzihiye ile mekruh olan da sünnete mukabildir. Diğer fıkıhçılara göre haram, farz ve vacibe karşıdır. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi, farz ve vacib aynı şeydir. Kerahet-i tahrîmiye veya kerahet-i şedîde dedikleri mekruhu ise, sünnet-i müekkedeye karşı kabul ederler. Kerahet-i tenzihiye ile mekruh olanı da sünnet-i gayri müekkede karşılığında tutarlar.

Yapılması veya sakınılması Şâri tarafından istenmeyen hususlara da mübah ismini vermişlerdir. Fıkhî ıstılâhlardan birisi de Fâsid ve Bâtıl terimleridir. Bazı fıkıhçılara göre bu iki terim aynı manâyı ifade ederler. Bunlara göre, Fâsid ve Bâtıl bir iş yapan mükellef, o işi yapmış sayılmaz. Dolayısıyle o iş neticesinde beklenen sonuç elde edilmez. Hanefîler, Fâsid ve Bâtıl arasında bir ayırım yaparak : «O işin neticesinde beklenen sonuç elde edilmezse buna Bâtıl denir. Çirkin olmakla beraber sonuç elde edilirse Fâsid denir.» derler.

Bir fikir vermek için, biz, burada fıkıhçıların kullandıkları bazı ıstılâhları vermiş olduk. Buraya almadığımız daha birçok ıstılâhlar vardır. Fıkıh kitaplarına bakıldığında bu konuda geniş bilgi elde edilebilir.

8 — ÜSTÜNLÜKLERİ CUMHÛR TARAFINDAN KABUL EDİLEN SEÇKİN FIKIHÇILARIN ÇIKMASI

İkinci ve üçüncü devir fıkıhçıların sayısı çok ve şanları yüce olduğuna rağmen, fıkhî mes'elelerde vukubulan ihtilâflar meyanında, onlardan nakledilen sözleri dışında maalesef eserleri kalmamıştır. Gerek sahabîlerin ve gerekse tabiîlerin fıkıhçılarının İslâm teşrîinde büyük eserleri ve emekleri bulunduğu bir gerçektir. Zira; onlardan sonra gelen bütün fıkıhçılar için ışık tutmuş selef-i sâlihtirler. Bununla beraber mezheb imamları gibi büyük halk kitlelerinin onlardan herhangi birisine tabi olarak izini takip edip bütün görüşlerini taklit ettiklerini görmüyoruz. Keza hiç bir mezhep imamı kadar, herhangi birisinin ismi anılmıyor. Bu devirde ise cumhûr tarafından, imam (otoriter) sayılan, adım adım izleri takip edilen ve görüşlerinin gereği ile amel edilen büyük müctehidler zuhur etmiştir. Aşağıda yazılı nedenlerle bu yüce müctehidlerin fetvaları Kitab ve sünnetin nasslarından hemen sonra önemli bir mevki işgal ederek bunların dışına çıkmayı cumhûr caiz görmemiştir. Nedenler :

a) Fıkıhçıların bütün fetva ve görüşleri tedvîn edildi. Selefin hiç birisinin böyle bir durumu olmadı.

b) Fıkıhçıların sözlerini yayan, görüşlerini savunan ve fetvalarını te'yid eden birçok tilmiz (talebe) leri yetişti. Onların yetiştirdikleri tilmizler yüce ilimleri yanında, cemiyet arasında ve devlet nazarında, yüksek mevkiler aldıkları için benimsedikleri üstadlarının görüş ve fetvaları haliyle önemli değer kazanırdı.

c) Hüküm verme durumunda olan kadıların verdikleri kararların keyfî olmak şüphesinden uzak tutulması ve kadıınn karar hürriyetinin bağlı bulunduğu mezheb sınırları içerisinde olduğunun bilinmesine cumhûr ihtiyaç duyardı. Böyle bir ortamın varlığı tedvîn edilmiş olan bir mezhebe kadının intisab etmesiyle mümkündü.

Mezhebleri tedvîn edilmiş ve her tarafta mensupları bulunan büyük fıkıhçıları özellikleriyle kısaca tanıtalım.

BİRİNCİ BÜYÜK İMAM (h. 80 - 150)

EBU HANİFE

Adı Numan b. Sâbit b. Zûtâ'dır. H. 80. yılda Kûfe'de doğdu. Gençliğinde h. 2. asrın başlarında Hammâd b. Ebî Süleyman'dan fıkıh ilmini aldı. Tabiîlerden Atâ b. Ebî Rebâh ve Nâfi Mevlâ b. Ömer gibi zatları dinledi. Emevîlerin yıkılışı ve Abbasîlerin işbaşına gelişi günlerini idrak etti. Kûfe, Abbasîlerin işbaşına geçmesiyle ilgili olayların merkezi idi. Ebu'l Abbas es-Seffâh ile burada bîat işi tamamlandı. Biz Ebu Hanîfe'nin bu olaylarda ismini işitmiyoruz. Ancak. Halîfe Mervân b. Muhammed tarafından Irak valiliğine atanan Yezîd b. Hübeyre ona Kadılık teklif ettiğini ve kendisi bu teklifi kabul etmeyince bundan dolayı onu dövdürdüğünü görüyoruz. Bir şahsın, kadılığı kabul etmemesini rahatlıkla anlayabiliriz. Fakat bundan dolayı onun dövdürülmesini ise bir türlü anlayamıyoruz. Çünkü halifelikten sonra en şerefli mevkiye getirilmek istenen bir şahsın bunu kabullenmesi yolunda, son derece hakaret sayılan kırbaçla dövdürmek, akıllı adamın yapacağı bir iş değildir. Biz, halifenin kalbinde bu cezayı verdirmeye sürükleyici bir kinin doğmuş olacağını sanmıyoruz. Özellikle Kûfe'de fıkıhçılar bol idi. Vali b. Hubeyre bunlardan arzu ettiğini Kadılığa seçebilirdi.

Benim şahsî kanaatıma göre kadılık teklifinden maksat, Ebu Hanîfe'nin, devleti tasvîp ve destekleme derecesini anlamak ve onu imtihan etmek idi. Çünkü âlimler, sevmedikleri devletin herhangi bir hizmetini yüklenmekten, devleti desteklemiş sayılmamak için kaçınırlardı. Bu yıllarda Kûfe'de iki ayaklanma vukubulmuştu. Birincisi, Hişâm b. Abdilmelik'in halifeliği ve Yûsuf b. Ömer es-Sakafî'nin Irak valiliği zamanında, Zeyd b. Ali b. el-Huseyn tarafından hicretin 122. yılında çıkarılan ve onun öldürülmesiyle neticelenen ayaklanma idi. İkincisi de; beş yıl sonra Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Ca'fer tarafından çıkarılan ve Emevîlerin yıkılış günlerine rastlayan hicretin 127. yılında vukubulan ayaklanmadır. Ebu Hanîfe, hayatını yazanların kendisinden naklettikleri vechiyle ayaklanan, Zeyd'i över ve desteklenmesini ister idi. İkinci ayaklanmada da tekrar, ayaklananları destekler mahiyette konuşmuş olması mümkündür. İşte, onun bu tutumu karşısında, deneme mahiyetinde, Emevîleri destekleyip desteklemiyeceğini gün ışığına çıkarmak gayesiyle, Vali b. Hubeyre, ona kadılık teklifinde bulunuyor ve o bundan imtina edince de dövdürüyor. Va-

li, onu, kadılığı kabullenmemesinden dolayı değil, Emevîlerden hoşlanmadığını anlamış olduğundan dolayı cezalandırıyor.

Ebu Hanife, Kûfe'de elbise ticaretiyle iştiğal ederdi. Dürüst muamelesi, hîle ve rekabetten nefret etmesi, güzel yüzlü, tatlı sohbeti ve yardımseverliği ile meşhur idi. Sesi güzel, konuşması tatlı idi. Ca'fer b. Rebî, «Ben, onun yanında beş sene kaldım. Onun kadar, lüzumsuz konuşmadan kaçınarak genellikle susmayı tercih edeni görmedim. Fıkıhtan sorulunca; açılır ve sel gibi akardı. Yüksek sesle konuşurdu. Kıyasda imam (otoriter) idi.» der. Abdullah b. el-Mübarek de Süfyan-ı Sevrîye: «Ey Ebâ Abdillâh! Ebu Hanîfe, gıybet (başkasının aleyhinde konuşmak) ten ne kadar kaçınıyor? Ben, onun herhangi bir düşmanı aleyhinde konuştuğunu kat'iyyen görmedim. Onun bu haline şaşarım.» dedim. Süfyan-ı Sevrî de bana şu cevabı verdi: «O, hayratını giderici şeylerden kaçınmayı iyi bilen, çok akıllı bir zattır.»

Onun etrafında çok talebe toplanarak ondan ilim aldılar. Talebeleri, bu arada meselelerin tesbiti ile cevapları hususunda ona çok yardım ederlerdi. Şer'î hükümleri çıkarma hususundaki mezheb ve metodunu, söylediği şu sözlerle kendisi açıklamıştır: «Ben, Kur'ân'da hüküm bulduğum zaman onu alırım. Bulmadığım zaman sünneti ve emîn ellerde meşhur olan sahîh hadîsleri alırım. Kitap ve sünnette aradığım hükmü bulmadığım zaman, o mesele hakkında konuşan sahâbelerden arzu ettiğimin sözünü alır, diğerlerinin sözlerini terk ederim. Sonra, sahâbîlerin sözlerini bırakarak başkalarının sözünü almam. Kat'iyyen sahâbîlerin sözünden çıkmam. Ama, iş İbrahim, Şa'bî, Hasan, İbn-i Sîrin ve Sâid b. el-Müseyyeb (bu arada ictihad eden birkaç zatı da zikrediyor) e dayanınca ben de onlar gibi ictihad edebilirim.»

Sehl b. Müzahim de, onun hüküm çıkarmadaki prensibini şöyle anlatıyor: «Ebu Hanîfe'nin prensibi, sika (emîn) nın sözlerini almak, uygunsuz sözden kaçınmak, halkın taâmülünü (halkın muâmelelerde benimsedikleri usulleri) ve maslahatlarını (halkın yararlıklarını) dikkata almak idi. Birçok mes'eleleri kıyasla hal ederdi. Yürüttüğü kıyas, arkadaşları ile yaptığı fikir taâtisi neticesinde uygun görülmediği zaman istihsan ile hükmederdi. İstihsan ile hüküm etmek uygun görülmediği zaman, Müslümanların yapageldikleri taâmüllerine göre hükmederdi. Halkın ittifak ettiği meşhur hadîsleri asıl alarak, ona kıyas yapıp neticeye varırdı. Bazen de böyle kıyas yapmaya güvenmeyerek, İstihsan'ı daha emîn bulup ona yönelirdi. (*)

Muhammed b. el-Hasan da durumu şöyle anlatıyor: «Ebu Hanîfe kıyaslamalarda arkadaşları ile münazara ederdi. Bazan onun yanında bazan da karşısında yer alırlardı. Fakat İstihsana iş intikal edince, İstihsan ile neticeye bağladığı meselelerin çokluğu dolayısıyle konuşma yapmayarak ona uyarlardı.»

Kendisi Kûfe ehlinin hadîsini ve fıkhını bilirdi. Kûfe halkının öteden beri

(*) Mevcut bir hükmü, açık sebeplere binâen hakkında nass olmayan meseleye uygulamaya Kıyas, kapalı sebebe binâen uygulamaya da İstihsân denir.

yapageldikleri işlere titizlikle uyardı. Onun devrinde Kûfe'nin en büyük şu üç fıkıhçısı vardı.

1— Süfyân b. Saîd es-Sevrî :

Hadîs ehlinin imamlarından idi. Diyanet, zühd-ü takvası ve güvenilir oluşuna halk ittifak etmiş durumda idi. Mensupları bulunan müctehid imamlardan birisi idi. Süfyan b. Uyeyne : «Ben, helâl ve haramı Sevrî'den daha iyi bilen bir kimseyi görmedim.» der. (h. 97-161)

2— Şerik b. Abdullâh en-Nahaî :

Hicrî 95 de Buhârâ'da doğdu. Hafızası kuvvetli, zeki ve âlim ve fıkıhçı idi. El-Mehdî zamanında Kûfe kadılığını yaptı. Sonra Musa el-Hâdî tarafından azledildi. Hazırcevap, hükmünde âdil ve kararlarında isabetli idi. Hicrî 177 de Kûfe'de vefat etti.

3— Muhammet b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ :

Hicrî 74 de doğdu. Re'y ehlinden idi. Kûfe'de, Emevîlerle Abbasîler devrinde 33 sene kadılık etti. Fıkıhçı müftîlerden idi. Sevrî; «Fıkıhçılarımız ibn-i Ebî Leylâ ve İbn-i Şebreme'dir.» derdi. Hicrî 148 de vefat etti.

Ebu Hanîfe ile bu üç fıkıhçının arası yoktu. Sevrî, hadîs ehlinden olduğu için re'y ehli ile arasında anlaşmazlık bulunurdu. İbn-i Ebî Leylâ ise beldenin kadısı idi. Verdiği hükümler hususunda zaman zaman Ebu Hanîfe'nin görüşü kişiler tarafından sorulurdu. Kendisi, Kadının verdiği hükme muhâlif fetva verince Kadı müteessir olurdu. Hatta bir ara, Ebu Hanîfe'yi fetva vermekten menetmek için valiyi harekete getirdiler. Nahaî ile arasındaki soğukluk meslekî rekabetten olabilir.

Halîfe Ebu Cafer el-Mansûr, Bağdat şehrini kurunca, muhtelif şehirlerde oturan yüksek âlimleri oraya çağırttı. Ebu Hanîfe de halife tarafından getirtilenler arasında idi. Bu arada tekrar Kadılığın ona teklif edildiği ve reddedince bundan dolayı eziyet edildiği rivayet edilir. Hicrî 150 de vefât etti.

Kendisinin yetiştirdiği ve onun mezhebine mensup talebelerinden geniş ilmî yetki ve fetvaya ehliyet kazananların en meşhurları ise şunlardır :

1— Ebu Yûsuf Yakub b. İbrahim el-Ensarî (h. 112-183) :

Gençliğinde hadîs rivayetiyle iştiğal ederek Hişâm b. Urve, Ebû İshak eş-Şeybanî, Atâ b. es-Sâib ve onların tabakasındaki zatlardan hadîs aldı. Bilâhare kendisini fıkıh bilgisine verdi. Önce İbn-i Ebî Leylâ yanında bir müddet fıkıhla meşgul olduktan sonra Ebu Hanîfe nezdinde fıkhî çalışmalarını sürdürdü. Zamanla onun en büyük tilmizi ve ilmî çalışmalarında en çok yardım edeni oldu. Keza onun mezhebinde ilk kitaplar yazan, mes'eleleri tesbit ederek neşreden ve yeryüzüne o (Ebu Hanîfe) nun ilmini yayan kendisidir. Hadîs ehli, re'y ehlini nadiren övdükleri halde birçok hadîsçi onu övmüştür. Yahya b. Muîn :

«Ebu Hanîfe'nin arkadaşları arasında en çok hadîs tesbit eden ve en fazla hadîs bilen Ebu Yûsuf'tur. O hadîs ve sünnet sahibidir.» der.

2— Züfer b. el-Huzeyl b. Kays el-Kûfî (h. 110-157) :

Önce hadîs ehlinden idi. Bilâhare re'y ehlinden oldu. Ebu Hanîfe'nin arkadaşları arasında en çok kıyasla iştiğal eden kendisidir. Fıkıhçılar «Hanefî âlimlerinden Ebû Yusuf en çok hadîs'e uyan, Muhammed en fazla hükümlerden fer'î meseleler çıkaran ve Zûfer en çok kıyas yapandır.» derlerdi. Dünyaya hiç dalmadı. Bütün hayatını ilim ve öğretimle geçirdi. İmamın ilk vefat eden arkadaşıdır. Allah cümlesine rahmet eylesin.

3— Muhammed b. el-Hasan b. Farkad eş-Şeybânî (h. 132-189) :

Babası el-Hasan, Şam dolaylarında «Haksatî» köyünden idi. Sonradan Irak'a yerleşiyor. Oğlu Muhammed «Vâsıt» da doğup Kûfe'de büyüdü. Bilâhare Abbasîlerin himâyesinde Bağdat'da yaşadı. Henüz çocuk iken ilim tahsiline başlayan Muhammed, önce hadîs rivayetiyle meşgûl oldu. Sonra da Irak ehlinin prensiplerini Ebu Hanîfe'den aldı. Onun ilim meclislerinde pek bulunamadı. Çünkü henüz onsekiz yaşında iken Ebu Hanîfe vefat etti. Bunun üzerine Ebu Yusuf'tan gereken prensiplerle ilgili bilgileri aldı. Akıl, zekâ ve dirâyeti çok kuvvetli olduğu için üstadı sayılan Ebu Yusuf henüz hayatta iken kendisi re'y ehlinin merciî oldu. Son zamanlarda Ebu Yusuf'la arasında beliren soğukluk Ebu Yusuf'un vefatına kadar devam etti.

Ebû Hanîfe'nin mezhebi yalnız Muhammed'den alındı. Çünkü Hanefî'lerin elinde, tedvîn bölümünde görüldüğü vechiyle sadece onun kitapları vardır. Şafiî Bağdat'da kendisiyle karşılaşarak kitaplarını okudu. Birçok mes'elede onunla münazara etti. Tedvîn edilerek âlimlerin istifadesine sunulan bu iki zatın münazaralarının çoğunu bizzat Şafiî'nin veya arkadaşlarının rivayetlerine dayalı olarak okuyoruz. Rey şehrinde Harun er-Reşîd yanında vefat etti.

4— El-Hasan b. Ziyâd el-Lu'luî el-Kûfî Mevlâ el-Ensâr (h. ? - 204) :

Sırayla Ebu Hanîfe, Ebu Yusuf ve Muhammed'den ilim aldı. Hanefî mezhebine ait kitaplar yazdı. Fakat kitapları ile görüşleri, Muhammed'in eserleri ve görüşleri gibi pek itibar görmedi. Hadîs ehli yanında da derecesi düşüktür.

Iraklıların mezhebi (Hanefî mezhebi) ni halka tanıtan ve etrafa yayan, bu dört zattır. Abbasîlerin Ebu Yusuf ve Muhammed'e verdikleri kıymet ve açıkça gösterdikleri ilgi dolayısıyle hadîs ehlinden daha ziyade onların sözlerine öncelik tanındı. Fıkhî mes'elelerle onlara verilecek cevapların tesbit ve tedvîninde bunların emeği büyüktür. Onların Ebu Hanîfe ile münasebetleri mukallid (Müctehidin görüşünü taklid eden) in taklid ettiği zatla olan ilişkisi gibi değildir. Onların münasebetleri, hoca-talebe münâsebetleri idi. Bununla beraber fetvalarında tamamen müstakil idiler. Üstadlarının fetvalarını kayıtsız şartsız kabul etmeleri bahis konusu değildi. İcabında ona muhâlefet ederek başka türlü fetva

verirlerdi. Bunun için Hanefî fıkıh kitaplarının, bu dört imamın sözlerini delilleri ile beraber ayrı ayrı naklettiklerini görürsün. Bazen bir meselede dört şekil fetva bulunur. Ebu Hanîfe bir şekilde, Ebu Yusuf başka bir şekilde, Muhammed diğer bir yolda ve Züfer de ayrı bir yolda fetva vermiş olur. Her biri kendisince beliren nedenleri veya mesned sayılan hadîsleri nazara alarak görüşünü belirtmiştir. Bazı Hanefî âlimleri, bunların muhtelif söz ve fetvalarının hepsinin imama ait olup bilâhare (imamın) bundan döndüğünü söylerler. Fakat bu söz, imamların tarihlerinden, hatta kitaplarında anlatılan hususlardan gafletten ileri gelmiş olsa gerek. Çünkü Ebu Yusuf, «Haraç» bölümünde Ebu Hanîfe'nin görüşünü naklettikten sonra kendi görüşünü anlatır. Bu arada kendisinin Ebu Hanîfe'nin görüşüne katılmadığını gerekçesiyle açıkça belirtmektedir. Keza Ebu Hanîfe ile İbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâf ettikleri meseleler hakkında yazdığı kitapta aynı şeyi yapıyor. Çünkü bazan iki zatın görüşünü belirttikten sonra İbn-i Ebî Leylâ'nın görüşüne katıldığını söylüyor. Muhammed de kitaplarında Ebu Hanîfe'nin ve Ebu Yusuf'un sözlerini ayrı ayrı naklettikten sonra kendi görüşünü de açıklıyor. Aralarında bulunan ihtilâfı gayet açık bir dille ifade ediyor. Diğer taraftan, eğer o âlimlerin dediği gibi olmuş olsaydı Ebu Hanîfe'nin rücu' ettiği görüşler, onun mezhebinden sayılmazdı. Sonra Ebu Hanîfe'nin birçok görüşlerinden Ebu Yûsuf ve Muhammed'in ayrılarak Hicaz ehli yanında bulunduğunu öğrendikleri hadîsle amel ederlerdi. Bu durumlar neticesinde tarihî gerçek şudur ki; Ebu Hanîfe'nin arkadaşları olan imamlar onun mukallidleri değillerdir. Zaten taklid o tarihte henüz Müslümanlar arasında bulunmuş değildi. Müftîler kendilerine zuhur eden delillere dayanarak müstakil bir şekilde fetvâlarını verirlerdi. Verdikleri fetvalarında hocalarına muhalefet etmiş olsun olmasın netice değişmezdi. Ebu Yusuf ve Muhammed'in, ilmî yetki bakımından Ebu Hanîfe'ye karşı durumları Şafiî'nin Malik'e karşı olan durumu gibidir.

Ebu Hanîfe'nin arkadaşlarının kitaplarını nakleden tilmiz (talebe) leri :

1— İbrahim b. Rüstem el-Mervî (h. ? - 211) :

Muhammed b. el-Harun'dan fıkıh ve Malik ile başkalarından da hadîs aldı. Muhammed'den aldığı bilgileri içine alan «Nevâdir» adlı eseri vardır.

2— Ebu Hafs el-Kebîr künyesiyle meşhûr olan Buhârâlı Ahmed b. Hafs:

Bu zat da Muhammed b. el-Hasan'dan fıkıh alarak kitaplarını rivayet etmiştir. Benim şahsen gördüğüm Muhammed'in te'lif ettiği «Mebsût» adlı kitap, onun eliyle yazılmıştır.

3— Bişr b. Gıyas el-Merîsî (h. ? - 288) :

Ebu Yusuf'tan fıkıh alan en seçkin arkadaşı idi. Zühd-ü takva sahibi idi. Fakat felsefe ilminde meşhur olduğu için halk ondan yüz çevirdi. Ebu Yusuf

da felsefe ile iştiğali dolayısıyle ondan alâkasını keserek tenkidlerde bulunurdu. Onun Ebu Yusuf'dan rivayet ettiği birçok mes'eleler ve te'lifleri vardır. Onun bir sürü tuhaf fetvaları mevcuttur. Bunlardan birisi, merkeb etinin helâl olduğunu söylemesidir. Kendisiyle Şafiî arasında bazı münazaralar olmuştur. Mürciye (ehli sünnet olmayan bir mezheb) mezhebinin bir kolu onun ünvanına izafeten el-Merîsîye ismini almıştır.

4— Bişr b. el-Velid el-Kindî (h. ? - 237):

Ebu Yusuf'dan fıkıh öğrenerek kitaplarını rivayet etmiştir. Ayrıca Ebu Yusuf'un dikte ettiği eserleri de yazmıştır. El-Mu'tasım zamanında Bağdat kadılığında bulunmuştur. Kendisi Muhammed b. el-Hasan'ın fetvalarına şiddetle karşı çıkarak ona hücumlarda bulunurdu. El-Hasan b. Malik de onu bu davranıştan vazgeçirmeye çalışarak, «Muhammed şu gördüğün eserleri verdi. Sen, bir mes'ele yapabilir misin?» derdi. Vâkıa geniş fıkhî bilgi ve takvâ sahibi idi.

5— İsâ b. Ebân b. Sadâka el-Kadı (h. ? - 221):

Muhammed ve el-Hasan b. Ziyad yanında fıkıh okudu. Hadîs ricalinden idi. Basra'da vefat etti.

6— Muhammed b. Samâa (h. 130 - 233):

El-Leys b. Sa'd, Ebu Yûsuf ve Muhammed'den hadîs ve son iki zattan ayrıca fıkıh aldı. Hasan b. Ziyâd'dan da fıkıh dersini almıştır. Ebu Yusuf ve Muhammed'den aldığı meseleleri Nevâdir adlı kitapta toplamıştır. Hicrî 192 de Me'mun zamanında Bağdat Kadılığını yaptı. Vefat ettiği zaman Yahya b. Muîn: «Re'y ehlinden olan fıkıhçıların gülü vefat etti.» dedi.

7— Muhammed b. Şücâ'es-Selcî (h. ? - 267)

El-Hasan b. Ziyad'dan fıkıh alarak ilimde önemli bir mevkî işgal etti. Zamanın Irak fıkıhçısı idi. Zühd-ü takvası yanında, gerek fıkıhta ve gerekse hadiste muâsırlarının başında gelirdi. Kitab-u Tashîh-il-Âsar, Kitab-ün-Nevâdır ve Kitab-ül Mudâraba adlı kitaplar onun eserlerindendir. Mutezile mezhebine temâyülü vardı. Hadis ehlinin bir hayli tenkid ve hücumlarına muhatap olmuş ve bu yüzden hadis rivayeti bakımından zayıf sayılırdı.

8— Ebu Süleyman Musa b. Süleyman el-Cûzcânî:

Muhammed'den fıkıh dersini alır, söylediklerini yazar, usul ilmine ait meseleleri tedvînle meşgul olurdu. H. 200. yılından sonra vefat etti.

9— Hilal b. Yahya b. Müslim-ür-Rey el-Basrî: (h. ? - 245)

Rabiâ'ya reyle çok âmel ettiğinden dolayı Rabiât-ür-Re'y (rey rabiâsı) denildiği gibi bu zata da geniş malûmatı ve kuvvetli muhakeme kabiliyetinden ötü-

rü «Re'y» ünvanı verilmiştir. Fıkıh ilmini Ebu Yusuf ve Züfer'den aldı. O'nun Şurût ve Vakıf ahkâmı hakkında bir te'lifi vardır.

10— Ebu Cafer Ahmed b. İmrân (h. ? - 280)

Mısır kadılığını yapan bu zat, Muhammed b. Samâa'dan fıkıh ilmini aldı. Kendisi Ebu Cafer et-Tavahî'nin hocasıdır. «El-Hücec» adlı bir eseri vardır.

11— «Hassaf» lakabı ile meşhur olan Ahmed b. Ömer b. Müheyr : (h. ? - 261)

Hasan b. Ziyad'in tilmizi olan babasından ilim öğrendi. Farâiz ve hesap bilgisi kuvvetli idi. Ebu Hanîfenin mezhebini iyi bilirdi. Halîfe el-Muhtedî Billâh için «Haraç konusunda bir kitap yazdı. Ayrıca, el-Vasâyâ, eş-Şurut» el-Hiyel ve el-Vakıf adlı kitaplar yazmıştır. Başka konularda da eser vermişti.

12— Bekkâr b. Kuteybe b. Esad el-Kadı : (h. 182 - 290)

Aslen Mısırlı olup Basrada doğdu. Hilal-ür-Rey'den fıkıh ilmini aldı. Muasırları arasında Hanefî mezhebini en iyi bilen âlimdi. Başlıca eserleri : Kitab'üş-Şurut, «Kitab'ül-Mahâdır ve es-Sicillât.» «Kitab'ül-Vesâir ve el-Ahd». Ayrıca Ebu Hanîfenin bazı görüşlerini reddeden Şafiî'ye cevap mahiyetinde büyük bir eseri vardır.

13— Ebu Hâzım Abdullah b. Abdulaziz el-Kadı : (h. ? - 292)

Fıkıh ilmini İsa b. Eban ve Hilal'dan aldı. Eserleri: el-Mahadır ve es-Sicillât, Kitab-u Edeb-il Kadı ve Kitab ül-Farâiz'dir.

14— Ebu Saîd Ahmed b. el-Hüseyn el-Berdaî : (h. ? - 317)

Fıkıh ilmini İsmail b. Hammad b. Hanefiyye'den ve ayrıca Ebu Ali ed-Dakkak'tan aldı. Karâmita (*) isyanında öldürüldü. Zahiriyye mezhebinin imamı Ali oğlu Davud ile bazı münazaraları olmuştur.

15— Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî : (h. 230 - ?)

Bu devrin «Mütaahhirîn» (son âlimler) in imamı sayılan yüce bir âlimdir. Önce Şafiînin tilmizlerinden dayısı el-Müzenî'den ders aldı. Sonra Ebu Cafer Ahmed b. Ebî İmran el-Kadı'dan fıkıh derslerini almaya devam etti. Bilâhare de Kadı'l Kudat Ebu Hâzim'le Şam'da mülâkat yaparak ondan ilim almaya başladı. Hadislerde gerçekten imam idi. Eserleri ile muasırlarından üstün bir yer işgal etti. Eserleri bilâhare tanıtılacaktır.

(*) Abbâsî Halîfelerinden el-Mutad Billah zamanında, Ebu Saîd Cenabî'nin başkanlığında toplanarak Hicaz, Şam ve Irak'ta olaylar çıkaran bir taifeye verilen isimdir. (H. H.)

İKİNCİ BÜYÜK İMAM

MÂLİK B. ENES B. EBİ ÂMİR (h. 93 - 179)

Yemende «Zî Asbah» kabîlesine mensub dedelerinden birisi Medine'ye gelip yerleşmiştir. Ashabtan olan dedesi Ebu Âmir orada oturuyordu. Bedir hariç bütün savaşlara katılmıştır. Mâlik de Medîne'de doğmuştur.

Medîne âlimlerinden feyz almaya başlayan Mâlik önce Abdurrahman b. Hürmüz'ün yanına devam ederek bir müddet sadece kendisinden ders alıyordu. Bilâhare İbn-i Ömer Mevlâsı Nâfî ve İbn-i Şihab ez-Zührî'den ilim aldı. Fıkıhda esas hocası Rebîat-ür-Rey diye meşhur olan Rebîa b. Abdurrahman'dır. Üstadları, hadis rivayeti ve fıkıh fetvalarını verme yeteneğine sahip olduğuna şehadet edince rivayet ve fetva işine başladı. Kendisi de «70 üstad benim yetkili olduğuma şahidlik etmedikçe ben bu işe başlamadım.» demiştir.

Herkes onun hadîs sahasında İmam, rivayetinin sağlamlığı hususunda mevsuk (güvenilir) olduğunda ittifak halindeydiler. Bütün hocaları ve emsali bu ittifaka katılmışlardır. Hatta onlardan sonra gelen âlimler de bu hususu îtiraf etmişlerdir. Kendisi öyle bir itimad kazanmıştır ki, bazı hadîsçiler hadîslerin en sahihi Malik'in şu üç yoldan rivayet ettiği hadîslerdir, demişlerdir. Bu yollar:

a) Mâlik, Nâfî'den o da İbn-i Ömer'den rivayet yolu,

b) Mâlik Zührî'den, o da Salim'den, o da İbn-i Ömer'den aldığı nakil,

c) Mâlik Eb'üz-Zinâd'dan, o da Â'râç'tan, o da Ebu Hüreyre'den aldığı rivayet,

Vakıdî ve diğerleri şöyle söylerler; «Malik'in meclisi vakar, hilim, intizam, edeb ve âhenk meclisi idi. Çok zekî ve heybetli bir adam idi. Onun huzurunda lüzumsuz sözler ve yüksek sesle konuşmak olmazdı. Bir mesele sorulduğu zaman cevab verince soran kişi ona: «Bu cevabı nerede gördün?» diye sorma cesaretini gösteremezdi. Habib isminde kitablarını yazan bir kâtibi vardı. Eserlerini camaata okurdu. Meclisinde hazır bulunanların hiç birisi ona yanaşamaz ve okunan kitaba bakamazdı. Anlayamadığı kısmın izahını imamın mehabetinden dolayı isteyemezdi. Kâtibi Habib okuduğunda hata ettiği zaman Malik bizzat tashih ederdi. Yazdığı eserlerini başkasına okutmazdı. Bu onun âdeti idi. Yalnız Yahya b. Bükeyr «Malik'den on dört defa Muvatta' kitabını dinlediğini zikreder.» Galiba bunun tamamını bizzat Malik'ten dinlemiş değil. Belki çoğunu ondan, kalanını da onun huzurunda kâtibinden dinlemiş olabilir.

Hadîscilerin birçok ileri gelenleri ondan hadîs alırken birçok fıkıhcı da ona tabi olurdu. Çünkü o hem hadîsci hem de hüküm çıkaran fıkıhçı idi. Birinci yönünden hadîsciler istifade ederlerdi. Hatta Rabîa, Yahya b. Saîd ve Mûsa b. Ukbe gibi hocaları ve Süfyan-ı Sevrî, el-Leys b. Sa'd, Evzâî, Süfyan b. Üyeyne ve Ebu Hanîfe'nin arkadaşı Ebu Yûsuf gibi emsâli ondan hadîs rivayet ederlerdi. Diğer taraftan Şafiî, Abdullah b. el-Mubarek ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî gibi tilmizlerinin üstün tabakası da ondan hadîs rivayet ederlerdi.

İkinci yönünden de onun mezhebinin imamları sayılan büyük âlimler fıkhî sahada kendisinden istifade ederlerdi. Bu âlimler ileride gelecek.

Mâlik, fetvalarında önce Kitaba sonra sünnete dayanırdı. Sünnet hususunda hassasiyet gösterirdi. Hicaz âlimlerinden olan büyük muhaddislerin rivayetlerine güvenerek o yolda alınan hadîsleri sabit görürdü. Diğer taraftan Medine halkının, özellikle âlimlerinin taâmüllerine ve yapageldikleri uygulamalara büyük önem verirdi. Tabiatiyle Medine âlimlerinin başında Ebu Bekir ve Ömer (R.A.) Hazretlerinin taâmülleri başta gelirdi. Bazı hadîsleri, onunla amel edilmemiş gerekçesiyle reddederdi. Bu gerekçe ile red tutumu diğer şehirlerde oturan fıkıhçılar tarafından tepkiyle karşılandığı için birçok âlim onunla nizaa düşmüşlerdir. Biz bu konuda el-Leys b. Sa'd'ın kendisine yazdığı uzun mektubu naklettik. Şafiî de el-Umm adlı kitabında bu konuyu genişçe ele alarak reddetmiştir. Ebu Hanîfe'nin arkadaşlarından Ebu Yusuf da onun bu tutumunu reddedenlerdendir. Kitap ve sünnette nass olmadığı zaman kıyasla hükmederdi. Hanefîler «İstihsân» ile fetva verdikleri gibi, kendisi de «Masâlih-i Mürsele» ile amel ederdi. Masâlih-i Mürsele'ye «İstislâh» denirdi. Masâlih-i Mürsele demek kabul veya reddi hakkında muayyen bir nass bulunmayan maslahatlar (yararlıklar) demektir. Maslahatlar nass veya kıyasa dayalı maslahatlara aykırı düşmediği takdirde bütün fıkıhçılar onunla amel etmeyi uygun görürler. Bu hususta bir niza yoktur. Şayet dediğimiz gibi delillerle sabit olan maslahatlara gölge düşürecek maslahat çeşidinden ise Malik yine bununla amel ederken diğerleri bu görüşe karşı çıkmışlardır. Bunu misâllerle izah edelim :

1— Hırsızlıkla itham edilenin soruşturulması esnasında gerçeği itiraf etmesi amacıyla dövülmesini Malik, caiz görürken diğerleri O'na muhalefet etmişlerdir. Çünkü dövülmesinde görülen maslahat, hırsız olup olmadığı bilinmeyen kişinin maslahatına aykırı düşer. Zira icabında dövülecek kişi masum çıkar. Suçluyu dövmemek, suçsuzu dövmekten ehvendir. Hırsızlıkla itham edilen kişinin dövülmemesi yoluna gitmekle, çalınmış olan malların meydana çıkarılması güçleşmiş olursa da, itham edilen kişinin dövülmesi yoluna yönelmekle masum kişilere işkence etmek kapısı açılmış olur.

2— Kaybolmuş, hayatta olup olmadığı haberi alınamayan kişinin karısı senelerce bekleyip kocasız yaşamakla mutazarrır olduğu zaman; Mâlik'e göre, kocasından haber kesildiği andan dört yıl sonra evlenebilir. Burada Hz. Ömer'in görüşüne katılmış oluyor.

3— Yine Hz. Ömer'in görüşüne katıldığı diğer bir mes'ele de boşanan bir kadının aybaşı âdetiyle hesaplanacak iddeti o'nun senelerce hayız görmemesi yüzünden gecikmiş oluyor. İmam Mâlik, bu kadının normal gebelik müddeti olan 9 ay ile normal üç temizlenme süresi olan üç ay olmak üzere toplam bir yıllık süre onun için iddet kabul edilerek, ondan sonra evlenmesine cevaz verilir, demiştir. Bir önceki misâl'de kadının maslahatını gözönünde bulundurdukları gibi bunda da kadının maslahatını aşağıdaki nassa riayet etmeye tercihle nass'a muhalefet etmiş oluyorlar. Bu kadın henüz aybaşı âdetinden kesilecek yaşa varmadığından dolayı ay hesabıyla iddetinin sayılması mümkün değildir.

٣٣٦- وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ
مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ
اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ
بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ (البقرة: ٢٢٨)

(336) «Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler). Eğer onlar Allah'a ve âhiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın, kendi rahimlerinde yarattığını (söylemiyerek) gizlemeleri onlara helâl olmaz. Kocaları bu bekleme müddeti içinde barışmak isterlerse onları geri almıya (herkesten) çok lâyıktırlar. Erkeklerin meşrû sûretde kadınlar üzerindeki (hakları) gibi kadınların da onlar üzerinde (hakları) vardır. (Yalnız) erkekler onlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye maliktirler. Allah mutlak galibtir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir.» (Bakara : 228)

Hülâsa; Kitap, sünnet veya icma' ile öngörüldüğü bilinen şer'î bir maksadı korumanın «Masalih-i Mürselede» bulunduğu bir gerçektir. Ancak böyle bir maslahatın dayandırılabileceği muayyen bir delil yoktur. Dağınık emmareler, muhtelif alâmetler ve topyekûn dinî delillerin ruhuna uygun olduğu bilinmektedir. Muayyen bir esasa dayandırılmadığından dolayı «Mürsel (= Salıverilen) Maslahat» denilmiştir. Böyle maslahata uymak hususunda fıkıhçılar arasında bir ihtilâf yoktur. Ancak diğer bir maslahata aykırı düştüğü takdirde ihtilâf konusu edilir. Böyle bir durumda, hangi maslahat tercih edilecek?..

İstihsân bahsinde bundan biraz bahsetmiştik. Geniş izahat isteyenler, İmam Gazali'nin «Mustasfâ» adlı kitabının «el-Mesâlih'ül-Mürsele» bölümüne müracaat etsinler.

Biz, Mâliki'n mezhebine ait kitaplar hakkında ilerde bilgi vereceğimiz zaman, onun bazı mes'elelerini anlatacağız.

Mâlik, Medine'de ikamet ediyordu. Oradan başka bir yere gitmedi. Bundan dolayı rivayet ettiği hadîsleri genellikle Hicaz âlimlerinden almıştır. «Muvatta'» adlı kitabında Hicaz âlimleri dışında kalan râvilerden nadiren hadîs rivâyet ettiğini görüyoruz. Muhtelif şehirlerde oturan âlimler ve halk, Ondan hadîs almak, Fıkhî mes'eleleri öğrenmek için Medine'ye giderek ondan istifade ederlerdi.

O'na en çok gidenler Afrika kıt'asından giden Mısırlılar, Mağribliler ve Endülüslüler idi. Zaten Afrika şimalinde ve Endülüs'te o'nun mezhebini yayanlar da buralardan yanına gidenler idi. Biraz sonra anlatacağımız âlimler vasıtasıyle de, o'nun mezhebi, Basra, Bağdat ve Horasan tarafına yayıldı.

MISIRLILARDAN MEDÎNE'YE GİDEREK MÂLİK'DEN İLİM ALANLAR

(Bunlar, o'nun mezhebinin umdeleri (direkleri) idiler.)

1— Ebu Muhammed Abdullah b. Veheb Müslim el-Kureşî (h. 125-197):

Mâlik, el-Leys b. Sa'd, Süfyan b. Uyeyne, Süfyan-ı Sevrî ve diğerlerinden hadîs rivayet etti. Fıkıh ilmini de Mâlik ve Leys'den aldı. Hicrî 148. yılı Mâlik'in yanına gelerek, İmam'ın vefatına kadar kalıp, devamlı bir surette ondan feyiz aldı. Kendisi Medine'ye gelmeden önce Mısır'da ilmî çalışmalar yaptığı esnada, Mâlik'in kendisine yazdığı mektuplarda o'nun hakkında şu tâbirleri kullanmakla ilmî kudretini takdir ettiğini anlıyoruz: «Mısır fıkıhçısı Abdullah b. Veheb'e...», «Müftî Ebu Muhammed'e...». Halbuki Mâlik muhabere ettiği bunca âlimlere yazdığı mektuplarda böyle bir ifade kullandığına rastlamıyoruz. Ayrıca ona yazdığı bir mektupta: «İbn Veheb âlimdir.» cümlesini de buluyoruz. İbn Abd-il-Hâkem de: «O, Mâlikî mezhebinde otoriterdir, ve İbn Kasım'dan daha fıkıhçıdır. Ancak takvası fetvâ vermesine mâni oluyor.» diyor. Esbağ da: «İbn Veheb, Mâlik'in arkadaşları içerisinde Sünnet'i en iyi bilendir. Ancak beğenmediğim yönü, zayıf kişilerden (sika olmayan) de hadîs rivayet etmiş olmasıdır.» O'na, «Divan-ül-İlm» (ilim kütüphanesi) denirdi. Mâlik, diğer arkadaşlarına karşı çok ciddî davrandığı halde, ona karşı olan sevgi ve saygısını açıklardı.

İbn Veheb bir ara; «Eğer Allah beni Mâlik ve Leys sayesinde kurtarmamış olsaydı, ben dalâlete sapmış olacaktım.» dediği zaman, «Nasıl?» diye soruldu. Kendisi şöyle cevap verdi: «Ben, çok sayıda hadîs öğrenmiştim. Aldığım hadîsler beni şaşırtmıştı. Ne yapacağımı bilemez duruma düşmüştüm. Bunun üzerine durumu Mâlik ve Leys'e arzetmeye koyuldum. Allah razı olsun, bana ışık tuttular; «Şu hadîsi al, falan hadîsi terket.» demekle beni içine düştüğüm şaşkınlıktan kurtardılar.»

2— Ebu Abdillâh Abdurrahman bin el-Kasım el-İtkî (h. ? - 191):

Mâlik, el-Leys, İbn el-Mâcüşûn, Müslim bin Hâlid ve başkalarından hadîs

rivayet etti. İbn Veheb'den on küsur yıl sonra Mâlik'in yanına giderek uzun süre onun ilim sohbetinde bulundu. Ondan feyiz aldı ve Mâlik'in ilmine başkalarının ilmini karıştırmadı. Sürekli çalışması neticesinde, Malikî Mezhebinde otoriter oldu. Kendisi ile İbn Veheb'in durumu, bir ara Malik'e sorulduğunda şu cevab alındı : «İbn Veheb âlimdir. İbn Kasım da fıkıhçıdır.» Arkadaşı İbn Veheb, Ebu Sabit'e; «Eğer sen Malik'in fıkhını öğrenmek istersen İbn Kasım'ın yanına devam et ve ondan feyiz almaya bak. Çünkü o, devamlı surette Malik'in fıkhıyla meşgul olurdu. Biz başkalarının fıkhıyla da iştigal ederdik.» demiştir. Yahya bin Yahya da, «Malik'in ilmini en iyi bilen ve Malikî mezhebi konusunda en çok güvenilen zat İbn Kasım'dır.» demiştir.

3— Eşheb bin Abdülaziz el-Kaysi el-Âmirî el-Ca'dî (h. 140-204) :

Malik, Leys ve başkalarından hadîs rivayet etti. Fıkhı da Malik, Medineli ve Mısırlı âlimlerden aldı. Şafiî : «Ben Eşheb'den daha fıkıhçı kimseyi görmedim.» demiştir. İbn-ül-Kasım, Mısır'dan ayrılarak Malik'in yanında ikamet ettikten sonra Mısır'ın en üstün âlimi Eşheb oldu. Sahnun'a, İbn Kasım ile Eşheb'den hangisinin daha çok fıkıhçı olduğu sorulduğunda; «İkisi yarışan iki at gibi idi. Bazen Kasım Eşheb'i, bazen de Eşheb Kasım'ı geçerdi.» diye cevab vermiştir.

4— Ebu Muhammed Abdullah b. Abdulhakem b. A'yan b. el-Leys (h. 155-224) :

Mâlik, el-Leys b. Sa'd ve İbn Üyeyne ve diğerlerinden hadîs aldı. Salih, sika, fıkıhçı, dürüst, halîm, muhakeme kabiliyeti kuvvetli ve Malikî Mezhebini iyi tatbik eden bir zat idi. Eşheb'den sonra Mısır'ın en büyük âlimi durumuna geçti. Kendisinin mensub olduğu «Abdülhakem» sülâlesi, Mısır'da hiç kimsenin ulaşamadığı değer ve teveccühe mazhar oldu. Kendisi Şafiî'yi çok sever ve sayardı. Şafiî Mısır'a gittiği zaman ona misafir oldu. Kendisi son derece ona kıymet verdi ve hizmetiyle meşgul oldu. Hatta Şafiî, onun yanında vefat etti. Kendisi Şafiî'den hadîs rivayet eder, eserlerinden birer nüsha eliyle yazarak, gerek kendisi ve gerekse oğlu bunlardan istifade ederlerdi. Bilâhare oğlu Muhammed'i tamamen Şafiî'ye teslim ederek feyz almasına imkân sağladı. İbn Kasım, İbn Veheb ve Eşheb gibi büyük âlimler halka onu tavsiye ederlerdi.

5— Esbağ bin el-Ferec el-Emevî :

Mâlik'den hadîs almak için Medine'ye gittiği gün Mâlik vefat ettiği için ondan istifade etme fırsatını bulamayınca İbn Kasım, İbn Veheb ve Eşheb'den ilim alarak en üstün talebesi ve arkadaşı olduğu gibi onun en yakını ve kâtibi idi. Eşheb'e; «Senden sonra kimi tavsiye edersin?» diye sorulunca; «Esbağ bin el-Ferec'e gidin.» demiştir. İbn el-Libâd der ki : «Fıkhın bütün yollarını Esbağ'ın prensipleri ile bulabildim.» Eşheb ve diğer hocaları henüz hayatta iken kendisinden fetvâ sorulurdu. İbn Muîn de diyordu ki : «Mâlik'in Mezhebini ve

görüşlerini Esbağ'dan daha iyi bilen hiçbir âlim yoktur. O, İmamın bütün mes'elelerini birer birer bilirdi.»

6— Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem (h. 182-268):

Babası (4. maddede geçen âlim), İbn Veheb, Eşheb, İbn Kasım ve Mâlik'in diğer arkadaşlarından hadîs aldı. Babası kendisini Şafiî'ye teslim ederek ders almasını istediği için kendisi uzun zaman Şafiî'nin ilim sohbetinde bulunup ders aldı. Gerek Şafiî'nin ve gerekse Eşheb'in fıkhını en iyi bilen bir kimseydi. İbn Haris: «O, intisab ettiği mezhebi ve konuştuğu ilmî mes'eleler hakkında fıkıhçı bütün âlimlere meydan okurdu. Garbdan ve Endülüs'ten, ondan ilim ve fıkıh almak için âlimler yollara düşerlerdi. Zamanının en büyük Mısır âlimi idi.

7— Muhammed b. İbrahim b. Ziyad el-İskenderî (h. 180-269):

«İbn-ül Mevvâz» künyesiyle meşhur olan bu zat İbn el-Macüşûn, İbn Abdilhakem ve Esbâğ'dan fıkıh aldı. Genellikle Esbâğ'ın yolunu tercih ederdi. Küçük yaşta iken İbn el-Kâsım'dan da hadîs rivayet etmiştir. Fıkıh sahasında kuvvetli bilgiye sahip olduğu için, zamanındaki Mısır halkı onun fetvasına itimad ederdi. Şam'da vefat etti.

AFRİKALI VE ENDÜLÜSLÜ OLAN MÂLİK'İN BAŞLICA ARKADAŞLARI

1— «Şebtûn» lâkabıyla anılan Ebu Abdillah Ziyâd b. Abdurrahman el-Kurtubî (h. ? - 193):

Mâlik'den «Muvatta»ı dinlemiştir. «Sima-u Ziyâd» adlı kitabında Mâlik'in vermiş olduğu fetvâları toplamıştır. Ayrıca, el-Leys b. Sa'd ve İbn Uyeyne ve benzeri âlimlerden de hadîs rivayet etmiştir. Mâlik'in «Muvatta» adlı kitabını Endülüs'e idhâl ederek, orada fıkhî çalışmalar yapmıştır. Daha önce Muvatta, Endülüs'te yoktu. Ondan sonra Yahya b. Yahya, «Muvatta»ı Endülüs'te tanıttı. Medine âlimleri, Ziyâd'ı, «Endülüs fıkıhçısı» ismiyle anarlardı.

2— İsa b. Dînar el-Endülüsî (h. ? - 212):

Endülüs'ten Medine'ye giderek İbn el-Kâsım'dan ilim ve hadîs aldı. Genellikle onun görüşüne bağlandı. Bilâhare Endülüs'e döndü. Zamanında Kurtuba'da öncelikle fetva mercîi kendisi idi. Doğudan döndükten sonra Endülüs fıkıhçılarının riyaseti ona ait olmuş oldu. İbn-ül-Kâsım; onu fıkıh ve takva ile vasıflandırarak, sayar ve yüceltirdi. Emsâli arasında Endülüs'te kendisinden daha fazla fıkıh ilmini bilen bir kimseyi görmezdi. İbn-i Eymen; «Ülkemiz halkına şer'î mes'eleleri öğreten odur. Yahya bin Yahya, gerçekten yüce bir âlim, saygıdeğer bir şahsiyet olmakla beraber fıkıhta ona erişemezdi.» demiştir. Medine'den Endülüs'e döndüğü zaman İbn el-Kâsım kendisini üç fersahlık yol teşyî' etti. İbn el-Kâsım'ın o kadar yol onu uğurlamasını kınayanlar olunca,

İbn el-Kâsım onlara şöyle karşılık verdi: «Kendisinden sonra daha fıkıhçı ve daha müttakî bir kimse kalmayacak bir adamı uğurlamamı kınıyor musunuz?» Tulaytulâ'da vefat etti.

3— Yahya b. Yahya b. Kesîr el-Leysî (h. 151-234):

Gençliğinin ilk senelerinde Ziyâd b. Abdurrahman'ın yanında Malik'in «Muvatta'» kitabını okudu. 28 yaşına varınca Malik'in yanına giderek ikinci defa Muvatta'ı okudu. Yalnız «Î'tikâf» bölümünü okumadı. Bu bölümde bulunan hadîsleri Ziyâd'dan rivayet ederdi. Kendisi, Malik'in vefat ettiği h. 179. yılında onunla mülâkat yaparak ders almıştı. Bilâhare tekrar Endülüs'ten Medine'ye giderek, bu seferinde yalnız İbn el-Kâsım'dan fıkıh vesâir bilgiler aldı. Ve kuvvetli bir ilimle döndüğü zaman, İsa b. Dînar'dan sonra Endülüs fetva işleri ikinci derecede ona yöneldi. Mâlik'in Mezhebi, yalnız İsa ve Yahya vasıtasıyle Endülüs'te yayıldı. Yahya, ilminden daha çok ameliyle üstünlük kazanmıştı. İbn-u Lübabe; «Endülüs'ün en büyük fıkıhçısı İsa b. Dînar, en büyük âlimi İbn-i Habib ve en kuvvetli düşünürü Yahya'dır.» demiştir. Endülüs'teki muâsır âlimlerin başında gelirdi.

4— Abdülmelîk b. Habib b. Süleyman es-Silmî (h. ? - 238):

Aslen Tulaytulâ'lı olan bu zatın dedesi Süleyman, Kurtuba'ya yerleşmişti. Bilâhare, babası haricîlerin çıkardıkları fitne esnasında el-Bîre'ye gidip ikamet etti. Kendisi önce Endülüs'te ilim tahsiline başladı. Hicrî 208 de Endülüs'ten Mısır'a geçerek orada Abdullah b. Abdülhakem, Esed b. Mûsa, Mutarraf İbn el-Macüşûn ve başkalarından sekiz sene hadîs tahsili ile zamanını değerlendirdikten sonra muazzam bir ilimle h. 216 da Endülüs'e dönerek el-Bîre'ye yerleşti. İlim ve rivayette sesi her tarafa yayıldı. Bu şöhreti yayılınca Halîfe Abdurrahman b. el-Hâkem, onu Kurtuba'ya naklederek müftîler tabakasına dahil etti. Müftîler tabakasının başı sayılan Yahya b. Yahya ile beraber ikamet ederek, aralarında ilmî tartışmalar, münâzara ve fikir taâtisi devam etti. Aralarında bazen çetin ve ciddî münakaşalar vukubulurdu. Yahya vefat edince, müftîler tabakasının riyâseti tek başına ona kalmış oldu. Kendisi, Malikî Mezhebine ait fıkhın hâfızı sayılırdı. Fıkıhta bu derece kuvvetli olduğu halde, hadîs sahasında ilmi yoktu. Sahih ve zayıf hadîsleri birbirinden ayırdedemezdi. Fıkıhta İmam (otoriter), olduğu gibi genel kültürü, özellikle edebiyât bilgisi iyi idi. İbn el-Mavvaz, onun ilmini ve fıkhını övmüştür. «Kitab el-Vadîhe fi-s-Sünen ve-l-Fıkh» adlı kitap onun te'lifidir. Bundan başka muhtelif eserleri vardır.

5— Tunuslu Ebu-l-Hasen Ali b. Ziyâd (h. ? - 183):

Mâlik, Sevrî, Leys b. Sa'd vc başkalarından hadîs aldı. Afrika'da onun asrında eşi yoktu. Kendisinden, Esed b. el-Furât, Sahnûn ve başkaları hadîs aldı. Mâlik'den «Muvatta'»ı ve birkaç kitabı rivayet etti. Sahnûn'a fıkıh öğreten kendisidir. Sahnûn; Afrikalılardan, ondan daha üstün bir kimseyi tanımazdı. Kay-

ravan'daki âlimler, bir mes'elede ihtilâfa düştükleri zaman doğruyu bildirmesi için ona mektup yazarlardı. Sahnûn; «Eğer, Mısırlılara yapılan talep ve verilen imkân Ali b. Ziyâd için bulunmuş olsaydı, Mısırlıların hiç birisi ona yetişemezdi.» derdi.

6— Esed b. el-Furât (h. ? - 213):

Aslen Nisâbur'lu olup, Diyarbakır'a bağlı Haran'da doğdu. Tunus'da büyüdü. Önce Ali b. Ziyâd'dan fıkıh dersini aldı. Sonra doğuya giderek Mâlikin yanında «Muvatta'» ve başka kitapları okudu. Bir müddet sonra da Irak'a giderek Ebu Hanîfe'nin arkadaşlarından, Ebu Yûsuf, Muhammed b. el-Hasen ve Esed b. Amr'la görüşerek onlardan fıkıh ilmini aldı. Ebu Yûsuf da kendisinden Mâlik'in «Muvatta'»ını aldı. Kendisi, ilerde bahsedeceğimiz, «el-Müdevvene» adlı kitabın yazarıdır. Bir askerî birliğin kumandanı ve kadısı olarak bulunduğu «Sarakusta» hisarında vefat etti.

7— Sahnûn lâkabıyle tanınan Abdüsselâm b. Sâid et-Tenûhî (h. 160-240):

Aslen Humus'ludur. Babası Humus askerleri arasında Endülüs'e gittiği için Sahnûn, Kayrevân âlimlerinden ilim aldı. Bilhassa Tunus'a gittiğinde İbn-i Ziyâd'dan çok istifade etti. Bilâhare, oradan da Mısır'a geçtiği zaman, Mısır'da İmam Mâlik ile ilim iştiğal edenler arasında köprü görevini yapan ve Mâlik'in mezhebini Mağrib beldelerine yayan İbn el-Kâsım, İbn-i Veheb ve benzerleri gibi Mısır'ın seçkin âlimlerinden hadîs aldı. Bir müddet sonra oradan da Medine'ye giderek, Mâlik'in vefatından sonraki döneme rastlayan bu seferinde, Medineli âlimlerden ilim aldıktan sonra h. 191. yılı Afrika'ya döndü.

Ebu-l Arab: «Sahnûn, sikâ', hâfız, fıkıhçı ve âlim idi. Başkasında zor toplanabilen meziyetler onda ictima' etmişti. Başlıca meziyetleri; geniş ve üstün fıkıh ilmi, samimî ve dürüst takvası, hak yolda keskin kılıç olması, maddiyata iltifat etmemesi, giyecek ve yiyecekte sadelik ve cömertliğidir. Padişâhtan hediye kabul etmezdi. Arkadaşları defalarca otuzar dinar gibi bahşişlerle mükâfatlanırken, kendisi buna hiç rağbet etmezdi.» der. İbn-u Kâsım da; «Afrika'dan Sahnûn gibi kimse yanımıza gelmedi.» diyor. Afrika'ya geldiği zaman tüm yüzler ona çevrildi. Gönüller onu sevdi. Onun zamanı yeniden ilmin canlanma başlangıcı oldu. Arkadaşları, Kayrevân halkının ışıkları durumuna geçti. Herkesin güvenle kaynak saydığı «el-Müdevvene» kitabını te'lif etti. 74 yaşında iken h. 234 yılında Afrika kadılığı (genel kadılık) nı deruhte ederek, vefatına kadar bu görevde kaldı. Kadılığı dolayısıyle, padişahtan ne bahşiş, ne maaş ve ne de herhangi bir nam altında bir şey almış değildi. Fakat, yardımcıları, yazıcıları ve kadıları için ehl-i kitabın cizyesinden bir miktar alırdı. Sözle düşmanına eziyet eden veya şahidlere müdahale eden, davacı ve davalıları dövdürürdü. «Şahidlere taarruz edildiği zaman nasıl ifade vereceklerdir?» derdi. Kadıya müracaat eden taraflardan birisi şahide kusur isnad ettiği veya şahidlik niteliğini taşımadığını iddia ettiği zaman; Şahidlerin durumlarını sen bana sor, hep-

sinin vaziyetini iyi bilirim. Şahidlerin kusurları olup olmadığı ve gerekli niteliği taşıyıp taşımadığı hususlarına ben senden daha fazla titizlikle önem veririm. Sen, benim kadar ehemmiyet verme imkânına da sahip değilsin.» derdi. Boşama ve köleyi azad etme gibi şeylerle yemin edenleri, te'dip ederdi. «Allah'dan başkasıyle yemin edilmez.» diye bu yolu takip ederdi. Fasıklığı gerektiren suçları işleyenleri te'dip ederdi. Pazarlardan ve çarşılardan cezaya müstahak olan kişileri yakalatıp başka yerlere sürerdi. Halk onun bu prensibini bildiği için, çarşıdan uzaklaştırılmaya müstahak olan kişilerin isimlerini liste halinde yazarak ona sunarlardı. Kendisi de ismi verilen şahısları birer birer çağırtarak, yaptığı soruşturma neticesinde gerekli cezayı suçlu çıkanlara tatbik eder; mağdur veya mutazarrır olanların da hakkını arardı.

Mağrib beldelerinde Mâlik'in mezhebini neşreden âlimlerin en büyükleri, tanıttığımız zatlardır. Doğu illerinde Mâlik'in görüşüne katılarak, bizzat kendisinden fıkıh ilmini alan belirli âlim çıkmadı. Fakat kendisini görmeyen ve ondan ders almayan birçok üstün âlimler, onun mezhebine intisab ettiler. Doğu illerinde onun mezhebini yayan birkaç âlimi tanıtalım :

I— Ahmet b. el-Muazzel b. Gaylan el-Abdî :

Bu zat, Abdulmelîk b. el-Macûş'un ve Muhammed b. Mesleme'nin arkadaşlarından olup fıkıhçı ve kelâmcı idi. Mâlik'in mezhebine ait fıkhı iyi bilen, fasâhat ve münazara kabiliyetiyle tanınmış edebiyatçı, fazîlet, dindarlık, takva ve ibâdetiyle çevresinde sayılan âlimlerden idi. Irak'ta Mâlik'in mezhebini ondan daha iyi bilen, keza Hicâz ehlinin mezhebine onun kadar vakıf olan kimse yoktu. Doğu beldelerinde kendisinin vasıtasıyle Mâlikî Mezhebi yayıldı.

II— Ebu İshak İsmail b. İshak b. İsmail b. Hammad b. Zeyd (h. 200-282):

Basra'da doğup büyüdükten sonra Bağdad'a yerleşti. Orada İbn el-Muazzel'den fıkıh ilmini aldı. Ayrıca hadîs ilmiyle iştiğal etti. Kendisi; «Ben, iki adamla herkese karşı iftihar duyarım. Bunlar, bana fıkıh öğreten Basra'lı İbn el-Muazzel ile bana hadîs öğreten İbn el-Medînî'dir.» derdi. Mâlikî olan Irak halkı, fıkhı ondan öğrendiler. Ebu Bekr b. el-Hatîb de «İsmail; fazıl, âlim ve çeşitli ilim dallarına vakıf bir zat idi. Mâlikî Mezhebini iyi bilirdi. Mezhebine ait fıkhî mes'eleleri şerh ve izah ederek neticelendirirdi. Onun görüşünü savunarak delillerini açıklardı. «El-Müsned» ve Kur'ân ilimlerine ait müteaddit te'lifleri vardı. Mâlik, Yahya b. Sâid el-Ensarî ve Eyyüb es-Sahtiyânî'nin hadîslerini toplamıştı.» der. Ebu ül-Velîd el-Bâcî de ictihad derecesine ulaşan ve muhtelif ilimleri cami' olan âlimleri anlatırken «Bu derece, Malik'den sonra yalnız kadı İsmail'e nasib oldu.» demiştir. Irak genel kadılığını deruhte etmek de hemen hemen yalnız ona nasib olmuştu. Bu arada Medâin ve Nehrevan kadılığı da ona bağlı idi. Bilâhare «Kadı-l Kudat» makamına getirildi. Ebu Amr ed-Dânî; onun 32 yıl, başkaları da 50 küsûr yıl kadılık ettiğini söylemişlerdir. Onun te'lifleri çoktur. Biz, bir kısmını ileride zikredeceğiz.

III— Ebu Mervân Abdülmelîk b. Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Macüşûn (h. ? - 212) :

Kureyş'ten olan bu zât, Mâlik'in en büyük arkadaşlarındandır. Macüşûn kelimesi, farscadır. «Gül bahçesi» anlamınadır. (Başka manâlara da gelir.) Yüzündeki kırmızılık dolayısıyle ona bu ünvân verilmiştir. Abdülmelik, fesahati kuvvetli iyi bir fıkıhçı idi. Vefatına kadar fetva merciî idi. Kendisinden önce de babası kuvvetli bir müftî idi. Ebu Mervân zamanında Medine halkının, tek müftîsi idi. Fıkıh ilmini babasından, Mâlik'den ve başkalarından öğrenmişti. Kendisiyle Şafiî konuştuklarında, ne konuştuklarını halk pek anlamazdı. İkisi de kuvvetli edîb idiler. Çünkü Şafiî, bâdiye (şehir dışında) de oturan Huzeyl kabilesinden, Ebu Mervân da badiye'de oturan Kelb kabilesinden fasîh arapça ve edebiyat almışlardı. Yahya b. Eksem «Kadı Abdülmelik derya gibiydi. Ona atılan çamurlar, bulandırmazdı.» der. Sahnûn da onu övüp, faziletlerini dile getirerek : «Ben, şu kitapları ona arzetmek üzere yola koyulup, yanına kadar gitmek isterdim. Onun, bu kitaplardan uygun gördüğünü ben de uygun görüp, reddettiğini ben de reddedecektim. Ama bir türlü gidip bu arzuyu gerçekleştiremedim.» demiştir. İbn-i Habib de onu çok överdi. Malik'in arkadaşlarının çoğundan üstün tutardı. Ahmed b. el-Muazzel, İbn-i Habib ve Sahnûn gibi imamlar ile geniş bir halk kitlesi onun fıkhından istifade etti.

Yukarıdan beri size tanıtmaya çalıştığımız mübarek zatlar İmam Malik'in yüce arkadaşları olup, mezhebini etrafa yayanlardır. Onların, Malik ile olan münasebetleri, öğrencilerin hocalarına ve ravînin hüküm çıkarana karşı olan münasebetleri gibiydi. Çok az hususlarda kendisine muhalefet etmişlerdir. Genellikle bunlar arasında görülebilen ihtilâf, ya Mâlik'den alınan rivayetteki ihtilâfa veyahut Mâlik'den rivayet edilmiş olan nassların anlaşılmasındaki farklılığa dayanır. Bu ihtimaller dışında çok nâdir olarak, İbn-i Veheb ve İbn-ül Kâsım ona muhâlif kalmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÜYÜK İMAM

Ş A F İ Î (h. 150 - 204)

Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas b. Osman b. Şafi' eş-Şafiî: Onuncu babası Abdi Menâf, Peyğamberimizin dördüncü babası olan Abdi Menâf'tır. Annesi Yeman'lı «El-Ezd» kabilesindendir. Annesi fıtratan çok zeki bir kadın idi.

Askalân'a bağlı Gazze'de doğdu. Gazze, onun baba vatanı değildi. Babası İdris, bir iş dolayısıyle oralara geldiğinde vefat etti. Oğlu Şafiî de bu vesile ile orada doğdu. Doğumundan iki yıl sonra annesi onu alıp baba vatanı Mekke'ye götürdü. Annesi yanında yetim olarak büyüdü. Çok küçük yaşta Kur'ân'ın tamamını hıfzetti. Sonra dışarda oturan Huzeyl kabilesine gitti. Bu kabile Arapların en fasîhlerinden idi. Birçok şiirlerini hıfzettikten sonra kuvvetli bir edib olarak döndü. Harem şeyhi ve müftîsi olan Müslim b. Halid ez-Zencî'nin yanına devam ederek ilmî çalışmalarda bulundu. Ondan fetva iznini aldıktan sonra, Medine hadîscisi ve imamı, Mâlik b. Enes'e tavsiye mektubunu hocası Müslim'den alarak Medine'ye hareket etti. Medine'ye gittiğinde Mâlik'in «Muvatta'» adlı kitabının tamamını hıfzetmişti. Mâlik'in yanına varınca Muvatta'ı ezbere okudu. Mâlik ona hayran kaldı.

Bu süre zarfında Müslim b. Halid'in fıkhını ve Hicâz ehlinin hadîs kaynağı olan iki muazzam âlimin bildikleri hadîsleri aldı. Bunlar, Mekke hadîscisi Süfyân b. Üyeyne ve Medine hadîscisi Mâlik b. Enes'tir. Bunlardan başka diğer bazı zatlardan da hadîs aldı.

Şafiî servet sahibi olmadığı için geçimini sağlamak maksadı ile bir iş aramaya mecbur kaldı. Yemen kadısı Mis'âb b. Abdullah el-Kureşî, ona Yemen'de uygun bir iş bulduğu için bir müddet orada kaldı. O zamanın halîfesi Harun-u Reşîd idi. İbn-i Abbas sülâlesinden olanlar ile Hz. Ali sülâlesinden olanlar arasında rekâbet ve hoşnutsuzluk vardı. Halîfe, Alevîlerin hareketlerinden ve yardımcılarından şiddetle sakınır, büyük endişe duyardı. Aşırı endişesi dolayısıyle, evhâmlı adam gibi su-i zanlarda bulunurdu. Yemen beldeleri Abbasîlere karşı husumet besleyen ve Şiîlik davasını gerçekleştirmeye çalışanların beşiği idi. Halîfe, Şafiî'yi de Şiîlikle itham ederdi. Yemen tarafındaki Şiîler hakkında yapılan ihbar neticesinde, Halîfe Şiîleri huzuruna celbettirdiği zaman Şafiî'yi de bunlar arasına katarak getirdiler. Bu olay h. 184 de vuku' buluyor. Şafiî'ye, San'a kadısı Mutarraf b. Mazin tarafından Şiîlik ithamı yapıldığı söyleni-

yor. Şafiî'yi Şiîler arasına katarak Irak'a yollayan ise Yemen valisi Hammad el-Berberî idi. Hatta halîfenin oturduğu Rakka'ya kadar yakalananların başında bizzat geldiği bir gerçektir.

Şafiî, bu itham dolayısıyle büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Halîfenin yakınlarından el-adl b. er-Râbî; Şafiî'yi müdafaa ederek, ithamların asılsız olduğunu savundu. Durum anlaşılınca bu tehlike atlatıldı. Şafiî'nin savunması esnasında Şiîlik ithamını reddederken söylediği sözlerden birisi bu idi : «Şafiî amcam oğludur.» diyen (halife) i bırakıp da, «Şafiî benim kölemdir.» diyen (Şiîlerin lideri) e gider miyim?» bu söz, halifeye çok tesir ettiği için hemen onu serbest bırakarak, üstelik ona maddî yardımlarda bulundu. Bu fırsattan istifade eden Şafiî, Ebu Hanîfe'nin arkadaşı Muhammed b. Hasan eş-Şeybani ile görüştü. Irak fıkıhçılarının kitaplarını görüp tetkik etti. Bu kitaplardaki bilgileri, hadîsçiler yolundan aldığı bilgilere kattı. Muhammed b. Hasan ile müteaddit münazaraları oldu. Halîfe Harun-u Reşid'e kadar intikal eden bu münazaralar onu da duygulandırarak memnun etti. Şafiî'nin kitapları münazaralarla doludur. Şafiî, bir müddet sonra Mekke'ye dönerek, bir zaman orada ilmî çalışmalarını sürdürdü. Her taraftan «Kâbe» ziyareti ve hacc için gelen âlimlerle tanışıp görüşerek karşılıklı fikir teâtisi yapılıyordu. Şafiî, orada da birçok münazaralarda bulundu. Harun er-Reşid'in ölümünden sonra halîfe Abdullah el-Emîn'in halîfeliği zamanında h. 135 yılında tekrar Irak'a döndü. Bu kerre Irak âlimlerinden bir cemâat onun etrafında toplanarak, ondan ders aldılar. «Kadîm» veya «Irakî» denilen mezhebini teşkil eden teliflerini o âlimlere yazdırdı. Irak'a yaptığı bu seferinde Muhammed b. Ebî Hassan ez-Ziyâdî'nin yanında konakladı. Burada iki yıl kaldı. O esnada Muhammed b. el-Ḥasan vefat etmişti. Ebu Hanîfe'nin arkadaşlarından olan Iraklıların o esnadaki en büyük âlimi «el-Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî» idi. Şafiî, ilk Irak'a yaptığı seferde hayatta olan Muhammed b. el-Hasan ile münazaralar yapmaya önem verdiği halde bu defaki gidişinde berhayat olan el-Hasan ile münazara yapmaya ehemmiyet vermedi. Bir müddet sonra Şafiî, Hicaz'a giderken, Irak âlimlerinin çoğu onun mezhebine intisab etmiş, her tarafta övgü ile anılmış ve iyice meşhur olmuştu. Hicrî 198 de Irak'a üçüncü defa sefer yaparak birkaç ay orada kaldıktan sonra Mısır'a geçerek Fustat şehrinde Abdullah b. Abdülhakem'e aziz bir misafir olarak gitti. Abdullah ona çok değer verdi. O esnada Malikî Mezhebi iyice Mısır'da intişar etmiş, Mısırlı âlimlerin ekseriyeti ona mensup idi. Bizzat Mâlik'den ders ve hadîs alan arkadaşlarından yalnız Şafiî'nin konakladığı ev sahibi Abdullah ile Eşheb hayatta kalmışlardı.

Mısır'da Şafiî'nin ilmî kudreti ve verimli çalışmaları büyük sonuçlarla meydana çıktı. «Cedid» veya «MISRÎ» denilen mezhebini teşkil eden kitaplarını orada Mısırlı tilmizlerine yazdırdı. Vefatına kadar orada çalıştı. Vefat edince «Ben-î Abdülhakem kabristanı»na defnedildi. Mısırlılar onun değerini takdir ettikleri için ölümünden önce ve sonra, onun yüceliğini bildirmişlerdir. Hicâzlı olduğu halde onu Mısırlı saymışlardır. Yaptığı seferlerle mezhebini bizzat Hi-

câz, Irak ve Mısıra yayan, keza eserlerini şahsen yazıp tilmizlerine yazdıran tek imam, Şafiî'dir. Diğer büyük imamların böyle bir şeyleri bilinmiyor.

Şafiî Mezhebinin esası «El-Usuliyye Risalesi»nde tedvîn ve tesbit edilmiştir. O, öncelikle Kur'ân'ın zâhirleriyle âmel ederdi. Ancak bir âyetin zâhiri murad olmadığı bir delil ile sabit olduğu takdirde, âyetin te'vil ve yorumu ile amel eder. di. Kitaptan sonra ikinci dinî kaynak olarak sünneti kabul ederdi. Haber-i vahid ile amel etmeyi titizlikle savunurdu. Ona göre; râvisi sikâ' (itimad edilir), aldığını koruyucu olup, Resûlüllah'a muttasıl (ulaşan) olan hadîs için başka bir şart aranmaksızın haber-i vahid durumunda olsa bile dikkata alınarak, onunla amel edilmesi gerekirdi. Hatırlanacağı vechiyle, haber-i vahid ile amel etmek için Ebu Hanîfe ve arkadaşları, meşhur olma şartını; Mâlikî de, onunla amel edilmiş olma şartını koşmuşlardı. Şafiî, amel veya şöhret şartını haber-i vahidde aramazdı. Onun, haber-i vahidi müdafaa etmesi dolayısıyle hadîsciler nezdinde büyük bir değeri vardı. Hatta Bağdat halkı ona «Sünnetin yardımcısı» derlerdi. O, sahih sünnete Kur'ân nazariyle bakardı. İkisine de uymayı gerekli görürdü. Bunlardan sonra üçüncü dinî kaynak olarak icma' ile amel ederdi. Onun nazarında icma', konu hakkında muhalefet edildiğinin bilinmemesiyle oluşur. Çünkü onun nazarında, bir asrın bütün fıkıhçılarının konu hakkında ittifak ettiklerini her müctehidden kesin rivayetlerle bilebilmek ve böyle bir icma'ın oluştuğuna vakıf olmak herhangi bir kişi için mümkün değildir. Daha önce onun bu husustaki görüşünü izah etmiştik. Kitap, sünnet ve icma'dan sonra bir mes'ele hakkında bu üç kaynaktan kat'î delil bulunmazsa kıyas'a yönelirdi. Ona göre kıyasla amel etmek için mes'elenin mukayese edileceği muayyen bir asl'ın bulunması şarttır. Irak fıkıhçılarının «İstihsân» dedikleri ve Mâlikîlerin «İstislâh» ismini verdikleri kaynağı şiddetle reddederdi. Kendisi de «İstidlâl» ile amel ederdi. İstidlâl de, İstihsân ve İstislâh'dan pek uzak sayılmazdı. Şafiî, Hicâzlıların fıkhı ile Iraklıların fıkhını ve Bedevîlerin fesâhatını haiz olmakla beraber, münazara üstünlüğü ve kuvvetli tahriratı ile eşsiz bir çığır açmıştı. Onun tahrirattaki edebî kuvveti ve belâğatı, Cahız ve emsâli gibi o asrın en meşhur edebiyatçılarının seviyesinden aşağı değildi.

ŞAFİÎ'NİN ARKADAŞLARI VE MEZHEBİNİN RÂVİLERİ

Şafiî'nin Iraklı ve Mısırlı arkadaşları vardı.

Iraklı arkadaşlarının bir kısmını tanıtalım :

I— Ebu Sevr İbrahim b. Halid b. el-Yemân el-Kelbî el-Bağdâdî (h. ? - 240) :

Önce re'y ehlinden idi. Iraklıların yolunda giderdi. Şafiî Bağdat'a gidince, ona yöneldi ve ondan ilim aldı. Şafiî'nin mukallidi olmayıp, ona bir delil zuhur ettiği zaman Şafiî'ye muhalefet etmekle beraber yine de Şafiî fıkıhçıla-

rından sayılır. Kendisi bazı şahsî görüşleri seçmekle, özel bir mezhebi olmuştur. Bir ara onun mezhebine intisab edenler de vardı. Fakat uzun süre varlığını devam ettiremedi. Ebu Amr b. Abdülberr; «O, güzel görüşlü idi, rivayet ettiği hadîslerde sika idi. Ancak Cumhûr'dan ayrıldığı birkaç meselesi vardı. Onu fıkıhçıların imamlarından saymışlardır.» der.

Cumhûr'dan veya Şafiî'den ayrıldığı mes'elelerin bir kısmı:

1— Ölünün borcu, bütün fıkıhçılara göre vasıyyetinden önce ödenir. Yalnız Ebu Sevr, aşağıda yazılı âyetin zahirini gerekçe göstererek, vasıyyetin borçtan önce infazının gerektiğini söylemiştir.

٣٣٧- مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ ...

(337) «...edilen vasiyyetten veya borçtan arta kalanın...» (Nisâ': 12)

2— Satılmış olan bir malda müşteri tarafından görülecek sakatlık dolayısıyle iâde edebilmesini, satış akdi esnasında bu imkânı açıkça söylemeye veya mahallî örf ve âdete göre buna razı olmayı gösteren bir davranışa bağlamıştır. Şafiî Mezhebine göre ise böyle fiili bir rıza olmasa bile müşterinin malda sakatlık gördüğü an geri çevirme yetkisine haizdir. Ancak bu geri çevirmeyi mazeretsiz geciktirirse, bu hakkı kaybeder.

3— Kıble yönünü bilemiyen iki kişinin yön tayinindeki kanaatleri değişik olsa dahi, herkes kanaat ettiği yöne doğru namaza durmak halinde bile, birisinin diğerine uyması caizdir. Halbuki ondan başka hiç bir fıkıhçı böyle bir şey söylememiştir. Birisinin diğerine uyabilmesi için kıble yönü tayininde aynı kanaate varmaları şarttır.

İbn-i Halkân, Ebu Sevr'in hicrî 246 da vefat ettiğini söylemiş ise de diğer tarihçiler h. 240 da vefat ettiğini yazarlar.

II— Şafiî'nin Iraklı arkadaşlarından birisi de *Ahmed b. Hanbel*'dir. Onu özel bir bölümde tanıtacağız.

III— El-Hasan b. Muhammed b. es-Sabbah ez-Za'ferânî el-Bağdâdî (h. ? - 260):

Şafiî'nin «El-Kadîm» mezhebini rivayet edenlerin en kuvvetlisi ve Irak'ta te'lif ettiği kitaplarının yazıcısı idi. Aynı zamanda Şafiî'nin meclisinde okuma işini yürüten de o idi. Ahmed, Ebu Sevr ve el-Kerâbisî, onun kıraatını dinleyenlerden idiler. Aslen «Za'ferâniyye» köyünden olup, Bağdat'ın bir semtinde oturuyordu. Oturduğu semte ona izafeten isim verilmişti. Za'ferânî, Süfyan b. Üyeyne ve başkalarından hadîs dinledi. Buhârî ve diğer hadîs imamları ondan hadîs rivayet etmişlerdir. Yalnız Müslim, ondan hadîs rivayet etmemiştir. Şafiî,

onun fesahatının hayrânı idi. Hatta onun fesahatı hakkında; «Bağdat'da fesahatına hayran kaldığım bir nibtî (*) gördüm. Görüştüğümüz zaman kendimi Nibtî, onu da Arap sanırdım.» demişti.

IV— Ebu Ali el-Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî :

Önce Iraklıların mezhebine ait fıkıh ilmini tahsil ettikten sonra Şafiî fıkhına kendisini vererek ondan ve diğerlerinden hadîs dinledi. Şafiî, Za'ferânî eliyle yazdırdığı te'liflerini okutma icazetini de ona verdi. Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusu, Irak'ın aktüalite (günlük) mes'elesi haline geldiği sıralarda, Kerâbisî; «Kur'ân'ı telâffuz (okuma) etmem işi mahlûktur.» sözünü sarfettiğinden dolayı Ahmed b. Hanbel'in tenkid ve reddine maruz kaldı. Dolayısıyle bu olaydan sonra halk, ondan hadîs rivayet etmekten sakındı. Halkın bu tepkisi haliyle şaşılacak bir şeydir. Şafiî olan Muhammed b. Abdullah es-Sayrâfî, talebelerine; «Kerâbisî ve Ebu Sevr'den ibret alınız. Kerâbisî, üstün bir âlim ve kuvvetli bir hadîs hâfızıdır. Ebu Sevr ise onun ondabiri kadar âlim değildir. Kerâbisî, Kur'ân mes'elesinde sarfettiği bir söz dolayısıyle Ahmed b. Hanbel tarafından tenkid edilmekle, halkın nazarından düştü. Ebu Sevr ise Ahmed b. Hanbel tarafından övülünce değeri kat kat arttı.» diye nasihat etmiştir.

V— Ahmed b. Yahya b. Abdilaziz el-Bağdâdî :

Şafiî'nin arkadaşlarının ileri gelenlerinden ve Bağdat'da ondan ayrılmayanlardan idi. Bilâhare, Ahmed b. Ebî Davut ile arkadaşlık etmeye başlayarak, onun re'yine tabi oldu. Ebu Asım; «O, fetva veren ve ibadetine düşkün hadîs hâfızlarından biridir. Fakat Şafiî, onun kötü niyetli olduğunu bildiği için kitaplarını ona okutmak istemedi. Kelâm ilmiyle meşgul olarak, netice itibariyle Mu'tezile'nin görüşlerine tabi olduğu için ehl-i sünnet nazarından düştü. İbn-i Sibkî; onun tuhaf ve münker bir takım fetvaları olduğunu beyanla der ki; «Ona göre, şarta bağlı boşamalar hükümsüzdür. Çünkü Mut'a (geçici) nikâhı, şarta bağlı olduğu için sahih değildir. Bunun gibi şarta bağlı olan boşama da böyle olmalıdır. Halbuki bu söz icma'a aykırı olup tamamen batıldır. Zahiriyye mezhebine mensup olanların sözüne benzer. İbn-i Hazm, «el-Mahallî» kitabında açıkça belirttiği veçhiyle, Zahiriyye mezhebine göre bir adam, karısına «aybaşı geldiği zaman Sen boşsun» gibi şarta bağlı boşama yemini yaparsa, böyle bir yeminle kadın, ne o anda ve ne de aybaşı geldiğinde boşanmaz. Böyle bir söz ancak Zahiriyye Mezhebinde görülebilir.»

ŞAFİÎ'NİN IRAKLI ARKADAŞLARINDAN FIKIH ALANLAR

I— Zahiriyye mezhebinin imamı Davut b. Ali :

Bunu özel bir bölümde tanıtacağız.

(*) Nibtî : Basra ile Kûfe dolaylarında göçebe halinde yaşayan bir taifenin ismidir.

II— Ebu Osman b. Sâid el-Enmatî (h. ? - 288):

Müzenî ve Rebî'den ilim aldı. Bağdat'da Şafiî'nin kitapları daha çok bu zât tarafından tanıtıldı. İbn-i Süreyc de ondan fıkıh aldı.

III— Ebu-l-Abbas Ahmed b. Amr b. Süreyc (h. ? - 306):

El-Hasen ez-Za'ferânî'den ve başkalarından hadîs aaln bu zât, Ebu'l Hasen el-Enmatî'den de fıkıh aldı. El-Müzenî dahil, Şafiî'nin bütün arkadaşlarından üstün tutulurdu. Eş-Şeyh Ebu Hâmid el-İsferânî; «Biz, fıkhın açık mes'elelerinde Ebu-l-Abbas ile başbaşa gideriz. Fıkhın inceliklerine gelince, o, bizi geçerdi. Münazara kapısını açarak halka ilmî tartışma yolunu öğreten ilk âlim o idi. Dörtyüz kadar eser yazdığı söylenir. Kendisi ile Zahiriyye imamı Davut b. Ali ve oğlu Muhammed arasında meşhur münazaralar cereyan etti.

IV— «İbn-ul Kadî» diye meşhur olan Ebu-l-Abbas Ahmed b. Ebî Ahmed et-Tabarânî (h. ? - 335):

Fıkıh ilmini İbn-i Süreyc'den aldı. Telhîs, Miftâh ve Edeb-ül-Kadî başta olmak üzere meşhur te'lifleri vardır. Usul-ül-Fıkıh ilminde de eser vermiş gerçekten yüce bir imam idi.

V— Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî:

Bu zâtı da özel bir bölümde tanıtacağız.

ŞAFİÎ'NİN MISIRLI ARKADAŞLARI

I— Yûsuf b. Yahya el-Buveytî el-Mısrî (h. ? - 231):

Şafiî'nin Mısırlı arkadaşlarının en büyük âlimidir. Fıkıh ilmini Şafiî'den aldığı gibi, hadîs ilmini de ondan ve ayrıca Abdullah b. Veheb gibi zâtlardan almıştır. Şafiî'nin sözlerini özetleyerek yazmış olduğu «el-Muhtasâr» adlı eseri meşhurdur. Şafiî, fetvâ hususunda ona güvenerek, bazı mes'eleleri kendisine havale ederdi. Son hastalığında da, ölümünden sonra kendi arkadaşlarını kollama işini, ona bıraktı. Şafiî'nin vefatından sonra, yetiştirdiği fıkıhçı imamlar, muhtelif şehirlere giderek her tarafta Şafiî ilmini yaydılar.

Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı mes'elesi ile ilgili çıkan fitne dolayısıyla Bağdat'ta atıldığı zindanda vefat etti.

II— Ebu İbrahim İsmail b. Yahya el-Müzenî el-Mısrî (h. 175-264):

Gençliğini ilim tahsili ve hadîs rivayetiyle değerlendirerek h. 199 da Şafiî Mısır'a gelince, ondan fıkıh almaya başladı. Ebu İshak eş-Şîrazî; «O, zühd-ü takva sahibi, âlim, müctehid, münazara kabiliyeti kuvvetli, konuşmalarını delillere dayandırıcı, ince ve derin mes'elelere nüfûz eden bir zat idi.» der. Şafiî de: «Müzenî, mezhebimin yardımcısıdır.» demiştir. Şafiî Mezhebinin medârı

(dönüm noktası) onun te'lif ettiği eserlerdir. Irak, Şam ve Horasan'dan çok sayıda âlim ondan ders aldılar.

Müzenî, bazı zaman hocasının mezhebine muhâlefetle şahsen bir görüş seçer. Fakat Şafiî âlimleri, onun seçtiği mahdut görüşlerini mezhebte yerleşmiş olan fetvalar olarak saymazlar. Zaten Müzenî, birkaç mes'elede böyle davranmıştır.

III— Er-Rebî' b. Süleyman b. Abdülcebbâr el-Murâdî (h. 174-270):

Mısır'ın «el-Cami-ül Atîk» adlı camiin müezzinliğini yapan bu zat, Şafiî'nin hizmetiyle meşgul idi. Onun eserlerini rivayet eder, kitaplarındaki ilmî mes'eleleri anlatırdı. Sağlam ve hafızası kuvvetli ravilerden sayılırdı. Hatta kendisi ile Müzenî arasında bir rivayette ihtilâf olsaydı, Şafiî'nin arkadaşları onun rivayetine öncelikle yer verirlerdi. Halbuki; Müzenî yüksek ilmi, diyâneti ve rivayetinin kaidelere uygunluğu ile herkes tarafından takdir edilen yüce bir değer taşırdı. Şafiî'nin kitaplarından istifade etmek için Rebî' ile görüşmek için her taraftan Mısır yolunu tutanlar olurdu.

IV— Harmala b. Yahya b. Abdullah et-Tecîbî (h. 166-243):

Şanı yüce bir imam idi. Hadîslerinin çoğunu İbn-i Veheb'den aldı. Fıkıh ilmini de Şafiî'den öğrenerek, onun mezhebine ait birkaç kitap yazdı. Eşheb onun hakkında; «Bu mescit ehlinin en hayırlısıdır.» derdi.

V— Yunus bin Abdüla'la es Sadefî el-Mısrî (h. 170-264):

Hadîsleri, Süfyan bin Uyeyne, İbn-i Veheb ve başkalarından aldı. Fıkıh ilmini de Şafiî'den öğrendi. Mısır âlimlerinin başı sayılırdı. Şafiî onun hakkında; «Ben Mısır'da Abdüla'la oğlu Yunus'tan daha dirayetli kimseyi görmedim.» demiştir.

VI— Haddad lâkabıyle tanınan Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed (h. 264-345):

Müzenînin vefat ettiği gün o doğdu. Kur'ân hıfzında eşsizdi. Fıkıhda asrının imamı ve lügat ilminde geniş derya idi. Derin manâlara nüfuz etmek ve kıyas yoluyle şer'î hükümleri çıkarmak sahasında, tek adam olduğu hususunda herkes ittifak halinde idi. Hiç kimse ona yetişmemiştir. «Kitab-ül Bâhir fi'l-Fıkh» ve «Kitab-u Edeb-il Kadı» adlı kitaplar onun eserlerindendir. Kadılık ilmini çok iyi bilir, Mısır'ın ziynetiydi.

Tanıttığımız bu zâtlar, yazdıkları eserlerle çevrelerine ve âlimlere, ilmini yayan ve mezhebini tanıtan, onun arkadaşlarının en meşhurlarıdır. Bunlardan başka birçok arkadaşı (talebesi) vardır. Mâlik'in arkadaşları gibi Şafiî'nin arkadaşları da ona çok az muhalif kalmışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÜYÜK İMAM

AHMED BİN HANBEL (h. 164 - 241)

Aslen Merûzden Zühlî kabilesinin Şeybân kolundan, Hilâl'ın torunu olup Bağdat'da doğmuştur. Heşîm ve Süfyân b. Üyeyne tabakasına dahil olan hadîscilerin en büyüklerinden hadîs aldı. Buhârî, Müslim ve onların tabakasından olan hadîsciler de ondan hadîs aldılar. Çok hadîs bilip hıfzettiği için, muâsır hadîs ehlinin imamı sayılır. Şafiî: «Ben, Bağdat'dan çıktığım zaman, Ahmed b. Hanbel'den daha âlim ve daha fazîletli bir kimse bırakmadım.» der. Şafiî Bağdat'da olduğu zaman, ondan fıkıh alarak Bağdatlı tilmizlerinin en büyüğü durumuna varan Ahmed b. Hanbel, bilâhare müstakil ictihad yapmaya başladı. O da Şafiî gibi senedi sahîh olan haber-i vahidle şartsız amel eden hadîs ehlinin müctehidlerindendir. O, Sahâbîlerin sözlerini, kıyasa takdim eder. Onu, hadîs ricâlinden saymak, fıkıhçılardan saymaktan daha uygun olur. Yazdığı «Müsned», oğlu Abdullah'ın kendisinden rivayet ettiği kırkbin kûsur hadîsi ihtiva eder. Usûl ilmine ait «Kitab-u Taat-ır Resûl», «Kitab-ün-Nasihi ve-l-Mensûh» ve «Kitab-ül-İlel» adlı eserleri vardır.

Onun mezhebini rivayet edenlerin en meşhurlarından birisi «Esrem» lâkabıyle tanınan Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hanî'dir. Hanbelî Mezhebi fıkhına ait «Es-Sünen» ve hadîste «Eş-Şevâhid» adlı kitapları biliniyor. Hanbelî Mezhebi ravilerinin diğer bir meşhur siması da «Kitab-us Sünen bî Şevâhid-il Hadîs» adlı eserin yazarı Merûzli Ahmed b. Muhammed b. el-Haccac'dır. Üçüncü meşhur ravisi de arkadaşlarının ileri gelenlerinden olup, «Kitab-us Sünen fi-l-Fıkhî» isimli kitabın müellifi Merûzli olup İbn-i Rahiveyh künyesiyle bilinen, İshak b. İbrahim'dir.

Kur'ân'ın mahlûk olduğu yolunda halife Me'mun'un yaptığı teklife karşı çıkarak, meşhur direnmeye yılmadan devam eden tek zât, yüce imam Ahmed b. Hanbeldir. Çünkü Me'mun'un çağrısına karşı duramayan bazı hadîs ricâli, mahlûk olduğu yolundaki halifenin iddiasına ister istemez boyun eğdiler. Fakat kendisi, çağrı ve baskı yapmanın başladığı hicrî 218 den 233 e kadar yapılan devamlı ısrar, baskı, eziyet ve işkencelere rağmen bu yüce âlim, en ufak bir taviz veya fedakârlık etmeden metanetini korumuştur. Nihayet halife el-Mütevekkil iş başına gelince, halkın îtikad ve inanç hürriyetine saygı göstererek, devam edegelen bahis konusu teklifi bertaraf etmekle İmama baskı yapmak

sona erdi. Onun görüş ve direnişindeki isabet ve hata durumunu nazara almaksızın, bu olay Ahmed b. Hanbel'i şereflendirerek bütün âlimlerin önünde üstün bir dereceye yükseltti. Çünkü insanı en yüce şeref mertebesine yükselten en büyük meziyet; iman ve îtikadını koruma yolunda her türlü eziyet ve işkencelere göğüs germektir.

Tedvîn edilerek bu güne kadar varlığını koruyan ve Cumhûr tarafından tasvip edilerek her tarafta yayılan meşhur dört mezhep imamları saydığımız bu dört zâttır.

ŞİÎLERİN İMAMLARI

Bu devirde Şiîlerin Zeydiyye ve İmamiyye isimli iki mezhebi yayılmıştır. Zeydiyye mezhebine mensup olan Şiîler, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali (Zeynel Abidîn Vef: h. 94) nin oğlu Zeyd (h. 80-122) i imam kabul ederler. Bu zât, Kûfe'de halife Hişâm b. Abdülmelik'e h. 122 de karşı çıkmıştı. Bu mezhebe mensup Şiîler, zaman zaman Emevîlere ve Abbasîlere karşı ayaklanarak, hilâfet iddiasında bulunmuş ve Tabaristan (İran) bölgesiyle Yemen mıntıkasında bazı başarılar elde etmişlerdir. Bu mezhebin prensiplerinden birisi; halifenin müctehid olması şarttır. Bunun içindir ki, onlar arasında fıkıhda re'y sahibi olarak birçok müctehid imamlar çıkmıştır. Onların en meşhurları şunlardır :

I— Hasan b. Ali b. Hasan b. Yezid b. Ömer b. Ali (Zeynel Abidîn) :

Zeydiyye Mezhebine ait kitaplar yazarak fıkıh kitaplarındaki sırayı takip etmiştir. Abdest, gusül, ezan v.s. bölümleri gibi...

II— Hasan b. Zeyd b. Muhammed b. İsmail b. Hasan b. Zeyd (Hz. Hasan'ın oğlu) :

Bu zat, iyi âlimlerden idi. Tabaristan bölgesinde h. 250 de halifeliğini ilân ederek h. 270 de vefat edinceye kadar bu mıntıkayı idare etmiştir. «Kitab-ul Beyân» ve fıkıhta «Kitab-ul Camî'» ve başkaca eser yazmıştır.

III— Yemen'de «Sa'dâ» şehrini h. 246 dan 280 e kadar elinde tutan Kâsım b. İbrahim el-Alevî :

Aslen Kûfe dolaylarında Bersî köyünden olup, «Kitab-ül-Eşribe», «Kitab-ül-Eymân ve-n-Nüzûr» gibi eserleri vardır. Zeydiyye mezhebinin «KASIMİYYE» kolu ona dayanır.

IV— Yemen'de «Sa'da» şehrini h. 280-290 yıllarında idare eden, el-Hadî Yahya b. Hasan el-Kasım b. İbrahim :

Zeydiyye mezhebinin «HÂDEVİYYE» kolu ona dayanır. Fıkıhta yazmış olduğu bir eseri vardır. Bu devrin birçok âlim ve hadîsçisi halifelik mes'elesinde Zeydiyye'nin benimsediği müctehidlik şartına taraftar idiler.

Yemen şehirlerinin çoğu Zeydiyye Mezhebine mensup idiler. Şiî mezhepleri içerisinde Cumhûr'un mezheblerine en yakın olanı Zeydiyye Mezhebidir.

Çünkü halifeliğin, Hz. Peyğamberden sonra Hz. Ali'nin hakkı olduğu görüşünde olmakla beraber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e pek dil uzatmazlardı.

İmamiyye Mezhebine mensup olan Şiîlerin bu devirdeki en büyük imamı Câ'fer-i Sadık (h. 80-148) tır. Bilindiği gibi bunlar on iki imama inanırlar. Câ'fer-i Sadık, inandıkları on iki imamdan 6. sı ve Ehl-i Beyt-in büyüklerindendir. Çok doğru sözlü olduğu için ona «Sâdık» lâkabı verilmiştir. Ebu Hanîfe, Malik b. Enes ve birçok Medineli âlim, ondan çok sayıda hadîs rivayet etmişlerdir. Fakat Buhârî, ondan rivayet edilen hadîsleri almamıştır. Bu mezhebin fıkhı, kendisiyle babası Muhammed Bâkır'a dayanmaktadır. Bu devrin en büyük yazarları Ebu-n-Nadr Muhammed b. Mes'ud el-Ayyâşî, Ebu Alî Muhammed b. Ahmet el-Cüneydî'dir. Aralarında gerçekten büyük şöhret kazananlardan, Zürâre b. A'yan, fıkıh, hadîs, kelâm ve Şiîlik bilgileri hakkında onların ileri gelenlerindendir. O, Muhammed Bâkır'ın arkadaşlarındandır. Oğulları Hasan ve Hüseyin de Câ'fer-i Sadık'ın arkadaşlarındandır.

Başlıca görüşleri : «İmamlar, ma'sum (günahsız) durlar. Hz. Ali, Peyğamberin vasîsidir. Ona özel mahiyette şerîatın zahirini ve gizlisini bildirmiş, Hz. Ali de o bilgileri kendisinden sonra gelen imama aktarmıştır. Bu nedenle imamların sözleri, Şârî tarafından gelen nasslar gibidir. Hükümlerin re'y ve ictihadla bilinmesi mümkün olmayıp; ancak ma'sum imam tarafından bilinebilir. İmamlardan olmayanların sözlerinin bir değeri olmadığı için icma', dinî kaynak değildir. Re'yle dinî hükümler bilinemediğinden, kıyas da kaynak olamaz. Düşman tarafından gelecek şerden sakınmak için, kişinin hakikî itikadını gizleyerek düşmanın arzuladığı bir inançta görünmesi caizdir. Bu davranış ve görünüşe «Takiyyet» denir.»

Bu mezheb mensupları «Takıyyet»i bir prensip haline getirdikleri için, imamlarından yapılan rivayetler muhtelif olunca, Cumhûr'un görüşüne uygun düşen rivayetlerin «Takıyyet» yolu ile söylendiğini kitaplarında yazarlar.

Şer'î hükümlerin çıkarılmasında siyasetin etkili olduğunu, İmamiyye Mezhebinin, baba anne bir amcaoğlunun mîrası ile ilgili hükümde görüyoruz. Şöyle ki; İmamiyye Mezhebine mensup olanların hepsi, ittifakla derler ki : «Mîrasta ölüye yakınlık esastır. Ölüye yakın olan akrabası varken uzak akrabaya mîrascılık hakkı verilmez.» Bu noktadan hareketle, ölünün dayısı varken, baba anne bir amcaoğlunu mîrascı kılmazlar. Çünkü dayı, iki derece, amcaoğlu ise üç derece ile ölüye ulaşır.

Diğer taraftan baba anne bir amcaoğlunu, baba bir amcaya takdim ederek; «O, varken bu, mîrasçı olamaz.» derler. Burada bir önceki mes'elenin tersine üç derece ile ölüye ulaşanı iki derece ile ölüye ulaşana tercih ederler. Genel prensiplerine aykırı düşen bu hükmü, siyasî mülâhaza ile çıkarmışlardır. Bütün maksatları, Peyğamberin baba anne bir amcası oğlu olan Hz. Ali'yi, Peyğamberin baba bir amcası olan Hz. Abbas'a takdimle mîrasçılık hakkını Hz. Ali'ye verdirmektir.

CUMHÛRUN RE'YİNE AYKIRI OLAN BAZI GÖRÜŞLERİ

1— Teyze-yeğen veya hala-yeğen durumunda olan iki kadın, bir erkeğin nikâhı altında beraber bulunabilirler. Eğer ilk kadın teyze veya hala durumunda ise, yeğen durumunda olan kadını, ikinci karı olarak nikâhlamak için, ilk karının bu işe muvafakat etmesi şarttır. Şayet bunun tersine ilk karı, yeğen ise ikinci karı olarak teyzesi veya halası ile evlenmek için yeğen olan birinci karının izni aranmaz.

2— Ehl-i kitab olan Hıristiyan ve Yahûdi kadınla evlenmeyi haram sayarlar. Evlenmeyi mübah kılan nassın aşağıdaki âyetle mensûh olduğunu iddia ederler.

٣٣٨- وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ

(338) «...İnkârcı kadınları nikâhınızda tutmayın...» Mümtahine: 10)

Halbuki bu âyet, mühtedî olanların nikâhı altında bulunan müşrik kadınların küfürde israr etmeleri halinde, evlilik hallerinin devamının yasaklanması hakkındadır.

3— Hasta adam ailesini boşayamaz. Fakat evlenebilir. Ancak evlenip gerdeğe girerse akdedilen nikâh sahihtir. Aksi takdirde o hastalığında ölürse nikâhı batıldır, kadına mehir ödeme durumu ve mîras hakkı yoktur.

4— Süt emme dolayısıyle evlenmenin yasaklığı aşağıdaki şartların tümünün gerçekleşmesine bağlıdır. Şartların tamamı veya bir kısmı tahakkuk etmezse, süt emme evlenmeye engel değildir. Şartlar :

a) Emzirmenin yirmi dört saat süreli veya ard arda onbeş def'a tekerrür etmesi;

b) Sütün aynı kadından emilmesi;

c) Süt emziren kadının, kişilere emzirdiği sütünün aynı kocadan olması;

d) a şıkkında belirtilen süre veya sayılar esnasında, başka bir kadının sütünün emilmemesi.

5— Allah'ın kendi Kitabında ve Resûlünün hadîslerinde meşru' kıldığı boşama, kadının aybaşı âdetinden temizlendikten sonra cinsî münasebet yapılmadan âdil iki erkeğin huzur ve şahidliği ile, bir talâk ile boşamaktır. Böyle boşadıktan sonra, kadın üç defa aybaşı âdetini görmedikçe, boşayan erkek, rücu' (boşama yemininden pişmanlık duyarak eşine dönmesi) etme hakkını haizdir. Bu hakkını kullandığı takdirde, kadın, iki talâk ile onun nikâhı altında devam eder. Şayet boşama tarihinden itibaren kadın üç defa aybaşı âdetini görünceye kadar eşi rücu' hakkını kullanmazsa, artık kadın serbesttir. Arzu ederse, boşayan erkekle tecdid-i nikâh suretiyle yine birleşebilir, o zaman iki talâkla nikâh devam eder. Kadın bunu istemezse, dilediği başka bir erkekle evlenmeye yetkilidir.

Yukarıda belirtilen şekilden başka türlü yapılan boşamalar hükümsüzdür.

6— Boşama, beşinci maddede belirttiğimiz gibi aybaşı âdetinden temizlenmiş ve cinsî münasebet yapılmamış olan kadına hitâben, âdil iki erkeğin huzurunda, eşinin «Sen boşsun» veya «İddetine başla!» sözü ile gerçekleşebilir. Başka türlü boşama yeminleriyle, kadın boşanmış sayılmaz. Meselâ: «Sen bana haramsın, kesinlikle seni boşamışım, seninle ilişkim yoktur, sen serbestsin.» ve benzeri sözlerle yapılan boşamalar hükümsüzdür.

7— Bir mecliste yapılan üç talâkla boşama bir talâk hükmündedir.

Şiîlerin imamlarının sözlerine atfen bağlı bulundukları görüşlerden birkaç tanesini söylemekle iktifa ediyoruz.

MENSUBU KALMAMIŞ OLAN MEZHEBLER

Fıkha ait bazı mezhebler, zamanında revac görmüş, bir süre ona tabi olanlar varlıklarını korumuşlardır. Bilâhare tutulan diğer mezhebler çevreye hakim olunca, ekâlliyette kalan bu mezheb mensupları da hâkim durumunda olan diğer mezheblere uymakla azınlıkta olan mezheblerin mensupları kalmamıştır. Bu nev'i mezheblerin en meşhur imamları :

1— Ebu Amr Abdurrahman b. Muhammed el-Evzâî (h. 88-157) :

Evzâ, Yemen mıntıkasında bir yerin veya Şam'ın Ferâdiz kapısının yolu üzerinde bulunan bir köyün adıdır. İmam Evzâî, oraya bir ara gittiği için bu ismi almışıtır. Sülâlesi, Ayn-ut Temr esirlerindendir. Kendisi Lübnan'ın Bâlebek şehrinde doğmuştur. Gençliğinde hadîsle iştiğal ederek, Atâ b. Ebî Rebbah, Zührî ve onların tabakasına dahil zâtlardan hadîs aldı. Hadîsçilerin en büyükleri de ondan hadîs almışlardır. Evzâî, tahriratı kuvvetli, akıcı uslûplu olup, seçkin risâleler vermiş yüksek bir edebiyâtçı idi. Velid b. Mirsed der ki : «Kahkaha ile güldüğünü görmedim.» Evzâî'nin söylediği bir iki sözünü alalım : «Allah, bir kavm için şer dilediği zaman, onlara mücadele kapısını açar ve çalışmadan alıkoyar.» «İbadet maksadı dışında fıkıh öğrenenlere ve şüphelerle haram şeyleri helâl göstermeye çalışanlara yazıklar olsun!»

Abdullah b. Ali, Şam'a gidip Emevîleri katlettiği zaman, çağırttığı Evzâî'nin, mülâkatında gösterdiği cesaret meşhurdur. Şöyle ki : Abdullah b. Ali, askerleri başında, kılıçları çekilmiş vaziyette Evzâî'yi huzuruna celbettirerek; «Emevîlerin kanları hakkında ne dersiniz? Bunları öldürmemde bir günah var mı?» diye sorunca, Evzâî : «Onlarla aranda bir takım ahidler vardı. Ahidlere sâdık kalman gerekirdi.» diye cevap verir. Abdullah b. Ali; «Ne münasebet! Ben, hiç bir ahid ve yükümlülük altında kendimi görmüyorum ve böyle bir şey tanımıyorum.» şeklinde konuşunca, Evzâî; ölümle karşı karşıya geldiğini, ölmek istemediğini, fakat o ara, âhiret günü Yüce Allah'ın huzuruna çıkacağını ve uhdesinde taşıdığı manevî sorumluluğu mülâhaza (düşünmek) edince, bilâhare anlattığı veçhiyle kendisini tutamıyarak, ben şöyle söyledim, diyor :

«Emevîleri öldürmek ve onların kanını akıtmak, sana haramdır.» Bundan son derece öfkelenen, boyun damarları şişen ve gazaptan gözleri tuhaflaşan Abdullah: «Vay zavallı! Neden onları öldürmek bana haram olacakmış?» diyerek hiddetini açıkça gösterdi. Evzâî diyor ki, o zaman ona şöyle cevap verdim; «Resûlüllah şöyle buyurmuştur:

٣٠- لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ اِلَّا بِاِحْدٰى ثَلَاثٍ ثَيِّبٍ زَانٍ وَنَفْسٍ بِنَفْسٍ وَتَارِكٍ لِدِينِهِ

«Müslümanın kanı ancak üç şeyden birisiyle helâl olur; bekâr olmadığı halde zina eden, adam öldüren (bazı şartlarla) ve mürted olan.» (30)

Bunun üzerine Abdullah; «Halifelik, dînen bizim hakkımız değil mi?» diye sorunca, Evzâî; «Nasıl dînen sizin hakkınız olur?» diyerek hakkın isbatını istedi. Abdullah şöyle karşılık verdi: «Resûlüllah, halifelik mes'elesi hakkında Hz. Ali için tavsiyede bulunmadı mı?» Bunun üzerine Evzâî; «Eğer Resûlüllah'ın Hz. Ali'ye bir tavsiyesi olmuş olsaydı, o, hakemler işine girişmiyecekti.» şeklinde cevap verdikten sonra Evzâî diyor ki; son derece hiddetlenen Abdullah, konuşmasını kesti, ben de başımın hemen uçurularak önüme düşeceğini bekler durumda idi. Çünkü kılıçlar çekilmiş vaziyette parlıyordu. Bir ara bir sessizlik o sahaya hâkim oldu. Biraz sonra eliyle işaret ederek; «Bunu huzurumdan çıkarın» demek istedi. Ben de çıktım.

Evzâî, kıyastan hoşlanmayan hadîs ehlinden idi. Şam ehli, onun mezhebiyle amel ederlerdi. Şam kadısı onun mezhebine mensup idi. Bilâhare, Emevî sülâlesinden Endülüs'e gidenlerle beraber, Evzâî Mezhebi de Endülüs'e intikâl etti. Bir müddet sonra onun mezhebi Şamda, Şafiî Mezhebi karşısında ve daha sonra Endülüs'te Mâlikî Mezhebi karşısında eridi. Onun mezhebinin mensuplarının kalmayışı h. 3. asrın ortalarına tesadüf eder.

II— Zahirî lâkabıyle meşhur, Ebu Süleyman Davud b. Ali b. Halef el-İsbehânî (h. 202 - ?):

Kûfe'de doğup, İshak b. Râhıveyhî, Ebu Sevr ve diğerlerinden ilim aldı. Herkesten daha çok Şafiî'nin hayranı idi. Şafiî'nin fazîletleri ve meziyetleri hakkında iki kitap yazmıştır. Zamanının Bağdat âlimlerinin başında gelirdi. Son zamanlarda kendisine has bir mezheb te'sis etti. Onun mezhebinin esası; Kitab ve sünnetin zâhirîyle amel etmektir. Ancak yine Kitab, sünnet veya icma'dan olan bir delil varsa, ilgili âyet veya hadîsin zâhirîyle amel etmek terkedilebilir. Ve böyle bir âyet veya hadîsin zâhirinin kastedilmediğini bildiren delîlin ışığında kastedilen manâ ile amel edilir. Kitab ve sünnette nass bulunmadığı za-

(30) Müslim, 5. cüz, 106. sah. İstanbul, h. 1331.

man icma' ile amel edilebilir. Kıyası kökünden terk etmiştir. O, diyor ki: «Kitab ve sünnetin nasslarının umumîliğinde her sorunun cevabı vardır.»

Davud, birçok kitab tasnif etmiştir. Bunların bir kısmı fıkha aittir. Usûle ait başlıca eserleri: «Kitab-u İbtâl - İt-Taklîd, Kitab-u İbtâl-il-Kıyas, Kitab-u Haber-il-Vahid, Kitab-ul Haber-il-Mûcibî li-l-İlm, Kitab-ül-Hüccet, Kitab-ül Husûs ve-l-Umum, Kitab-ül Mufassal-i ve-l-Mücmel.»

Ondan ilim alarak mezhebi üzerinde yürüyenlerden birisi de, oğlu Muhammed'dir. O da, çok eser veren, fazıl, şair, edib ve tatlı sözlü bir zât idi.

III— Ebu-l-Hasan Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. el-Muğlis (h. ? - 324):

Davud'un mezhebine ait kitaplar yazan tabiîlerinden olup, Zahiriyye Mezhebinin o tarihlerdeki en büyük âlimi idi. Ondan sonra da onun gibi bir Zahiriyye âlimi yetişmedi. Âlim, fazıl, dürüst, sika ve herkesce takdir edilirdi.

Beşinci asrın ortalarına kadar Zahiriyye Mezhebinin mensupları vardı. Ondan sonra kalmadı.

Kitap ve sünnetin zâhiri ile amel etmeleri ve re'y ile kıyası terk etmeleri neticesinde, Cumhûr'a muhâlif bazı söz ve görüşleri vardır. Hicrî 456 yılında Endülüs'te vefât eden Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Sâid b. Hazm'ın «Kitab-ül Mahallî» adlı kitabında Zahiriyye'nin Cumhûr'a muhâlif mes'elelerinin çoğunu buldum. Bunların bir kısmını anlatalım:

1— Boşama, talâk, firâk ve tesrih kelimeleri ve bunlardan türeyen kelimelerden başka kelimelerle vukubulmaz. Bu üç kelimeden birisiyle yemin ettiği zaman boşama niyetiyle söylerse, boşama vukubulur. Aksi takdirde boşama yapılmış sayılmaz. Bu üç kelimenin farklı yönleri de vardır. Şöyle ki: Talâk lâfzı veya ondan türeyen kelimelerden birisini kullanmak suretiyle boşama yemini yaptıktan sonra, «Ben boşama niyetiyle söylemedim.» deşe bile, kadı, boşamanın vukubulduğuna karar vermek mecburiyetindedir. Fakat mahkemeye müracaat etmeyerek fetva verme kudretinde olan bir fıkıhçıya baş vurduğu takdirde, boşama niyetiyle söylemediği yolundaki sözü kabul olunur. Şayet «Tesrih» veya «Firâk» veyahut bunlardan türeyen bir kelimeyi kullanarak boşama yeminini yapan kişi, boşama niyetiyle söylemediğini iddia ederse bu iddia, fetva veren tarafından kabul olunacağı gibi kadı nezdinde de muteber sayılır ve bu yolda karar verilir.

Yukarıda belirtilen kelimelerin dışında herhangi bir kelimeyi kullanmak suretiyle ve boşama maksadıyle yaptığı hiç bir yeminle boşama işi olamaz. Meselâ; erkeğin, ailesine: «Sen bana haramsın, ben seni serbest bıraktım, ben seni baban gile hibe ettim, ben seni falana hibe ettim. Herhangi bir bağla bana bağlı değilsin, ben seni ibra' ettim. Sen ibra' edilmişsin, sen boşsun ve bunun gibi...» sözleri söylemekle ailesi boşanmış olmaz.

2— Vekâletle boşama yapılamaz.

3— Ailesini, gıyabında boşayan erkek, ailesini boşamış sayılmaz. Boşanan kadın, doğrulayacağı bir kişi aracılığıyla veya mahkemede makbul sayılan bir şahidlik vasıtasıyle, eşi tarafından yapılan boşama haberini almadıkça, evlilik hakları devam eder. Henüz haber almadan önce taraflardan birisi ölürse, gerdeğe girilmiş olsun olmasın mîras v.s. zevciyet hukuku bâkîdir. Yapılan yemin üç talâk veya bir iki talâk üzerinde yapılmış olsa durum değişmez. Yukarıda belirttiğimiz gibi, kabule şayân şahidlik veya güvenilir adam yoluyle, kadın, boşama haberini aldığı zaman, eğer hamile ise veya aybaşı âdetinden çıkmış olup bu arada eşi ile cinsî temas yapılmamış ise boşama işi kesinleşmiş olur.

4— Boşama niyeti olmaksızın, sürc-ü lisân ile boşama yeminini eden kişinin durumu kadı'ya intikâl eder de yemin ettiğine dair şahidler ifadede bulunursa, kadı, koşamanın yapılmış olduğuna karar verir. Şâyet şahidler bulunmaz ve bir fıkıhçıya fetva için müracaat ederek, sürc-ü lisân neticesinde yeminin ağzından çıktığını beyan ederse boşamanın yapıldığı kesinlik arz etmez. Yani sürc-ü lisân mazeretinde samimî değil ise hakikatta boşama yapılmış olur, Allah'a karşı mes'uldür. Ama şer'in zâhirine göre boşamaya fetva verilmez.

5— Bir işi yapmak veya yapmamak hususunda Allah adıyle yemin etmek yerine, talâkla yemin eden kişi, yeminini bozsun bozmasın bununla boşama vukubulmaz. Talâk, ancak Allah'ın emrettiği şekilde ve birinci maddede belirtilen yolda olabilir. Yemin de, Allah'ın emriyle Resûlüllah'ın beyan ettiği şekilde muteberdir.

6— Boşamayı bir işe bağlamak da boşamaya yemin etmek gibi ayrılmayı gerektirmez ve hiç bir surette boşama sayılmaz. Bu tip davranışlar batıldır, Allah'ın hududunu tecavüzdür.

7— «Aybaşı geldiği zaman veya falan vakitte sen tâlik (boş) sin» şeklinde ailesine hitaben boşama sözünü kullanan kişi, ne derhal ve ne de boşamayı bağladığı zamanın gelmesiyle eşini boşamış sayılmaz.

8— Koca, boşama yetkisini karısına veremez. Şayet verdim dese ve bunun neticesinde karısı bu yetkiye dayanarak, «Kendimi boşadım» dese dahi boşanmış sayılmaz.

9— Bir kadın eşinden hoşlanmadığı için, onun hakkını ödemekten endişelendiği veya eşinin ona kızarak hakkına riayet etmiyeceği kanaatına varırsa, bedel mukabilinde boşamayı talep edebilir, eşi de ondan alacağı mal karşılığında kendi rızasıyle onu boşayabilir. İki tarafın rızası olmadıkça, ne kadın boşanmak için mal vermeye ve ne de erkek mal karşılığında boşamaya icbar edilemez. Keza yukarıda belirttiğimiz gibi taraflardan birisinin diğerinin hakkını ödeyememe endişesi veya iki tarafın da yekdiğerinin hukukunu çiğneme korkusu olmadıkça mal karşılığında boşama akdi yapılamaz. Yapılsa dahi hükümsüzdür. Yani evlilik hali devam eder, kadından alınan mal istirdat edilir. Erkek aldığı malı geri vermekten imtina ederse, mahkeme yoluyle tahsil edilir.

Yukarıda anlattığımız şekilde makbul sayılan bedel karşılığı boşama ile, bir talâk gitmiş olur. Eğer duhûl olmamış ise kadının ilişkisi kesilmiş olur. Kendi rızasıyle yeniden evlenme akdi yapılabilir. Şayet duhûl olmuş ise ilişki kesilmiş olmaz, talâk rec'îdir. Yani yeminden itibaren başlayacak iddet sona ermedikçe erkek yaptığı yeminden dönebilir. Bu dönüşte kadının rızası bahis konusu değildir. Ancak döndükten sonra boşama karşılığı alınan mal geri verilir. Şayet bedel karşılığı boşamadan evvel iki talâkla boşamış ise ve bu boşama kalan üçüncü talâk durumunda ise veya bedel karşılığı boşama, aralıklı olarak üç defa tekerrür ederse son boşama akdi ile erkeğin rücu' hakkı kalmaz. Bu takdirde, yapılan boşama akdinden itibaren kadının ilişkisi tamamen kesilmiş olur.

10— Gerek boşama ve gerekse boşamadan rücu' işi âdil iki şahidin huzurunda olması gerekir. Böyle olmayan boşama veya ricat sahîh değildir.

Zahiriyye Mezhebine ait olup Cumhûr'a muhalif olan yukarıdaki mes'elelerin Irak'ta yetkili mezheb âlimleri tarafından söylenmiş olması Bağdat'da re'y ve şer'î hükümleri çıkarma hürriyetinin tam manâsıyle ilim adamlarına tanınmış olduğunu ve âlimlerin bu hürriyetten rahatlıkla istifade ettiklerini göstermektedir. Fıkıhçıların ezici çoğunluğuna muhalefet etmekten dolayı herhangi bir ilim adamına bir eziyet veya baskının yapılmadığı anlaşılır. Bağdat'da böyle hürriyet varken Endülüs'te tamamen bunun tersi vardır. Çünkü Endülüs fıkıhçılarının bağlı bulundukları mezheplerinin görüşlerine muhalefet eden İbn-i Hazm onların nefretine hedef tutuldu. Devlet adamlarını İbn-i Hazm aleyhinde tahrik ettiler. Onları sakındırmaya çalıştılar. Bunun neticesinde yetkililer İbn-i Hazm'ı tehdid etmeye başladılar. Fakat o korkmadı ve görüşlerinden dönmedi. İbn-i Hazm, ilmine güvenerek kendini büyük bilirdi. Büyük adamların, inançları yolunda büyük eziyetlere katlanmasının gereğine inanırdı. Biz, herhangi bir re'yi tasvip veya reddetmek istemiyoruz. Bu sözlerimizle İbn-i Hazm'ın görüşlerini tasvip ettiğimiz sanılmasın. Biz, sadece geçmiş zamanlarda vukubulan sahnelerden bir tanesini açıklıyoruz.

İbn-i Sibkî'nin yazdığı «Tabakat-üş-Şafiiyye» adlı kitabta Zahiriyye Mezhebi görüşlerine ait özel bir bölümü gördüm. Bu bölümde Zahiriyye Mezhebinin füru'a ait meseleler hakkındaki muhalefetlerinin muteber olup olmadığı hususu izah ediliyor.

İbn-i Sibkî bu konuda üç rivayeti naklediyor. Fıkıhçıların bir kısmı, «Zahiriyye'nin fürû'a ait beyan ettikleri ve diğer fıkıhçılara muhalif olan görüşleri dikkate alınabilir. Bu görüşlere, açık kıyas'a muhalif olsa dahi itibar edilir.» derler. Sahih olan da budur. İkinci rivayet, Zahiriyye'nin bu nevi görüşlere, açık kıyas'a uygun olsun olmasın itibar edilmemesi meyanındadır. Üstad Ebu İshak bu rivayetin Cumhûr'a ait olduğunu söylemiştir. Üçüncü rivayet ise, açık Kıyas'a muhalif düşmeyen görüşlerine itibar etmeyi öngörmüştür. İbn-i Sibkî, babasından naklen anlattığına göre, Zahiriyye Mezhebinin imamı Davud, açık kıyas'ı inkâr etmiyor, yalnız hafî kıyas'ı inkâr ediyor. Yine İbn-i Sibkî adı ge-

çen imamın yazmış olduğu «el-Usûl» adlı risalesinden naklen aldığı paragrafın bir parçasında Davud'un aynen şöyle söylediğini naklediyor: «Kıyasla hükmetmek vacip değildir. İstihsanla hükmetmek ise câiz değildir. Peygamber bir şeyi haram etti diye, ona benzeyen herhangi bir şeyi kimse haram kılamaz. Ancak Peygamber'in haram kıldığı şeyin haramlık illetini (nedenini) bize isbat ederse ve bu illetin benzetme yoluyle haram kılmak istediği şeyde varlığını meydana koyarsa, o zaman haram kılma işi makbul sayılabilir. Meselâ: «Buğdayı buğdayla değiştirmek haramdır. Çünkü buğday mekil (ölçülen) bir maddedir. Şu elbiseyi yıka! Çünkü onda kan vardır. Şu hayvanı öldür! Çünkü öldürülmesi emrolunan zararlı hayvanlardandır.» demek suretiyle hükmü illetiyle birlikte zikrederse haram kılma işi geçerli olur».

Bundan anlaşılıyor ki Davut, şer'î hükmün illeti Kitap veya sünnette açıkça belirtilmiş ise, bu illetin bulunduğu meselelerde hükmün uygulanmasına kıyas demiyor. İlleti belirtilmemiş olan hükümler taabbüdîdir. Yani konulan hükmün nedeni bilinmemekle beraber Şarî' tarafından konulduğu için olduğu gibi kabul olunur. Hikmeti bilinmeyebilir. Taabbüdî olan hükümler hangi meseleleri kapsıyorsa onların dışında kalan meselelere teşmili doğru olmaz. O meseleler hakkında şer'î bir hüküm yok demektir. Davud'un naklen alınmış olan sözlerinden bu netice çıkarılıyor.

3— Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerir b. Yezid et-Taberî (h. 224 - ?):

Taberistan'da doğan bu zat, ilim tahsili için diyar diyar dolaşarak asrının âlimlerinden kimsenin toplayamadığı ilimleri topladı. Kur'ân hâfızı idi. Sahâbe ve tabiîn'in fetva usulünü iyi bilirdi. Günlük meselelere ve tarihî olaylara vakıftı. Onun meşhur tarih kitabı Arapça yazılmış tarih kitapları arasında en güvenilir kaynaktır. Yazdığı tefsir kitabının da gerçekten benzeri tasnif edilmemiştir. Tehzib-ül-Âsâr adlı kitabını tamamlayamamıştır. Ayrıca Mısır kütüphanesinde bir kısmı hıfzedilen «Kitab-ü İhtilâf-il-Fukahâ» adlı eseri, onun geniş bir bilgi ve büyük bir fikir sahibi olduğunu gösterir. Ben, kütüphanede hıfzedilen kısmı görüp tetkik ettim.

Taberî, ilk zamanlarda Şafiî Mezhebine ait fıkıh ilmini, Mısır'da Rebî' b. Süleyman'dan aldıktan sonra Malikî Mezhebinin fıkhını Yunus b. Abd-ül-Âlâ ve Abd-ül-Hakem oğullarından aldı. Irak ehlinin fıkhını da Rey'de Ebî Mukatil'den aldı. Bundan sonra geniş bir ilim sahasını kaplayan Taberî, yazmış olduğu fıkıh kitaplarında benimsediği görüşlere ictihad yoluyla vardı. Onun yazmış olduğu başlıca eserler:

1— İctihadla bulup seçtiği görüşleri içine alan «Lâtif-ül-Kavl»,

2— Halife el-Müktefî (m. 903-908) nin vezirinin talebi üzerine te'lif ettiği «Kitab el-Hafîf»,

3— Fıkhın çeşitli konularını içine alan, özellikle mahkemelerle ilgili meselelere genişçe yer verdiği «Kitab el-Basît» isimli eseri.

Taberî'nin mezhebine ait fıkıhla iştiğal eden arkadaşlarından birisi Ali b. Abdülaziz b. Muhammed ed-Dolâbî'dir.

Zahiriyye Mezhebi imamı Davud'un arkadaşlarından İbn-ül-Muğlîs'in görüşlerini reddetmek konusunda yazdığı «Kitab ür-Red alâ İbn-il-Muğlis» adlı eseri ve «Kitab-u Efâl-in-Nebiyy» adlı eserleri bilinmektedir. Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ebi-s-Selc el-Kâtib, Ebu-l-Hasen ed-Dakîkî el-Hilvânî ve Ebu-l-Hasan Ahmed b. Yahya da Taberi'nin ileri gelen arkadaşlarındandırlar. Sonuncu zat, fıkıhçılığı yanında kelâm ve astronomi âlimi idi. Taberî Mezhebi hakkında, «Kitab-ül-Medhal-ilâ Mezheb-it-Taberî ve Nasrati Mezhebih», «Kitab-ül-İcmâ' fi-l-Fıkhi alâ Mezheb-it-Taberî» ve «Kitab-ür-Reddi al-el-Muhalifîn» isimli eserler vermiştir. Taberî'nin Mezhebini muasırları içerisinde en iyi bilen ve kitaplarını hıfzeden, Ebu-l-Ferec el-Muafî b. Zekeriyya en-Nehrevânî de meşhur arkadaşlarındandır. Bu zat, aynı zamanda birçok ilim dalında sivrilmiş, son derece zeki, hafızası kuvvetli ve hazır cevap idi. Bu mezhepte birçok kitap te'lif etmiştir.

Bu mezheb, h. 5. asrın ortalarına kadar tatbik edilir ve tanınırdı.

Bir süre tatbik edilerek mensupları bulunan ve sonradan bilip tatbik edeni bulunmayan, sadece kitaplar içerisinde kalan en meşhur mezhepler bunlardır. Ayrıca sayılamayacak derecede çok olan imamlar, şahsen ictihad ederek buna göre hareket ettikleri halde, mezheplerini yayacak mensupları bulunmamıştır. Mısırlıların imamı ve İmam Malik'in dostu olan el-Leys b. Sa'd bunlardan birisidir. Nitekim Şafiî, onun hakkında: «O, İmam Malik'den kuvvetli bir fıkıhçı idi. Fakat arkadaşları onu ayakta tutmadılar.» der.

Bu kısa eser içerisinde o imamları tanıtmak mümkün değildir.

Yukarıdan beri izahına çalıştığımız, bu devrin yedinci özelliğini özetleyecek olursak, şunu söyleyebiliriz:

Bu devir, yüce ictihad devri idi. Mezhep imamlarının yetiştirdikleri tilmizlerden teşekkül eden birinci tabaka nezdinde taklidin eseri bulunmaz idi. Fakat onlardan sonra gelen tabakalarda, taklid kokusu duyulurdu. Bununla beraber ictihad ve şer'î hükümleri çıkarma kudretini taşıyan yetkili âlimlerin, ictihadı sürdürdüklerini ve re'y hürriyetinin geniş olduğunu görürüz.

Dört mezhebin İslâm âlemine yayılmasının ve İslâm Cumhûrunun bu mezheplerin dışına çıkmamasının sebebini müstakil bir bölümde anlatacağız.

9 — MES'ELELERİN GELİŞTİRİLİP ÇOĞALTILMASI :

Bu devrin dokuzuncu özelliği de birçok şer'î meselelerin ele alınarak tartışma konusu edilmesidir. Hatırlanacağı üzere, bundan önceki devirde, fıkhî meseleler pek gelişmemişti. Çünkü ancak vuku bulan olaylar hakkında şer'î hükmün beyanı ile yetinilirdi. Fıkıhçılar, vuku bulmayan ve düşünce mahsulü olan veya ilerde vukuu muhtemel meseleler hakkında verilecek hükmü açıklamazlardı.

Bu devirde ise fıkıhçılar, sorulmamış olan meseleleri de ortaya koyarak şer'î hükümleri kaynaklardan çıkarmaya çalışmakla fıkıh ilmini büyük çapta geliştirmişlerdir. Bu alanda açılan yüksek çığırın öncülüğü Irak fıkıhçıları tarafından yapıldı. Onlar çoğu zaman muhakeme kuvvetine dayanarak binlerce meseleyi halkın bilgisine sunarlardı. Ele aldıkları meselelerin bir kısmı olağan olduğu gibi diğer bir kısmı pek karşılaşılacak meseleler değildi. Hatta denilebilir ki, kuşaklar gider, asırlar geçer de insanoğlu böyle bir meselenin varlığını duymaz. Kıyası fıkhın bir kaynağı olarak sayan, muhtelif şehirlerde oturan fıkıhçılar, bu konuda Irak fıkıhçılarının tabiî ve medyunudurlar.

Binlerce meseleyi üç konu üzerinde te'sis etmeleri ve bunca mes'eleyi cevaplandırma zahmetine katlanmaları şaşılacak bir şeydir. O üç konu şunlardır: 1— Köle ve onunla ilgili tasarruflar. 2— Zevce ve boşama. 3— Yeminler ve onları bozmak. Bu konular etrafında binlerce meseleyi ve cevaplarını tedvin etmek için zahmete katlanmalarının nedenine gelince :

Köleyle ilgili meselelere genişçe yer vermenin sebebi şu olabilir: O devirde elde mevcut köle sayısı pek çok idi. Onların çokluğu fıkıhçıların dikkatlerini üzerlerine topladı. Bu sahada sorulan meseleler yanında, sorulmamakla beraber ileride sorulması muhtemel meseleleri tahlil ve tetkik ettiler. Bu arada sorulması hiç muhtemel olmayan meselelere de dokundular. Muamelâta ait fıkıh bölümlerini tetkik edecek olursanız, meselelerinin çoğunun köle ve cariye üzerine kurulu olduğunu bulacaksınız. Bunu satış, kira, ortaklık, rehin, vasıyet, köle azad etme ve diğer fıkıh bölümlerinin hepsinde görürsünüz. Böylece köle ve onunla ilgili tasarruflara ait meselelerin çoğaltılması sebebi izah edilebilir.

Kadın ve boşanması meselesine gelince; ben boşama ile ilgili olarak fıkıhçıların koydukları bunca meselelere fikirlerini yönelten asıl sebebini meydana çıkarmak için gayret harcadığıma rağmen muvaffak olamadım. Eğer bunların tedvin ettikleri meseleler hastalık ve benzeri sebeplerle şuursuzlanan ve yarı deli gibi kontrolsüz konuşan kişiler tarafından bile yapılması düşünülebilen meseleler olmuş olsaydı, biz diyecektik ki ileride zuhur edebilecek hâdiselere fıkıhçılar şimdiden gerekli cevapları hazırlamak için bu zahmete katlanmışlar, ta ki

F: 18

ileride bu gibi olaylarla karşılaşacak müftî veya kadı tereddüt etmesin. Durum hiç de öyle değildir. İleride vukuu hayale bile gelmeyen meselelere de yer vermişlerdir. Fıkıhçıların böyle meselelere zaman ayırmaları ve bu konuda emek sarfetmeleri sebebini anlayamadık.

Ben onların yer verdikleri meselelerden vukuu muhtemel olmayan bazı olayları, okuyucularıma bilgi vermek için buraya almayı uygun buldum. İmam Muhammed b. el-Hasan ve İmam Şafiî'den birkaç olayı nakletmekle yetineceğim.

İmam Muhammed b. El-Hasan'ın «Kitab el-Cami» adlı eserinde şunlar yazılıdır:

«Bir adamın Zeynep, Ömre ve Hammade adında üç karısı olup, hiç birisiyle gerdeğe girmeden önce, Zeynep'e: «Eğer seni boşarsam Ömre boş olsun.» der. Sonra Ömreye: «Eğer seni boşarsam Hammade boş olsun.» dedikten sonra Hammade'ye: «Eğer seni boşarsam Zeynep boş olsun,» diye boşama yemini eder.

Bu adam Zeyneb'i boşayacak olursa, yemine göre Zeynep bir veya daha fazla talâkla boşanmış olur. Bu arada Ömre de, boşaması Zeyneb'in boşanmasına bağlandığı için bir talâkla boşanmış olur. Hammade'ye bir şey lâzım gelmez.

Eğer Zeyneb'i boşamayıp yalnız Ömre'yi boşayacak olursa, yeminine göre Ömre, bir veya daha çok talâkla boşanmış olur. Bu arada Hammade de, boşanması Ömre'nin boşanmasına ta'lik edildiği için bir talâkla boşanmış olur. Zeyneb'e bir şey gerekmez.

Eğer Ömre'yi boşamayıp da Hammade'yi boşayacak olursa, yemine göre Hammade bir veya birden fazla talâkla boşanmış olur. Bu arada Zeyneb de boşanması Hammade'nin boşanmasına bağlandığı için bir talâkla boşanmış olur. Ömre de, boşanması Zeyneb'in boşanmasına bağlandığı için bir talâkla boşanmış olur.

Eğer adam, bu üç zevcesinin hiç birisini ismen boşamaz da onlara: «Diriniz boştur.» dedikten sonra hangisini kasdettiğini beyan etmeden önce ölecek olursa, Ömre'ye mehrin yarısı (çünkü gerdeğe girmeden boşamış oluyor.) gerekir ve mirastan mahrumdur. Çünkü behemehal Ömre boşanmış sayılır. (*)

Zeynep ve Hammade'ye bir tam ve dörtte bir mehir toplamı verilip eşit olarak aralarında taksim edilir ve zevce veya zevcelerin miras payının yarısı ikisi arasında eşit olarak taksim edilir, kalan yarısı diğer mirasçılara, feraizdeki reddiye hükümleri çerçevesinde reddolunur.

(*) Zira, eğer Ömre'yi kasdetmiş ise mesele bellidir. Şayet Zeyneb'i kasdetmiş ise, Zeyneb'in boşanmasına bağlı olarak Ömre de boşanmış olur. Eğer Hammade'yi kasdetmiş ise Zeynep, boşanması Hammade'nin boşanmasına bağlandığı için boşanmış olur. Ömre de, boşanması Zeyneb'in boşanmasına bağlı olduğu için boşanmış olur. Böylece boşama yemini eden kişi, hangisini kasdetmiş olursa olsun, her halde Ömre boşanmış sayılır.

H. H.

Hammade ve Zeyneb'in ikisine zevcenin mirastaki hissesinin yarısı (1/4 in yarısı veya 1/8 in yarısı) ve bir tam mehir ile çeyrek mehirin verilmesinin sebebi şudur :

Erkek yaptığı yeminde ya Hammade'yi kasdetmiş veya diğerlerinden birisini kasdetmiştir. Bunu iki hâl olarak ele alalım :

I— Eğer, Hammade kasdedilmiş ise dolayısıyle Zeynep'le ikisi boşanmış olurlar. Bu takdirde ikisine mirastan bir şey verilmez. Duhûlden önce boşandıklarından dolayı, yarımşar mehirden, ikisine toplam bir mchir verilir.

II— Şayet yeminde Zeynep kasdedilmiş ise, dolayısıyle Ömre ile birlikte boşanmış sayılır. Hammade ise boşanmamış sayılır. Veyahut Ömre kasdedilmiş ise Ömre ile birlikte dolaylı olarak Hammade de boşanmış olacak, Zeynep boşanmamış olur. İkinci hâl'in bu iki ihtimalinde görüldüğü gibi Hammade ve Zeyneb'ten birisi boşanmış oluyor, diğeri boşanmamış sayılıyor. Boşanmış olana miras hakkı yok, fakat mehrin yarısı vardır. Diğerine (boşanmamış olana) mehrin tamamı ve miras hakkı vardır. Hammade ile Zeyneb'in ikinci hâlde toplam olarak hak ettikleri kazançlar birlikte ele alınırsa, 1 tam mehir ve zevcenin miras hakkı (boşanmamış sayılana aittir.) ile yarım mehir (boşanmış sayılana aittir.), cem'an 1,5 mehir ve mirasta zevceye ait tam hissedir.

İkinci hâl, kat'î olmadığı için birinci hâl ile beraber mütalâa etmek ve her iki hâl'e taksim etmek gerekir. Bu iki zevcenin birinci hâldeki kazançları, 1 mehirden ibaret idi. Çünkü mirastan istifade edemiyorlardı. Bu durumda, Hammade ile Zeyneb'in iki hâlde elde ettikleri kazançları toplayacak olursak, mirasta zevceye ait, 1 tam hisse ve 2,5 mehir tutuyor. Elde edilen bu kazanç, iki hâle taksim edilince, kazanç haliyle yarıya ineceğinden ikisinin toplam kazançları; mirasta zevceye ait hissenin yarısı ve 2,5 mehrin yarısı olan 1 1/4 yapar. Elde edilen bu kazancı, Hammade ile Zeyneb aralarında eşit olarak tevzi ederler.»

İmam Muhammed b. Hasan, bu girift meseleleri anlattıktan sonra zevcelerin sayısını dörde çıkarıyor. Ona göre hesaplar ve kesirler çoğalıyor.

İmam Şafiî'nin «El-Umm» adlı iktabında da hesapla boşama konusunda, aşağıdaki meseleleri yazıyor.

HESAPLA OLAN BOŞANMA :

Merhum Şafiî diyor ki :

«Eğer bir adam, ailesine: «Sen evvelinde bir talâk bulunan talâkla boşsun» veyahut «Sen, arkasında bir talâk bulunan talâkla boşsun» derse, ailesi iki talâkla boşanmış olur. Böyle yemin eden kişi eğer dese ki : «Ben ettiğim yeminle bir talâka niyet ettim. Evvelinde veya arkasındaki talâk sözüyle ayrı

bir boşamayı kasdetmedim» onun bu iddiası kadı'nın vereceği hüküm bakımından dikkate alınmaz. Ama kendisiyle Allah'ı arasında tedyîn (*) edilir.

Eğer karısını bir talâk ile boşar da sonra ricat eder ve bilâhare ona; «Evvelinde bir talâk bulunan talâkla boşsun» derse ve sorulduğunda, «Ben, evvelinde bulunan talâkla, ricattan önceki talâkı kasdettim.» derse yemin ettirilir. Yemin ederse verilecek hükümde ileri sürdüğü maksat dikkate alınır. Yani, ikinci yemini ile bir talâk gitmiş olur. Ama maksadında samimî değil ise, manevî mes'uliyet kendisine racîdir. Bu meselede, kadı'nın vereceği hükümde tedyîn edilmiş olur.

Eğer, «arkasında bir talâk bulunan bir talâkla boşsun» dese ve bir ara sükût ettikten sonra: «Ben, "Arkasında bir talâk bulunan" sözüyle, bir müddet sonra işleyeceğim boşamayı kasdettim.» derse, kadının vereceği hükümde, tedyîn edilmez. Yani, beyan ettiği yorum dikkate alınmayarak, iki talâkla boşamış sayılır. Ama kendisi ile Allah arasında tedyîn edilir.

Bir adam, karısına hitaben «Senin bedenin veya başın veya ayağın veya elin veya parmağın veya şu tarafın veyahut herhangi bir uzvunu ismen söyleyerek; boştur» dese veyahut da «Senin bir parçan veya dörtte birin, onda birin boştur» dese karısı boşanmış olur. Talâk parçalanamaz.

Eğer ailesine «İki yarım talâkla sen boşsun» derse, bir talâkla boşanmış olur. Ancak iki yarım talâk derken, iki talâktaki yarımları kasdederse veyahut «Beher yarım ile, şer'an vuku bulacak boşamayı kasdettim.» dese iki talâkla boşamış olur. Keza «Üç sülüs (üç adet 1/3) talâkla veya dört rübü' (dört adet 1/4) talâkla boşsun» derse, bütün bu ihtimallerde bir talâkla boşamış olur. Çünkü her talâk, iki yarım talâkı veya üç adet 1/3 talâkı veya dört adet 1/4 talâkı içine alır. Ancak yemin eden kişi, bu kesirleri söylerken birden fazla talâkı niyet ederse, niyet ettiği sayıda talâk olmuş olur.

Ailesinin yanında yabancı bir kadın bulunduğu esnada, ikisine hitaben: «Biriniz boş olsun» derse, hangisini kasdettiği konusundaki beyanı esastır. Eğer ailesini kasdederse, o boşanmış olur. Eğer yabancı kadını kasdederse, ailesi boşanmaz. Eğer : «Ben, yabancı olanı kasdettim» derse yemin ettirilir. Yeminden sonra karısının nikâhı devam etmiş sayılır.

Eğer ailesine «İki talâk içinde bir talâkla boşsun» derse bir talâkla boşamış olur. Bu arada kendisine; «İki talâk içinde»ki sözle ne kasdettiği sorulur. Eğer hiç bir şey niyet etmedim, derse; demin dediğimiz gibi yalnız bir talâkla boşamış oluyor... Yukarıdan beri sıraladığımız çok az karşılaşılabilen hayâlî olan bu meselelerin benzerlerini de bu bölümde sıralamaya devam eder. Halbuki Şafiî'nin «el-Umm» adlı kitabının çoğu, hayâlî meselelerden uzaktır.

Muhammed b. el-Hasan'ın İmam Malik'den rivayet ettiği meseleleri içine

(*) Yani ona denilir ki; yaptığın yeminin zahirine göre eşin iki talâkla boşanmıştır. Sen gerçekten içindeki maksadına göre bir talâkı kasdetmiş isen, ailen bir talâk ile boşanmış oluyor. Bu işteki manevî mes'uliyet tamamen sana aittir.

alan ve Malik'den nakledilen «Kitab-ül-Müdevvene» adlı eser de Muhammed b. el-Hasan'ın «Kitab-ül-Cami'» ve Şafiî'nin «el-Ümm» adlı kitabları gibi talâkla ilgili bir hayli meselelere genişçe yer vermiştir.

YEMİNLER VE ADAKLAR:

Bunlar da derya gibidir. Bu konuyu işleyen fıkıh kitaplarında müthiş bir sınıflandırmayı görürsün. Sanki fıkıhçılar, akıl ve hayale gelebilen, her çeşit yemini düşünerek, hepsini cevaplarıyle birlikte zikretmişlerdir. Halbuki bölge ve şehirlerin değişmesiyle, bu meselelerin çoğuna ait örf ve âdetler değişebilir. Keşke yeminlere, köleleri azad etmeye ve boşamaya ilişkin meselelere bu derece önem verilmesinin sebebini bilseydim.

Acaba, h. 1. asrın sonlarına doğru meydana çıkan halifelere biat etme yeminlerinin çoğalması ve bir hastalık halini almasının, mezkûr üç konuya ilişkin fıkhî meselelerin çoğalmasına tesiri olmuş olmaz mı?

H. 2. asırda alınan bîat ahidnamelerinin birisinde şu cümleler yer almaktadır:

«Eğer tesbit edilmiş olan ahidlerden bir şeyi tebdil veya tağyir ederseniz veya halifenin verdiği emirlere muhalefet ederseniz veya herhangi bir noktada ahdinizden cayarsanız veya halifenin yazdığı bu ahidnamede size yüklediği şartlardan herhangi birisine aykırı hareket ederseniz; Allahtan, Resûlünden ve bütün mü'min ve Müslümanlardan alâkanız kesilmiş olsun! Bugün, herhangi birinizin mülkiyeti altında bulunanlardan veya elli yıla kadar kazanacağınız malların tamamı fakirlere sadaka olsun! Mekke'de bulunan Kâbe'yi, elli defa vacip ve adak olmak kaydiyle haccetmek üzerinize borç olsun! Bunun yerine geçecek hiç bir ibadet ve hayrâtı Allah kabul etmesin! Şu anda mülkiyetinizin altında bulunan ve elli seneye kadar sahip olacağınız bütün köle ve cariyeler hür olsun. Nikâhlarınız altında bulunan bütün karılarınız, hiç bir fetva, yorum ve açık kapı kalmayacak şekilde üç talâkla boş olsun!»

Diğer bir ahidnâmede de şöyle denilmektedir:

«Eğer ben bu ahidnameye aykırı hareket edersem; Allah'dan, O'nun din ve yardımından ve Hz. Muhammed (S.A.V.) den olayım! Kıyamet günü kâfir ve müşrik olarak Allah'ın huzuruna çıkmış olayım! Şu anda nikâhım altında bulunan karım ve otuz seneye kadar nikâhlayacağım kadınlar hiç bir surette fetvası verilmemek kaydiyle üç talâkla boş olsunlar...»

Yukarıda iki örneğini verdiğimiz halifelere bîat etmekle ilgili ahidnamelere yerleştirilmesi itiyad haline getirilmiş olan yeminler, köleler, adaklar ve boşamalar, ilgili fıkhî meselelerin çoğaltılmasında etkili olmamış mıdır? Halka böyle yeminleri ettirenler, zamanın yüce fıkıhçılarını yersiz gayelerine pek âlet edememişlerdir. Zira Malik b. Enes ve Hicâz âlimleri, «Yemin etmeye zorlanan kişinin ettiği yemin muteber sayılmaz.» demek suretiyle onlarla savaşmışlardır.

Hatta Malik b. Enes bu fetvasından dolayı olacak ki, halife Ebu Ca'fer el-Mansur zamanında dövdürüldü. İmam Şafiî de «Erkeğin henüz nikâhlamadığı kadını boşaması hükümsüzdür.» demekle ayrıca mücadelesini sürdürmüştür. Ebu Ca'fer gibi bir müstebîd Şafiî'nin asrında bulunmadığı için verdiği bu fetvasından dolayı Şafiî'nin eziyete maruz kaldığını bilmiyoruz. Davud-ı Zahirî de «Allah'tan başkasiyle edilen yeminin hiç bir kıymet ve te'siri yoktur.» demekle o da mücadele etmiştir. Diğer birkaç fıkıhçı da «Edilen bir yemin üzerinden birkaç gün geçse dahi o yeminden istisna yapmak muteberdir. Yani yemin ettirildikten sonra «İnşaallah» gibi bir şartı evvelce yapılan yemine koşmakla, yemin, kesinlik ifade etmekten çıkarılmış olur. Bir değer de taşımaz.» söylemekle, halkı yeminlere karşı zorlayanlara, karşı çıkmışlardır.

Bir ara halife Ebu Mansur'a denildi ki; «Ebu Hanife, deden İbn-i Abbas'a muhalefet ediyor. Deden, yeminlerde istisna caizdir dediği halde o, yeminlerde istisna caiz değildir, diyor.» Bu şikâyet üzerine Ebu Ca'fer, durumu İmam Azam'a sorunca, İmam :

«Yeminde istisnayı caiz görenlere göre senin, askerî kumandanlara bîat konusunda ettirdiğin yeminin hiç bir kıymeti yoktur. Çünkü sana bîat ederken yemin ederlerse de; huzurundan ayrıldıktan sonra ettirilen yeminlerden istisna yapmak suretiyle, yeminleri zararsız hale getirilir.» dedi. Halife bu cevaptan son derece memnun kaldı.

Resûlüllah'ın ashâbiyle yaptığı bîata bakarak, onu, bîat dedikleri bu sözlerle karşılaştırırsan iki devirde yaşayan ümmetin ruhları arasındaki muazzam farkı görürsün. İlk devirde «Sana bîat ediyorum» sözü, her şeyden üstün tutulurdu. Artık bîat eden kişi, verdiği sözden caymayı veya muhalefet etmeyi caiz görmezdi. Zira verdiği sözde sadık kalmak ve gereğini yapmak için şerefini rehine bırakmış olurdu. Fakat halife Ebu Mansur'un ve Haccac'ın düzenlediği bîata iştirak edenlerin verdikleri sözlere itimad edilmezdi. Ancak karılarını boşamak, kölelerini azad etmek, mallarını mülkiyetlerinden çıkarmak gibi bir takım ağır müeyyideleri ortaya koymak ve bu müeyyideleri dinî kurallara uydurmak suretiyle, ahidlere bağlı kalma güvenini sağlamak yoluna gidiliyordu. Bütün bu ağır müeyyidelere rağmen, o devirlerde akdedilmiş olan bîatların çoğunun tesirsiz kaldığı ve şartlarına riayet edilmediği görülmüştür. Halkın böyle yersiz ahidlere zorlanmasına karşı, fıkıhçıların bir kısmı bu manzaraya seyirci kalmamış, tazyik altında tutulmak istenen halka çıkar yolu göstermişlerdir.

O devirlerde görülen baskılar neticesinde, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi fıkıh âlimlerinin bu konulara ilişkin meseleleri çoğaltmış olmaları muhtemeldir.

Fıkıh kitaplarını tetkik ettiğimiz zaman, fıkhî meselelerin çoğaltılması ibadetlere ait bölümlerde de görülür. Bugüne kadar karşılaşılmamış ve karşılaşılacağı pek düşünülmeyen durumlar hakkında da şer'î hükümler konulmuştur. Rahmetli fıkıhçılar, her halde kendilerinden sonra gelecek âlimleri düşündürmemek ve yormamak için bütün meseleleri tasvir edip, cevaplarını yazmışlardır.

İmam Muhammed'in «Mebsût» adlı kitabı, beher cildi 1000 sahife olmak

üzere altı cildden ibaret olup, cildleri büyük boydadır. Kitabın tümü, sıralanan meselelerle doludur. Dediklerine göre «Muhtasar-ül-Kudûrî» adlı bir cildlik kitapta 12.000 mesele bulunduğu dikkate alınacak olursa, onun on katından daha büyük olan Mebsût'ta kaç mesele vardır? Gerçekten bu eserler, o yüce âlimlerin harcadıkları gayretlerin miktarına delâlet eden büyük bir hizmettir.

Ben, İmam Muhammed'in «Mebsût» adlı kitabı ile İmam Şafiî'nin «el-Ümm» adlı kitabının aynı konu hakkındaki iki cildini önüme koyarak karşılaştırdım ve şu neticeye vardım :

Şafiî, şer'î hükümleri çıkardığı usûlleri okuyucusuna öğretmek ve okuyucusunun da öğrendiklerini başkasına öğretmeyi ister bir şekilde konuyu işler. Aynı zamanda müctehidin ictihadla ulaştığı neticeleri, savunma yollarını izah eder. Okuyucunun da bu izahı bilip öğretmesini arzu eder. Bunun için, yalnız şer'î meselelerin cevabını öğrenmekle yetinmek istemeyen ve cevapların dayandığı usûllerle, çıkarma yolunu bilmek isteyen okuyucularının kitabı tekrar tekrar mütalâa etmelerini ısrarla tavsiye eder.

İmam Muhammed ise tilmizine meselelerin cevaplarını iletmekle, fer'î meseleler hakkında geniş bilgi sahibi eder. Talebesi, hatırına gelebilecek her meseleyi, cevabıyle birlikte burada bulur. Onun için, okuyucunun zamanını pek almaz. Sadece aradığı meselenin cevabını bulmak için harcadığı zaman yeterli olur.

Fıkıha ait fer'î meselelerin fıkıhçılar tarafından çoğaltılmasının lüzumsuz veya lüzumlu olduğuna hükmetmek gibi bir gayem yoktur. Benim maksadım, sadece meselelerin çoğaltılmasının bu devirdeki en belirgin özelliklerden olduğunu ve sahabelerle tabiîler devrinde bu nevi meselelerin gelişmemiş olduğunu ve vukubulmamış olan bir şeye cevap teşkil edecek bir şer'î hükmü beyan etmek istemediklerini size anlatmaktır. Gelecek iki devir bahsinde, bu devirdeki meselelerin geliştirilmesinin neticesini göreceksiniz.

HİLELERE AİT MES'ELELER :

Tarihin anlattığı en garip şeylerden birisi de, halkı şer'î hükümlerin sorumluluğundan sözde kurtarmak için, onlara bir takım meseleleri beyan etmek üzere fıkıhçı geçinen bir kişinin türemesidir. Beşerin koyduğu kanuna uyan bir avukattan böyle bir şeyin zuhur etmesi anlaşılabilir. Çünkü çok az dahi olsa, onun bir takım hileli yollarla suçluyu cezadan kurtarma gayreti olabilir. İcabında bazı çevreler onun bu gayretini bir maharet olarak övgü vesilesi kılarlar. Bir avukat hileli yollardaki gayretini geliştirerek başkalarına ait hakları iptal etmek sanatını insanlara kolaylaştırdığı zaman onun bu gayreti sorumluluk duygusunun zayıflığını isbatlayan delillerden sayılır. Halbuki o, din olarak tanıdığı bir hükmün iptali için hile etmiş değildir. Beşer kanunu ile ilgili hile yollarına girişen avukata karşı, sağduyu sahibi kişiler tarafından nefret duyulurken; ilâhî kanun

hakkında hîle yollarını tutan bir fıkıhçıya karşı nasıl bir nefret ve üzüntü duyulması gerekir? Evet, maalesef bu devirde böyle fıkıhçı geçinen kişiler de türemiştir. Hatta böyle hîleler için «*Kitab-ül-Hîyel*» isminde bir kitab yazarak halk arasına sokan kişi de çıkmıştır. Ama hadîs ehli tarafından şiddetli tepki gösterilerek yazarına «Şeytan» ismi verilmiş, fâcir damgasiyle damgalanmıştır. Ne var ki, bu kitabın yazarının kim olduğu bilinememiştir. Iraklı re'y ehlinden bazısı itham edilmiş ise de, itham edilenin kim olduğu belirtilmemiştir. Bu kitabın bazı mes'eleleri, yazarının imanının zayıf olduğunu gösterir. Çünkü bir Müslümana, farz olan zekâtı çıkarmaması kolaylığını göstererek, üzerinde bir senenin geçmesi gerekli mâlın zekâtını ödememesi için «Sene sonu yaklaşınca, malını oğluna veya karına bir an için hibe et, sonra o sana hibe etsin! Çünkü böyle yaparsan sene eksilmiş olur. Dolayısıyle zekât çıkarmak gerekmez.» demek küstahlığından geri kalmayan bir adamın imanı ve din duygusu hakkındaki kanaatin nedir?

Bu misal, suç bakımından hîle mes'elelerinin basitlerindendir. O kitabta, ŞÜF'A hakkını (*) haiz kişinin hakkının düşürülmesi için yapılabilecek hîlelere ait bir sürü mes'ele vardır. Hele yeminlerden kurtulma hakkındaki hîleli mes'eleler sayılamayacak kadar çoktur.

Karısını mirastan mahrum bırakmak için son hastalığında boşayan erkeğin yaptığı boşamaya rağmen, gayesinin tam tersine o kadını mirasçı kılan bir yüce Din, her türlü hîle ve sahtekârlıktan gerçekten son derece uzaktır.

Yüce İslâm fıkıhçılarının temiz bir yürek ve nezih bir düşünce ile şer'î meseleleri çoğaltırken; bir takım istismarcılarla, fıkıhçı geçinen imanı zayıf kişilerin zuhur etmesi ve onların fetvalarını kötüye kullanmaları hatırlarından bile geçmemiş ise de maalesef arzulanmayan hîlelerle karşılaşılmıştır.

Biz bu konuya temas ederken, neredeyse konumuzun dışına çıkmış olacağız. Ama okuyucularımızın bizi mazur göreceklerini umuyoruz. Zira yapılan bu hîleler tasavvur edilemeyecek derecede hayreti mucip olduğundan elde olmayarak bu hususa dokunduk. İbn-i kayyîm el-Cevziyye «Â'lâm-ül-Muvakkiîn» adlı kitabında bu konuyu genişçe ele almıştır. Arzu edersen ona müracaat edebilirsin.

(*) Gayri menkûl malda ortak olanlardan birisi hissesini — günün rayicine göre — satmak istediği zaman, ortağı istekli iken yabancıya satamaz. Ortağa öncelik hakkının tanınmasına Şüf'a denir.

10 — AHKÂMA AİT KİTABLARIN TEDVİNİ

Bu devrin onuncu özelliği de ahkâma ait kitapların tedvin işidir. Tanıtmaya çalıştığımız büyük imamların hepsinin çıkardıkları şer'î hükümleri beyan eden kitaplar yazılmıştır. Ancak yazılan kitapların çoğu, imamların talebeleri tarafından ve onların elleriyle yazılmış veyahut talebelerin talebeleri tarafından tedvin edilmiştir. Bazı ktapları da imamlar bizzat tedvin ederek tilmizlerine dikte ettirmişlerdir. Burada size mezheplerin esasını teşkil eden kitapları tanıtacağız.

EBU HANİFE MEZHEBİNDEKİ KİTAPLAR:

Ebu Hanife'nin tilmizlerinden kitap tedvin eden ilk talebesi İmam Ebu Yûsuf'tur. İbn-i Nedim «El-Fihrist» adlı eserinde, «Onun, usûl hakkında kitapları ve fıkhın bütün konularına ait notları vardır. Ayrıca çıkardığı meseleler hakkında 33 bölümden ibaret notları vardır ki; bu notları, kadı Bişr b. Velîd rivayet etmiştir. Bunların dışında «Kitab-u İhtilâf-il-Ensâr, Kitab-ür-Red alâ Malik b. Enes,» Halife Harun Reşîd için haraç konusunda yazdığı «Risâle» ve vezir Yahya b. Halid (Bermekî) için yazdığı ve kırk bölümden ibaret «Kitab-ül-Cevamî'» isimli te'lifleri vardır. Son eserinde fıkıhçıların ihtilâfını ve tutarlı re'yi anlatmaktadır.» der.

Ebu Yusuf'un yazdığı kitaplardan yalnız haraç konusuna ait risalesi bize kadar gelmiştir. Mısır'da basılmıştır. Risalenin başında diyor ki: «Cizye, harâç, öşür ve zekâtı toplamak hususunda amel edilecek geniş bir kitabı te'lif etmemi Emir-ül-Mü'minîn (Harun Reşîd) istedi. Bu istek ile tebâsına zulüm edilmemesini ve onların yararını öngörüyordu. Allah, onu endişelendiği tehlikelerden korusun, yardımını esirgemesin ve onu muvaffak kılsın. Halife, yazacağım kitabın kendisinin mezkûr konularda uygulayacağı usûlleri ihtiva etmesini ve çalışmalarına ışık tutmasını arzu etti. Ben de gerekli açıklamaları içine alan bu kitabı te'lif ettim.»

Eser, o devrin değerli hatırası ve gerçekten en güzel ve en üstün te'liflerindendir. Ebu Yûsuf'un kitaplarından bir de «Kitab-u İhtilâf-i Ebî Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ» adlı eseri bize ulaşmıştır. Bu kitapta, Ebu Yûsuf, feyiz aldığı Ebu Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâfa düştükleri birçok meseleyi zikret-

mektedir. Ebu Yusuf bazı meselelerde Ebu Hanîfe'ye muvafakat ederken, diğer bazı meselelerde İbn-i Ebî Leylâ'nın görüşünü alır. Şafiî de bu kitabı ele alarak; Ebu Hanife, İbn-i Ebî Leylâ ve Ebu Yûsuf'un görüşlerini rivayet ettikten sonra içlerinden tercih ettiği görüşü belirtir. Zaman zaman da onların görüşlerinden başka dördüncü bir görüşü beyan ederek, onu seçer.

Ben bu kitaptan birkaç meseleyi ele alarak okuyucularımın bilgisine sunmak suretiyle re'ye dayalı şer'î hükümleri çıkarma keyfiyetini göstermiş olurum.

SANATKÂRLARLA İLGİLİ TAZMİNAT :

1— Bir adam kumaşını terziye teslim ederek, kumaşından ceket dikildikten sonra, aralarında ihtilâf çıkar. Kumaş sahibi, ceket değil gömlek için kumaşı verdiğini ve bunu açıkladığını iddia ederse, terzi de aksini iddia ederse durum ne olacak?

Ebu Hanîfe demiştir ki : «Söz kumaş sahibinindir. Terzi kumaşın parasını ödemek zorundadır.» Ebu Yusuf da bu fetvayı benimser. İbn-i Ebî Leylâ ise «Söz terzinindir.» demiştir.

Terzi yanında müşterinin elbisesi zayi' olursa, Ebu Hanîfe'ye göre, terzi ve boyacı gibi sanatkârlar sorumlu tutulmazlar. Ancak sanatkârların su-i taksirleri varsa, o zaman kendilerine teslim edilen malların bedelini ödemeye mecburdurlar. İbn-i Ebî Leylâ ise «İşçiler, yanlarında zayi olan mallardan sorumludurlar. Su-i taksirleri olmasa bile, onlara tazmin ettirilir.» demiştir. Ebu Yûsuf da işçileri sorumlu tutarak «Ancak işçiler, karşı koyamayacakları tehlike halinde zarara uğrayan mallardan sorumlu değillerdir.» der. Şafiî de diyor ki : «İşçileri ödeme zorunda tutan fıkıhçılar, işçilere teslim edilen malları, âriye (*) ye kıyas ederler. Bir menfaat sağlamak amacıyle başkasına ait malı, muvakkaten teslim alan kişi, ihtiyacını giderdikten sonra o malı (âriye'yi) salimen sahibine iade etmek zorundadır. Herhangi bir zarar ve ziyandan sorumludur.»

Bir elbise temizleyicisinin iş yerinin yanması ve bu arada müşterilere ait elbiselerin de yanması neticesinde, İş kadı Şüreyh'e intikal ediyor. Şüreyh, elbise parasını temizleyiciye ödetince, temizleyici ona (kadı'ya); «İş yerim yandığı halde sen, elbise parasını da bana tazmin ettiriyorsun?» diyerek şaşkınlığını ifade edince, Şüreyh ona şöyle karşılık veriyor : «Eğer elbise sahibinin evi yanmış olsaydı, sen ücretini terk edecek miydin?»

Sanatkârları ödeme zorunda görmeyen fıkıhçılar ise, onların yanında bulunan malları, vedîa (**) ya kıyas ederler. Sanatkârın ve ücretle çalıştırılan kişi-

(*) Sahibi için bir menfaat olmadan başkasına geçici bir süre faydalanıp iade etmek üzere verilen mala, âriye denir.

(**) Vedîa : Birisine emaneten bırakılan ve onun faydalanması bahis konusu olmayan mala, VEDÎA denir.

nin alâkalı maldan dolayı tazminata tabi tutulmayacağı fetvası, Atâ b. Ebî Rebbah tarafından verilmiştir. Ama sanatkârın veya işçinin eliyle zarara uğratılan malın tazminatı, şüphesiz onlara ait olur. Tıpkı vedîa, emanetçinin eliyle veya su-i taksiriyle zayî olması halinde sorumlu olduğu gibi... Esasen hiç bir kimse, işlediği su-i taksirin sorumluluğundan muaf değildir.»

Rebî' diyor ki: «Benim anladığım kadariyle, Şafiî'nin görüşü şudur: Sanatkârlar, su-i taksirleriyle yanlarındaki malların zayî olmasına sebebiyet vermedikçe, onlara tazminat yükletilmez.»

SATILAN MALIN, MUHAYYERLİK (*) SÜRESİNDE MÜSTERİ YANINDA HELÂK OLMASI:

2— Satıcıya bir günlük muhayyerlik süresi tanımak kaydiyle, müşterinin satış akdinden sonra teslim aldığı mal, bu süre içinde helâk olursa, durum nasıl olacak?

Ebu Hanîfe: «Müşteri, aldığı malın satın aldığı fiyatı değil, gerçek değerini satıcıya ödemek zorundadır. Çünkü, bir satış akdi neticesinde o malı teslim almıştır.» der. Ebu Yûsuf'un görüşü de bu merkezdedir. İbn-i Ebî Leylâ ise, «Müşteri bu durumda emanetçi gibidir.) Su-i taksiri olmadığı takdirde, satıcıya bir şey ödetmek mecburiyetinde değildir.» demiştir.

Eğer bu malda muhayyerlik hakkı müşteriye tanınmış olsaydı, yanında helâk olan bu malın satış bedelini aynen satıcıya ödemesi, gerek Ebu Hanîfe ve gerekse İbn-i Ebî Leylâ'ya göre gerekirdi. Bu takdirde malın gerçek değerini ödemek bahis konusu değildir.

Şafiî'ye göre: «Her iki ihtimalde, yani müşteri veya bayî' için muhayyerlik hakkının tanındığı süre henüz bitmemiş iken, satış akdinden sonra müşterinin teslim aldığı mal bu esnada helâk olursa; müşteri, o malın değerini satıcıya ödemek zorundadır. Biz satış bedelini ödetemeyiz. Zira satış akdi kesinleşmiş değildir. Keza; biz, müşteriden tazminat yükümlülüğünü kaldıramayız. Çünkü müşteri o malı bir bedel ödemek üzere yapılmış bir satış dolayısıyle yanında bulunduruyor. Bu itibarla o malı, tazmînata tâbi kılmak durumundayız. Biz, müşteriyi emanetçi (vedîacı) gibi düşünemeyiz. Zira emanetçi o adama denir ki; yanında bulundurduğu mala malik olmuyor ve ne o anda, ne de bilâhare o maldan yararlanmıyor. Sadece malın menfaatı icabı, yani korumak için onu elde tutuyor. Bu hususlarda muhayyerlik hakkının, müşteri veya bayi'e verilmiş olması neticeyi değiştirmez. Çünkü satış akdi kesinleşmeden mal helâk olmuştur.

(*) Muhayyerlik: Satılan malın, satıcı tarafından geri alınabilmesi ve müşteri tarafından da iade edilebilmesidir.

BORÇLUNUN MALININ MECBURÎ SATIŞI :

3— Borcundan dolayı hapsedilerek, kadı tarafından hakkında iflâs kararı alınan adam hapishanede iken, yaptığı alış veriş, hibe, sadaka ve köle azad etmek gibi tasarruflar, Ebu Hanîfe'ye göre muteberdir. Onun borcunun ödenmesi için malından hiç bir şey satılmaz. İflâs kararından başka bir işlem yapılmaz. Zira bugün iflâs eden kişi yarın zengin olabilir. Bunun için borcunu ödeyinceye kadar hapis durumu sürdürülür. İbn-i Ebî Leylâ ise, onun alış verişleri, hibe, sadaka ve köle azad etmek gibi tasarruflarının hiç birisini muteber saymamıştır. Ona göre, malları satılarak borcu ödenir. Ebu Yûsuf da köle azad etmek işi hariç, diğer hususlarda tamamen İbn-i Ebî Leylâ'nın görüşlerine katılmıştır. Şafiî ise der ki : «Borçlunun borcunu ödemekten imtina ettiği dava edilirse, itiraf ettiği borçları veya isbatlı olan borçları meydana çıkınca, kadı derhal haciz işlemini yaparak durumu ilgililere duyurur. Sonra malını tadat ederek günün rayicine göre satılması için, gerek mal sahibine ve gerekse piyasada bu işlerle iştiğal edenlere gerekli talimatı verir. Bundan sonra kadı, mümkün mertebe ve gücü nisbetinde malını iyi bir fiyatla satarak o şahsın borcunu öder. Borcunun tamamı ödendikten sonra kadı haciz işini çözer.

ŞUF'A

4— Bir adam gayri menkûl alarak, orada bina yaptıktan sonra, şuf'a hakkına sahip olan kişi o gayri menkûle istekli çıkarsa; Ebu Hanîfe demiştir ki : «Şuf'a hakkına sahip olan kişi gayri menkûlü alır, bina yapan müşteri binasını yıktırarak inşaat malzemesini alıp götürür» Ebu Yûsuf da aynı görüştedir. Fakat İbn-i Ebî Leylâ, gayri menkulün içinde yapılan bina ile birlikte şüf'a hakkını haiz olana verilmesinin ve buna karşılık, müşterinin gayri menkul için ödediği satış bedeliyle inşa ettiği binanın değeri hesaplanarak tutarının onun tarafından müşteriye ödenmesinin gerekliliğini, buna rıza göstermediği takdirde, müşteriden bir hak talep edemiyeceği yolunda hüküm vermiştir.

Şafiî ise şuf'a konusunda demiştir ki : «Gayri menkûlün bir hissesini satın alarak ifrâz ettikten sonra kendisine düşen kısımda inşaat yapan kimseye karşı, şuf'a hakkıyla bir adam çıktığı takdirde ona denilecek ki «İstersen müşterinin aldığı hisseyi, aldığı fiyatı ve yapılan binanın bugünkü değerini öde, mal senin olsun; istersen şuf'a hakkını terket». Bundan başka yapılacak bir şey yoktur. Çünkü müşteri mütecaviz olarak bina yapmış değildir ki, yaptırdığı bina yıktırılsın.»

KOMŞULUK DOLAYISIYLE ŞÜF'A HAKKI :

5— Ebu Hanîfe demiştir ki : «Şuf'a hakkı, şu sırayla muteberdir : Önce ifrâz muamelesi yapılmamış gayri menkuldeki hissedara şuf'a hakkı verilir. İkin-

ci derecede bu hak, gayri menkulde ortak olmakla beraber, hissesini ifrazla ayırmış olana verilir. Ancak gayri menkûlün bu iki hissesinin tek yolunun bulunması şarttır. Ayrı ayrı yollar varsa, bu tercih hakkı tanınmaz. Üçüncü derecede tercih hakkı, gayri menkûle bitişik komşuya aittir. Komşular birden fazla olup, gayri menkûle bitişiklikleri aynı derecede olursa hepsi eşit olarak şüf'a hakkına sahiptirler.» İbn-i Ebî Leylâ da, Ebu Hanîfe'nin görüşünde idi. Halife Ebu-l-Abbas ona mektup yazarak, şüf'a hakkını yalnız gayri menkûlün ifraz yapmamış ortağına inhisar ettirmesini ve diğer derecelerdeki ortaklara şüf'a hakkını tanımaması gerekliliğini bildirince İbn-i Ebî Leylâ halifenin bu emrini tuttu ve bundan sonra ona göre hüküm vermeğe başladı. Halifenin verdiği emir, Hicaz ehlinin sözü ve Şafiî'nin görüşü idi.

İNKÂRDAN DOLAYI YAPILAN SÛLH

6— Ebu Hanîfe demiştir ki : «İddia edilen hakkı, davalı inkâr ettiği zaman kendisiyle davacı arasında belirli bir meblağ üzerinde sulh yapmak caizdir.» Ebu Yûsuf'un re'yi de bu merkezdedir. İbn-i Ebî Leylâ ise bunu caiz görmemiştir. Ebu Hanîfe: «Niçin bu caiz olmasın? Sulhun en normali, inkâr olduğu takdirde yapılan sulhdur. Davalı, iddia edilen hakkı itiraf ettiği zaman sulh vaki olmaz.» derdi. Şafiî ise «Bu sulh, kıyas'a göre batıl olmalıdır. Çünkü biz satışlar için caiz olan helâl ve belli bedeller üzerinde yapılacak sulhü caiz görüyoruz. Bedel (bir malın karşılığı) durumunda olmayan veya helâl olmayan veyahut muayyen olmayan şeyler üzerinde sulha varmak kıyas'a aykırı düşer. Bize göre durum budur. İnkâr halinde sulhu caiz görenler nezdinde, üzerinde sulh yapılan meblâğ, bir ivaz (bedel) hükmündedir. İvazlar ise tarafların ittifakla itiraf ettikleri muayyen meblâğ olmalıdır. Ancak inkâr halinde sulhu caiz görenlerin elinde bir hadîs veya sahâbî sözü varsa o zaman ellerindeki delil kıyas'a tercih edilir. Ben bu hususta sahih bir hadîsin varlığını bilmiyorum.» der.

KEFÂLET VE HAVÂLE

7— Kefâlet meselesinde Ebu Hanîfe'nin görüşüne göre, alacaklı şahıs alacağını kefilden veya borçludan isteyebilir. Bu istekte muhayyerdir. Fakat havale (*) meselesinde alacaklı şahıs alacağını, havale sahibinden isteyemez. Alacağının kime havale edilmesini kabullenmiş ise ancak o kişiden hakkını isteyebilir. Çünkü alacaklı havale işine rıza göstermekle, esas borçlusunun borçtan kurtulmasını kabullenmiş oluyor. Artık ondan bir şey istememesi gerekir. Ebu Yûsuf da bu görüştedir.

(*) Havâle : Borçlunun ödemek zorunda olduğu meblâğı ödeme işini, üçüncü şahsa bırakmasıdır. Ancak havâle işine: alacaklı, borçlu ve üçüncü şahsın muvafakatı şarttır.

İbn-i Ebî Leylâ ise, alacaklının ne kefâlet meselesinde ve ne de havale işinde, asıl borçludan hiç bir şey alamayacağını, zira kefalet veya havale işine rıza göstermekle, borçlunun borçla ilişkisini kestirmiş oluyor. Ancak kefil ödemeyecek duruma düşerse o zaman asıl borçludan isteyebilir.

Borçlu ve kefil, yekdiğerine kefalet etmeyi kabullenmiş durumda iseler, her iki imama göre alacaklı şahıs bunların ikisinden de hakkını isteyebilir.

Şafiî de, «Şartsız kefâlet meselesinde, alacaklı, hem borçludan hem de kefilinden hakkını alabilir. Eğer kefalete bir şart koşulmuş ise, şarta uygun olmak kaydiyle kefilden hakkını alabilir. Koşulan şartın dışında ondan bir şey isteyemez. Havale meselesine gelince, en makûlü budur ki; havale, birisine ait hakkın, yükümlü kişiden başkasına intikal etmesi demektir. Bu hak bir şahsın zimmetinden çıkarak başkasının zimmetine geçtikten sonra tekrar ilk şahsa avdet etmesi caiz değildir. Ancak yeniden yapılacak bir anlaşma ile, bu hak ilk şahsın zimmetine geçebilir.» demiştir.

BORÇLAR

8— Ölüm hastalığında bir borcu itiraf eden şahsın hastalıktan önceki zamana ait şahitlerle isbatlı borcu varsa ve onun terekesi iki borcu karşılamıyorsa, bu konuda Ebu Hanîfe demiştir ki: «Sağlığına ait olup bilinen borcu öncelikle ödenir. Eğer malından bir şey artarsa, hastalık halinde itiraf ettiği borçlara mahsuben orantılı bir şekilde alacaklılara tevzî edilir. (Meselâ: 1000, 2000 ve 3000 TL. olmak üzere üç ayrı şahsa borçlu olduğunu hastalık halinde itiraf edip, sağlık haline ait borçlar ödendikten sonra, malından 600 TL. kalırsa 100, 200 ve 300 TL. olarak alacaklılara tevzî edilir.) Nitekim ölüm hastalığında olan kişi borçlu olup, malı ancak borcunu karşılayabilecek durumda ise, hayrât için vasıyyet etmesi caiz değildir. Borç itirafı da böyledir.» Ebu Yûsuf da aynı görüştedir.

İbn-i Ebî Leylâ ise: «Hastalık halinde itiraf ettiği borç ile sağlığına ait borcu arasında bir fark gözetilmez. Alacaklılar arasında da bir tercih yapılmaz» demiştir. Bu görüşü Şafiî de benimseyerek der ki: «Bütün borçları, ya aynı seviyede kabul edilir veyahut hastalık halindeki itirafı, malına haciz konulmuş olan kişinin itirafı gibi hükümsüz telâkki edilir. Başka türlüsü caiz değildir. Hastanın bir taraftan itirafının kabul edilmesi, diğer taraftan sağlık halindeki borçlardan farklı gösterilerek taksimatta eşit tutulmaması, mesnetsiz bir tercihtir. Şöyle ki; böyle bir görüşe göre, sağlık zamanına ait isbatlı borcu ve sağlıktaki itirafı ile tahakkuk eden borçları öncelikle ödenir. Bundan sonra kalan malı hastalık halinde şahitlerle sübûta eren borçları ödenir. Şahitlerle sûbuta ermeyip, itirafıyle meydana çıkan borçları hesaba katılmayacaktır. Sıra bu nevi borca, yani hastalık halinde yalnız itirafiyle meydana çıkmış olan borcuna gelince, deniliyor ki; elde kalan mal varsa bu nevi borçlar hak sahiplerine ödenme-

dikçe, hastanın yapacağı vasiyet caiz değildir ve ölümü halinde mîrasçılar o malı alamazlar. Bu çeşit borç, bir taraftan mîras ve vasiytlere tercih edilerek, borç olarak tanınıyor, diğer taraftan sair borçlara denk tutulmamakla ve ödemede diğer borçlarla beraber dikkate alınmamakla borç olarak tanınmamış oluyor.» diyor.

9— Varislerden birisi, ölen mûrisin bir şahsa ait borcunu itiraf ettiği zaman eğer o varisin alacağı miras hissesi o borcu karşılıyorsa, Ebu Hanîfe demiştir ki: «Alacaklı şahıs, alacağının tamamını, itiraf eden mirasçının hissesinden tahsil eder. Çünkü ölenin borcu ödenmedikçe, varisin miras hakkı bahis konusu değildir.» Ebu Yûsuf da aynı görüştedir.

İbn-i Ebî Leylâ ise: «Borcu itiraf eden varis, hissesine düşecek borç miktarını ödemekle mükelleftir.» der. Bu İmama göre, varis mûrisin borcunu itiraf etmeyip, sadece borç olayının şahidi durumunda ise hüküm aynıdır. Demek ki, bir varis, ister ölenin bir şahsa ait borcunu itiraf etsin, ister alacaklının alacak meselesine şahid olsun. hissesine düşen borç miktarını ödemek zorundadır.

Şayet mûrisin borçlu olduğunu itiraf eden veya buna şahid olan varis bir değil, iki adil kişi iseler onların şahidlikleri neticesinde, hem Ebu Hanîfe hem de İbn-i Ebî Leylâ'ya göre borcun tamamı öncelikle terekeden çıkarılır, bir şey artarsa mirasçılar arasında taksim edilir. Eğer bu iki varis adil değillerse, bir varisin itiraf veya şahitliği halindeki durum aynen iki varis hakkında tatbik edilir. Yani Ebu Leylâ'ya göre bunların hisselerine düşen kısmı ödenir. Ebu Hanîfe'ye göre borcun tamamı bunların hisselerinden karşılanır. Şafiî bu iki görüşü, arkadaşlarından naklen anlatır, fakat kendisi için bir re'y zikretmez. (*)

YEMİN ETTİRMEK

10— Davacı ve davalının meselesi kadıya intikal ettiğinde davacı, gerekli şahitleri getirince; kadı, ona ayrıca yemin ettirmez. İbn-i Ebî Leylâ'ya göre yemin de ettirmesi gerekir. Davacının şahitleri yoksa, o zaman kadı ona değil, davalıya yemin tevcih eder. Şayet davalı: «Ben yemini davacıya bırakırım» derse, kadı, davacıya yemin ettirmez. Ancak ondan (davacıdan) şüphelenirse, ona yemin ettirir. Şafiî ise; «Davacı, şahitleri getirdikten sonra yemin ettirilmez. Şahitleri bulunmadığı zaman, davalıya yemin tevcih ederiz. Eğer davalı yemin ederse, dava düşmüş olur. Şayet davalı teklif olunan yeminden imtina ederse, biz davacıya deriz ki; davalının yeminden imtinaı ile sana bir şey veremeyiz. Ancak onun imtinaı yanında eğer yemin edersen, dava ettiğin hakkı sana vereceğiz. Eğer yemin etmezsen sana bir şey vermiyeceğiz.» demiştir.

(*) Şafiî mezhebine göre borcu itiraf eden varis bütün terekeyi mîras yoluyle alıyorsa, borcun tamamı onun hissesindn ödenir. Şayet başka mîrasçılar da varsa o, hissesine düşeni öder.

MİRAS

11— Ölen adamın ana baba bir erkek kardeşi ve dedesi (*) kalırsa Ebu Hanîfe demiş ki: «Dede, malın tamamına mirasçı olur. O, öz baba yerine geçer. Ölünün kardeşine hiç bir şey verilmez.» İbn-i Ebî Leylâ ise: «Malın yarısı dedeye diğer yarısı kardeşe verilir.» demiştir. Şafiî'nin re'yi de budur. Şafiî bu konuda der ki:

«Bu iki görüşün hiç birisi kıyas'a dayalı değildir. Ancak kardeşi dede ile mîrastan mahrum etmek, kardeşi dede ile beraber mîrasçı kılmaktan; kıyas bakımından daha uzaktır. Kardeşi dede ile mîrastan mahrum kılmak görüşünde olan bazı fıkıhçılar bana: «Biz, sizlerle ittifak halinde bulunduğumuz üç sebeple kardeşi dede ile mîras hakkından düşürüyoruz:

I— Anne bir erkek kardeşler, baba ile mîrastan mahrumdurlar. Siz, bu kardeşleri dede ile de mahrum ettiğinize göre; dede, baba yerine geçmiş olur.

II— Babanın mîras hakkı 1/6 dan aşağı düşmez. Siz dedenin mîras hakkını da 1/6 dan aşağı düşürmemekle onu babaya benzetmiş olursunuz.

III— Siz, dedeye baba ismi veriyorsunuz. Bu üç hususta biz de sizlerle beraberiz. O halde baba, ana baba bir erkek kardeşleri mîrastan mahrum ettiği gibi dede de, onları mahrum etmelidir.» dediler.

Şafiî, onların bu sözlerini reddederek demiştir ki:

I— Biz, anne bir erkek kardeşleri, dede ile mîrastan mahrum ederken, dedeyi babaya kıyas etmeyip varid olan hadîs'e dayandık.

Biz anne bir erkek kardeşleri ölünün oğlunun oğlunun kızıyle mahrum ediyoruz. Bildiğiniz gibi bu kardeşler baba ile de mahrum oldukları için bu konuda bahis konusu kız, tesadüfen baba gibi etkili olmuştur. Bu meselede kız, baba gibi oldu diye başka yerlerde, ne biz, ne de siz onu baba yerine koymayız.

II— Biz, dedenin mîras hakkını, vakıa 1/6 dan eksiltmeyiz, ancak onun bu durumunu babaya kıyas yoluyle değil, ashâbın çoğunun sözüne dayandırıyoruz. Sonra biz, nenenin mîras hakkını da 1/6 dan düşürmüyoruz. Bu bakımdan durumu babanın durumuna rastladı diye siz veya biz, neneyi baba yerine koyabilir miyiz?

III— Dedeye baba ismini vermeye gelince; biz de, siz de Âdem (A.S.) Peyğamberle aramızda geçenlerin hepsine baba ismini kullanıyoruz. Baba ismini verdiğimiz dededen ölüye daha yakın bir dede olunca, uzak olan baba mîrasçı olmaz. Keza, baba kâfir olup ölü Müslüman ise veyahut baba katil, ölü maktûl ise veyahut da baba köle, ölü hür ise; bütün bu ihtimallerde eğer biz, sadece baba ismini vermekle kişileri mîrasçı kılmış olsaydık, mahrum kıldığımız bütün bu şahısları mîrasçı kabul etmemiz gerekirdi. Biz, dedeleri baba isminden dolayı değil, sahâbenin çoğuna ait habere dayanarak mîrasçı kılıyoruz.»

(*) Kendisiyle, ölen mûris arasında bir kadın geçmiyen dede, mirasçıdır. Babanın babasının babası gibi...

Bundan sonra Şafiî; anne baba bir kardeşin dede ile mîrasçı kılınmasını, kıyastan uzak ise de onun mahrum bırakılmasının kıyastan daha uzak olduğunu isbatlamak üzere diyor ki:

«Dede ve kardeş, ölünün mîrasını talep ettikleri zaman, aynı akrabalık yoluyla ölüye ulaşırlar. Dede der ki: «Ben ölünün babasının babasıyım.» Kardeş de der ki: «Ben de ölünün babasının oğluyum.» Eğer ölen kişi, ölünün babası olmuş olsaydı, onun oğlu (bahis konusu kardeş) babasına (bahis konusu dede) nazaran öncelikle mîrasçı olacaktı. Çünkü ölünün oğlu olduğu için, malın 5/6 sını, diğeri de ölünün babası olduğu için 1/6 sını alacaktı. Bu durumda hangi kıyas ölçüsüne göre, kardeş dede ile mîrastan mahrum kılınabiliyor? Eğer bunlardan birisinin diğerini mahrum etmesi icap etseydi, kardeşin dedeyi mahrum etmesi uygun olurdu. Keza, bu meselede kıyas için bir yer bulunsaydı, yukarıda belirttiğimiz nedenle kardeşe 5/6 ve dedeye 1/6 verilecekti. Diğer taraftan ana baba bir erkek kardeşler için Allah'ın Kitabında ve Resûlünün sünnetinde belirli bir hisse vardır. Dede için böyle bir şey yoktur. Kardeşin dede ile mahrum kılınması, her bakımdan kuvvetli olanı zayıf olanla düşürmek olur.»

EV EŞYASINDA İHTİLÂF

12— Erkek ölüp, karısını ve ev eşyasını bıraktığı zaman ev eşyasının hükmü fıkıhçılar arasında ihtilâf konusudur. Ebu Hanîfe der ki: «Erkek eşyasının, ölen erkeğin terekesinden sayılması ve kadınlara ait eşyanın kadının malı sayılması gerekir. Hem erkekler, hem kadınlar tarafından kullanılan ev eşyası da, ölen koca ile kalan karının müşterek malı sayılır. Erkeğin ölümü halinde hüküm böyle olduğu gibi, erkeğin karısını boşaması halinde de erkeğe ait eşya zevcin, kadınlara ait eşya da zevcenin sayılır. Fakat, erkek ve kadın tarafından kullanılabilen ev eşyası, boşama halinde erkeğe aittir.» Ebu Yûsuf da ilk zamanlar bu görüşte idi. Sonra dedi ki: «Gerek erkeğin ölümü ve gerekse boşama işlemi halinde ev eşyasının kadınlara ait kısımdan, o kadının emsalinin cehiz miktarı yalnız kadına ait sayılacak, cehiz miktarından fazla olan kadın eşyası olsun, diğer ev eşyası olsun bunlar erkeğin malı sayılır. Zira adam tüccar veya sanatkâr veyahut rehin eşyasını yanında bulunduran bir kimse olabileceği için bu veya buna benzer sebeplerle yanında çokça kadın eşyası bulunabilir.» İbn-i Ebî Leylâ ise; «Adam öldüğü veya karısını boşadığı zaman, ev eşyasının tamamı erkeğe aittir. Ancak entari, çamaşır ve benzeri eşya kadına aittir. Fakat şahitlerin beyanı neticesinde birisine ait olduğu anlaşılan mala bir diyecek yoktur.» der. Eğer kadın, kendisine ait bir evde oturduğunda kocası tarafından boşanırsa, adı geçen imamların görüşlerinde bir değişikliğe sebep

teşkil etmez. Şafiî de eşler arasında bu konuda çıkan ihtilâfın bütün ihtimallerinde hüküm şudur, der: «Eğer şahitlerin ifadeleri neticesinde birisine ait olduğu anlaşılan mal varsa, sahibine aittir. Böyle olmayan ev eşyası, eşler arasında müşterek olup aralarında eşit olarak taksimi gerekir. İcma'a yapılan kıyaslamanın tabiî neticesi olan bu hükümden herhangi bir fıkıhçının gâfil kalması, bence bir özür sayılamaz. Bu mesele, iki erkeğin elinde bulunan ve müştereken kullandıkları eşya hakkında ihtilâfa düşmeleri meselesine benzer. Burada gerekli yeminler icra kılındıktan sonra, eşya ikisi arasında eşit olarak taksim edilir.»

ARİYE

Arsasında bir süre tayin etmeden ve geçici olarak bina yapmak için birisine müsaade eden bir adam, bina yapıldıktan sonra bina sahibini arsasından çıkarmak isteyince; Ebu Hanîfe'ye göre: Arsa sahibi buna yetkilidir. Bina sahibinden binasını yıktırması ve enkazını alıp götürmesi istenir. Ebu Yûsuf'un görüşü de bu merkezdedir. İbn-i Ebî Leylâ ise demiştir ki: «Arsasında bina yapmaya müsaade eden kişi, binanın kıymetini ilgilisine ödeyecek ve bina ona kalacaktır.»

Arsa sahibi, inşaat için meselâ 5-10 sene gibi belirli bir süre tayin ettiği halde bu süre dolmadan bina sahibini çıkarmak isterse, mezkûr imamların ittifakiyle bina değerini ödemekle mükelleftir. Şafiî de bu görüştedir.

KAZA (Hüküm)

14— Kadı, mahkeme defterine bir mesele hakkındaki ilgilinin itirafını ve şahitlerin şehadetini tesbit ettikten bir müddet sonra o mesele, dava konusu olarak kadıya intikal ettiği zaman, kadı evvelce deftere geçirdiği itiraf ve şehadeti hatırlamazsa; Ebu Hanîfe'ye göre: Deftere geçirdiği hususu muteber saymaması ve ona göre hüküm vermemesi gerekir. Mühim olan kadı'nın hatırlamasıdır. O da yoktur. İbn-i Ebî Leylâ ise; kadı, hatırlamasa bile mahkeme defterine geçirmiş olduğu hususları dikkate alması ve ona göre hüküm vermesi gerekir, der. Ebu Yûsuf da bu görüştedir.

Kadı, mesele ile ilgili itiraf ve şehadeti hatırlar da onu defterine geçirmemiş ise bilâhare dava ona intikal edince, Ebu Hanîfe'ye göre hatırladığı delillere göre hüküm verir.» Ebu Yûsuf'un görüşü de bu merkezdedir. Fakat İbn-i Ebî Leylâ: «Kadı, bu delilleri yanında tesbit etmedikçe hatırlasa bile nazara alamaz.» demiştir.

Şafiî ise: «Kadı, bir adamın başkasına ait bir hakkın itirafına veya başka türlü bir hakkın sübutuna dair malûmatı mahkeme defterine işlenmiş olarak bulduğu zaman, yazının kendisine veya kâtibine ait olduğunda şüphe etmese

bile o yazıya göre hüküm veremez. Ancak deftere geçirilen hususları hatırlar veya mesele hakkında gösterilen şahitler o yolda ifade verirlerse o zaman hüküm verebilir. Nasıl ki bir adam yazısını tanıdığı ve buna rağmen şahit olarak evvelce verdiği ifadeyi hatırlamazsa şahitlik yapması caiz değildir.» demiştir.

NİKÂH

15— Ebu Hanîfe demiştir ki, kadının mehr-i misli onun kız kardeşlerinin ve amcasının kızlarının mehir miktarıdır. Ebu Yûsuf da aynı görüştedir. İbn-i Ebî Leylâ ise kadının annesi ve teyzelerinin mehir miktarı onun mehr-î mislidir, der. Şafiî de; «Kadının baba tarafından akrabası olan kadınların mehr-i misli esastır. Eğer annesi ve teyzeleri baba tarafından da onun akrabası durumunda değillerse onların mehir miktarı dikkate alınmaz.»

16— Erkek kardeşinin yetim kalmış küçük yaştaki oğlu ile küçük yaştaki kendi kızının nikâhını kıyan adamın kıydığı bu nikâh Ebu Hanîfe'ye göre caizdir. Ancak yeğeni baliğ olduğu zaman dilerse nikâhını feshedebilir. İlk zamanlar Ebu Yûsuf da bu görüşte idi. Bilâhare yeğenin nikâh feshine dair muhayyerliği hususundan rücu' etti. Yani yapılan nikâh sahihtir. Yeğen baliğ olduğu zaman yapılan nikâha itiraz edemez. İbn-i Ebî Leylâ ise yeğen baliğ olmadıkça amcası, kızını onunla evlendirmeye yetkili değildir, der. Şafiî de demiştir ki, küçük yaştaki çocukları yalnız babaları, babaları yoksa büyük babaları evlendirebilir. Başka veliler onları evlendirme selâhiyetinde değildirler. Şayet nikâh yapılırsa bile nikâh hükümsüzdür ve karı koca durumuna getirilmek istenen çocuklar birbirinden mirasçı olamazlar.

İmam Ebu Yûsuf'un kitaplarından bize ulaşan diğer bir kitabı da «Kitab-u Siyer-il-Evzâî»dir. Bu kitap İmam Ebu Hanîfe ile İmam Evzâî'nin ihtilâfa düştükleri Cihad hakkındaki meselelerin cevaplarını ihtiva eder. Cevaplarda iki imamın görüşünü aldıktan sonra ekseriyetle Ebu Hanîfe'nin görüşünü destekler. Şafiî de «el-Umm» adlı eserinde bu kitabı naklen alır ve mezkûr imamların görüşlerini aldıktan sonra ilgili her meseleye ait kendi görüşünü beyan eder. Umumiyetle Şafiî, Evzâî'nin görüşünü benimser. Bu yüce imamlar tarafından verilen cevapların çoğunun dayanağı Sünnettir.

Sünnete ait delillerin imamlar tarafından nasıl tetkik edilerek eleştirildiklerini okuyucularımın bilgisine sunmak için birkaç meseleyi buraya alıyorum.

1— Ebu Hanîfe'ye göre; savaşta elde edilen ganimet taksim edilirken atlı askere, birisi kendisi, diğeri de atı için olmak üzere iki sehim (pay), yayaya da bir sehim verilir.

Evzâî ise atlıya birisi kendisi ve ikisi atı için olmak üzere üç sehim Resûlüllah tarafından verildiğini, ondan böyle Müslümanların bunda ihtilâf etmediklerini söylemiştir.

Ebu Hanîfe, «Ganimet payı bakımından safkan Arap atı ile diğer cins atlar arasında bir fark yoktur» demiştir.

Evzâî ise, «Fitneler belirinceye kadar geçen selef zamanındaki Müslümanların başındakiler, safkan Arap atının dışında kalan at çeşitleri için ganimet payı ayırmazlardı.» demiştir.

Ebu Yusuf diyor ki: «Ebu Hanîfe, hayvanın Müslüman yayadan üstün tutularak, Müslüman yayaya bir pay verilirken, ata iki pay verilmesinden hoşlanmaz idi. Fakat, iyi cins olmayan atları diğer atlardan ayırd ederek, onlara sehim verme gereğini bilmeyen kimseyi sanmıyorum. Bütün Araplar, çoğu veya tamamı iyi cins olmayan atlardan ibaret sürüye, «Atlar sürüsü» ifadesini kullandıkları herkesçe bilinmektedir. Diğer taraftan savaşta saf Arap kanı olmayan atların, başarıya gölge düşürmeyen, uysallığı, yumuşaklığı ve benzeri yönleriyle, birçok binici için daha uygun olduğunu biliriz.

Evzâî'nin, «Geçmişteki Müslümanları idare edenler, bu çeşit atlar için sehim vermezlerdi.» sözü Hicâz halkından duyulan söze benziyor. Şöyleki: Hicâz halkı, bazı şer'î hükümleri verirlerdi. «Bu hükmü kimden aldınız?» diye sorulunca «Sünnet bu hükümle devam edegelmiştir.» derler. Çarşıyı idare eden birisi veya benzeri, belki böyle bir hüküm vermiştir. Yahut da fıkıh usulünü bilmeyen, hatta doğru dürüst abdest ve teşehhüdü beceremeyen Şamlı bazı yaşlılar, bu görüşü icad etmiş olabilirler. Bunun neticesinde Evzâî de «Sünnet, böyle cereyan etti» demiştir.

Gerek Resûlüllah'tan ve gerekse ashâbından bize kadar gelen bilgiye göre Resûlüllah, atlı askere üç pay ve yayaya bir pay vermiştir. Ben bu görüşteyim.»

Şafiî ise, «Atlıya üç sehim verilmesi yolundaki Evzâî'nin sözü haktır.» diyerek, bu hususa ait İbn-i Ömer'in hadîsini rivayet ettikten sonra aynen şöyle söyler: «Ebu Yûsuf'un anlattığına göre, Ebu Hanîfe demiştir ki: «Ben, hayvanı, yaya Müslümandan sehim bakımından üstün tutmam.» At için iki sehim verilmesi hakkında Resûlüllah'ın hadîsi bulunmamış olsaydı bile, bu söz iki yönden hatalıdır. Şöyleki: At sebebiyle Ebu Hanîfe iki sehim verince atı Müslümana yine tercih etmiş oluyor. Çünkü Müslümana bir sehim veriyor. Bu durumda hayvanı Müslümana eşit tutmaması, hatta yaklaştırmayarak hayvanı çok uzakta bulundurması gerekirdi.

Diğer taraftan, atlıya üç sehim verilirken, «Birisi ona, diğer ikisi atınadır» sözü anlaşılmayacak bir söz değildir. Manâsı budur ki: Atlıya, bir sehim kendisi için, diğer iki sehim de atı sebebiyle yine ona verilir. Çünkü Allah, biniciliğe ve at sahibi olmaya Müslümanları şu âyetle çağırmıştır.

٣٣٩- وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ ﴿الأنفال: ٦٠﴾

(339) «Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın...» (Enfâl : 60)

At sahiplerine, anlattığımız gibi Resûlüllah üç sehim verince; ata ait iki sehimi ata değil, sahibine vermiş oluyor. At, hiç bir şeye malik olamaz. Malik olan onun sahibidir.

Evzâî'nin, hepsine at denilen hayvanlar arasında ayırım yaparak safkan Arap atını diğer atlara tercih etme meselesine gelince; Süfyan b. Uyeyne, el-Esved b. Kays'dan, o da Ali b. el-Akmâr'dan naklen bize rivayet ettiğine göre: «Atlılar Şam'a hücum ettiler, safkan Arap atları aynı gün, diğerleri ertesi gün Şam'a vardılar. Safkan atlılar arasında el-Münzîr b. Ebî Hûmmasa el-Hemedânî de bulunuyordu. Bu zat, safkan Arap atlarını, ganimet tevzîinde üstün tutarak dedi ki: «Ben, ilk gün hedefe ulaşanları diğerleriyle bir tutmam.» Onun bu hükmü Hz. Ömer'e ulaşınca, verilen hükmün isabetli olduğunu sitayişle beyan ederek uygulanmasını istedi.» Evzâî ve onun görüşünde olanların bu konuda rivayet ettikleri hadîsler «Munkatı'» kısmındandır. Ebu Yûsuf'un gösterdiği hüccet ise onun görüşünü isbatlamaz.

Biz, safkan Arap atı, karışık kan Arap atı ve başka cins atı ayırtetmeme yolunu tutuyoruz. Eğer ayırteden görüş bizce sabit olsaydı ona muhalefet etmezdik.» demiştir.

2— Bir adam savaşa katılanlar defterine yaya olarak kaydedilerek, düşman toprağına girdikten sonra bir at satın alıp, atlı halde savaşırsa ganimet tevzîinde; Ebu Hanîfe'ye göre ona yaya sehmi verilecektir. Evzâî ise; «Resûlüllah zamanında Müslümanlar için defter tutulmadı. At için Peygamber sehim verirdi. Ondan sonra da Müslümanların imamları buna uygun hareket ettiler.» demiştir. Ebu Yûsuf; Evzâî'nin anlattığı hususta bu şahsa atı için sehim verilmesini isbatlayan bir delil yoktur. Biz de, atlıya sehim veriyoruz, ancak yaya olarak Peygamberle savaşa çıkan, bilâhare satın aldığı veya emaneten elde ettiği bir at üzerinde savaşan herhangi bir kimseye Resûlüllah'ın atlı sehmini verdiğini isbatlayan sağlam bir hadîs Evzâî'nin yanında var mıdır? Diğer taraftan Evzâî'nin görüşü çeşitli yönleriyle itiraz konusu edilir. Meselâ: Eğer bu adam, birkaç saat atlı olarak savaştıktan sonra atını başkasına satar, bu kere satın alan kişi bir saat atlı olarak savaşırsa, aynı at dolayısıyla bunların hepsine ayrı ayrı atlı sehmi mi verilecektir? Bu doğru bir yol olamaz. Yayalık ve atlılık mes'elesi için, ordunun savaşmak üzere düşman toprağına girdiği durum esastır. Düşman toprağına atlı olarak giren, atlı ve yaya giren, yaya olarak kabul edilir. Nitekim Hz. Ömer'in zamanından bugüne kadar savaş defterleri bu şekilde tutulmuştur,» der.

Şafiî, «Evzâî'nin görüşü isabetlidir. Ebu Yûsuf, sünnetin, dediği vechiyle cereyan ettiğini söylemiştir. Sabit bir hadîs ve sağlam bir rivayet olmaksızın «Sünnet, böyle cereyan etmiştir.» sözünden dolayı, Evzâî'yi kınayan Ebu Yûsuf aynı suçu işlemiştir. Diğer taraftan Ebu Yûsuf, Hz. Ömer zamanından bugüne kadar, uygulamanın böyle devam edegeldiğini söylemekle defter işinin Hz. Ömer zamanında ihdâs edildiğini, gerek Resûlüllah ile Hz. Ebu Bekr zamanında ve gerekse Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk zamanlarında defter tutulmadığını

ve mallar çoğalınca Hz. Ömer'in defter tutturduğunu kabul etmiştir. Sünnet, Resûlüllah'a aittir.

Atlıya üç sehim ve yayaya bir sehmin Resûlüllah tarafından verildiği sabit bir sünnet olup bu delil, Evzâî'nin görüşünü isbatlıyor. Zira Evzâî'ye göre; savaşa katılmayana sehim yoktur. Fiîlen savaşa katılmayan kişi, atlı dahi olsa kendisine sehim verilmedikten sonra atı için nasıl sehim verilir?

Ebu Yûsuf'un: «Eğer bir adam o at üzerinde bir gün savaşır, ikinci gün bir başka adam savaşırsa... herbirisine bir atlı sehmi verilmesi gerekecek» sözüne gelince; böyle bir durum Evzâî'nin sözünde yoktur. Bir at için iki yerde ayrı ayrı sehim verilmez. Nasılki iki yerde savaşan askere iki ayrı sehim verilmez. Ancak her yerin ganimeti ayrı ayrı taksim edilirse, o zaman her yer için şahıslar ve atlar sehim alır. O halde, bir at için birden fazla kişiye sehim verilmesi bahis konusu değildir. Ata ait sehim, onun sahibinedir. Bir iki gün için emaneten alıp üzerinde savaşan kişiye at sehmi verilmez. Mademki at sahibi atlı olarak savaşa fiîlen katılmıştır, o at için yalnız ona verilecektir. Diğer taraftan birkaç kişi nöbetleşe aynı at üzerinde savaştıklarından dolayı o at için verilecek sehim bunlar arasında tevzî edilecek olursa, verilecek meblâğı bir atın hissesinden fazlalaştıracak değiliz. Nasıl ki yaya, ona verilen sehmi henüz teslim almadan ölürse, mîrasçılarına ayrılan sehimden başka bir şey verilmiyecektir. Hatta ölenin sehmi bir deve ise mîrasçıları deveyi taksim edeceklerdir.

Ebu Yûsuf'un mezhebinde yürüyen bir fıkıhçı; «Ben, savaş bölgesine atlı olarak giren askere, Müslüman ülkesinden beri katlandığı masrafları için atına sehim veririm.» demiştir. Biz, o fıkıhçıya dedik ki: «Düşman toprağına girmeden bir saat önce ve savaşçıların defteri henüz işlenmemiş iken, bir at satın alıp bir saat sonra atlı olarak düşman toprağına ayak basan asker için ne dersin?»

O, «Deftere atlı olarak kaydedildiği zaman atlı sayılır, atlı sehmini alır.» deyince, biz ona, «O halde bir Yemenli veya Horasanlı Müslüman, oturduğu yerden kalkıp atlı olarak yollara koyulur ve düşman toprağına kadar varır da deftere ismi geçirilmeden atı ölecek olursa ona ne dersin?» diye sorduk. O, cevaben: «Ona at sehmi verilmez.» dedi. Bunun üzerine: «O halde Horasanlı ve Yemenli iki askerin atları için katlandıkları bunca masrafları sen, iptal etmiş oldun. Halbuki bu şahısların masrafları düşman toprağı yakınında ve savaş defteri işlenişinden bir saat önce at satın alan kişinin masrafından kat kat fazladır. Onun masrafını dikkate alarak sehim ayırıyorsun da, uzak mesafeden gelen ve çok masrafa katlananlar için neden sehim ayırmıyorsun?» dedik.

3— İki atı bulunan savaşçının yalnız bir atı için sehim verileceğini Ebu Hanîfe söylemiştir. Evzâî ise birden fazla atla savaşa katılan askerin iki atı için sehim verilir de ondan fazlası için sehim ayrılmaz, demiştir. İlim ehli, Evzâî'nin görüşündedirler. Mezhep imamları da bunu uygulamışlardır. Ebu Yûsuf: «Resûlüllah'ın iki at için sehim verdiği hakkında ne Resûlüllah'dan ne de ashabından herhangi bir kimseden bize bir şey ulaşmamıştır. Yalnız Âhad hadîsi

vardır. Biz Âhad hadîsi ile amel etmeyiz. Evzâî'nin : «İmamlar bununla amel etmişlerdir. İlim ehli bu görüştedir.» sözü, Hicâz ehlinin «Sünnet şununla devam edegelmiştir» sözüne benzer. Bu sözü cahillerden başkası kabul etmez ve taşımaz. Bununla amel eden imam kimdir? Bu görüşü tutan âlim kimdir? Bize açıklanmalı! Ta ki bakalım ilim adamı mıdır? Ondan ilim almaya ehil midir? Nasıl iki at için sehim verilir de üç at için verilmez, ne fark var? Diğer taraftan üstünde savaşılmayan ve yerinde bağlı tutulan at için nasıl sehim verilir? Bizim anlattığımızı ve Evzâî'nin söylediklerini iyice anla ve düşün!» demiştir.

Şafiî; görüştüğüm arkadaşlarımdan bellediğim gerçek şudur ki : «Onlar yalnız bir at için sehim kabul ederlerdi. Ben de bu hükmü tutarım. Süfyân, Hişâm b. Urve'den, o da Yahya b. Ubâd'dan naklen bize haber verdiğine göre :

Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Hayber ganimetinden birisi kendisine ve ikisi atına, birisi de annesi Safiye'ye ait olmak üzere dört sehim aldı.» Mekhûl ise bu konuda şöyle rivayet ediyor :

«İbn-i Zübeyr, Hayber günü savaşa katıldı. Resûlüllah ona, birisi kendisine ve dördü iki atına ait olmak üzere beş sehim verdi.»

Bu iki hadîs müvacehesinde Evzâî, Mekhûl'ün rivayet ettiği «Munkatı'» hadîsi kabul etme yoluna gitmiştir. Halbuki Hişâm b. Urve, tevzî olayını titizlikle izlemiş olmalıdır. Eğer amcası ve babası durumunda olan İbn-i Zübeyr'e bir at için değil de iki at için sehim verilmiş olsaydı, Mekhûl'den daha iyi bir şekilde tesbit etmiş olması beklenir. Hişâm'ın hadîsi de Mekhûl'ün hadîsi gibi «Maktu'» olduğundan hüccet olamıyor ise de, Hişâm'ın İbn-i Zübeyr'in yakını olması hasebiyle ondan alınan hadîs'e, nisbeten sağlam nazariyle bakılabilir. Ama dediğimiz gibi iki hadîs de maktu' olduğu için meğazî ehline baş vurduğumuzda, meğazî ehli, Resûlüllah'ın iki at için sehim verdiğini rivayet etmediklerini ve Resûlüllah'ın Hayber savaşına es-Sekb, ez-Zurb ve el-Mürtekis isimli üç atla katıldığını ve zatına ait üç at bulunduğu halde yalnız bir at için sehim aldığı hususunda herhangi bir ihtilâfa düşmediklerini, gördüğümüz için biz, savaşta yalnız bir at için sehim verilmesi görüşündeyiz.» der.

Yüce imamların, şer'î hükümlerini kaynaklarından çıkarmak ve ilmî tenkidlerde bulunmak hususunda izledikleri yolu apaçık bir şekilde bize gösteren gördüğünüz bu üslûp, kitap boyunca devam eder.

Ebu Hanîfe'nin mezhebine ait olup arkadaşları ve talebeleri tarafından yazılmış olan kitaplardan günümüze kadar varlığını muhafaza etmiş kitaplar, İmam Muhammed b. el-Hasan'a ait olanlardır. Bu zat, Hanefî Mezhebine ait görüşleri rivayet etmekle arkadaşlarına nazaran mümtaz bir yer işgal etmiştir.

Kitapları iki çeşittir :

«Zahir-ür-Rivaye» ismiyle bilinen ve tanınan kitapları, kendisinden rivayet edildiği sabit görülen ve en ufak bir tereddüt duyulmayan eserleridir. Diğer

çeşit kitapları sağlamlık bakımından bu derece olmayan eserleridir. Biz iki çeşidi üzerinde de konuşacağız.

ZAHİR-ÜR-RİVÂYE KİTAPLARI

1— El-Cami-üs-Sağîr :

Bu kitap İmam Muhammed'in talebelerinden İsa b. Ebbân ve Muhammed b. Semmâa'nın kendisinden rivayet ettikleri meseleleri ihtiva eder. Fıkha ait kırk bölümden ibarettir. Birinci bölümü, namaz hakkındadır. Her bölümü ayrıca kısımlara ayrılmamış idi. Bilâhare okuyuculara ve öğrencilere kolaylık olsun diye, kadı Ebu Tahir Muhammed b. Muhammed ed-Dabbâs tarafından her kitap, konularına göre kısımlara ayrılmıştır. İmam Muhammed, eserde yazılı meseleleri Ebu Yusuf ve Ebu Hanîfe'den rivayet eder. Meselelerin dayandığı delilleri ise zikretmez.

2— El-Cami-ül-Kebîr :

Bu da birinci eser gibidir. Ancak bu daha büyüktür.

3— El-Mebsût :

«el-Asl» ismiyle tanınan bu kitap, İmam Muhammed'in yazmış olduğu eserlerin en büyüğüdür. Burada Ebu Hanîfe tarafından cevaplandırılan binlerce mesele bulunmaktadır. Ayrıca Ebu Yûsuf ve kendisinin Ebu Hanîfe'ye muhalefet ettikleri meseleyi de içine alır. Yazar, bu eserde önce temas edilecek konuya ait hadîsleri ve sahâbîlerle tabiîlerin sözlerini alır, sonra meseleleri zikreder. Umumiyetle her konunun sonunda Ebu Hanîfe ile İbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâfa düştükleri meseleleri zikreder. Bu eser, İmam Muhammed'in talebelerinden Ahmed b. Hafs tarafından kendisinden rivayet edilen meselelerden ibarettir. Burada şer'î hükümlerin illetlerini zikretmez.

4— Kitab-üs-Siyer es-Sağîr :

Bu eserde cihada ait meseleler anlatılır.

5— Kitab-üs-Siyer el-Kebîr :

Bu kitap, İmam Muhammed'in fıkıh konusunda yazdığı son eseridir. Talebesi Ebu Hafs Ahmed b. Hafs Irak'tan ayrıldıktan sonra eser te'lif edildiği için, diğer eserler, adı geçen talebesi tarafından rivayet edildiğine rağmen bu eserde Ebu Hafs'ın rivayetine rastlanmamaktadır. İmam Muhammed'in talebelerinden olan Muhammed Ebû Süleyman el-Cûzcânî ve İsmâil b. Sevvâba tarafından kendisinden rivayet edilmiştir. İmam Muhammed bu son eserini te'lif ederken, Ebu Yûsuf ile kendisi arasında anlaşmazlık bulunduğu için Ebu Yûsuf'un ismini hiç zikretmez. Ondan bir hadîs rivayet etmek ihtiyacını duyduğu

zaman «Bir sika'dan aldığıma göre» tâbirini kullanır. Bu tâbiri kullanırken Ebu Yûsuf'u kasdeder.

Hicrî 4. asrın başlarında görülen ve «el-Hâkim-üş-Şehîd» ünvaniyle tanınan, Ebu-l-Fadl Muhammed b. Ahmed el-Merûzî, te'lif ettiği «el-Kâfî» adlı kitapta İmam Muhammed'in eserlerinde bulunan meseleleri özetleyerek toplamıştır. Yazma olan bu güzel eser Mısır kütüphanesinde bulunmaktadır.

İmam Muhammed'in eserlerinden birisi de «er-Red alâ Ehl-il-Medîne» adlı kitabıdır. Şafiî «el-Umm» adlı kitabında bu eseri ele alarak her mesele akebinde, ya Medîne ehlinin görüşüne katılır veyahut Ebu Hanîfe'nin görüşüne uyar. İmam Muhammed'in bu eseri Ebu Hanîfe'nin Medînelilere muhalefet ettiği meselelerden ibarettir. Eserdeki meselelerden birisi şudur:

Adamı tutup başkasının onu öldürmesine yardımcı olan kişinin cezası meselesi;

Adamı tutarak başkası tarafından silâhla öldürülmesine imkân sağlayan kişi, Ebu Hanîfe'ye göre öldürülmez. Ancak dövülür ve hapsedilir. Bil'fiil kâtil ise kısas yoluyle öldürülür. Medîne âlimleri ise, maktûlün öldürülmek istendiği halde onu tutarak kâtil tarafından öldürülmesine yardımcı olduğu için ikisinin de kısas yoluyla öldürülmesine hükmetmişlerdir.

Muhammed b. el-Hasan demiş ki: «Tutan kişi, öldürmediği halde nasıl öldürülür? Kâtilin maktûlü öldürmek istemediği kanaatiyle maktûlü tutarsa, tutanı öldürecek misiniz? Eğer Medîne âlimleri: Hayır! biz, tutan kişi, maktûlün öldürülmek istendiğini sandığı takdirde öldürülmesinin gereğine hükmederiz.» derlerse, onlara denilecek ki: «Bu sözünüze göre tutanın öldürülmesi, onun zannına bağlıdır. Halbuki zan isabetli olabileceği gibi hatalı da olabilir...»

Size birkaç şey soralım:

1— Maktûlü öldüreceğini bildiği halde kâtile onu gösteren adamı, maktûlü tutan adam gibi öldürür müsünüz?

2— Birisine adam öldürme emrini veren kişiyi, kâtil ile beraber öldürür müsünüz?

3— Kadını tenha bir yere koyup başkasının onunla zina etmesini sağlayan kişi, zina eden adamla birlikte hadedilir mi? Yahut yalnız zina eden adam mı hadedilir? Şayet zina eden erkek ile ona kadın temin eden adamın ikisi de evli iseler, ikisi de mi recmedilecek? Katil meselesinde, tutan kişinin öldürülmesine hükmeden fıkıhçının bu meselede her iki şahsın hadedilmesine hükmetmesi gerekir.

4— Birisine şarap içiren kişi, şarap içen gibi hadedilir mi yoksa had yalnız içene mi mahsustur?

5— İffetli kadını zinâ ile itham etmek için adama emreden şahsa, iftira eden kişiyle beraber «kazf» haddi tatbik edilir mi?

Katl meselesindeki fetvanıza göre iftira edenin yanında ona bu işi emreden şahsın da had edilmesi gerekir. Bize, İsmail b. Ayyâş el-Humûsî'den, o da Abdülmelik b. Cüreyc'den, o da Ata b. Ebî Rebbah'dan, o da Ali b. Ebî Talib'den rivayet ettiğine göre :

«Hz. Ali, bir adamı kasden öldüren şahıs ve maktûlü tutan kişi hakkında hükmederken, kâtilin öldürülmesine ve maktûlü tutanın ölünceye kadar hapsedilmesine karar vermiştir.»

Şafiî demiştir ki :

«Cenab-ı Allah, insanları işledikleri suçun kendisiyle cezalandırmayı ve katil suçunu işleyenin katledilmesi hükmünü koyarak şöyle buyurmuştur :

٣٤٠- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى.. ﴾

(340) «Ey iman edenler maktûller hakkında size kısas (misilleme) yazıldı (farz edildi)...» (Bakara : 178)

٣٤١- وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا ۝ سُورَةُ الْإِسْرَاءِ، آيَتْ ٣٣

(341) «...Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velîsine (mîrascısına maktûlün hakkını talep hususunda) bir salâhiyet vermişizdir...» (İsra : 33)

Bu âyeti tetkik edenlerin malûmudur ki; maktûlün velisi yalnız katili kısas yoluyla öldürme yetkisine sahiptir.

Bir hadîs-i şerifte şöyle buyuruluyor :

٣١- مَنْ اعْتَبَطَ مُسْلِمًا بِقَتْلٍ فَهُوَ قَوَدٌ بِهِ

«Bir Müslümanı katil olduğundan dolayı öldüren (maktûlün velisi) kişi, kendi eliyle kısas cezasını vermiş olur.»

Zina edenler hakkında Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor :

٣٤٢- الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۝ النُّورُ، ٢

(342) «Zinâ eden kadınla zinâ eden erkekden her birine yüzer değnek vurun...» (Nûr : 2)

İffetli kadınları zina ile itham edenler hakkında da buyuruyor ki :

٢٤٣- وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً ٤ النور

(343) «Namuslu ve hür kadınlara (zinâ isnadı ile) iftira atan, sonra (bu babta) dört şahid getirmeyen kimseler (in her birine) de seksen değnek vurun...» (Nûr : 4)

Kişi işlediği fiîl ve söylediği sözle cezalandırılırken, bu fiîl ve sözden tamamen uzak olan şahısların o suçtan dolayı cezalandırılmalarına rastlamadım. Eğer bir adam bir şahsı hapseder de, başkası tarafından öldürülmesine yardımcı olursa, işlenen bu suçtan dolayı kâtil öldürülür, hapseden kişi başka türlü cezalandırılır. Ben, kâtili katlinden dolayı öldürürken, hapseden şahsı hapsetme suçundan dolayı, Allah'ın hükmüyle öldüremem. Çünkü hapsetmek suçu öldürmek suçundan başka bir şeydir. Hapseden şahsı, kâtil gibi öldürten fıkıhçı, Allah'ın bu husustaki hükmünün yerini değiştirmiş olur.

Zira Cenab-ı Allah :

٢٤٤- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى البقرة ١٧٨

(344) «Ey iman edenler, maktûller hakkında size kısas (misilleme) yazıldı (farz edildi)...» (Bakara : 178)

buyurmuştur.

Kısas, kişinin, işlediği suçun çeşidiyle cezalandırılmasıdır. Hapsetme suçunu işleyen şahıs, öldürme suçunu işlemiş midir? Hayır! O, ancak hapsetme suçunu işlemiştir. Hapsetmek bir masiyettir. Bu masiyette kısas durumu yoktur, ancak tazir (*) vardır. Hapsetme suçu, öldüremek maksadiyle olsun olmasın, netice itibariyle öldürme çeşidine dönüşmez. Eğer öldürmek niyetiyle işlenen hapsetmek suçu, öldürmek suçu yerine geçmiş olsaydı hapsetme suçunu işleyen şahıs, hapsettiği kişiyi öldürmemiş olsa dahi kâtil hükmünde telâkkî edilerek, kısas yoluyla öldürülmesi gerekecekti. Çünkü katil yerine geçen suçu, bilfiil işlemiştir. Netice itibariyle görüldüğü üzere durum, arkadaşımız Malik b. Enes'in dediği gibi değildir. Bu hususta Muhammed b. el-Hasan'ın sözü kısmen isabetlidir. Muhammed'in arkadaşımıza yaptığı itirazların çoğu yerindedir. Ancak Muhammed başka bir yerde gaflete düşmüştür. Dolayısıyle arkadaşımıza karşı delil olarak kullandığı bütün hüccetler, onun da aleyhinde olmuş olur. Eğer, Muhammed b. el-Hasan'ın düştüğü gaflet ve bununla ilgili durum nedir? diye sorulursa, denilecek ki :

(*) Tâzir : Hakkında nass olmayan ve fıkıhçılar tarafından tatbiki uygun görülen cezadır.

Muhammed diyor ki: «Bir gurup soyguncu, yol keserek adamları öldürdükleri zaman soyguncuların işledikleri suçları uzaktan seyreden ve seslerini işiten arkadaşları varsa, suça iştirak etmemiş olan bu arkadaşları bu suçun işleneceğine kanî olmasalar dahî, soygun ve katil suçuna fiîlen iştirak edenler öldürüleceği gibi, olaya katılmamış olan ve yalnız seslerini duyan arkadaşlarının da destek durumunda olmalarından dolayı öldürülmeleri gerekir.»

Şafiî diyor ki:

Ben, Muhammed b. el-Hasan'a: «Verdiğin bu fetva konusunda delil olabilecek herhangi bir şeyi gördün mü?» diye sordum. Fakat o bana herhangi bir rivayet zikretmedi. Bundan sonra ben ona dedim ki:

«Zayıf bir adam, kuvvetli ve güçlü bir adamı öldürmek istediğini güçlü bir şahsa anlatarak; «— Ben zayıf olmasaydım falan adamı öldürürdüm.» deyince, güçlü şahıs; «— Ben onu tutar yere yatırırım ve sana yardımcı olurum!» diyerek adamı yere yatırır, göğsü üzerinde oturur, çenesini kaldırır, boğazlamaya hazır vaziyete getirir, zayıf adama da bıçak verir. Bunun üzerine zayıf adam da yanaşarak adamı boğazlarsa; senin sözüne göre boğazlayan şahıs öldürülür, çünkü kâtildir. Fakat öldürme işini hazırlayan şahsın işlediği suça iltifat etmeyerek dersin ki: «Sebep başka şeydir, işlenen fiil başka şeydir. Allah, insanları işledikleri fiiller sebebiyle cezalandırır.»

Sana soruyorum; zayıf adama yardımı eden bu şahsın yardımı ile, soyguncuların desteği durumunda olan arkadaşlarının yardımından, hangisi daha kuvvetlidir? Diğer taraftan, soyguncuların arkadaşları ile ilgili olarak diyorsun ki: «Eğer onlar, soyguncuları destekler ve görür de seslerini işitmezlerse, bahis konusu olay dolayısıyle soyguncular öldürülürken; destekleyici durumunda olan arkadaşları öldürülmez, ancak tâzir cezası ile cezalandırılırlar. Bu ses işitme ölçüsünü kim sana tesbit etmiştir?» İmam Muhammed bu soruma cevaben:

«Senin arkadaşın (Malik b. Enes) benimle beraberdir. Soyguncuların arkadaşları hakkında benim verdiğim fetvayı o da vermiştir.» dedi. Ben ona «Malik'in sözü senin için bir hüccet olabilir mi? Senin sözün hüccet olmayınca, sözünü reddettiğin arkadaşımızın sözü senin için nasıl hüccet olabilir?» dedim. Bundan sonra Muhammed bana dedi ki: «Sen, bu görüşte değil misin?» Ben ona: «Hayır! İyi düşünen bir kimsenin böyle söylediğine rastlamadım. Soyguncuların olayla ilgili seslerini işiten ve olaya karışmamış olan arkadaşlarının öldürülmesine fetva veren kişi, Kitab ve ma'kûl kıyas'ın hükmünden çıkmış olur. Bu konuda dayandığı deliller diğer taraftan onun aleyhinde tecelli eder. Sen bir mesele hakkında delil getirirsen veya başkasının delilini reddedersen, aynı hataya düşmezsen senin için çok iyi olur,» dedim.

Bundan sonra Şafiî der ki:

Muhammed, delil olarak Hz. Ali'nin, kâtili öldürttüğünü ve tutanı ölünceye kadar hapsettirdiğini rivayet eder. Halbuki kendisi, tutanı müebbed hap-

se mahkûm etmez de derhal öldürtür ve böylece rivayet ettiği deliline kendisi muhalefet etmiş olur. İmam Muhammed'in «er-Red Ala-Ehli-l-Medine» adlı kitabının tamamı bu metodla kaleme alınmıştır. Tarafların delillerini karşılaştırdığı için fıkıhçılara şayânı tavsiyedir. Muhammed'in «Kitab el-Âsar» adlı bir eseri de vardır. İbn-i Nedim, bunu zikretmemiştir. Biz yazma olan bu eseri Mısır kütüphanesinde gördük. Bu kitapta Hanefî imamlarının delil olarak kabul ettikleri sahâbî ve tabiîlerin sözleri toplanmıştır.

İmam Muhammed'in NEVÂDİR diye tanınan bir kısım kitapları da vardır ki, bu kitaplar tatmin edici bir yolla rivayet edilmeyen eserleridir. Bu tür eserleri onun fıkıh konusundaki notları olarak kabul edilir. Bunların başlıcaları :

El-KEYSÂNİYYAT, KİTAB ez-ZİYÂDAT, KİTAB-u-ZİYADET-iz-ZİYÂDE, KİTAB ün-NEVADİR ve RİVÂYET-ü İbn-i RÜSTEM.

İmam Muhammed, İmam Malik'in «Muvatta'» kitabını rivayet edenlerdendir. Kendisi hadîsleri rivayet ettikten sonra, Ebu Hanîfe'nin amel ettiği ve rivayet edilen hadîs'e uygun veya aykırı düşen hükümleri ele alır, hadîs'e aykırı olduğu takdirde bunun sebebini izah eder.

Ebu Hanîfe'nin eser veren tilmizlerinden birisi de el-Hasan b. Ziyâd el-Lu'luî'dir. Kendisi Ebu Hanîfe'den rivayeten «Kitab-ül-Mücerred»i te'lif etmiştir. Bu kitapta nafaka, harac, mîras, vasıyet gibi çeşitli fıkıh bölümlerine yer verilmiştir. İtimad ve sağlamlık bakımından el-Hasan b. Ziyad'ın Ebu Hanîfe'den yaptığı rivayetler, Muhammed b. el-Hasan'ın rivayetlerinden sonra gelir.

Ebu Hanîfe'nin mezhebinde eser veren zatlardan birisi de Muhammed b. el-Hasan'ın tilmizi, İsa b. Ebbân'dır. Onun başlıca eserleri :

Kitab-ül-Hacc, Kitab-ü Haber-il-Vahid, Kitab-ül-Camiî', Kitabu İsbat-il-Kıyas, Kitab-u İctihad-ır-Re'y'dir.

Ayrıca «Hilâl-ür-Re'y» lâkabı ile meşhur olan Hilâl b. Yahya, Muhammed b. Semmâa (Muhammed b. el-Hasan'ın kitaplarını rivayet edenlerdendir.) ve «Hassâf» diye meşhur olan Ahmed b. Ömer b. Müheyr gibi yazarlar da vardır. Ahmed b. Ömer'in en meşhur eseri halen piyasada mevcut olan «el-Kitab fi-l-Evkâf» adlı eseridir.

Bu devir, «Kitab-u İhtilâf-il-Fukaha» adlı 80 bölümden ibaret büyük bir eseri yazan ve maalesef ikmâl edemiyen, tanınmış yazarlardan olup zamanının fıkıh imamı sayılan Mısırlı Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Ezdî et-Tahâvî ile kapanmıştır. Bu zat, ayrıca şu eserleri vermiştir : Yaklaşık olarak 2000 sahifeden ibaret olan «Kitab-u Şerh-i Müşkil-il-Ehadîs ve Kitab-u Şerh-i Meâni-l-Âsar». Biz bu kitabı elde ederek tetkik fırsatını bulabildik. Gerçekten bu eserin ilimle dolu, Resûlüllah'ın sünnetini iyice belleyen ve fıkıhçıların fetvalarını mesnedleriyle birlikte tamamen kavramaya muvaffak olan yüce bir âli-

min eseri olduğuna şahid olduk. Tahâvî'nin başka kitapları da vardır. İbn-i Nedim, «El-Fihrist» de hepsini tanıtmaktadır.

Bu devirde Hanefî Mezhebiyle ilgili olarak te'lif edilmiş olan başlıca eserler bunlardır. Bunların başında, Ebu Hanîfe'nin ve arkadaşlarının mezhebinin esasını teşkil eden İmam Muhammed'in kitapları gelmektedir. Gelecek devirde yetişmiş olan Hanefî âlimleri umumiyetle İmam Muhammed'in kitaplarıyle meşgul olup, ona şerhler yazmaya, açıklamalar yapmaya çalışmışlar ve ona itimat ederek kolaylıkla bol bol istifade etmişlerdir.

MALİKÎ MEZHEBİNE AİT KİTAPLAR

Medîne İmamı Malik b. Enes'in MEZHEBİNE AİT KİTAPLAR:

İmam Malik'in «Muvatta'» adlı kitabı meşhurdur. Ondan ilim ve feyiz alan birçok ilim adamı, bu kitabı ondan rivayet etmiş ise de, fazlalık ve noksanlık bakımından rivayetlerde bazı ihtilâflar vukubulmuştur. En meşhur rivayet Yahya b. Yahya el-Leysî'nin rivayetidir. Mısır'da basılan ve en çok okunan Muvatta' bu rivayete aittir. Muhammed b. el-Hasan'ın rivayet ettiği Muvatta' da Hindistan'da basılmıştır.

İmam Malik'in bu kitabdaki âdeti şudur:

Her konunun başında önce ilgili hadîsleri, sonra sahâbîlerin veya tabiîlerin sözlerini zikretmektedir. Ancak umumiyetle Medîne ehlinden olan ashab ve tabiînin sözlerini alır. Bazen de diğer sahâbe ve tabiîlerin sözlerini nakleder. Zaman zaman Medîne halkının amelini veya Medîne'de üzerinde ittifak edilen hususları zikreder.

Muvatta'dan örnek verelim:

HASTA ADAMIN BOŞAMA İŞLEMİ:

Mâlik, İbn-i Şihâb'dan, o da Talha b. Abdullah b. Avf ile Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf'dan rivayet ettiğine göre:

«Abdurrahman b. Avf hasta iken karısını üç talâkla boşadı. Hz. Osman b. Affan boşanan kadını, iddetinin bitiminde kocası Abdurrahman'dan mîrasçı kıldı.»

Mâlik, Abdullah b. el-Fazl'dan, o da el-Â'rec'den rivayet ettiğine göre Hz. Osman b. Affan, hastalığında karılarını boşayan İbn-i Mükemmel'in karılarını ondan mîrasçı kıldı.

Mâlik diyor ki: «— Ben, Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ı şöyle söylerken işittim; «Bana ulaşmış ki Abdurrahman b. Avf'ın karısı boşanmasını kocasından istedi. Kocası da dedi ki: — Sen aybaşı âdetini görüp temizlenince bana haber ver ki seni boşayayım. Fakat karısı, henüz aybaşı âdetini görmeden, hastalandı. Onun hastalığı devam ederken aybaşı âdetini görüp temizlenen karısı,

durumu ona bildirince; hasta olan Abdurrahman, karısını kesin olarak boşadı veyahut kalmış olan son talâkla boşadı. Abdurrahman vefat edince boşadığı karısının iddetinin bitiminde Hz. Osman onu mîrasçı kıldı.»

Mâlik, Yahya b. Saîd'den, Muhammed b. Yahya b. Habbân'ın şöyle söylediğini rivayet ediyor: «Dedem Habbân'ın, birisi Hâşimîlerden ve diğeri ansârdan olan iki karısı vardı. Dedem, ansardan olan karısını süt emzirdiği halde boşadı. Boşama üzerinden bir sene geçtiği halde, kadın süt emzirdiğinden dolayı henüz aybaşı âdetini görmemişti. Bu arada dedem vefat etti. Boşanan kadın, iddetinin bitmediği gerekçesiyle mîrasçılık hakkına sahip olduğunu söyledi. Haşimî olan diğer kadın bu görüşte olmadığı için meseleyi Hz. Osman'a intikal ettirdiler. Hz. Osman, boşanan kadının mîrasçı olduğuna hükmetti. Haşimî kadın neticeden hoşlanmadığını belirtince; Hz. Osman ona: «Amcan oğlunun uygulaması budur.» dedi. Bu sözle, Hz. Ali'yi kasdetti.

Mâlik, İbn-i Şihâb'dan şunu işittiğini söyler:

«Hasta iken karısını üç talâkla boşayan adam ölünce, boşadığı karı ona mîrasçı olur.»

Mâlik dedi ki: «— Henüz zifafa girmemiş iken ve hasta iken karısını boşayan adam, mehrin yarısını ödemekle mükelleftir. Şayet ölürse, boşanan kadın ona mîrasçı olur. Zifafa girilmediği için de iddet diye bir bekleme süresi yoktur. Eğer zifafa girdikten sonra bu durum olursa, mehrin tamamı ödenecek ve mîras hakkı da vardır. Bizce bu kadının bâkire veya dul olması neticeyi değiştirmez.»

Muvatta'da bulunan hadîsler, İmam Mâlik'in sahih gördüğü hadîslerin tamamıdır.

Sorulan fıkhî meselelere İmam Mâlik tarafından verilen cevaplar da onun tilmizleri tarafından tedvîn edilmiştir. Bu sahada ilk eser veren zat, Esed b. el-Fırat'dır. «Metn-u Halil» adlı kitabın şârihi eş-Şeyh Alîş'in anlattığı vechiyle; Esed, Irak fıkıhçısı Muhammed b. el-Hasan'dan aldığı soruları kitap haline getirdikten sonra bunları İmam Mâlik'in tilmizi Abdurrahman b. el-Kasım'a soruyor. İbn-i Kasım da İmam Mâlik'in görüşüne göre gerekli cevapları veriyor. Verilen cevapları da tedvîn eden Esed, bunları Kayravan'a getiriyor. Orada Sahnûn da kendisinden nakledereк ayrıca yazıyor. Sorularla cevapları ihtiva eden kitaba «El-Esediyye» ismi verilmiştir. Bilâhare h. 188 yılında Sahnûn, bir araya getirdiği bu meseleleri İbn-i Kasım'a getirerek onun tetkikinden geçirip bazı tashihler yaptırdıktan sonra h. 191 yılında tekrar Kayravan'a dönüyor. Sahnûn'un bir araya getirdiği meseleler, te'lif bakımından Esed b. el-Fırat'ın kitabına uygun sıra takip etmekle beraber, Esed, yazdığı kitaptaki meseleler arasında sıra takibini dikkate almadığı ve konulara ait bölüm başlıklarına yer vermediği halde, Sahnûn bu hususları da dikkate alıyor. Sahnûn'un eserinde konular bölümler halinde sıralanmış, ayrıca ilgili meseleler arasında bir sıralama yoluna gidilmiştir. Bundan başka Sahnûn, İmam Mâlik tarafından verilen cevapların

kaynağını teşkil eden hadîslerle, sahâbî ve tabiîlerin sözlerini de yazmaya başlamıştır. Bu meyanda İbn-i Veheb'in Muvatta'ından ve diğer kaynaklardan da Sahnûn faydalanmıştır. Maalesef Sahnûn, başladığı bütün meselelere ait kaynakları tedvîn etme işini tamamlayamamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi İbn-i Kasım'ın rivayetiyle İmam Mâlik tarafından cevaplandırılmış olan ve Esed b. el-Fırat ile Sahnûn tarafından tedvîn edilmiş olan eserden bir örnek verelim :

NAMAZDA BİD'AT EHLİ OLAN VE OLMAYANA UYMAK MESELESİ :

İbn-i Kasım ile İmam Mâlik arasında şöyle bir konuşma cereyan etmiştir :

Mâlik : — En âlim adam, durum ve davranışı İslâm'a uygunluğu şartıyle namaz kıldırmalıdır. İlimden sonra yaşlılık da tercih sebebi olur.

İbn-i Kasım : — Bundan sonra kıraâtı en iyi olan namaz kıldırmalıdır, değil mi?

— Hayır! Durum ve davranışı İslâm'a uygun olmayan kişinin kıraâtı daha iyi olabilir.

İmam Mâlik :

«Binek hayvanına sahibiyle birlikte başkası binecek olursa, binek sahibi, eyer'e ve diğeri de terkisine binmelidir. Kezâ; bir evde camaatla namaz kılındığı zaman, ev sahibi namaz kıldırmalıdır. Ancak onun izniyle bu öncelik hakkı başkasına geçebilir, denilmiştir.» der.

İbn-i Kasım, İmam Mâlik'in başkasına atfen naklettiği bu görüşü tasvip ettiğini gördüğünü söyler.

Esed b. el-Fırat; «Ben, İbn-i Kasım'a kıraatı güzel olan kişinin, olmayan imama uyması hususundaki Mâlik'in görüşünü sordum, şu cevabı aldım.» der :

— İmam Mâlik demiş ki «İmam, kıraâtı terkettiği takdirde, hem onun hem de camaatın namazı bozulur. Vakit çıkmış olsa bile namazı iade etmeleri gerekir.» Kıraâtı düzgün olmayanın imamlığı, kıraâtı terkedeninkinden beterdir. Zira namaza başlarken hiç kimse, kıraâtı düzgün olmayan kişiye uymamalıdır.

***

İbn-i Kasım : — Kaderiyye mezhebine mensup imam arkasında namaz kılma hükmünü Mâlik'e sordum :

— Eğer onun Kaderî olduğunu kat'î olarak bilirsen arkasında namaz kılma!

— Cuma namazında bile ona uymayayım mı?

— Evet! Eğer dediğim gibi, kat'î olarak bilirsen uymamalısın. Ancak benim görüşüme göre eğer o imamdan sakınır ve bu yüzden hayatî bir tehlikeye düşmekten korkarsın, cuma namazında ona uy, fakat cuma farzından sonra o günkü öğle farzını tekrar kıl. Nefsin arzularına uyanlar, Kaderîler gibidir.

İbn-i Kasım dedi ki; Ehl-i Bid'attan olan imam arkasında namaz kılan şahsın kıldığı namazı iade etmesinin gerekli olup olmadığı sorulduğu zaman; Mâlik, bu hususta müsbet veya menfî bir şey söylemezdi. Benim görüşüme göre vakit çıkmamış ise namazı iade etmelidir.

İbn-i Mes'ûd'un kıraâtıyle okuyan imam arkasında namaz kılanın durumu Mâlik'e soruldu. Mâlik şöyle cevap verdi:

«İktida eden şahıs derhal namazı terkeder.»

«Bid'at ehlinden kız alınmaz, onlara kız verilmez, selâm verilmez, arkalarında namaz kılınmaz ve cenazelerinde bulunulmaz,» demiştir.

Esed b. el-Fırat diyor ki: «Ben İbn-i Kasım'a sordum: İmam Mâlik'e atfen yaptığınız beyana göre İbn-i Mes'ud'un kıraâtıyle namaz kıldıran imama uyan şahıs, durumu sezince derhal namazdan çıkmalı ve o imamı derhal terk etmelidir. Şu halde İmam Mâlik'in görüşüne göre, uyan şahıs, namazını bitirdikten sonra farkına varırsa kıldığı namazı iade edecek mi?

İbn-i Kasım cevaben dedi ki: «— İmam Mâlik, bu hususta bir şey söylememiştir. Yalnız, namaz esnasında farkına varan şahıs, namazdan hemen çıkmalıdır, dediğine göre benim şahsî kanaatime göre selâmdan sonra durumu anlarsa, vakit çıkmış olsun olmasın o namazı iade etmesi gerekir.»

Yukarıda bir örneğini verdiğimiz soru-cevap şeklindeki bu kitapta 26.000 mesele vardır. Bu eser, Mâlikî Mezhebine mensup olanlar için fıkıh ilminin esasıdır.

İmam Mâlik'in eser yazan etbaından birisi de Mısırlı Abdullah b. Abdülhakem'dir. Kendisi, Eşheb adlı âlimin kitaplarını özetleyerek «el-Muhtasâr-ul-Kebîr» adlı kitabı te'lif etmiştir. Ayrıca «el-Muhtasâr-ul-Evsât» ve «el-Muhtasâr-üs-Sağîr» isimli iki eser daha vermiştir. El-Muhtasâr-üs-Sağîr isimli kitabı Muvatta'ın özeti sayılabilir. El-Muhtasâr-ul-Evsat ise iki kısımdan ibaret olup, bir kısmını el-Karâtisî, diğerini de müellifin oğlu Muhammed ve Saîd b. Hassan rivayet etmiştir. Karatisî rivayet ettiği kısma bazı hadîsler ilâve etmiştir. Adı geçen âlimin te'lif ettiği «el-Muhtasar» adlı üç kitabın büyüğünde 18.000 mesele, küçüğünde 1.200 mesele ve diğerinde 4.000 mesele bulunduğu söylenir.

Yine eser veren Mâlik'in etbaından bir diğeri de Esbağ b. el-Ferec'dir. Kendisi «Kitab-ül-Usûl» ve 22 bölümden ibaret olan «Kitab-u Semâih-i min İbni-l-Kasım» isimli iki te'lif meydana getirmiştir.

Abdullah b. Abdülhakem'in oğlu Muhammed de «Kitab-u Ahkâm-il-Kur'ân», «Kitab-ül-Vesâik ve-ş-Şurût», «Kitab-u Adâb-il-Kudât» ve «Kitab-üd-Da'va ve-l-Beyyinât» adlı eserler yazmıştır.

Muhammed b. Ahmed el-Atbî el-Kurtûbî'nin yazdığı «el-Müstahrece» adlı kitapta tutarsız birçok rivayetlere ve bir hayli zayıf meselelere yer verilmiştir. Tuhaf meseleler getirilir, yazarın hoşuna gidince çevresindekilere; «Bunları el-

Müstahrece'ye yazınız, idhâl ediniz.» derdi. İbn-i Vaddâh, el-Müstahrece'de çok hata bulunduğunu söylemiştir. Muhammed b. Abdülhakem de: «Bahis konusu kitapta bulunan meselelerin çoğu asılsız ve uydurmadır.» demiştir. Ebu Muhammed b. Hazm ez-Zahirî, bu eserden bahisle Afrika'da bulunan bazı çevrelerin esere değer verdiğini söylemiştir. Yahya b. Ömer el-Kinânî, el-Müstahrece'yi özetleyerek «el-Müntahabe» adlı kitabı meydana getirmiştir.

Muhammed b. Sahnûn, yaklaşık olarak 60 fıkhî bölümü ihtiva eden ve değerini ilmî meseleleri ele almakla kazanan «el-Cami'» diye meşhur kitabı te'lif etmiştir.

Muhammed b. İbrahim b. Abbas da «el-Mecmua alâ Mezheb-i Mâlik ve Ashâbihi» ismini verdiği kitabı yazmış ise de, ölüm tamamlama fırsatını vermedi.

Bu devirdeki Mâlikî Mezhebine mensup yazarların en büyüklerinden olan iki sîmadan birisi şarkta, diğeri de Mısır'da görülmüştür. Şarkta görülen zat «el-Mebsût» kitabını te'lif eden Kadı İsmail b. İshak'tır. Kendisi ayrıca Ebu Hanîfe, Şafiî ve Muhammed b. el-Hasan'a karşı reddiye mahiyetinde bir eser yazmıştır. Mısır'da çıkan büyük âlim ise «İbn-ül-Mevvâz» künyesiyle tanınan Muhammed b. İbrahim b. Ziyâd el-İskenderî'dir. Kendisinin fıkıhta yazdığı kitap güvenilir kaynak bakımından olsun, geniş izah ve çeşitli meselelere yer verme yönünden olsun, Mâlikî Mezhebinde yazılmış olan fıkıh kitaplarının en önemlisi ve en büyüğüdür. El-Kabisî adlı âlim, İbn-ul-Mevvaz'ın bu kitabına sair kaynak kitapların üstünde bir yer vermiştir.

ŞAFİÎ MEZHEBİNE AİT KİTAPLAR

İmamlar içerisinde mezhebine intisab edenler için, kaynak sayılan kitapları bizzat te'lif ettiği bilinen yegâne İmam, Şafiî'dir. Kendisi gerek Irak'ta iken ve gerekse Mısır'da iken, eserlerini tilmizlerine bizzat dikte ettirmek suretiyle meydana getirmiştir. Irak'ta yazdığı kitaplarına «Kadîm» (eski) mezhebi ve Mısır'da yazdığı kitaplarına «Cedîd» (yeni) mezhebi denilir. Genellikle cedîd mezhebi ile amel edilir.

Başlıca Kitapları:

1— Ahkâmın delilleri hakkındaki «Risâle»:

Bu eser daha önce anlattığımız «Er-Risâlet-ül-Usûliyye» adlı kitabıdır.

2— Kitab-ül-Umm:

Bu eser, asrında benzeri yazılmamış eşsiz bir eserdir. Muhakeme kuvveti, meselelerin tahlil ve tetkikiyle her meseleyi gereken itina ile ele almak hususunda, gerçekten yepyeni bir uslûp ile kaleme alınmıştır. Muhammed b. el-Hasan, kitaplarında, daha önce anlattığımız gibi fıkhî meseleleri sıralamış, fakat meselelerin delillerini zikretmemiştir. El-Umm, böyle değildir. Her meseleyi

deliliyle zikreder. Çoğu zaman kendisine muhalif kalan fıkıhçıların görüşlerini de ele alarak, delillerle çürütmeye çalışır.

Değerli okuyucularımıza, el-Umm'dan bir parça almakla eserin uslûbu hakkında bilgi sunmaya çalışalım.

NAMAZ ESNASINDA KONUŞMAK :

Bu bahsin girişinde, aşağıda yazılı üç hadîsi senetleriyle beraber rivayet etmiştir.

٣٢- عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ قَبْلَ أَنْ نَأْتِيَ أَرْضَ الْحَبَشَةِ فَيَرُدُّ عَلَيْنَا
وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ أَرْضِ الْحَبَشَةِ أَتَيْتُهُ لِأُسَلِّمَ عَلَيْهِ
فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ فَأَخَذَنِي مَا قَرُبَ
وَمَا بَعُدَ فَجَلَسْتُ حَتَّى إِذَا قَضَى صَلَاتَهُ أَتَيْتُهُ فَقَالَ إِنَّ اللهَ
يُحْدِثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ وَإِنَّ مِمَّا أَحْدَثَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَلَّا
تَتَكَلَّمُوا فِي الصَّلَاةِ

1— Abdullah b. Mes'ud'un şöyle söylediği rivayet edilmiştir :

«Habeşistan'a hicret etmezden önce Resûlüllah, namazda iken yanına vardığımızda, biz, Ona selâm verirdik. Kendileri de namaz esnasında oldukları halde selâmımızı alırdı. Biz, Habeşistan'dan dönünce, ben, Resûlüllah'ın huzuruna çıktım. Kendisi namazdaydı. Eski alışkanlığımız icabı olarak Ona selâm verdim, fakat O, selâmımı almadı. Ben selâmımın alınmamasından dolayı uzaktan yakından hatırıma gelen bir takım evhâmlarla endişelenmeye başladım. Hemen durduğum yerde oturdum ve neticeyi korku ile bekledim. Resûlüllah, namazını bitirdiği zaman, Ona doğru gittim. Bana dedi ki : «Allah, dilediği yeni emirler verir. Allah'ın verdiği yeni emirlerden birisi de, namazda konuşmamanızdır.»

٢٣- عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم انصرف
من اثنتين فقال له ذو اليدين أقصرت الصلاة أم نسيت يا رسول
الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أصدق ذو اليدين
فقال الناس نعم فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم
فصلى اثنتين أخريين ثم سلم ثم كبر فسجد مثل سجوده
أو أطول ثم رفع وذكر في رواية أخرى لأبي هريرة أن
الصلاة كانت صلاة العصر

2— Ebû Hureyre'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

«Resûlüllah, dört rek'atlı bir namazda iki rek'attan sonra selâm vererek namazdan ayrıldı. Zülyedeyn Ona; «Ya Resûlallah! Namaz mı kısaldı yoksa sen mi unuttun?» dedi. Resûlüllah camâata yönelerek: «Zülyedeyn doğru mu söyledi?» diye sorunca, camaat: «Evet» cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlüllah kalktı, iki rek'at daha kılıp selâm verdikten sonra tekbir alarak, sair zamandaki secdeler kadar veya daha uzun iki secde yaptı.»

Ebu Hureyre başka bir rivayette; bu namazın ikindi farzı olduğunu zikretmiştir.

٢٤- عن عمران بن حصين قال سلم النبي صلى الله عليه وسلم
في ثلاث ركعات من العصر ثم قام فدخل الحجرة فقام
الخرباق رجل بسيط اليدين فنادى يا رسول الله
أقصرت الصلاة فخرج مغضبا يجر رداءه فسأل
فأخبر فصلى تلك الركعة التي كان ترك ثم سلم
ثم سجد سجدتين ثم سلم

3— İmran b. Husayn'ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

«Resûlüllah ikindi farzının üçüncü rek'atından selâm vererek namazdan çıktı ve kalkıp hücre (hâne) sine girdi. Elleri uzun olan «el-Hirbâk» kalkıp; «Ya Resûlallah! namaz kısaldı mı?» diye nida etti. Bunun üzerine Resûlüllah, ridâsını çekerek öfkeli bir halde hücresinden çıktı ve durumu ordakilere sordu. Üç rek'attan selâm verdiği Ona bildirilince; kalan bir rek'atı da kılarak selâm verdikten sonra, iki secde yapıp tekrar selâm verdi.»

Şafiî, bu üç hadîsi konunun başında senedleriyle beraber naklettikten sonra demiştir ki:

«Biz, bu hadîslerin hepsini alarak onlarla amel ederiz. Bunun için deriz ki: Namazda olduğunu hatırladığı halde bilerek hiç kimse namaz esnasında konuşamaz. Şayet kasden konuşursa, namazı bozulur ve yeniden namaza başlaması gerekir. Çünkü İbn-i Mes'ud'un hadîsi bunu âmirdir. Benim rastladığım ilim ehlinden kimsenin, bu hükme muhalif kaldığını bilmiyorum.

Namazı tamamladığı kanaatiyle veya namazda olduğunu unutarak, namaz içinde konuşan kişi, durumu anlayınca; kılmış olduğu rek'atlar bozulmamış sayılır. Bu nedenle namazına devamla, kalan rek'atları kılmakla namazını tamamlar ve sonunda sehiv secdesi yapar. Zira Zülyedeyn'in hadîsi bunu gerektirir. Bu durumda konuşan kişi, namaz esnasında olmadığı görüşüyle konuşmuş oluyor. Namaz dışında konuşmak ise mübahtır. İbn-i Mes'ud'un hadîsi, Zülyedeyn'in hadîsine aykırı değildir. Yani aralarında bir çelişki yoktur. İbn-i Mes'ud'un hadîsinde geçen konuşma kelimesi, mücmeldir. Zülyedeyn'in hadîsi, bu mücmel kelimeyi açıklamış oluyor. Çünkü Zülyedeyn'in hadîsinden anlaşılıyor ki, Resûlüllah bilerek ve kasden yapılan konuşma ile, namazda olduğunu unuttuğu veya namazını tamamladığına inandığı için yapılan konuşmayı birbirinden ayırmıştır.

Şafiî sözlerine devamla diyor ki:

Namaz esnasında konuşma hususunda, ilim adamlarından birisi bize muhalefet ederek, görüşümüzün aleyhinde emsali görülmemiş bir hayli delilleri derleyip toplamıştır. Bu zat, başka konulara ait 2-3 meselede de bu gibi gayreti göstermiştir.

Konumuz olan bu meseleyle ilgili olarak, o zat bana şöyle söyledi:

«Zülyedeyn'in hadîsi, Resûlüllah'tan rivayet edilen sabit, sağlam ve çok meşhur bir hadîstir. Onun sıhhatı hususunda bir diyeceğimiz yoktur. Lâkin, mensûhtur.»

İmam Şafiî:

— Ne ile mensuhtur?

— İbn-i Mes'ud'un hadîsiyle!

— İki hadîs birbirine aykırı düşerse, bilâhare buyurulan hadîs ilk hadîsi nesheder, değil mi?

— Evet!

— Sen, İbn-i Mes'ud'un hadîsiyle ilgili şu hususları hatırlamıyor musun? İbn-i Mes'ud; Mekke'de Kâbe yanında Resûlüllah'ı bulup Onu ziyaret ettiğini söylemiştir. Sonra Habeşistan'a hicret edip, bilâhare Mekke'ye dönmüştür. Bir müddet sonra da Medine'ye hicret etmiş ve Bedir savaşına katılmıştır.

— Evet! Bunları aynen hatırlıyorum.

— O halde, İbn-i Mes'ud'un, hadîste beyan ettiği Resûlüllah ile olan mülâkatı hicretten önce vuku bulmuştur. Diğer taraftan İmran b. Husayn rivayet ettiği hadîste; Resûlüllah'ın, mescidine bitişik hücresine girdiğini ifade ediyor. Sen bilmiyor musun ki, Resûlüllah Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra, Medine'deki mescidinde namaz kılmış, hicretten önce Onun, Medine mescidinde namaz kıldığı iddia edilemez.

— Evet, İmran b. Husayn'ın rivayet ettiği olay hicretten sonra vuku bulmuştur.

— O halde, ilk olan İbn-i Mes'ud'un hadîsinin, Zülyedeyn'in hadîsine nâsih olamıyacağını, İmrân b. Husayn'ın hadîsi isbatlıyor. Ayrıca Ebu Hureyre diyor ki: «Resûlüllah, bize dört rekâtlı namazı kıldırırken iki rek'attan selâm verdi...»

— Ben, Ebu Hüreyre'nin ne zaman ve nerede Resûlüllah ile bu namazı kıldığını bilmiyorum. Onun için, bu bana karşı bir delil sayılamaz.

— Senin tereddütsüz olarak kabul ettiğin İmran b. Husayn'ın hadîsi, meselenin aydınlığa kavuşması bakımından yeterlidir. Bununla beraber şunu da söyleyeyim ki; Ebu Hüreyre, Hayber'de Resûlüllah'la sohbet etmiştir ve kendisi demiş ki: «Ben, Medîne'de üç veya dört yıl Resûlüllah'ın sohbetinde bulundum.» (Hadîs Ravisi Rebî', Ebu Hureyre'nin sohbet süresinde tereddüt etmiştir.) İbn-i Mes'ud'un Habeşistan dönüşünde, Mekke'de Resûlüllah'la olan mülâkatı arasında bir hayli zaman vardır ki, bu zamanın bir kısmını Resûlüllah Mekke'de geçirmiş, bir kısmını da Medine'de geçirmiştir. Bu durumda İbn-i Mes'ud'un hadîsi, bundan sonra vukubulan sohbet esnasında buyurulan Ebu Hureyre hadîsine nâsih olabilir mi?

— Hayır, olamaz.

— Eğer dediğin gibi İbn-i Mes'ud'un hadîsi, Ebu Hureyre'nin hadîsi ile İmran b. Husayn'ın hadîsine aykırı düşseydi ve namaz esnasında bilerek yaptığın konuşma ile namazı tamamladığın kanaatiyle veya namazda olduğunu unutmakla yaptığın konuşma arasında bir fark bulunmasaydı, İbn-i Mes'ud'un hadîsi aykırılık dolayısıyle mensûh sayılacaktı ve dolayısıyle namaz esnasında her türlü konuşma mübah kalacaktı. Lâkin, aslında İbn-i Mes'ud'un hadîsi, diğer hadîslere aykırı değildir. Dolayısıyle ne nasihtir, ne de mesûhtur. Üç hadîsin hükmü de anlattığım gibidir. Bu üç hadîsten çıkarılan hükümler: evvelce söylediğim gibi namaz esnasında bilerek konuşmak namazı bozar. Ama namazı tamamladığı kanaatiyle veya namazda olduğunu unutarak yapılan konuşmanın, kendisi

için mübah olduğunu telâkki ederek, namaz esnasında konuşan şahsın namazı bozulmaz.

— Siz, Zülyedeyn'in Bedir savaşında şehid edildiğini biliyorsunuz.

— Bunu dilediğin gibi kabul et, netice değişmez. Çünkü İmrân b. Husayn'ın hadîsinde bahsedilen Resûlüllah'ın namazı, Medîne'de değil miydi? Bu namaz Medîne'de olunca, İbn-i Mes'ud'un Mekke'de vukubulan olayla ilgili hadîsinden sonra olduğu, meydana çıkmış olmaz mı?

— Evet. İmrân b. Husayn'ın hadîsindeki namaz, İbn-i Mes'ud'un hadîsindeki namaz olayından sonradır.

— Zülyedeyn Bedir'de şehid edilmiş ise bunda senin görüşüne yarayacak bir delil yoktur. Çünkü Bedir savaşı, Resûlüllah'ın Medine'ye hicretinden 16 ay sonra vuku bulmuştur.

— Kendisinden hadîs rivayet ettiğiniz Zülyedeyn, Bedir'de şehid edilen Zülyedeyn midir?

— Hayır! Kendisinden hadîs rivayet edilen zatın isminin «el-Hirbâk» olduğu, İmrân'ın ifadesinden anlaşılıyor. İmrân, onun lâkabının «Kasir-ül-Yedeyn veya Medid-ül-Yedeyn» olduğunu söyler. Bedir'de şehid edilen zatın lâkabı ise «Zü-ş-Şimâleyn»dir. Eğer ikisine de Zülyedeyn lâkabı verilmiş ise aralarında bir isim benzerliği var demektir.

Bundan sonra muhatabım bir şey söylemedi.

Yukarıda karşılıklı konuşmamızı naklettiğim zatın mezhebine intisab eden bir ilim adamı da, bir ara bana şöyle söyledi :

— Bizim elimizde başka bir delil vardır.

— Nedir o delil?

— Muâviye b. el-Hakem, kendisinin namazda konuştuğunu ve bunun üzerine Resûlüllah'ın : «Namazda, âdemoğularının sözlerinden hiç bir şey olamaz.» buyurduğunu söylemiştir.

— Senin beyan ettiğin bu delil, görüşünün lehinde değil aleyhindedir. Muâviye'nin rivayet ettiği hadîs, aynen İbn-i Mes'ud'un hadîsi gibidir. Bunun yorumu da anlattığım gibidir.

— Eğer Muaviye'nin hadîsi Zülyedeyn'in hadîsine muhaliftir desem, ne lâzım gelecek?

— Sen böyle söyleyemezsin. Biz, burada neden söyliyemiyeceğini izah edelim; Muâviye'nin durumu, ya Zülyedeyn'in durumundan öncedir yahut da beraberinde veya sonradır. Başka bir ihtimal yoktur. Eğer önce ise; iki hadîs arasında bir aykırılık olduğunu söylediğinize göre, Muaviye'nin rivayet ettiği hadîs mensûh sayılır ve namazın dışında olduğu gibi namazın içinde de her türlü konuşmanın yapılabileceği neticesi sözünüzden çıkar.

Şayet Muâviye'nin durumu, Zülyedeyn'in durumuyla beraber veya ondan sonra vukubulmuşsa; senin anlattığına göre Muâviye, namazda konuşmanın ha-

ram olduğunu bilmiyerek konuşmuş ve namazını iâde etmesi için Resûlüllah'ın ona emir verdiğini söylememiştir. Şu halde Muâviye'nin hadîsinden naklettiğin husus, Zülyedeyn'in hadîsindeki husus gibidir veya bizim için daha kuvvetli delildir. Çünkü Muâviye, namazda olduğunu bildiği halde konuşmuştur. Ancak namazda konuşmanın haram olduğunu bilmediğini zikretmiştir.

— Evet. Muâviye anlattığınız gibi bir durumda konuşmuştur.

— O halde! Eğer Muâviye'nin hadîsini, dediğin gibi Zülyedeyn'in hadîsine aykırı kabul edersen, yukarıda belirttiğimiz gibi gösterdiğin delil senin aleyhinde olur. Ve eğer dediğimiz gibi yani, Muâviye'nin hadîsini İbn-i Mes'ud'un hadîsi gibi kabul ederek, Zülyedeyn'in hadîsine muhalif görmezsen bile senin işine yarayacak bir yönü yine yoktur.

— Peki! Sen, bu konuda ne dersin?

— Ben derim ki: Muâviye'nin hadîsi, İbn-i Mes'ud'un hadîsi gibidir ve Zülyedeyn'in hadîsine muhalif değildir.

— Siz bu konuda şer'î hükümleri çıkarırken, Zülyedeyn'in hadîsine muhalefet etmişsiniz.

— Biz Zülyedeyn'in hadîsine, asıl bakımından mı muhâlefet etmişiz?

— Hayır! Tefrî' (şer'î hükümleri çıkarmak) bakımından muhalefet etmişsiniz.

— Sen, bu hadîsin nassına muhâlefet ediyorsun. Nassa muhalefet eden kişi, dikkat nazarı ve muhakemesinin zaaflığı dolayısıyle tefrî' işinde hataya düşen kişiden sence daha fena bir haldedir.

— Evet. Nassa muhalif olan, elbette tefrî'de hata edenden daha kötü bir duruma düşer. Fakat bununla beraber hiç birisi mazur değildir.

— Sen, Zülyedeyn'in hadîsinin aslına da fer'ine de muhalefet etmişsin. Biz ise, ne fer'ine ne de aslına zerre kadar muhalefet etmemişizdir. Muhâlefetinle katlandığın vebâl sana aittir. Bizim tefrî'de Zülyedeyn'in hadîsine muhalefet ettiğimize dair iddian, varid değildir. Tefrî' bakımından da görüşlerimiz ona uygundur.

— Tefrî'de senin ona muhâlefet edip etmediğini iyice bilmek için bazı hususları sorayım.

— Buyur, sor.

— İmam, dört rek'atlı namazda iki rek'attan selâm verip namazdan ayrıldıktan sonra cemaatın bir kısmı, iki rek'attan selâm verdiğini ona hatırlattılar. İmam diğerlerine sorar, onlar da; hatırlatan zat doğru söyledi, derlerse... bunların kıldıkları namazın hükmü nedir?

— İmama durumu hatırlatanlar ve onları tasdik edenler namazın bitmediğini hatırladıkları halde konuştuklarından dolayı, namazları bozulmuş olur.

— İşte sen, Resûlüllah'ın kalan rek'atları tamamladığını rivayet ederken, onunla namaz kılanların durumunu hadîste zikretmemenle beraber, onların da kalan rek'atları tamamladıklarını söylüyorsun. Resûlüllah'a durumu hatırlatan

Zülyedeyn ve onu doğrulayan sahâbîlerin kılmış oldukları namazın bozulmadığını ve bunların kalan rek'atları eklemek suretiyle namazlarını ikmâl ettiklerini söylediğin halde, sana sorduğum meseleye cevap verirken, bu hadîs'e muhalefetle, durumu imama hatırlatan ve onu doğrulayanların kılmış oldukları namazların bozulduğunu söylüyorsun.

— Evet!

— O halde, Zülyedeyn'in hadîsine tefrî'de muhalefet etmiş olursun.

— Hayır! katiyyen muhalefet etmiyorum. Bizim imamımızın hali, Resûlüllah'ın halinden tamamen farklıdır.

— Namazda ve imamlıkta, Resûlüllah ile bizim imamımızın halleri nerede farklı olabilir?

— Allah, farzları peyderpey Resûlüllah'a indirdi. Daha önce farz kılmadığı bir şeyi bilâhare farz kılardı. Bazen de farz kıldığı şeyleri hafifletirdi.

— Evet!

— Ne biz, ne sen, ne de hiç bir Müslüman Resûlüllah'ın bahis konusu namazı, tamamlamış olduğu kanaatiyle tamamlamadan ayrıldığında şüphe etmiyoruz. Herhangi bir kimsenin bunu başka türlü anlaması mümkün değildir.

— Evet!

— Resûlüllah; bahis konusu namazdan ayrılınca, Zülyedeyn, Allah'dan indirilen bir emirle namazın kısaldığını mı veya Resûlüllah'ın mı unuttuğunu bilmiyordu. Zaten kendisinin «Namaz mı kısaldı, Sen mi unuttun ya Resûlallah?» şeklindeki sorusu, Zülyedeyn'in durumunu açıkça belirtiyor.

— Evet!

— Zülyedeyn'in sözünün doğru olup olmadığı kendisinden sorulan zatlar, ya Zülyedeyn'in Peyğambere söylediği sözü işitmemiş olacaklar, bu takdirde onlar da Zülyedeyn gibi olurlar. Yani, neden Resûlüllah'ın selâm verdiğini bilmezler. Yahut da bu zatlar, Zülyedeyn'in sözünü işitmiş olup, Resûlüllah'ın ona verdiği red cevabını işitmiş olacaklar. Bu takdirde de onlar, Zülyedeyn gibi olurlar. Diğer taraftan bunlar, Peyğamberin sorusunu cevaplandırmak zorunda idiler. Verilen cevaplar neticesinde durum anlaşılınca; bilindiği gibi Resûlullah onların sözlerini kabul etti. Ve bundan sonra hiç kimse konuşmayarak, kalan rek'atları kılmakla namazlarını tamamladılar.

Resûlüllah vefat edince ilâhî farîzalar sona ermiş olup, fazlalaşması veya eksilmesi ihtimali kalmamış olur.

— Evet!

— Resûlüllah ile, namaz kıldıran diğer imamlar arasındaki fark budur. Meclisimizde bulunan zatlar, benim bu sözüm üzerine dediler ki: «Belirttiğiniz fark gayet açık ve seçik olduğu için, hiç bir âlim buna itiraz etmez.»

— Arkadaşlarınızın bir kısmı, namaz içinde, namazla ilgili konuşma namazı bozmaz, demişlerdir.

— Başkasının söylediği söz bizi bağlamaz. Bizim söylediklerimiz bizi alâkadar eder.

— Ben, birkaç arkadaşımla görüştüm. Hiç birisi, sizin burada beyan ettiğiniz delillere dayanmadı. Onların bütün sözleri; «Uygulama budur» demekten ibarettir.

— Daha evvel dediğim gibi, sırf uygulama, bir manâ ifade etmez. Başkasının sözü de bizi ilzâm etmez.

— Evet!

— Sen, delilin olmayan meseleleri bırak. Sabit olan Zülyedeyn'in hadîsine muhalefet etmekle gerçekten hataya düşmüşsün. Diğer taraftan benim ve benim görüşüme katılanların; namazda konuşmayı, eşlerin sevişmesini ve şiirler söylemeyi mübah kıldığımızı söylemekle, kendine zulmetmiş olursun. Zira; ne ben, ne de hiç bir arkadaşım bunları mübah kılmış değiliz.

Namazının tamamlanmadığını bildiği halde selâm veren kişinin namazının bozulduğunu, zira; yerinde olmayan selâmın, konuşma sayıldığını söylemişsin. Şayet namazın tamamlandığı kanaatiyll selâm verirse, verdiği selâmla namazına hâlel gelmediğini, dolayısıyle kalkıp, kalan rek'atları kılmakla, namazını tamamlamasının gerektiğini söylemişsin. Halbuki bu takdirde, yerinde olmayan selâmı, konuşma çeşidinden saydığın halde bunun namazı bozmadığını kabullenmiş oluyorsun. Senin görüşün aleyhinde hiç bir delil olmasa bile, bu sözün seni ilzam etmeye yeterlidir. Hadîslere de çok yerde muhalefet etmişsin. Çok şükür bizim böyle bir kusurumuz yoktur.»

Yukarıda aldığımız parçadan anlaşıldığı veçhiyle, Şafiî'nin el-Umm adlı te'lifi, asrının teşrî' yolunu ve fıkıhçılar arasındaki tartışmayı okuyucuları tatmin edici ve apaçık bir şekilde tasvir etmektedir. O tarihte yazılmış olan kitaplar arasında el-Umm gibi, okuyucusunu mütalâaya bağlayıcı ve Selefe hayranlık kazandırıcı bir esere rastlamadık.

Şafiî, bu te'lifi yanında birçok eser daha vermiştir. Bunların bir kısmını tanıtalım :

1— Ebu Hanîfe ve İbn-i Ebî Leylâ'nın ihtilâf ettikleri meseleler hakkında yazmış olduğu; «Kitab-u ma İhtelefe fîhi Ebu Hanîfe ve İbn-u Ebî Leylâ»: Bu kitap, konu hakkında Ebu Yusuf tarafından daha önce yazılmış olan eseri eleştirmektedir.

2— Kitab-u Hilâfi Ali ve İbn-i Mes'ud :

Bu kitap, Irak halkının ashabtan imamları sayılan Hz. Ali ve Hz. İbn-i Mes'ud'un görüşlerine Ebu Hanîfe ve arkadaşlarının muhalefet ettikleri meseleleri toplamıştır.

Şafiî, el-Umm'de bu iki imama muhalefet etmenin hata olduğunu anlatmıştır. İbn-i Nedîm de; «El-Fihrist» adlı kitabında : «Iraklıların Hz. Ali ve Hz. İbn-i Mes'ud'a muhalefet ettikleri meseleler» başlığı altında bu muhalefetin hatalı olduğunu anlatmıştır.

3— Kitab-u İhtilâf-i Mâlik ve-ş-Şafiî:

Bu kitap, hadîsin kaynak sayılabilmesi için İmam Mâlik'in şart koştuğu; «Medînelilerin onunla amel etmeleri» konusunda, Şafiî'nin Mâlik'in arkadaşlarıyla yaptığı münazaraları, hadîsle amel etmenin gerekliliğini işler. Bu kitapta, Şafiî'nin hadîsle ilgili şu görüşünü teyid eden bilgilere yer verilmiştir. Şöyle ki: Sika olan râviler vasıtasıyle ve Resûlüllah'a ulaşan hadîs, sağlam ve sabit sayılır. Biz, Resûlüllah'ın herhangi bir hadîsini katiyen terkedemeyiz. Ancak diğer bir hadîs'e muhalif olduğu takdirde terk edebiliriz. Resûlüllah'dan rivayet edilen hadîs'e uygun olan fakat O'na ulaşmayan hadîs, Resûlüllah'ın hadîsinin kuvvetini artırmaz. Zira, takviyeye muhtaç değildir. Şayet O'na ulaşmayan hadîs, ulaşan hadîs'e uygun düşmezse biz, ona iltifat etmeyiz. Öncelikle, ulaşan hadîsi alırız. Resûlüllah'a ulaşan hadîs'e uygun düşmeyen hadîs, kendisinden rivayet edilen zât, durumu bilmiş olsaydı, kanaatımca kendisinin rivayet ettiği hadîsi terkedip, ulaşan hadîs'e uyacaktı.

Şafiî, Mâlik'in bu nevi hadîsi kaynak saymaması ve buna muhalif kalması konusunu etraflıca ele alarak, bunların görüşlerini çürütmeye çalışmıştır.

4— Kitab-u Cemmâ-il-İlm: Bu kitap da, hadîsle amel etme gerekliliği konusunu işlemektedir.

5— Irak fıkıhçılarının amel ettikleri istihsan'ı red etmek konusunda yazmış olduğu «Kitab-u İbtal-il-İstihsan».

6— Kitab-ür-Red 'alâ Muhammed b. el-Hasan:

Daha önce Muhammed b. Hasan tarafından yazılmış olan ve Medîne ehlinin görüşlerini reddeden kitaba karşılık olmak üzere, Şafiî tarafından yazılan bu kitabta Medînelilerin müdafaası yapılmaktadır. Muhammed b. Hasan ve Şafiî arasında cereyan eden ve Şafiî'nin yazdığı bu kitapta ele alınan münazaralarda, Muhammed b. el-Hasan'ın hataya düştüğü belirtilen hususlardan birisi, kendisinin, Mâlik'in sözünü, Medînelilerin sözüymüş gibi «Medîneliler şöyle söyledi» demesidir. Şafiî, burada sözün Mâlik'e ait olduğunu ve Medîne halkının çoğunun buna muhalif olduğunu belirtmektedir.

7— El-Evzâî'nin görüşlerini reddetmek için Ebu Yûsuf tarafından yazılmış olan kitaba karşılık olmak üzere, Şafiî'nin yazdığı «Kitab-u Siyer-il-Evzâî»: Burada Şafiî, Evzâî'yi müdafaa etmektedir. Biz, bu kitapdan daha önce bahsetmiştik.

8— Kitab-u İhtilâf-il-Hadîs:

Şafiî'nin en önemli ve büyük eserlerinden birisi olan bu kitapta, dinî kaynak bakımından sünnetin yerini ve özellikle Âhad haberinin kaynak sayılması gereği üzerinde duruluyor. Eser bu maksatla te'lif edilmiştir. Şafiî, bu kitabta hadîs hakkında beliren ihtilâflara da değinmektedir. Hatırlanacağı üzere daha evvel bu ihtilâfı anlatırken, bazı kimselerin sünnetin tamamını reddettiğini, di-

ğer bazı çevrelelrin de hadîsle amel etmek için ravinin sikâ olma şartı dışında değişik şartlar ileri sürdüğünü belirtmiştik. Şafiî, birbirine muhâlif görülen hadîsler arasındaki ihtilâfın sebeplerini anlatırken, önce mübah kılma sebebine dayanan ihtilâf üzerinde duruyor. Buna misâl olarak; abdestle ilgili Resûlüllah'tan rivayet edilen üç hadîsi gösteriyor. Bu hadîslerin birisinde; Resûlüllah'ın abdest uzuvlarını birer defa, diğer bir hadîste ikişer defa ve başka bir hadîste üçer defa yıkadığı rivayet edilmiştir. Abdestin her üç şekilde de alınabileceği cihetle, hadîsler arasında gerçekte bir ihtilâf olmamış oluyor. Şafiî, mübah kılma sebebinden dolayı aralarında ihtilâf görülen hadîslerin sayısının çok olduğunu belirttikten sonra yekdiğerini nesheden hadîsleri anlatmıştır. Bundan sonra da birbirinin tefsiri durumundaki hadîsleri ele alarak izâh etmiştir. Ayrıca sünnet hakkında fıkıhçılara çok faydalı olan bilgilere yer vermiştir. Kitap, Şafiî ile başta Muhammed b. Hasan olmak üzere muhalifleri arasında vukubulan değerli münazaraları kapsamaktadır.

9— El-Müsned :

Bu kitap, Şafiî'nin el-Umm'da rivayet ettiği hadîsleri içine alır. Harmele b. Yahya'nın fıkıh konusunda yazmış olduğu kitap da Şafiî'nin dikte etmesiyle meydana getirilmiştir.

Buveytî'nin, «El-Muhtasar-ul-Kebîr, El-Muhtasar-us-Sağîr ve Kitab-ul-Ferâid» adlı eserleri de önemlidirler. El-Müzenî'nin de iki muhtasarı vardır. El-Muhtasar-ul-Kebîr'i tutulmamıştır. Fakat El-Muhtasar-us-Sağîr'i Şafiî âlimleri tarafından tutularak okunur, açıklamaları yapılır ve ona şerhler yazılırdı.

10— Şafiî'nin el-Cami-ul-Kebîr ve el-Cami-us-Sağîr adlı kitapları da önemli eserlerdendir.

Sıraladığımız kitaplar dışında kalan eserleri de vardır.

Şafiî'nin tilmizlerinin yetiştirdikleri yazar âlimlerden birisi, el-Müzenî'nin arkadaşı Ebu İshak İbrahim b. Ahmed el-Merûzî'dir. Kendisi Müzenî'nin Muhtasar'ına ait iki şerh yazmıştır. Ayrıca «Kitab-ul-Füsûl fî Marifet-il-Usûl, Kitab-uş-Şurût ve-l-Vesâik, Kitab-ul-Vesâya ve Hisâb-üd-Devr ve Kitab-ul-Husus ve-l-Umûm adlı te'lifleri bilinmektedir.

İbn-i Süreyc de reddiye mahiyetinde bazı kitaplar yazmıştır. Bunların başında, Muhammed b. el-Hasan'a ve İsa b. Ebbân'a karşı yazdığı reddiyelerdir. Ayrıca fıkıhta «Muhtasar»ı vardır. Bir de «et-Takrîb Beyn-el-Müzenî ve-ş-Şafiî» adlı te'lifi vardır.

Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah es-Sayrafî (h. ? - 330) nin de «Kitab-ül-Beyân fi Delâil-il-Âlâm alâ Usûl-il-Ahkâm, Şerhu Risalet-iş-Şafiî ve Kitab-ül-Ferâid» adlı kitaplar yazmıştır.

Şafiî âlimlerinden bu devirde eser verenler gerçekten çoktur. Fakat maalesef biz bu kitapları bulamadık.

Diğer mezheplerde yazılmış olan kitapları daha önce imamlarından bahsederken anlatmıştık. O kitaplardan da bir şey göremedik.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ DEVİRDEKİ TEŞRÎ

(h. 4. asrın başlangıcı — Abbâsî devletinin yıkılışı olan 657 tarihleri arası.)

Bu devir, mezheplerin yerleşmesi, âlimleri tarafından desteklenmesi, münazara ve ilmî mücadelelerin yaygınlaştığı devirdir.

İSLÂM ÂLEMİNİN SİYASÎ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Bu devirde İslâm ülkeleri arasındaki siyasî bağlar kopmuştur. Batı'dan başlayarak İslâm ülkelerine bir göz attığımız zaman Abbasî devletinin gerilemesi dolayısıyle Emir-ul-Mü'minîn diye adlandırılan Abdurrahman en-Nasir'in öncülüğünde Endülüs'te bir Emevî devlet (m. 756-1031) nin kurulduğunu görüyoruz. Afrika şimâlinde İsmailiyye mezhebine mensup Şiîlerin kurdukları FATIMİYYE Devleti (m. 910-1174) nin başında Emîr-ül-Mü'minîn ismini verdikleri Ubeydullah el-Mehdî el-Fatımî bulunuyor. Hükümet merkezi Tunus yakınında kurdukları El-MEHDİYYE beldesidir.

Mısır'da, İhşid oğulları (M. 934-969) nın başında bulunan Muhammed ve Musul ile Halep'te bulunan Hamdân oğulları Abbasîlere bağlı görülüyorlardı.

Yemen'de Zeydiyye olan Şiîler iyice yerleşmişlerdi. Irak dolaylarına hakim olan Buveyh oğulları (m. 932-1055) Abbasîlere sadece bir isim bırakmışlardı. Doğuda, merkezi Buhârâ şehri olan ve büyük bir devlet halini alan Samân oğulları (m. 847-999) bulunuyordu.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi İslâm âlemi çeşitli parçalara ayrılmış, aralarındaki bağlar kopmuş vaziyette idi. Kurulan bu devletler arasında iyi münasebetler bile bulunmuyordu. Yekdiğerine hor gözle bakarlardı. Müslümanlar arasında görülmesi hiç de tasvip edilmeyen en büyük çekememezlik ve ihtilâflar, Mısır'a hakim olan Fatımîler ile Bağdat'ı başkent eden Abbasîler arasında vukubulmuştur.

Fatımîler, çeşitli İslâm ülkelerine elçilerini göndererek halifeliğin onların hakkı olduğunu ileri sürüp, İslâm âlemine hâkim olmak ideallerini gerçekleştirmeye, çalışırlardı. Abbasîler de, Fatımîleri Hz. Fatıma'nın sülâlesinden uzak-

laştırmaya ve onların seyyid olmak nedeniyle halifeliğe öncelik tanınması yolundaki çabalarını tesirsiz hale getirmek için toplantılar tertip edip, büyük halk kitleleri huzurunda tanınmış âlimleri ve eşrafı bu yolda beyanatta bulunmaya ve bu iddiayı doğrulamaya zorlarlardı.

Abbsâîler ülkesinde duruma hakim olan Buveyh oğulları, zihniyet bakımından Fatımîlere benzedikleri halde, Abbasîlerin şeklen devleti idare etmelerinde kendileri için yarar görürlerdi. Çünkü; halifeliği Fatımîlere, başka bir deyimle Alevîlere intikal ettirmiş olsaydılar mevcut nüfuzlarının kırılacağına ve Şiîlik akidesi itibariyle Alevîlere boyun eğmek mecburiyetinde kalacaklarına inanıyorlardı. Buveyh oğulları, siyasî menfaatlarını ön plâna alarak, akide bakımından aynı paralelde olmayan Abbasîlerle iyi geçinmeyi, aynı paralelde olan Fatımîlerin emrine girmeye tercih ediyorlardı. Fakat bu durum pek uzun sürmedi. Selçuklular (m. 999-1157) ın doğudan hareketleriyle, idare ve hakimiyet Türklerin eline geçti. Selçuklular, ülkede keyfî hareketlerle halka eziyet edenleri zararsız hale getirerek, Buveyh oğulları devletine son verdiler. Doğuya ve Irak'a hâkim oldular. Fakat Selçuklularda Şiîlik cereyanı bulunmadığı için Abbasîlere dokunmadılar. Bağdat dolaylarına, Orta Asya'ya ve Arap yarimadasına hâkim oldular. Fatımîlerle karşılaşarak, Suriye'den Fatımîleri attılar. Mısır ve ötesinde kalan batı beldeleri hariç, bütün İslâm ülkelerini ellerine geçirdiler.

Selçuklular arasında da ihtilâf çıkınca, bir takım iç harplere girişildi. Müslümanlar arasında görülen zaaflık ve Selçuklular ile Fatımîler arasında Suriye'de meydana gelen nizâları fırsat bilen Hıristiyanlar, h. 5. asrın sonlarında Haçlı seferlerini düzenleme cesaretini bularak, Kudüs'ü istilâ ettiler. Haçlı seferlerinin tarihini tetkik edenlerin malûmu olduğu üzere Hıristiyanlar bununla yetinmeyerek, Müslümanları asırlarca rahatsız ettiler.

Selçuklular arasında çıkan ihtilâflar neticesinde ATABEYLİKLER denilen devletler kuruldu. Bu beylikler, Selçuklulara dayanmakta ve devlet başkanları Selçukluların kumandanlarından olmakta idiler. Atabeylikler, doğu ve batıya hâkim oldular. O sülâleden gelen Musul beyi Mahmud Nureddin'in emriyle Selâhaddin-i Eyyubî Mısır Fatımî devletine son vererek, onun yerine milâdî 1074 de Eyyûbî Devletini kurdu.

Uzak doğuda h. 6. asrın sonlarında kurulan ve merkezi Harzem olan Harzemşâh Devleti (m. 1157 veya 1077-1231) bir ara gelişerek Bağdat yakınlarına kadar hükmederdi.

Bu durum da pek uzun sürmedi. Sel gibi akan ve hiç bir kuvvet tarafından durdurulmayan Moğol istilâsı, etrafı kasıp kavurdu. İstilânın başında bulunan Cengiz Han, Tatar Birliğini kuran ve merkezi Karakurum olan TATARLAR devletini kurmuştur (m. 1203-1227). Moğolistan ve Türkistan'a hâkim olan Moğollar, h. 7. asrın başlarında istilâya başladıklarında hiç bir kuvvet onları durduramadı. Cengiz Han ölmeden önce fethettiği ülkeleri 4 oğlu arasında taksim etti. Cengiz Han, çok geniş ve uzun emeller peşinde koştuğu için bütün dünyaya

evlâd ve torunlarının, hâkim olacağı ümit ve hayalini beslerdi. Cengiz Han, İmparatorluğunu 4 oğlu arasında şu şekilde :

1— Oğlu Çağatay'a ülkesinin Kızıldeniz'e kadar uzanan batı kısmını,
2— Oğlu Tülî'ye ülkesinin Çin Denizi'ne kadar uzanan doğu kısmını,
3— Oğlu Cüci'ye ülkesinin kuzey kısmını,
4— Oğlu Oktay'a asıl memleketini...

taksim ederek, Çin denizi sahilinden Karadeniz sahiline kadar uzanan memleketi, evlâdları arasında taksim etmekle dünya hâkimiyetinin evlâd ve torunlarına geçeceğine inanıyordu.

Yukarıda belirttiğimiz durum üzerine uzun zaman geçmeden Cengiz Han'ın torunu HÜLÂGU HAN İslâm âleminin merkezi durumunda olan Bağdad'ı (m. 1258 de) istilâ ederek, son Abbasî halifesi El-Mu'tasım Billâh'ı öldürdü. O güne kadar İslâm âleminde bulunan camilerin çoğunda cum'a hutbelerinde Abbasî halifelerine ismen duâ edilirdi. Hülâgû Han ve askerleri tarafından yıkılıp yakılan Bağdat, o günden sonra semâvî hiç bir dini tanımayan bir devletin hükümet merkezi oldu. Bu devlet Hülâgû Han'ın dedesi Cengiz Han tarafından konulan ve «El-Kâse» ismi verilen kanunlarla idare ediliyordu. Hülâgû Han'ın Abbasî devletine son verme tarihi, eski İslâm tarihinin kapanışı ve orta İslâm tarihinin başlangıcı sayılır. Bu arada Eyyûbî devleti yıkıldı ve yerine Türkler tarafından MEMLÛK devleti kuruldu. Mısır'ı eline geçirerek, Memlûk devleti (m. 1250-1517) ni kuran Aybey'in oğlu Sultan Baybars, Abbasî sülâlesinden gelen Mustansır Billâh Ebu-l-Kasım Ahmed'i halife seçmiştir. Bu olay üzerine Kahire şehri, Bağdat yerine Abbasî halifelerinin merkezi haline geçti. Ancak Buveyh oğulları ve Selçuklular, Irak'a hâkim oldukları tarihlerde Bağdat'ta oturan Abbasî halifelerinin yetki ve otoriteleri bir isimden ibâret olduğu gibi, Memlûk devleti zamanında Mısır'da iş başına getirilen Abbasî halifelerine de bir selâhiyet tanınmıyordu.

Bu devirde İslâm âleminin siyasî durumu özetle belirtitğimiz gibiydi. İslâm âleminin ilim durumuna gelince; bu durum, siyasî durumun aksine süratle ilerleme kaydetmiş, özellikle doğuda Selçuklular devrinde ve Mısır'da Fatımîler zamanında İslâm âleminde seçkin ve üstün büyük âlimler ve eşsiz mütefekkirler çıkmıştır. Biraz sonra bu devrin özelliklerini kaydederken onun yetiştirdiği bu âlimlerin İslâm teşrîi konusundaki rollerini ve gayretlerini izah edeceğiz.

İlim sahasında büyük gelişmeler olmakla beraber, siyasî bağımsızlığın zedelenmesine paralel olarak teşrîde bağımsızlık ruhunun zaafa uğradığı gerçeğini itiraf etmek gerekir. Hatırlanacağı üzere teşrîde bağımsızlık ruhu Ebu Hanîfe, Mâlik, Şafiî, Ahmed, Davud b. Ali, Muhammed b. Cerir et-Taberî ve emsâlinde zirveye yükselmişti. Bu yüce ruh, anlatmakta olduğumuz devirde bir hayli zayıflamıştır. Yine hatırlanacağı üzere bu ruh Ebu Hanîfe'ye selefleri hakkında «*Onlar erkektirler, biz de erkekleriz*» dedirtmiş, İmam Mâlik'e de «*Resûlüllah'ın sözlerinin hepsi tutulur. Hiç bir sözü terkedilemez. Fakat Ondan başka*

hiç bir kimse bu durumda değildir. Diğerlerinin sözlerinin bir kısmı tutulur, bir kısmı ise bırakılabilinir.» dedirtmiştir. Bu seviyede olan arkadaşları da benzer sözler söylemişlerdir. Teşrîin 5. devrinde ise bunun yerine taklid ruhu yerleşmiştir.

BEŞİNCİ DEVRİN ÖZELLİKLERİ

I — TAKLÎD RUHUNUN YERLEŞMESİ

Taklîd demek; şer'î hükümleri muayyen bir imamdan almak ve onun fetvalarına dinin nassları imiş gibi uymak gerekliliğini duymaktır.

Gerçekten geçen bütün devirlerde müctehidler ve onları taklid edenler vardı. Müctehidler Kitap ve sünneti bilen ve nasslardan şer'î hükümleri çıkarma gücüne sahip olan fıkıhçılardı. Mukallid denilen taklitçiler de nasslardan şer'î hükümleri çıkarma gücünü elde edecek bir seviyede Kitap ve sünnet ile iştiğal etmeyen halk tabakasıydı. Bir olay veya şer'î problem çıktığı zaman ilgili şahıslar beldelerinde oturan fıkıhçılardan birisine koşarak mesele hakkında fetva sorarak problemleri çözerlerdi.

Fakat 5. devirde taklid ruhu yaygınlaşarak, fıkıhçılar dahil, bütün Cumhûr taklidle hareket etmeye koyuldular. Bundan önceki devirlerde fıkıh sahasında bilgisini geliştirmek isteyen fıkıhçıların öncelikle Kitap ve sünnetle iştiğal etmelerine karşılık, bu devrin fıkıhçıları muayyen bir imamın kitaplarıyle iştiğal ederek, o imamın tedvîn ettiği hükümleri, çıkarmış olduğu metod ve yolunu öğrenmeye gayret ederlerdi. İmamının bu yolunu ve kitaplarını iyice kavrayınca o kişi âlim, fıkıhçı sayılırdı. Bunların bir kısmı, imamının verdiği hükümler hakkında kitap yazarlardı. Yazdığı kitap, ya evvelce yazılmış olan bir kitabı kısaltmak veya açıklamak durumunda veyahut da muhtelif kitaplarda dağınık bir şekilde yazılmış olan hükümleri, derleyip toplamak halindeydi. Bu fıkıhçıların hiç birisi, İmamının verdiği fetvaya muhâlif bir şey söylemeyi kendileri için caiz görmezlerdi. Hatta bu devirdeki Hanefî fıkıhçılarının ileri gelenlerinden ve nizasız imamı sayılan Ebu'l-Hasan Ubeydullah el-Kerhî «*Bizim fıkıhçılarımızın vermiş oldukları fetvalara aykırı düşen âyetler, ya mensûhtur veya te'vile muhtaçtır. Keza bu durumda olan her hadîs, aynı şekilde ya mensûh veya te'vil edilir.*» demiştir. Böylece fıkıhçılar, serbestlik kapısını kendileri için açık görmemişlerdir.

Bu devirde büyük fıkıhçıların bulunduğundan şüphe etmiyoruz. Bunların bir kısmını tanıtmaya çalışacağız. Bu yüce fıkıhçılar, gerek teşrî usulü ve gerekse şer'î hükümleri çıkarma yolları ile ilgili ilim sahasında, kendilerinden önceki devirlerde yetişmiş olan âlimlerden ve seleflerinden noksan olduklarını sanmıyoruz. Aralarındaki fark, sadece teşrî hususunda kendilerini hürriyet sahibi görmemeleridir. Şafiî, şer'î hükümleri çıkarmak hususunda bugün bir mesele

hakkında beyan ettiği görüşe ters düşecek diğer bir görüşü yarın açıklamakta ve ona belirecek yeni deliller müvacehesinde yeni görüşlere sahip olmak hürriyetini kendinde görüyordu. Onun imam arkadaşları da delillere göre yeni görüşler beyan ederlerdi. Onların selefleri olan sahâbîler ve tabiîler de böyleydi. Meselâ; Hz. Ömer, bir yıl farâiz hükümlerinde ölünün annesi, kocası, birden fazla anne bir kardeşleri bulunduğu takdirde; anne baba bir kardeşlerin mîrascı olamıyacağına hükmediyor. İkinci ylı anne baba bir kardeşleri, anne bir kardeşlere sülüs (üçte bir) hissesine ortak ederek diyor ki: «*Geçen yıl verdiğim hüküm eskiden sahip olduğum görüşe dayanıyordu. Şimdi de böyle hükmediyorum.*»

Beşinci devrin âlimleri ise muayyen mezheplere dayanmış durumdaydılar. Bütün güçlerini bağlandıkları mezhebe ait mes'elelere verirlerdi. Halbuki hiç bir imamın yapmış olduğu içtihad da mutlaka isabetli olduğu iddiası bu âlimlerin hatırından geçmezdi. Zaten imamlar yanılmalarının mümkün olduğunu ve muttali olmadıkları sağlam hadîslerin bulunabileceğini bizzat itiraf etmişlerdi. Hatta imamların birkaçının şöyle söyledikleri rivayet edilmiştir: «*Sahih bir hadîs bulunduğu zaman, benim mezhebim odur. Bu takdirde buna aykırı düşecek sözümü duvarın dibine atın.*» Diğer taraftan demin söylediğimiz gibi Hanefî fıkıhçılarından el-Kerhî diyor ki; arkadaşlarımızın vermiş oldukları fetvalara muhalif düşen her hadîs ya te'vil edilmiş veya mensuhtur.

İmam-ül-Haremeyn'in babası Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî'nin hal tercümesini yazan İbn-i Sibkî, bu eserinde şöyle söyler:

«El-Cüveynî muayyen bir mezhebe bağlanmamak hakkında bir eser yazmaya başlamış ve kaleme aldığı kitaba «El-Muhît» adını vermişti. Bu eserinde mezheb taassubuna karşı çıkarak hadîsleri de varid olduğu meselelerin dışına çıkarmamaya çalışıyordu. Onun yazmağa başladığı kitabın üç forması El-Hâfız Ebu Bekir el-Beyhâkî'nin eline geçti. El-Beyhâkî, bu formalarda yer alan hadîslerin bir kısmının zayıf olduğunu, böyle tutarsız hadîslerin dikkate alınmamasının gerektiğini söyleyerek hadîslerin kapsamını gereği gibi tutan zatın, Şafiî olduğunu ve Şafiî'nin itibar etmediği ve yazarın eserinde yer verdiği hadîslerin sahih olmadığını, bunlardaki sakatlığı hadîs ilmiyle gereği gibi iştiğal edenlerin bilebildiklerini açık bir ifadeyle yazdığı bir mektupla müellif El-Cüveynî'ye bildirdi. Mektubu alan el-Cüveynî, el-Beyhakî'ye duâ ederek kitabı tamamlama işini terkedip gönderilen mektubun ilmin bereketi olduğunu söyledi.»

İbn-i Sibkî bu bilgiyi verdikten sonra el-Beyhâkî'nin, el-Cüveynî'ye yazmış olduğu bu uzun mektubu aynen adı geçen esere geçiriyor.

Eğer Şafiî bu nevi itirazlara kulak vermiş olsaydı, ictihad yapmaması gerekecekti. O, bu nevi itirazlara itibar etmezdi. Çünkü kendisi hadîslerin sağlamlığı konusunda, hadîslere hayatını vakfetmiş, sahih hadîsi sahih olmayandan iyice ayırd eden hadîs ricâline itimad ederdi. el-Beyhâkî'nin zikrettiği sebep el-

Cüveynî'nin başladığı kitaptan vazgeçmesine sebep teşkil etmez, kanaatındayım. Eğer şer'î hükümleri kaynaklardan çıkarma ve ictihad yapma gücünü kendisinde bulsaydı ve müstakil bir şekilde bu işe şahsını ehil görseydi, başladığı kitabı terketmemesi gerekirdi.

Biz, burada bildiğimiz kadarıyla beşinci devrin taklid ruhunun yaygınlaşma sebebini anlatmaya çalışacağız:

1— Birinci sebep; İmamların yetiştirmiş oldukları yüksek âlimlerdir:

İmamların yetiştirdikleri çok kuvvetli tilmizleri, şer'î hükümleri çıkarma bakımından üstadlarının yolunu takip ederek, metodlarını benimsiyorlardı. Cumhûr'un takdir ve güvenini kazanan bu tilmizlerin içtenlikle üstadlarına hayranlıkları, hem onların metod ve çıkardıkları hükümleri tedvîn etmelerine, fikirlerini savunmaya, hem de Cumhûr'un bu görüş ve hükümleri benimseyip, onların fetvalarıyle amel etmelerine sebep olmuştur.

Cumhûr, şerî' hükümleri alacak ve dinî ilimler sahasında otoriter sayıp güvenle bağlanacak imamlara muhtaç idi. Mezhepleri bugünedek devam edegelen meşhur imamlar, ilmin zirvesine yükselen ve milletleriyle muasır devlet adamlarının nazarında gerçek değeri bulan kuvvetli tilmizleri yetiştirdiler. Yetiştirilen bu zatlar, imamlarından almış oldukları hükümleri tedvîn ettiler. Ayrıca çok sayıda tilmizler yetiştirdiler. Gerek kendileri ve gerekse yetiştirdikleri binlerce tilmiz, imamların çıkarmış oldukları ahkâmı halk arasına yayarak kendilerine güvenle bağlanan halkın bu hükümlere uymalarını sağladılar. Devlet adamlarının tilmizlere güveni dolayısıyle, tilmizlerce ehil ve liyâkatlı görülen zâtların kadılıklara atanmaları gerçekleştiriliyordu. Padişahlar ve devlet adamları son derece itimad ettikleri kişilere danışırlardı. Onların tilmizlere bu önemli işte danışmış olmaları, besledikleri itimadın en canlı delilidir. Diğer taraftan insanoğlu, hemfikir olan şahıslara itimad eder. Devlet adamları da tilmizlerin görüşlerini paylaştıkları ve üstadlarına son derece saygılı oldukları için iç huzuru ile tilmizlere güvenle bağlı idiler. Böyle yüce tilmizlere sahip olmaya muvaffak olan imamlara ait mezheplerin sağlam temellere dayanması hususunda bu durumun büyük rolü olmuştur.

Yukarıda belirtildiği veçhiyle üstün tilmizleri yetiştiren imamlara karşı Cumhûr'un kalbinde güven ve itimad kökleşince yeni bir mezhebi ortaya koyarak halkı buna davet etmek güçleşti. Cumhûr böyle bir iddia ile ortaya atılacak olanı, camaatın dışında telâkkî edebilirdi. Sonra böyle bir dava peşine düşeni çekemiyecek şahıslardan ona verilecek zararı da unutmamak icabeder. Esefle söyleyelim ki; hased denilen hastalığın ateşi hiç bir devirde sönmemiştir. Bu durum karşısında ictihad gücünü kendinde bulan fıkıhçılar, böyle bir teşebbüse girişmiyerek, sadece bağlı bulunduğu mezhep içinde ictihad etmek ile yetinmiş olabilirler. Mezhepte ictihad demek; karşılaştığı meseleler hakkında bağlı bulunduğu imam tarafından, verilmiş kesin bir hüküm olmadığı zaman kendisinin fetva vermesi veyahut herhangi bir mesele hakkında kendi imamı tarafından be-

yân edilmiş olan iki görüşten birisini tercih etmesi demektir. Müctehid fi'l-Mezheb denilen bu nevi müctehidler bu devirde çoktu.

II— İkinci sebep, kadılık meselesidir.

Bundan önceki devirlerde halifeler, kadıları Kitap ve sünnet ilminde temâyüz etmiş ve şer'î hükümleri çıkarma gücüne sahip olduğu çevrece bilinen şahsiyetlerden seçerlerdi. Bunları seçerken, nasslarla ve nass olmayan yerde nasslara en yakın ve ruhuna en uygun görüşle amel etmelerinin gereğini peşînen şart koştuktan sonra, hüküm vermeyi tamamen onlara bırakırlardı.

Nasıl ki Hz. Ömer, tayin ettiği kadı Ebu Musa el-Eş'arî'ye yazdığı bir mektupta; «*Hüküm, Kitabın nassına veya ittibâ olunan sünnete bağlıdır. Kitap ve sünnette bulunmayan ve kalbinizde tereddütlere yol açan meselelerde emsâline ve benzerlerine kıyaslamak için bu durumu iyi anlamaya gayret et. Bunları iyice kavrayınca, Allah'ın rızasına en yakın ve hakka en çok uygun olanı seç,*» der. Kadılar, bir olay hakkında verecekleri hükmün isabetli olup olmayacağı hususunda tereddüt ettikleri zaman, beldelerinde oturan müftîlerle istişare ederlerdi. Bazan halifelerle muhabere ederek görüşlerini alırlardı. Cumhûr, bu kadılara son derece itimad ederdi. Fakat içtimaî durum zamanla değişti. Halkın duyduğu itimadı koruyamayan kadılar bulunmaya başladı. Diğer taraftan bazı kadıların verdikleri hükümlerde hataya düşmeleri, fetva soranların verilen hükümler hakkında aynı yerde oturan âlimlere baş vurmaları ve o âlimlerin de kadılar tarafından verilen hükümlerin hatalı olduğunu beyan etmeleri, halkın kadılara karşı besledikleri itimadı büsbütün zedeledi. Kûfe kadını İbn-i Ebî Leylâ, hükümleri mahallî âlimler tarafından sık sık reddedilen kadılardandı.

Kadılara karşı beslenen itimad ve güven azalınca, kadıların diledikleri müctehidlerin görüşlerine keyfî bir tavırla bağlanmalarını ve değişik hükümler vermelerini önlemek ihtiyacını duymaya başlayan Cumhûr; kadıların belirli bir ahkâma bağlı kılınarak karar vermelerinin lüzumunu hissettiler. Bu sıralarda bazı müctehidlere tabi olan âlimler, imamlarından almış oldukları ahkâmı tedvîn ediyorlardı. Bu tedvîn işi, bütün Müslüman şehirlerinde yaygınlaşarak, ileri hamlelerle sonuçlandırıldı. Böylece müctehidlerin beyan ettikleri hükümler ayrı ayrı tedvîn edilmiş oldu. Yukarıda belirttiğimiz sebeplerle, Cumhûr'un duyduğu endişe üzerine halk, kadıların muayyen bir mezhebe bağlanmasını, vereceği hükümlerin bu mezhebin sınırları dışına taşmamasını ve bağlanacağı mezhebin tedvîn edilmiş mezheplerden olması temâyülünü gösterdiler. Bu sebeple, etbâı tarafından tedvîn edilmeyen mezhepler sönük kaldı. Ayrıca devlet adamlarının, bağlı bulundukları mezhebe tabi olan âlimlere kadılık görevini tevdî etmeleri, o mezhebin etrafa yayılmasına ve o mezhep hakkında ihtisas kazanan âlimlerin çoğalmasına geniş çapta sebep oldu. Nitekim doğu illerinde Nizam-ül-Mülk, Mahmud b. Sebüktigin ve Mısır'da Selâhaddîn-i Eyyubî gibi devlet adamlarının, Şafiî mezhebinin yayılmasında büyük rolleri olmuştur. Keza, genellikle Hanefî mezhebine mensup olan Türklerin devlet adamları, o mezhebin yayılmasına

âmil olmuşlardır. Sonra nüfuzlu şahsiyetlerin inşa ettirdikleri medreselerde, muayyen mezheplere ait tedrisat yaptırmalarının o mezheplerin gelişmesinde payı büyüktür.

Şah Veliyyüllâh ed-Dehlevî; «El-İnsâf fi Beyân-i Esbab-il-İhtilâf» adlı risâlesinde, el-Belkînî'nin tilmizi Ebû Zer'â'dan şöyle söylediğini nakleder :

«Ben, bir defa üstadımız imam el-Belkînî'ye dedim ki : Üstad Takıyyüddîn es-Sıbkî, ictihada muktedir olduğu halde neden ictihad yapmamış, nasıl taklid etmekle yetinmiştir?» Hocam bu soru üzerine sükût etti. Bunun üzerine ben dedim ki : «Kanaatıma göre o tarihlerde bütün vazifeler, dört mezhebe bağlı âlimlere inhisar ettirildiği ve dört mezhebin dışında kalıp ictihad edenlere hiç bir görev verilmediği, kadılık hakkından mahrum edildiği, halkın onlardan fetva sormayarak bidat damgasını yapıştırmaları sebebiyle imam Sıbkî, ictihada yönelmemiştir.» Hocam benim bu beyanım karşısında tebessüm etti. Her halde kendisi de bu kanaatte idi.»

Ebu Zer'â, ileri sürdüğü sebebe imam Belkînî'nin katıldığını belirtiyor ise de, insaflı düşünen kimsenin buna muvafakat etmesi mümkün değildir. Çünkü onun ileri sürdüğü nedenler, hiç bir zaman o yüce âlimleri ictihad etmekten alıkoyamaz. İmam Süyûtî; «Şerh-ul-Mühezzeb» de belirttiği vechiyle, mutlak ictihad, bir müctehidin bir imama intisap etmesine mani değildir. O müctehid bir imama bağlı olmakla beraber, zaman zaman mutlak ictihad (müstakil ictihad) da bulunabilir. Nitekim, Ebû İshâk eş-Şirâzî, İbn-üs-Sebbâğ, İmam-ül-Haremeyn ve el-Gazâlî gibi zâtlar bu çeşit müctehidlerdendirler. Böyle zatların bir imama intisap etmeleri demek; ictihadda o imamın yolunda yürümeleri, onun delillerini tesbit ederek sıraya koymaları ve onun ictihadına muvafakat etmeleridir. Zaman zaman onun ictihadına muhalif kalırlarsa da önemsenmez. Onun yolundan çok az meselede çıkılır. Böyle zatların bu nevi çalışmaları, onların bir imamın mezhebine girmiş olmalarına ters düşmez. Yukarıda adı geçen ve zaman zaman mutlak ictihadda bulunan zatlar, aynı zamanda Şafiî mezhebine mensup idiler.» (Şâhı Dehlevî'nin sözü burada bitiyor.)

Dehlevî'nin, Süyûtî'den naklettiği sözler, Ebu Zer'â'nın anlattığı hususların tamamen yersiz olduğunu da gerektirmez. Ancak Ebû Zer'â'nın ileri sürdüğü sebepler; onun dediği gibi umumî bir tarzda kabul etmeye imkân yoktur. Devrin bütün fıkıhçılarının bu nedenle taklid ile yetinerek ictihada yönelmedikleri söylenemez. Bazı şahıslar için bu durum söylenebilir.

III— Üçüncü sebep; bazı mezheplerin tedvîn edilmiş olmasıdır :

Kamu oyunun güvenine mazhar olan âlimler tarafından tedvîn edilen mezhepler gelişmiş ve Cumhûr tarafından desteklenmiştir. Diğer mezhepler ise bunlara nazaran sönük kalmıştır. Nitekim Şafiî, El-Leys b. Sa'd hakkında şunu söylemiştir :

«Leys, Mâlik'den kuvvetli bir fıkıhçıdır. Fakat arkadaşları onu kalkındıramadılar.» Yani, onun görüşlerini tedvîn ederek Cumhûr'a sunma hizmetine önem

vermediler. Halbuki Mâlik'in arkadaşları, onun görüşlerini tedvîn ederek halka sundular. Leys b. Sa'd'ın fıkıhta emsâlinden üstün oluşu, onun mezhebinin yayılmasına yeterli değildi. Tilmizleri, onun görüşlerini tedvîn etmedikleri için kendisi, hadîs âlimlerince tazimle yad edilerek çok kuvvetli bir ravî ve güvenilir bir kaynak olduğu ifade edilmekle beraber, mezhep imamları gibi ictihad ve fıkıh sahasında tanınmamış, görüşleriyle amel edilmemiş ve diğer mezhep imamlarına karşı ismi çok sönük kalmıştır. Görüşleri ve şer'î hükümleri çıkarma kabiliyetleri, kendilerinden sonra gelecek nesiller için birer ışık durumunda olan birçok sahâbî ve tabiînin ileri gelenleri de, Leys'in durumunda kalmışlardır. Biz, onların devirlerinden bahsederken, bir kısmını tanıtmaya çalışmıştık.

Bu devirde yetişen âlimlerin imamlarına bağlanmaları, onları taklid sınırları içinde tutmamıştır. Onlar, derecelerini yükselten birçok çalışmalarda da bulunmuşlardır. Biz onların çalışmalarını kısaca belirtelim :

1— Onlar, imamları tarafından çıkarılmış olan hükümlerin illetlerini açıklamışlardır ki, bununla iştiğal edenlere TAHRÎC âlimleri denilr. Tahrîc demek; şer'î hükmün illet ve sebebini araştırıp bulmaya gayret etmek demektir. Tahrîc işiyle en çok meşgul olanlar, Hanefî âlimleridir. Çünkü onların kendi imamlarından rivayet ettikleri hükümlerin çoğu muallel değildi. Yani, illetleri belirtilmemişti. Onun için imamlarının şer'î hükümleri çıkarırken uyguladıkları usulleri beyan etmek gayreti içerisine girdiler. İlletlerin tahricinde, bazen âlimler ihtilâfa düşerlerdi. Yani bir hükmün dayandığı illetin tayin ve tesbitinde değişik görüşler olabilirdi. Hükümlerdeki illetlerin beyanı, imamlarının nassı bulunmayan meselelerde fetva verme kapısını açardı. Yani bir mesele hakkında imamları tarafından verilmiş olan hükmün illeti meydana çıkarıldığı zaman, aynı illeti taşıyan ve hakkında imamları tarafından bir hüküm beyan edilmemiş olan başka meseleler hakkında da kendileri fetva verirlerdi.

Yukarıda durumları belirtilen âlimler, ahkâmın illetlerini bulmaya çalışırlarken, FIKIH USÛLÜ dedikleri bazı kaideleri vaz'ettiler. Onlara göre imamları şer'î hükümleri çıkarırken, bu usullere dayanmakta idiler. Ben, yaptığım araştırmalar neticesinde, bu hakikate vardığım için «Usul-u Fıkıh» adlı kitabımda bu durumu açık bir ifade ile belirttim. Adı geçen eserimi meydana getirdikten sonra, Şah Veliyyüllah ed-Dehlevî'nin yukarıda anılan risalesinde bu görüşümü teyid eden şu sözlerine rastladım :

«Ebu Hanîfe ile Şafiî arasında veya Ebu Hanîfe ile arkadaşları arasında çıkan ihtilâfların, el-Bezdevî'nin kitabında ve diğer bazı kitaplarda anlatılan bu usullere dayandığı, birçok âlim tarafından ileri sürüldüğüne şahid oldum. Ben, bu görüşte değilim. Çünkü ihtilâf sebebi olduğu iddia edilen usullerin çoğu, kendileri tarafından değil, bu devrin âlimleri tarafından konulmuş kaidelerdir. Usul-u Fıkıh ilminde beyan edilen kaidelerin çoğu imamların verdikleri hükümler üzerine çıkarılmış prensiplerdir. Bu prensipler hakkında Ebu Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan'dan herhangi bir rivayet sabit değildir. Bu

usuller üzerinde titizlikle durmak ve onlara yöneltilen itirazlara cevap vermek için bir takım yükümlülük altına girmek, mütekaddimîn âlimlerin işi değildir. Bezdevî ve benzerinin bu sahada titizlik gösterecekleri yerde, bu usullere muhalif olan başka usuller için titizlik göstermiş olsaydılar, belki daha iyi iş yapmış sayılırlardı.» Dehlevî, bundan sonra bu kaidelerin her birisi için bir misâl getirerek onun hakkında, Hanefî âlimlerine yapılan itirazları ve onların cevaplamada giriştikleri külfetleri birer birer izah etmektedir. Şafiîler bu sahada pek yorulmamışlardır. Çünkü onların imamı, çıkarmış olduğu hükümlere ilişkin usulleri bizzat tedvîn ederek arkadaşlarına yazdırmış idi. Mâlikîlerle Hanbelîler de böyle bir yükün altına girmediler. Çünkü onlar, münazara ve delillerin tartışması sahasından uzak kalırlardı.

2— Bağlı bulundukları mezhep içinde bulunan değişik görüşler arasında tercih yapmak işidir. Bu da iki çeşittir :

a) Rivâyet bakımından tercih,

b) Dirâyet bakımından tercih.

Bunları ayrı ayrı kısaca belirtelim :

Rivâyet bakımından tercih işine girişmenin sebebi şudur : Her mezhep imamının beyan ettiği görüşlerini müteaddit tilmizleri rivâyet ettiği için, bazı meselelerde rivayetlerde ihtilâf görülmüştür. Bildiğiniz gibi Ebu Hanîfe'nin görüş ve fetvalarının bir kısmını Muhammed b. el-Hasan bizzat kendisinden, diğer bir kısmını da Ebu Yusuf vasıtasiyle rivayet etmiştir. Ayrıca el-Hasan b. Ziyâd, İsâ b. Ebbân ve başkaları da, Ebu Yûsuf aracılığıyle Ebu Hanîfe'nin sözlerini rivâyet etmişlerdir. Keza; Muhammed b. el-Hasan'ın kitaplarını, müteaddit tilmizleri ve âlimler rivayet etmişlerdir. Bunlar, zaman zaman rivâyette ihtilâfa düşmüşlerdir. İmamların nakledilen sözlerinde ihtilâfa düşme işi, ya nakledenlerin bir kısmının hatasından veyahut imamın kendisinin değişik görüşlere sahip olmasından meydana gelmektedir. İmamların değişik görüşler beyan etmiş olmaları muhtemeldir. Bugün elde mevcut deliler müvacehesinde bir görüş beyan ettikten bir müddet sonra elde edeceği yeni deliller karşısında yeni bir görüş sahibi olabilir. İlk görüşüne şahid olanlar, onu rivâyet ederken, yeni görüşüne muttali olanlar bunu rivayet ederler. Böylece, imamdan muhtelif re'yler rivayet edilmiş olabilir. Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasan'ın sözleri müteaddit âlimler tarafından çeşitli yollarla rivâyet edildiği ve bazı ihtilâflara düşüldüğü gibi, Şafiî'nin sözlerinin de; er-Rebî' b. Süleyman, el-Müzenî, Harmele, el-Buvaytî vesâir âlimler tarafından rivayet edildiğini ve yukarıda belirttiğimiz iki sebeple rivâyette bazı ihtilâflara düştüklerini görüyoruz. Mâlik'in de sözlerini rivayet eden İbn el-Kasım, İbn-i Veheb, İbn-il Macüşûn, Esed b. el-Fırat ve diğerleri aynı durumdadırlar.

Belli başlı mezhepler yerleştikten sonra, âlimlerin yaptıkları ilmî çalışmaların bir kolu da, kendi mezhep imamlarının sözlerine ait birden fazla rivayetlerinden kuvvetli gördüklerini tercih etme işidir. Meselâ; Hanefî âlimleri, Ebu

Hanîfe'nin arkadaşları arasında Muhammed'in rivâyetini tercih etmişler, imam Muhammed'in kitaplarından olup, Ebû Hafs el-Kebîr ve el-Cûzcânî gibi sıka zatlar tarafından rivayet edilen ve «Zahir'ür-Rivâyet» adı verilen eserlerini, o derece kuvvetli rivâyete dayanmayan diğer eserlerine tercih etmişlerdir.

Kezâ; Şafiî âlimleri, er-Rebî' b. Süleyman'ın rivayetini tercih etmişlerdir. Hatta kendisiyle el-Müzenî'nin rivayetleri arasında bir ihtilâf gördükleri zaman onun rivayetini tercih ederlerdı. Halbuki aynı âlimler, fıkıh ilminde el-Müzenî'nin çok büyük bir âlim olduğunu hatta er-Rebî'den üstün olduğunu itiraf etmişlerdir. Harmele'nin rivayeti şayet el-Müzenî veya er-Rebî'in rivayetlerine muhalif olursa, Harmele'nin rivayetini zayıf görürlerdi. Malikîler de İbn-i Kasım'ın rivayetini, Mâlik'in diğer arkadaşlarının rivayetlerine tercih ederlerdi. Bazan İbn-i Kasım'ın yapmış olduğu rivayetler arasında da ihtilâf oluyordu. Malikî âlimleri böyle rivayetlerden de en kuvvetli olanı tercih ederlerdi.

Dirâyet yönünden tercih işine gelince :

Bu nevi tercih, kendi imamlarından sabit olan muhtelif rivayetler arasında veyahut o imamın sözüyle onun ashâbının sözleri birbirine muhalif olunca, bunlar arasında tercih vukubulurdu. Bu tercih işini haliyle her âlim yapamazdı. O imamın şer'î hükümleri çıkarma hususunda takip ettiği yolları ve tatbik ettiği usulleri çok iyi bilen fıkıh âlimleri, ancak bu tercihi yaparlardı. Ehliyetli olan âlimler tercih yaparken, bahis konusu usul ve yollara en uygun olanını, şayet uygunluk bakımından rivayetler aynı ise bu kere Kitap, sünnet ve kıyasa en yakın olanı seçerlerdi. Tabiatıyle sağlam çerçeve içerisinde bu işi yapmakla beraber, bazan aynı neticeye varılmayabilirdi. Yani tercihi yapan âlimlerden bir gurup, bir rivayeti tercih ederken, diğer bir gurup ise başka bir rivayeti tercihe şayan görebilirdi. Bir âlimin mezhepte tercih ehlinden sayılması, ona muasır aynı mezhep âlimlerinin kendisinde bu yeteneğin varlığını ve bu işe gerçekten liyâkatlı olduğunu itiraf ve kabul etmeleriyle mümkün idi.

3— Âlimlerin bağlı bulundukları mezhebi tanıtma ve yayma gayretini göstermiş olmasıdır.

Âlimler, bağlı bulundukları mezhep imamının geniş ilme, samimî takvâya ve şer'î hükümleri çıkarmada isabetli görüşe sahip olduğunu ve Kitap ile sünnete tam manâsıyle ittibâ' ettiğini etrafa yayarlar, bu sahada kitaplar yazarlardı. Çoğu zaman bu sahada eser veren âlimler, kendi imamlarının diğer imamlardan üstün olduğunu savunurlardı. Az dahi olsa bazıları tarafgirlik ederek; onların imamına muhâlif olan diğer imamları tenkid ederlerdi. Fakat dediğimiz gibi, böyle davrananlar çok azdır. Ayrıca mezhepler arasında ihtilâfa konu edilen her mesele hakkında, kendi mezhep görüşlerini tercih ederek bu konularda eserler yazarlardı. Hatta KÜTÜB'ÜL-HİLÂF ismini verdikleri özel kitapları, bahis konusu ihtilâflı meseleleri ele alıp eleştirmek ve kendi mezhep görüşünün her halde isabetli olduğunu savunmak için te'lif etmişlerdi. Haliyle bazı meselelere ait mezhep görüşünü savunurken, müşkil durumda kalanlar, yani görüş-

lerinin isâbetsizliği, savunmalarının zaaflığından anlaşılanlar da olurdu. Zaman zaman âlimler arasında şifahî münazaralar da vuku bulurdu. Yapılan bu tür münazaralar, ilgili devrin önemli olaylarından sayıldığı için müstakil bir bölümde bunu önünüze sereceğiz.

II — MÜNAZARA VE MÜCADELENİN YAYGINLAŞMASI

Bu devrin özelliklerinden birisi de, bazı âlimler arasında mücadele ve münazaraların yayılmış olmasıdır.

Bundan önceki devirlerde de bazı münazaralar olmuştu. Şafiî, el-Umm adlı kitabında sık sık bunlardan bahsetmekte, özellikle kendisiyle Irak fıkıhçısı Muhammed b. el-Hasan arasında cereyan eden münazaralara geniş yer vermektedir. Ancak o devirde görülen münazara, âlimler arasında yaygınlaşmamıştı. Ondan bütün maksat ve gaye; şer'î hükümleri çıkarmakta en isabetli neticeye varmak idi. Orada âlimlerin hakka karşı, görüşlerini değiştirmeye hiç bir engel yoktur. Çünkü görüşler hususunda hepsi bağımsız idiler. Hiç birisi muayyen bir mezhebe bağlı değildi. Bu devirde ise gerek münazaraların yaygınlaşma sebebi ve gerekse münazara esnasında tarafların savunma ve iddiaları ile münazara neticesi bakımından durum değişti. Hiç de önceki devirlere uygun yapılmadı.

Bu devirde münazara o derece yaygınlaştı ki; hemen hemen belli başlı bütün şehirlerde sık sık toplantılar düzenlenerek, o yerin iki büyük âlimi arasında münazara tertip edilirdi. Özellikle Irak ve Horasan dolaylarında bu iş âdeta hastalık halini aldı.

Yapılan münazaralar, başta vezirler ile ileri gelen devlet adamları olmak üzere o çevrenin bazı âlimleri huzurunda akdedilirdi. Taziyet vesilesiyle yapılan toplantılarda da münazaralara önem verilirdi. Eş-Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin yazmış olduğu «Tabakat'üş-Şafiiyye» adlı kitapda bu konuda geniş malûmat vardır.

Ebu'l-Velîd el-Bacî diyor ki: «Bağdat'ta adamın yakını vefat edince, birkaç gün mahalle mescidinde oturup komşuları ve arkadaşları taziyet için onun etrafında toplanırlardı. Taziyet günleri geçince, etrafındakiler onu teselli ederek işine başlamasını sağlarlardı. Tâziyet dolayısiyle camilerde yapılan bu nevi toplantılar, ya Kur'ân kıraatiyle veya fıkhî meseleler hakkında âlimler arasında tertip edilen münazara ile geçerdi. Bu durum, Bağdat'ın bir âdeti idi.»

Bu devirde münazaraya çok önem verildiği için, münazara kaideleri hakkında kitaplar te'lif edilerek, buna «İLM-U EDEB'İL-BAHS» ismi verildi. Böylece münazara kaideleri, bir ilim dalı haline geldi. Eskiden kelâm ilmi konularında münazaralar yapılırdı. Bu sahada sürdürülen münazaralar, zamanla aşırı mezhep taassuplarına, kan dökmeye kadar giden yaygın husumetlere ve çatışmalara sebebiyet verince; bazı devlet adamları yapılagelen münazaraları fıkıh

mecrasına yönelttiler. Fıkıhta da özellikle Hanefî ve Şafiî mezheplerini münazara konusu etmeyi tercih ettiler. Bundan sonra halk, kelâm ilmi konularına ait münazaraları terkederek, özellikle Hanefî ve Şafiî mezhepleri arasında ihtilâflı olan meseleler hakkında münazaralara yöneldiler. Mâlik, Süfyan, Ahmed b. Hanbel ve diğer müctehidler arasında meydana gelen ihtilâfları münazara konusu etmediler.

Yukarıda münazaranın yaygınlaşmış olmasını kısaca ifade etmiş olduk. Şimdi de yapılan münazara sebebini belirtelim :

Zamanın devlet adamları, fıkhın inceliklerini aydınlığa kavuşturmak, mezhep imamlarının çıkardıkları ahkâmın dayandığı illetleri iyice kavratmak ve fetvâ usullerini hazırlamak gibi maksatlarla bu münazaraları tertip ettiklerini iddia ediyorlar idiyse de, aslında gerçek sebep, sırf kendi arzularını gerçekleştirmek ve duydukları zevki tatmin etmekdi. Gerçeğin bu olduğunu, Hüccet'ül-İslâm ünvanını almaya liyakatla hak kazanmış bulunan, Ebu Hâmid el-Gazâlî bizzat ifade etmiştir. Onun beyanı gerçek sebebin aydınlığa kavuşması hususunda en kuvvetli delilimizdir. Çünkü kendisi, ilk zamanlarda münazarayı idare eden âlimlerin başında gelirdi. Keskin zekâsı, ikna kudret ve konuşma kabiliyeti bakımından o devrin eşsiz âlimiydi. İlk zamanlarda bu münazaraları idare eden Gazâlî, bilâhare bunun içyüzünü ve gerçek sebebini anlayınca, parlak görülen bu işlerden sıyrılarak Allah'a yöneldi. Bu münazaralar içinde bizzat yaşamış ve gerçek gayesini şahsen müşahade etmiş olan bir zatın vereceği bilgiden daha kuvvetli, isabetli ve samimî bir bilgiyi elde etmek mümkün olamaz. Gazâlî diyor ki : (*)

«Münazaraya katılan âlimler, gerçeği araştırmada yardımlaşmak ve fikir teâtisinde bulunmak ilmî bir hizmettir, demekle kendilerini avutmaya çalışırlardı. Çünkü yapılacak tartışmaların, dedikleri gayeye uygun olabilmesi için, aşağıda belirteceğim sekiz şartın tahakkuku gerekir :

1— Mükellef olduğu farz-ı aynları yapmadan, farz-ı kifâyelerden sayılan iyi niyetli ilmî münazarayla meşgul olmamak,

Zimmetinde ifası gereken farz-ı ayn varken bunu yapmayıp farz-ı kifâye ile iştiğal eden ve gayesinin, hakkın anlaşılması olduğunu söyleyen kişi, yalancıdır. Örneğin : Farz namazı bırakarak, elbise dokumak ve dikmekle iştiğal eden ve «Maksadım, avretini setredecek elbise bulamıyarak avretini örtmeden namaz kılanlara elbise yetiştirmektir.» diyen şahsın, bu davranış ve sözünde samimiyetsiz olduğu meydandadır. Mezhepler arasında ihtilâflı olan ve cemiyet hayatında rastlanması nadiren görülebilen tâli derecedeki meseleleri münazara konusu etmek ve çok mühim bir işmiş gibi kıymetli zamanları bununla geçirmek, doğru bir iş değildir. Kaldı ki böyle meseleler hakkında münazara yapmakla iş-

(*) Yazar, bunu İhya-u Ulûmu'd-Dîn adlı kitabın birinci cildinin dördüncü babından özetleyerek almıştır.

tiğal edenler, bütün mezheplerin ittifakiyle farz-ı ayn olduğu kabul edilmiş olan bazı hizmetleri ihmâl ederler. Böyle bir çalışma, sevap yerine günahı gerektirir. Farzlar arasında dahi, zaman, zemin ve şartlar bakımından bir sıralamanın gereğini unutmamalıdır. Yanında bulunan emaneti, ivedilikle ve derhal sahibine iâde etmesi gerekirken, bilerek bunu geciktirip en kutsal görevlerden sayılan namaza başlayan şahıs, bu davranışıyle günaha girmiş olur. Bu itibarla kişinin ibadet etmiş sayılması için, yaptığı işin haddizâtında ibâdet türü olması kâfi değildir. İbâdet saydığı işin zamanına, şartlarına ve sırasına riayet etmedikçe, ondan sevap bekleyemez.

2— Münazaradan daha önemli bir farz-ı kifâyenin bulunmadığına inanması,

Eğer daha önemli farz-ı kifâyelerin bulunduğunu bildiği halde bunlarla meşgul olmayıp münazaraya girişirse, yaptığı işle günah kazanmış olur. Bunun durumu, şu şahsın durumuna benzer; bir gurup insan susuzluktan ölüm tehlikesiyle karşı karşıya gelmiş bir anda, hiç kimsenin bu durumdan haberi yokken bir kişi, vaziyeti bizzat müşahade eder. Onlara su yetiştirme ile derhal ölüm tehlikesini bertaraf etmeye gücü yettiği halde, bunlarla ilgilenmez de hacâmat öğrenmekle meşgul olur ve «— Hacâmat bilimi, farz-ı kifâyelerdendir. Bir şehirde bunu bilen yoksa bütün şehir halkı tehlikeye girer» diyerek, davranışının iyi olduğunu savunursa; «Şehirde ihtiyacı karşılayacak miktarda hacâmat işini bilen çok sayıda kişi vardır. Senin bu işle meşgul olmana ihtiyaç yoktur» denildiği zaman, «— Hacâmatçıların çokluğu, bu bilimi farz-ı kifâye olmaktan çıkarmaz.» der. Bu durumda hacâmat bilimiyle farz-ı kifâye olduğu gerekçesiyle meşgûl olup, Müslüman bir cemaatın susuzluk yüzünden ölüm tehlikesini geçirdiğini bildiği halde kudreti dahilinde olan kurtarma işini ihmâl eden şahsın durumu; İslâm memleketinde ihmâl edilmiş tıp (halk sağlığı), emr-i bil'ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker gibi bir sürü farz-ı kifâyeler varken, bunlarla ilgilenmeyip zamanını hep münazara ile geçirenlerin durumuna benzer.

3— Münazara edenin kendi re'yi ile fetvâ veren müctehid olması,

Şafiî mezhebi, Hanefî mezhebi veya başka mezheplerin görüşüyle fetva verecek durumda olmamalıdır. Çünkü kendi re'yile fetvâ verecek müctehid durumunda ise diğer mezhep görüşleriyle kendi görüşü münazara esnasında karşılaştırılınca, hak olan görüş gün ışığına çıkabilir. Dolayısıyle onun görüşü, hak olan görüşe uygun değilse kendi görüşünü bırakır, hak olan görüşe katılır. İctihad mertebesine ulaşmamış derecede ise (ki bugünkü devrin bütün insanları bu durumdadır) bağlı bulunduğu mezhebin dışında kalan görüşlerle fetvâ veremiyeceğine göre, yapacağı münazaradan ne kazanabilir?

4— Bilfiil vukubulmuş veya genellikle olabilen meseleler hakkında münazara etmeli,

Halbuki münazara ile iştigal edenler, halkın genellikle karşılaşabileceği me-

seleleri münazara konusu etmezler de, uzun münakaşalara sahne olabilecek lüzumsuz bir takım hususları seçerler.

5— Münazarayı tenha yerde yapmayı, büyük halk kitleleri ve özellikle padişahlarla ileri gelen devlet adamlarının huzurunda yapmaya tercih etmeli ve bundan hoşlanmalı,

Çünkü tenha yerde daha sâlim bir kafa ile iyi düşünerek, isabetli fikir taâtisi yapılabilir. Aynı zamanda daha gerçekçi ve ihlâslı tartışmalar kolaylıkla yürütülür. Camaat huzurunda münazara yapmak, tarafları riyâya ve hak olsun olmasın her taraf kendisini haklı çıkarmaya ve karşısındakini haksız gösterme gayretine sürükleyebilir. Bildiğin gibi münazara yapanların, özellikle başta devlet adamları olduğu halde büyük halk kitleleri huzurunda münazara yapmaya ihtiraslı olmaları Allah için değildir. Aynı şahıslar başka yerde uzun zaman rakibiyle bir arada bulunduğu halde aralarında ilmî bir konuşma yapılmaz, hatta birisinin sorduğu ilmî soruya cevap bile verilmez. Ama münazara meclisi kuruldu mu kuvvetli hatip kesilir, başkasına konuşma sırasını bile kolay kolay vermez.

6— Münazara eden şahıs, kendisiyle münazara ettiği arkadaşına rakip ve hasım gözüye bakmamalı, bilâkis yardımcı bir arkadaş şeklinde telakki etmeli,

Gerçeğin araştırılmasında, kaybettiği malını arayan kişi durumunda olmalı. Aramasına koyulduğu gerçeğin, onun eliyle veya yardımcısı durumunda olan arkadaşının eliyle meydana çıkmasında bir fark gözetmemelidir... Hatta arkadaşı tarafından hak meydana çıkarıldığı takdirde ona teşekkür etmeli, memnuniyetini ifade etmeli... Maalesef zamanımızın münazaracıları, rakiplerinin davayı kazanmaları halinde yüzleri kararır, utanır, olanca gücüyle anlaşılmış olan hakkı inkâr etmek için didinir ve kendisini yenen şahsı ömür boyunca zem eder.

7— Münazarada rakibinin bir delilden başka bir delile veya çözülmesi güç bir husustan başka bir hususa geçişlerine engel olmamalı,

Halbuki devrin münazaracıları, gerek fikirlerini savunurken ve gerekse karşı tarafın fikri aleyhinde konuşurken, mücadelenin hoşlanılmayan bütün incelikleri sözlerinde yer alır. Meselâ: Şu hususu biliyorum. Fakat onu anlatmak mecburiyetinde değilim, bu nokta senin ilk sözlerine aykırı düşer ve bu yüzden kabul edilmez... gibi sözlere, münazaralarda sık sık rastlanır. Bildiğin gibi bütün münazara toplantıları savunmalar ve mücadelelerle geçirilir.

8— Kendisinden istifade etmeyi umduğu ilim adamlarıyle münazara etmelidir,

Halbuki genellikle kendilerinden istifade edilecek büyük âlimlerle münazara etmekten sakınırlar. Savunacakları fikirler batıl olsa dahi, rakiplerine kabul ettirmek için umumiyetle bilgi bakımından kendilerinden dûn olan kimselerle münazara ederler. Yüksek âlimlerle münazaraya giriştikleri takdirde yenilme endişesi olduğu için buna katiyen yanaşmazlar.»

Gazâlî'nin beyan ettiği münazaranın sekiz şartı, burada sona erdi.

Bundan sonra Gazâlî, münazaranın âfetleri konusu için ayrı bir bölümü açarak, bu âfetlerin birkaçını şöyle sıralamıştır.

MÜNAZARA ETME ÂFETLERİ

1— Hased (çekememezlik),

2— Kibirlenmek ve kendisini halktan üstün görmek,

Münazara ile iştiğâl edenler, gittikleri mescitlerde oturacakları yerleri seçmek ve meclislerin baş kısımlarına yakın veya uzak yerlerde oturmak, girilecek yerlere önce veya sonra girmek... gibi hususlarda bile büyük bir kıskançlık, tâbir câizse aşağılık duygusu içerisine girerler. Bu tip nâhoş arzuları yolunda, kendilerince kabul edilen sözde bir takım mazeretler beyân ederek, ilmin şerefini korumak istediklerini, mesleğin şeref ve vekarını korumak gâyesini güttüklerini iddia ederler. Halkı sapıtmak için İslâmî bir meziyet olan, tevâzuû, zillet ve hakaret şeklinde, kibirlenmeyi de ilmin vekarı tarzında yorumlamak çabasından geri kalmazlar.

3— Kin beslemek,

Münazara eden kişi, umumiyetle rakibi hakkında kin beslemeye başlar. Bu hastalıktan korunan münazaracıya pek rastlanamaz.

4— Gıybet etmek,

Münazaracı, rakibinin sözlerini anlatmaktan ve onu yermekten kendisini pek tutamaz. Buna azamî derecede dikkat ettiği takdirde, rakibinin söylediklerini anlatırken, o sözleri eksiksiz ve fazlasız olarak anlatır. Bu takdirde bile anlattığı rakibinin sözlerinde bazı kusurları ve hataları anlatacak ki, yine gıybet etmiş olur.

5— Halkın gizli olan kusurlarını araştırıp bulmak ve açığa vurmak,

Münazaracı, emsalinin hatalarını ve rakiplerinin kusurlarını takip etmekten geri kalmaz. Hatta şehrine bir münazaracının geldiğini duyduğu zaman, ona haber verenlerden, gelen şahsın durumlarını soruşturur ve elde edeceği ipuçlarını saklayarak, lüzumu halinde onu mahçup etmek ve halk nazarından düşürmek için, bir silâh mahiyetinde hazırlar. Bu kişinin durumlarını araştırırken, çocukluktaki davranışlarını ve vücudundaki eksiklikleri bile tesbite kalkışır. Öyle ki başında bulunacak kellik lekelerini bile ihmal etmez. Bilâhare karşılaşıp yaptıkları münazarada en ufak bir yenilgi alâmetlerini sezince, münazara mecrasını değiştirerek, sakladığı silâhlarla işi şahsiyata dökmekten hicap duymaz. Bu nevi davranışları seyirciler tarafından da tasvip görür ve onun maharetlerinden sayılır. Devrimizin ileri gelen münazaracılarından bu seviyeye düşenler olmuştur.

6—- Halkın üzüntülerine sevinmek ve sevinçlerine üzülmek,

Şüphesiz kendisini başkalarından üstün gören ve gösterenler, emsalini üzen olaylar onu sevindirir ve sevinçleri onu teessüre düşürür. Aralarında beliren öfke, kumalar arasında bulunan düşmanlığa benzer. Kumalardan birisi nasıl diğerini uzaktan görür görmez, sinirleri gerginleştiği ve rengi sarardığı gibi; münazaracı da rakibini gördüğü zaman rengi değişir, zihni karışır, sanki azgın bir şeytan ve yırtıcı bir hayvan ile karşılaşmıştır.

7— Münâfıklık huyuna dalmak,

Münazaracılar bu huya kendilerini kaptırırlar. Çünkü rakiplerine, ahbaplarına ve onlardan yana olanlara rastladıkları zaman, ister istemez dille dost gibi konuşurlar, hürmet eder gibi görünürler, hâl ve hatırlarını sorarlar... Bu davranışların yapmacık olduğunu kendileri bildiği gibi, muhatapları ve bu sözleri işiten herkes bilir. Dolayısıyle yalancılık, münafıklık ve küstahlık bunlarda yaşanmış olur. Çünkü dille sevişirler, kalben buğzederler.

8— Hak ve doğruyu kabul etmeye yanaşmamak, bundan hoşlanmamak ve hak olduğu bilindiği halde onu çekiştirmek,

Münazaracının en çok nefret ettiği şey, hakkın rakibi tarafından meydana çıkarılmış olmasıdır. Bu tarzda hak tecelli edince, bütün gayretiyle bunu red ve inkâr etmeye, hileli yollardan mümkün olan bütün çabalarıyle onu karartmaya çalışır. Bu sahada inatçılık ve gerçeği göre göre çekiştirmek, onda tabiî bir hâl olur. Artık duyduğu her söze itiraz etmeyi gelenek haline getirir. İtiraz ve çekiştirmeyi o kadar ileri götürür ki, Kur'ân delilleri vesâir dinî kaynaklara itiraz etme ve bunlar arsında âdeta bir aykırılık ve çelişki bulma sapıklığı içine girer.

9— Riyâkârlık hastalığı,

Münazaracı, sözde dinî bir çalışma içinde kendisini gördüğü halde, halkın gönüllerinde iyi intiba bırakmak, onların dikkatını kendi üzerine çekmek, teveccüh ve iltifatlarına mazhar olmak... gibi dünyevî bir takım maksatlar beslemeye başlar. Riyâ denilen yiyici hastalık, insanı en büyük günahlara sürükler. Halk kitleleri huzurunda münazaraya girişen kişi, halkça tanınmak ve onların medh-ü senâsını almak maksadını güder.»

Gazâlî'nin sözleri burada gitti.

Dinin koruyucusu ve şer-i şerifin hâmîsi olan fıkıh âlimlerinin, işgal ettikleri çok ulvî seviyeyi muhafaza etmeleri gerektiği halde, nedense bu devirde sayıları az dahi olsa bir gurup, bu seviyeden düşerek, cidden hoşlanılmayan bir takım neticelere gidilmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi mahdut şahısların buna kapılmasına, devrin devlet adamları sebep olmuştur. Allah rızası düşünülmeyen bu çeşit münazaralar, bu işe girişen ilim adamlarının uğradıkları tehlikeli neticeleri, aynı hastalığa tutulmuş ve uzun sürmeden Allah'ın inayetiyle şifaye kavuşmuş bir zat (Gazâlî) tarafından etraflıca dile getirilmiştir.

İbn-i Sibkî «Tabakat» adlı eserinde diyor ki :

«Ebû Habbân et-Tevhîdî, eş-Şeyh Ebû Hâmid'in Tahir el-Âbadâniyye şöyle söylerken işittim : «— Münazara meclisinde benden duyacağın sözlerin çoğuna, itibar edip sakın yazma. Çünkü münazara meclisinde hasmı yenmek için bir takım müğalatalar ve yersiz konuşmalar cereyan eder. Biz, münazarada ihlâslı bir şekilde ve Allah rızası için konuşmayız. Eğer böyle bir maksadımız olmuş olsaydı, konuşmayı uzatmaz, bir an önce susmaya giderdik. Gerçekten biz, bu tip mücadelelerle Allah'ın gazabına müstahak oluyoruz. Bununla beraber Allah'ın bol olan rahmetini umuyoruz.

İSMÂİLİYE MEZHEBİ

Şiâ mezheplerinden birisi olan ve Ca'fer-i Sadık'ın oğlu İsmâil'i imam kabul eden İSMAİLİYYE mezhebi, bu devirde Mısır ve dolaylarında çıkmıştır. Bu mezhep mensupları Ca'fer-i Sadık'ın diğer oğlu Musâ Kâzım'ı terketmişlerdir. İsmâiliyye mezhebinin çıkmasıyle, İslâm âleminde Şiâ mezheplerinin sayısı üçe çıkmış oluyordu. Bunlar ZEYDİYYE, on iki imama inanan İMAMİYYE ve son olarak zikrettiğimiz İSMÂİLİYYE adlı mezheplerdir. Bu mezhepler, Şiâ'ya ait olmakla beraber birbirine muhaliftirler.

Mısır'da Fatımîler devleti kurulunca Kahire'ye gelen el-Muîz lidînillâh, beraberinde İsmâiliyye mezhebinin en üstün fıkıhçısı ve büyük âlimini de getirerek Mısır'da KADI'L-KUDÂT görevine atadı. O zamana kadar Mısır'da kadı'l-kudât diye bir makam yoktu. Ondan önceki devirlerde büyük hilâfet merkezi olan Bağdat'da el-Kadı'l-Ekber ünvanlı bir makam vardı. Mısır'a tayin edilen kadı'l-kudât, o günden itibaren gerek mîras konularında ve gerekse sâir fıkhî konularda İsmâiliyye mezhebine göre hükmederdi. Mîras hususunda İsmâiliyye mezhebi, Cumhûr'a aykırı birçok görüşlere sahipti. Cumhûr'a muhalif düşen en mühim meselelerin başında şunlar gelir :

Mîrasta AVL (*) yoktur.

Kezâ; bir mîrasçının diğer bir mîrasçıyı TÂSİB (y) (asabeleştirme) i yoktur. Tâsib yerine ölüye yakınlık esasını koyarlar. Yani erkek veya kadın farkı gözetmeksizin, ölüye en yakın olanlar mîrasçı olurlar. Bunlar varken daha uzak

(*) AVL : Belirli payları bulunan mîrasçıların paylarının toplamı, ferâiz ilmine ait kaideler gereğince, tereke taksimi için tesbit edilecek olan mesele sayısından büyük bir sayı teşkil ettiği takdirde meseleyi; payların toplamının tutarı olan sayıya yükseltmeye AVL denir. Meselâ : Tesbit edilen mesele 24 sayısı olup, payların toplamı 27 ye ulaşınca; meseleyi 27 ye yükseltmeye AVL denir.

(y) TÂSİB : Bir mîrasçı, 1/2, 2/3 gibi belirli payı bulunan diğer bir mîrasçıyla beraber bulununca onu, pay sahibi olmaktan çıkartarak, malın tamamını veya sair pay sahiplerinin, paylarını aldıktan sonra, yerde kalan malı belirli bir nisbet dahilinde onunla bölüştürmesidir.

derecede kalan akrabaya mîras hakkı yoktur. Onlara göre; ölünün babası, annesi ve öz çocukları birinci dereceyi... dedeler, erkek ve kız kardeşler ise ikinci dereceyi teşkil ederler. Ölünün diğer akrabaları buna göre derecelendirilir. Bu sisteme göre ölünün birinci derecede olan mîrasçılarından yalnız bir kızı kalmışsa, malın yarısı pay, diğer yarısı da reddiye gereği olmak üzere tamamı kıza verilecek! Böylece kabul ettikleri bu sistemden hareketle, Resûlüllah vefat ettiği zaman birinci derece mîrasçı durumunda yalnız Hz. Fâtıma bulunduğuna göre; Resûlüllah'ın terekesinin tamamı onun hakkıdır. Yine onlara göre; ölünün annesi varken, ölünün erkek ve kız kardeşlerinden hiç birisi mîrasçı olamaz.

Şiîler, mîrasta ölüye yakınlık kaidesini esas aldıkları halde anne baba bir amcaoğlunu, baba bir amcaya takdim ederler. Halbuki ölüye amca, amcaoğluna nazaran daha yakındır. Genel kaidelerine ters düşen bu görüşte hak üzerinde olduğunu iddia ederek, Şiîlerin bu husustaki sözde icmaını delil gösterirler. (Çünkü bilindiği gibi Hz. Ali, Peyğamberimizin anne baba bir amcaoğluydu. Hz. Abbas da baba bir amcası di. Şiîler, hilâfet meselesinde Abbasîlere bu noktadan hareketle, karşı çıkagelmişlerdir.

Resûlüllah'ın :

٣٥- أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا فَمَا بَقِيَ فَهُوَ لِأَوْلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ

«Mîrasta belirli payları, sahiplerine ulaştırınız. Ondan sonra kalan malı, ölüye en yakın olan erkeğe aittir.»(*) meâlindeki hadîse uyan Cumhûr'un görüşüne muhâlif düşen Şiîlerin, birçok mîras meseleleri vardır.

Bu devirde Mısır kadılarının verdikleri hükümler, İsmailiyye mezhebine bağlı tutulduğu gibi, Şiâ âlimleri Mısır'da tesis ettikleri EZHER üniversitesinde de İsmailiyye mezhebini okuturlardı. Bu maksatla bastırılmış kitapları vardı. Onlar, âlimlere ve öğrencilere geçici vazifeler tevdî ederlerdi. Parlak olan bu görevleri vermekle, onları aşılamak ve kendi mezheplerine kaydırmak maksadını güderlerdi. Ayrıca Mısır ve dolaylarında İsmâiliyye mezhebinin benimsetilmesi için geniş çapta propagandaya devam ederlerdi. Onlar, Cumhûr'u İsmâiliyye mezhebine çekmek için olanca gayretlerini harcarlardı. Fakat harcanan bütün gayretlere rağmen istedikleri neticeye varamadılar. Çünkü Mâlikî ve Şafiî mezhepleri, Cumhûr'un kalbinde içtenlikle iyice yerleşmişti. Onun için bu iki mezhebi çürütmek veya zayıflatmak hususunda kesin bir işlemin yürütülmesi mümkün değildi. Bu iki mezhep âlimleri, Mısır'ın el-Câmi'ul-Atîk adlı camide öğretimlerine devâm ederlerdi.

Bu hâl bir ara devam etti. el-Mustansır'ın veziri Ebu Ahmed b. el-Efdal, bilâhare bu işi gevşetmeye mecbur kalınca, her biri kendi mezhebine göre hük-

(*) Sahih-i Müslim, cüz 5, sah. 59.

medecek 4 kadılık makamını ihdas etti. Bunlar İsmailiyye, İmamiyye, Mâlikî, Şafiî kadılıklarıdır. Mısır'da ilk olarak değişik mezheplere göre müteaddit kadılar tayin edilmiş oluyordu. Bu olay, hicrî 525. yılında vukubuldu. Fatımîyye devleti zayıflayınca hicrî 547 yılında «Ez-Zahâir» adlı kitabın yazarı olup Şafiî mezhebine mensup olan Ebu'l-Meâlî, tek kadı olarak Mısır'da bütün halka ait hükümleri vermeye başladı.

Selâhaddin-i Eyyûbî Mısır'ı alınca İsmâiliyye (Fatımîler) devletinin koymuş olduğu tüm esasları kaldırarak, onların son kadısı Celâlüddîn Hibetullah b. Kâmil es-Sûrî'yi görevden uzaklaştırarak hicrî 566 yılında Kahire'de kadı'l-kudât makamına Şafiî olan Sadruddîn Abdullah b. Dirbas el-Kürdî'yi getirdi.

Selâhaddin-i Eyyûbî, Mısır dolaylarında İsmailiyye mezhebine savaş açarak bu mezhebin izini dahi bırakmadığı için, biz onların fıkha ait olsun olmasın hiç bir kitaplarına rastlamamız mümkün olmadı.

Memlûk devleti kuruluncaya kadar Mısır'da kadılar yalnız Şafiî mezhebine göre hükmederlerdi. Memlûk devletinin kurucusu Baybars işbaşına geçince, tekrar Mısır'da müteaddit kadılıklar makamını ihdâs etti. Kendisi Cumhûr'un tasvib ettiği Şafiî, Malikî, Hanefî ve Hanbelî mezhepleri için dört kadı tayinini yaptı. Cumhûr'un dışında kalan mezheplere itibar etmedi.

Biz, Mısır'da İsmâiliyye mezhebinin yayılma derecesini ve ona intisab eden cemaatın miktarını tesbit etmek imkânına sahip değiliz. Ancak şunu biliyoruz ki; İsmâiliyye mezhebi âlimleri akîdleri, zihniyetleri durum ve davranışları itibariyle Cumhûr'un nefretini kazanmış olduklarından ve devrin fıkıh âlimleri bu mezhebin sapık bir mezhep olduğunu tanıtmalarından dolayı Fatîmî devletinin bütün çabalarına rağmen, İslâm camaatına pek nüfûz edemedi.

III — MEZHEP TAASSUPLARININ BAŞLAMASI

Bu devrin üçüncü özelliği de mezhep taassubunun görülmesidir. Görüldüğü gibi, bundan önceki devirde değişik mezhebe bağlı âlimler arasında en ufak bir iğbirâr ve hoşnutsuzluk yoktu. Üstelik onlara müsamahâ, sevgi ve saygı ruhu hakimdi. Bazen aynı şehirde iki veya daha çok müctehid bulunurdu. Bunlar, arkadaşlarının ictihad etmelerini normal karşılar, katiyyen bundan dolayı birbirini ayıplamazlardı. Onların birbirine karşı yaptıkları bilinen tek şey, herhangi bir meselede bir arkadaşın ictihadda yanıldığını söylemeleriydi. Bazan hatalı gördükleri husus için, yazışma yoluyle veya şifahî olarak tenkidlerini ilgili müctehide iletirlerdi. İlmî tenkidler yaparken hürmet, muhabbet ve övgülerini belirtirlerdi. Biz, daha önce El-Leys b. Sa'd'ın, Mâlik b. Enes'e yazmış olduğu mektubu aynen almıştık. Nasıl bir saygı ve sevgi hisleriyle mektubun ele alındığını görmüştük. Şafiî, Ebu Hanîfe'nin bazı meselelerini açıkca tenkid etmekle beraber, onu överken: «İnsanlar, fıkıhta Ebu Hanîfe'nin iyâli (çoluk-çocuk) durumundadırlar.» demiştir. Şafiî, sık sık Muhammed b. Hasan'ı övdüğü hal-

de, kendisiyle en çok münazara edendir. Ahmed b. Hanbel, Şafiî'nin tilmizi olduğu halde Şafiî ona; «Bir hadîs sence sahih görüldüğü zaman, beni haberdar et» derdi. Bu gibi sözler, o yüce imamların birbirine karşı sevgi, saygı ve müsamahâ derecelerini isbatlamaktadır. Onlar, bu tutumlarında selefleri olan ashâb ve tabiîlerin izini takip ederlerdi.

Bu devirde ise taklid ruhu yaygınlaşınca durum, her mezhep mensuplarını, kendi imamlarına ait meseleleri savunmaya sürükledi. Devlet adamları, o devrin âlimlerini huzurlarında münazara meydanlarına davet ederek, Gazâlî'yi nefret ettiren vahîm akibetlere sürüklediler. Ayrıca taklîd ve münazara işi, gurupları, savundukları fikirlerde taassuba kaçmalarına ve diğer gurupları hasım saymalarına sebep oldu. Hatta bazı ilim adamları işi husumete götürüp, bu işin sempatizânı olan halk arasında da düşmanlıklar meydana getirdiler. Aralarındaki husumet ve çatışma, değişik mezheplere mensup kişilerin namazda birbirlerine iktida etmelerinin nerdeyse haram olduğunu söyleyecek bir raddeye vardırdı. Ne zaman ve nerede bulunduğunu bilmediğimiz, sözde şu kaideye dayanıyorlardı : «İktida'da me'mum (iktida eden) un mezhep görüşü esastır. İmamın mezhep görüşü esas değildir.»

Bilindiği gibi, kan akmakla Şafiî olan şahsın abdesti bozulmayacağı cihetle, o haliyle kılacağı namaz, Hanefî olan şahsın nazarında sahih değildir. Hanefî olan kişinin, yabancı olan kadına dokunmasıyle abdesti bozulmaz. Namazda fatihayı okurken besmeleyi çekmek zorunda değildir. Böyle bir abdestle namaz kılan veya namazda fatihanın başında besmele çekmeyenin namazı Şafiî olan şahsa göre sahih değildir. Bu ve bunlara benzer bir takım farklı görüşler dolayısıyle, başka mezhebe bağlı imama uyan şahsın kalbinde bir şüphe bulunur. Bu şüpheden dolayı, bunların birbirine uymasının haram olduğu sözünü nereden çıkardılar? Halbuki, demin söylediğimiz gibi, bu sözleri söyleyenlerin bağlı bulundukları yüce imamlar, ictihadda ve diğer imam arkadaşların yaptıkları muhalefette, müsâmahakâr idiler. Müctehidin, ictihad neticesinde vardığı neticeye göre hareket edip, onunla amel etmesi ve ona ters düşecek başka türlü davranışta bulunmaması gerekir. Bu durumda, her müctehidin namazını sahih saymak gerekir. Bunu sahih sayınca, iktida işinde me'mumînin mezhebine değil, imamın mezhebine itibar etmek gerekir. (*) Fakat mezhep taassupları cemaatlar arasında tefrika açma endişesini doğurdu. Bazı fıkıhçılar, işi ifrata götürmekle yekdiğerini ithama başlayarak, imamlarının bazı meselelerde Kitap ve sünnetin nasslarına muhalefet ettiklerini, dolayısıyle bu meselelerde hükmeden kadıların verecekleri hükümlerin muteber sayılamıyacağı, çünkü hakkında nass bulunan meselelerin ictihada konu edilemiyeceği gerekçesini ileri sürdüler.

(*) Fıkıhçılara göre; muhtelif mezhep mensuplarının birbirine iktidâ etmeleri sahihtir. Ancak farklı önemli noktalarda imamın veya me'mumînin mezhep görüşünün esas oluşu hususunda değişik görüşler beyan etmişlerdir.

Biz, bu konuyu uzatmak istemiyoruz. Esasen taklidin tabiî neticesi olarak saydığımız bu noktayı özetle belirtmek istediğimiz için buna dokunduk. Eğer denilse ki, anlattığın mezhep taassupları, taklidin eserlerinden değildir, çünkü hicrî 5. asırda yaşayan Endülüslü İbn-i Hazm meydandadır. Kendisi taklidi terkederek, mutlak ictihad iddiasıyle ortaya atıldı. Bunun yanında muhaliflerine şiddetle çatarak, açıkça mücadele etti. Bu arada «*El-İhkâm li Usul-il Ahkâm*» ve «*El-Mahallî fil-Fıkh*» adlı iki eser verdi.

Biz bu hususa şöyle cevap veririz :

İbn-i Hazm, ictihad davasında bulunmakla beraber hakikî taklidden çıkmadı. Çünkü kendisi Davut b. Ali'nin mezhebine halkı çağırmakta ve onun mezhebini desteklemekte idi. Sonra beldesinde bulunan âlimler, kendisiyle mücadele ederek onu sıkıştırdılar. İbn-i Hazm'ın halkı Zahiriyye mezhebine davetine, âlimlerin şiddetle karşı koymalarından huzursuzlanması neticesi kalemine sarılarak, âlimlere cephe aldı, onları yeneceğini sanıyordu. Halbuki kendi şahsını ve görüşlerini mahkûm etti. Öyle bir duruma düştü ki, ne hayatta iken, ne de vefatından sonra hiç kimse onun görüşlerine iltifat etmedi.

BEŞİNCİ DEVRİN FIKIHÇILARI

Bu devirde yetişen fıkıhçılar, mensup oldukları imamların muhtelif rivayetleri arasında tercih yapmak, imamlarının çıkarmış oldukları meselelerin illetlerini meydana çıkarmak ve hakkında imamlarının nassı bulunmayan meseleler için müşterek illetlere dayanarak kıyas yoluyla fetva vermekle, imamlarının mezheplerini mükemmelleştirmiş sayılırlar. Bunun için biz, bu fıkıhçılardan, kitaplar tedvîn edip onlardan sonra gelen âlimlere ışık tutanların en meşhurlarını tanıtmayı gerekli görüyoruz :

HANEFÎ ÂLİMLERİNDEN SEÇTİĞİMİZ 20 FIKIHÇIYLA İŞE BAŞLAYALIM :

1— Ebu-l-Hasan Ubeydullah b. el-Hasan el-Kerhî (h. 260-340),

Iraklı Hanefî âlimlerin reisi ve onların ileri gelenlerinin üstadı idi. Kendisi «El-Muhtasar» adlı kitabı te'lif etti. Ayrıca Muhammed b. el-Hasan'ın yazmış olduğu «El-Camiu's-Sağîr, el-Camiu'l-Kebîr» kitaplarına şerhler yazdı. Kendisi bu devir fıkıhçılarının büyüğüdür. Onu, «Müctehid fil-Mezheb» olan âlimlerden saymışlardır.

2— Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razî el-Cessâs,

El-Kerhî'nin tilmizi ve ondan sonra Hanefî âlimlerinin reisidir. El-Kerhî'nin Muhtasar'ı ile et-Tahâvî'nin Muhtasar'ını ve Muhammed'in «El-Câmî»lerine şerhler yazmıştır. Ayrıca Usul'ul-Fıkhta ve kadıların adâbı hakkında birer kitap yazmıştır. (h. ? - 370)

3— Ebu Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-Belhî el-Hindevânî,

Ona «Küçük Ebu Hanîfe» derlerdi. Belh'ın imamlarından idi. Hicrî 362 de Buhârâ'da vefat etti.

4— Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî,

İmam'ul-Hüdâ ünvanıyle meşhurdur. El-Hindevânî'nin talebesidir. En-Nevâzil, el-Uyûn, el-Fetâvâ, Hazânet'ül-Fıkh adlı kitaplar yazmış ayrıca, El-Camiu's-Sağîr'i şerh etmiştir. Hicrî 373 de vefat etmiştir.

5— Ebû Abdullâh Yûsuf b. Muhammed el-Cürcânî,

El-Kerhî'nin tilmizidir. «Hazânet'ül-Ekmel» adlı 6 cildlik kitap yazmıştır. Bu kitap, Hanefî âlimlerin yazmış oldukları kitaplarda bulunan meselelerin bir çoğunu içine alır. Ayrıca «Ez-Ziyâdât, el-Câmî'ul-Kebîr ve Muhtasar'ul-Kerhî»-

ye şerhler yazmıştır. Bunun yanında «Kâfi'l-Hâkim», «el-Mücerred ve'l-Münteka» ve «Uyûn'ul-Mesâil» adlı kitapları vardır. Hicrî 398 de vefat etmiştir.

6— Ebu'l-Hasen Ahmed b. el-Kudûrî el-Bağdâdî,

Meşhur «El-Muhtasar» sahibidir. Bunun yanında Ebu Hanîfe ve Şafiî'nin ihtilâf ettikleri meseleleri içine alan ve ihtilâfın dayandığı delillere yer vermediği «Et-Tecrîd» kitabını yazmıştır. Ayrıca El-Kerhî'nin Muhtasar'ına şerh yazmıştır. Güzel bir üslûbu vardır. Şafiî olan eş-Şeyh Ebu Hâmid el-İsferânî ile münazara ederdi. Hicrî 427 de vefat etti.

7— Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsî es-Semerkandî,

En önemli eserleri: «El-Esrâr, Kitab'u Takvîm-il Edilleti ve En-Nazm fi'l-Fetâvâ»dır. Semerkant ve Buhârâ'da seçkin âlimlerle münazaralar yapmıştır. Kendisi, delillerin çıkarılması ve münazara kabiliyeti hususunda darb-ı mesel haline gelmişti. Vefatı hicrî 400 dür.

8— Ebu Abdullâh el-Hüseyin b. Ali es-Seymerî,

Hanefî fıkıhçılarının büyüklerinden idi. Güzel ifade ve isabetli görüş sahibiydi. 436 da vefat etti.

9— Ebu Bekr Cevâhirzâde Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî,

Maverâünnehr âlimlerinin ileri gelenlerinden idi. «El-Muhtasar, et-Tecnîs ve el-Mebsût» adlı eserleri vardır. Kendisi, kadı Ebu Sabit Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'nin yeğeni olduğu için ona «Cevâhirzâde» dendiği söylenir. Hicrî 433 de vefat etti.

10— Şems-ül-Eimme Abdülaziz b. Ahmed el-Hülvânî el-Buhârî,

El-Mebsût'un musannifidir. Zamanındaki Buhara halkının imamı idi. Hicrî 418 de vefat etti.

11— Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî,

El-Hülvânî'nin tilmizi olup, «Müctehid fil-Mezheb» olan fıkıhçılardan sayılmıştır. Büyük bir imam, kelâm ve usûl ilimlerinde sivrilmiş, iknâ kabiliyeti ve münazara kudreti bakımından emsâlinden üstündü. Hâkana yaptığı bir nasihat sebebiyle zındana atıldı. Zındanda iken talebeleri zındanın kapısı önünde otururlar, kendisi hiç bir kitabı mütalâa etmeden hatırında tuttuğu fıkhî meseleler hakkında 15 cildlik el-Mebsût'u yazdırdı. Ayrıca usûl-u fıkıhta eseri vardır. Es-Seyr'ul-Kebîr ve Muhtasâr'ut-Tahâvîye'ye şerhler yazmıştır. Onun yazdırdığı «El-Mebsût» Mısır'da basılmıştır. Hicrî 5. asrın sonlarında vefat etti.

12— Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali ed-Damgânî (h. 400-478):

Irak'ta muasır Hanefî âlimlerin reisi idi. Es-Seymerî ve el-Kudûrî'nin tilmîzidir. Dâmgân'da doğmuş, Bağdat kadılığını yapmıştır. Ebu't-Tayyîb eş-Şafiî, övgü ile ondan bahsederken: «Şafiî olan birçok arkadaşlarımızdan daha iyi Şafiî mezhebine vakıftır.» derdi. Kendisi, Şafiî olan eş-Şeyh Ebû İshâk eş-Şirâzî ile münazara ederdi.

13— Ali b. Muhammed el-Bezdevî (h. 400-483),

11 cildlik «El-Mebsût» adlı kitabı tasnif etmiştir. Ayrıca El-Câmi'ül-Kebîr ve el-Câmi'üs-Sağîr'i şerh etmiştir. «Usul'ul-Bezdevî» diye meşhur olan, usul-u fıkha ait kitap ile «Ğınâü'l-Fukahâ fi'l-Fıkh» adlı eserin sahibidir. Hudud'da doğmuştur.

14— Şems'ül-Eimme Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî (h. 427-512),

El-Hülvânî'den ilim alan bu zat, mezhep meselelerini çok iyi hıfzettiği için bu konuda darb-ı mesel haline gelmişti.

15— Ebû İshâk İbrahim b. İsmail es-Saffâr,

Meşhûr kadıhân'ın üstazıdır. Baba ve dedelerinin hepsi, büyük fıkıhçı idiler. 574 de Buhârâ'da vefat etti.

16— Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî,

«Hülâset'ül-Fetâvâ» adlı eserin yazarıdır. «Hazânet'ül-Vakiât» da onun te'liflerindendir. Maverâünnehir'deki Hanefî âlimlerinin şeyhi idi. Müctehid fil-Mezheb durumunda olan fıkıhçıların ileri gelenlerindendir.

17— Zâhiruddîn Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe b. Abdürrezzâk el-Velvâlicî,

«El-Vâlicîyye» adlı fetavâsı vardır. Hicrî 540 dan sonra vefat etmiştir.

18— Ebu Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî,

Melik'ül-Ulemâ lâkabı verilen bu zat, iyi bir tertiple yazılmış olan Kitab-ül-Bedâi'in yazarıdır. Ayrıca, hocası Alâuddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî'nin «Kitabu Tuhfet'ül-Fukahâ» adlı eserini şerh etmiştir. Hicrî 587 de vefat etmiştir.

19— Fahruddîn Hasan b. Mansûr el-Üzcendî el-Ferğânî,

«Kadıhân» ismiyle tanınan bu büyük imam, halen piyasada bulunan ve ismine atfedilen Fetavâyı, ayrıca «El-Vakiât», «El-Emâlî» ve «el-Mehâdır»ın yazarıdır. Bunun yanında «Ez-Ziyâdât, el-Câmiu's-Sağîr ve el-Hassâf'ın «Edeb'ül-Kudât» adlı kitaplara şerhler yazmıştır. Başka da eserleri vardır. Kendisi, müctehid fil-mezheb tabakasından sayılır. Kasım b. Kutlubağ «Tashih'ul-Kudûrî» de diyor ki: «Kadıhân'ın sahih gördüğü görüş, başkasının sahih gördüğü farklı görüşe tercih edilir. Hicrî 592 de vefat etti.

20— Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcelîl el-Ferğânî el-Mürğînânî,

«El-Hidâye»nin sahibidir. Hadîste hâfız ve fıkıhta imamdır. «Kitabu'l-Münteka, Neşr'ül-Mezheb, et-Tecnîs, Menâsik'ül-Hacc, Muhtârât'ün-Nevâzil ve Kitab'ül-Ferâiz» adlı eserler onun te'liflerindendir. Hicrî 593 de vefat etmiştir.

MÂLİKÎLERİN BÜYÜK FIKIHÇILARI

1— Muhammed b. Yahya b. Lübâbe el-Endülüsî,

Muasır âlimler içerisinde Mâlikî mezhebine ait meseleleri ve dayandıkları illetleri en iyi bilen âlim idi. Mâlikî mezhebi dışında kalan bir takım fıkhî görüşleri ve fetvâları vardı. Fıkıh sahasında yazdığı eserlerin başında «El-Müntahabe» ve «Kitab fi'l-Vesâik» gelir. İbn-i Hazm el-Fârisî diyor ki: «Adı geçenin el-Müntahabe adlı eseri, arkadaşlarımızın eserleri arasında dengi olmayan bir eserdir.» O eser, Mâlik'in tilmizlerinden Esed b. el-Fırât'ın el-Müdevvene adlı kitabında bulunan meseleleri açıklamaktadır. Hicrî 326 da vefat etmiştir.

2— Bekr b. el-Â'lâ el-Kuşeyrî,

Aslen Basralı olup bilâhare Mısır'da yerleşen ve kadı İsmail'in tilmizlerinden fıkıh ilmini alan bu zatın yazdığı önemli eserlerin başında «Kitab'ul-Ahkâm» gelir. Bu kitap, İsmail b. İshâk'ın eserinden bazı kısaltmalar ve ilâveler yapmak suretiyle meydana getirilmiştir. Önemli diğer eserleri: «Kitab'ür-Red alâ Müzenî, Kitab-u Usûl'il-Fıkh ve Kitab'ül-Kıyâs» adlı eserleridir. Hicrî 314 de vefat etmiştir.

3— Ebû İshâk Muhammed b. el-Kasım b. Şabân el-Ansî,

Zamanında Mısır'da bulunan Malikî fıkıhçıların reisi idi. Malikî mezhebini en iyi bilen idi. Fakat eserlerinde Malik'le buluştuğu pek bilinmeyen bazı kimselere atfettiği fetvalar ve ayrıca Malik'e isnâd ettiği garip bir takım görüşlere yer vermiştir. Onun eserlerinde görülen bu görüş ve fetvalar, Malik'in güvenilir arkadaşları tarafından rivayet edilen ve onun mezhebinde yerleşen ahkâmın dışında kalır. Yazdığı kitapların başında «Kitab'uz-Zâhî eş-Şabânî fi'l-Fıkh» adlı eser gelir. Vefatı h. 355 dir.

4— Muhammed b. Haris b. Esed el-Haşnî,

Önce Kayravân'da fıkıhla iştiğal ettikten sonra Endülüs'e gelip Kurtubâ'da yerleşti. Oranın âlimlerinden feyiz aldı. Fıkıhta ileri gelen, güzel kıyas yapan bir zât idi. Malikî mezhebine ait ittifak ve ihtilâfa dair bir kitap yazdı. Ayrıca Malik'in görüşlerinden arkadaşlarının muhalif kaldıkları kısmı ihtiva eden bir eser meydana getirmiştir. Fetvâlara ait bir kitabı da vardır. Vefatı hicrî 361 dir.

5— Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah el-Muaytî el-Endülüsî,

Mâlik'in ve ashâbının mezhebini en iyi bilen ve fıkhı güzelce kavrayan bir zattır. Halîfe el-Hakem'in emri üzerine, bu zât ile Ebu Ömer el-Eşbîlî tarafından «El-İstîâb» adlı kitap ikmâl edildi. Bu kitap, kadı İsmail'in bazı arkadaşları tarafından kısmen telif edilmişti. Bu eserde sadece Mâlik'in görüş ve fetvalarına yer verilmiş idi. Ashâbı tarafından rivayet edilmiş ihtilâflı meselelere yer verilmemişti. Yazarı, kitabın beş cüz'ünü yazdıktan sonra eseri tamamlamadan vefat etmişti. Halife bu kitabı görünce çok beğendi, aynı usul ile ikmâlini hararetle istediği için el-Muaytî ile Ebu Ömer'e bu işi tevdî etti. Onlar

da bu işi üzerlerine alıp, kitabı tamamladılar. Eser 100 cüzden ibarettir. Vefatı h. 367 dir.

6— Yusuf b. Ömer b. Abdülberr,

Zamanındaki Endülüs ülemâsının şeyhi ve bu yer muhaddislerinin büyüğüdür. Mâlik'in el-Muvatta' kitabına şerh ve açıklama mahiyetinde olmak üzere yazdığı «el-İstizkâr bi Mezâhibi Ulemâ'il-Emsâr» ve «Kitab'ül-Kâfi fi'l Fıkh» isimli kitapları, eserlerinin başında gelir. Vefatı hicrî 380 dir.

7— Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd Abdurrahman en-Nefzî el-Kayravânî,

Zamanının Malikî mezhebi imamı ve önderiydi. Malik'in mezhebini çok iyi bilir. Onun sözlerini açıklardı. Her taraftan âlimler feyiz almak için ona gelirlerdi. Çok sayıda üstün tilmizler yetiştirdi. Malikî mezhebini zayıf rivayetlerden ayıklayarak iyi bir süzgeçten geçirdi. Ona «Küçük Mâlik» denildi. Yazdığı eserlerin başında «en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât ale'l-Müdevvene, Muhtasar'ül-Müdevvene, Tehzîb'ul-Utbiyye ve Kitab'ür-Risle» gelir. Vefatı hicrî 386 dir.

8— Ebû Sâid Halef b. Ebî Kasım el-Ezdî,

Berâdiî ünvaniyle meşhur olan bu zât Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd'in ve el-Kubâsî'nin arkadaşlarından ve Mâlikî mezhebini iyi bilenlerdendir. Onun te'liflerinin başında el-Müdevvene'yi özetlemek üzere yazmış olduğu «Et-Tehzîb» kitabı gelir. Bu kitapta hocası Ebû Muhammed tarafından yazılmış olan «el-Müdevvene»nin kısaltılması yolunu takip etmiştir. Ancak kendisi el-Müdevvene'de bulunan bölümler arasındaki sırayı bozmamış bir de Ebû Muhammed'in ilâvelerini çıkarmıştır. Onun yazmış olduğu bu eser Mağrib ve Endülüs bölgelerinde Malikî mezhebinde en çok müracaat edilen kaynak durumunda idi. Ayrıca «Kitab'üt-Temhid li Mesâili el-Müdevvene» adlı bir kitabı vardır. Bu kitabı da «El-Müdevvene»nin özeti olup Ebû Muhammed'in ilâvelerini de ihtiva etmektedir. Ayrıca «El-Vadîha»yı da özetlemiştir.

9— Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Ebherî,

Mâlikî mezhebinin izahı, savunması ve ona muhalif düşen görüşlerin reddi hakkında te'lifleri vardır. Asrının Mâlikî âlimlerinin imamı idi. Hadîste sika ve fıkıhta meşhur idi. Bağdat'ta fıkıh bilgisini ilerletmiş, İbn-i Abdülhakem'in «Muhtasar-ı Kebîr ve Muhtasar-ı Sağîr» adlı kitaplarını şerh etmiş, muhtelif mıntıkalarda Malikî mezhebinin yayılmasında etkili olmuştur. Irak'ta Mâlik'in görüşünü kuvvetle savunmuş, El-Mansûr camiinde 60 sene tedrisat ve fetvâ işiyle meşgul olmuştur. Irak'ta Mâlikî âlimlerinden, El-Kadı İsmail'den sonra, onun kadar kuvvetli tilmizler yetiştiren olmamıştır. Zaten Mâlikî mezhebinde bu iki zâta denk âlim pek yetişmemiştir. Yalnız Sahnûn, onların seviyesindedir. Hatta onlardan daha çok ve kuvvetli talebe yetiştirmiştir. Ebherî'nin yukarıda söylediğimiz eserlerinden başka «Er-Red ala'l-Müzenî, Kitab'ul-Usûl, Kitabu

İcmâi ehl-il-Medîne» v.s. eserler vermiştir. Onun vefatından sonra Irak'ta Malikî Mezhebi zayıfladı. Hicrî 395 de Bağdat'ta vefat etti.

10— Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh,

İbn-i Ebî Zemnî el-Bîrî ünvaniyle tanınan bu zât, büyük fıkılıçı ve hadîsçilerden idi. El-Müdevvene'nin izah isteyen hususlarını açıklayıcı ve önemli noktalarını belirtici mahiyette bir şerh yazmıştır. «El-Mu'rib fi'l-Müdevvene» ismini verdiği bu eserde, Müdevvene'de bulunan rivayetleri tevsîk etmeye ve ta'birlerini daha rahat anlaşılır cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır. Müdevvenenin kısaltılması ve şerhi konusunda yazılmış olan eserler arasında bunun kadar tutulanı yoktur. Ayrıca «Kitab'ul-Müntahab fi'l-Ahkâm ve Kitab'ül-Mühezzeb» gibi eserler yazmıştır. Hicrî 399 da vefat etmiştir.

11— Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef el-Maâfirî,

«İbn'ül-Kabisî» künyesiyle tanınmış, geniş çapta rivayet bilgisine sahip, hadîs ve ricâli ile illetleri konusunda âlim idi. Aynı zamanda Usûl ilmini ve fıkhı çok iyi bilirdi. Yazmış olduğu faydalı teliflerin başında «Kitab'ul-Mümehhed, Ahkâm'üd-Diyânet ve Kitab-u-Mülahhas'il-Muvattâ'» gelir. Hicrî 403 de vefat etmiştir.

12— El-Kadı Abdulvahhâb b. Nasr-el-Bağdâdî el-Mâlikî,

Güzel görüşlü, tatlı ifadeli olup, el-Ebherî'nin ileri gelen ashabından fıkıh bilgisini almıştır. Bağdat dolaylarında Mâlikî Mezhebi, kendisiyle yeşerdi. Bilâhare Mısır'a geçti. Orada takdirle karşılandı. Yazdığı çok sayıdaki eserlerinin başında şunlar gelir : «Kitab'un-Nasr li Mezheb-i İmami Dar'il-Hicre», «El-Maûne li Mezheb-i Âlim'il-Medîne», «Kitab'ül-Edille fi Mesâil'il-Hilâf», «Şerh-ül-Müdevvene» ve «Şerhu Risâlet-i İbn-i Ebî Zeyd». H. 422 de vefat etti.

13— «El-Lebîdî» diye tanınan, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî,

İbn-i Ebî Zeyd ve el-Kabisî'den fıkıh alarak, Afrika'nın meşhur ulemâsından oldu. El-Müdevvene'nin meselelerinin izâhı, ayrıntıları ve yeni bir takım ana misaller ile bazı rivayetlerin ilâvesiyle meydana getirmiş olduğu kitap, 200 cüzden ibarettir. Ayrıca El-Müdevvene'yi kısaltmak suretiyle yazdığı esere «El-Mülâhhâs» ismini vermiştir. Hicrî 440 da vefat etmiştir.

14— Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Yunus es-Saklî,

Fıkhın bütün konularında, özellikle farâiz konusunda otoriter idi. Mücahid bir şahsiyet idi. Farâiz ilminde bir kitap yazmıştır. El-Müdevvene'yi, bazı ilâveler yaparak yeni bir kitap halinde kaleme almıştı. Vefatı hicrî 461 dir.

15— Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî,

Endülüs'te ilmi elde ettikten sonra doğuya geçip orada birçok kişiye ilim öğretti. Sonra tekrar memleketine döndü. Muasır olduğu İbn-i Hazm ile münazaralarda bulundu. İbn-i Hazm : «Malikî mezhebine mensup âlimler içerisin-

de, kadı Abdulvahhâb'tan sonra el-Bâcî'nin benzeri yoktur.» demiştir. Çok sayıda yazmış olduğu eserlerinin başında şunlar gelir: «Kitab'ül-İstîfa fi Şerh'il-Muvattâ', Kitab'ul-Münteka fi Şerh'il-Muvattâ', (ikinci kitap birincinin özetidir) Kitab'üs-Sirâc fi İlmil-Hicâc, Kitab'u Mesail'il-Hilâf, Kitab'ül-Mühezzeb fi İhtisâr'il-Müdevvene, Kitab-u Şerh'il-Müdevvene, Kitab-u Ahkâm'il-Fusûl fi Ahkâm'il-Usûl. Hicrî 494 de vefat etmiştir.

16— Ebü-l-Hasan Ali b. Muhammed er-Rabî,

«El-Lahamî» ünvaniyle tanınmış olan bu zât, aslen Kayravanlı olup Sefakis'te yerleşmişti. Oranın üstün âlimi idi. «Et-Tabsire» isminde, el-Müdevvene üzerinde büyük bir haşiyesi vardır. Bu haşiye, faydalı ve güzel bir eserdir. Lâkin bazı şahsî görüşlerine ve tahriçlerine yer vermiştir. Böylece şahsî fetvâları Malikî Mezhebinin dışına taşmıştır. 498 de vefat etmiştir.

17— Ebu-l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Kurtubî,

Endülüs ve Mağrib mıntıkalarında ona muasır bulunan fıkıhçıların öncüsü ve reisi durumunda idi. Fıkhî inceliklere, güzel ifade ve isâbetli görüşe sahipti. Rivâyetten daha çok dirâyete yer verirdi. Muhammed b. Ahmed el-Atbî el-Kurtûbî tarafından yazılmış olan «El-Müstahrece» hakkında yazdığı «Kitab-ül-Beyân ve-t-Tahsîl» adlı eseriyle «Kitab'ül-Mukaddimât li Evâil-i Kütüb'il-Müdevvene» adlı kitabı vardır. Ayrıca Yahya b. İshâk tarafından yazılmış olan «El-Mebsûte»yi ve Tahâvî'nin kitabını kısaltmıştır. Hicrî 525 de vefat etti.

18— Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî el-Mazîrî es-Saklî,

Afrika ve Mağrib halkının imamı idi. Fıkhî konuların eleştirilmesi ve ictihad derecesinin tesbiti ile ictihad eden, Afrika âlimlerinin sonuncusu idi. Fıkıh ve usul-u fıkıhta telifleri vardır. «Müslim» kitabıyle, kadı Abdulvahhab'ın «Et-Telkîn» kitabını şerh etmiştir. Mâlikî Mezhebinde bunun gibi bir kitap yoktur. İmam-ül-Haremeyn'in «el-Burhân»ını da şerh etmiştir. Bu şerhe «el-Mahsûl min Burhân'il-Usûl» ismini vermiştir. Hicrî 526 da vefat etmiştir.

19— Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah el-Maâfirî el-İşbîlî,

Kendi memleketinde bir hayli ilmini ilerlettikten sonra doğu illerine göç ederek, birçok âlimlerden istifade etmiştir. En çok Gazâlî'den istifade etmiştir. Burada Usul, Kelâm ve ihtilâflı meseleler hakkında geniş ve sağlam bilgiye sahip olduktan sonra Endülüs'e geçti. Orada da ilmî çalışmalarını sürdürdü. Bu arada verdiği eserlerinin başında: «Kitab-u Ahkâm'il-Kur'an, Kitab'ül-Mesâlik fi Şerh-i Muvattâ-ı Mâlik ve Kitab'ül-Mahsûl fi Usûl-il-Fıkh» adlı kitaplar bulunur. Hicrî 534 de vefat etmiştir.

20— El-Kadı Ebu-l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsibî es-Sibtî,

Hadîs ve tefsirde zamanının imamı olduğu gibi fıkıhçı ve usulcü idi. Mâ-

likî Mezhebine iyi vakıf idi. Onun hocalarından birisi de İbn-i Rüşd'dür. Faydalı eserleri vardır. Sahih-i Müslim'in şerhi olan «İkmâl'ul-Muallim» ve «Eş-Şifâ bi Tarif-i Hukuk'il-Mustafâ», «Tertib'ül-Medârik ve Takrib'ül-Mesâlik li Marifet-i Â'lâmî Mezheb-i Mâlik» isimli eserler ona aittir. Muvattâ', Buhârî ve Müslim'de bulunan «Ğarîb» hadîslerin açıklaması hakkında yazdığı «Meşârik-ül-Envâr»ı meşhurdur. Hicrî 541 de vefat etmiştir.

21— İsmâil b. Mekkî el-Avfî,

Abdurrahman b. Avf'ın neslinden olan bu zat, İskenderiyye'de ilimle meşhur bir âiledendir. 26 cildlik ve «El-Avfiyye» diye bilinen «Şerh'ut-Tehzîb» adlı eser onundur. «Ed-Dibâc»ın yazarı diyor ki: «Ben, bu kitabın 50 cildlik olduğu söylenen takımından bir cildi elde ettim. Büyük sahifeler halinde yazılmış olan bu cildden secde-i tilâvet bahsine ait 5,5 formasının 2470 satırdan ibaret olduğunu tesbit ettim. Vefatı hicrî 581 dir.

22— «El-Hafîd» diye meşhur olan Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd,

Rivayetten daha çok dirâyete bağlı kalırdı. İlim, kemâl ve fazîlet bakımından Endülüs'te eşi yoktu. Teliflerinin en güzeli, fıkıhta yazmış olduğu «Kitab-u Bidâyet'il-Müctehid ve Nihâyet'il-Muktesid» adlı kitaptır. Bu eserde müctehidler arasında bazı meselelerde görülen ihtilâfın sebeplerini anlatıp, halkın faydasına sunmuştur. Zamanında ondan daha çok ilmi ile çevresine faydalı olan bir kimse bilinmiyor. Kendisi, Usûl ilminde yazılmış olan «El-Müstesfâ'yı da kısaltmıştır. Hicrî 595 de vefat etmiştir.

23— Ebû Muhammed Abdullah b. Necm b. Şas el-Cezzâmî es-Sâ'dî,

«El-Cevâhir'üs-Semîne fi Mezheb-i Âlim'il-Medîne» ismini verdiği ve Gazâlî'nin «El-Vecîz» adlı eserinin tertibini uyguladığı kitab, Malikî Mezhebinde yazılmış değerli bir eserdir. Mısır'da Malikîler onun etrafında toplanır, ondan istifade ederlerdi. H. 610 da vefat etmiştir.

ŞAFİİ MEZHEBİNE MENSÛB BÜYÜK FIKIHÇILAR

Çoğu Irak, Horasan ve Maverâünnehir'den olan ve aşağıda tanıtmaya çalışacağımız âlimler, bu devirde eserler vermek suretiyle Şafiî mezhebini etrafa yayan, evvelce yazılmış olan kitapları elden geçiren, seçkin ve üstün Şafiî âlimleridir.

1— Ebu İshâk İbrahim b. Ahmed el-Merûzî,

İbn-i Süreyc'den fıkıh aldı. Fetvâ ve tedris hususunda asrının imamı idi. Irak'ta İbn-i Süreyc'den sonra âlimlerin başında gelirdi. Birçok eser yazdı. Müzenî'nin «Muhtasar»ına şerh yazdı. Bağdat'ta yıllarca talebe okutmak ve fetvâ vermekle meşgûl oldu. Çok sayıda talebe yetiştirdi. Ömrünün sonuna doğru

Mısır'a yerleşti. Hicrî 340 yılında orada vefat etti. Şafiî'nin türbesi yakınlarına defnedildi.

2— Ebû Ahmed Muhammed b. Sâid b. Ebi-l-Kadı el-Harzemî,

Bir ilim ocağından yetişen bu zât, Ebu Bekr es-Sayrafî, Ebû İshâk ve bunların tabakasına dahil zâtlardan fıkıh aldı. Şafiî fıkhına ait eski kitaplardan sayılan «el-Hâvî» ve «el-Umde» kitaplarının yazarıdır. Meşhûr el-Maverdî ve el-Fevrânî ondan ilim alanlardandır. Kendisinin usul-u fıkıh hakkında yazmış olduğu «El-Hediyye» kitabı da kıymetlidir. Hicrî 340 küsur yıllarında vefat etti.

3— Ebu Bekr Ahmed b. İshâk ed-Dab'î en-Nisâbûrî,

Fıkıhta yüksek bir dereceye ulaştı. «El-Ahkâm» kitabını yazdı. Vefatı h. 342 dir.

4— Ebu Ali el-Hüseyn b. el-Hüseyn,

İbn-i Ebi Hureyre diye tanınırdı. Şafiî âlimlerin ileri gelenlerinden ve fıkhın imamlarından sayılırdı. Fıkıh ilmini İbn-i Süreyc'den almıştı. Müzenî'nin Muhtasar'ına şerh yapmıştı. Vefatı : h. 345 dir.

5— Ebu-s-Sâib Utbe b. Ubeydullah b. Musa el-Kadı,

İmam sayılan âlimlerden olup, Şafiî âlimlerinden Bağdat'ta ilk olarak Kadı-l-Kudat görevine getirildi. Hicrî 350 de vefat etti.

6— El-kadı Ebu Hâmid Ahmed b. Bişr el-Merûzî,

Ebu İshâk'ın arkadaşlarındandır. Onun telif ettiği «El-Câmî'» adlı kitap usûl ve fürûa ait meseleleri ihtiva eder. İmamın nasslarını ve arkadaşlarının görüşlerini içine alır. Şafiî âlimleri yanında güvenilir kaynak sayılır. Kendisi el-Müzenî'nin Muhtasar'ına da şerh yazmıştır. Vefatı hicrî 362 dir.

7— Muhammed b. İsmâil eş-Şâşî :

Kaffâl-i Kebîr olarak isimlendirilen bu zat, Maverâünnehir'de bulunan Şafiî fıkıhçılarının en büyüğüdür. Usul-u fıkıhta eseri vardır. İmam Şafiî'nin «Er-Risâle» adlı kitabına şerh yazmıştır. Şafiî fıkhını Maverâünnehir'de yaymıştır. Vefatı h. 365 dir.

8— Ebu Sehl Muhammed b. Süleyman es-Sa'lûkî,

Ebu İshâk el-Merûzî'den fıkıh dersini aldıktan sonra Nisâbur'a döndü. Orada talebe yetiştirmek ve fetvâ vermekle iştigal eti. Vefatı hicrî 361 dir.

9— Ebü-l-Kasım Abdulaziz b. Abdullah ed-Dârekî,

Ebu İshâk el-Merûzî'den fıkıh ilmini aldı. Nisâbur'da tedrisatla meşgul oldu. Bağdat âlimlerinin çoğu ondan ilim aldılar. Vefatı hicrî 375 dir.

10— Ebü-l-Kasım Abdulvâhid b. el-Hüseyn es-Saymarî,

Şafiî mezhebini çok iyi bellemiş, güzel telifler yazmıştı. Onun yetiştirdiği âlimler arasında el-Mâverdî de bulunuyordu. Eserleri başında «El-İfsâh fi'l-

Mezheb», «Kitab'ül-Kifâye», «Kitab'ül-Kiyâs ve'l-İlel» gelir. Müftî ve fetvâ soranın âdâbı hakkında da küçük bir kitap yazmıştır. Vefatı hicrî 386 dır.

11— Ebu Ali el-Hüseyn b. Şuayb es-Sencî,

Irak ve Horasan fıkıhçılarının fetvâ hususunda izledikleri iki yolu birleştiren ilk Horasan âlimidir. Kadılık da yapan bu zâtın, yazdığı «Şerh-ül-Muhtasar» adlı kitabı çok revâc bulduğu için, İmam-ül-Haremeyn, o kitaba «El-Mezheb-ül-Kebîr» ünvanını vermiştir. Telhîs-u İbn-il-Kas ve Fürû'u İbn-il-Haddâd adlı kitaplara şerhler yazmıştır. Vefatı hicrî 403 dür.

12— Ebu Hâmid b. Muhammed el-Esferâyinî,

Fıkıhta Irak âlimlerinin izlediği yolun üstadı ve Şafiî mezhebinin hâfız ve imamı idi. Ed-Dârikî yanında fıkhî bilgisini ilerleterek otoriter oldu. Bağdat'ta dn ve dünya işlerinde başkan durumuna yükseldi. El-Müzenî'nin Muhtasar'ına şerh mahiyetinde bir eser yazdı. Hanefî mezhebinde asrın imamı sayılan Ebu Abdullah Es-Saymerî ile muasır idi. El-Kudûrî, onun Şafiî'den daha kuvvetli bir fıkıhçı ve kıyasçı olduğunu söylemiştir. Vefatı hicrî 408 dir.

13— Ebu-l-Hasan Ahmed b. Muhammed ed-Dabbî,

İbn-ul-Mehâmilî künyesiyle meşhur olan bu zat, 12. maddede yazdığımız Ebu Hâmid'in en büyük arkadaşlarından idi. El-Mecmu', el-Mukannaa ve el-Lübâb gibi kitapları vardır. Hocası Ebu Hamid'den not halinde almış olduğu eseri de vardır. Vefatı h. 415 dir.

14— Küçük Kaffâl diye tanınan Abdullah b. Ahmed,

Horasan fıkıhçılarının büyüklerindendir. Onun tilmizlerinin, kendisinden almış oldukları fıkhî meselelere ait izlediği yol, en açık, sıhhatli ve özlü bir yol olarak kabul edilmiştir. Irak dolaylarında Ebu Hamid el-Esferâyinî nasıl âlimlerin reisi sayılıyor idiyse, Horasan dolaylarında da bu zât âlimlerin başında gelirdi. Vefatı h. 417 dir.

15— Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Esferâyinî,

Şafiî Mezhebindeki imamlardan birisi idi. Usul-u fıkıhta yazmış olduğu «Talikat»ı vardır. Hicrî 418 de Nisabur'da vefat etti.

16— Ebu-t-Tayyib Tâhir b. Abdulllah et-Taberî,

Zamanındaki Bağdat âlimlerinin başında gelen büyük bir imam idi. Iraklılar ondan ilim aldılar. Muhtasar'ül-Müzenî'ye şerh yazdı. Mezheb, münazara ve imamlar arasındaki ihtilâflı meseleler hakkında emsâli bulunmayan değerli kitaplar yazdı. Kadı Saymerî'den sonra Kerh'de kadılık yaptı. Hanefî âlimlerinden el-Kudûrî ve Ebu-l-Hasen et-Talikanî ile münazarlarda bulundu. Vefatı h. 450 dir.

17— Ebu-l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî,

Fıkıh konusunda yazılmış olan «El-Havî ve El-İknâ'» adlı kitapların sahibidir. Ayrıca «El-Ahkâm'us-Sultaniyye» v.s. eserleri vardır. Basra'da Es-

Saymerî'den fıkıh ilmini aldıktan sonra Ebu Hâmid el-Esferâyinî'ye gidip ondan feyiz aldı. Basra ve Esferân şehirlerinde tedrisatla meşgûl oldu. Vefatı h. 350 dir.

18— Ebu Âsım Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ubâdî,

Ez-Ziyâdât, el-Mebsût, el-Hâdî ve Edeb-ül-Kudat adlı kitapları vardır. Kendisi de üstâdı Ebu İshâk gibi ibârelerini girift ve çözümü zor ifadeler halinde yazmakla tanınırdı. Vefatı h. 458 dir.

19— Ebu-l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed el-Fevrânî el-Merûzî,

El-İbâne, el-Umde ve başka telifleri vardır. Ebu Bekr Kaffal'ın büyük tilmizlerinden idi. Merv şehrinde bulunan âlimlerin üstadı idi. Hicrî 461 de vefat etti.

20— Ebu Abdullâh Kadı Hüseyin el-Merûzî,

Kaffâl'dan fıkıh bilgisini aldı. İmam'ül-Haremeyn'in üstadıdır. Hicrî 462 de vefat etti.

21— Ebu İshâk İbrahim b. Ali el-Firuzâbâdî eş-Şirâzî,

Fıkıhta «Et-Tenbîh ile el-Mühezzeb» ve ayrıca ihtilâflı meseleler hakkında «en-Nüket» usul-u fıkıhta «El-Lem'» ile onun şerhi ve «Et-Tabsire» münazara ilminde «el-Mülâhhas» ile «el-Meûne» adlı eserleri vardır. Fesâhat ve münazara kudreti hususunda kendisi darb-ı mesel haline gelmişti. Fıkıh hakkında köklü bilgiye sahip ve geniş çapta talebe yetiştirme hususunda İbn-i Süreyc'in yerini tuttuğu söylenirdi. Hanefî âlimlerinden Ebû Abdullâh ed-Damgânî ile münazaraları vardır. Vefatı 476 dır.

22— «İbn-i Sabbâğ» künyesiyle tanınmış olan Ebu Nasr Abdusseyyid b. Muhammed,

Eş-Şâmil ve'l-Kâmil, İdet'ül-Âlim ve't-Tarîk'üs-Sâlim, Kifâyet'us-Sâil ile El-Fetâvâ adlı eserler yazmıştır. Zamanında Bağdat'ta bulunan Şafiî âlimlerinin başında gelirdi. Ebu İshâk-ı Şirâzîye benzerdi. Bağdat'ta inşa edilmiş olan meşhur NİZÂMİYYE medresesinde ders okutan ilk hocadır. Hicrî 477 de vefat etti.

23— Ebu Sâ'd Abdurrahman b. Me'mun,

Hocası el-Fevrânî'nin kısmen yazdığı «El-İbâne» kitabını tamamlayarak «Tetimme» ismini verdiği eserin yazarıdır. Bunun yanında, ihtilâflı meseleler hakkında ve ferâiz konusunda iki eser yazmıştır. Eş-Şeyh Ebu İshâk'tan sonra Nizamiyye'de ders okutmuştur. H. 488 de vefat etti.

24— «İmam-ül Haremeyn» ünvanıyla meşhur olan Ebu-l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullâh el-Cüveynî,

Babasından fıkıh ilmini aldı ve zamanla Nisabur'un en büyük âlimi, bilâhare fıkıh, usûl ve kelâm ilimlerinde şarkın en büyük âlimi oldu. 40 sene Mekkede oturdu. Bu nedenle kendisine İmam'ül-Haremeyn lâkabı verildi. Nisâbur'a

dönünce Nizâm-ül-Mülk, el-Medreset-ün-Nizamiyye'de ders okutma işini ona tevdî etti. Kendisinin fıkıhta yazmış olduğu «En-Nihâye» benzeri yazılmamış çok kıymetli bir kitaptır. İbn-i Sibkî, bu kitabı çok takdir ediyor. Usul-u fıkıhta yazmış olduğu «El-Bürhân» da kıymetli bir eserdir. Ayrıca Şafiî mezhebinin tercihi konusunda «Muğîs'ül-Halk» adlı bir kitap yazmıştır. Muasırı olan Ebu İshâk eş-Şirâzî onu çok överdi. H. 487 de vefat etti.

25— Ebü-l-Mehâsin Abdulvahid b. İsmâil er-Revyânî,

«El-Bahr»ın sahibi, mezhebin ileri gelen imamlarındandır. Şafiî Mezhebine ait geniş bilgisiyle örnek olmuştur. Nizam'ül-Mülk, ona hürmet ederdi. Taberistan ve dolaylarında kadılık etmişti. Onun yazmış olduğu «El-Bahr» kitabı, El-Mâverdî tarafından daha önce yazılmış olan «Hâvî»deki meseleler ile baba ve dedesinden öğrendiği bir kısım meselelerden ibarettir. Hicrî 502 de öldürüldü.

26— Hüccet-ül-İslâm Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (h. 450-505),

Tûs'ta doğdu, İmam'ül-Haremeyn'den fıkıh dersini aldı ve büyük gayretler sarfederek Şafiî mezhebi, imamlar arasındaki ihtilâfları, münazara ilmini, usûlün bütün dallarını ve mantık gibi çeşitli ilimlerde eşsiz bir âlim oldu. Hikmet ve felsefe ilimlerini de okudu. İmam-ül-Haremeyn, onu överken: «Gazâlî, bir deryadır.» demiştir. Hocası İmam'ül-Haremeyn'in vefatından sonra Bağdat'a giden Gazâlî, Nizamiye medresesinin eğitim ve öğretim görevi ona tevdi edildi. Şafiî Mezhebi hakkında «El-Basît, el-Vesît, el-Vecîz, el-Hulâsa» kitaplarını ve Usul-u fıkıhta «El-Mustasfâ, el-Menkûl, Bidâyet'ül-Hidâye ve el-Meâhiz» isimli kitapları, ihtilâflı meseleler hakkında ise «Şifâ'ul-Alîl fi Beyân-ı Mesâil'il-Ta'lil» ismini verdiği kitapları yazmıştır. Muhtelif ilimlere ait birçok eserleri vardır. Tûs'ta vefat etti. Gazâlî'den sonra onun yerini dolduran bir âlim yetişmedi.

27— Ebu İshâk İbrahim b. Mansûr b. Müslim el-Îrâkî,

Mısır'ın fıkıhçısı olarak takdir edilen bu zât, Kahire'nin «El-Câmi'ül-Atîk»ında imam-hatiplik görevinde bulunmuştu. El-Mühezzeb'e şerh yazmıştır. İlim tahsili için bir ara Irak'a gitmiş, sonra yine Mısır'a dönmüştü. Onun için Iraklı olarak biliniyordu. Kahire'de çok saygı toplamıştı. Kahire fıkıhçıları ondan çok istifade etmiştir. Vefatı hicrî 596 dır.

28— Ebu Sâ'd Abdullah b. Muhammed b. Hibetüllah et-Temîmî el-Mevsîlî,

İbn-i Ebî Asrun künyesiyle bilinen bu zat, Dımışk (Şam) a yerleşti. Orada kadı'l-kudât görevinde bulundu. Fıkıh ilmini önce Musul'da, sonra Bağdat'ta öğrendi. Bir ara Musul'da talebe yetiştirmekle meşgûl oldu. Son olarak Dımışk'a yerleşerek hicrî 573 de kadı'l-kudâtlık görevine atandı. Çok eser yazdı. 7 cildlik «Safvet'ül-Mezheb Âlâ Nihâyet'il-Matleb», «Kitab'ül-İntisâr ve'l-Mür-

şîd ve'z-Zerîâ fi Marifetiş-Şerîa», «Et-Teysîr fi'l-Hilâf» adlı kitaplar eserlerinin başında gelir. Yazmaya başladığı «Kitab'ül-İrşâd fi Nasrat'il-Mezheb» adlı kitabı tamamlayamadı.

29— Ebu-l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvînî er-Rafiî,

«El-Vecîz» adlı kitaba büyük bir şerh yazarak ona «El-Azîz fi Şerh'il-Vecîz» ismini verdi. Bazı âlimler bu kitaba «Feth'ul-Azîz» adını verirler. Rafiî'nin yazdığı önemli eserlerinden ikisi de «El-Muharrer» ile Şafiî'nin «Müsned»ine yazdığı şerhtir. Onun «Feth'ul-Aziz» adlı eşsiz kitabı, ilmî kudretini göstermeye kâfîdir. Rafiî muhakkîk âlimlerin dayandığı ve muâsır Şafiî fıkıhçıların merciî idi. Mezhebte ictihad mertebesine erişmişti. Vefatı hicrî 623 dür.

30— Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî,

Hicrî 631 -de Neva'da doğdu. Muhakkik âlimlerin sonuncusu idi. Şafiî Mezhebinde tercih derecesine ulaşmış idi. Rafiî'nin «Feth-ul-Azîz» adlı şerh kitabını kısaltmak suretiyle «Er-Ravde»yi ve yine Rafiî'nin «El-Muharrer» adlı kitabını kısaltarak, meşhûr «el-Minhâc» adlı kitabı te'lif etmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

ALTINCI DEVİR

Bu devir Hülâgu Hân'ın Bağdat'ı istilâ ettiği tarih olan (h. 657) den bugüne kadar devam eden SIRF TAKLİD devridir.

İSLÂM ÂLEMİNİN SİYASÎ DURUMU

Bu devrin siyâsî durumuna göz attığımız zaman büyük ve köklü bir ırka mensup olan Türklerin, İslâm ülkelerine hâkim olduğunu, hemen hemen her tarafta devlet idaresini ellerine geçirdiklerini görüyoruz. Kahir bir güce sahip olan Türkler, İslâm dinine sımsıkı sarılmışlar ve çeşitli alanlarda zaferler kazanmışlardır. Batı'da bulunan Berberîler devleti hariç Mısır'dan Türkistan'a kadar uzanan geniş bir sahayı idareleri altına almışlardır. H. 8. asrın başlarında Anadolu'da kurulan Osmanlı devleti, çevresinde bulunan beylikleri ve küçük devletleri eriterek büyük bir devlet haline geldi.

Bilâhare Avrupa kıt'asına atlayarak, bu kıt'anın büyük bir parçasını ele geçirdiler. H. 9. asrın ortalarında İstanbul'u fethederek o günden itibaren bu beldeyi hükümet merkezi haline getirdiler. Bundan bir müddet sonra da çeşitli memleketleri ülkelerine katarken Bağdat'tan sonra Abbasî halifelerinin merkezi haline gelen Mısır'ı ve dolaylarını aldılar. O günden itibaren hilâfet Türklerin eline ve hilâfet merkezi de Kahire'den İstanbul'a intikal etmiş oldu. Aynı zamanda Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyâleti haline geldi. Osmanlı İmparatorluğunun hükümet merkezi İstanbul olunca, haliyle Kahire, gerek siyâsî ve gerekse ilmî yönden eski önemini ve değerini kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu kuvvet bulduğu günlerde, 8. asır (711-1492) dan beri ilmin önemli merkezlerinden sayılan Endülüs beldelerinde İslâmiyet ışığı söndü. Hicrî 13. asrın başlarında M. Ali Paşa Mısır'ın bağımsızlığını ilân etti. Ondan sonraki günlerde Kahire tekrar ilmî ve siyâsî bir merkez haline geldi. Son zamanlarda Avrupa, İslâm ülkelerinin bağımsızlığına müdahale etmeye başladı. Müslüman olmayan bazı devletler bugün de İslâm ülkelerinin içişlerine karışmaktan geri kal-

mıyorlar. Öteden beri devam edegelmekte olan bu nizâın nasıl bir netice doğuracağını bilemiyoruz.

BU DEVİRDE İCTİHÂD

İctihâd hizmeti bu devirde durduğu için bu konuda yazılacak bir şey bulmak kolay değildir. Bu devrin daha önceki devirlere kıyaslanması da kolay değildir. Çünkü birinci devirde Yüce Allah, şer'î hükümleri vahiy yoluyle Resûlüllah'a indirir, O da, Allah'ın indirdiği hükümleri teblîğ ederek beyân ederdi. İkinci ve üçüncü devirlerde ashâb ve tabiîn Kitap ve sünnetten şer'î hükümleri çıkarma yollarını ve sıhhatli re'yi açıklarlardı. Dördüncü devirde büyük imamlar ve seçkin fıkıhçılar, şer'î delillerden gerekli hükümleri çıkarırlar ve tafsîlatlı bir şekilde tedvîn ederlerdi. Beşinci devirde yetişen yüksek fıkıhçılar, selefleri tarafından yazılmış olan şer'î hükümleri, muayyen bölümler halinde ve münâsip bir şekilde sıraya koyar, değişik fetvâları kuvvet derecesine göre sıhhatli bir süzgeçten geçirir, İmamlardan alınan rivâyetler arasında ilmî tercih işini yürütürlerdi.

Altıncı devrin bir imtiyazı bulunmadığı için, söylenecek sözleri bulmak bile güçtür. Bu devir bize kadar ulaştığı, bizim selef-i salihîn'e uymamız ve ilmî sahada ilerlememiz gerektiği için biz, bu devirde görülen kusurları izâh etmek isteriz. Çünkü kusurlar belirdiği zaman fikir ve kudret sahibi olanların, bulunan kusurlara çare bulmaları mümkün hale gelir.

Yedi küsûr asrı içine alan bu devrin en önemli özelliği; bu devir boyunca yetişmiş olan âlimlerin taklîd prensibine sımsıkı bağlı olmalarıdır. Çok az kişi hariç, onlardan ictihad rütbesine ulaştığı kanaatine varanlar görülmemiştir.

Bu devrin ilk yarısında yani, Kahire'nin ehemmiyet bakımından Bağdat yerine geçerek Abbasî halifelerinin merkezi olduğu h. 7. asrın ortalarından 10. asrın başlarına kadar olan süre zarfında ictihad mertebesine ulaşan yüksek fıkıhçıların yetiştiğine kaniyiz. Bununla beraber kendileri, malûm imamların fetvâ ve ictihadları karşısında duraklayarak ictihad etmeye girişmemişlerdir. Bu devrin ikinci yarısında yani, h. 10. asrın başlarından bugüne kadar geçen sürede ise durum tamamen değişmiş, hiç bir fıkıhçının değil ictihad yapması, müctehid imamların müteaddit rivayetleri arasında tercih yapmasının dahi caiz olmadığı ve bunun zamanının kapandığı ilân edilmiştir. Bu sürede yetişen âlimler ile eski devirde yazılmış olan, Mütekaddimîn dediğimiz âlimlerin kitapları arasında irtibat kesilmiştir. Herkes bu süre zarfında yazılagelen kitaplara müracaat etmekle yetinmiştir.. Hilâfetin Mısır'dan İstanbul'a intikalinden önceki Mısır'ın durumuna göz attığımızda el-İz b. Abdüsselâm, İbn-i Hâcîb, İbn-i Dakîk'il-İd, İbn-i Rif'â, İbn-i Teymiyye, es-Sibkî, İbn-i Sibkî, İbn-i el-Kayyım, el-Belkînî, el-Esnevî, el-Kemâl b. el-Hümâm, Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî... gibi âlimlerin isimlerine rastlıyoruz. Bunlar malûm dört mez-

hebe bağlı âlimlerdir. Hilâfetin İstanbul'a geçişinden sonraki Mısır'ın durumuna göz attığımızda, büyük bir âlimin veya yüksek bir fıkıhçının veyahut iftihar edilecek bir müellifin ismini duymuyoruz. Bilâkis fıkıh sahasında az bilgi ile kanaat eden, kendi mezhebinden başka mezheplere ait fıkıhla pek meşgul olmayan ve kendi mezhebiyle iştiğal ettiği zaman da, aşırı derecede kısaltılmış olup sanki anlaşılsın diye yazılmamış olan kitaplarla iktifa edenleri buluyoruz. Bu devir, ilim sahasında özellikle dinî ilimler alanında bir gerileme devridir, denilebilir.

GERİLEME SEBEPLERİ

1— Ayrı ayrı yerlerde oturan İslâm âlimleri arasında bulunması gerekli irtibatın kesilmesi :

Eski devirlerde yetişen âlimler, kendi memleketlerinde bulunan üstadlarından aldıkları feyizler yanında diğer yerlerde bulunan âlimlerin yanına gidip onlardan da ilim almadıkça, ona fıkıhçı lâkabı verilmez ve o kişi tam hürmet görmezdi. Kendi memleketlerinde kalıp ilmini ilerleten çok mahdut sayıda zâtlar, seçkin fıkıhçı olabilirdi. Büyük imamların ve yüksek hadîsçilerin tarihine bir göz atacak olursak, hepsinin hadîs ve fıkıh almak için diyâr diyâr dolaştıklarını ve muhtelif yerlerde oturan âlimlerle mülâkatta bulunduklarını görürüz. Ayrıca yılın muayyen mevsimlerinde Mekke-i Mükerreme onları bir araya getirirdi. Her âlim, Mekke'de görüştüğü zâtların yanında bulunan ilim, hadîs ve fikirden istifade ederlerdi. Bu sebeple muasır âlimler arasında tam bir tanışma ve fikir taâtisi bulunurdu. Bu temaslar, tarafların ilim ve irfanını artırır, aralarındaki muhabbeti kuvvetlendirirdi. Uzun mesâfeleri katederek ve yol meşakkatlerine katlanırlardı. Bu devirde ise durum değişti. Özellikle bu devrin sonlarında muhtelif ülkelerde yetişen âlimler birbirini tanımaz oldular. Mısırlı bir âlim, Hind'de yetişen âlimin ismini duymayacak hale geldi. Kezâ Pakistan'da bulunan bir âlim Mağrib'de bulunan âlimden habersiz kaldı. Mevcut âlimlerin birbirinden haberdar olmaları, sadece onlardan eser yazanlar olduğu takdirde, diğerlerinin o eserleri okumalarından ibâret kaldı. Çoğu zaman yazılan eserler bile, diğerlerinin eline geçmezdi. Çok acı olan şu gerçeği de ifade edelim ki; hacc mevsiminde muhtelif şehirlerden Mekke'ye gelen âlimler birbiriyle görüşüp tanışmaya veya fikir taâtisinde bulunmaya ehemmiyet vermezlerdi ve halen de vermezler. Bu yüzden de rivâyet ve nakle dayanan selef-i salihîn'in büyük emekler vererek elde etmiş oldukları bilgiler, özellikle İslâmî ilimler eski haşmetiyle yaşamamıştır. Bir âlimin kitabında olan görüşünden istifade etmek kâfi değildir. Çünkü kitabı konuşturmak mümkün değildir. Âlimle mülâkat ve görüşme; çeşitli konuların derinliğine inilmesini, gerekli incelemelerin yapılmasını, tereddüt duyulan yönlerin aydınlığa kavuşturulmasını ve lüzûmu halinde yapılacak tartışma sonunda bir hükme varılmasını sağlar.

2— İmamların eserleriyle aramızdaki ilişkinin kesilmesi:

Medâr-ı iftihârımız olan selefimizin büyük emekler sarfederek kalemleriyle meydana getirmiş oldukları muazzam kitaplar, raflara konan ve kullanılmaz birer âsâr-ı atîka haline gelmiştir. Kimse bu değerli eserleri okumaya, okutmaya ve cemiyetin istifadesine sunmaya önem vermez olmuştur. Muhammed b. el-Hasan, eş-Şafiî, Mâlik b. Enes ve diğer imamlar tarafından yazılmış olan kitaplar, bunların tilmizlerinin eserleri ve beşinci devirde yetişerek fıkıh sahasında birer imam durumuna gelen âlimlerin kitapları, dediğimiz gibi istimâlden kaldırılmamış mıdır? Halbuki ruhu gıdalandıran, gayretleri kamçılayan ve kâmil fıkıhçı yetiştiren kitaplar bunlardır. Bu değerli eserleri okutan veya mütâlaa eden âlime çok az rastlayabilirsin. Hatta bu eserlerin isimlerini bile henüz işitmiyen büyük âlimleri bulabilirsin. Senin elinde böyle bir kitabı gördükleri zaman, onu okumayı pek önemsemezler. Genellikle bu devrin âlimleri gerileme devrinde yazılmış olan kitaplarla yetinirler. Bu nedenle yukarıda belirttiğimiz gibi büyük imamların kitaplarıyla aramızda bulunması gerekli temaslar kurulmamıştır. Bahâ biçilmez bu eserlerle temâs sağlamak ancak çok gayretli ve meraklı olan bir ilim adamının özel ve umumî kütüphanelere gitmek suretiyle bunları görüp mütâlaa etmesi şeklinde rastlanabilir. Halbuki bu kitapları halen kullanılmakta olan kitaplarla karşılaştırdığınız zaman güzel yazılışı, üslûbunun tatlılığı ve kolaylıkla anlaşılması bakımından aralarında muazzam farklar görürsünüz. Buna rağmen gerekli alâka gösterilmiyor. Eş-Şeyh Muhammed Mahmud b. et-Telâmis et-Terkezî eş-Şankıtî ile yaptığım ilk mülâkatta kendisi:

— Arap edebiyâtını kimden aldın?

— Kitaplardan aldım, hocam!

— Kitaplar öğreticiliğe pek elverişli değildir.

— Üstâd, peki ne yapayım? Selefimizle aramızdaki bağlar kopuktur. Bunun için öğretmen ve mesnedimiz yok. Sizi görmekle tesellî buluyoruz...

Verdiğim cevaptan hoşlanan bu zât, bana yardımlarını esirgemiyeceğini ifade etmek maksadıyla;

— İnşâallâh, inşâallah! dedi. Bu muhterem zât, durumumu düşünseydi, beni mazur görecekti. Çünkü kapkaranlık olan bir zaman, selefimizle bizler arasına girmiştir. Tatmîn edici olmayan cüz'î bir irtibat kalmıştır. Gerçekten bu değerli kitapların uyutuldukları yerlerden çıkarılmaları ve ilimle iştiğal edenlerin yüzlerinin onlara çevrilmesi gayretine şiddetle muhtacız. Biz onları raflardan indirerek okuyup, okuttuğumuz ve mütâlaa ettiğimiz takdirde İslâmî ilimlerde terakkî edebilir ve ancak o zaman içimizde fıkıhçılar vardır, demek imkânını bulabiliriz.

KİTAPLARIN KISALTILMASINDA YAPILAN HATA

Kitapları kısaltmak işi bu devrin bir icâdı değildir. Bu iş, dördüncü devirde de mevcut idi. Tilmizler kendi imamlarının eserlerini kısaltırlardı. Bu kı-

saltma işinde pek ihtiyaç duyulmayan meseleleri yazmamak, imamların bölümler arasında sıra takibi gözetmeksizin yazdıkları meseleleri, ait oldukları bölümlere dahil etmek ve bölümler arasında sıralama yapmak işini ön görürlerdi. Beşinci devir ile altıncı devrin ilk zamanlarında yetişen âlimler, bahis konusu tilmizlerin izini takip ederlerdi. Fakat bu devrin son yarısında kısaltma işi çok garip bir mecrâya döküldü. Şöyleki; çok meseleleri, kısa cümlelerle ifade etme gayreti içine girildi. Bu işe girişenler, gerçek Arap dili edebiyâtının akıcı uslûbu hususunda zayıf olunca sözleri bilmecelere benzedi. Sanki müellif anlaşılmak üzere eserini yazmış değildir. Hanefî, Şafiî ve Malikî mezheplerine ait fıkıh ilmine çalışanların elinde bulunan kitapların en meşhurlarından olup, belirttiğim veçhiyle çok özlü yazıldıklarından dolayı, çözümünde talebelerin güçlük çektikleri üç fıkıh kitabından, tahâret için kullanılabilen ve kullanılamayan sular hakkında birer parağrafı örnek mahiyetinde bilginize sunacağım :

1— Mâlikî mezhebine mensup müelliflerden Halil'in «Muhtasar» adlı kitabından alınan parça :

قال خليل فى مختصره
«يرفع الحدث وحكم الخبث بالمطلق وهو ماصدق عليه اسم ماء بلاقيد وان جمع من
ندى او ذاب بعد جموده اوكان سؤر بهيمة اوحائض او جنب او فضلة طهارتهما
اوكثيرا خلط بنجس لم يغير اوشك فى مغيره هل يضر او تغير بمجاوره وان بدهن
لاصق او برائحة قطران وعاء مسافر او بمتولد منه او بقراره كملح او بمطروح ولو قصدا من
تراب اوملح والارجح السلب بالملح لا بمتغير لونا اوطعما اوريحا بما يفارقه غالبا من طاهر
اونجس كدهن خالط اوبخار مصطكى وحكمه كمغيره . ويضر بين تغير بحبل سانية
كغدير بروث ماشية اوبئر بورق شجر اوتبن والاظهر فى بئرالبادية بهما الجواز وفى
جعل المخالط الموافق كالمخالف نظر ، وفى التطهير بماء جعل فى الفم قولان وكره ماء
مستعمل فى حدث وفى غيره تردد ويسير كآنية وضوء وغسل بنجس لم يغير او
ولغ فيه كلب وراكد يغتسل فيه وسؤر شارب خمر وما ادخل يده فيه ولا يتوقى
نجسا من ماء لا ان عسر الاحتراز منه اوكان طعاما كمشمس وان رئيت على فيه وقت
استعماله عمل عليها واذامات برى ذونفس سائلة براكد ولم يتغير ندب نزح بقدرهما
لا ان وقع ميتا وان زال تغيرالنجس لابكثرة مطلق فاستحسن الطهورية وعدمها ارجح
وقبل خبرالواحد ان بين وجهها او اتفقا مذهبا والافقال يستحسن تركه و ورود الماء
على النجاسة كعكسه»

Yazar, yukarıya alınan parçada demiştir ki :
«Abdestsizlik ve necâset hükmü mutlak su ile kaldırılır. Bir kayda (gül su-

yu, et suyu gibi) bağlanmadan su ismi verilen su çeşitlerine «Mutlak» denilir. (Yağmur, pınar, deniz suları gibi.)

Çiğden toplanan, donduktan sonra eriyen, hayvanın, cünüp kişinin, hayız halindeki kadının içtikleri sudan artan cünüp ile hayizenin gusül için kullandıklarından artan (az veya çok) su, necâsetin karıştığı (sudan ayırdedilemeyen) fakat evsafı (rengi, kokusu, tadı) nı değiştirmediği veyahut yaptığı değişikliğin zarar verecek derecede olup olmadığı kestirilemiyen çok su.

Yapışkan yağ ve yolcunun kabına sürülen katran gibi suya karışmayan (sudan ayırdedilmesi mümkün olan) maddeler, sudan teşekkül eden şeyler, su mahallinde bulunan tuz ve benzeri maddeler ve su içine atılan toprak veya tuz ile evsafı değişen sular... mutlak su sayılır, dolayısıyle taharet işinde kullanılırlar. Racih kavle göre içine atılan tuzla evsafı değişen su, mutlak sayılmaz.

Suya karışan (ayırdedilemeyen) cinsten olan yağ, sakız buharı (ve un, şıra) gibi temiz veya necis olan ve genellikle sudan ayrı kalan (sudan uzak tutulabilen) bir madde ile rengi veya tadı veyahut kokusu bozulan su ile abdestsizlik ve necâset hükmü kaldırılmaz. Bu durumdaki su, onu değiştirmiş olan madde hükmündedir. (O madde necis ise su da necis sayılır. Şayet temiz ise su da temiz kabul edilir.)

Su çekmek işinde kullanılan kablara takılan iple suyun evsafının açıkça değişmesi zararlıdır. Nasıl ki göl suyunun büyük-küçük baş hayvanın tersi ile değişmesi ve kuyu suyunun ağaç yaprakları veya samanla değişmesi zararlıdır. (Yani böyle sular taharette kullanılmaz.) Mutemed kavle göre; kurak köylerdeki kuyu suyu ağaç yaprakları veya samanla değişse bile taharette kullanılabilir.

Suya karışan, evsafı su evsafına uyan (kokusu kesilmiş gül suyu gibi) maddeleri uymayan (üzüm şırası gibi) maddeler gibi kabul etmek itiraz konusu olur.

Ağıza alınan su; bir kavle göre taharette kullanılır, diğerine göre kullanılmaz.

Abdest veya gusülde kullanılan az suyu taharette kullanmak mekruhtur. Bunun dışındaki işlerde kullanılmış olan suyun taharette kullanılmasında tereddüt vardır.

İçine düşen necâsetle evsafı değişmeyen veya köpeğin ağzını soktuğu az su (abdest veya gusül kablarındaki gibi) yu, taharette kullanmak mekruhtur.

İçinde gusül yapılan durgun su... İçki içenin artığı durumunda olan veya suyu pislemekten sakınmadığı halde elini soktuğu su da mekruhtur.

Ancak suyun böyle serhoş bir adamdan korunması güç olursa, kerâhet yoktur. Kezâ onun elini soktuğu kabtaki madde, kaysı gibi katı yiyecek maddesi ise yine kerâhet yoktur.

Suyu veya başka yiyecek maddesini ağzına alırken dudaklarında içki görülürse durum değişir. Yani artık durumunda kalan madde, necis olmuş olur.

Akıcı kanı bulunan ve karada yaşayan hayvan, durgun suda öldüğü ve o suyun evsafını değiştirmediği zaman, o hayvanın cüssesi miktarınca durgun suyun çekilmesi menduptur. Fakat öldükten sonra durgun suya düşerse, hüküm böyle değildir. (Necâsetten ötürü durum değişir.)

Bir necâset dolayısıyle evsafı değişen sudaki değişiklik kendiliğinden zail olursa, temizleyici durumuna dönüşmesi istihsan ile kabul edilmekle beraber, kuvvetli olan görüşe göre; temizleyici değildir. Fakat mutlak su ilâvesiyle değişikliği giderilen su, temizleyici durumuna dönüşür.

Bir suyun temizleyici olduğunu bildiren kişi, o suyu taharette kullanmak isteyen kişinin mezhebine mensup ise veyahut başka mezhepten olmakla beraber temizleyicilik sebebini de açıklarsa, onun sözü kabul edilir. Şayet başka mezhebe mensup olup temizleyicilik denenini beyan etmiyecek olursa, İmam demiş ki: «O suyu kullanmaması istihsana muvafıktır.»

Suyu necâset üzerine dökmek veya necâseti su içine koymak neticeyi değiştirmez.»

2. Şafiî mezhebine mensup Zekeriyya el-Ensârî'nin «el-Menhec» adlı kitabından alınan parça:

وقال زكريا الانصارى فى منهجه :

« انما يطهر من مائع ماء مطلق وهو مايسمى ماء بلاقيد فتغير بمخالط طاهر مستغنى عنه تغيرا يمنع الاسم غير مطهر لاتراب وملح ماء وان طرحا فيه وكره شديد حر وبرد ومتشمس بشروطه والمستعمل فى فرض غير مطهر ان قل ولاتنجس قلتاماء وهما خمسمائة رطل بغدادى تقريبا بملاقاة نجس ، فان غيره فنجس فان زال تغيره بنفسه اوبماء طهر ودونهما ينجس كرطب غيره بملاقاته لابملاقاة ميتة لايسيل دمها ولم تطرح ونجس لايدركه طرف ونحوذلك فان بلغهما بماء ولاتغير فطهور والتغير المؤثر تغير طعم اولون اوريح ولو اشتبه طاهر اوطهور بغيره اجتهد ان بقيا واستعمل ماظنه طاهرا اوطهورا لاماء وبول بل يتيمم بعدتلف ولاماء وماء ورد بل يتوضأ بكل مرة واذاظن طهارة احدهما سن اراقة الآخر فان تركه وتغير ظنه لم يعمل بالثانى بل يتيمم ولايعيد ولواخبره بتنجسه عدل رواية مبينا للسبب اوفقيه موافق اعتمده »

Yazar yukarıya alınan parçada demiştir ki:

«Sıvı maddelerden yalnız mutla ksu, hadesi (abdestsizliği) ve necâseti (pisliği) giderir. Başka sıvılar tahareti sağlayamaz. Kayıtlı (gül suyu gibi) olmaksızın su ismi verilen sulara «Mutlak» denilir.

(Zaferân gibi) kolaylıkla sudan uzak tutulabilen bir maddenin bol miktarda karışması (sudan ayırd edilmemesi) ile iyice değişen ve mutlak su ismi verilmeyen su, tahâreti sağlayıcı değildir.

Toprak ve deniz tuzunun karışması veya karıştırılması suretiyle değişen su ise temizleyicidir. (Ancak suyun akıcılığı ve inceliği kalmayarak çamur denecek hale geldiği takdirde temizleyicilik durumu kalmaz.)

Fazla sıcak, fazla soğuk olan yeyahut belirli şartlarla güneşte ısıtılan suyun tahârette kullanılması mekruhtur. (Yazarın işaret etmek istediği şartlar; su sıcak iklimde, sıcak mevsimde altın ve gümüşten başka madenî kaba konmuş olacak... kabın madeninden zerrecikler eriyip suya karışacak derecede güneşte ısıtılmış olacak ve sıcak iken kullanılmış olacaktır. Bu şartların tamamı tahakkuk etmedikçe kerâhet yoktur.)

Gusûl ve abdestin farzında (vücut veya abdestte yıkanması gerekli uzuvların birinci defa yıkanmasında) kullanılmış olan su, kullateynden az ise bir daha taharette kullanılmaz. Kullateyn, Bağdat ölçüsüyle yaklaşık olarak 500 litredir. (*) Kullateyn olan su, necis bir şeyin karışmasıyle pislenmez. Eğer o necâset suyun rengini veya kokusunu veyahut tadını değiştirirse pislenmiş olur. Taharette kullanılmaz. Ancak bilâhare kendiliğinden veya su ilâve etmek suretiyle değişikliği giderse tekrar temiz sayılır.

Necâset, kullateynden az olan suya karışırsa evsafı değişmese bile pislenmiş olur. Nasıl ki diğer sıvı maddeler necâsetin karışmasıyla pislenmiş olur.

(Sinek, akrep gibi) akıcı kanı bulunmayan hayvanlar, su ve diğer sıvı maddelerin içine düşüp ölmesiyle onu pislemez. Fakat ölen bu nevi hayvanlar su veya diğer sıvılara atılırsa onu necis eder. Kezâ (sineğin ayağındaki necâset gibi) gözle görülemiyecek kadar küçük olan necâset de su ve benzerlerini pislemez. Necâsetin karışmasıyle pislenen az suya temiz suyun ilâvesiyle kullateyn miktarına ulaştırılırsa bakılır; eğer suyun evsafında bir değişiklik yoksa temizlenmiş olur. Etkili olan değişiklik (yukarıda belirttiğimiz gibi) renk, koku ve tatdan birisinin değişikliğidir.

Bir kabta temiz su, diğer bir kabta pislenen su bulunsa da hangisinin temiz olduğu bilinmezse veyahut bir kabta temizleyici (taharette kullanılabilen) su, başka kabta da pislenen su bulunsa hangisinin temizleyici olduğu bilinmezse, temiz suyu(yemek içmekte) veya temizleyici suyu (taharette) kullanmak isteyen kişi, olanca gücü ile gerekli araştırma yapar. Hangisinin temiz olduğuna veyahut hangisinin temizleyici olduğuna kanaat ederse onu kullanır.

Şayet bir kabta temizleyici su, diğer kabta idrar bulunursa kanaatına göre hareket edemez. İkisini de döktükten sonra teyemmüm eder. Eğer idrar yerine gül suyu gibi temiz olmakla beraber temizleyici olmayan bir su bulunursa, her iki kabtan ayrı ayrı abdest alır. (Çünkü iki kabtan birisindeki su temizleyicidir, onunla abdest almış olur. Diğeri de pis olmadığı için onunla abdest almaktan bir mahzur doğmaz.)

(*) Kullateyn, memleketimizde halen kullanılmakta olan ölçü ile yaklaşık olarak 210 litre sudur.

Temizleyici su ile pis suyun bulunduğu meselede, birisinin temizleyici olduğuna kanaat eden kişi, diğerini hemen dökmelidir. Eğer dökmez de kanaatı değişirse, ikinci kanaatiyle amel etmez. İki suyu birbirine karıştırdıktan veya döktükten sonra teyemmüm edip namaz kılar. Su bulunca o namazı iade etmesi gerekmez.

Bir suyun pis olduğunu haber veren kimse, o suyu kullanmak isteyen şahsın mezhebine mensup ve sularla ilgili fıkhî meseleleri bilir durumda olursa, pislenme nedenini açıklamasa bile sözü makbuldür. Başka mezhebe (fıkhî) mensup ise, pislenme nedenini açıklaması ve rivayeti şer'an kabule şayan (erginlik çağına eren, fasık ve deli olmayan Müslüman) olması halinde sözü kabul olunur, aksi takdirde kabul etmek zorunluğu yoktur.»

3. Hanefî mezhebine mensup en-Nesefî'nin «Kenz-üd Dakaik» adlı eserinden alınan parça:

وقال النسفى فى كنزه :

« يتوضأ بماء السماء والعين والبحر وان غير طاهر احد اوصافه او انتن بالمكث لا بماء
تغير بكثرة الاوراق او بالطبخ او اعتصر من شجر او ثمر اوغلب عليه غيره اجزاء وبماء
دائم فيه نجس ان لم يكن عشراً فى عشر والا فهو كالجارى وهو مايذهب بتبنة فيتوضأ
منه ان لم يرأثره وهو طعم اولون اوريح وموت مالادم له فيه كالبق والذباب والزنبور
والعقرب والسمك والضفدع والسرطان لا ينجسه والماء المستعمل لقربة او رفع حدث اذا
استقر فى مكانه طاهر لامطهر ومسئلة البئر جحط ... وتنزح البئر بوقوع نجس لا ببعرتى
ابل وغنم وخرء حمام وعصفور وبول مايؤكل نجس لامالم يكن حدثا ولايشرب اصلا
وعشرون دلوا وسطا بموت نحوفأرة واربعون بنحوحمامة وكله بنحوشاة وانتفاخ حيوان
اوتفسخه ومائتان لو لم يمكن نزحها ونجسها منذثلاث فأرة منتفخة جهل وقت وقوعها
والامنذيوم وليلة والعرق كالسؤر وسؤر الآدمى والفرس ومايؤكل لحمه طاهر والكلب
والخنزير وسباع البهائم نجس والهرة والدجاجة المخلاة وسباع الطير وسواكن
البيوت مكروه والحمار والبغل مشكوك يتوضأبه ويتيمم ان فقدماء وأياقدم صح بخلاف
نبيذ التمر » .

Yazar, yukarıya alınan parçada demiştir ki:

«Yağmur, kar, deniz, göl ve pınar suları ile abdest alınabilir. Temiz bir madde (toprak ve un gibi) suya karışmak suretiyle onun üç vasfı (renk, koku, tad) ndan birisini değiştirirse veyahut (hiç bir şey karışmadığı halde) su dura dura rengi ve kokusu değişse bile abdestte kullanılabilir.

İçine düşen fazla yaprakların çürümesiyle değişen (inceliği ve akıcılığı kal-

mayan) su, içine atılan bir maddenin pişirilmesiyle «Mutlak su» ismini kaybetmiş (et suyu gibi) su, ağaç ve meyveleri sıkmak (*) suretiyle elde edilen su ve içine karıştırılan temiz sıvı madde (gül suyu gibi) nin çoğunlukta olduğu su ile abdest alınamaz. Kezâ içinde necâset bulunan durgun su, büyük havuz değilse yani, yüzölçümü 100 arşın kareden az ise abdestte kullanılamaz. Eğer büyük havuz ise, akarsu hükmündedir. Yani rengi, kokusu ve tadı değişmemişse ondan abdest alınabilir. Bir saman çöpünü alıp götüren su akar sayılır.

Sivrisinek, karasinek, eşekarısı, akrep, balık, kurbağa ve yengeç gibi akıcı kanı bulunmayan hayvanların büyük havuz durumunda olmayan az su içinde ölmesiyle suyu pislemez.

Hadesten taharet işinde veya sevap kazanmak niyetiyle abdest üzerine abdest almak işinde kullanılan su temizdir. Fakat temizleyici değildir (Hadesten veya necasetten taharette kullanılmaz).

Kuyu meselesi de «CHT» dir.

Yazarın bu cümle ile işaret etmek istediği hususu açıklamak gerekir. Şöyle ki :

Bedeni üzerinde herhangi bir necaset bulunmayan cünüp adamın serinlemek veya su çekmek niyetiyle kuyuya inerek suyun içine girmesi işine kuyu meselesi denir. Bu meselede adamın ve kuyu suyunun hükmü hakkında İmam-ı Azam, Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan değişik fetva vermişlerdir. İmam-ı Azam'a göre adamın bedeni ve su necis olmuş olur. Yazar «Necâset» kelimesinden aldığı «C» harfi ile bu görüşe işaret etmiştir. Ebu Yusuf'a göre adamın cünüplük hali ve suyun temizleyicilik hali devam eder. Yazar «Hâl» kelimesinden aldığı «H» harfi ile bu görüşe işaret etmiştir. Muhammed b. Hasan'a göre ise adamın tahareti alınmış olur, su da taharet vasfını korur. Yazar «Taharet» kelimesinden aldığı «T» harfiyle bu görüşe işaret eder.

İçine necâset (hayvan hariç) in düşmesiyle kuyu suyu pislendiği için hepsinin çekilmesi gerekir. Ancak düşen necaset deve, koyun, serçe kuşu ve güvercin tersi ise (az olmak kaydiyle) kuyu suyu necis olmaz.

Eti yenen hayvanların sidiği pistir. (Yani kuyu suyunu pis eder.) Fakat abdesti bozmayan (az kusku ve yaranın ağzından pamukla alınan kan gibi) şeyler necis sayılmazlar. (Dolayısıyle içine düştükleri kuyu suyunu necis etmezler.) Eti yenen hayvanın sidiği hiç bir surette (tedavi için dahi olsa) içilemez. (İmam-ı Azam'ın görüşü budur. Ebu Yusuf ile Muhammed'in görüşleri ayrıdır. Tafsilâtını isteyenler eserin «El-Bahr-ur-Râik» adlı şerhinin, bu parçanın alındığı «Tahâret» bölümüne baksınlar.)

(*) Üzüm asması gibi bir ağaçtan kendiliğinden damlayan su ile abdest alınabileceği manâsı «İtisâk» tâbirinden anlaşılıyor ise de mutemed kavle göre abdestte kullanılmaz.

Kuyunun suyuna düşüp ölen hayvan fare büyüklüğünde ise 20 kova, güvercin büyüklüğünde ise 40 kova suyun çekilmesi ve koyun büyüklüğünde ise bütün suyun çekilmesi gerekir. Büyüklüğü ne olursa olsun düşen hayvan su içinde şişer veya bozulursa yine bütün suyun çekilmesi gerekir. Bütün suyun çıkarılması icap eden hallerde (kuyuya gelen suyun, çekilen sudan fazla oluşu dolayısıyle) kuyunun boşaltılması mümkün olmazsa 200 kova suyun çekilmesi icabeder.

Kuyu suyuna ne zaman düştüğü bilinmeyen bir fare, su içinde görüldüğü zaman şişmemiş ise o suyun bir gün bir geceden beri, şişmiş ise üç gün üç geceden beri necis olmuş olduğuna hükmedilir.

Canlıların teri (tahâret, necâset ve kerâhet bakımından) onun artığı hükmündedir. (Yani artığı temiz sayılan canlıların teri de temiz; artığı pis sayılan canlıların teri de pis ve artığı mekruh sayılan canlıların teri de mekruh sayılır.) İnsan, at ve eti yenen hayvanların artığı temizdir.

Köpek, domuz, arslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanların artığı necistir. Kedi, salıverilen tavuk, yırtıcı kuşlar ve evlerde bulunan fare, yılan gibi hayvanların artığı (kerahat-ı tahrimiyye ile) mekruhtur. Merkep ve katırın artığı hususunda değişik deliller görüldüğünden dolayı başka su bulunmadığı takdirde bununla abdest almakla beraber ihtiyaten teyemmüm de etmelidir. Teyemmüm ile abdestten hangisini önce yapsa olur. Hurma şerbeti böyle değildir. (Yani başka su bulunmadığı takdirde hurma şerbetiyle abdest alınır, teyemmüm edilmez.) (*)

Asrımızda her tarafa yayılmış olan üç mezhepten herhangi birisine ait fıkıh bilgilerini edinmeye isteklilerin baş vurdukları kitaplar bu tip eserlerdendir. Cümleleri ve ifade tarzı yönünden gördüğünüz gibi anlaşılması kolay değildir. Zaten anlaşılması güç olduğu için, onlara şerh yapma ve şerhlere de haşiyeler yazma ihtiyacı duyulmuştur. Bu konunun (sular) iki haftadan aşağı zamanda okunduğunu sanmayın! Böyle bir konunun öğrenci tarafından bilinmesi için harcanan zamanın çoğu, yazarın kasdettiği manânın anlaşılması uğruna harcanır.

(*) Başka su bulunmadığı takdirde hurma şerbetiyle abdest alınabileceğini söyleyenlere göre şerbet suyuna az miktarda hurma akıtılmış olacak, kaynatılmamış olacak, müskir olmayacak, akıcılığını ve inceliğini kaybetmemiş olacaktır. Aksi takdirde hurma şerbeti abdestte kullanılmaz. Hanefî mezhebinin mutemed görüşüne göre ve diğer üç mezhebe göre yukarıda belirtilen evsafı taşısa dahi hurma şerbetiyle abdest alınamaz. Elverişli su bulunmadığı takdirde teyemmüm edilir.

NOT: Üç fıkıh kitabından yukarıya alınan parçaların kısa tercemelerini yazdım ise de yazarın da ifade ettiği vechile bu parçaların her birisi 15-25 sahifelik açıklama ister. Zaten bu sebepledir ki özlü yazılan bu metinler üzerinde cildler dolusu şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Ancak şunu ifade edeyim ki, metinleri kısa yazan müelliflerin çoğunun beyan ettikleri gibi bu kısaltmalardan gaye meraklıların fıkha ait muhtasar bir kitabı hıfzetmelerine imkân vermektir. Parçalar hakkında geniş malûmat edinmek isteyenler bunların şerh ve haşiyelerine müracaat etsinler.

H. H.

İhtiva ettiği şer'î hükümlerin öğrenilmesi için uzun boylu vakit ayırmaya lüzum yoktur. Şunu da belirtelim ki, bu tür kitaplarda hükümlerin dayandırıldığı şer'î delillere yer verilmemiştir. Bu sebeple bu nevi kitapları öğrenen ve öğrenmeyen arasındaki fark; birisinin sırf meseleleri bilmesi, diğerinin bilmemesinden ibarettir. İmamın ilgili hükümleri hangi delillerden ve nasıl çıkardığı hususunda bir bilgi elde edilmiyor. Halbuki bu bilgi olmadıkça gerçek manâda fıkıh bilgisi vardır denmez. Haliyle bu eserlerde, imamlar arasında hükümler hususunda çıkan ihtilâfların izine rastlamak da mümkün olmuyor. Bu durum, ilim taliplerine güzelce anlama kapısını kapatır.

Yukarıdan beri belirttiğimiz sebepledir ki; asrımızda bulunan fıkıhçıların ilmî dereceleri çok düşüktür. Avâmdan pek farkları yoktur. Elde mevcut bazı Hanefî kitapları, yer yer imamlar arasındaki ihtilâfı dile getirmişlerdir. «El-Bidâye» ve onun şerhi olan «El-Hidâye» bunun için örnek gösterilebilir. Şafiî ve Malikî kitaplarında, bu duruma pek rastlamadım.

Şöyle bir soru sorulabilir : Senin de belirttiğin gibi 7 asırdan beri Cumhûr, taklid sınırları içinde kalarak bu sınırı açmayı câiz görmemiştir. Fıkıhla iştiğal eden bir âlim, ne derece yükselirse yükselsin; mensubu bulunduğu mezhep imamına muhalefet etmesi veya mezhepte rivayet edilen iki fetvâdan birisini tercih etmesi, imkân ve yetki dahilinde değildir. Bu durumda şer'î delillerle iştiğal etmek veyahut diğer mezhep imamlarının görüşlerini öğrenmek için çalışmanın ne faydası vardır?

Cevap olarak deriz ki : «Fıkıhla iştiğal eden şahıs, eğer sadece kendi mezhebine ait şer'î hükümleri öğrenmek isteyen âvâmdan ise, dediğin husus normaldir! Eğer fıkıhçı olmak isterse; en az imamının, verdiği fetvâları nereden aldığını bilmesi gerekir. Bunları öğrendikten sonra, bu kere imamına muhalif olan müctehidlerin re'ylerini ve o re'yleri nasıl çıkardıklarını öğrenmeye çalışmalı, böylece ilmini artırmalıdır. Fıkıh bilgilerini, dediğim şekilde ilerleterek gerçek manâda müctehidlerin görüşlerini, dayandırıldığı kaynaklarla birlikte iyice kavrayan fıkıhçılar, selefleri gibi aynı mezheb içinde gördükleri müteaddit rivayetler arasında en kuvvetlisini seçme yeteneğine sahip olmazlar mı? İslâmî ilimlerin dev adımlarla ilerleyip geliştiği dördüncü ve beşinci devirlerde yazılmış olan kitapların tamamen bertarâf edilmesi, okunup öğretilmemesi, diğer taraftan Arap lisânının za'fa uğratıldığı ve İslâmî ilimler bakımından gerileme devri sayılan altıncı devirde kaleme alınmış olan kitapların, talebelere okutulması ile yetinilmesi garip değil midir?

İhlâsla bu acı durumu tamir etmek isteyenler, her şeyden önce bahis konusu eserlerden istifade etmek imkânını sağlamalıdırlar. Çok şükür parlak iki devirde yazılmış olan kitaplar cidden çoktur. Ekseriyetle bu eserler, ilim öğrenmek isteyenlere elverişli, güzel bir lehçe ile kaleme alınmış, talebelerin fikirlerini geliştirir niteliktedir.

FIKIHÇI YETİŞTİRMEYE İKİ ENGEL VARDIR

1— Elde mevcut olan fıkıh kitaplarıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi fıkıhçı yetiştirmeye elverişli eserler elde mevcut olanlar değil, beşinci ve daha önceki devirlerde te'lif edilmiş olan kitaplardır.

2— Öğretim sistemidir.

Bu devirden önceki devirlerde fıkıh ilmini öğrenmek isteyen kişi, şer'î hükümlerin çıkarıldığı âyetler ve hadîsleri öncelikle tesbit ederek, bunlar hakkında geniş ve derin bir bilgiyi elde etme gayreti içine girerdi. Bunu iyice hazmettikten sonra, zamanın çoğunu, bağlı bulunduğu mezhep imamının verdiği fetvâları öğrenmeye ayırırdı. Öğrenimini bu sahada da ilerlettiği zaman, kendi imamına muhâlefet eden tilmizlerin ve mezhep içindeki müctehidlerin muhalefet nedenlerine muttalî' olurdu. Dolayısıyle imamının çıkardığı hükümleri aynı mezhebe mensup diğer müctehidlerin beyân ettikleri ve imamının görüşüne ters düşen görüşleri karşılaştırarak, dayanaklarıyla birlikte kuvvet ve isâbet derecelerini araştırma yeteneğine hak kazanırdı. Bu üçüncü dereceye yükselince, yetkili bir fıkıhçı ve rivâyetler arasında tercih yapma kudretine kavuşmuş bir âlim olurdu.

Eski öğretim sistemi, kısaca belirttiğimiz bu şekilde cereyan edegelmişti. Bizim devrimize gelince; işin değiştiğini görürüz. Fıkha yeni başlayanla, bu öğrenimi sözde bitiren arasında tek fark; birisinin az fıkhî meseleleri, diğerinin de çok meseleleri öğrenmiş olmasıdır. Bu fark, Şafiî mezhebine ait olup, çok meseleleri içine alan «el-Menhec» adlı kitap ile, az meseleleri ihtiva eden «Ebû Şücâ» adlı eser arasındaki farka benzer.

Çok meseleleri bilmek, öğrencide fıkıh ruhunu canlandırmaz. Yukarıda belirttiğimiz üçüncü derece (beyân ettiğimiz son derece) ye yükselen fıkıh tâlibi; yalnız fıkıhla meşgûl olurdu. Fıkıh ilmini diğer ilimlere karıştırmazdı. Bizim öğretim sistemimizde ise; ilk öğretim ile yüksek öğretim arasında bir fark gözetilmiyor. İlk ve orta öğretimde çeşitli ilimler okutulduğu gibi, yüksek öğretimde de aynı durum devam eder. Yüksek öğrenimini tamamlayarak mezûniyet imtihanında başarılı olduğu zaman ne fıkıhçıdır, ne edebiyâtçıdır ve ne de felsefecidir. O, sadece çeşitli ilim dallarından genel ve ibtidâî bilgiler almıştır. Onun fıkıh bilgisi, nahv ve matamatik bilgisinden farksızdır. Hepsinden cüz'î bir şeyler bilebilir.

Tenkid ettiğim bu durum mevziî değil, din eğitimi yaptıran bütün müesseseler için vâriddir. Diploma alanların okuldan sonraki devirlerde bilgilerini artırma, bilmediği sahalarda bilgi elde etme ve özellikle müctehidler arasındaki ihtilâfları, nedeniyle birlikte öğrenme gayreti içerisine gireceklerini sanma! O, mezûniyet imtihanına girdiği günkü durumuyla kalır. Bu hâl, gerçekten çok üzücü ve ilim yoluna girmiş olan kişi için büyük bir kusurdur. Ben, gerçekleri olduğu gibi yansıtma durumunda olan bir tarihçiyim. Eğer din eğitiminde yetkili olmuş olsaydım, aşağıdaki prensiplerin uygulanmasını isteyecektim :

1— Bir mezhep hakkında yapılacak ilk öğretimde; çözümü kolay bir fıkıh kitabını ders kitabı olarak seçmek ve yalnız o kitabı okutmak.

2— Orta öğretimde; mezhep imamının görüşleriyle, ona muhalefet eden mezhep içerisindeki müctehidlerle tercih ehlinin görüşlerini ve dayandırıldığı delilleri içine alan, oldukça tafsilâtlı bir kitabı okutmak... Zaten, «Kütüb-ül-Hilâf» diye isimlendirilen birçok eser, sadece ihtilâflı meseleler için yazılmıştır. Bu arada tefsir ve hadîs dersine de yer verilmeli.

3— Yüksek öğretimde; fıkıh, usul-u fıkıh ve ahkâm ile ilgili âyetlerle hadîsleri, mezhep imamları arasındaki ihtilâflı meseleleri ve onların delillere dayandırma metodları, okutmak... Bunlardan başka ders okutulmamalı. Yüksek öğrenimini bitirecek olan herkese, fıkıhçı derecesi vermemeli... ancak iki veya üç fıkhî meselede yazacağı tezde bu meseleler hakkında mevcut ihtilâfları, ihtilâf sebeplerini ve her fıkıhçının beyan ettiği görüşünü dayandırdığı delilleri ve bu delillerden şerî' hükümleri çıkarma usûl ve kaidelerini tafsilâtlı bir şekilde beyan eden öğrencinin tez'i kabul edildiği takdirde; ona fıkıhçı ünvanı vermeli...

Benim teklif ettiğim bu prensiplerin uygulanması için, dördüncü ve beşinci devirde yüksek âlimler tarafından yazılmış olan kitapların, ders kitabı olarak seçilmesi yolunda öncelikle öğretim yapan âlimlerin uyarılması gerekir.

Ancak böyle bir yola gitmekle, öğrencilerde fıkıh ruhu ve fıkhî bilgileri geliştirme iştiyâkı canlandırılabilir ve bu takdirde biz, seleflerimizin yoluna girmiş olabilir, fıkıh melekesinin âlimlerde yerleşmesine yardımcı olabiliriz. Yine bu şartla, istikbâlde sözlerine itimad edilecek fıkıhçılar yetişebilir. Biz, her yıl az sayıda dahi olsa fıkıhçı yetiştirmeye muvaffak olduğumuz gün, geçmiş devirlere karşı âlimlerimiz ve fıkıhçılarımızla iftihar edebileceğiz. İsimlerini açıklamak istemediğimiz ve günümüzde yaşayan bazı büyük âlimler, ihlâsla bu davaya eğilirlerse; Müslümanları arzu ettiğimiz seviyeye yükseltebilir, istediğimiz niteliği haiz fıkıhçıları yetiştirebilirler.

Üstün bir yaşayış içerisine girmek ve İslâm dinine muhlisâne hizmet etmeye muvaffak olmayı Cenab-ı Allah'dan dileriz. Her şeyde ve her sahada ilerleme ve gelişme görüldüğü halde, bizim, yerimizde durmamız ve kal-u kîlden başka bir şeyle meşgul olmamızın bir manâsı yoktur.

Daha hayırlı bir davranış içerisine girmek, az dahi olsa şerefli mazimize rücu' etmek ve böylece istikbalimizi güzelleştirmeye gayret etmemiz gerekir.

Sayın fıkıhçılar!

Ben, bu kitabı sizler için yazdım. Bütün maksadım; sizin selef-i salihîninizin durumunu sizlere tasvîr etmek ve onların izinde yürümeniz için gerekli teşvikte bulunmaktır. Bundan sonra yazacağım kitapda inşâallâh, fıkha ait tafsîlâtlı meseleleri ve bu meseleler hakkında fıkıhçılar arasında meydana çıkan ihtilâfları, tarihleriyle ve gerekli açıklamalarla birlikte zikredeceğim. Okuduğunuz bu kitapda zikrettiğim bazı meseleleri örnek mahiyetinde ele aldığım için, detaylarıyle birlikte onları anlatmak konumuzun dışında kaldığından bu yola gitmedim.

Allah (C.C.), cümlemizi hayra muvaffak kılsın. O, işiticidir, duâları kabul edicidir.

EL-FÂTİHA

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DEVİR

Hazret-i Muhammed (A.S.) in hayatındaki Teşri

Sahife

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DEVİR

BÜYÜK SAHABİLER DEVRİNDEKİ TEŞRİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ DEVİR

Küçük yaştaki sahabiler ve onlarla buluşan tabiîn devrindeki teşri

Sahife

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ DEVİR

BEŞİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ DEVİR

Sahife

ALTINCI BÖLÜM

ALTINCI DEVİR

S O N

Mütercimin Basılmış Eserleri

1. **ÖLÜMDEN SONRAKİ HAYAT**

   Matbudur. Mevcudu kalmadı

2. **NEREYE GİDİYORUZ**

   üçüncü baskısı tükenmek üzeredir

3. **ARAPÇA NAHV VE SARF**

   Matbudur. Mevcudu kalmadı